

Ingrid Ystgaard

Krigens praksis

Organisert voldsbruk og materiell kultur i Midt-Norge
ca. 100–900 e.Kr.

Avhandling for graden philosophiae doctor

Trondheim, mars 2014

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for historiske studier

NTNU

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet

Doktoravhandling for graden philosophiae doctor

Det humanistiske fakultet
Institutt for historiske studier

© Ingrid Ystgaard

ISBN 978-82-326-0060-1 (trykt utg.)
ISBN 978-82-326-0061-8 (elektr. utg.)
ISSN 1503-8181

Doktoravhandlingar ved NTNU, 2014:68

Trykket av NTNU-trykk

Forord

Et doktorgradsarbeid kan være en ensom prosess. Likevel skjer ikke arbeidet uavhengig av andre. Langs de stadig nye omdreiningene av forsknings- og forståelsesspiralen fra prosjektskisse via materialinnsamling, bearbeiding, analyse, tolkning og skriving i dette prosjektet, har jeg bedt om og fått hjelp og råd fra en lang rekke kolleger, og møtt støtte og interesse hos enda flere.

Prosjektet ble i utgangspunktet mulig gjennom at Seksjon for arkeologi og kulturhistorie ved Vitenskapsmuseet, NTNU, ansatte meg som stipendiat fra januar 2007. Lise Bender Jørgensen vært hovedveileder, og Frands Herschend har vært biveileder. Dagfinn Skre og Frans-Arne Stylegar har lest gjennom og kommentert et førsteutkast til avhandlingen.

Undersøkelser av borger i Midt-Norge ble for alvor satt i gang av Ingrid Smedstad og Ove Hemmendorff på 1990-tallet, og jeg har fått fri tilgang til deres resultater. Jeg har også fått innspill om borger fra Michael Olausson, og tilgang til dateringer og materiale fra Bjørn Myhre, Bjørn Ringstad, Tom Haraldsen, Ole Grimsrud og Heid Gjøstein Resi. Oddmunn Farbregd satte meg inn i spørsmål om pilspisser fra jernalderen. Kristine Ledsten, Hanne Bryn og Hanne Hongset har delt min interesse for våpengraver i Midt-Norge og bidratt med mastergradsavhandlinger innenfor samme tema.

I dette arbeidet inngår det også noen mindre feltundersøkelser. Hanne Haugen og Harald Bugge Midthjell bidro i felt ved undersøkelser på Kverkillberget og Storberget, begge i Inderøy, høsten 2009. Raymond Sauvage, Arne Anderson Stamnes, Jurgen Wegter og Lars Forseth bidro ved undersøkelsen av gravrøysa på Halsstein i Levanger høsten 2011. Denne undersøkelsen ble mulig gjennom at SAK prioriterte den på sitt sikringsgravningsbudsjett.

Gjennom arbeidet med avhandlingen har det også blitt den ene turen etter den andre til kjente og nyoppdagede borger i Midt-Norge. Terese Marie Edman fant en borg i Dalbygda i

Steinkjer i 2009, og jeg fikk bli med dit. Rut Helene Langebrekke Nilsen fant en borg på Litjstenen på Lundamo i Melhus samme år, og dit fikk jeg også bli med. I juni 2011 fikk jeg en fin tur til Stenrøpiken i Singsås i Midtre Gauldal sammen med Knut Harald Stomsvik og Singsås historielag. Leif Lodgaard i historielaget ga meg tillatelse til å ta med deres ¹⁴C-datering av trekull fra Stenrøpiken i materialet. Marit og Jørgen Røflo tok godt imot meg og ga meg opplysninger om Klingerhaugen i juni 2012.

Til det praktiske arbeidet med selve avhandlingen har jeg også fått god hjelp. Torkel Johansen har satt meg inn i museenes databaser. Jeg har også hatt stor nytte av Torkels katalog over eldre jernalders funn i Trøndelag. Raymond Sauvage har laget de fleste kartene. Knut Sande satte opp databasen som jeg samlet materialet mitt i, og han hjalp meg med skanning av illustrasjoner. Ved arbeidet i magasinet ved Vitenskapsmuseet har jeg alltid fått god hjelp av Torbjørn Aasvang. Ved Universitetsmuseet i Bergen stilte Asbjørn Engevik opp, og ved Kulturhistorisk museum i Oslo fikk jeg hjelp av Ingrid Landmark og Hanne Lovise Aannestad. Mette Hide ved Kulturhistorisk museum og Trude Aga Brun i Vestfold fylkeskommune hjalp meg med å finne en dateringsrapport fra Vestfold, og Fred Harald Skogseth ved radiologisk laboratorium fant fram dateringsrapporter fra det meste av Norge. Ved Gunnerusbiblioteket har jeg alltid fått god hjelp, særlig av Tore Moen og Peggy Fürtig.

Kollegene mine ved SAK og IAR (Institutt for arkeologi og religionshistorie), seinere IHS (Institutt for historiske studier), har bidratt til et faglig miljø, men også et sosialt liv gjennom tida jeg har holdt på med denne avhandlinga. Ragnhild Berge, Merete Moe Henriksen, Martin Callanan, Sophie Bergerbrant, Heidi Breivik, Heidrun Stebergløkken, Arne Andersson Stamnes, Silje Fretheim, Ellen Grav Ellingsen, Marianne Utne Nilsen, Eva Lindgaard, Anne Haug, Brit Astrid Gystad, Brynja Bjørk Birgisdottir, David Tuddenham, Geir Grønnesby, Raymond Sauvage og Terje Brattli har blant annet delt stipendiatfrustrasjoner, hatt faglige diskusjoner, hengt ved kaffemaskina, gått til lunsj, spist sushi, hatt vinaftener og gått i Lucia-opptog gjennom de sju årene som har gått siden jeg begynte på SAK.

Man skulle ikke tro det var plass til et liv utenfor doktorgradsarbeidet, men med to svangerskap og fødsler i løpet av prosessen, er det faktisk dette andre livet som har vært det mest krevende, men også det artigste og mest givende. Med denne innsikten i bakhodet har jeg har forsøkt å organisere tilværelsen etter at først Hans og deretter Åse kom til verden, etter prinsippet om kvantitetstid med familien og kvalitetstid på jobben. Jeg håper det har fungert brukbart for familien min. Jeg håper også at det har fungert godt nok for denne boka. Vi har

fått helt uvurderlig hjelp til å overleve i de tøffeste kneikene av foreldrene mine, Kari og Hans-Magnus Ystgaard, og av svigerforeldrene mine, Brit og Hans Petter Fyhn. Mannen min, Håkon Fyhn, kan leve seg inn i og forstå seg på begge livene jeg lever, på jobben og hjemme. Han bidrar med innsikt og klokskap hvor jeg enn befinner meg. Tusen takk.

Trondheim, februar 2014.

Innhold

Forord	3
Figurliste.....	11
Del I: Utgangspunkt	17
Kapittel 1: Tema og problemstilling.....	19
1.1. Krig og endringsprosesser i jernalderen.....	19
1.2. Hva er krig?.....	21
1.3. Sosial praksis, materiell kultur og krigføring.....	23
1.4. Problemstilling og avgrensninger.....	25
1.5. Kilder og metodisk tilnærming.....	29
1.6. Kronologi.....	35
1.7. Avhandlingens struktur.....	37
Kapittel 2: Bakgrunn.....	39
2.1. Krigføring som forskningstema.....	39
2.2. Samfunnsmodeller.....	43
2.3. Folkevandringstidskrisen.....	49
2.4. Sammenfatning.....	57
Del II: Materiale	59
Kapittel 3: Våpen.....	61
3.1. Forskningsstatus.....	61
3.2. Kildekritiske og metodiske utfordringer.....	70
3.3. Våpengraver i Midt-Norge.....	76
3.4. Våpentyper.....	92
3.5. Våpenkombinasjoner og krigføringens strategi.....	120
3.6. Våpenkombinasjoner og krigføringens organisasjon.....	130
3.7. Våpen, stridsteknikk og militær organisasjon.....	140

Kapittel 4: Borger	145
4.1. Forskningsstatus	145
4.2. Kildekritiske og metodiske utfordringer	163
4.3. Borger i Midt-Norge	169
4.4. Borger fra siste del av eldre jernalder	175
4.5. Borger med og uten bosetningsindikatorer	202
4.6. Borger, krigføring og beskyttelse	208
4.7. Borgenes bortfall	212
Kapittel 5: Stornaust	215
5.1. Forskningsstatus	215
5.2. Kildekritiske utfordringer	219
5.3. Stornaust i Midt-Norge	220
5.4. Stornaustenes funksjon	226
Kapittel 6: Tunanlegg	229
6.1. Forskningsstatus	229
6.2. Kildekritiske utfordringer	237
6.3. Tunanlegg i Midt-Norge	238
6.4. Tunanleggenes funksjon	241
Del III: Tolkninger	243
Kapittel 7: Krigens praksis	245
7.1. Kollektivets krig?	251
7.2. Krigsherrene vinner fram	258
7.3. Individet i sentrum	261
7.4. Hærenes renessanse	264
7.5. Beowulf og transformasjonen av krigens praksis	266
7.6. Sammenfatning	270
Kapittel 8: Krigens landskap	275
8.1. Økonomi og overskuddsproduksjon	279

8.2.	Ressursforvaltning og eiendomsstruktur	287
8.3.	Samfunnsorganisasjon og territorier.....	293
8.4.	Kommunikasjon og geografisk mobilitet.....	296
8.5.	Romerriket og etterfølgerstatene	298
8.6.	Militarisering av samfunnet	301
8.7.	Oppsummering.....	304
Kapittel 9: Avslutning.....		307
Litteratur.....		311
Appendiks.....		343
Appendiks 1: Katalog		345
Appendiks 2: Utelatte graver fra overgangen mellom merovingertid og tidlig vikingtid.....		365
Appendiks 3: Løsfunn.....		369
Appendiks 4: Tveegga sverd		377
Appendiks 5: Våpenkniver og korte enegga sverd		379
Appendiks 6: Enegga sverd		381
Appendiks 7: Lanser		383
Appendiks 8: Kastespyd		385
Appendiks 9: Støtspyd		387
Appendiks 10: Skjold.....		389
Appendiks 11: Økser		391
Appendiks 12: Pilspisser.....		393
Appendiks 13: Undersøkte borger i Norge		395
Appendiks 14: Undersøkte tunanlegg i Norge.....		397

Figurliste

Figur 1.1: Våpenkronologi i Skandinavia fra eldre romertid til tidlig vikingtid. Basert på T. Johansen 2003:48. Tabell: Raymond Sauvage.	36
Figur 3.1: Kjente, slutta og godt daterte våpengraver i Midt-Norge i eldre og yngre romertid, folkevandringstid, merovingertid og tidlig vikingtid.....	78
Figur 3.2: Antall våpengraver i Midt-Norge fordelt på perioder.....	78
Figur 3.3: Frekvensen av våpengraver i Midt-Norge (antall våpengraver i gjennomsnitt pr. år) i hver periode, jf. fig. 3.1.....	79
Figur 3.4: Antall slutta og godt daterte våpengraver i eldre romertid (B2), yngre romertid (C1, C2, C3) og folkevandringstid (D1 og D2). 5 graver som bare kan dateres til hovedperiodene er utelatt.....	80
Figur 3.5: Frekvensen av slutta og godt daterte våpengraver i eldre romertid (B2), yngre romertid (C1, C2 og C3) og folkevandringstid (D1 og D2). Visualisering av raden «Graver pr. år» i figur 3.4.....	80
Figur 3.6: Antall slutta og godt daterte våpengraver i merovingertid (Nordisk fase II, III, IV og V), og tidlig vikingtid (Nordisk fase VI og VII, Nørgård Jørgensen 1999). 11 graver som bare kan dateres til to eller flere faser er utelatt.....	81
Figur 3.7: Frekvensen av slutta og godt daterte våpengraver i fase II – fase VII i merovingertid og tidlig vikingtid. Visualisering av raden «Graver pr. år» i figur 3.6.....	81
Figur 3.8: Sammenstilling av tabellene i fig. 3.5. og 3.7 : Frekvensen av våpengraver fra yngre romertid til midten av merovingertid.....	81
Figur 3.9: Antall slutta og godt daterte våpengraver sammenholdt med det totale antallet graver og løsfunn i Vitenskapsmuseets gjenstandsdatabase. Frekvensen av slutta og godt daterte våpengraver sammenholdt med frekvensen av det totale antallet graver og løsfunn registrert i Vitenskapsmuseets gjenstandsdatabase.....	82
Figur 3.10: Oversikt over fylker og kommuner i undersøkelsesområdet i Midt-Norge. Kart: Raymond Sauvage.....	85
Figur 3.11: Utbredelse av våpenfunn fra eldre romertid (B2) i Midt-Norge. Kart: Raymond Sauvage.....	86
Figur 3.12: Utbredelse av våpenfunn fra yngre romertid (C1-C3) i Midt-Norge. Kart: Raymond Sauvage.....	87
Figur 3.13: Utbredelse av våpenfunn fra folkevandringstid (D1-D2) i Midt-Norge. Kart: Raymond Sauvage.	88

Figur 3.14: Utbredelse av våpenfunn fra merovingertid (Fase II-V) i Midt-Norge. Kart: Raymond Sauvage.....	89
Figur 3.15: Utbredelse av våpenfunn fra tidlig vikingtid (Fase VI-VII) i Midt-Norge. Kart: Raymond Sauvage.....	90
Figur 3.16: Hjelmplater fra Torslunda (til venstre, Bruce-Mitford 1974, Pl. 58b) og Vendel grav XIV (til høyre, Stolpe og Arne 1912, Pl. XLI).....	98
Figur 3.17: Hjelmpate fra Vendel, grav XII, viser hvordan to krigere med skjoldene gjennom-boret av kastespyd i møtes i nærkamp (Stolpe og Arne 1912, Pl. XXXVI). Se også pressblikk fra hjelmen i Vendel grav XIV, fig.3.16.....	104
Figur 3.18: Hjelmplaten fra Torslunda-hjelmen viser to krigere utstyrt med tveegga sverd, det ene med ring, hjelm og en lanse/støtspyd (Bruce-Mitford 1974 Pl. 59b). Hjelmplaten fra Valsgårde, grav 7, viser to krigere med spyd, hjelm og skjold (Arwidsson 1977 Abb. 115). Tilsvarende motiv finnes på en av helmene fra Vendel (grav I). Hjelmplaten fra Valsgårde 8 viser en kriger til hest som bruker støtspyd. Hesten angripes fra undersiden av en kriger som stikker sverdet opp i hestens buk (Arwidsson 1954 Abb. 79). Et tilsvarende motiv finnes på hjelmen fra Sutton Hoo.....	107
Figur 3.19: En hjelmpate fra Vendel, grav XIV, viser hvordan den ene krigeren har fått skjoldet sitt gjennom-boret av motstanderens kastespyd, mens den andre, som har motstanderens kastespyd sittende fast i kaftanen, parerer motstanderens sverdhugg med skjoldet. En annen plate fra samme hjelm viser to krigere med spyd, sverd og skjold (Stolpe og Arne 1912, Pl. XLI). Hjelmplaten fra Vendel, grav I, er et eksempel på motivet som viser en kriger til hest utstyrt med skjold og spyd (Stolpe og Arne 1912, Pl. VI).....	110
Fig. 3.20: En av platene fra Torslunda-hjelmen viser en kriger, bevæpnet med ei øks, med en ulv i bånd (Bruce-Mitford 1974, Pl. 57a).....	111
Figur 3.21: Prosentvis fordeling av våpentyper i slutta og godt daterte våpengraver i Midt-Norge. Gravene er fordelt på eldre romertid (B2), yngre romertid (C1, C2 og C3), folkevandringstid (D1 og D2), merovingertid (Fase II, III, IV og V) og tidlig vikingtid (Fase VI og VII). Fase III og IV er bare representert med en grav hver, og er derfor slått sammen. Graver som ikke kan dateres nærmere enn til to eller flere faser er utelatt	119
Figur 3.22: Datagrunnlag for framstillingen i diagrammet i fig. 3.21.....	119
Figur 3.23: Periode-seriasjon av våpenkombinasjoner i graver i Midt-Norge fra eldre romertid (B2), yngre romertid (C) og folkevandringstid (D).....	122
Figur 3.24: Periode-seriasjon av våpenkombinasjoner i midt-norske graver i merovingertid (Fase II-V) og tidlig vikingtid (Fase VI-VII).....	123

Figur 3.25: Prosentvis fordeling av nærkampvåpen, distansevåpen og forsvarsvåpen i midt-norske våpenkombinasjoner fra romertid, folkevandringstid, merovingertid og tidlig vikingtid. Diagram.....	123
Figur 3.26: Datagrunnlag for diagrammet i figur 3.25.....	123
Figur 3.27: Støtspydspiss, øks med firkantet tverrsnitt og kampkniv, 23/ B 1462-1464 fra Røstad, Ørland. Funnet kan dateres til Nerhus-fase, sein folkevandringstid, eller Nordisk fase I, tidlig merovingertid. Våpentypene er nye i forhold til folkevandringstidas typiske våpentyper, og de er alle nærkampvåpen. Foto: Ingrid Ystgaard.....	126
Figur 3.28: Våpenkombinasjoner fordelt på våpengraver i Midt-Norge i eldre og yngre romertid....	132
Figur 3.29: Fordeling av antall våpen i våpengraver fra eldre romertid, yngre romertid, folkevandringstid, merovingertid og tidlig vikingtid.....	134
Figur 3.30: Forholdet mellom antall våpen, importerte kar og gullringer i våpengraver fra Midt-Norge i eldre romertid.....	137
Figur 3.31: Forholdet mellom antall våpen, importerte kar og gullringer i våpengraver fra Midt-Norge i yngre romertid.....	137
Figur 3.32: Forholdet mellom antall våpen, importerte kar og gullringer i våpengraver fra Midt-Norge i folkevandringstid.....	138
Figur 3.33: Forholdet mellom antall våpen, bisset, båtsaum og redskaper i våpengraver i Midt-Norge fra merovingertid.....	139
Figur 3.34: Forholdet mellom antall våpen, bisset, båtsaum og redskaper i våpengraver i Midt-Norge i tidlig vikingtid.....	139
Figur 4.1: Oversikt over arkeologiske undersøkelser og gjenstandsfunn i borger i Norge. Fullstendige opplysninger med Id- nummer i Askeladden, gård, ansvarlig for undersøkelsene, referanser til rapporter og publikasjoner, gjenstandsfunnenes museumsnummer og alle ¹⁴ C-dateringer finnes i appendiks 13.....	147-148
Fig. 4.2: Kart som viser høydestasjoner og romerske kasteller i det 4. og 5. århundre i sørvest-Tyskland. Etter Steuer og Hoeper 2008:214.....	154
Figur 4.3: Borger i Midt-Norge. Kart: Raymond Sauvage.....	169
Figur 4.4: Borger i Midt-Norge. Undersøkelser, gjenstandsfunn og dateringer.....	171-172
Figur 4.5: ¹⁴ C-dateringer fra borger i Midt-Norge.....	173

Figur 4.6: Borger fra siste del av eldre jernalder i Midt-Norge. Kart: Raymond Sauvage.....	175
Figur 4.7: Kartutsnitt med Aslaksteinens beliggenhet.....	176
Figur 4.8: Kartutsnitt med Borgklinten.....	177
Figur 4.9: Utsikt sørover fra Borgklinten over innløpet til Trondheimsfjorden mot Agdenes og Ørlandet. Lengst mot vestre Stor-Borgklinten med steinbruddet. Austråttborgen omtrent midt i bildet til høyre, og Røstad og Ophaug til høyre i bildet, de tre siste stedene med våpengraver fra folkevandringstid og tidlig merovingertid. Foto: Ingrid Ystgaard.....	178
Figur 4.10: Oversikt over Borgklinten. Ikke i målestokk.	179
Figur 4.11: T 18007, beltestein fra Borgklinten. Foto: Ole Bjørn Pedersen, © NTNU Vitenskapsmuseet.....	179
Figur 4.12: Kartutsnitt som viser Stenråpikens beliggenhet.....	180
Figur 4.13: Kartutsnitt med Tanemsåsens beliggenhet.....	181
Figur 4.14: Oversikt over Tanemåsen, Tanem, Klæbu, med murens omtrentlige posisjon. Sjakt og prøvestikk er markert. Skisse på grunnlag av ØK-kart.....	182
Figur 4.15: Kartutsnitt som viser Hoøyas beliggenhet.	184
Figur 4.16: Oversikt over Hoøya, Kjøsnes, Selbu. Oppmålt av T. Moxnes.....	185
Figur 4.17: Beltestein T 1228, funnet nedenfor borgen på Hoøya i 1873. Foto: Ole Bjørn Pedersen, © NTNU Vitenskapsmuseet.....	185
Figur 4.18: Kartutsnitt med Johalla, Klingerhaugen og Kverkillbergets beliggenhet. På kartet er også Korpdalsberget, med datering til førromersk jernalder, og Åsakammen, med datering til vikingtid, markert	186
Figur 4.19: Oversikt over Johalla, Haugdal og Røtelle Statsalmenning, Steinkjer. Oppmålt av Per Odd Haugdal.....	187
Figur 4.20: Kartutsnitt med Gjævranslottet og Skansåsens beliggenhet. De udaterte borgene på Oppdal, Kleivhaugen og Elnanslottet er også markert.....	188
Figur 4.21: Oversikt over Gjævranslottet. Oppmålt av Johannes Petersen 1928.....	189
Figur 4.22: Overligger til dreiekvern T 22014 funnet i muren på Gjævranslottet. Foto: Ann Mari Rosenlund.....	189

Figur 4.23: Oversikt over Skansåsen, Svenning, Steinkjer. Skisse av Ove Hemmendorff.....	190
Figur 4.24: Kartutsnitt med Hoåsens beliggenhet.....	191
Figur 4.25: Oversikt over Hoåsen, Kirkhol, Steinkjer. Murens omtrentlige posisjon er markert. Skisse på grunnlag av ØK-kart.....	192
Figur 4.26: Kartutsnitt som viser Halssteins beliggenhet.....	193
Figur 4.27: Oversikt over borgen på Halsstein. Kart: Raymond Sauvage.....	194
Figur 4.28: Profil av sjakt gjennom borgmuren på Halsstein. Tegning: Ingrid Ystgaard.....	195
Figur 4.29: ¹⁴ C-dateringer fra Halsstein. 1 er fra søkesjakt på borgområdet, 7 og 9 fra prøvestikk på borgområdet, 15, 16, 17, 19, 31 og 33 fra muren, KP6, KP8 og F40 fra gravrøysa.....	195
Figur 4.30: Halsstein sett fra Halsan og vestover. Et glimt av Eidsbotn i bakgrunnen. Foto: Ingrid Ystgaard.....	196
Figur 4.31: Borgområdet på Halsstein med kulturlag. Gravrøysa ligger på toppen med bjørkene i bakgrunnen. Skogrydding og skjøtsel med sau har gjort området svært lesbart. Tatt mot nordøst. Foto: Ingrid Ystgaard.....	196
Figur 4.32: Gravrøysa på Halsstein før utgravning. Foto: Ingrid Ystgaard.....	196
Figur 4.33: Gravrøysa på Halsstein under utgravning. Foto: Jurgen Wegter.....	196
Figur 4.34: Utsikt fra Klingerhaugen sørvestover mot Straumen. Åsakammen og Kverkillberget er i synsfeltet. Foto: Ingrid Ystgaard.....	197
Figur 4.35: Overligger til dreiekvern funnet på Klingerhaugen av Jørgen Røflo. Foto: Ingrid Ystgaard.....	197
Fig. 4.36: Kart over Klingerhaugen.....	198
Figur 4.37: Oversikt over Kverkillberget med muren markert.....	200
Figur 4.38: Kløfta hvor 8 menneskeskjeletter ble funnet under kalkbryting på begynnelsen av 1800-tallet. I bakgrunnen ses Svarva. Foto: Ingrid Ystgaard.....	201
Figur 4.39: Sjakta gjennom muren på Kverkillberget. Foto: Ingrid Ystgaard.....	201
Figur 4.40: Borger med bruksfaser i yngre romertid og folkevandringstid i Midt-Norge. Tabellen viser forholdet mellom antallet bruksfaser, flatemål, bosetningsindikatorer og plassering i landskapet.....	203

Figur 5.1: Oversikt over stornaust i Midt-Norge. Basert på H. M. Johansen 2007, supplert med Stamnes 2011 og Grønnesby og Ellingsen 2012.....	221-223
Figur 5.2: Undersøkte stornausttufter i Midt-Norge. Basert på H. M. Johansen 2007 og Grønnesby og Ellingsen 2012.....	224
Figur 5.3: Undersøkte stornaust i Midt-Norge. Etter H. M. Johansen 2007:4. Nummereringen på kartene viser til Johansens katalog.....	225
Figur 6.1: Tunanlegg i Norge. Etter Grimm og Stylegar 2004.....	230
Figur 6.2: Tunanlegg i Midt-Norge. Undersøkelser og dateringer.....	239
Figur 6.3: Tunanlegg i Midt-Norge. Fra nord til sør: Hov på Løkta i Dønna, Tjøtta i Alstadhaug, Mo i Brønnøy, Værem i Grong, Skei i Steinkjer og Hegstad i Verdal. Kart: Raymond Sauvage.....	240
Figur 7.1: Krig som sosial praksis. Etter Bossen 2006a:92.....	246
Figur 8.1: Krig som en av flere former for sosial makt. Etter Bossen 2006a:95, fig. 2.....	276
Figur 8.2: Importgjenstander i graver i Trøndelag fordelt kronologisk. Etter T. Johansen 2003:62.....	300

Del I: Utgangspunkt

Kapittel 1: Tema og problemstilling

1.1. Krig og endringsprosesser i jernalderen

Krig og konflikt var dominerende trekk ved jernaldersamfunn i Skandinavia og Nord-Europa. I Midt-Norge vitner graver utstyrt med våpen og forsvarsanlegg om krigføringens tilstedeværelse, og nausttufter og tunanlegg forteller om infrastruktur som må ha vært viktig for organisering og gjennomføring av krig. I resten av Skandinavia kan mange ulike former for kulturminner knyttes direkte eller indirekte til krig og konflikt, som graver med våpen, forsvarsanlegg i form av borger, diker, voller og seilsperringer, spor etter infrastruktur slik som skip, veier og vad, og spor etter handlinger slik som våpenoffer, slagmarker, nedbrente hus og haller og våpenskader på skjeletter. Mengden av ting og fysiske spor som forteller om krig og konflikt sier noe om hvilken betydning organisert voldsbruk hadde for enkeltindividers og familiers tilværelse, og for samfunnskonstruksjonen som helhet. Materielle vitnesbyrd om krigføring er til stede i det arkeologiske materialet gjennom hele jernalderen, men de går samtidig gjennom store endringer og omforminger. Krigføring endret karakter gjennom jernalderen. Krigføringen og endringene den gjennomgikk, representerte en voldsom og håndgripelig dynamikk i alle nivåene av samfunnet – fra det individuelle nivået til det kollektive, fra politikk via økonomi til religion og ideologi.

Arkeologiske studier viser hvordan dyptgripende sosiale, politiske, økonomiske og ideologiske endringsprosesser fant sted i Skandinavia i jernalderen. Endringsprosessene var mangesidige og komplekse, og grep inn i samfunnsstrukturen på varierende måter og til ulik tid i forskjellige regioner. Vekten i mange av studiene av slike endringsprosesser ligger på utviklingen av en sentralisert økonomisk, politisk og militær administrasjon, og på dannelsen av politiske territorier (Myhre 1987; Mortensen og Rasmussen 1988, 1991; Hedeager 1990; Näsman 1991b, 1999, 2000, 2006; Skre 1998). I dansk forskning har man særlig undersøkt slike prosesser med tanke på å forstå tidlig statsdannelse i et langtidsperspektiv. Lotte Hedeager knytter sentrale prosesser bak dannelsen av arkaiske stater innenfor det danske området til overgangen mellom eldre og yngre romertid (1990:201-204), mens Ulf Näsman mener at dannelsen av den tidligste danske staten, som kommer til syne i skriftlige kilder på 700-tallet e.Kr., må ha skjedd senest på 500-tallet e.Kr. (Näsman 1991b:175, 1998a:273, 2006:226). I kontrast til disse posisjonene, som i hovedsak er dannet på bakgrunn av studier av arkeologisk materiale, står juristen Ole Fengers standpunkt om at man først kan snakke om en stat i Sør-Skandinavia i middelalderen (Fenger 1991). I norsk og svensk forskning har man vært mer tilbakeholdne med å ta opp temaet tidlig statsdannelse til diskusjon, blant annet fordi

vi ikke har skriftlige kilder som indikerer statsdannelse før vikingtid (Skre 1998; Opedal 2010; F. Iversen 1999, 2008). Hvilket syn de ulike forskerne har på statsdannelse henger dermed sammen med kildesituasjonen, og med hva slags oppfatning man har av utsagnskraften til de ulike kildene som er tilgjengelige. Mange års studier viser tydelig at statsdannelsesprosessene i Skandinavia skal behandles som langsomme prosesser som omfatter mange ulike aspekter. Det er viktig å diskutere disse aspektene i seg selv, uten at man nødvendigvis må ta stilling til spørsmålet om når selve statsdannelsen skjer (Skre 1998:327; Herschend 1997, 2001). Studiet av endringsprosesser i jernaldersamfunnet fra egalitære, slektsbaserte samfunn med stor vekt på kollektive beslutningsprosesser mot hierarkiske samfunn der særlige samfunnsgrupper viste lojalitet til en høvding eller konge, og der individuelle politiske og økonomiske maktbaser vokste fram, er trolig like sentrale for vår forståelse av jernaldersamfunn i Skandinavia som studier som forsøker å sette fingeren på når det var at den første statsdannelsen dukket opp.

Felles for de fleste studier av endringsprosesser i Skandinavia i jernalderen er en tydelig betoning av krigers og konflikters rolle. Krig og konflikt står i gjensidige påvirkningsforhold med et samfunns politiske organisasjon, med dets økonomiske struktur og med dets ideologiske forankring (Hedeager 1990:184-186; Skre 1998:251-252, 290ff; Steuer 2003; Näsman 2006; Herschend 2009:338). Dette synet går igjen i sosialantropologisk forskning omkring krigføringens rolle i statsdannelsesprosesser (Bossen 2006a, 2006b). Et sentralt spørsmål er hvordan man oppfatter krigføringens mål i eldre jernalder. Var målet å vinne kontroll over territorier, eller var målet plyndring og tilegnelse av krigsbytte? Holdningen til dette spørsmålet er av stor betydning for når ulike forskere tidfester dannelsen av politiske territorier og dermed den tidligste staten. Men til tross for at krigføring spiller en sentral rolle for hvordan vi forstår jernaldersamfunn i Skandinavia, vet vi mindre om hvordan krigføringen foregikk i praksis, og hvordan denne praksisen spilte sammen med endringsprosesser i samfunnet som helhet.

Studier av endringsprosesser i jernalderen i Skandinavia legger ulik vekt på forholdet mellom studieområdene og omverdenen, avhengig av studienes problemstilling. Hedeager (1990) legger størst vekt på interne, strukturelle endringer i sin studie av Danmark mellom stamme og stat. Skre (1998) holder seg hovedsakelig til det skandinaviske området i sin behandling av bosetning og eiendom på Romerike fra slutten av eldre jernalder til høymiddelalder. Hos andre forfattere, og i andre sammenhenger, er samhandlingen mellom germanske grupper og Romeriket et sentralt element i studiet av samfunnsdynamikken i Sør-Skandinavia i eldre

jernalder (Lund Hansen 1987; Axboe 1991; Hedeager og Tvarnø 2001 [1991]; Anderson og Herschend 1997; Fischer 2005; Herschend 2009). Näsman legger også stor vekt på endringer i forholdet mellom Skandinavia og omverdenen i sine forklaringer av de store endringene i det arkeologiske materialet i Skandinavia på 500- og 600-tallet e.Kr. (Näsman 1998a:277). Krig og konflikt er sentrale fenomener i utvekslingen mellom skandinaviske samfunn og ulike stater og politiske sammenslutninger på kontinentet gjennom jernalderen. Grupper og stater som er i krig med hverandre påvirker hverandre gjensidig, særlig i tilfeller der kontakten varer ved over lang tid. Kontakt mellom krigførende grupper fører i første omgang til utveksling av militær teknologi, og på lengre sikt til utveksling av økonomiske, politiske og ideologiske impulser. Steppennomaders betydelige påvirkning på stormakter som Roma, Persia og Kina er gode eksempler på dette. Romersk militærtaktikk og utrustning ble sterkt påvirket av krigføring og samhandling med sarmatiske og hunnisk folk (Engström 1997; L. I. R. Petersen 2011:13). Statsviteren William R. Thompson (2006) sammenfatter det gjensidige forholdet mellom krig, politisk organisasjon, økonomisk miljø, teknologi og trusselbilde i begrepet *co-evolution*. De ulike samfunnsfærene utvikler seg i et samspill der endringer på ett felt kan føre til omveltninger på andre. Thompson viser videre hvordan innflytelse gjennom kontakt med andre krigførende samfunn har stor betydning for teknologisk, men også politisk og økonomisk utvikling av krigføringen. Arkeologisk materiale som vitner om krigføring i skandinaviske samfunn i jernalderen bærer i stor grad preg av at nettopp krigføring er en praksis som bringer ulike samfunn i nær kontakt med hverandre. I romertid ble mange våpen importert til Skandiavia fra Romerriket, mens merovingertidas og vikingtidens våpenutstyr i større grad er lokalt produsert, men fortsatt klart beslektet med våpenutstyr kjent fra kontinentet. En studie av krig og konflikters rolle i skandinaviske områder i jernalderen må derfor ta hensyn til regionale og overregionale kontakter.

1.2. Hva er krig?

Mange av dagens definisjoner av krig bygger på erfaringer med krig mellom nasjonalstater etter nasjonalstatenes tilkomst i Europa. Den fortsatt sentrale krigsteoretikeren Carl von Clausewitz forholdt seg nettopp til krig mellom nasjonalstater i sin avhandling *Vom Kriege*, publisert i 1832 (Clausewitz 1989). I sin definisjon av krig griper Clausewitz til krigens basale nivå: duellen. Krig er, ifølge Clausewitz, ingenting annet enn en duell på en større skala. Målet med krigen, som med duellen, er å tvinge en motstander til å følge vår vilje. Midlet til å oppnå dette målet er fysisk maktbruk (Clausewitz 1989:75). Implisitt i denne måten å se krig

på, ligger Clausewitz' mye siterte utsagn om at krig er politikk med andre midler (Clausewitz 1989:605). Målet er alltid å tvinge igjennom vår vilje; det er den fysiske maktbruken som gjør handlingen til krig. Innenfor et slikt perspektiv skriver Quincy Wright i *The International Encyclopedia of the Social Sciences*:

«War in the ordinary sense is a conflict among political groups, especially sovereign states, carried on by armed forces of considerable magnitude for a considerable period of time»
(Wright 1968:453).

Nasjonalstatenes kriger med mange påfølgende slag og en ideelt sett endelig seier, som gjerne betyr erobring av nytt land, er en forståelsesramme som ikke er dekkende for et studium av krigføring i jernalderens Skandiavia. Harry Turney-High, en av sosialantropologiens pionérer på feltet, mente at primitive samfunn under et visst sosialt utviklingsnivå ikke egentlig førte krig i moderne forstand – de befant seg under det han kalte *the military horizon*, der et samfunn når et organisatorisk nivå som setter det i stand til å føre «virkelige» kriger (Turney-High 1991:23; Roland 1991:vii). Like fullt må vi kunne snakke om krig i førstetlige samfunn, ikke minst med bakgrunn i innsikten om krigens rolle i framveksten av hierarkiske samfunn og den tidlige staten. Samtidig krever en studie av krigføring en definisjon som utelater det vi må kunne kalle konflikter på individnivå – konflikter som ikke involverer større grupper. Sosialantropologen Claus Bossen framholder at ett enkelt drap *kan* være et ledd i en krig eller virke utløsende for en krig, avhengig av hvilken kontekst dette drapet skjer innenfor – for eksempel i en spent, fiendtlig situasjon, der to rivaliserende grupper nærmest venter på en anledning til å angripe. Bossen definerer dermed krig som

«(...) the organised use or threat of use of lethal force by a minimum of two or more actors from one group against members of another group, which is interpreted by the actors and/or the analyst as part of the relation between the two groups (...)» (Bossen 2006a:91).

Meningen bak de voldelige handlingene, og *tolkningen av* de samme handlingene, blir sentrale i denne definisjonen, som også fristiller oss fra vår samtids politiske enheter som forståelsesramme. Denne enkle definisjonen av krig inkluderer også feider og plyndring, og lar oss unnsnippe en ufruktbar diskusjon av forskjellene på feider, plyndring og krig. En slik diskusjon vil bare bidra til å tilsløre det grunnleggende spørsmålet om hvordan folk tar i bruk voldelige metoder for å forfølge sine interesser (jf. Koch 1974:52-3; Thorpe 2003:146).

Det arkeologiske materialet som vitner om krigføring i Skandinavia i jernalderen viser at krigføring ikke bare var viktig i relasjoner mellom samfunn, men at krigføringens manifestasjoner også spilte en viktig rolle internt i samfunnet. Dette kommer tydelig til uttrykk gjennom ulike former for rituell kommunikasjon som legger stor vekt på krigføring, først og fremst våpengraver og våpenoffer. Sterk vekt på krigføring i rituell kommunikasjon kan også forekomme i fredelige perioder, da et samfunn ikke er engasjert i krigføring med omgivelsene (jf. Härke 1992b, 1997c). Krigers og konflikters symbolspråk kan ha hatt stor betydning også i tider da omfanget av krigføringen var lavt.

1.3. Sosial praksis, materiell kultur og krigføring

Innbakt i enhver studie av samfunn og samfunnsfenomener ligger det et vokabular og en forståelsesramme, uttalt eller ikke. Slike rammeverk er nødvendige verktøy for å samle inn og ordne materiale om forhistoriske og historiske samfunn, og for å konstruere tolkninger av materialet. *Sosial teori* utstyres oss med en forståelse av hva det er som konstituerer den sosiale orden som ligger til grunn for de samfunnene og de samfunnsfenomenene vi studerer. Det tjuende århundrets sosiologiske handlingsteori fulgte to retninger (Reckwitz 2002). Den ene var formålsoverorientert og så sosial orden som et produkt av individets interesser (*homo economicus*). Den andre var norm-orientert og så sosial orden som et produkt av en normativ, sosialt betinget konsensus (*homo sociologicus*). Begge disse formene for handlingsteori overser implisitt, taus og ubevisst kunnskap som del av den sosiale virkelighetens struktur. Kulturelle teorier som vokste fram i siste del av forrige århundre søkte derimot etter grunnlaget for sosial orden i *kunnskapsstrukturer*, som både setter grenser og åpner muligheter for hvordan agentene i en sosial struktur kan fortolke og forholde seg til verden. Kulturteoretikere finner grunnlaget for den sosiale orden i en delt kunnskap i form av symbolske strukturer, som alle handlende agenter tar del i. De kulturteoretiske retningene som har hatt størst betydning for arkeologisk forskning er strukturalisme, poststrukturalisme og praksisteori. I et strukturalistisk tankesett konstitueres sosial orden i mentale strukturer i menneskesinnet. Menneskelig atferd er et produkt av symbolske strukturer i det underbevisste. Poststrukturalistiske teorier finner ikke de symbolske strukturene i menneskesinnet, men ser dem i stedet i tegn, symboler, diskurs, kommunikasjon eller tekster. Praksisteori derimot, finner ikke det sosiale i menneskesinnet eller i diskursen, men i *sosial praksis*. Sosial praksis betegner rutiniserte former for atferd, som består av flere elementer som er avhengige av hverandre: kroppslige aktiviteter, mentale aktiviteter, ting og bruken av ting, forståelse, følelsestilstander og *know-how* eller taus kunnskap. En praksis – som for

eksempel en gruppes måte å forholde seg til en annen gruppe på som involverer bruk av fysisk vold – består av en vev av alle disse elementene. Enkeltindividet, i vår sammenheng soldaten, krigeren, krigsherren eller kongen, eller for den saks skyld krigerens kone eller enke, bonden, trelen eller håndtlangeren, framstår som bærere av praksis.

Praksisteori åpner for en forståelse av hvordan individers eller aktørers handlinger kan virke inn på den sosiale strukturen gjennom at de påvirker praksis, men også hvordan den sosiale strukturen setter rammene for mulighetsrommet for individuelle handlinger. Praksisteori anerkjenner på den måten hvordan sosiale strukturer legger rammer for menneskelig handling, men åpner samtidig opp for at menneskelig initiativ kan gjøre en utslagsgivende forskjell. En av praksisteoriens fremste skikkelser, Pierre Bourdieu, har sitt utgangspunkt i en kritikk av strukturalismen, og finner samfunnets strukturer i mentale skjemaer og kosmologier. Hans kjernebegrep *habitus* uttrykker historisk dannede strukturer, eller aktiv tilstedeværelse av fortidige erfaringer (Bourdieu 1990:54). Likevel finnes det få holdepunkter for en teori om historisk forandring hos Bourdieu. Anthony Giddens' utgangspunkt ligger nærmere marxismen, og for ham er det samfunnsinstitusjonene som utgjør strukturene. Han trekker inn geografi og historie som konkrete horisonter for individenes handlinger. Hans sosialteori retter seg dermed i større grad mot historisk analyse. I Giddens' språk er strukturer både medier for, og resultater av, de formene for praksis som de samme strukturene organiserer – dette kaller han *strukturenes dualitet* (Giddens 1984:25). Sosiale strukturer finnes i og med at de blir reproduert gjennom rutinemessige handlinger. I praksisteori er det dermed selve *handlingene* som er studieobjektet – her møtes individet og strukturene (Sindbæk 2005:22-25).

Krigføring kan ses som en form for sosial praksis som produserer, reproduserer og omformer samfunns strukturer. Claus Bossen har satt fram et forslag til et rammeverk for analyse av forholdet mellom krig og sosial strukturell endring. Med uttrykket sosial strukturell endring understreker Bossen at han ikke er ute etter å analysere situasjoner der en eller flere aktører omstyrter en maktholder ved hjelp av militær makt, eller situasjoner der en aktør legger inn under seg nye territorier, eller situasjoner der krig fører til forverrede leveforhold for en gruppe og forbedrede for en annen. Derimot er han ute etter å undersøke situasjoner der krig fører til nye sosiale strukturer. Bossen foreslår at krig i relasjon til sosial strukturell endring bør analyseres på tre nivåer: Som *praksis*, som *sosial makt* og som *endringsfaktor* (Bossen 2006a). På det første analytiske nivået ser Bossen krig som en form for sosial praksis basert på voldelige handlinger, innfoldet i nettverk av mening og tolkning, og innfoldet i den sosiale

organisasjonen og i utveksling med teknologi. På det andre analytiske nivået ser Bossen krig som en av fire former for sosial makt: Militær, politisk, økonomisk og ideologisk. På det tredje analytiske nivået finner Bossen at krig kan være en endringsfaktor på tre ulike måter gjennom at den påvirker de andre formene for sosial makt. For det første kan militær organisasjon påvirke og overføres til andre samfunnsområder. For det andre kan erobring gjennom krigføring tvinge fram samfunnsendringer i eget samfunn og det erobrede samfunnet. For det tredje kan krig utgjøre en generell kontekst for samfunnets reproduksjon. Jo mer hierarkisk et samfunn er, og jo sterkere arbeidsdeling som finnes, dess bedre vil samfunnet være til å organisere angrep og forsvar. Derfor vil stratifisering og spesialisering utvikle seg i samfunn som stadig engasjerer seg i krigføring (Bossen 2006a:90, 99).

Praksisteoretikere som Bourdieu og Giddens er lite opptatt av praksisens materielle og kroppslige sider, og mer av dens mentale og strukturelle form. Bossens analytiske rammeverk tar utgangspunkt i denne formen for sosial teori. Rammeverket er utformet med tanke på sosialantropologiske studier, der kildetilfanget omfatter langt mer enn praksisens materielle sider. Det arkeologiske materialet som ligger til grunn for min diskusjon av krigens praksis krever et særlig fokus på praksisens *materielle* sider. Kildene til studiet av praksisens materielle sider er de eneste vi har direkte tilgang til i studiet av krigføring i Midt-Norge i jernalderen. Et fokus på praksisens materielle sider er i tråd med en stadig økende interesse for det materielle som et vesentlig aspekt ved sosial praksis hos praksisteoretikere så vel som hos arkeologer (Reckwitz 2002; Shove og Pantzar 2005; B. Olsen 2007, 2010; Hodder 2012).

1.4. Problemstilling og avgrensninger

Krig, konflikter og deres samspill med endringer i samfunns økonomiske, politiske og ideologiske strukturer befinner seg i stor grad i sentrum for en utveksling mellom et samfunns interne prosesser og prosesser i omverdenen. Krigføring dreier seg, på godt og ondt, om samhandling og påvirkning mellom samfunn. Måten man førte og fører krig på er i konstant utvikling. Denne utviklingen hang, og henger, sammen med det enkelte samfunnets interne utvikling. Samtidig holder krigføringen alltid tritt med krigføringen i samfunn man er i kontakt med – særlig samfunn man er i krigersk kontakt med. Dermed er selve krigføringen, *krigens praksis*, en sentral innfallsvinkel til økt forståelse av samfunns politiske, økonomiske og ideologiske utvikling. Spørsmålet jeg søker å belyse i dette arbeidet er:

Hva kjennetegner krigens praksis i Midt-Norge i siste del av eldre jernalder og første del av yngre jernalder?

Utgangspunktet for problemstillingen ligger i at krigføringens materielle uttrykk, slik det er nedfelt i det arkeologiske kildematerialet, er produsert og reproduert i samspill med krigens praksis. Krigens praksis på sin side, produseres og reprodueres i samspill med det helhetlige samfunnets motivasjon for krigføring. Hovedvekten i studien vil ligge på analysen av det arkeologiske materialet, og en utledning av et bilde av krigens praksis i siste del av eldre og første del av yngre jernalder. Deretter kommer en kontekstualisering, der krigens praksis tolkes i relasjon til aktuelle modeller og tolkninger av politiske, økonomiske og ideologiske endringsprosesser. Gjennom dette vil jeg søke å vise potensialet av krigens praksis som forståelseshorisont ved studier av samfunnsendringer i jernalderen.

Den geografiske avgrensingen av studien er i stor grad et spørsmål om å beherske begrensningens kunst. Det er en utfordring å håndtere den store geografiske variasjonen i det kulturelle uttrykket i Skandinavia i eldre og yngre jernalder – en utfordring som er for stor til at jeg kan angripe den på fornuftig vis i denne avhandlingen. Løsningen er å begrense undersøkelsen til en geografisk region som er liten nok til at det ikke finnes betydelige regionale variasjoner innenfor undersøkelsesområdet. Regionale variasjoner i Skandinavias materielle kultur gjennom jernalderen vil dermed bli et bakteppe for, og ikke en hovedsak i, undersøkelsen. Samtidig er det nødvendig at undersøkelsesområdet er så stort at de arkeologiske kildene blir omfattende nok til at det er mulig å gjennomføre analyser. Det må også være stort nok til at det er mulig å undersøke endringer i kildenes geografiske spredning gjennom undersøkelsesperioden. Midt-Norge er en region som er passe stor med tanke på disse hensynene. Midt-Norge peker seg også ut som et godt analyseområde gjennom den geografiske tilknytningen mellom norskekysten og Trondheimsfjorden, som gjør regionen til et landskap der kommunikasjon mellom nord og sør langs leia (*nordvegen*) møter kommunikasjon innover i landet langs Trondheimsfjorden og de store dalførene i Sør-Trøndelag, Innherred og i Namdalen. Sentralt i området, særlig på østsida av Trondheimsfjorden, finnes det områder som er godt egna for jordbruk, og der vi finner det demografiske tyngdepunktet gjennom hele undersøkelsesperioden. Disse geografiske forutsetningene viser at regionen har kunnet fungere godt som et oppmarsjområde, slik for eksempel Snorre beskriver det i fortellingen om slaget på Stiklestad i Soga om Olav den Heilage (Hødnebo og Magerøy 1996:84ff). Rent praktisk er det en fordel at regionen dekkes av Vitenskapsmuseets forvaltningsdistrikt. Opplysninger om faste kulturminner finnes samlet

i museets topografiske arkiv, og løse kulturminner finnes samlet i museets utstillinger og magasin, og er gjort tilgjengelige gjennom museets samlingsdatabase. Sist, men ikke minst, er Midt-Norge den landsdelen som er best undersøkt med hensyn til borger fra eldre jernalder (Marstrander 1957, 1958, Ringstad 1988, Smedstad og Hemmendorff 1997, Ystgaard 1998, 2003). Disse undersøkelsene er et viktig grunnlag for dette arbeidet.

Undersøkelsen vil strekke seg fra eldre romertid til tidlig vikingtid, dvs. fra ca. 100 til ca. 900 e.Kr. Starten av undersøkelsesperioden er satt til et tidspunkt der vitnesbyrd om krigføring begynner å gjøre seg tydelig gjeldende i det midt-norske materialet. Vi kjenner til våpengraver og dateringer fra borger fra tida før Kristi fødsel, noe som viser at tendensen til at krigføring får økende betydning finnes allerede i førromersk jernalder. Samtidig er materialet fra førromersk jernalder i Midt-Norge så lite at det er vanskelig å sette det i kontekst. Jeg har derfor valgt å starte studien midt i eldre romersk jernalder, da antallet våpengraver stiger markert. Borger, våpen og nausttufter er alle i bruk fram gjennom yngre romertid og folkevandringstid, før vi kommer til et brudd i det arkeologiske materialet på overgangen mellom folkevandringstid og merovingertid. Borger og nausttufter faller ut av bruk, mens våpentyper og våpenkombinasjoner skifter karakter. Alt dette skjer i løpet av et par generasjoner i tida rundt ca. 550-600 e.Kr. Deretter følger våpenmaterialet i gravene en ny utvikling fram mot vikingtid. For å følge krigens praksis gjennom de tilsynelatende dyptgripende endringene på midten av det første årtusenet etter Kristus, er det nødvendig å oppnå en forståelse av praksisen før, under og etter denne tida. Ut fra arkeologiens tradisjonelle periodeinndeling skulle en tro at det ville det vært naturlig å sette strek for undersøkelsen ved slutten av merovingertid, men det kronologiske skillet mellom merovingertid og vikingtid er hovedsakelig satt på grunnlag av smykkeformer og utsmykningsstiler (Gjessing 1934:1-39; Vinsrygg 1979:18; Lund Hansen 1988a:33). Våpenmaterialet, som er et utgangspunkt for denne studien, viser ingen større endringer på overgangen mellom merovingertid og tidlig vikingtid. Faktisk finnes det svært mange våpengraver som ikke kan dateres til den ene eller den andre perioden – de kan bare tidfestes til sein merovingertid / tidlig vikingtid (Gudesen 1980:126; Helgen 1982:39; Nørgård Jørgensen 1999:178). Derfor trekker jeg studien inn i tidlig vikingtid og fram til ca. 900 e. Kr., da merovingertidas enegga sverd så smått begynner å bli erstatta med vikingtidas tveegga sverd (Nørgård Jørgensen 1999:178).

Endringer i krigens praksis kan framtre som *prosesser* eller som *omveltninger*. For å få en god forståelse av hvorvidt vi står overfor langvarige prosesser eller plutselige omveltninger når vi observerer endringer i det arkeologiske materialet, er det nødvendig med et langt tidsperspektiv. En ulempe med et langt analytisk perspektiv, er at man ikke kan koste på seg dypere analyser av det arkeologiske materialet innenfor de enkelte arkeologiske periodene. Derimot får man muligheten til å se på mer overordna historiske prosesser, og til å etablere mer sammenhengende historiske forklaringer (jf. Hedeager 1990:15). I denne sammenhengen må man være oppmerksom på faren for å drive med kronologisk sjåvinisme slik Egil Mikkelsen påpeker:

«Inndelingen av materialet i arkeologiske perioder kan fremme et statisk syn på kulturutviklingen og føre til generaliseringer. Særlig gjelder dette hvis en opererer med lange perioder og/eller betrakter periodegrensene synkrone over større områder» (Mikkelsen 1973:85).

Samtidig som de etablerte arkeologiske periodene romertid, folkevandringstid, merovingertid og vikingtid er nyttige og viktige som kronologiske referanserammer, må vi strebe etter en forståelse av de kulturhistoriske spørsmålene vi undersøker som hever seg over de konstruerte, kronologiske skillelinjene.

Det lange tidsperspektivet i historiske studier ble overført fra sosialvitenskapenes strukturer og fant sitt advokatmiljø i Annales-skolen rundt midten av forrige århundre. En av forgrunnsfigurene, Fernand Braudel, karakteriserte strukturell varighet gjennom en modell der historisk endring svinger langs tre ulike bølgelengder. Strukturer som svinger med den lengste bølgelengden danner utgangspunkter for menneskelig handling – de muliggjør og begrenser. Slike strukturer finnes i geografiske forutsetninger, og i institusjoner, sivilisasjoner og religioner, og uttrykkes gjennom begrepet *la longue durée* (Braudel 1980 [1969]:27-34). Strukturer som svinger på mellomlange bølgelengder, *conjunctures*, strekker seg over generasjoner eller århundrer, og kan for eksempel være demografiske variasjoner eller oppkomst og bortfall av sosiale og økonomiske institusjoner. På det tredje nivået, *événements*, finner vi avgrensede hendelser, ofte forstått som menneskelige handlinger, og ofte assosiert med politisk historie (Braudel 1949; Bintliff 1991). Man kan forstå dette som en måte å forholde seg til samspillet mellom strukturer og aktører på. På den måten svarer denne forståelsen til praksisteoretiske perspektiv innenfor sosiologien. Historiens tre ulike bølgelengder, der de lange og mellomlange bølgene representerer strukturer, og der de

tidsavgrensede handlingene representerer handlinger, er vevd inn i hverandre. Forutsetningene for evenementene, eller handlingene, finnes i strukturene.

Utviklingen av samfunnet i retning av en økt grad av individuelt eierskap på bekostning av en kollektiv forvaltning av ressurser, parallelt med en økende hierarkisering av et samfunn som tidligst i undersøkelsesperioden trolig hadde et egalitært preg, og en stadig sterkere spissing av samfunnspyramiden, kan knyttes til en ideologisk, økonomisk og politisk utvikling der individualitet etter hvert kommer i forgrunnen på bekostning av kollektive prinsipper (jf. Hedeager 1990; Herschend 2009). Denne utviklingen finner en parallell i vår tids individualisering, slik blant annet sosiologene Zygmunt Baumann (2006) og Ulrich Beck (Beck og Beck-Gernsheim 2002) beskriver fenomenet. Disse tendensene bærer alle preg av *la longue durée*. Midt-norske samfunns samhandling og utveksling med resten av Skandinavia og samfunn og stater på kontinentet gjennom perioden representerer strukturer på mellomlang bølgelengde, *conjunctures*. Selve krigshandlingene, krigens praksis, kan være en innfallsvinkel til å komme også *evenementer* inn på livet. Mange av de arkeologiske kildene bærer sterkt preg av å være resultater av nettopp evenementer, særlig våpenofferfunnene i Sør-Skandinavia, der overvunne hærs utrustning har blitt ofret i moser og myrer som en del av seierherrenes religiøse ritualer. Eksempelet viser hvor nøye et slikt evenement er knyttet til strukturer: Kampen foregikk innenfor en sosial, politisk og økonomisk virkelighet som var formet av mellomlange og lange strukturer, og den påfølgende ofringen foregikk innenfor en ideologisk og religiøs virkelighet som også var formet på et strukturelt nivå.

1.5. Kilder og metodisk tilnærming

1.5.1. Borger

Min interesse for krigføring i jernalderen sprang i sin tid ut av en kombinert diskursanalytisk og empirisk studie av bygdeboger i Trøndelag (Ystgaard 1998, 2003, 2005). Slike anlegg var undersøkt i liten grad i Norge fram til 1990-tallet (jf. kap. 4.1.1), da Ingrid Smestad og Ove Hemmendorff satte i gang en serie mindre undersøkelser av borger i Trøndelag under inspirasjon fra Hemmendorffs tidligere undersøkelse av Mjälleborgen på Frösön i Östersund (Hemmendorff 1985, 1989; Hemmendorff og Smedstad 1997). Disse undersøkelsene, supplert med mine egne undersøkelser (Ystgaard 1998, 2003), bragte fram et dateringsmateriale som dannet et utgangspunkt for å gå nærmere inn i diskusjoner om borgenes brukstid. De frambragte dateringene viste at borger var i bruk i Trøndelag fra yngre bronsealder til tidlig middelalder, men at de ble bygd og brukt i stor skala i yngre romertid og folkevandringstid.

Deretter ser det ut til at de aller fleste borgene falt ut av bruk på overgangen til merovingertid, før enkelte borger ble sporadisk tatt i bruk igjen i vikingtid og middelalder. Disse resultatene sammenfaller i grove trekk med det langt mer omfattende dateringsmaterialet som finnes fra svenske borger (Olausson 1995, 2005, 2009). Det markerte oppsvinget i bygging og bruk av borger i yngre romertid og folkevandringstid fanget min interesse, og det enda mer markerte fallet i bruken av borgene på overgangen mellom folkevandringstid og merovingertid økte interessen ytterligere. Hva kan ha vært en årsak til at man fant det nødvendig å bygge og bruke borger i denne perioden, og hva kan ha vært en årsak til at borgene gikk ut av bruk i løpet av mindre enn en enkelt generasjon? Materialets kompleksitet har fått flere til å stille spørsmål ved termen bygdeborg (Lillehammer 1973:29; Skre 1998:266). I dette arbeidet har jeg valg å bruke det mindre ladete begrepet borg (jf. kap. 4.2.2).

Nyere forskning enes, på et overordna plan, om at borgene fra yngre romertid og folkevandringstid var multifunksjonelle innretninger. Samtidig er det vanskelig å komme forbi at de aller fleste av anleggene som vi i dagligtale karakteriserer som *bygdeborger* i Norge, *fornborgar* i Sverige og *Höhensiedlungen* i Tyskland, har iøyenfallende forsvarselementer i form av murer eller voller, som sperrer av adkomsten til borgområdet. Forsvarselementet er fellesnevneren for de aller fleste av disse anleggene. Samtidig er det klart at borgenes forsvarsfunksjon bare kan forstås i den sammenhengen den inngikk i. Hva man ville eller måtte forsvare, var avhengig av hvilken konfliktsituasjon man befant seg i, og hvilke tiltak som ga mening ut fra konfliktsituasjon og samfunnskontekst. Forskere som tolker borgene inn i en samfunnsmodell der sentralstyrte høvdingdømmer kontrollerer mer eller mindre definerte territorier, forstår gjerne borgene som ledd i et territorialforsvar, eller som deler av et forsvar av et sentralområde (Myhre 1987; Mitlid 2004; Finmark 2009). Forskere som tolker borgene inn i en samfunnsmodell der høvdingens personlige forbindelser er det sentrale maktgrunnlaget, oppfatter i større grad borgene som militære støttepunkter for krigsherrer, og i enkelte tilfeller som gryende sentralsteder (Steuer 1989; Skre 1998:285f; Steuer og Hoeper 2008:249ff; Olausson 2008, 2009). En analyse av borgenes funksjon i et militært perspektiv ser derfor ut til å være nødvendig for å forstå borgenes rolle i krigføring spesielt og i samfunnet generelt.

Metodisk ligger utfordringen i analysen av borgene i det forholdet at det empiriske materialet fra disse kulturminnene i form av konkrete undersøkelser målt i antall kvadratmeter utgravd overflate er forsvinnende liten. En følge av dette er at kunnskapen om borgenes datering og funksjon bygger på et svært lite undersøkt utsnitt av de borgene som er kjent. En annen følge

er at den kunnskapen som foreligger, i tilsvarende stor grad bygger på kontekstualisering av borgene inn i helhetsforståelser bygget på tolkninger av bedre undersøkte kildekategorier. For å møte denne kildesituasjonen må man arbeide på et generelt grunnlag, og vurdere all tilgjengelig informasjon fra borgene under ett. Spesifikk kunnskap i noen særlig utstrekning om de enkelte borgene er fortsatt ikke tilgjengelig. I dette arbeidet søker jeg derfor å sammenstille alt tilgjengelig materiale fra borgene i Midt-Norge, for å sette fram et forslag til tolkningsramme basert på et helhetsinntrykk. I analysen vurderer jeg indikatorer på borgenes bruksfaser, borgenes plassering i landskapet i forhold til sentrale jordbruksområder og grensesoner mellom ulike landskapstyper, borgenes størrelse og forekomsten av indikasjoner på bosetning. Målet med analysen er å komme fram til en forståelse av hvordan beskyttelse blir en sentral del av krigføringens og konfliktenes strategi i løpet av yngre romertid og folkevandringstid.

1.5.2. Våpen

Skikken med å utstyre menns graver med våpen har gjort at det finnes bevart et bredt utvalg våpen fra hele jernalderen i vekslende deler av Nord-Europa og Skandinavia. I Sør-Skandinavia slår jernalderens våpengravskikk for alvor gjennom i siste del av førromersk jernalder, før den når et klimaks i eldre romertid. Deretter går den noe tilbake i yngre romertid, før den opphører nesten helt i folkevandringstid, for ikke å komme tilbake for fullt før i vikingtid (Hedeager 1990:136). I de sørlige delene av Norge kommer toppen i utbredelsen av våpengravene noe seinere, i midten av yngre romertid (Rygh 2007:62), og i Midt-Norge finner vi den høyeste frekvensen av våpengraver i siste del av yngre romertid (T. Johansen 2003:91-92). På Vestlandet når våpengravskikken en topp først i folkevandringstid (Shetelig 1912; Stylegar 2011:225). Våpengravskikken faller markert i Sør-Norge i folkevandringstid. Det gjør den også i Midt-Norge, men våpengravene forsvinner ikke helt fra materialet på samme måte som i Sør-Skandinavia. Vi finner våpengraver i Midt-Norge gjennom hele folkevandringstid og merovingertid, før skikken får et nytt oppsving her, som i Sør-Skandinavia, i vikingtid.

Religiøse og sosiale forhold lå til grunn for selve skikken med å utstyre den døde med våpen, og slike forhold lå trolig også til grunn for hvilke våpen man valgte å utstyre den døde med. Frekvensen av våpengraver har dermed ingen nødvendig sammenheng med forekomsten av krig, på samme måte som våpen i grava kan ha symbolisert den dødes sosiale rolle framfor den dødes rolle som kriger (Härke 1997a, 1997c; Näsman 1994; Oestigaard og Goldhahn 2006). Historikeren Edward James kommenterer dette slik:

«Even if we cannot follow one Anglo-Saxon archaeologist, who seems to argue that because Angles and Saxons buried weapons with the dead their society must necessarily have been very violent, we must at least accept that the germanic barbarians lived in militarised societies» (James 1997:19).

Man kan med andre ord ikke kaste ut barnet med badevannet. Selv om våpengravskikken i utgangspunktet må forstås som et religiøst og sosialt betinget fenomen, kan den likevel være en kilde til studiet av krigføring, fordi vi gjennom denne skikken har fått overlevert et bredt våpenmateriale som speiler faktiske funksjoner. Om vi sammenholder våpen i graver med våpnene til hele hærer som vi finner ofret i sør-skandinaviske våpenofferfunn, kan vi se at våpnene i gravene var funksjonelle våpen som virkelig ble brukt i krigføring (Carnap-Bornheim og Ilkjær 1999:3; jf. Hedeager 1990:118). Våpentypene og våpensettene som vi finner i gravene representerer faktiske våpen som ble brukt i krig og konflikt, og kan brukes som grunnlag for en tolkning av måten man førte krig på (Berge 2006:1).

Våpen og våpenkombinasjoner i Midt-Norge finnes i all hovedsak representert i graver. Våpen fra midt-norske graver framtrer som et omfattende og heterogent materiale, som må brytes ned i håndterbare kategorier ved hjelp av enkel statistisk analyse. Tre av våpengravene som inngår i avhandlingens materiale har nylig blitt behandlet i dybden som unike situasjoner med unike gjenstander. Denne måten å nærme seg et gravmateriale på omfatter et stort og kvalitativt arbeid, noe som går tydelig fram av mastergradsavhandlingene om våpengravene fra Torgård i Trondheim (Ledsten 2011), Hol i Inderøy (Bryn 2011) og Veiem i Grong (Hongset 2012). I dette arbeidet er det langtidsperspektivet som legger rammene, og det er de generelle trekkene i våpentypenes og våpenkombinasjonenes utvikling og bruk jeg er ute etter. Derfor er det mest hensiktsmessig å behandle våpenmaterialet kvantitativt. Spørsmålene jeg stiller i analysen dreier seg for det første om våpentypenes *bruk*. Derfor sorter jeg våpen etter deres funksjon i strid som nærkampvåpen, distansevåpen eller forsvarsvåpen, før jeg vurderer de tre bruksaspektene innbyrdes rolle i et langtidsperspektiv med tanke på å oppnå en bedre forståelse av stridsteknikk, taktikk og strategi. For det andre vil jeg bruke våpengravene som kilde til krigføringens hierarki og den militære organisasjonen gjennom jernalderen. Til grunn for en vurdering av dette legger jeg for det første en analyse av våpnenes og våpenkombinasjonenes grad av standardisering, og for det andre en analyse av sammenhengen mellom våpentyper, våpenkombinasjoner og rikdomsindikerende gjenstander i gravene.

1.5.3. Stornaust

Våpen og forsvarsverker er sentrale elementer i krig, og direkte uttrykk for krigens praksis, men kommunikasjon og infrastruktur er også viktige i krigføring. Borger og våpen kan være indirekte eksempler på dette. Borger er ofte plassert langs ferdselsårer (Th. Petersen 1942), mens våpen i all hovedsak er av typer som er overregionale, og signaliserer overregionale impulser og inspirasjon for den militære praksisen. Stornausttufter, derimot, er direkte uttrykk for betydningen av kommunikasjon over større avstander. I motsetning til våpengraver og borger, som er kulturminnetyper som opptrer over store deler av Skandinavia, er stornausttufter et fenomen som i all hovedsak finnes på norskekysten i eldre jernalder. Disse stornausttuftene, som kjennetegnes ved en lengde på over 18 meter, opptrer i yngre romertid og folkevandringstid, og finnes fra Lindesnes i sør til Vesterålen i nord (Myhre 1985, 1997; Grimm 2002, 2006; Stylegar og Grimm 2005; H. M. Johansen 2007). Deretter faller de store naustene ut av materialet i merovingertid og tidlig vikingtid, før de kommer tilbake igjen i sein vikingtid og tidlig middelalder. Koblingen mellom stornaust og krigføring står sterkt i den arkeologiske litteraturen (Hinsch 1961; Myhre 1985, 1997; Carnap-Bornheim og Ilkjær 1999; Grimm og Stylegar 2004; Grimm 2001, 2002, 2006; H. M. Johansen 2007; Grønnesby og Ellingsen 2012). I dette arbeidet vil naustene ikke representere tyngden i kildematerialet, men det vil være et viktig supplement til forståelsen av borger og våpen i analysen av krigens praksis på slutten av eldre jernalder.

1.5.4. Tunanlegg

Tunanlegg er et annet særnorsk fenomen som også er knyttet til norskekysten, eller *nordvegen*, og som finnes konsentrert særlig på Sørvestlandet og i Nord-Norge. Etter hvert har også oppdagelser av tunanlegg i Midt-Norge kommet til. Tunanleggene består av tre eller flere hustufter med parallelle langvegger og med kortveggene vendt mot et felles tun. Tunanlegg gir dateringer fra hele eldre og yngre jernalder. Tunanleggene settes i sammenheng med mønstring og opplæring av krigere, eller de tolkes som uttrykk for felles samfunnsinstitusjoner med regulerende, juridisk funksjon (Berglund 1995; Stenvik 2001; Grimm og Stylegar 2004; Storli 2006, 2010; Strøm 2007; Grimm 2010). Tolkningen av tunanleggene er stadig oppe til debatt (jf. Storli 2010; Brink 2011, Grimm 2011; Iversen et al. 2011, Näsman 2011; Sanmark 2011; Urbańczyk 2011, Vésteinsson 2011; Storli 2011). På samme måte som nausttuftene utgjør ikke tunanleggene tyngdepunktet i materialet i denne undersøkelsen. Samtidig er det viktig å trekke tunanleggene inn i en diskusjon av krigens

praksis i siste del av eldre og førte del av yngre jernalder gjennom å sammenstille dateringene som finnes i Midt-Norge, og samtolke disse med det øvrige kildematerialet fra regionen.

1.5.5. Kilder fra Sør-Skandinavia

Sør-skandinavisk jernalder har vært i fokus for arkeologisk forskning i lang tid, og kunnskapen om samfunnsutviklingen der har vært normdannende for oppfatningen av samfunnsutviklingen i jernalderen i andre deler av Skandinavia og i Nord-Europa. Når det kommer til krigføring, skiller kildesituasjonen i Sør-Skandinavia seg fra kildesituasjonen i resten av Skandinavia på flere punkter. Våpengravene faller tidlig bort i det sør-skandinaviske materialet, og det finnes få borger representert i Danmark og de sørlige delene av Sverige, bortsett fra på Bornholm. Derimot finnes det en rekke forsvarsanlegg i form av seilsperringer under vann (Nørgård Jørgensen 2001) og dike- og vollenlegg (se f.eks. H. Andersen 1998). Kildekategoriene som dominerer studiet av krigføring i Sør-Skandinavia er først og fremst våpenofferfunnene, som opptrer fra førromersk jernalder, og når en topp tidlig i yngre romertid før de gradvis faller fra og opphører på overgangen mellom folkevandringstid og merovingertid (Ilkjær 2003). I tillegg er andre former for depotfunn, særlig nedleggelse av gjenstander av gull, beskjedent representert i Midt-Norge, men en hyppig forekommende og viktig kildekategori i Sør-Skandinavia (Fabech 1994; Hedeager 1999). Ulikhetene i materiell kultur mellom Sør-Skandinavia og resten av Skandinavia reflekterer ulike sosiale praksiser og trolig ulike utviklingsløp i retning av statsdannelse. Eksempelvis kan fraværet av borger i Sør-Skandiavia tolkes som et tegn på tilstedeværelsen av en sentral makt med et monopol på organisert voldsbruk. Tilstedeværelsen av borger i andre deler av Skandinavia kan på sin side tolkes som tegn på fraværet av en slik sentralmakt (jf. Østmo 1978). Likevel er materialet fra Sør-Skandinavia og arkeologiske tolkninger av det viktig som tolkningsramme, forståelseshorisont og kontrast til det arkeologiske materialet fra Midt-Norge. Det har uten tvil også foregått en betydelig samhandling mellom Midt-Norge og Sør-Skandinavia (jf. T. Johansen 2003). Denne samhandlingen har variert gjennom undersøkelsesperioden. Våpenofferfunnene fra Sør-Skandinavia er av sentral betydning for tidfestelsen og forståelsen av våpen fra graver i resten av Skandinavia. De spesifikt sør-skandinaviske kildene er ikke primære i denne sammenhengen, men tolkninger av dem har likevel stor betydning for forståelsen av kilder til krigføring i Midt-Norge.

1.5.6. Skriftlige kilder

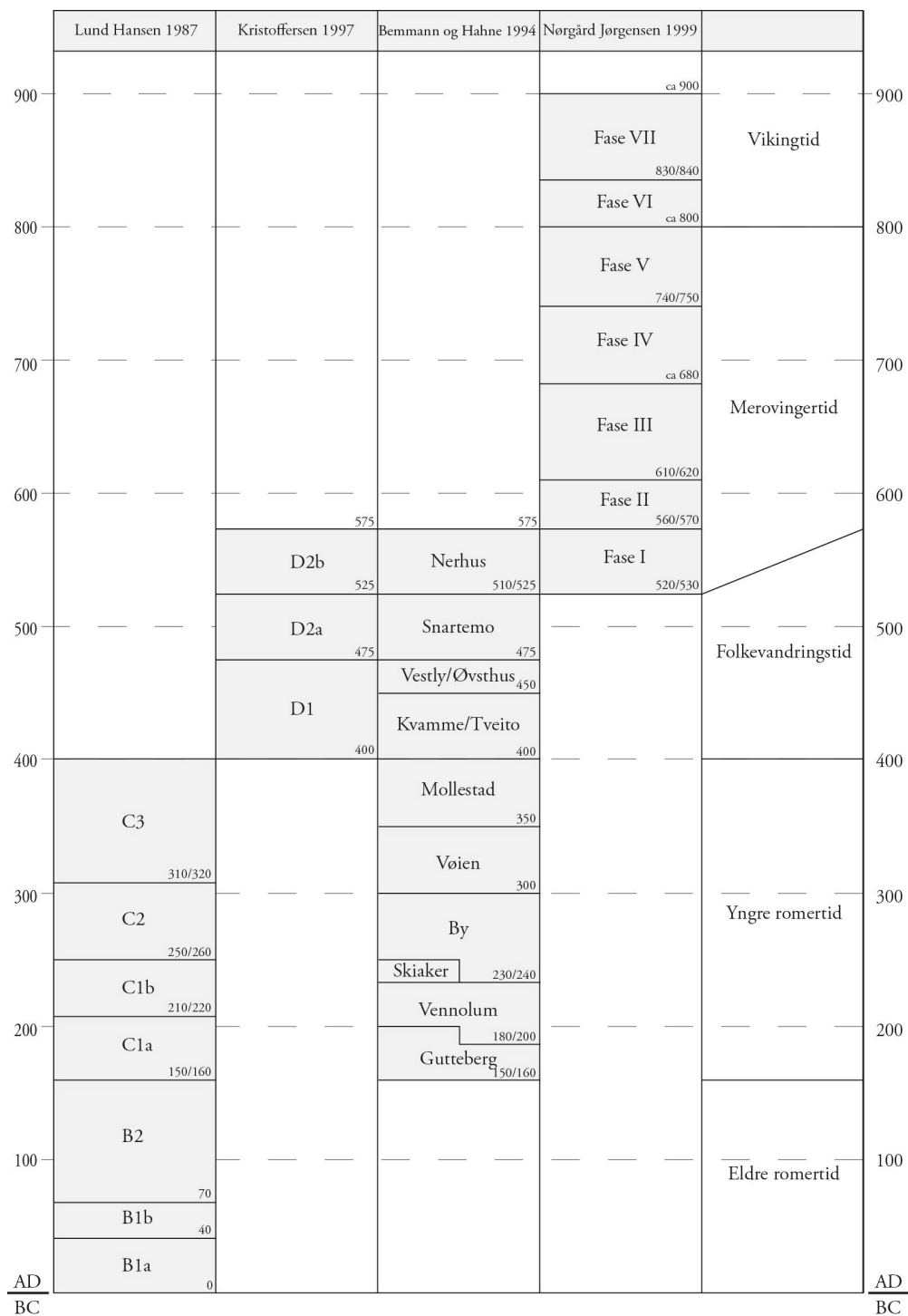
Beveger vi oss enda lenger sør, til det kontinentale Europa, og mot vest til England, finnes det også skriftlige kilder til krigens praksis, først og fremst i form av romersk og frankisk

historieskrivning og angelsaksisk heltediktning. Mange av disse kildene har stor informasjonsverdi om krigføring i germanske samfunn fra tida rundt vår tidsregnings begynnelse og fram til tidlig middelalder og framkomsten av en egen nordisk nedtegnelsestradisjon. Dette er heller ikke primære kilder i dette arbeidet, for det første på grunn av den geografiske og kronologiske avstanden mellom kildene og det de beskriver og den midt-norske virkeligheten jeg søker en forståelse av, og for det andre fordi et studium av disse kildene ville sprengte rammene både for min kompetanse og for dette arbeidet. Likevel har de skriftlige kildene stor betydning for forståelsesrammene som Midt-Norges krigføring kan settes inn i, og jeg kommer til å trekke inn skriftlige kilder i tilfeller der de framstår som vesentlige illustrasjoner av poenger jeg kommer fram til gjennom studiet av de primære kildene (kap. 7.5).

1.6. Kronologi

Når jeg vil studere flere materialgruppers utvikling gjennom flere forhistoriske perioder, må jeg forholde meg til flere kronologiske rammeverk. Kronologiske systemer er konstruert med bakgrunn i varierende problemstillinger, og forholder seg som regel til avgrensede materialgrupper, avgrensede tidsrom og avgrensede områder, og systemenes finmaskethet varierer. Derfor er det ofte problematisk å sammenstille flere kronologiske systemer (Lund Hansen 1987; T. Johansen 2003:45ff). I dette arbeidet er det våpenmaterialet som først og fremst kan knyttes til et fininnstilt kronologisk rammeverk.

I løpet av de siste par tiåra har arbeidet med våpenkronologier i det skandinaviske materialet kommet langt, både som resultat av studier av sør-skandinaviske våpenofferfunn, og av våpengraver fra hele Skandinavia. I dette arbeidet har jeg så langt det er mulig brukt Jan Bemmann og Güde Hahnes kronologi over skandinaviske våpengraver og våpentyper, utarbeidet på grunnlag av norske gravfunn, for tidfesting av materialet fra eldre jernalder (Bemmann og Hahne 1994). Bemmann og Hahnes kronologi baserer seg på en inndeling av våpengravmaterialet i kombinasjonsgrupper som kan dateres relativt til hverandre. Kombinasjonsgruppene har fått navn etter funnsteder med diagnostiske funn som karakteriserer gruppen, der Gutteberg-gruppen omfatter våpenfunn som kan dateres til den tidligste fasen av yngre romertid, og Nerhus-gruppen omfatter våpenfunn som kan dateres til overgangen mellom folkevandringstid og merovingertid (fig. 1.1).

Figur 1.1: Våpenkronologi i Skandinavia fra eldre romertid til tidlig vikingtid. Basert på T. Johansen 2003:48. Tabell: Raymond Sauvage.

Bemmann og Hahne støtter seg i enkelte tilfeller på Jørgen Ilkjærs typedefinisjoner samt hans våpenkronologi for eldre og yngre romertid. Ilkjær baserer sin kronologi på studiet av lanse- og spydspisser fra danske våpenofferfunn sammenlignet med skandinaviske gravfunn (Ilkjær 1990:257ff). Ikke alle gravfunn fra Midt-Norge kan plasseres innenfor en enkelt av Bemmann og Hahnes kombinasjonsgrupper. Slike funn er datert i forhold til Hans Jürgen Eggers' inndeling av eldre jernalder i fasene B1, B2, C1, C2 og C3 (Eggers 1955), og til Ulla Lund Hansens (1987) og Siv Kristoffersens (1997) videre inndeling av Eggers' faser. For å forenkle framstillingen refererer jeg til den smalest mulige dateringen i katalogen, mens jeg bruker Eggers' system med Lund Hansen og Kristoffersen underinndelinger i tabellene i teksten.

Til tidfesting av funn fra merovingertid og tidlig vikingtid bruker jeg Anne Nørgård Jørgensens kronologi over skandinaviske våpengraver fra 530/40 til 900 e.Kr. (Nørgård Jørgensen 1999). Hun har bygd opp en våpenkronologi for merovingertid på grunnlag av våpengraver fra Gotland, Bornholm og Norge i sammenstilling med våpengravene fra Ulltuna, Vendel og Valsgårde. Hennes arbeid med det norske gravmaterialet går fram til år 900, hovedsakelig fordi merovingertidas våpenutstyr viser stor grad av kontinuitet inn i tidlig vikingtid. Inndelingen av det norske materialet faller i fasene Nordisk fase II – VII. Nordisk fase I opptrer i det bornholmske og det gotlandske materialet. I det norske materialet finnes også gjenstander og graver som kan knyttes til Nordisk fase I, men Nørgård Jørgensen finner kildematerialet for magert til at hun kan gi det en god karakteristikk. Samtidig kan mange våpen som er karakteristiske for Nordisk fase I finnes igjen i Bemmann og Hahnes siste kombinasjonsgruppe i folkevandringstid, Nerhusgruppen. Nerhusgruppen og Nordisk fase I overlapper i tid, og begge kan karakteriseres som en overgangsfase mellom folkevandringstid og merovingertid (fig. 1.1, Bemmann og Hahne 1994:334f; Nørgård Jørgensen 1999:141-142). Nørgård Jørgensens Nordiske faser VI og VII faller begge innenfor tidlig vikingtid (Nørgård Jørgensen 1999:151-154). Mange funn fra Midt-Norge kan ikke dateres innenfor en enkelt av Nørgård Jørgensens våpengrupper, men de fleste kan dateres innenfor to eller flere av de kronologiske gruppene.

1.7. Avhandlingens struktur

Arbeidet er delt inn i tre hovedbolker. Den første delen tar for seg arbeidets utgangspunkt. Jeg går nærmere inn på bakgrunnen for problemstillingen, som finnes i forskning om krigføring generelt og samfunnsutvikling i jernalderens Skandinavia spesielt, i kapittel 2. I samme kapittel tar jeg for meg den såkalte folkevandringstidskrisen som en forståelsesramme for

endringene i materialet som vitner om krigføring på overgangen mellom folkevandringstid og merovingertid.

Den andre delen av arbeidet består av presentasjon og analyse av det arkeologiske kildematerialet, kategori for kategori. Våpen og borger er de to kategoriene som utgjør stammen i undersøkelsen av krigens praksis. Presentasjonen og analysen av våpen og borger i kapittel 3 og 4 er derfor omfattende. Våpenmaterialet er den eneste kildekategorien som er til stede gjennom hele undersøkelsesperioden fra eldre romertid til tidlig vikingtid. For å etablere et overblikk over hele undersøkelsesperiodens forløp, vil jeg derfor presentere og analysere våpenmaterialet først. Borgmaterialet dekker i all hovedsak yngre romertid og folkevandringstid, og analysen av dette materialet vil utgjøre både et supplement og en kontrast til analysen av våpenmaterialet. Stornaust og tunanlegg er kildekategorier som framstår som mer fragmenterte med tanke på en full behandling av avhandlingens sentrale spørsmål. Likevel er de svært viktige å ha med i en tolkning som tar hensyn til kommunikasjon, logistikk og organisasjon som sentrale deler av krigens praksis. Disse kildekategoriene blir derfor presentert i kapittel 5 og 6. Analysen av naust og tunanlegg kommer til sin rett først i samtolkningen med resultatene fra analysen av våpen- og borgmaterialet.

Arbeidets tredje og siste del er viet diskusjon og tolkninger. I kapittel 7 diskuterer jeg hvordan krigens praksis har utviklet seg i et langtidsperspektiv fra eldre romertid til tidlig vikingtid i Midt-Norge, med utgangspunkt i presentasjonene og analysene av våpen, borger, stornaust og tunanlegg, og med støtte i Claus Bossens rammeverk for analyse av krig og sosial strukturell endring. I kapittel 8 tar jeg tolkningen av endringene i krigens praksis inn i en diskusjon av hvordan krigføringens økonomiske og politiske forutsetninger kan ha endret seg i et tilsvarende langtidsperspektiv, fortsatt med støtte i Bossens rammeverk. I kapittel 9 ser jeg, helt til slutt, kort på krigens rolle som sosial endringsfaktor i siste del av eldre jernalder og første del av yngre jernalder i Midt-Norge.

Kapittel 2: Bakgrunn

2.1. Krigføring som forskningstema

I en artikkel i publikasjonen av prosjektet *Warfare and Society* ved Århus Universitet følger Helle Vandkilde (2006) to ulike fortellinger om forhistorien gjennom Europas arkeologiskrivning på 1900-tallet. På den ene siden finner hun fortellinger om *krigere* som bæres av aktører: krigere og folk med handlekraft og evne til å endre sosiale situasjoner, for eksempel gjennom migrasjoner og revolusjoner. I slike framstillinger foregår endringer gjerne brått og radikalt. På den andre siden finner Vandkilde fortellinger om fredelige *jegere, sankere, bønder og handelsfolk*, der vekten ligger på økonomiske og sosiale strukturer framfor handlende aktører, og der man formidler et bilde av forhistorisk endring som kontinuerlig sosial evolusjon gjennom langsom reproduksjon. Fortellingene om krigeren og den fredelige bonden følger i Vandkildes framstilling diskursive svingninger innenfor arkeologifaget, så vel som i det til enhver tid dominerende politiske grunnsynet. Fortellinger om krigere, ryttere, migrasjoner og revolusjoner var sentrale i første del av forrige århundre, med en foregangsmann i V. G. Childe (Vandkilde 2006:59). Lignende handlingsorienterte forklaringer på historisk endring finner vi også hos skandinaviske arkeologer, for eksempel Håkon Shetelig (se f. eks. Shetelig 1925). Fortellinger om fredelige bønder fikk et gjennombrudd i etterkrigstidas arkeologi. Økonomiske og økologiske forutsetninger for forhistoriske samfunn kom i fokus, og kulturers funksjon framfor kulturell endring ble et sentralt studieområde, med en foregangsmann i Grahame Clark (Vandkilde 2006:63). Studier av bosetning og livsgrunnlag ble førende også her hjemme, se f. eks. Bjørn Hougen (1947) og Anders Hagen (1953). Vekten på studier av økonomi, økologi og de langsiktige strukturene i forhistoriske samfunn fulgte med inn i den nye arkeologien på 1970- og 80-tallet. Sosial evolusjon ble et kjernepunkt, og utvikling ble studert gjennom evolusjonære trinn fra gruppe via stamme til høvdingdømme og stat (Service 1971). Men, som Vandkilde peker på, var ikke krig et tema som gikk igjen i diskusjonen av overgangen fra ett samfunnsnivå til et nytt. Våpen ble tolket som symboler på sosial status, mens årsaker til sosial endring ble søkt i økologiske forklaringer som befolkningspress og økologiske kriser (jf. Ringtved 1999:361). Innenfor rammene av den post-prosessuelle arkeologien kom krigere, krigføring og raske sosiale endringsprosesser tilbake i forklaringsmodellene, særlig innenfor skandinavisk jernalderforskning (f.eks. Hedeager og Kristiansen 1985, Hedeager 1990). Vandkilde framholder at fokuset i forskningen nå ligger på selve krigeren som institusjon, og på krigerfølget og krigerfølgenes rolle som sosiale fokuspunkter, som representanter for en

samfunnselite og som agerende og mektige enheter. Oppmerksomheten rettes mot pan-europeiske likheter, ikke uten ideologisk innflytelse fra det moderne, europeiske prosjektet (Vandkilde 2006:64). Men om fokuset nå vendes mot krigere i større grad, er tendensen fortsatt den at oppmerksomheten rundt selve krigen, voldsbruken og lidelsen den førte med seg, er mindre – selv om krig og voldsbruk kommer tydelig til uttrykk i arkeologiske kilder. Krig og konflikt blir som oftest beskrevet som ritualisert og knyttet til oppvisning av sosial status og rivalisering. Vandkilde knytter en slik idealisert holdning til forhistoriens krig til arkeologers holdninger til samtidens krig. Mange arkeologer tilhører den politiske venstresida og kan assosieres med prinsipiell krigsmotstand (Vandkilde 2006:61).

Gjennom sin historisk-diskursive innfallsvinkel viser Vandkilde hvordan studiet av krigføring og det politisk korrekte, både innenfor faget og innenfor samfunnet som helhet, følges ad. Hennes kontekstualisering utfyller og nyanserer sosialantropologen og arkeologen Lawrence Keeleys polemikk mot det han kaller «*the pacified past*» (Keeley 1996). Særlig innenfor forhistorisk arkeologi, men også innenfor sosialantropologi, mente Keeley at menneskelig aggresjon, konflikter og krigføring ble underkommunisert. Dette satte Keeley i sammenheng med en forkjærlighet for forestillingen om *den edle ville* i møtet med den fortidige og primitive andre. Denne måten å se sitt studieobjekt på, som skriver seg fra opplysningstida og Rousseau, vant i Keeleys framstilling innpass i akademisk tenkning som en motreaksjon mot grufullheten i forrige århundres verdenskriger. Synet på den edle ville avløste koloniperiodens tanke om primitive folkeslag som representanter for menneskets *naturtilstand* – en tilstand av alles krig mot alle i Hobbes' forstand. Dette tankesettet var med på å legitimere Vestens framferd på andre kontinenter gjennom *the white man's burden*, plikten til å bringe orden og sivilisasjon til de som led under kaos og krig. Gjennom dette mente Keeley at fortiden ble pasifisert, og at empiri som tydelig bar vitne om krigføring og konflikt i forhistorien ble underkommunisert. Keeleys polemikk førte uten tvil til økt interesse for krigføring i forhistorien, selv om hans kritikk nok rammet amerikansk arkeologi hardere enn europeisk arkeologi, der studier av krigføring spesielt i jernalderen ble tatt opp fra 1980-tallet, og der bronsealderen i det store og hele ble oppfattet som en krigersk periode (Hedeager og Kristiansen 1985; Myhre 1985; jf. Thorpe 2003:146).

Keeleys bok kom dermed i et klima da den akademiske oppmerksomheten allerede hadde vendt seg mot en økt interesse for vold og krigføring i primitive og forhistoriske samfunn, ikke minst i skandinavisk jernalderarkeologi. Denne interessen er i stor grad drevet av de mange vitnesbyrdene om krig og konflikt som kommer fram i det arkeologiske materialet

gjennom våpengraver, våpenofferfunn, forsvarsinnretninger, skip og naust. Publikasjonene fra konferansen *Military Aspects of Scandinavian Society in a European Perspective AD 1-1300* viser bredden i forskningsfloraen om krigføring på midten av 1990-tallet (Nørgård Jørgensen og Clausen 1997).

Forskningsaktiviteten fra 1980-tallet og framover har vært særlig konsentrert omkring de mange store og godt bevarte funnene av våpenoffer fra eldre jernalder i sør-skandinaviske myrer og våtmarksområder. Tidlig ute i den nye bølgen av gjenstandspublikasjoner fra danske våpenofferfunn var Mogens Ørsnes med Ejsbøl mose, der omfattende utgravninger dokumenterte to offerhandlinger fra ca. 300 og ca. 400 e.Kr. (Ørsnes 1988). En sentral inspirasjonskilde for studiet av krig og konflikt i jernalderens Skandinavia er de omfattende publikasjonene av det store våpenofferet i Illerup Ådal ved Århus (Ilkjær 1990, 1993, 2001; Carnap-Bornheim og Ilkjær 1996; Biborski og Ilkjær 2006; Jensen og Nørbach 2009; Bursche 2011). De eldre utgravningene av våpenofferfunnet i Nydam ble publisert i 1998 (Bemmann og Bemmann 1998). Prosjektet *Jernalderen i Nordeuropa* ble etablert for å undersøke nettopp jernalderen i Nordeuropa med utgangspunkt i våpenofferfunn i Nord-Tyskland og Danmark (Carnap-Bornheim og Ilkjær 2008; Abegg-Wigg og Rau 2008). Prosjektet står bak omfattende publikasjoner av materialet fra mange av de store våpenofferfunnene i Danmark og Nord-Tyskland: Tranbær mose (Schovsbo 2007), Porskjær mose (Nørgård Jørgensen 2008), Kragehul mose (R. B. Iversen 2010) og utgravninger i Nydam mose fra 1989-1999 (Rau 2010), i tillegg til spesialpublikasjoner om kultur- og naturhistoriske tema knyttet til våpenoffrene (Dobat 2008; Frölich 2009; Kolstrup 2009). Langt de fleste publikasjonene av våpenofferfunn har naturlig nok hatt sterkt fokus på presentasjon av gjenstander og dermed på typologiske og kronologiske diskusjoner, men kulturhistoriske spørsmål knyttet til krigføring og militær organisasjon og til kulturell utveksling mellom germanere og Romerriket er også tatt opp i tilknytning til det omfattende publiseringsarbeidet. Vitenskapelige resultater fra utforskningen av sørskandinaviske mosefunn fra romersk jernalder ble presentert for publikum med utstillingen av Nydambåten ved Nationalmuseet i København i 2003 og 2004 sammen med utstillingen *Sejrens triumf*, som satte de enestående våpenofferfunnene inn i en kulturhistorisk kontekst (Jørgensen, Storgaard og Thomsen 2003).

Ikke uten bakgrunn i den intensiverte forskningsinnsatsen på danske og nordtyske våpenofferfunn foregår det stadig mer forskning omkring krig og konflikter i det førhistoriske Skandinavia generelt. Det er holdt en rekke symposier og konferanser om krig og konflikt fra 1990-tallet og framover (f.eks. Fuglestedt og Myhre 1997; Storgaard 2001; Olausson og

Olausson 2009). Prosjektet *Warfare and Society* ved Århus Universitet har samlet arkeologiske og antropologiske perspektiver på krigføring i en større publikasjon (Otto et al. 2006). Krigføring er et sentralt tema og en viktig forståelseshorisont i en rekke undersøkelser av politikk, makt og samfunn jernalderen i skandinavisk og norsk arkeologi (Hedeager 1990; Skre 1998; Hanisch 2001; Price 2002; Opedal 2005, 2010; Berge 2006; Hedenstierna-Jonson 2006; Joki 2006; Rygh 2007; Herschend 2009). Anne Nørgård Jørgensen står bak mange års forskningsinnsats med fokus på våpengraver og militær organisasjon i Skandinavia i merovingertid (Nørgård Jørgensen 1990, 1997a, 1997b, 1997c, 1999, 2008). Vi ser også en økt interesse for studiet av borger og forsvarsanlegg i Skandinavia fra jernalderen, særlig i Sverige der slike kulturminner er langt vanligere enn i Norge og Danmark (Olausson 1995, 2008, 2009; B. Johansen 1997; Wall 2003; Mitlid 2003a; Finmark 2009; Bernt 2012). Dette følger en økt interesse for konflikt og krigføring i forhistorien også i resten av Europa, noe som kommer til uttrykk i flere forfatterskap (f.eks. Elton 1997, Goldsworthy 1998, Halsall 2003). Goldsworthy, Elton og Halsall er alle interessert i hvordan krigføringen faktisk foregikk. Våpenbruk, strategi og taktikk, slag og militær organisasjon, men også krigføringens sosiale og økonomiske bakgrunn står i fokus hos disse forfatterne. I skandinavisk arkeologi kommer derimot de praktiske sidene av krigføringen ofte i bakgrunnen for spørsmål omkring typologi, kronologi og proveniens. Krigens praksis har også en tendens til å komme i bakgrunnen i kulturhistoriske diskusjoner.

Helle Vandkilde etterlyser studier av forhistorisk krig og konflikt i et perspektiv som kan heve seg over dikotomien mellom krigeren og den fredelige bonden, mellom aktøren og strukturene, mellom de korte og de lange hendelsesforløpene. For å komme fram til et slikt perspektiv på forhistorisk krigføring framholder hun at vi trenger sterkere teoretisk refleksjon omkring krigens og krigerens rolle i sosiale kontekster og sosiale endringsprosesser. En åpenbar løsning på denne utfordringen er å anlegge et teoretisk perspektiv der aktør og struktur spiller sammen i produksjon og reproduksjon av sosial praksis. Videre framholder Vandkilde at studiet av krigere og krigføring som sosial praksis har et godt utgangspunkt i det arkeologiske materialet, i og med at materiale og sosial praksis alltid interagerer (Vandkilde 2006:68ff). Det kan ikke herske tvil om at dagens brede forskningsinnsats på feltet går i denne retningen. Innflytelsen fra sosialteoretikere som Bourdieu og Giddens har gjort seg gjeldende i arkeologisk forskning gjennom de siste 15 åra. Krigens praksis som fenomen er et eksempel på et felt der Helle Vandkildes krigere, forstått som historiske aktører, og bønder, forstått som funksjoner av historiske strukturer, møtes (Vandkilde 2006; Bossen 2006a). Når man vil reise

en hær, eller bygge opp et krigerfellesskap faller man tilbake på samfunnets økonomiske og sosiale strukturer (Halsall 2003:24). Samfunnets sosiale strukturer setter rammene for hvem som kan rekrutteres med bakgrunn i befolkningssammensetning, familiestruktur og arveregler, og hvordan man kan rekruttere med bakgrunn i samfunnsorganisasjon, territorial og administrativ organisasjon. Samfunnets økonomiske og demografiske strukturer setter rammene for størrelsen på hærstyrkene som kan reises. Disse forholdene har avgjørende betydning for hvordan krigens praksis formes.

2.2. Samfunnsmodeller

Studier av samfunnsutvikling i jernalderen i Skandinavia har, som vi har sett, tatt hensyn til krigføring på varierende vis, og med varierende forutsetninger i det faglige og politiske klimaet. Synet vårt på fortidas krigføring henger også sammen med hvilket syn på den forhistoriske samfunnsorganisasjonen vi slutter oss til. De fleste studier har som sitt utgangspunkt at et samfunns militære organisasjon finner sin forutsetning i samfunnets sosiale organisasjon (Hedeager og Kristiansen 1985:9). I skandinavisk, og spesielt norsk jernalderforskning, er det to teoretiske modeller som har hatt særlig stor betydning for tolkningen av jernaldersamfunnenes utvikling. Den ene, som ofte kalles *høvdingdømmemodellen*, sprang ut av sosialantropologiens ny-evolusjonisme slik den gjorde seg gjeldende fra 1940- og 50-tallet, og i ny-arknologiens fokus på økonomiske og økologiske forutsetninger for sosial utvikling som fikk stor betydning på 1970- og 80-tallet. Her kommer økonomiske og sosiale strukturer i fokus – slik Vandkilde finner dem uttrykt gjennom at den fredelige bonden kommer i forgrunnen. Den andre, som kan kalles *personforbundsmodellen*, har lange tradisjoner i tysk historisk forskning om Europa etter Romerrikets fall. Her retter man fokus mot krigeren og krigerfølgene som sentrale, germanske institusjoner, mens de seige strukturene kommer i bakgrunnen.

2.2.1. Høvdingdømmemodellen

En teoretisk forutsetning for mange av 1970- og 80-tallets forslag til samfunnsmodeller ligger i sosialantropologiens ny-evolusjonistiske modell for samfunnsorganisatorisk utvikling i trinnene *band – tribe – chiefdom – state* (Service 1971). Selve tanken om at det skjedde en utvikling fra stamme til stat via et høvdingdømmenivå i jernalderens Skandinavia har vært, og er fortsatt, et grunnleggende utgangspunkt for en rekke studier og forskningsprosjekter med fokus på tidlig statsdannelse, særlig i Danmark (Mortensen og Rasmussen 1988, 1991; Hedeager 1990; Näsman 2006).

Den sosialantropologiske modellens høvdingdømmenivå er brukt som teoretisk og analytisk utgangspunkt for flere innflytelsesrike studier av samfunnsforhold i jernalder i Skandinavia (Odner 1973; Myhre 1978, 1987; delvis Hedeager 1990; Ramqvist 1992). Under inspirasjon av ny-geografiens og ny-arkeologiens geografisk-økonomiske modeller, utviklet Bjørn Myhre en teoretisk modell som viser hvordan landskapet i Sørvest-Norge kan ha vært delt inn i flere høvding- eller småkongedømmer i folkevandringstid. Hvert høvdingdømme skal i henhold til modellen ha vært organisert i et territorium. Innenfor hvert territorium fantes det et sentrum, der en høvdingmakt hentet inn ressurser fra omlandet og omfordelte disse innenfor territoriet, og distribuerte noe til utveksling med andre og mer fjerntliggende territorier. På den måten kunne høvdingmakten hente inn eksotiske og prestisjegivende gjenstander. Slike prestisjevarer finner vi i enkelte tilfeller igjen i de rikeste gravene. Myhre identifiserte territorier gjennom å studere den geografiske distribusjonen av rike gravfunn og stornaustufter, som dannet sentrumsområder i henhold til modellen, og borger, som markerte grensesoner (Myhre 1987).

Karakteristiske trekk for høvdingdømmet innenfor denne modellen er for det første etablering av sentrale funksjoner på sentralsteder, og for det andre en redistributiv økonomi som kontrolleres av høvdingen. Utviklingen av et betydelig forskningsfokus på sentralsteder i Sør-Skandinavia på 1970- og 1980-tallet hadde på denne måten betydning for høvdingdømmemodellen (Grimm 2010:18). Studier av sentralsteder har hatt stor betydning for sørskandinavisk jernalderarkeologi fram til i dag. Vektleggingen av sentralstedenes rolle har ligget i bunnen for begrepsparet sentrum og periferi, som har blitt viktige analytiske kategorier, og har bidratt til utviklingen av et syn på eldre og yngre jernalders sentralsteder som sentra i mer eller mindre definerte territorier (Näsman 1998b).

Kulturell evolusjonisme er paradoksalt nok nyttig for å beskrive eldre jernalders samfunn ved hjelp av modeller, men mindre nyttig når det gjelder å forklare historisk endring. Bilder av eldre jernalders samfunnsstruktur som er skapt gjennom evolusjonistiske modeller blir gjerne statiske. Høvdingdømmemodellen og studier med basis i sosialantropologiske, ny-evolusjonistiske og ny-geografiske modeller finner årsaker til sosial endring i befolkningspress og økologisk press, men forløpet av endringsprosessene er sjelden i fokus for interessen (Vandkilde 2006:63). Krigføring som faktor i sosiale endringsprosesser blir som regel lite vektlagt. I stedet spiller krigføring en rolle innad i modellen, for det første i forbindelse med militær kontroll over økonomisk redistribusjon innenfor et politisk territorium, og for det andre i forbindelse med kontroll av territoriets grenseområder. Kontroll

over grenseområder er viktig i Myhres framstilling av høvdingdømmer i eldre jernalder langs kysten av sørvest-Norge, der borger i stor grad forstås som grensemarkører eller som et grenseforsvar. Den samme tanken preger Hedeagers tolkning av våpenofferfunnene i Danmark som resultater av kamper om råderett over politiske territorier (Myhre 1987; Hedeager 1990:138-140; jf. Näsman 2006:218 og Herschend 2009:340-348).

2.2.2. Personforbundsstaten

Mens høvdingdømme- og sentralstedsforskningen finner sin faglige inspirasjon i sosialantropologi og geografi, er tanken om personforbundsstaten inspirert av historisk forskning og historiske kilder (Steuer 1982, 1987a, 1989). Modellen er utviklet med grunnlag i den frankiske samfunnsdannelsen, som bygde på lange germanske tradisjoner der forbund mellom personer og grupper, ikke minst i krigerforbund, var sentralt. Samtidig som krigerforbundets sentrale rolle sto for en lang tradisjon i germanske samfunn, representerte den frankiske statsdannelsen og personforbundsstaten noe nytt, først og fremst fordi de personlige båndene mellom kongen og hans nærmeste følgesmenn ble styrket gjennom tildeling av land. I Steuers bilde av den tidlige merovingiske staten, slik han tegner det på grunnlag av historiske kilder, framstår den som et samfunn preget av rangforskjeller innenfor og mellom familier, der de aller mektigste individene hadde støtte i en gruppe følgesmenn. Politiske territorier og geografiske grenser spilte en mindre rolle. Det var personlige relasjoner som dannet grunnlaget for den første, merovingiske sammenslutningen. Nedtegnede stammerettigheter fra denne perioden fulgte folk, og ikke land. En konges følge kunne omfatte individer fra mange etnisiteter, og kongen og hans følge var svært mobile. Steuer framholder at det angel-saksiske helteeposet *Beowulf*, som trolig ble nedskrevet i løpet av det 9. århundre e.Kr. (Chase 1997), men der de beskrevne hendelsene kan tidfestes til første halvdel av 500-tallet e.Kr., beskriver en rekke former for personlige relasjoner som karakteriserer en personforbundsstat: Makt er avhengig av kongens krigerfølge og av hans rikdom, men også av eiendom, som kan gis bort. Lederne av *Gautar*, *Sviar* og *Daner* i diktet er alle i slekt med hverandre. Høytstående krigere, som Beowulf selv, forlater hjemmet i ung alder for å oppdras ved hoffet til fremmede konger, noe som styrker personlige bånd mellom høytstående familier. Kongen gir Beowulf eiendommer, men også våpen og gull (Steuer 1989:101-102). Steuer tolker de karakteristiske ringsverdene og hjelmene i det arkeologiske materialet i Nord-Europa fra 500-tallet e.Kr. som symboler på forholdet mellom herre og følgesmenn på det aller høyeste samfunnsnivået (Steuer 1987, 1989:102).

Synet på politiske territorier hos Steuer i står dermed i sterk kontrast til territoriets rolle i arbeid som tar utgangspunkt i høvdingdømmemodellen:

«Regional chiefdom territories, as suggested for southern Norway in the immediately post-Roman period (Myhre 1987) and also for the Danish islands in the late Roman period (Hedeager 1980), are – in my opinion – not so obvious» (Steuer 1989:102).

Tildelingen av land som kjennetegner personforbundsstaten var personavhengig, og det fulgte ikke arverett med det tildelte landet. Med basis i dette systemet utviklet det seg ifølge Steuers syn likevel arvede rettigheter til tildelt land i løpet av merovingertida. Dette resulterte i et mye tettere forhold mellom ledende familier, land og territorier, noe som dannet utgangspunktet for utviklingen av føydalstrukturer på kontinentet. Dette kommer arkeologisk til uttrykk i skikken med såkalte rekkegravfelt. Ved overgangen til den karolingiske epoken ble det merovingiske åpne, hierarkiske samfunnet med gode muligheter for sosial mobilitet erstattet med et lukket, hierarkisk samfunn der en adelsklasse med fødselsrettigheter hadde utviklet seg, og mulighetene for sosial mobilitet ble kraftig innsnevret (Steuer 1989:120).

Tankegangen som retter fokus mot herskerens personlige forbindelser som den grunnleggende byggesteinen i tidlige herredømmer har slått igjennom på bred front. Ikke minst har det materielle uttrykket for det gjensidige avhengighetsforholdet mellom hersker og undersått, *gaven*, vært gjenstand for banebrytende studier av det tidlige jernalderssamfunnet. Heiko Steuer har understreket hvordan hjelmen og ringsverdet uttrykker gjensidige bånd innenfor et absolutt sosialt toppsjikt i samfunnet i folkevandringstid og merovingertid (Steuer 1987). Lotte Hedeager (1990:134-136) tok opp gavebytteinstitusjonens grunnleggende rolle i eldre jernalders Danmark i sine studier av prestisjevaresystemet i eldre og yngre romertid, der selve dette systemet forstås som en drivkraft bak maktsentraliseringen og den sosiale og organisatoriske utviklingen i romertidas Danmark. Jos Bazelmans (1999) har diskutert gavebytteinstitusjonen, som omfattet både våpen, gull og land, slik den kommer fram i *Beowulf*.

De personlige relasjonene i personforbundsmodellen er per definisjon ustabile, og skaper et ustabil system, som karakteriseres ved flyktige maktbaser og løst definerte territorier. Modellen gir dermed et atskillig større rom for menneskelig handling gjennom anerkjennelsen av krigerforbundenes sentrale rolle i utviklingen av samfunnsstrukturen. Steuer har seinere gått videre med studier av krigerforbundenes betydning i dannelsen av germanske stammer og stater i det første årtusen i Europa (Steuer 2003, 2006). Modellen gir også rom for å tolke

arkeologisk materiale, for eksempel hjelmer og ringsverd, som materielle representasjoner av de personlige relasjonene som samfunnsstrukturen bygget på. Dynamikk og omskiftelige maktforhold er sentrale. Nå omfatter jo også personforbundsstaten slik Steuer skisserer den et relativt kort tidsrom, og den følges av en utvikling av fastere politiske og territoriale, føydale strukturer. Selve personforbundet som institusjon er dermed en kilde til dynamikk og endring i de germanske samfunnene på kontinentet i seinantikken og i tidlig middelalder. Krigføring, krigerrollen og krigeres symbolbruk blir sentrale og aktive elementer i samfunnsutviklingen.

Steuer mener at personforbundsmodellen bør kunne finnes også i statsutviklingen i de skandinaviske samfunnene, ikke minst fordi krigere fra skandinaviske områder som reiste ut kom i direkte kontakt med det frankiske systemet og tok kunnskap om dette med seg hjem (Steuer 1989:102). Lars Jørgensen mener å finne nettopp en slik samfunnsstruktur på Bornholm i det 6. – 8. århundre, basert på en studie av gravmaterialet (Jørgensen 1991). Arnfrid Opedal finner også elementer av personforbundsstaten i sin studie av spektakulære gravhauger ved Karmsundet i merovingertid (Opedal 2010:115-152). En utfordring ved en direkte overføring av personforbundsmodellen på skandinaviske forhold, ligger i den historisk retrospektive analogibruken, særlig tanken om at middelalderens føydale system skal ha hatt sitt utgangspunkt i utviklingen av arverettigheter til jord med basis i kongelig tildeling av land til betrodde følgesmenn. Det er lite som tyder på at vi har hatt et føydalt system som svarer til det vi kjenner fra kontinentet i Norge, selv om vi trolig finner godsannelser i forhistorisk tid (Skre 1998; F. Iversen 2008). Flere forskere ser for seg en sammenheng mellom gravhauger og eiendomsrett til jord alt i eldre jernalder (Zachrisson 1994; Skre 1998; F. Iversen 1999). På overgangen til yngre jernalder kan det, om vi følger dette synspunktet, ha eksistert flere former for rettigheter til jord, både nedarvede og tildelte, side om side i Skandinavia. Dette forholdet fanges ikke opp i Steuers modell. Det samme forholdet kan ha gjort at både jordeiendom og dermed territorier, sammen med personlige forbindelser, hadde betydning i utviklingen av et stadig mer hierarkisk samfunn og til slutt utviklingen av stater i Skandinavia i jernalderen.

2.2.3. Sammenfatning

Studiet av krigføring i forhistorisk tid kan ikke skje uten at vi skjeler til *formålet* med krigføringen. Anvendelsen av samfunnsmodeller har stor betydning for hvordan forskeren kan stille seg til dette spørsmålet. Høvdingdømmemodellen og personforbundsmodellen legger til rette for nokså motsatte oppfatninger av betydningen av politiske territorier i Nord-Europas jernalder. Der høvdingdømmemodellen i sin mest rendyrkede – og kanskje overdrevne – form

legger til rette for definering av politiske territorier så å si gjennom å legge ut Thiessen-polygoner med utgangspunkt i sentrumsområder definert gjennom prestisjeuttrykk i det arkeologiske materialet, skyver personforbundsmodellen territoriet helt i bakgrunnen og framhever de personlige forbindelsene som det fremste maktgrunnlaget. Det er klart at dette er en karikert framstilling av de to modellene, men tendensen er likevel sterk til at hver modell legger vekt på hver sine aspekter i sin søken etter å forstå strukturer i jernalderssamfunnet.

Betydningen man tillegger det politiske territoriet har mye å si for hvordan man oppfatter krigføringens formål. Åpner man for at det har eksistert politiske territorier alt i eldre jernalder, er det åpenbart at et viktig formål med krigføringen må ha vært erobring eller forsvar av territorier. Holder man betydningen av det politiske territoriet i eldre jernalder i bakgrunnen, er det helt andre formål som trer fram som sentrale – særlig plyndringskrigføring med det målet å skaffe rikdom til opprettholdelsen av en maktbase med utgangspunkt i et krigerfølge fundert på forholdet mellom herre og følgesmenn, blant annet uttrykt gjennom kostbare gaver. Kontrasten mellom de to synspunktene kommer tydelig fram i en diskusjon mellom Rasmus Birch Iversen og Ulf Näsman, der man noe karikert og forenklet kan tilskrive Iversen holdningen om at målet for krigføring i Danmark i eldre jernalder var plyndring og tilegnelse av krigsbytte, og at den danske staten trolig ikke oppstod før kampen i større grad dreide seg om kontroll med territorier, mens Näsman forsvarer et standpunkt om at krigføring i eldre jernalder også dreide seg om kontroll over politiske territorier – et trekk som kan sies å kjennetegne tidlige statsdannelser (R. B. Iversen 2010: 153-157, 2012; Näsman 2012b).

Hver for seg gir høvdingdømmemodellen og personforbundsmodellen begrenset tolkningsrom for krigføringens årsaker. Det arkeologiske materialet gir i tillegg god grunn til å anta at utviklingen av politiske territorier som grunnlag for kongemakt og statsdannelse ikke bare kan knyttes til fenomenet med at land ble gitt som gave i personlige relasjoner. Eiendomsrett, godsdannelse og politiske territorier har trolig utviklet seg gradvis i de skandinaviske landene gjennom jernalderen, i samspill med en stadig sterkere hierarkisering av samfunnet (Herschend 2009:199-280). Dermed er det mer fruktbart å tenke på politiske territorier og personlige relasjoner som ulike former for maktbaser som var komplementære opp gjennom jernalderen, og ikke som gjensidig utelukkende former for makt.

2.3. Folkevandringstidskrisen

Jernalderen dekker et tidsrom som strekker seg over ett og et halvt tusen år. Det sier seg selv at det har foregått grunnleggende endrings- og utviklingsprosesser gjennom dette tidsrommet. Det arkeologiske materialet er av en slik karakter at vi ofte ikke kan fange opp de brå hendelsene og omveltningene, mens utvikling som skjer over tid derimot kan følges i et langtidsperspektiv. Men i enkelte kortere perioder gjennom jernalderen ser det ut til at endringstakten, slik den nedfeller seg i det arkeologiske materialet, øker. Det er særlig når endringene gir seg utslag i gravskikken at vi kan fange det opp, men også innenfor andre kildekategorier kan vi spore raskere omveltninger. I Midt-Norge finner vi et økt endringstempo i siste del av eldre romertid – noe som nok reflekterer omveltningene som trer fram i det arkeologiske materialet i Danmark i samme periode. Blant annet er det på denne tida romersk import for alvor blir et fast innslag i midt-norske graver, og det er også i dette tidsrommet at våpengravskikken får et betydelig omfang. Begge deler er tegn på utviklingen av et mer lagdelt samfunn, der en elite kan demonstrere langtrekkende kontakter gjennom prestisjefylte importvarer. Bak denne prosessen finner vi en sterk kulturell innflytelse fra Romerriket (Lund Hansen 1987; Hedeager 1990; Prestvold 1999; T. Johansen 2003). Denne bruddflata faller sammen med tidsrommet der jeg har valgt å starte min studie. En problematisering av disse endringsprosessene faller utenfor rammene for dette arbeidet.

Importvarene og våpnene er viktige i gravene fram til folkevandringstid, da importvarene sakte men sikkert forsvinner fra gravene, fram til de faller helt bort samtidig med at våpnene brått skifter karakter og våpengravene blir færre i siste fase av perioden. Slutten av folkevandringstid og begynnelsen av merovingertid markerer en ny, stor bruddflate i jernalderens arkeologiske representasjon, ikke bare i Skandinavia, men over det meste av det europeiske kontinentet (Randsborg 1991). Ikke bare endres gravskikken og våpenskikken; borgene slik de har utviklet seg gjennom yngre romertid og folkevandringstid faller ut av bruk (Ystgaard 2003:26-27; Olausson 2008, 2009), sammen med stornaustene (H. M. Johansen 2007:68). Jernframstilling i den hovedformen det har foregått på fram til sein folkevandringstid opphører på 500-tallet. Jernproduksjon gjenintroduseres i Midt-Norge på 600-tallet i en helt ny teknologisk og organisatorisk form (Stenvik 1990:214). Fram til folkevandringstid kjenner vi tallrike eksempler på spor etter bosetning i Midt-Norge, mens sporene fra merovingertid og framover er påfallende få (Frey 2010). Flere forskere knytter dette til en endring i bosetningsstruktur på overgangen til merovingertid (f.eks. Myhre 2002:186). Tilsvarende materielle endringer finnes reflektert over store deler av Europa

(Hamerow 2002). Til sammenligning er det historiske tolkningsgrunnlaget fra områder med en samtidig skriftkultur knapt i sammenligning med det langt mer omfattende materialet som er bevart etter Vestromerrikets byråkrater, historiefortellere og poeter, og de seinantikke kildene byr på andre kildekritiske utfordringer (L. I. R. Petersen 2011:2). Tolkningene av endringene som viser seg på bred front i det arkeologiske materialet er sprikende, men alle må enes om at endringene i det arkeologiske materialet på 500- og 600-tallet e.Kr. reflekterer dyptgripende omveltninger i samfunnet. Denne bruddflata er i fokus for mine analyser av krigens praksis i dette arbeidet.

Tidsperspektiv og samfunnsteoretiske rammer er av stor betydning for tolkninger av prosesser bak omveltninger i siste del av folkevandringstid og første del av merovingertid. Studier med et avgrenset tidsperspektiv kan fange opp konkrete endringsprosesser på et detaljert nivå, og omveltningene vil dermed komme i forgrunnen. I den kulturhistoriske fasen i norsk arkeologi var det vanlig å se de enkelte arkeologiske periodene for seg. Man la betydelig vekt på omveltning, brudd, migrasjoner, demografiske kriser og kriger i møtet med det arkeologiske materialet fra folkevandringstid og merovingertid (f. eks. Shetelig 1925:162-168, 173-177). Forståelsen av overgangen mellom folkevandringstid og merovingertid på midten av forrige århundre bygget for det første på endringer i gravskikken, særlig slik den trådte fram langs kysten av Norge fra Vestfold til Trøndelag og Nord-Norge (Shetelig 1925:173-177), eller på en registrert nedgang i antallet bevarte graver flere steder i Skandinavia og særlig i Sverige i perioden mellom romertid og merovingertid (f.eks. Stenberger 1933:70). For det andre var studiet av sørvestlandets og østersjøøyenes ødegårder fra folkevandringstid viktig (Stenberger 1933; Grieg 1934; J. Petersen 1933, 1936, 1952, 1954), og for det tredje et voldsomt oppsving i nedleggelsen av gullskatter i Sør-Skandinavia (Bøe 1922; Stenberger 1964:496). Borger ble også trukket inn i en diskusjon av folkevandringstid som en urolig og krigersk periode (f. eks. Stenberger 1964:537-556). Man så gjerne de ulike vitnesbyrdene om endringer i det arkeologiske materialet som uttrykk for en demografisk krise. Bakgrunnen for en mulig demografisk krise ble foreslått i ulike forhold slik som krig og ufred (Stenberger 1933) og pest (Gräslund 1973), på bakgrunn av en agrarkrise forårsaket av en klimakrise eller for sterkt beite- og dyrkningspress på landskapet (Welinder 1975; Løken 1988).

Studier med et langt tidsperspektiv, som går ut over og bygger ned skillene mellom de tradisjonelle arkeologiske fasene, kan fange opp langsiktige endringsprosesser som løper gjennom hele jernalderen. Med et langtidsperspektiv faller forklaringsbyrden på kontinuiteten i slike prosesser framfor eventuelle omveltninger og brudd, rett og slett på grunn av

undersøkelsens skala. Studier i et ny-arkeologisk rammeverk la større vekt på økologiske, demografiske og sosiale prosesser og strukturer, og prosesser som viste kontinuitet fra eldre til yngre jernalder ble tillagt vekt. Flere forfattere med dette utgangspunktet tok tak i spørsmålet om representativitet, særlig knyttet til gravmateriale. Representerer et fall i antallet kjente graver nødvendigvis et fall i befolkningsgrunnlaget? Kan ikke nedgangen i antallet kjente graver også forklares ved andre forhold, som for eksempel at endringer i gravskikken gjør det vanskeligere å finne graver fra merovingertid enn graver fra andre perioder? Endringene i det arkeologiske materialet i folkevandringstid og merovingertid kan i stor grad knyttes til gravfunn. Et viktig argument for krise og brudd ble utfordret (A. Johansen 1972; Mikkelsen 1973; Näsman og Lund 1988). Med utgangspunkt i spørsmålet om hva gravene faktisk representerer, har Ulf Näsman gått i rette med forestillinger om en demografisk krise som eneste forklaring på endringene i folkevandringstidens Skandinavia. Han peker på at kildebortfallet i folkevandringstid kan bunne i spørsmål om representativitet i like stor grad som en eventuell demografisk krise, og mener at en omforming av politiske og sosiale strukturer i kombinasjon med endringer i det økonomiske og demografiske grunnlaget ligger bak transformasjonen av det arkeologiske materialet (Näsman 1988, 1991, 1998, 2012).

Fokuset på langvarige prosesser og kontinuitet står sentralt i de ulike utgavene av landbrukets historie i de tre skandinaviske landene. Lotte Hedeager mener at bebyggelsen ble lagt om i det 5. og 6. århundre i Danmark på grunn av endrede driftsformer og et mer intensivt åkerbruk – en omlegging som hun mener skal forstås på bakgrunn av en langsom prosess mot en økologisk krise (Hedeager 1988:174-175). Ellen Anne Pedersen og Mats Widgren peker på hvordan det naturhistoriske og arkeologiske materialet viser tegn på stagnasjon og nedgang i utnyttelsen av landskapet i enkelte områder i Sverige i sein folkevandringstid og tidlig merovingertid, mens andre områder viser ekspansjon og intensivering av landskapsutnyttelsen i samme fase (Pedersen og Widgren 1998:309-314). Bjørn Myhre viser lignende, motstridende tendenser i det norske materialet. Felles for den svenske og den norske framstillingen er en vektlegging av at ekspansjonstendensene finnes i det vi kan oppfatte som sentralområder, for eksempel rundt Borre og Gamla Uppsala, noe som tolkes i retning av en politisk maktsentralisering og omstrukturering som bakgrunn for omlegginger i jordbruket (Myhre 1992a, 1992b, 2002:167-189). Forfatterne av de skandinaviske landbrukshistoriene vil ikke slå fast at det har vært noen demografisk krise. Derimot er de langt på veg enige om at det har foregått en grunnleggende omstrukturering av bosetningsmønstre,

landskapsutnyttelse og av råderetten over produksjonsarealene i sein folkevandringstid og tidlig merovingertid.

Den sterke vekta på kontinuitet i bosetnings- og samfunnsutviklinga i de seinere åras årsaksforklaringer har utløst en viss motreaksjon, der man igjen trekker fram elementer ved det arkeologiske materialet som tyder på en markert endring ved overgangen mellom eldre og yngre jernalder. En gruppe forskere har tatt tak i en naturkatastrofe som skal ha skjedd i 536 e.Kr. Et støvslør, forårsaket av et vulkanutbrudd eller et meteornedslag, skal ha dekket store deler av jordas atmosfære inntil 3 år. Hendelsen finnes dokumentert i samtidige, skriftlige kilder over store deler av jorda, og er også påvist gjennom kjerneboringer i Grønlandsisen og svekket vekst i årringer i Nord-Europa (Baillie 1995:91-107; Arjava 2006). I tur og orden har flere skandinaviske arkeologer satt denne hendelsen i sammenheng med økningen i nedleggelsen av gullskatter i folkevandringstid, endringer i bosetningsmønster og diskontinuitet i bruken av gravfelt på overgangen mellom eldre og yngre jernalder. Bo Gräslund har også knyttet hendelsen til Edda- og Snorrediktene *Fimbulvinter* og *Ragnarok*, mens Birgit Arrhenius ser på muligheten for å tolke bortfallet av bronsestøping på Helgö i lys av katastrofen (Axboe 2007; Gräslund 2008; Löwenborg 2010; Gräslund og Price 2012, Arrhenius 2013). Fokuset på klimakatastrofen i 536 og dens betydning for omveltningene på slutten av folkevandringstid imøtegås av forskere som peker på begrensningene i monokausale forklaringer, og som holder fast på at endringene fra eldre til yngre jernalder må forstås i et langtidsperspektiv der et komplekst mønster av menneskelig handling ligger til grunn for samfunnsendringene (Näsman 2012b, med henvisning til Herschend 2009:288, note 234).

I dagens forskningsklima og årsaksforklaringer ser vi dermed en stadig større dynamikk mellom historiens korte, mellomlange og lange bølgebevegelser, og en stadig større dynamikk mellom historiens agenter og strukturer. Dermed vokser det fram framstillinger av omveltningene i sein folkevandringstid og tidlig merovingertid der både politiske omveltninger og strukturelle kontinuiteter vektlegges innenfor den samme tolkningsrammen (Randsborg 1991; Skre 1998; Herschend 2009). Dagfinn Skre finner en viktig bakgrunn for en maktentralisering og politisk omstrukturering på Romerike i sein folkevandringstid og tidlig merovingertid i en omlegging i eiendomsstrukturen, der færre aktører får anledning til å samle store jordegods og dermed et større maktgrunnlag (Skre 1998:334-339). Frands Herschend finner bakgrunnen for den politiske og sosiale omstruktureringen på Öland mot slutten av eldre jernalder i en stadig dårligere evne til å håndtere et misforhold mellom

befolkningens størrelse og jordbrukets yteevne. Han hevder at et befolkningsoverskudd mot slutten av eldre jernalder kommer til som et resultat av romertidas skikk med å oppfostre sønner til å bli krigere. I en situasjon der inntektene fra krigføringen faller bort, og man ikke kan opprettholde den samme størrelsen på hærene lenger, oppstår det et press på de tilgjengelige ressursene som framkaller en krisesituasjon. Det er i denne situasjonen at en mindre elite ser sitt snitt til å samle makt og eiendom på færre hender (Herschend 2009). Effektene av samspillet mellom strukturer og agenter i Skres og Herschends framstillinger kan, i et grovmasket perspektiv, sammenfattes i begrepet *sentralisering*: I et samfunn i krise er ett av svarene på utfordringene sentralisering av bosetningen. I denne situasjonen er det opportunt for de mektigste slektene å samle større eiendomsenheter. Dette faller sammen med en sterkere maktsentralisering. Bakgrunnen for disse prosessene finnes i rivaliseringssamfunnet i eldre jernalder, mens sentraliseringsprosessene på overgangen til yngre jernalder er en forutsetning for den videre sosiale spesialiseringen og til slutt for statsdannelse (Pedersen og Widgren 1998; Skre 1998; Myhre 2002; Herschend 2009).

Arbeidet med denne komplekse delen av jernalderen krever dermed en betydelig grad av teoretisk og metodisk refleksjon. En bør ha en klar forestilling om hvilket analytisk nivå man opererer på – om man analyserer langvarige, seige strukturer eller kortere, politiske omveltninger – eller samspillet mellom dem. Det empiriske materialet må ligge til grunn for hvordan man innretter en studie. Kompleksitet og diversitet i tid og rom kjennetegner det arkeologiske materialet på overgangene mellom folkevandringstid og merovingertid i Skandinavia. Dette kan utnyttes gjennom en forståelse av historiske prosesser på lange, mellomlange og korte bølgelengder som gjensidig avhengige og formende. Det er for eksempel ikke et enten- eller- spørsmål om nedgangen i antall graver i deler av Skandinavia representerer en demografisk krise eller en omforming av gravskikken som følge av ideologiske og politiske prosesser. De to scenarioene utelukker ikke hverandre, men kan behandles som komplementære. En eventuell demografisk krise og en eventuell politisk og sosial omstrukturering kan forstås som prosesser som beveger seg langs ulike historiske bølgelengder. Til sist kommer innsikten om at selve de materielle uttrykkene vi bygger våre tolkninger på, tok del i sosiale praksiser i folkevandringstid og merovingertid. Endringer i sosial praksis og endringer i det materielle uttrykket følger hverandre.

2.3.1. Materieell kultur i omforming

I det følgende vil jeg presentere hovedtrekk i de seinere års diskusjoner med utgangspunkt i materialgruppene graver, bosetningsspør og offerfunn. Det er i behandlingen av disse

materialegruppene at diskusjonen av endringer fra yngre romertid til merovingertid har blitt bragt framover.

Gravene er den arkeologiske kildekategorien som historisk sett har hatt størst betydning for utformingen av dagens arkeologiske kunnskap om jernalderen. Antallet erkjennbare graver faller kraftig over hele Nord-Europa i løpet av seinantikken, men nedgangen skjer med svært store variasjoner i tid og rom. I Danmark starter nedgangen i antall gravfunn på overgangen mellom eldre og yngre romertid. I folkevandringstid og merovingertid er det langt mellom gravene i det arkeologiske materialet, bortsett fra på Bornholm der det finnes en rik gravskikk gjennom folkevandringstid og merovingertid (Hedeager 1990:100, fig. 68 og 69; Näsman 1991b:168-169; Jørgensen 1997:11; Nørgård Jørgensen 1999). I Norge ser bildet annerledes ut. I det meste av landet stiger antallet graver fortsatt fra eldre til yngre romertid, mens fallet i antallet graver setter inn på Østlandet fra yngre romertid, men merkes for alvor i folkevandringstid. På Vestlandet, i Nord-Norge og i Trøndelag er det fortsatt et relativt høyt antall graver i folkevandringstid, mens antallet graver faller i hele landet i begynnelsen av merovingertid. Frekvensen av graver tar seg opp igjen fra ca. 700 e.Kr. (Solberg 2000:135, 188).

Nedgangen i antallet graver på slutten av eldre jernalder og i begynnelsen av yngre jernalder var opphavet til en tolkning av materialet i retning av en demografisk krise (f.eks. Stenberger 1933:70). I dagens forskning ser man nedgangen i gravmaterialet som et utslag av endringer i gravskikken, og dermed endringer i kildematerialets representativitet. I det store og hele er den dominerende tolkningen at antallet rikt utstyrte eller monumentale graver er høyt i samfunn med betydelig sosialt press og sterk intern konkurranse, mens det faller i takt med oppkomsten og konsolideringen av sentraliserte politiske strukturer (Hedeager 1990:204; Näsman 1991b:168-169; Ringstad 1991b:149; Myhre 1992a:164-165, 1992b:308, 2002:118ff; Solberg 2000:210-211).

De svært rikt utstyrte begravelsene vi møter i ulike regioner i Nord-Europa i siste del av eldre jernalder forstås dermed som uttrykk for et samfunn der ledende slekter i utgangspunktet ikke har en arvelig rett på makt og lederposisjoner, men der hvert individ og hver slekt må rettfærdiggjøre sin posisjon gjennom verdiforbruk, for eksempel i form av svært rike begravelser. Særlig rikt utstyrte begravelser kan forstås som et ledd i en families bestrebelser mot å oppnå nettopp arvelige rettigheter til maktposisjoner og land (Steuer 1982:517ff; Hedeager 1990:142-145; Høiland Nielsen 1991:146; Näsman 1991b:169; Herschend

2009:125-127). Bortfallet av slike graver, som skjer først i det danske området på overgangen til yngre romertid, og deretter i Øst-Norge på overgangen mellom yngre romertid og folkevandringstid og i Vest-Norge på overgangen mellom folkevandringstid og merovingertid, signaliserer i tråd med denne tankegangen en endring fra en samfunnsform der man måtte konkurrere om maktposisjonene innenfor hver generasjon, til en samfunnsform der maktposisjonene ble knyttet til en slekt og gikk i arv. Denne prosessen må ha skjedd i utveksling med etableringen av arvelig eiendomsrett til land. I forlengelsen av dette forstår flere forskere gravhauger som en form for markering av arvelig eiendomsrett til jord i eldre og yngre jernalder (Zachrisson 1994; Skre 1998:198ff). Nedgangen i antallet kjente graver og gravhauger i løpet av yngre romertid, folkevandringstid og inn i merovingertid kan, i lys av en slik forståelse, markere en omforming av bruks- og eiendomsretten til land. Dagfinn Skre tolker det at det finnes få graver på Romerike fra romertid, folkevandringstid og merovingertid som et tegn på at en stor andel av gårdene i dette landskapet ble drevet av ufrie, som ikke hadde eiendomsrett til jord og som heller ikke kunne få bygget gravhauger etter seg. Dette ser Skre som et tegn på at det fantes det han kaller godsdannelser på Romerike i yngre romertid og folkevandringstid, i kontrast til Høyland fjellbygd på Jæren, der landskapet i Skres tolkning er bosatt av frie mennesker som eier jorda de dyrker, og som får bygd gravhauger etter seg der (1998:230, 245-246, jf. Myhre 1972). Forståelsen av gravhauger som rettighetsmarkører og markører av frie, jordeiende mennesker er dermed med på å gi et bilde av en utvikling som foregår på ulik måte i ulike regioner. De store regionale ulikhetene i det arkeologiske materialet kommer til sin rett i forklaringsmodellen.

Gårdsanlegg med markerte veggvoller av stein, fegater og steingjerder som skiller åkerjord fra beiteland, finnes bevart i marginale jordbruksområder i Nord-Norge, på Jæren og Lista, og på Østersjøøyene Bornholm, Öland og Gotland. Slike ødegårder var lenge en hovedkilde til kunnskap om jordbruket i eldre jernalder. Anleggenes datering til yngre romertid og folkevandringstid sammen med det faktum at de ble forlatt og bevart, begge deler trolig som en følge av en marginal plassering i jordbrukslandskapet, bidro sterkt til tanken om en brå og voldsom befolkningskrise i folkevandringstid. Nyere arkeologiske undersøkelser har avdekket jordbruksbosetning med mer sentral plassering under dagens dyrka mark i flere av jernalderens sentrale bosetningsområder. Undersøkelsene viser at variasjonene i bosetningenes plassering i landskapet og deres utforming og organisering er store i tid og rom, men det er et fellestrekk at det skjer betydelige endringer i bosetningsmønster og landskapsutnyttelse mot slutten av eldre jernalder. Endringene i det svenske materialet tolkes i

det store og hele som resultater av langvarige prosesser (Pedersen og Widgren 1998:314; Göthberg 2000:147ff, 166). I Danmark antok man tidligere at det skjedde en nedgang i bosetningen på 500-tallet e.Kr., men undersøkelser av de forhistoriske landsbyene Vorbasse og Nørre Snede i Jylland viser kontinuitet i bosetningen fram til 700-tallet e.Kr. (Hvass 1988:89f; Hedeager 1988:128-131; Näsman 1991b:167). I det norske materialet opplever vi at svært mange av jordbruksbosetningene vi kan påvise under dyrka mark kan dateres til tida fra førromersk jernalder til folkevandringstid. Funnene av jordbruksboplasser fra merovingertid er langt færre, men flere forskere argumenterer for at dette bunner i spørsmål om representativitet. Bjørn Myhre mener i tråd med øvrige skandinaviske forskere at det arkeologiske bildet vi står overfor i dag er et resultat av en omstrukturering av bebyggelsen på overgangen til merovingertid, der gårdstun på flertunsgårder ble fraflyttet og marginale enkeltgårder ble nedlagt, og bebyggelsen ble sentralisert til steder der det i dag ligger historisk kjente gårdstun. En av grunnene til at vi finner få bebyggelsestidspør fra merovingertid, er at det foregår svært få arkeologiske undersøkelser på historiske kjente gårdstun (Myhre 2002:189).

Et hovedtrekk ved den bosetningshistoriske forskningen i de seinere åra er dermed at man legger vekt på tegn til kontinuitet og på at endringene har stukket seg ut over et lengre tidsrom, og at forestillingen om en brå omveltning i folkevandringstid tones ned. Endringer i bosetningsmønster og jordbruk på overgangen mellom eldre og yngre jernalder forklares som resultat av en sosialt og politisk motivert omstrukturering, som arter seg ulikt i ulike regioner (Hedeager 1988:171-175; Pedersen og Widgren 1998:309-314; Myhre 2002:187). Samtidig kommer det stadig til nytt materiale som understreker forskjellene mellom eldre og yngre jernalder. Stadig flere forskere mener at endringene i bosetningsmønster på overgangen fra eldre til yngre jernalder er påtagelige (Göthberg 2000; Pettersson 2006). Daniel Löwenborg har foreslått at omstruktureringen av bosetningen i Mälardalen på slutten av 500-tallet fant sin bakgrunn i klimakatastrofen i 536, og at et sosialt toppsjikt så sitt snitt til å skaffe seg kontroll over større landeiendommer i en landbrukskrise som fulgte (Löwenborg 2010:12). Selv uten en klimakatastrofe i 536 som en direkte bakgrunn for et slikt scenario, kan man se for seg at nettopp en landbrukskrise var en foranledning for en sentralisering av eierskapet til jord i denne fasen.

Den sør-skandinaviske skikken med store *våpenoffer* i våtmark når sitt høydepunkt i yngre romertid. Deretter faller frekvensen av våpenofferhandlinger, og de store våpenofferfunnene opphører i løpet av folkevandringstid (Ilkjær 1990:332, 2003:44; Nørgård Jørgensen 2008:117ff; R. B. Iversen 2010:151f). Charlotte Fabech satte bortfallet av store våpenoffer

i våtmark i sammenheng med en grunnleggende endring i den rituelle praksisen, uttrykt i en antatt nedgang i både store, felles våpenoffer og mindre, individuelle fruktbarhetsoffer i våtmark i løpet av 400-tallet etter Kristus. I Fabechs modell ble i stedet vekten flyttet mot offer på tørt land, og de rituelle handlingene skjedde i tilknytning til makthavernes haller. Endringen innebar en institusjonalisering av seremoniene i regi av den sosiale eliten, som samtidig påberopte seg slektskap med gudene (Fabech 1991, 1994). Denne tolkningen fikk stor innflytelse gjennom koblingen av ideologiske endringer til framveksten av en ny politisk struktur (se f. eks. Skre 1998:290-292). Hedeager (1999) har kritisert modellen for ikke å finne tilstrekkelig støtte i det arkeologiske materialet. Hun mener derimot å finne empirisk støtte for at det tvert imot er en stor grad av kontinuitet i den rituelle praksisen med å deponere gjenstander av edelmetall eller enkeltvåpen i jordbrukets marginalområder fra folkevandringstid til vikingtid i Sør-Skandinavia, særlig i myrer, bekkeløp, elver, innsjøbredder og i sjøkanten (jf. Lund 2004; Nørgård Jørgensen 2008:117ff). Derimot finner hun et brudd i deponeringenes karakter omkring år 1000 e.Kr., da funnene kan knyttes til bosetningsområder (tidlige byer) og sentrale kultsteder (kirker og kirkegårder, Hedeager 1999:239). Fabech og Hedeager enes likevel om at eliten kommer til å kontrollere den offisielle kulten i større grad i løpet av 500-tallet e.Kr. (Fabech 1994:171; Hedeager 1999:241). En annen innvending mot tanken om at endringene i våpenofferpraksisen uttrykker en forskyvning av den rituelle praksisen fra en kollektiv sfære til en individuell, lederorientert sfære, finner sin bakgrunn i en generell nedgang i forekomsten av indikasjoner på krigføring i det arkeologiske materialet i Danmark. Særlig faller forekomsten av våpenofferfunn og våpengraver sterkt på slutten av 500-tallet (Näsman 2006:220). Endringene i våpenofferritualene kan dermed avspeile endringer i krigføringens omfang i en situasjon der romertidas og folkevandringstidas omfattende krigføring opphørte, og man gikk inn i en fredeligere tid der man ser konturene av den tidligste danske staten (R. B. Iversen 2010: 152). Vi må derfor reise spørsmålet om de store våpenofferfunnene i Sør-Skandinavia opphører i løpet av folkevandringstid, ikke på grunn av en endring i den rituelle praksisen, men på grunn av en endring i krigens praksis.

2.4. Sammenfatning

Helle Vandkilde (2006) har vist hvordan fortellinger om Nord-Europas forhistorie svinger mellom forestillingen om den dynamiske, aggressive krigeren og den fredelige, passive jegeren, bonden eller handelsmannen. Perioder der man har vært opptatt av krigeren, faller sammen med diskurser der man legger vekt på endring og revolusjon i forhistoriske samfunn.

Dette kan enten forstås ved hjelp av historikernes begrep *événements* eller ved sosiologenes *aktør*-begrep. Perioder der man har vært opptatt av den fredelige bonden, faller sammen med diskurser som legger vekt på vedvarende sosiale og økonomiske strukturer, og der man har vært opptatt av endring i et langtidsperspektiv, eller *la longue durée* for å si det med Braudel. I dette kapitlet har jeg forsøkt å få fram hvordan sentrale forståelsesmodeller for jernalderens samfunn i Skandinavia, høvdingdømmemodellen og personforbundsmodellen, kan knyttes til henholdsvis et strukturperspektiv og et agentperspektiv. De to modellene gir grunnlag for svært forskjellige oppfatninger av betydningen av territorier i jernalderens samfunn, og dermed for svært forskjellige oppfatninger av krigføringens formål. Innenfor en høvdingdømmemodell er et sentralt formål med krigføringen å erobre eller å beskytte territorier, mens innenfor en personforbundsmodell er det viktigste formålet med krigføringen å sørge for inntekter til å opprettholde de sentrale, personlige forbindelsene. Et lignende vekselspill mellom fokus på agenter og strukturer kommer fram i et overblikk over forskningen med fokus på omveltningene i tida mellom yngre romertid og folkevandringstid, der pendelen svinger fra krisetolkninger og ensidige årsaksforklaringer, til fornektelse av at det i det hele tatt fantes en krisesituasjon og til komplekse og sammensatte årsaksforklaringer. Vandkilde etterspør en større omtanke for komplementariteten og vekselvirkningene mellom korte og lange tidsperspektiver, mellom agenter og strukturer, og en bevegelse forbi den inngrodde hangen vår til å tenke i binære opposisjoner. Med tanke på en studie av krigføring i tida mellom yngre romertid og merovingertid må vi dermed utfordre vår egen trang til å sette størrelser som kollektivitet og individualitet, personforbund og territorier, mobilitet og stabilitet opp mot hverandre, men heller utforske det komplementære i forholdet mellom slike begreper.

Del II: Materiale

Kapittel 3: Våpen

I dette kapitlet vil jeg analysere våpentyper og våpenkombinasjoner i graver fra Midt-Norge fra romertid til tidlig vikingtid. Målet med analysen er å belyse endringer i krigføringens tekniske, strategiske og organisatoriske sider. Innledningsvis vil jeg legge fram gravmaterialet som analysen bygger på. Jeg vil vise hvordan utvalget av materialet er gjort, og hvordan våpengravene fordeler seg i tid og rom gjennom undersøkelsesperioden.

Jeg åpner kapitlet med en kort presentasjon av forskningsstatus, der jeg retter oppmerksomheten mot spørsmål om stridsteknikk, taktikk, strategi og militær organisasjon belyst ved hjelp av våpenmateriale i norsk og skandinavisk arkeologi, hovedsakelig i de siste 30 åra. I forlengelsen av dette tar jeg opp kildekritiske og metodiske utfordringer som knytter seg til studier av stridsteknikk og militær organisasjon med utgangspunkt i våpengraver. Dette legger til rette for en presentasjon av våpengraver i Midt-Norge, og av utvalget av våpengraver som jeg bygger analysene mine på, som følges av en analyse av gravenes fordeling i tid og rom. Deretter går jeg i gang med å belyse hvilke våpentyper som finnes i gravene gjennom undersøkelsesperioden. Jeg vil presentere hver enkelt våpentype i en skandinavisk sammenheng, og vise hvordan de ulike våpentypene kan ha blitt brukt i strid, før jeg viser når og i hvor stor grad hver enkelt våpentype opptrer i det midt-norske gravmaterialet. Oversikten over våpentyper og bruken av dem er viktig som en kunnskapsbase for analysen av våpnenes og våpenkombinasjonenes funksjon i strid. Våpnenes funksjon i strid er et sentralt utgangspunkt for tolkningen av krigføringens taktikk, strategi og organisering. Til sist i kapitlet analyserer jeg kombinasjonene våpnene opptrer i gjennom perioden, for det første med tanke på våpenkombinasjonenes praktiske funksjon i strid, for det andre med tanke på endringer i krigføringens strategi, og for det tredje med tanke på krigføringens organisasjon. Analysen vil, sammen med analysene og presentasjonene i kapittel 4, 5 og 6, danne utgangspunktet for en diskusjon i kapittel 7 om omforming av stridsteknikk og krigføringens strategi og organisasjon fra romertid gjennom folkevandringstid og merovingertid til tidlig vikingtid.

3.1. Forskningsstatus

Våpenbruk og stridsteknikk har ligget som en mer eller mindre uttalt forståelsesramme bak arbeidet med våpen i det arkeologiske materialet. Våpen fra jernalderen har i det store og hele blitt forstått som funksjonelle, uavhengig av funnkontekst (Shetelig 1917; Gaustad 1967; Hedeager 1990:118). Likevel kan ikke studiet av våpenbruk og stridsteknikk i jernalderen sies

å ha blitt viet systematisk oppmerksomhet (Skaar 1943:165-166; Berge 2006:1). Fokuset i våpenstudiene har vært rettet mot andre felt, særlig arbeidet med å utarbeide pålitelige typologier og kronologier. Etter hvert som materialet har økt i omfang og blitt systematisert, har man behandlet temaer som importforhold og våpentradisjoner, og man har i stadig større grad tatt i bruk våpenmaterialet i analyser av militær og sosial organisasjon.

3.1.1. Våpen og kronologi

Våpenmaterialet har vært et svært viktig grunnlag for kronologiske studier, særlig i yngre romertid og folkevandringstid, da våpenmaterialet er godt representert i graver og våpenoffer, og på overgangen til merovingertid, som defineres på grunnlag av blant annet endringene i våpentyper og våpenkombinasjoner i gravene. Håkon Shetelig rettet tidlig oppmerksomheten mot endringen fra eldre jernalders våpensett med spydpar, tveegga sverd og skjold, til yngre jernalders våpensett med enegga sverd, støtspyd og øks i sine studier av våpenmaterialet fra vestlandske graver i jernalderen. Dette fikk stor betydning for erkjennelsen av merovingertid som en egen, kronologisk fase, og dermed for den kronologiske inndelingen mellom folkevandringstid og merovingertid og faktisk også eldre og yngre jernalder (Shetelig 1912:69ff, 1914, 1917:39ff; Grieg 1923; Gjessing 1934:40). Håkon Shetelig, Sigurd Grieg og Gutorm Gjessings studier av våpen fra merovingertid fokuserer i all hovedsak på kronologiske og typologiske spørsmål, selv om Gjessing bringer inn synspunkter på endringer i kamptechnik i diskusjonen av endringer i våpenmaterialets sammensetning (f.eks. Gjessing 1934:123). Også i andre våpenstudier i første del av forrige århundre var det typologiske og kronologiske spørsmål som måtte prioriteres, og våpen- og stridstekniske spørsmål ble behandlet i liten grad (J. Petersen 1919; Hougen 1935; Fett 1940). Kronologiske og typologiske spørsmål står også sentralt i 1970- og 80-tallets studier av våpen fra merovingertid (Gudesen 1980; Helgen 1982), i Bergljot Solbergs studie av spydspisser i merovingertid og vikingtid (Solberg 1985), og i Jan Bemmann og Güde Hahnes studie av våpenmateriale fra yngre romertid og folkevandringstid (Bemmann og Hahne 1994). Med en etter hvert nokså omfattende litteratur basert på studier av materiale fra Norge, Sverige og Danmark, må man kunne si at typologien og kronologien til våpenmateriale fra eldre romertid til tidlig vikingtid er nokså godt avklart (sentrale studier med utgangspunkt i dansk og svensk materiale inkluderer Stolpe og Arne 1912; Arwidsson 1942, 1954, 1977; Arrhenius 1983; Ilkjær 1990 og Nørgård Jørgensen 1999).

3.1.2. Stridsteknikk, taktikk, strategi og militær organisasjon

Studier som fokuserer eksplisitt på stridsteknikk, taktikk og strategi er få. I norsk sammenheng bidro direktøren for Hærmuseet, Fritz Skaar, i sin tid med en artikkel der han tok for seg bruken av sverd i jernalderen (Skaar 1943). Våpenbruk og stridsteknikk er et felt som særlig vekker interesse hos grupper som arbeider med å gjenskape fortidige samfunn, gjenstander og teknikker. I det praktiske møtet med og utforskningen av våpenkopier har det kommet fram kunnskap som er av stor betydning for forståelsen av jernalderens våpenbruk. Særlig er Richard Underwood og Paul Mortimers studier av våpenbruk i det angel-saksiske England gode kilder til praktisk kunnskap (Underwood 1999; Mortimer 2011). Våpenbruk og stridsteknikk er også sentrale tema i populærvitenskapelige framstillinger, særlig av krigføring i vikingtid (Short 2009; Hjarðar og Vike 2011). Nylig har man gjennomført arkeologiske eksperimenter med bruken av pil og bue ved Veien Kulturminnepark på Ringerike¹. Gjennom eksperimenter øker den praktiske kunnskapen om fortidige stridsteknikker. Samtidig kan man innvende at spesifikke studier av stridsteknikk kan framstå som løsrevet fra en forståelse av militær organisasjon og det samtidige samfunnet. Interessen for krigføring i sin praktiske utfoldelse blant historikere og arkeologer er større i et europeisk perspektiv enn i et skandinavisk. Her er sammenhengen mellom stridsteknikk, strategi, militær organisasjon og samfunnet rundt også vektlagt i betydelig større grad. Den historisk veldokumenterte romerske hæren er et viktig utgangspunkt (Elton 1997; Goldsworthy 1998).

Yngre romertid

Studier av våpen i romertid og folkevandringstid fokuserer jevnt over lite på stridsteknikk, taktikk og strategi, men desto mer på spørsmål om militær organisasjon. Våpenofferfunnene står i en svært spesiell stilling som kildekategori til spørsmål om krigføring i eldre jernalder, og det har vært mulig å anslå *størrelsen* på de slagne hærene hvis utstyr havnet i moser og myrer, ikke minst ved ofringen i Illerup Plass A. Jørgen Ilkjærs undersøkelser viser at hærenes størrelse kan ha nådd opp i flere hundre mann (Ilkjær 1990:337). De største våpenofferfunnene ved Illerup Ådal A og B, Vimose 3, Nyam og Ejsbøl nord omfattet alle våpen for mer enn 200 krigere (R. B. Iversen 2010:165). Samtidig finnes det også mange eksempler på våpenofringer med våpenutstyr for et begrenset antall krigere, for eksempel i Kragehul mose. Rasmus Birch Iversen peker på flere mulige årsaker til de små våpenofrene: De kan være resultater av for lite omfattende utgravninger, de kan være spor etter småskala

---

¹ <http://arkeologiekperiment.wordpress.com/category/pilskaftseksperiment/>

krigføring, de kan være spor etter store slag som løste seg opp før man fikk for mange falne eller krigsfanger, eller de kan være spor etter større kampanjer der en enkelt hær ble møtt i flere slag, som ble foranledninger til flere påfølgende våpenoffer (R. B. Iversen 2010:165f). Studier av våpenofferfunn retter også oppmerksomheten mot *standardiseringen* som preger våpenutstyret i økende grad fra eldre romertid. Carnap-Bornheim og Ilkjær mener at dette tyder på at våpen ble masseprodusert i store og sentrale våpensmier og distribuert av hærledere (Carnap-Bornheim og Ilkjær 1996:483-485, se også Nørgård Jørgensen 1999:174; Jørgensen 2001:11). Margrethe Watt har studert danske våpengraver fra eldre jernalder, og har ment å kunne påvise betydelige regionale forskjeller i våpenutstyret som finnes i gravene fram til våpengravskikken i Danmark forsvinner på slutten av yngre romertid (Watt 1994, 2003). Dette synspunktet har hatt stor gjennomslagskraft, men R. B. Iversen (2010:155) hevder at det bygger på et for lite arkeologisk materiale til at det kan være representativt, og at det hovedsakelig er få og sjeldne våpentyper som har en regional utbredelse. Overregionale, skandinaviske studier av våpen fra graver viser heller standardisering på et overregionalt nivå enn regionale forskjeller i våpenutstyret (Ilkjær 1990; Bemmann og Hahne 1994).

Studier med utgangspunkt i våpenofferfunn har sist, men ikke minst vist en tydelig inndeling i et *militært hierarki* som reflekteres i våpenutstyret og dets utsmykning, og i det personlige utstyret. En lignende form for hierarkisk inndeling kan ses i våpenofferfunnene fra Illerup Plass A, Thorsbjerg og Vimose 3, som alle er lagt ned på 200-tallet e. Kr. Hierarkiet kan grovt deles i tre nivåer: Hærledere, lederens følge, og fotsoldatene. Hærens øverste ledernivå er markert med blant annet praktskjold med skjoldbuler av gullbelagt sølv og utsmykninger av edelmetaller og pressblikk. Slike finnes det 6 av i Illerup Plass A. Det neste nivået, hærlederens krigerfølge, er markert blant annet med forseggjorte skjold med buler av bronse. Slike finnes det ca. 36 av i Illerup Plass A. Til sist kommer de vanlige soldatene, som kjennetegnes ved skjold med buler av jern. Slike skjoldbuler finnes det ca. 350 av i Illerup Plass A. Forholdstallene mellom de ulike nivåene i hæren er dermed omtrent en hærleder pr. 6-8 offiserer og ca. 60 infanterister. Dette vil gi en grunnenhet med 8 infanterister pr. offiser. Denne grunnenheten finnes også i den romerske hæren, der den kalles et *contubernium*, et teltlag. I Tacitus' historieverk *Germania*, utgitt i 98 e.Kr, beskriver han det germanske hærfølget i tida rundt Kristi fødsel. Tacitus skildrer et hierarki med *princeps* på toppen, fulgt av *comites*, hærlederens krigerfølge, og *pedites*, fotfolket. Organiseringen av germanske hærer i yngre romertid ser ut til å følge et mønster som både kan spores bakover i tid til Tacitus' beskrivelser av forholdene i tida rundt Kristi fødsel, og enda lenger til våpenofferfunnet i

Hjortspring fra førromersk jernalder. Disse trekkene ved de germanske hærenes organisering er kjent fra den samtidige romerske hæren (Ilkjær 1990:337; Carnap-Bornheim og Ilkjær 1996:483; Jensen et al. 2003:314). Frans-Arne Stylegar overfører den hierarkiske inndelingen av den germanske hæren slik det er reflektert i våpenofferfunn i Danmark til våpengraver fra yngre romertid i Øst-Norge (Stylegar 2008).

Folkevandringstid og merovingertid

På grunn av den omfattende transformasjonen av våpenutstyret på overgangen mellom folkevandringstid og merovingertid er oppmerksomheten rundt stridsteknikk og endringer i stridsteknikk i denne fasen nokså stor. Flere forskere stiller spørsmål ved hva det er som ligger bak endringene i våpenutstyret, og stridsteknikken blir et nærliggende felt å søke svarene fra. Fredrik Gaustad var tidlig ute med å sette våpentypenes og våpensettets endring på overgangen mellom folkevandringstid og merovingertid i sammenheng med spørsmål omkring strategi, taktikk og militær organisasjon i en artikkel fra 1967. Etter en gjennomgang av våpentypenes utvikling og våpenkombinasjonenes endring, konkluderer Gaustad slik:

«(...) endringen av folkevandringstidens bevæpning skyldes [trolig] nye taktiske disponeringer av mannskaper. Mens man med det gamle spydsettet, eller med skjold og sverd, måtte regne striden mere som en kamp mann mot mann, så synes de nye våpen mere å betinge en kamp mellom større forband under en fastere kampdisiplin. Vi har (...) forsøkt å vise at vi ut fra enkelte våpenformer synes å ane eksistensen av en kategori militære spesialister i denne tid. Og for å kunne gjennomføre operasjoner av den art vi nå antar at våpnene viser, vil det være påkrevet at større forband ledes av personligheter med taktisk og strategisk skoling» (Gaustad 1967:126).

Mye tyder på at Gaustads konklusjon er styrt av en tankegang om at kulturell endring går fra det enkle til det mer komplekse, og at dette også må finnes reflektert i den militære utviklingen. Han ser for seg at man har avansert til en mer komplisert kampform. Til Gaustads forsvar må det sies at han trakk sine konklusjoner før man hadde fått noen betydelig oppmerksomhet omkring temaer som hærenes størrelse og hierarki og våpnenes standardisering i eldre jernalder.

Johan Engström fokuserer direkte på endringer i taktikk fra folkevandringstid til merovingertid, med særlig fokus på våpengravene i Vendel og Valsgårde (Engström 1997). Engström kunne støtte seg på 90-tallets publiseringer av sør-skandinaviske våpenofferfunn, og mener at våpenutstyret herfra reflekterer en organisert måte å føre krig på som krevde at soldatene opptrådte i formasjoner, som igjen krevde betydelig drilling for å fungere som tenkt

i en kampsituasjon. Vendel-gravene fra merovingertid viser et bilde av en helt annen form for kampteknikk. Om mye av den kulturelle innflytelsen bak vendelgravene kommer fra Frankerriket, mener Engström at en kanskje enda mer sentral inspirasjonskilde til selve våpenutstyret finnes i hellenistiske og orientalske rytteravdelinger i det seinromerske kavaleriet. Disse rytterkrigerne bar hjelm og ringbrynjer og førte sverd, lanser og øks. Vendelkrigerne var utstyrt med tilsvarende våpen, og hadde også ofte med seg hest i grava. Dette reflekterer i følge Engström en overgang fra krigføring til fots til krigføring fra hesteryggen. Krigere til hest utgjorde en dødelig trussel for fotsoldatene på grunn av sin hurtighet og mobilitet. Angrepene ble nå langt raskere, og man hadde ikke lenger behov for kastespyd slik det tidligere ble brukt i de innledende fasene av et angrep mellom to hærer hovedsakelig basert på infanteri, som møtes på slagmarken. Krigere til hest ble viktigere, og ved overgangen til merovingertid reflekteres dette i den fullstendige omleggingen av våpenutstyret (Engström 1997). Å avle fram og holde hester som kan brukes i strid innebærer betydelige kostnader som bare de færreste kunne bære. Hest, kavaleri og våpenutstyr utformet med tanke på bruk fra hesteryggen, eller med inspirasjon fra slikt våpenutstyr, vitner dermed om et «krigeraristokrati» i merovingertid.

Nylig har Jan Berge undersøkt stridsteknikk på overgangen mellom folkevandringstid og merovingertid slik det kommer til uttrykk i våpenmaterialet i Norge (Berge 2006). Berge ser for seg at man på slutten av folkevandringstid kjempet i en *skjoldmur*, en enkel slagformasjon som bestod av en eller høyst to rekker av krigere som kjempet skulder ved skulder, og der målet var å trenge gjennom fiendens rekker og tilsvarende hindre fienden i å trenge gjennom egne rekker. Han ser bortfallet av kastespydet og introduksjonen av det korte, enegga sverdet som uttrykk for at man gikk over til en mer offensiv slagformasjon: *angrepskolonnen*, som beveget seg raskere mot fienden, og dermed kom raskere i nærkamp. Behovet for missilvåpen skal dermed ha blitt mindre, samtidig som behovet for nærkampvåpen ble større. Den nye angrepsformen skal ha vært så effektiv at den spredte seg svært raskt, og våpentypene ble skiftet ut i tilsvarende tempo (Berge 2006:112-114). Berge retter fokus ensidig mot stridsteknikk i sin analyse, og utelater taktikk, strategi og militær organisasjon fra diskusjonen. Han tar for gitt at endringene i stridsteknikk har foregått innenfor en felles overordna ramme – nemlig kampen på slagmarken, og vurderer ikke muligheten for at endringer i taktikk og strategi kan ha ført til at kampen kan ha blitt ført på andre måter eller på andre arenaer i merovingertid. Uavhengig av dette har Berges analyse av våpentekniske

endringer fra sein folkevandringstid til tidlig merovingertid hatt stor betydning for mine egne analyser av våpenbruk og stridsteknikk fra eldre romertid til tidlig vikingtid.

Anne Nørgård Jørgensen kommer tilbake til tematikken taktikk, strategi og militær organisasjon gjentatte ganger i forbindelse med sine studier av våpengraver fra merovingertid på Bornholm, i Mälardalen, på Gotland og i Norge (Nørgård Jørgensen 1997b:98-99, 1997c:205-206, 1999:172-175). Hun støtter seg blant annet til studier av våpenofferfunn fra eldre jernalder og til Johan Engströms studier, og også til Margrethe Watts studier av regionale forskjeller i våpenutstyret i eldre jernalders graver i Danmark (Watt 1994, 2003, men jf. R. B. Iversens kritikk av Watt; R. B. Iversen 2010:155). Hun bygger også sine tolkninger på den frankiske analogien til skandinaviske samfunn fra 500-tallet og framover (jf. L. Jørgensen 1991; Näsman 1998b). Nørgård Jørgensen oppsummerer en rekke endringer, blant andre våpentekniske, som reflekterer endringer i taktikk, strategi og militær organisasjon i Sør-Skandinavia i løpet av 500-tallet e. Kr.: (Nørgård Jørgensen 1997c:205, figur 10):

Nedgang i bruken av mange taktiske våpenkombinasjoner, særlig de som kan knyttes til infanteri.

Nedgang i differensiering i våpenutstyr mellom regionale grupper.

Introduksjon av en internasjonal bevæpning rundt 500 e.Kr. – en såkalt pan-europeisk horisont, med korresponderende våpensett og en stor andel hesteutstyr.

Endringer i krigføringens rituelle komponenter – de store våpenofrene opphører.

Introduksjon av ringknappsymbolet blant den militære eliten 450/500 e.Kr.

Våpengravskikken øker fra 550/575 e.Kr. og framover.

Nørgård Jørgensens observasjoner som gjelder endringer med hensyn til differensiering av våpentyper har ikke fått stå uimotsagt. Peter Lindbom mener at hun har underkommunisert de regionale forskjellene i merovingertidas våpentyper i sine studier, og at hun har lagt en for ensidig vekt på frankisk våpenmateriale som forståelseshorisont for det skandinaviske materialet. Hennes arbeid er dermed forankret i eksplisitte kulturhistoriske synspunkter på periodens militære organisasjon, noe som kan føre til sirkelslutninger (Lindbom 2006:129ff). Uavhengig av dette peker Nørgård Jørgensen på tydelige stridstekniske og organisatoriske endringer. Hun legger vekt på nedskaleringen av våpenutstyr beregnet på infanteri, og at de nye våpentypene som kommer til egner seg til krigføring fra hesteryggen. Samtidig kommer det mer hesteutstyr i våpengravene (Nørgård Jørgensen 1997b:98). Hun framholder at endringene i våpenutstyr på 500-tallet i Sør-Skandinavia viser en endring fra aktive til passive fotfolk. I stedet for fotfolket blir ryttere det offensive militæret. Denne endringen vises ved at

infanterikombinasjonen lanse og spyd forsvinner fra våpensettet i det 5. og 6. århundre (Nørgård Jørgensen 1999:173). Nørgård Jørgensens konklusjon går, som Lindbom påpeker, i retning av en parallellføring mellom et historisk belagt merovingisk militærvesen og et arkeologisk dokumentert skandinavisk militærvesen (Nørgård Jørgensen 1999:160ff, jf. Näsman 1998b).

3.1.3. Kriger – soldat – utskreven

Studiene av stridsteknikk, taktikk, strategi og militær organisasjon har dermed lagt stor vekt på spørsmålet om hvordan hærer og krigføring ble ledet i jernalderen. Lars Jørgensen har bragt en sentral dimensjon inn i denne diskusjonen gjennom å ta opp *hvem* det var som ble rekruttert. Hva slags krigere besto de ulike hærene av opp gjennom jernalderen (Jørgensen 2001)? Jørgensen tar utgangspunkt i en sosialantropologisk modell der krigende menn deles inn i tre kategorier: Krigere, soldater og utskrevne (Sanders 1999). *Krigere* er personer som har krigføring som kall mer enn som yrke, og i kontrast til soldater og utskrevne slås de for personlig ære. De slås heller som individer enn som medlemmer av disiplinerte formasjoner, og krigføring former deres livsstil. Krigere utstyres selv med våpen, som godt kan være lokalt produsert. *Soldater* har derimot krigføring som sitt yrke, om enn grensegangen til krigeren noen ganger kan være vag. Soldater slås som medlemmer av en formasjon og med større vekt på gruppeprestasjoner, de mottar betaling, og de blir utstyrt med våpen fra sine arbeidsgivere. Disse våpnene kan være sentralt produsert og distribuert. *Utskrevne* har ikke krigføring som sin profesjon, men blir utkommandert av sine ledere, gjerne på grunnlag av en lovgivning som regulerer et lands forsvar. De mottar en viss form for grunntrening, og kan enten være utstyrt med standardiserte våpen fra sine ledere, eller de utstyres selv med våpen etter diktat nedfelt i lovgivningen. Utskrevne styrker kan ha en lavere kampmoral enn krigere og soldater, og utskrivning av hærer, særlig med offensive formål, er sjelden et særlig populært foretak (Jørgensen 2001:9-10). Med bakgrunn i denne inndelingen finner Jørgensen at romertidas militære organisasjon, slik den kommer til uttrykk i våpenoffer og våpengraver i Sør-Skandinavia, passer best med formen der hæren var bygd opp av soldater – soldater som var profesjonaliserte, som kjempet i faste formasjoner, og som ble utstyrt med sentralt produserte våpen. Hærens ranginndeling slik som den kommer fram i våpenofferfunnene, understreker inntrykket av gjennomorganiserte hærer. Dette, mener Jørgensen, er et av mange tegn på romersk innflytelse på de germanske samfunnene i Nord-Europa (Jørgensen 2011:11). Dette argumentet trekker han videre til å foreslå at det eksisterte regelrette romersk styrte holdepunkter i Skandinavia, og at våpenofre i danske myrer var en tilpasning av romerske

triumfopptog og dermed et resultat av erobringskriger ført av danske hærer i andre deler av Skandinavia og Baltikum (Jørgensen 2001:12-17). Denne tanken er stadig en kilde til debatt. Enkelte forskere holder muligheten for at våpenofferfunnene representerer hjembragt bytte åpen (Lund Hansen 2003), mens andre, for eksempel R. B. Iversen (2010:137), avviser tanken. Rasmus Birch Iversen viser til Hjortspringfunnet fra 350 f.Kr. som er langt eldre enn all romersk innflytelse i Skandinavia, og som gjør det sannsynlig at den skandinaviske våpenoffertradisjonen har keltiske røtter og har fått en lokal utvikling. Videre støtter han seg til Jørn Lønstrup som mener det er en bisarr tanke at krigere skal ha dratt ut og risikert liv, ære og gods for å føre krig på et fremmed sted for deretter å vende hjem og ofre byttet (Lønstrup 1988:93). Uavhengig av Jørgensens tolkning av våpenofferfunnenes kontekst, er det hans bruk av kategoriene kriger – soldat – utskreven og deres analytiske potensiale som er av interesse i en sammenheng der vi er ute etter å undersøke krigens praksis.

3.1.4. Sammenfatning

Våpenmaterialet, og med det stridsteknikk, taktikk, strategi og militær organisasjon, er preget av betydelig omforming i Skandinavia fra eldre romertid til tidlig vikingtid. Denne omformingen ledsages av en omforming av de øvrige arkeologiske kildene. Kilder fra eldre jernalder er lite sammenlignbare med kilder fra yngre jernalder. Dette gjør studiet av endringene svært komplisert. Endring i militær organisasjon og endringer i samfunnsorganisasjon i denne perioden er dermed under sterk og pågående debatt. En dominerende dansk tradisjon har knyttet romertidas våpenofferfunn og deres velorganiserte hærer, med en sentralisert og hierarkisk lederstruktur, til krigføring motivert av kampen om råderett over territorier i yngre romertid (Hedeager 1990; Näsman 2006:218). Et nytt tilskudd i denne debatten finnes i Rasmus Birch Iversens studie av våpenofferfunnet i Kragehul, der han tar til orde for en ny gjennomgang av våpenofrene med tanke på diskusjon av sammenhengen mellom hærenes organisering og deres rolle i spørsmålet om statsdannelse i Sør-Skandinavia. Iversen mener at våpenofferfunnene ikke reflekterer en militær organisasjon som kan ha ligget til grunn for tidlige statsdannelser – at våpenofrene ikke reflekterer erobringsskrigføring og kamp om territorier, men plyndringskrigføring og kamp om økonomisk vinning (R. B. Iversen 2010). Vi har dermed mange innspill og mye materiale, men mindre overgripende kunnskap om hvilken rolle krigens praksis spilte i utviklingen av jernaldersamfunnet i Skandinavia.

3.2. Kildekritiske og metodiske utfordringer

3.2.1. Graver og samfunn

Den som vil bruke jernalderens graver til demografiske studier, støter på en rekke utfordringer, ikke minst når det gjelder representativitet. For det første var det slett ikke alle som fikk ei grav med en form som vi kan erkjenne i dag. For det andre kan slett ikke alle graver dateres nærmere enn til for eksempel jernalderen, en periode på ca. 1500 år, og for det tredje har vi ikke funnet og langt fra undersøkt alle gravene som en gang har eksistert (Herschend 2009:33ff). Den som vil bruke gravene og deres innhold til studier av jernalderens sosiale organisasjon støter på andre utfordringer enn de som har med representativitet å gjøre. Begravelsesritualet, utformingen av grava og utvelgelsen av innholdet i den er alle resultater av en bestemt form for rituell praksis, som gir seg utslag i en regi og et utvalg som de gjenlevende står bak. En stor del av det vi finner i gravene har kommet dit som følge av intensjonelle handlinger, som vi ikke uten videre kjenner bakgrunnen for. Tolkning av gravgavens kontekst og symbolikk i den post-prosessuelle arkeologien åpner opp for en dypere forståelse av gravritualet som en presentasjon av et idealbilde av den døde, og ikke av den dødes situasjon i det virkelige livet. Begravelsesritualet er ikke en passiv refleksjon av samfunnet, men en handling som bidrar til å skape og gjenskape samfunnet i en kritisk fase etter et dødsfall (Steuer 1989; Näsman 1994:15f; Härke 1997b:21; Skre 1998:200; Halsall 2003:163f; Oestigaard og Goldhahn 2006).

Dette er det viktig å legge seg på minnet når en gir seg i kast med våpengraver som kilde til krigføring i Midt-Norge. Ulf Näsman sammenholder våpengraver på Öland med annet materiale som indikerer krigersk aktivitet - våpenoffer, befestninger, seilsperringer og skriftlige kilder, og får fram en slående dårlig korrelasjon mellom frekvensen av våpengraver og frekvensen av de øvrige krigsindikatorene. Frekvensen av våpengraver er dermed ikke nødvendigvis en indikator på krigersk aktivitet i et samfunn, men kan være en indikator på interne sosiale spenninger (Näsman 1994:25). På samme måte ser det ut til å være et misforhold mellom frekvensen av våpengraver og krigshandlinger dokumentert i skriftlige kilder i tidlig angel-saksisk tid i England. Antall graver med våpen fra tidlig angel-saksisk tid viser en topp tidlig i perioden, for så å falle jevnt. Skriftlige kilder sier svært lite om krigføring, kamphandlinger og beleiringer i tidlig angel-saksisk tid – derimot er det dokumentert et oppsving i kamphandlinger samtidig med at antallet våpengraver synker. Heinrich Härke tolker dette som et tegn på at krigføring var en viktig del av angel-saksisk identitet, som kom til uttrykk i gravritualet i tider med få krigshandlinger. I tider der det var

rikelig med anledning til å markere krigerskhet på slagmarken, var behovet for å markere dette i gravritualet mindre (Härke 1997c)

Heinrich Härkes sammenstilling av våpen- og skjelettmateriale i tidlige angel-saksiske våpengraver i England på 400- og 500-tallet viser at våpen ikke bare fulgte krigere i graven, men også barn helt ned til 12 måneders alder, i tillegg til gamle og syke mennesker. Barn var utstyrt med små og lette våpen, mens unge gutter hadde et noe utvida våpensett. Menn som hadde status som voksne var utstyrt med fullt våpensett, mens de eldste var utstyrt med våpen som viste prestisje og verdighet. Menn med høyde over gjennomsnittet og sterk kroppsbygning var oftere utstyrt med våpen, på samme måte som graver med en arbeidskrevende utførelse og rikt inventar for øvrig. Penelope Walton Rogers finner en tilsvarende markering av kvinners livsfaser gjennom bruken av klær i angel-saksiske graver (Rogers 2007:241-244). Våpen ser også ut til å følge menn fra familier av germansk herkomst i større grad enn menn fra familier av romano-britisk herkomst. Gravritualet i det angel-saksiske samfunnet bidro til reproduksjon av et lagdelt samfunn der menns stilling ble definert ut fra deres rikdom, etnisitet, alder og familietilhørighet (Härke 1990). Härke viser også hvordan symbolinnholdet i våpengravene endrer seg over tid. Fra 600-tallet får ikke lenger barn og eldre med seg våpen. Sax og sverd, våpen som først og fremst tolkes som verdighetstegn, blir vanligere, og større rikdom samles i færre våpengraver. Våpnene i gravene symboliserer nå en status som bare finnes i voksenlivet. Det omformede gravritualet bidrar til å reprodusere et samfunn der retten til å bære våpen samles på færre hender, og der økonomisk evne følger våpenutstyret (Härke 1992a, 1992b:162).

3.2.2. Våpen og strid

Eksemplene fra Öland og Sør-England viser at vi ikke kan ta for gitt at våpen i midt-norske graver speiler krigerske tider eller krigere direkte. Men kan vi regne med at våpnene reflekterer det reelle våpenutstyret slik det kan ha vært brukt i krig? Våpenmaterialets representativitet avhenger av hvilke spørsmål vi stiller til materialet (Näsman 1994:15). I dette arbeidet stiller jeg spørsmål om krigens praksis, og derfor er jeg ute etter å analysere hvordan våpnene vi finner i gravene kan ha vært brukt i en stridssituasjon. Våpnenes *utforming* er ikke først og fremst avhengig av begravelsesritualet og utvalg gjort i forbindelse med det. Våpen i gravene fra studieperioden har vært ment for kamp, og i mange tilfeller trolig også brukt i kamp. Utformingen av våpnene har dermed vært funksjonelt betinget. Lotte Hedeager tar utgangspunkt i at også *våpenkombinasjonene* er funksjonelt og ikke rituellet betinget i sin behandling av danske graver fra yngre romersk jernalder:

«I modsætning til luksusgenstande som bl. a. guldringe og romersk import, er våbnenes antal funktionsbestemt» (Hedeager 1990:118).

Våpnenes utforming og kombinasjoner er trolig funksjonelle, og reflekterer det som kan ha vært en virkelig våpenutrustning, mens øvrige gravgaver ikke nødvendigvis viser den samme funksjonaliteten. En pekepinn om våpenkombinasjonenes funksjonalitet i strid i yngre romertid finnes også i en sammenligning med materialet fra samtidige våpenofferfunn. Gravfunnene og våpenofferfunnene inngår begge i rituelle sammenhenger, men i våpenofferfunnene fra yngre romertid ser det i stor grad ut til at faktiske og funksjonelle våpen og våpenkombinasjoner har havnet i myrene (Carnap-Bornheim og Ilkjær 1999:139). Våpnene kan dermed forstås som symboler knyttet til livet framfor døden, som symboler fra livsverdenen løftet inn i en gravkontekst.

3.2.3. Hvordan møte utfordringene?

De aller fleste våpen som finnes i midt-norske graver fra eldre romertid til tidlig vikingtid har trolig hatt en klar funksjon i strid. Enkelte våpentyper har samtidig hatt en symbolsk betydning. Dette gjelder særlig det tveeggede sverdet i tidlig merovingertid, som trolig var viktig som leder- eller herskersymbol og mindre viktig som våpen i virkelige kampsituasjoner (jf. Shetelig 1917:74; Gaustad 1967:105). Om våpnene har symbolisert den døde sosiale identitet framfor den døde funksjon som kriger, har de i tillegg hatt en klart definert funksjon i virkelige stridssituasjoner. En analyse av hver enkelt våpentypes våpentekniske funksjon vil dermed kunne gi et bilde av hvilke våpenfunksjoner som hadde betydning til ulike tider gjennom undersøkelsesperioden. Våpentypene, deres funksjon og funksjonenes betydning vil være avhengig av hva som til enhver tid er den rådende praksisen i krigføringen.

Våpenkombinasjoner som kilde til krigens praksis innebærer en større kildekritisk utfordring. Er det våpenfunksjonen eller den symbolske funksjonen som har vært avgjørende ved utvelgelsen av våpen og nedleggelsen av våpenkombinasjonen i graven? Dette forholdet kan det være svært vanskelig å avgjøre i en situasjon der vi ikke har bevart skjelettmateriale, slik som i Härkes tilfelle, der man kan knytte våpenutvalget til den avdøde alder, kjønn og kroppsbygning. En løsning på dette problemet er å gjennomføre en analyse ut fra hypotesen om at alle våpenkombinasjoner i graver er satt sammen som funksjonelle utrustninger, for i etterkant å teste i hvor stor grad denne hypotesen kan stemme. Det er mulig å skille en funksjonell våpenutrustning fra en våpenutrustning som ikke er funksjonell.

3.2.4. Definisjoner og begreper

Både for en analyse av våpentyper og deres bruk i strid, og av våpenkombinasjoner og deres rolle i krigens praksis, er det nødvendig å ta stilling til hva som er funksjonelle våpentyper og hva som er funksjonelle våpenkombinasjoner. Med *våpentyper* mener jeg våpen med samme grunnutforming og samme funksjon, for eksempel kastespyd med mothaker som beholdt samme grunnform og funksjon gjennom hele eldre jernalder, samtidig som det gikk gjennom mange typologiske variasjoner. Med *våpenkombinasjoner* mener jeg kombinasjoner av våpen i funksjonelle sett. Dette ser vi eksempler på i gravmaterialet både fra eldre og yngre jernalder. En vanlig kombinasjon fra eldre jernalder er en kombinasjon av kastespyd, lanse, tveegga sverd og skjold, mens en vanlig kombinasjon fra yngre jernalder er enegga sverd, støtspyd og øks. Enkelte steder bruker jeg også begrepet *våpensett*. Denne termen betegner alle våpen som finnes representert i materialet til en bestemt tid, uavhengig av hvilke kombinasjoner de opptrer i i gravene (jf. Nørgård Jørgensen 1997:97; Berge 2006:4). I enkelte tilfeller er alle tilgjengelige våpentyper representert i en enkelt grav. I slike tilfeller representerer våpenkombinasjonen i den aktuelle grava det fulle våpensettet.

En vei inn mot en forståelse av våpentypers og våpenkombinasjoners rolle i krigens praksis går via en kategorisering av de ulike våpentypene ut fra funksjon. Sosialantropologen Harry Turney-High har gjort en slik kategorisering (1991 [1949]), som seinere er brukt av Hedeager og Kristiansen (1985:9-10) og Hedeager (1990:93-96). Våpentypene faller i fire kategorier:

- 1) Våpen som kan kastes eller avfyres – eksempelvis kastespyd, pil og bue og slynge. Jeg har gitt disse våpnene betegnelsen *distansevåpen*.
- 2) Våpen som holdes i hånden og dermed brukes i nærkamp – som for eksempel lanse, støtspyd, sverd, kampkniv og øks. Disse har jeg kalt *nærkampvåpen*.
- 3) Gjenstander som brukes til beskyttelse. Individuelle former for beskyttelse er for eksempel skjold, hjelm og rustning, mens kollektiv beskyttelse finnes i voller, murer, palisader, sperringer mv. Jeg behandler de individuelle beskyttelsesvåpnene under betegnelsen *forsvarsvåpen*.
- 4) Gjenstander som oppfyller behovet for mobilitet, f.eks. krigshester eller skip.

I dette kapitlet konsentrerer jeg meg om våpen som er bærbare og som finnes i gravmaterialet fra Midt-Norge i tida mellom eldre romertid og tidlig vikingtid. Disse våpnene faller i tre kategorier etter våpnenes funksjon: Distansevåpen, nærkampvåpen og forsvarsvåpen. Innretninger til kollektiv beskyttelse i form av voller, murer, palisader og sperringer er, i

Midt-Norge i vår undersøkelsesperiode, i all hovedsak kjent fra borger. Borger som forsvarsverker blir tatt opp til diskusjon i kapittel 4. Gjenstander som oppfyller behovet for mobilitet vil for det første være hester, og for det andre skip. Bruken av hest i krig er ikke godt belagt i gravmaterialet fra Midt-Norge, så slutninger om dette må trekkes på grunnlag av analogier til forhold som er dokumentert i andre deler av Skandinavia og Europa. Forståelsen av bruken av hest har betydning for tolkningen av bruken av flere våpentyper. Det finnes et viktig skille mellom bruken av hest for transport og bruken av hest i strid. Dersom man bruker hesten til å komme seg til slagstedet, men går av hesten når det kommer til kamp, er man trolig også utstyrt med våpentyper og -kombinasjoner som er tilpasset krigføring til fots. Fører man derimot krig fra hesteryggen, må våpentypene og våpenutstyret være tilpasset til det. I tillegg må hesten være avlet fram og trent opp til å fungere i krig, og det ligger vesentlige investeringer i dette. Hest i strid er dermed forbeholdt de som har stor nok økonomisk evne til å investere ressurser i avl og trening av hester. Bruken av skip i krig er et annet eksempel på behovet for mobilitet. Skip må i all hovedsak oppfattes som midler til transport av tropper, og er sentrale i krigføring som krever et stort antall stridende og transport over avstander. Fra middelalderens sagalitteratur kjenner vi eksempler på at striden også har foregått til sjøs. Vi har mindre kunnskap om hvorvidt dette kan ha vært en stridsform også i eldre jernalder, men vi kan ikke se bort fra at det kan ha vært gunstig f.eks. å møte en angripende fiende på vannet før han går i land. Dette vil trolig ha hatt mindre å si for selve utformingen av våpentyper og våpenkombinasjoner. Hester og skip må også ha blitt brukt til å frakte utstyr og tross. Dette er av vesentlig betydning for krigføringens mobilitet.

Hva som er funksjonelle våpen er avhengig av hva slags kampform våpnene skal inngå i, og hva slags praksis de er en del av. Ulike praksiser krever ulike våpenfunksjoner. Åpne slag der de stridende i hovedsak er til fots, og står oppstilt i formasjoner, krever våpen som kan dekke både angrep, forsvar og nærkamp, svarende til slagets faser med innledende missilkasting, bevegelse mot fienden og møte i nærkamp, og til slutt gjennombrudd gjennom fiendens eller egne rekker og påfølgende forfølgelse eller flukt. Kombinasjonen kastespyd, lanse og skjold dekker alle disse tre kravene. Sverdet kan erstatte eller supplere lanser (Hedeager 1990:93). Hedeager konsentrerer seg om eldre jernalder i Danmark og vurderer dermed ikke andre former for krigføring. I løpet av denne avhandlingens undersøkelsesperiode har det uten tvil også forekommet andre kampformer enn det åpne feltslaget. I former for krigføring der man tar i bruk faste forsvarsverker i form av vegger, murer, voller eller palisader, vil behovet for de ulike våpenfunksjonene endres i forhold til det åpne feltslaget. Eksempelvis kan man ha

mindre bruk for bærbare forsvarsvåpen i en situasjon der kampen foregår med utgangspunkt i permanente forsvarsverker. I en slik situasjon vil et våpensett med distansevåpen og nærkampvåpen, men uten bærbare forsvarsvåpen, være funksjonelt. Tilsvarende vil man ha mindre bruk for distansevåpen ved et overfall der man kommer fienden raskt inn på livet. Dersom bruk av hest står sentralt i krigføringen vil man også komme fienden raskere inn på livet, og behovet for distansevåpen vil bli mindre. Til sist vil det også finnes situasjoner der man benytter spesialiserte former for krigføring, ikke minst med bueskyttere som kan dekke for eksempel et framstøt av krigere til hest.

I sammenheng med de taktiske sidene av krigens praksis i jernalderen er det aktuelt å snakke om stridformasjoner. Slike formasjoner vil være aktuelle i situasjoner der to fiendehærer møtes i et åpent feltslag, der angrepet starter på et gitt signal, og der utfallet avgjøres av hvem som først trenger gjennom fiendens rekker og driver fienden på flukt. På dette feltet er terminologien omfattende med bakgrunn i kjente formasjoner fra skriftlige kilder, både fra romersk krigføring og fra krigføring i Skandinavia i historisk tid. Samtidig er det slik at informasjonen vi har om de konkrete formasjonene som kan ha blitt brukt i eldre jernalder i Skandinavia er svært begrenset, og kunnskapen vi har må i stor grad bygge på analogibruk og antakelser. En vanlig formasjon i historisk tid i Skandinavia var *fylkingen* eller *skjoldmuren*, der et antall tropper, hver med sin leder, ble satt sammen under felles ledelse. I front av formasjonen overlappet de kjempendes skjold hverandre, derav betegnelsen skjoldmur. Krigere i første linje var utstyrt med skjold og slagvåpen, mens spydkastere og bueskyttere fantes lenger bak i rekkene. I kampens hete var det viktig å holde seg til kampfeller i egen tropp, og hver tropp ble markert med en fane (Flatnes 2005:25-28 med referanser). En *svinefylking* var en form for fylking som var ment for gjennombrudd, og er kjent fra skriftlige kilder fra Skandinavia fra 1200-tallet. Svinefylkingen kan være en variant av den seinromerske angrepsformasjonen *porcinum capet*. Her stiller fylkingen seg opp i en kileformasjon med to mann fremst, tre bak, så fem osv. Brukt i nedoverbakke og på flat, fast mark kunne denne formasjonen ha stor slagkraft mot en fiendehær stilt opp i en fylking eller skjoldmur, men formasjonen var svært sårbar for angrep på flanker eller i rygg (Flatnes 2005:25). På grunn av kildesituasjonen i Midt-Norge i tida mellom eldre romertid og tidlig vikingtid er dette presisjonsnivået vi kommer til i omtale av eventuelle stridsformasjoner.

I presentasjonen av de ulike våpentypene inngår en vurdering av hvordan de enkelte våpentypene er brukt. Terminologien som betegner bruken av de ulike våpnene er i stor grad hentet fra Fritz Skaars artikkel *Bruken av jernalderssverdene* (1943). I hans terminologi kan

sverd fra jernalderen brukes enten til hugg eller støt. Skaars oppfatning av et hugg er at dette er «den opprinnelige og naturlige angrepsform som den uskolerte griper til uansett det våpen han får i hånden» (Skaar 1943:178). Et våpen som hovedsakelig er utformet med tanke på hugg har tung klinge og lett feste (grep), som legger våpenets tyngdepunkt i klingens (1943:179). Et støt, derimot, er slik Skaar ser det, en kunstform (1943:178). Støtet

«(...) utføres ved en kraftig strekning av den bøyete arm. Den største kraft får man ved å kombinere strekningen med en samtidig fremkasting av kroppen idet venstre fot i bakken sparker fra og kroppen faller ned på det bøyete høyre ben – utfall» (Skaar 1943:173).

Skaars tanke om hvordan et støt utføres kommer trolig fra en fektingpraksis som kan knyttes til kården og floretten, begge våpen som ikke har noen direkte paralleller i jernalderen. Denne formen for støt vil dermed trolig sjelden forekomme. I stedet bør man ha sett at flere av jernalderens sverdtyper har blitt brukt til ulike former for stikk, det vil si angrep med sverdetts odd. Skaar begrenser seg til sin snevre definisjon av et støt, og konkluderer dermed at de fleste sverd fra jernalderen var primært huggvåpen, og sekundært støtvåpen. En åpnere definisjon av et støt ville trolig åpnet tilsvarende for tolkningen av jernaldersverdene som støtvåpen. Samtidig fantes det i tillegg en lanse i eldre jernalders våpensett og et støtspyd i yngre jernalders våpensett som dekket støtfunksjonen. En tolkning av jernalderens sverd som primært hugg- og sekundært støtvåpen vil dermed trolig være riktig for de fleste av sverdene.

3.3. Våpengraver i Midt-Norge

3.3.1. Materiale og utvalgskriterier

Kildene til analysen av våpentyper og våpenkombinasjoner er i all hovedsak våpengraver i Midt-Norge. Fra Midt-Norge kjenner vi til sammen 287 våpenfunn fra eldre romertid til tidlig vikingtid. Våpenfunnene stammer fra ulike kontekster: Slutta gravfunn (90)², løsfunn og gravfunn som er forstyrret, sammenblanda eller gravd ut på en måte som gjør at vi ikke kan være sikre på at de er slutta (197). 3 av disse er trolig depotfunn (T 13617 Skågset, Frosta, T 3141 Løvås, Stjørdal og T 1135 Ingdalen, Rissa)³.

I studiet av *våpentyper* i Midt-Norge fra eldre romertid til tidlig vikingtid er jeg først og fremst ute etter å få oversikt over hvilke våpentyper som er til stede i materialet til hvilken tid,

---

² Appendiks 1.

³ Appendiks 3.

for dermed å kunne si noe om hvilke stridstekniske funksjoner man har lagt vekt på gjennom perioden. I analysen av *våpenkombinasjoner* ønsker jeg å ta rede på hvilke kombinasjoner våpen opptrer i gjennom undersøkelsesperioden, med tanke på hva kombinasjonene kan si om stridsteknikk, strategi og krigføringens organisasjon. For at analysen skal gi et bilde av våpenkombinasjoner slik de ble lagt ned i gravene, må undersøkelsesmaterialet bestå av våpen fra slutta graver. Derfor må jeg utelate løsfunn, depotfunn og graver der vi mistenker forstyrrelser i form av sekundære eller sammenblandete graver, eller uoversiktlige og særlig mangelfullt dokumenterte undersøkelser. Det er viktig at analysen får fram et bilde av endringer i våpenkombinasjonene gjennom undersøkelsesperioden. Derfor er det i tillegg nødvendig at gravene i utvalget kan dateres godt innenfor avgrensa kronologiske faser. Det er etablert relativt korte kronologiske faser med ca. 30 – ca. 70 års varighet på grunnlag av våpenstudier og andre gjenstandsstudier i Skandinavia (jf. fig. 1.1). De best daterte våpengravene fra Midt-Norge kan tidfestes innenfor én slik kronologisk fase. Andre våpengraver kan ikke dateres nærmere enn innenfor to kronologiske faser. Dette gjelder særlig mange av våpengravene fra merovingertid. De dårligst daterte gravene i utvalget kan ikke plasseres innenfor de korteste kronologiske fasene, men kan dateres innenfor de relativt godt avgrensede periodene eldre romertid, yngre romertid, folkevandringstid, merovingertid og tidlig vikingtid. Våpengraver som ikke kan dateres nærmere enn til eldre jernalder eller yngre jernalder er utelatt. Jeg har også utelatt en gruppe slutta graver fra overgangen mellom merovingertid og tidlig vikingtid som ikke kan føres til den ene eller den andre perioden⁴. Dermed står vi igjen med til sammen 90 våpengraver fra Midt-Norge f.o.m. eldre romertid t.o.m. tidlig vikingtid som kan kategoriseres som slutta funn og som samtidig kan dateres godt innenfor de kronologiske fasene i analysen.

Som grunnlag for studiet av våpentyper kan jeg i prinsippet ta i bruk alle våpenfunn, fra løsfunn til depotfunn og godt dokumenterte gravfunn, så lenge selve våpnene kan dateres godt. For å holde meg til et enhetlig utvalg har jeg imidlertid lagt samme utvalg til grunn for studien av våpentyper som for analysen av våpenkombinasjoner. Løsfunn, ikke slutta graver og graver med vid datering vil dermed hovedsakelig bli brukt som støttemateriale.

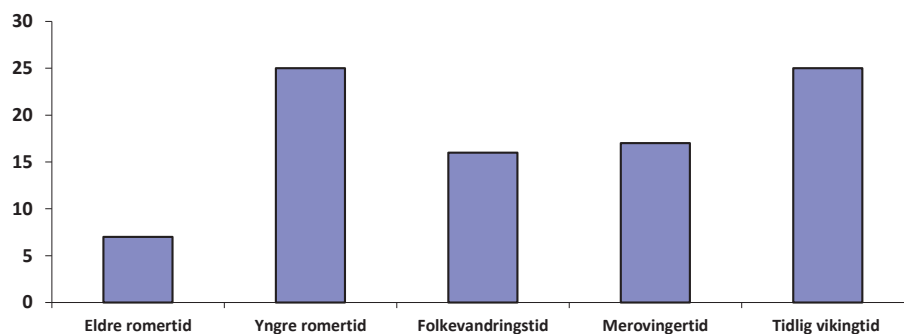
⁴ Disse gravene kan dateres til Nørgård Jørgensens fase V-VI eller V-VII, jf. fig. 1.1. Dateringsproblemene på overgangen mellom merovingertid og tidlig vikingtid understreker den sterke kontinuiteten i våpenutstyrets utvikling fra merovingertid til vikingtid (jf. Helgen 1982:39).

3.3.2. Våpengraver i tid

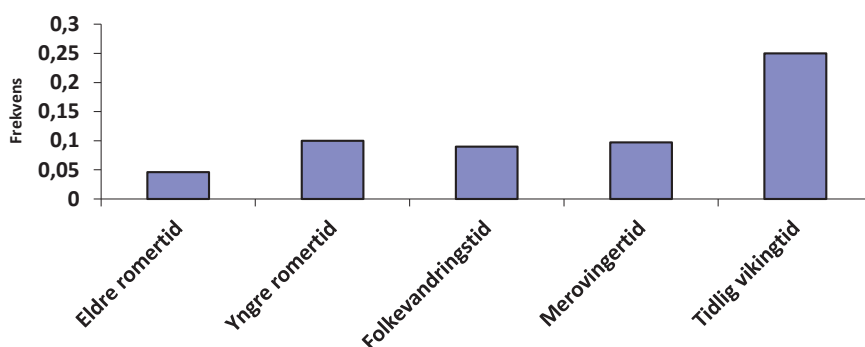
Om vi fordeler våpengravene i materialet på hovedperiodene innenfor tidsrommet jeg studerer, faller 7 innenfor eldre romertid, 25 innenfor yngre romertid, 16 innenfor folkevandringstid, 17 innenfor merovingertid og 25 innenfor tidlig vikingtid (fig. 3.1 og 3.2). Dette gir ikke et representativt bilde av fordelingen av våpengravene i forhold til kalenderår, i og med at periodene ikke er like lange. Tredje kolonne i fig. 3.1. viser hvor mange år det gikk i gjennomsnitt mellom hver kjente våpenbegravelse i de ulike periodene, mens fjerde kolonne viser hvor mange (kjente) våpengraver som ble anlagt pr år, med andre ord *frekvensen* i forhold til kalenderår. Fig. 3.3. viser dermed frekvensen av våpenbegravelser innenfor hver periode, i motsetning til fig. 3.2. som gir et fordreid bilde. Fig. 3.3. viser at våpengravskikken i Midt-Norge tar til for fullt i eldre romertid og at frekvensen holder seg nokså stabil i yngre romertid, folkevandringstid og merovingertid, før den nærmest eksploderer i tidlig vikingtid.

Periode	Våpengraver i Midt-Norge	År i gjennomsnitt mellom hver våpengrav	Våpengraver pr år (frekvens)
Eldre romertid (Kr.f-150/160 e.Kr. = 150 år)	7	Ca. 21	0,046
Yngre romertid (150/60 – 400 e.Kr. = 250 år)	25	Ca. 10	0,1
Folkevandringstid (400 – ca. 575 e. Kr. = 175 år)	16	Ca. 10,9	0,09
Merovingertid (ca. 575 – ca. 800 e. Kr. = 225 år)	17	Ca. 10,3	0,097
Tidlig vikingtid (ca. 800 – ca.900 e. Kr. = 100 år)	25	Ca. 4	0,25
Samla varighet: 800 år	90	Ca. 8,8	0,1

Figur 3.1: Kjente, slutta og godt daterte våpengraver i Midt-Norge i eldre og yngre romertid, folkevandringstid, merovingertid og tidlig vikingtid.

Figur 3.2: Antall våpengraver i Midt-Norge fordelt på perioder.

Figur 3.3: Frekvensen av våpengraver i Midt-Norge (antall våpengraver i gjennomsnitt pr. år) i hver periode, jf. fig. 3.1.

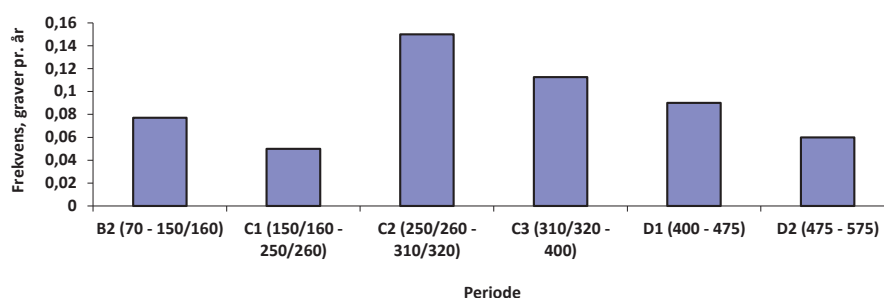
Eldre jernalder

Dersom vi bryter materialet enda mer ned, og baserer oversikten på våpengraver som kan dateres innenfor de korteste kronologiske fasene (jf. fig. 1.1), kan vi få en detaljert oversikt over frekvensen av våpengraver i de enkelte kronologiske fasene gjennom siste del av eldre jernalder (fig. 3.4 og 3.5). Diagrammet i figur 3.5. viser at våpengravens frekvens faller noe på overgangen mellom eldre romertid (B2) og yngre romertid (C1-C3), men at den øker betydelig i midten av yngre romertid (periode C2). Fra toppen i periode C2 faller frekvensen jevnt og trutt gjennom siste del av yngre romertid og folkevandringstid (D1-D2).

Toppen i frekvensen av våpengraver i Midt-Norge i romertidas periode B2 kan forstås som en del av en felles bølge av popularitet med hensyn til våpengravskikken som går igjen over hele Skandinavia. I Midt-Norge faller så frekvensen av våpengraver i C1, mens den stiger i Norge som helhet (jf. Bemmann og Hahne 1994:294 abb.1). Høydepunktet i C2 er sammenfallende for Midt-Norge og resten av landet. Det kan forstås som en del av en ny bølgebevegelse gjennom Skandinavia, der bruken av rike graver og våpengraver er svært populært, og der offentlig framvisning av et storslagent materielt forbruk er viktig. Denne bølgen er ikke synkron over det skandinaviske området. I Sør-Skandinavia bryter denne bølgen i C1b, mens den ser ut til å nå toppen noe seinere i Midt-Norge.

	B2	C1	C2	C3	D1	D2	Sum
Graver	7	5	9	9	7	6	40
År	90	100	60	80	75	100	605
Graver pr år	0,077	0,05	0,15	0,1125	0,09	0,06	0,066

Figur 3.4: Antall slutta og godt daterte våpengraver i eldre romertid (B2), yngre romertid (C1, C2, C3) og folkevandringstid (D1 og D2). 5 graver som bare kan dateres til hovedperiodene er utelatt.

Figur 3.5: Frekvensen av slutta og godt daterte våpengraver i eldre romertid (B2), yngre romertid (C1, C2 og C3) og folkevandringstid (D1 og D2). Visualisering av raden «Graver pr. år» i figur 3.4.

Frands Herschend (2009:125ff) tolker disse to bølgene der man legger vekt på markering av sosial status i særlig rikt utstyrte graver som uttrykk for tider der den sosiale stratifiseringen nådde nye trinn, og der de rikt utstyrte gravene manifesterte endringene i den sosiale orden. Disse endringene startet noe tidligere, og var mer dramatiske i de søndre enn i de nordre delene av Sør-Skandinavia. Herschend knytter de sosiale endringene i Sør-Skandinavias romertid til en stratifisering som gjør seg gjeldende i landbruk og bosetning, der enkelte gårder blir dominerende og andre underordnet (Herschend:2009:126). Kristin Prestvold knytter toppen i antallet rikt utstyrte graver i Trøndelag i yngre romertid til en dokumentert topp i jernproduksjonen i samme periode. Hun mener at en ny sosial elite etablerer seg med utgangspunkt i økonomisk gevinst fra jernproduksjon (Prestvold 1999:98-99).

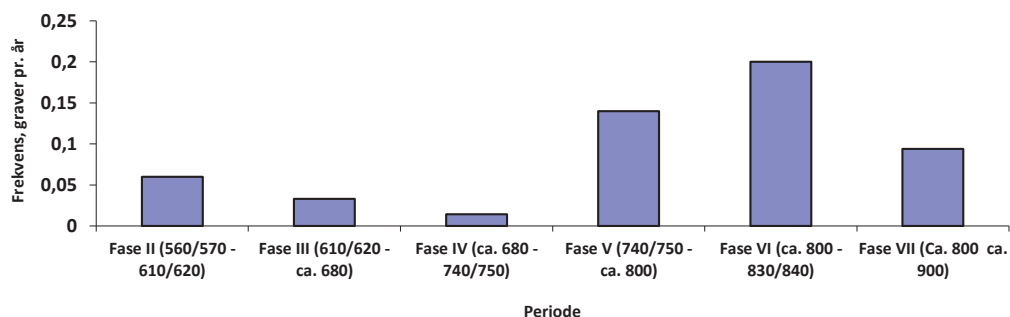
Yngre jernalder

Ved å bryte ned materialet i merovingertid og tidlig vikingtid på samme måte, kommer det fram et bilde av våpengravens frekvens fordelt på underperioder også i denne perioden (fig. 3.6 og 3.7, jf. fig. 1.1.). I begynnelsen av merovingertid ligger våpengravens frekvens på samme nivå som i slutten av folkevandringstid, før den faller til et lavmål i fase IV (fig. 3.6 og 3.7). I siste del av merovingertid (fase V) tar våpengravens frekvens seg kraftig opp, og i

fase VI i første del av tidlig vikingtid når våpengravenes frekvens et topp-punkt. Deretter faller frekvensen i fase VII i tidlig vikingtid.

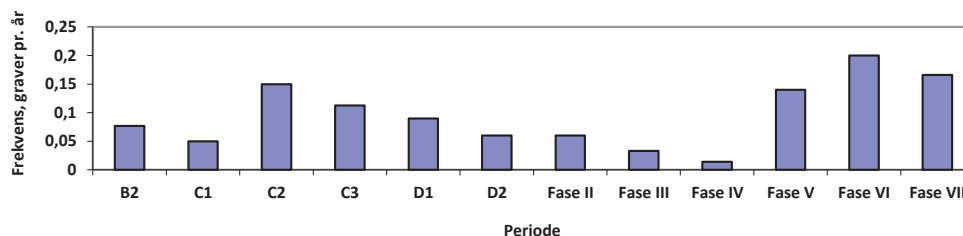
	Fase II	Fase III	Fase IV	Fase V	Fase VI	Fase VII	Sum
Graver	3	2	1	7	8	10	31
År	50	60	70	50	40	60	330
Graver pr år	0,06	0,033	0,0142	0,14	0,2	0,166	0,0939

Figur 3.6: Antall slutta og godt daterte våpengraver i merovingertid (Nordisk fase II, III, IV og V), og tidlig vikingtid (Nordisk fase VI og VII, Nørgård Jørgensen 1999). 11 graver som bare kan dateres til to eller flere faser er utelatt.

Figur 3.7: Frekvensen av slutta og godt daterte våpengraver i fase II – fase VII i merovingertid og tidlig vikingtid. Visualisering av raden «Graver pr. år» i figur 3.6.

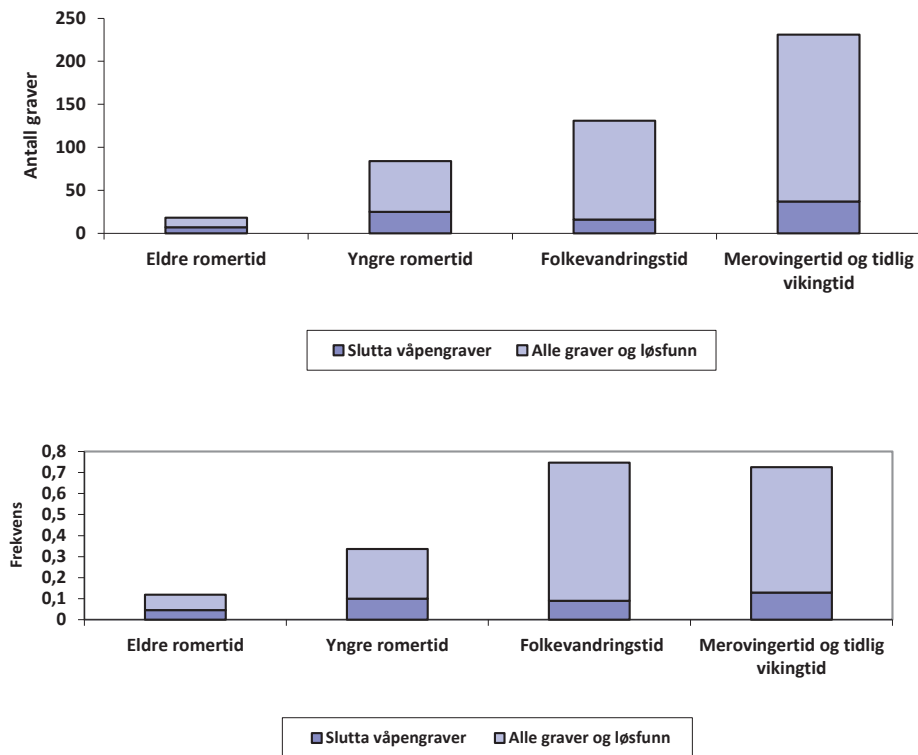
Våpengravsikikken når dermed et høydepunkt først i yngre romertids fase C2 (250/260 – 310/320 e.Kr.) Deretter faller frekvensen av våpengraver gjennom folkevandringstid, og når et bunnpunkt i Midt-Norge i merovingertidas Fase IV (ca. 680-740/750e.Kr.). Frekvensen tar seg betydelig opp i merovingertidas Fase V, og når et topp-punkt i begynnelsen av tidlig vikingtid i fase VI (ca.800 – 830/840 e.Kr., fig. 3.8).

Figur 3.8.: En sammenstilling av tabellene i fig. 3.5. og 3.7 viser en sterk nedgang i frekvensen av graver fra yngre romertid til midten av merovingertid.

Våpengraver og andre graver

En sammenligning av frekvensen av våpengraver med frekvensen av andre graver fra samme periode kan vise hvor populært det var å legge ned våpen i gravene innenfor de enkelte fasene i undersøkelsesperioden. Jeg har hentet ut data fra Vitenskapsmuseets gjenstandsdatabase om *alle* gravfunn, både våpengraver og andre graver, fra hovedperiodene eldre romertid, yngre romertid, folkevandringstid og merovingertid. Tallene omfatter i tillegg alle løsfunn som eventuelt kan stamme fra graver. De bygger på en enkelt sammenstilt oversikt og må betraktes som omtrentlige. Tanken er helt enkelt å skaffe en oversikt over utviklingen i forholdet mellom våpengraver og alle graver gjennom undersøkelsesperioden.

Figur 3.9: Antall slutta og godt daterte våpengraver sammenholdt med det totale antallet graver og løsfunn i Vitenskapsmuseets gjenstandsdatabase (øverst). Frekvensen av slutta og godt daterte våpengraver sammenholdt med frekvensen av det totale antallet graver og løsfunn registrert i Vitenskapsmuseets gjenstandsdatabase (nederst). Mange graver og funn fra merovingertid og tidlig vikingtid kan ikke dateres til den ene eller den andre perioden, derfor er de representert i samme søyle.

Diagrammene i fig. 3.9 viser at våpengravene utgjør en stor andel av det totale antallet graver og løsfunn – nesten halvparten - i eldre romertid. I yngre romertid utgjør våpengravene i overkant av 40 % av det samla antallet graver. I folkevandringstid endres dette tallet dramatisk. Våpengravene utgjør nå bare omkring en tidel av det totale gravmaterialet. En grunn til dette fallet kan være at mange funn av keramikkskår er tidfestet til folkevandringstid i gjenstandsdatabasen. Endringer i gravskikken med større vekt på keramikk-kar som en del av gravgodset kan ha gjort at vi erkjenner langt flere graver uten våpen i folkevandringstid. Samtidig ser det ut til at andelen graver med rikt gravutstyr og importsaker faller tilsvarende. En enkel gravskikk dominerer (Prestvold 1999:76; T. Johansen 2003:61-62, fig. 6.1).

På grunn av generelle vansker med å datere særlig våpenmateriale til enten sein merovingertid eller tidlig vikingtid, har jeg slått sammen graver fra disse to periodene i en søyle i diagrammene i fig. 3.9. Likevel kan vi se en tendens til at våpengraver igjen utgjør en større andel av det totale antallet graver i merovingertid og tidlig vikingtid, og kommer opp i ca. 20 %. En stor andel av løsfunnene fra sein merovingertid og tidlig vikingtid består av våpen. Mange av disse kan stamme fra forstyrrede graver. Det er derfor mulig at våpengraver utgjør en større andel av gravene i merovingertid og tidlig vikingtid enn det som kommer fram i diagrammene.

Vi kan få en pekepinn om forholdet mellom det totale antallet våpengraver og det totale antallet graver. Dette kan indikere selve våpengravskikkens popularitet i forhold til graver uten våpen gjennom undersøkelsesperioden. Skikken med å utstyre den døde med våpen er dermed på topp i romertid, faller i folkevandringstid, og får deretter et oppsving i siste del av merovingertid og tidlig vikingtid.

3.3.3. Våpengraver i rom

Hvor finner vi våpengravene i de ulike periodene mellom eldre romertid og tidlig vikingtid? Kan våpengravenes geografiske fordeling fortelle om strukturelle endringer i krigføringens og samfunnets organisasjon gjennom perioden? En serie spredningskart som viser hvordan våpengravene ligger i landskapet i eldre romertid, yngre romertid, folkevandringstid, merovingertid og tidlig vikingtid viser at det skjer en tydelig endring i forholdet mellom våpengraver og landskap på overgangen mellom yngre romertid og folkevandringstid (fig. 3.11.-3.15). For at spredningskartene skal bli utfyllende har jeg tatt med løsfunn og våpengraver med noe usikkerhet omkring konteksten i tillegg til slutta våpengraver⁵. Det viser

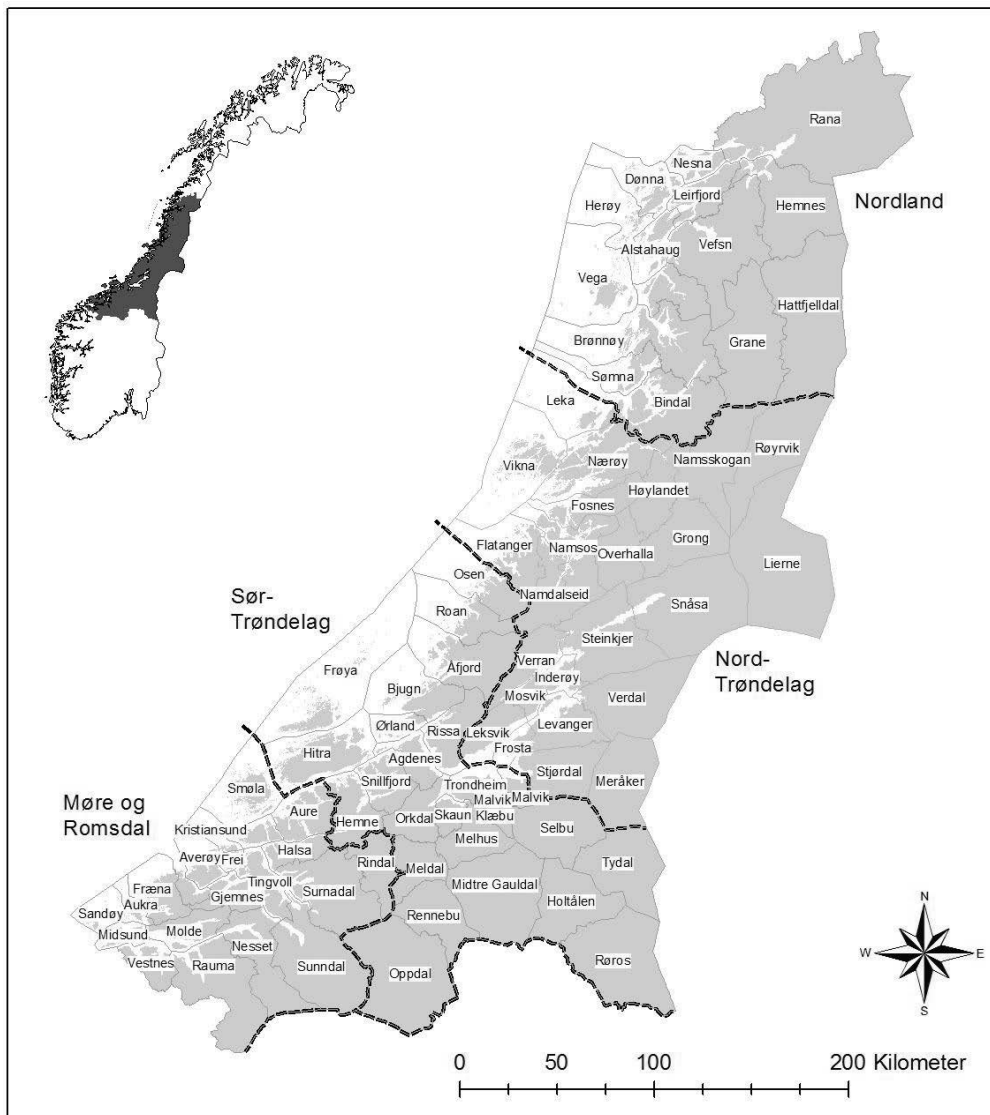
---

⁵ Appendiks 1 og 3.

seg at distribusjonen av slutta funn og løsfunn innenfor hver periode følger hverandre nokså tett, med unntak av merovingertid hvor vi har et stort antall løsfunn i Sør-Trøndelag og på Nordmøre, som ikke følges av slutta funn (fig. 3.14).

I eldre romertid finner vi våpengraver i det vi kan kalle sentrale strøk i Midt-Norge, med en konsentrasjon på Innherred representert ved Egge (42/ T 18261a-p, 43/ T 18261q-x), Trana (47/ T 1159) og Dalem (44/ C 4824) i Steinkjer kommune, Verdal (80/ T 15315) i Inderøy kommune og Hallem (60/ T 581) i Verdal kommune. I tillegg finner vi mulige våpengraver på Frosta og på Skatval i Stjørdal kommune, og et løsfunn av en spydspiss på Høvik i Osen kommune. Våpengravene i eldre romertid finnes dermed i det som i dag er blant de rikeste og mest fruktbare jordbruksbygdene i Trøndelag (fig. 3.11).

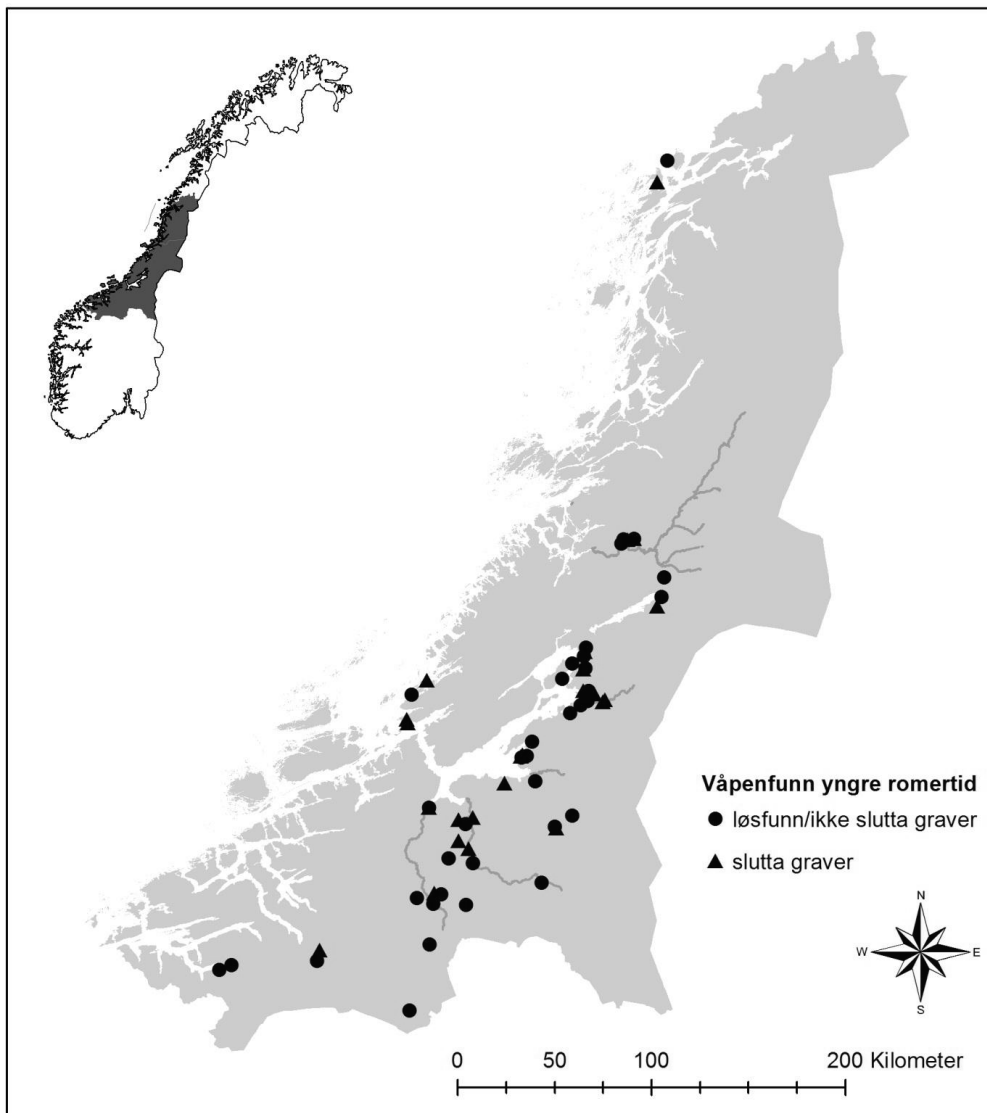
Figur 3.10: Oversikt over fylker og kommuner i undersøkelsesområdet i Midt-Norge. Landskapsnavnet Helgeland omfatter alle kommunene i undersøkelsesområdet som ligger i Nordland fylke. Namdalen omfatter kommunene Leka, Vikna, Nærøy, Fosnes, Flatanger, Namsos, Overhalla, Grong, Høylandet, Namsskogan, Røyrvik og Lierne og sentrerer seg rundt Namsenvassdraget. Innherred omfatter Steinkjer, Inderøy, Verdal og Levanger. Fosen er navnet på halvøya vest for Trondheimsfjorden, og omfatter Osen, Roan, Åfjord, Bjugn, Ørland, Rissa, Leksvik, Mosvik og Verran. Kart: Raymond Sauvage.

I yngre romertid sprer våpengravskikken i Midt-Norge seg geografisk med utgangspunkt i kjerneområdene fra eldre romertid (fig. 3.12). Det kommer til en konsentrasjon av våpengraver på Helgelandskysten, i Overhalla og i Snåsa. Det finnes fortsatt våpengraver i Steinkjer, men nå ser vi tydelig at Verdalsområdet kommer til med våpengraver, sammen med

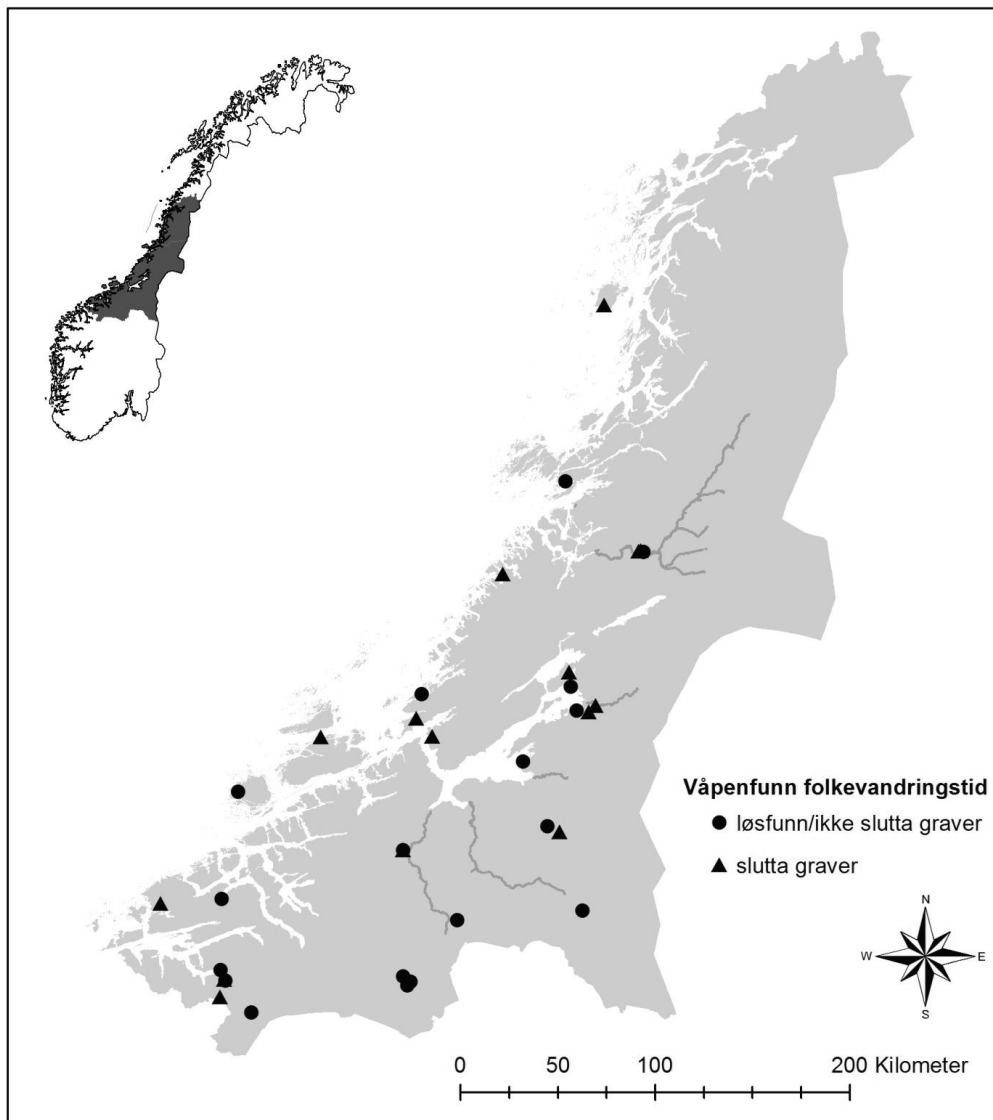
Figur 3.11: Utbredelse av våpenfunn fra eldre romertid (B2) i Midt-Norge. Kart: Raymond Sauvage.

Skatvalsområdet og ikke minst dalførene i Sør-Trøndelag. I Orkladalføret finner vi en konsentrasjon av graver i Rennebu, og i Gauldalen en konsentrasjon i Melhus. Langs Nea/Nidelva-vassdraget finner vi våpengraver og løsfunn i Selbu. Vi finner også våpengraver i fjordbunnene i Sunndalsfjorden og i Rauma, samt på Ørlandet og på yttersida av Fosenhalvøya. Yngre romertids våpengraver konsentrerer seg dermed til gode

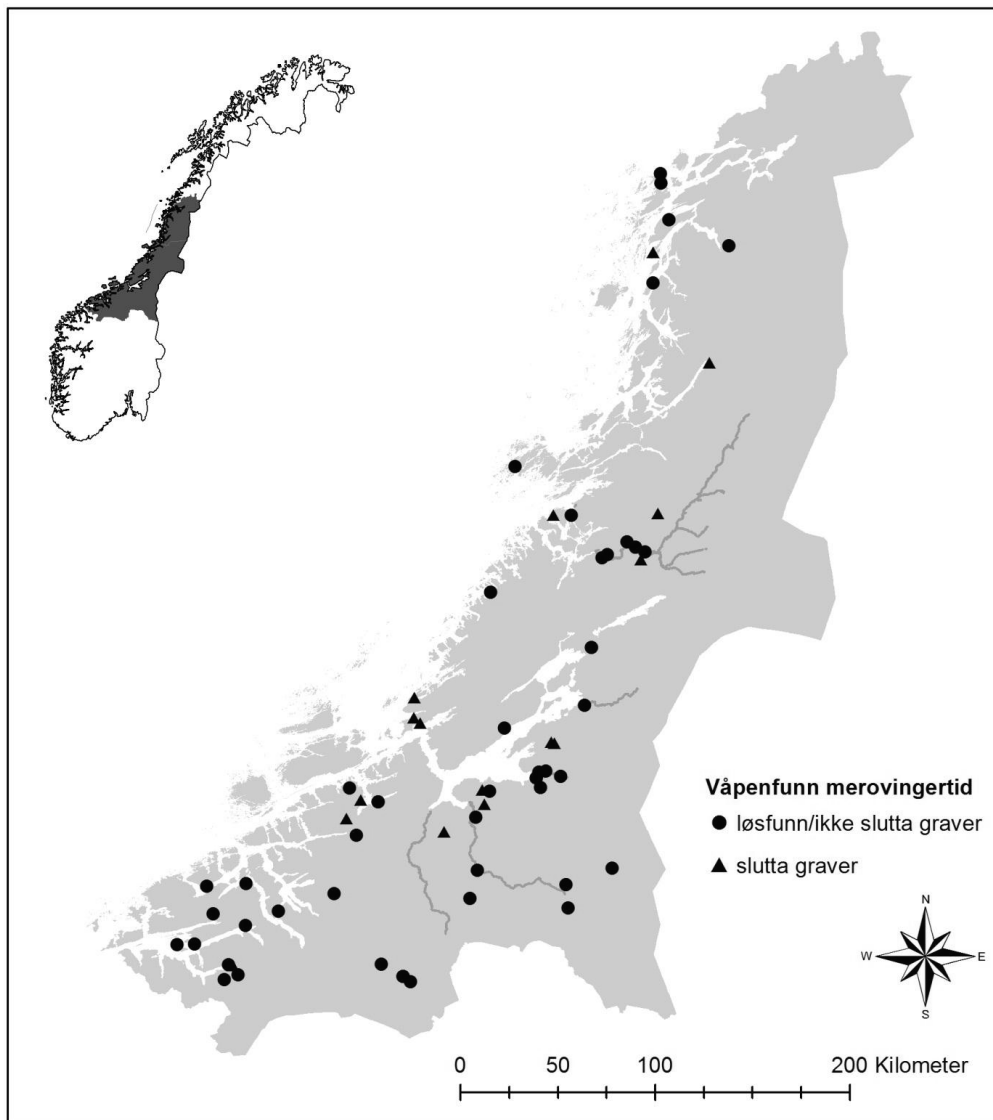
Figur 3.12: Utbredelse av våpenfunn fra yngre romertid (C1-C3) i Midt-Norge. Kart: Raymond Sauvage.

jordbruksbygder øst og sør for Trondheimsfjorden, og til vassdragene som forbinder fjell og lavland i Sør-Trøndelag. I tillegg finner vi våpengraver på Ørlandet, i Bjugn og i Åfjord, på steder som ligger svært strategisk til i forhold til ferdsel inn og ut Trondheimsfjorden og videre nordover. Romsdalen og Sunndalen er på samme måte knutepunkter for ferdselen fra fjell til strand, og fra land til vann. Våpengravene fra folkevandringstid fordeler seg på en helt annen måte enn våpengravene fra romertid (fig. 3.13). Konsentrasjonene vi kjenner fra yngre

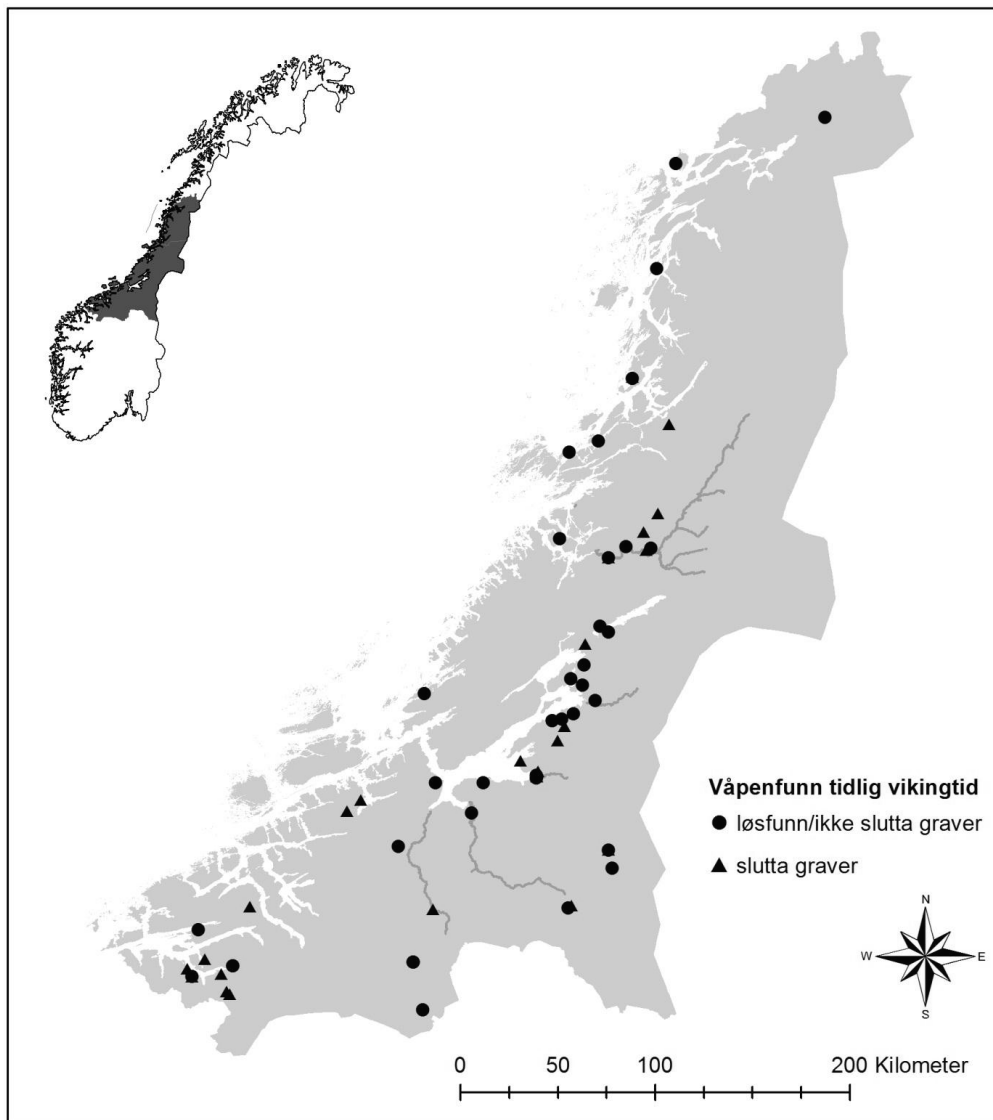
Figur 3.13: Utbredelse av våpenfunn fra folkevandringstid (D1-D2) i Midt-Norge. Kart: Raymond Sauvage.

romertid i Indre Namdal og på Innherred holder stand, men det tynnes ut mellom gravene. Det blir lengre mellom våpengravene i de rike jordbruksbygdene øst og sør for Trondheimsfjorden, og våpengravene ligger jevnere fordelt i landskapet enn tidligere. Mange våpengraver ligger plassert ved ferdelsknutepunkter ved fjordene og langs kysten, og vi finner våpengraver ved ferdelsknutepunkter mellom lavland og høyfjell.

Figur 3.14: Utbredelse av våpenfunn fra merovingertid (Fase I-V) i Midt-Norge. Kart: Raymond Sauvage.

Det spredte funnmønsteret fra folkevandringstid holder seg inn i merovingertid (fig. 3.14). Sentrale jordbruksområder har fortsatt våpengraver, men er svakt representert i forhold til andre landskap i regionen. Vi finner konsentrasjoner på Helgeland, i Indre og Ytre Namdal, sør på Innherred, i Trondheims-området, på Ørlandet og i Bjugn, i Hemne og i Rauma. Det er verdt å merke seg at det finnes få våpengraver fra merovingertid i den nordre delen av Innherred, som var svært godt representert med våpengraver i eldre jernalder.

Figur 3.15: Utbredelse av våpenfunn fra tidlig vikingtid (Fase VI-VII) i Midt-Norge. Kart: Raymond Sauvage

I tidlig vikingtid kan vi igjen se en konsentrasjon av våpengraver til bestemte områder i landskapet (fig. 3.15). Den jevne spredningen av våpengraver i landskapet fra folkevandringstid og merovingertid samler seg igjen til enkelte områder som peker seg ut ved at de er gode jordbruksbygder og/eller at de ligger strategisk til i forhold til ferdsel. Våpengravene fra tidlig vikingtid finnes spredt langs Helgelandskysten, men grupperer seg på Sør-Helgeland og i nordre del av Ytre Namdal, i Indre Namdal, langs hele østsida av

Trondheimsfjorden fra sørenden av Snåsavatnet til Stjørdal, i Hemne og i Rauma. I tillegg finnes det spredte graver og funn fra Fosen og elvedalene i Sør-Trøndelag.

En karakteristikk av den geografiske fordelingen av våpengraver over tid fra eldre romertid til tidlig vikingtid blir dermed tredelt: I den første delen, som omfatter eldre og yngre romertid, konsentrerer våpengravene seg om en kjerne som ligger i de tradisjonelt rike jordbruksbygdene på Innherred. Kjernen er dominerende i eldre romertid; i yngre romertid kommer det til graver også i områder som peker seg ut som viktige ferdselsårer: Namdalsdalføret som kanaliserer kommunikasjon mellom norskekysten og Sverige, Ørlandet som ligger der Trondheimsfjorden og ferdsel på vann til og fra Trøndelag møter ferdselen langs norskekysten, og de store dalførene langs Orkla, Gaula og Nea/Nidelva som alle leder ferdsel mellom fjord og innland, og mellom Midt-Norge og Sør-Norge.

I folkevandringstid skjer det en omforming av spredningsmønsteret fra yngre romertid. Folkevandringstidas våpengraver ligger spredt, og opptrer i liten grad i konsentrasjoner slik vi kjenner mønsteret fra yngre romertid. Det finnes fortsatt noen få våpengraver i romertidas tradisjonelle kjerneområder i gode jordbruksbygder og langs sentrale ferdselsårer, men i tillegg kommer det til spredte graver langs kysten på Nordmøre, Fosen og Ytre Namdal. Våpengravkonsentrasjonene fra yngre romertid er borte. Endringen av våpengravens spredningsmønster i folkevandringstid ser derfor ut til å representere en endring i forholdet mellom krigføring og landskapsutnyttelse. Våpengraver kan nå finnes også utenfor de rikeste landbruksbygdene. Denne spredningen av graver og mangelen på konsentrasjoner i de sentrale jordbruksbygdene varer ved gjennom merovingertid.

Tidlig vikingtid representerer en ny vending i våpengravens spredningsmønster. Nå kommer konsentrasjonene av våpengravene tilbake, særlig i områder der vi også kjente til konsentrasjoner i yngre romertid: sentrale jordbruksstrøk og områder som er sentrale for ferdsel. Spredningskartet fra tidlig vikingtid kan nesten forveksles med spredningskartet fra yngre romertid. Kristin Prestvold peker på det samme fenomenet når det gjelder graver generelt: Graver fra romertid har utbredelsesområder som svarer til graver fra vikingtid. Hun skriver også at våpengraver fra romertid ofte finnes på gårder som er kjent som storgårder i historiske tid (Prestvold 1999:71 ff).

En foreløpig tolkning av dette bildet er at våpengraver i yngre romertid og vikingtid er nøye knyttet til økonomiske tyngdepunkter i landskapet, der potensialet for overskuddsproduksjon er størst. Dette spredningsmønsteret finnes i perioder der våpengraver utgjør en høy andel av

det totale antallet graver, og der frekvensen av våpengraver er høy. Krigføring i disse periodene kan se ut til å ha vært særlig kostnads- og mannskapskrevende. Våpengraver i folkevandringstid og merovingertid ser ut til å være løst fra de økonomiske tyngdepunktene i landskapet, og i stedet fordelt i henhold til en annen form for politisk geografi. Dette faller sammen med at antallet våpengraver i forhold til det totale antallet graver synker, samtidig som våpengravens frekvens blir lavere. Krigføringen i denne perioden kan dermed ha vært mindre kostnads- og mannskapskrevende.

Våpengravens geografiske spredning over tid kan forklares på andre måter. For det første kan det endre spredningsmønsteret i folkevandringstid og merovingertid knyttes til en eventuell demografisk tilbakegang. En slik nedgang kan også knyttes til den lavere frekvensen av våpengraver og graver generelt. På den andre siden kan våpengravens spredning i folkevandringstid og merovingertid eventuelt forklares ut fra et endret bosetningsmønster i folkevandringstid som følge av en bosetningseksponasjon fra yngre romertid til folkevandringstid. Disse spørsmålene er vanskelige å besvare i og med at vi ikke har gode grunnlagsdata for å beregne demografiske fluktasjoner i forhistorisk tid. For å begrense forklaringshorisonten til krigens praksis, er en foreløpig hypotese på grunnlag av endringene i våpengravens spredningsmønster derfor at krigens praksis var kostbar og krevde et stort antall krigere, rekruttert fra områder der det demografiske grunnlaget var størst, i yngre romertid og tidlig vikingtid, mens krigføringen i folkevandringstid og merovingertid var rimeligere i drift og krevde oppfostring og underhold av færre krigere.

3.4. Våpentyper

Hvilke stridsmåter dominerte gjennom undersøkelsesperioden, og hvordan passer de sammen med hypotesen om krigens kostnader? Dette spørsmålet vil jeg undersøke gjennom en gjennomgang av hvilke våpentyper som fantes til hvilke tider (kap. 3.4), og deretter med en analyse av våpenkombinasjoner (kap. 3.5.)

En oversikt over hvilke våpentyper som finnes i midt-norske våpengraver fra eldre romertid til tidlig vikingtid er et nødvendig grunnlag for en undersøkelse av krigens praksis i perioden. For hver enkelt våpentype presenterer jeg først et bilde av hvor, når og hvordan våpentypen opptrer i en skandinavisk sammenheng, med noen avstikkere til områder utenfor Skandinavia der det er relevant. Deretter viser jeg hvilke(n) funksjon(er) den aktuelle våpentypen kan ha hatt i strid. Til sist viser jeg hvor, når og hvordan de enkelte våpentypene opptrer i det midt-norske materialet.

3.4.1. Tveegga sverd

Tveegga sverd i det skandinaviske materialet

Tveegga sverd finnes i graver i Skandinavia gjennom hele eldre jernalder, fra eldre romertid til folkevandringstid. De er også godt representert i våpenofferfunn i sør-Skandinavia (Bemmann og Hahne 1994:360; Biborski og Ilkjær 2006a og b; Nørgård Jørgensen 2008; R. B. Iversen 2010:71ff; Rau 2010). Tveegga sverd representerer en romersk våpentradisjon, og opptrer i skandinaviske graver og våpenofferfunn fra det andre århundret e.Kr., da de erstatter de enegga huggsverdene som hørte til en østgermansk våpentradisjon.

Alle de tveegga sverdklingene ble trolig importert til germanske og skandinaviske områder fra Romerriket eller romerske provinser helt fram til 1. halvdel av 200-tallet e.Kr. (Raddatz 1967:10; Carnap-Bornheim og Ilkjær 1996:486, 1999:135-143). Ut fra en sammenligning av våpenmaterialet i norske graver med våpenmaterialet i danske våpenofferfunn fra 200-tallet e.Kr., hevder Carnap-Bornheim og Ilkjær at et militært ledersjikt i de norske områdene må ha organisert importen av romerske sverdklinger, og at de mange romerske sverdklingene i danske våpenofferfunn stammer fra angrep på Jylland fra de norske områdene (Carnap-Bornheim og Ilkjær 1999:139-141). Antallet tveegga sverd i norske gravfunn er klart høyest i periode C1b, dvs. tidlig i yngre romertid (210/220-250/260 e. Kr, Carnap-Bornheim og Ilkjær 1999:145, tabell 2). Carnap-Bornheim og Ilkjær mener at man kan ha begynt å produsere tveegga sverd lokalt i Skandinavia fra midten av 200-tallet e.Kr. Det tveegga sverdet i begynnelsen av yngre romertid representerer dermed trolig en organisert innførsel av romerske våpen, og en like organisert oppbevaring og distribusjon av våpen til lokale krigere (Carnap-Bornheim og Ilkjær 1999:144).

Fra slutten av eldre romertid gjør romersk innflytelse seg sterkt gjeldende i våpenutstyret, og et kort, tveegga sverd, tydelig inspirert av det romerske infanterisverdet *gladius*, blir tatt i bruk i det germanske området (Raddatz 1967; Bishop og Coulston 1993:71; Solberg 2000:81). I starten av yngre romertid introduseres det tveegga romerske langsverdet *spatha* i det skandinaviske området (Bishop og Coulston 1993:71-74; Bemmann og Hahne 1994:369; Carnap-Bornheim og Ilkjær 1999:136). Det finnes eksempler på at grep, skjeder og sverdoppheng også er importert fra Romerriket (Carnap-Bornheim og Ilkjær 1999), men fra andre halvdel av 200-tallet og framover er disse i stor grad germansk eller lokalt produsert. Grep med halvkuleformet underhjalt og kuleformet overhjalt av tre eller bein oppfattes som resultat av en blanding av gamle, keltiske tradisjoner og etterligning av det korte, tveeggete

romerske sverdet, og finnes både på korte og lange klinger fram til ca. 300 e. Kr. (Straume 1961:55 med henvisninger; Bemann og Hahne 1994:370, 394f). Fra midten av 300-tallet, i siste del av yngre romertid, finnes langsverd med bronsegrep, ofte timeglassformet med tre ringer på midten og flat-oval eller båtformet knapp. Disse grepene holder seg i bruk inn i begynnelsen av folkevandringstid (Straume 1961; Bemann og Hahne 1994:374; Solberg 2000:81, 2005:372f). Hele eller deler av sverdskjeden er ofte bevart. Halvmåneformede doppsko er karakteristiske for sverdskjeder fra den tidligste delen av yngre romertid. Runde doppsko finnes fra midten av yngre romertid, og særlig på sverdene fra C2 (By-fasen, 230/40 – 300 e. Kr.).

Tveegga sverd blir sjeldnere i sein romertid og i folkevandringstid i våpenofferfunn i Sør-Skandinavia og i graver i Norge. En eventuell sentralt organisert import av sverd blir dermed mindre omfattende fra midten av yngre romertid. I norske våpengraver er sverd som oftest bare fragmentarisk bevart (Bemann og Hahne 1994:369). De sverdene vi kjenner, er lange og smale. Grepe var som regel av organisk materiale, og er sjelden bevart. U-formede doppsko som følger kanten av sverdskjeden er karakteristiske for folkevandringstid, men sverdskjeder fra folkevandringstid er gjerne mer beskjedent utsmykket enn skjeden vi kjenner fra romertid. Samtidig finner vi sverdskjedemunnblikk, utformet i gull og ornamentert med pressblikkdekor i Stil I, i markfunn fra folkevandringstid⁶. Ingen slike sverdskjedemunnblikk er imidlertid kjent fra graver (Bøe 1922; Munch 1956:99).

Tveegga sverd er fortsatt til stede i skandinaviske våpengraver i merovingertid, men de er få. Det tveegga sverdet i merovingertid har, sier Fredrik Gaustad, «overlevet seg selv», og opptrer i et våpenmiljø der det ikke lenger har en aktiv funksjon, men er en statusmarkør for militære spesialister og strateger (Gaustad 1967:110). Gaustad peker på et sentralt poeng, i det de tveegga sverdene blir tydelig knyttet til en symbolsk og kanskje seremoniell sfære i sein folkevandringstid og tidlig merovingertid. Dette er særlig tydelig med tanke på Sør-Skandinavias og Nord-Europas ringsverd fra denne tida, og praktsverdene fra for eksempel Snartemo, Vendel og Valsgårde (Stolpe og Arne 1912; Hougen 1935; Arwidsson 1942, 1954, 1977; Steuer 1987). Samtidig som de tveegga sverdene får en stadig mer symbolsk funksjon, knytter de også an mot romertidas og folkevandringstidas forgangne tradisjoner. Anne Nørgård Jørgensen bruker betegnelsen *spatha* på merovingertidas tveegga sverd (Nørgård

---

⁶ Det største markfunnet i denne kategorien som er kjent til nå kom for dagen ved Ogleby Hay i Staffordshire, England i 2009 (Leahy et al. 2011). Vi kjenner ingen markfunn med sverdskjedemunnblikk av gull i Midt-Norge. Derimot finnes det til sammen 8 markfunn med gullmunnblikk i fylkene Østfold, Akershus, Vest-Agder og Hordaland (Munch 1956:99).

Jørgensen 1999:67ff). Begrepsbruken understreker hvordan hun finner sverdenes typologiske og ideologiske røtter i eldre jernalder, og hvordan sverdene stammer fra et utgangspunkt i romerske forbilder.

Mot slutten av 700-tallet, og sist i merovingertid, gjør en ny sverdtradisjon seg gjeldende. De nye sverdene som kommer til i den seine merovingertidas våpensett har tveegga, lange og smale klinger, og er utstyrt med overhjalte, underhjalte og grep av de tidligste typene som Petersen beskriver i *De norske vikingesverd*: type A, B, og F (Petersen 1919: 59ff; Gjessing 1934:106-114; Gaustad 1967:103; Nørgård Jørgensen 1999:73ff). Sverdtypen er inspirert av våpenskikken i det karolingiske området, og er en direkte forløper til vikingtidens våpenutstyr. Ved overgangen til og i begynnelsen av vikingtid blir de tveegga klingene utstyrt med hjalt og grep av Petersens type H og G (Petersen 1919:89; Nørgård Jørgensen 1999:75f). I starten opptrer disse tveegga sverdene i konkurranse med merovingertidas enegga sverdklinger, men de tveegga sverdklingenes popularitet stiger etter hvert som vi kommer inn i vikingtid.

Tveegga sverd i strid

Romertidas, folkevandringstidas og den tidlige merovingertidas tveegga sverd var nærkampvåpen, beregna på situasjoner der kampen skjedde på nært hold og et angrep med sverd kunne ramme motstanderen eller hans skjold. De korte, tveegga sverdene fra eldre romertid og tidlig i yngre romertid var hovedsakelig beregna på hugg, men kunne også brukes til stikk, slik som inspirasjonskilden, det romerske *gladius* (Le Bohec 1994:122; Feugère 2002:108). Det lange sverdets forbilde, romernes *spatha*, var opprinnelig et kavallerisverd, som egnet seg til hugg nedover fra hesteryggen mot infanterister (Raddatz 1967:6; Bishop og Coulston 1993:74). Langsverdene, som blir dominerende i skandinaviske våpenofferfunn og graver fra yngre romertid og fram gjennom folkevandringstid, hadde brede klinger, stump odd og lett feste, og var hovedsakelig beregna på hugg. Den spisse odden viser likevel at sverdet også kunne brukes til støt eller stikk (Skaar 1943:180; Raddatz 1967:10f). Vi har få holdepunkter for å si at langsverdene ble brukt i kamp fra hesteryggen i Skandinavia. Selv om sverdtypen opprinnelig ser ut til å ha vært inspirert av utstyret til rytterkrigere, kan det ha blitt tilpasset krigføring til fots. Samtidig fikk langsverdet etter hvert en spesiell rolle som statusmarkør i gravene, og det kan godt være at denne statusen hang sammen med det å være rytterkriger alt i eldre jernalder. De tveegga sverdene vi finner i sein merovingertid og tidlig vikingtid er også nærkampvåpen, beregna primært på hugg. Disse sverdene har svært smale grep, som gjør det vanskelig å bruke dem til støt. I stedet er de godt egna til skjærende hugg

(Skar 1943:190ff). I denne fasen ble tveegga og enegga sverd skjeflet på samme måte, dermed kan det se ut til at de hadde en sammenlignbar funksjon.

Tveegga sverd i Midt-Norge

Fra overgangen mellom eldre og yngre romertid kjenner vi tre tveegga sverd fra Midt-Norge⁷: 42/ T 18261c fra Egge i Steinkjer, 60/ T 582 fra Hallem i Verdal og 33/ T 795 fra Gravråk i Melhus. Gravråk-sverdet er fra den første delen av yngre romertid (C1a), og er utstyrt med halvmåneformet doppsko (Bemmann og Hahne 1994:394, T. Johansen 2003:232). 44/ C 4824 fra Dalem kan være et sverd fra eldre romertid, men dette hefter det tvil ved⁸. Sverdet fra Egge er eksklusivt, med et palmeblad og en krans inkrustert på klingens. Det er trolig produsert i Romerriket eller i en romersk provins (Resi 1980:56; L. Marstrander 1983:29; Bemmann og Hahne 1994:362ff; Carnap-Bornheim og Ilkjær 1999:135).

Hele 16 tveegga sverd i materialet fra Midt-Norge kan dateres til yngre romertid. Praktisverd med rund doppsko og/eller grep med halvkuleformet underhjalte og kuleformet overhjalte finnes på Bostad i Malvik (38/ T 21234), Dalem i Steinkjer (45/ T 799), Hammer i Stjørdal (49/ T 7089) og Rømme i Orkanger (31/ T 15339), alle fra Skiaker- og By-fasene i midten av yngre romertid (C1b, 230/40 – 300 e.Kr.). Et langsværd med timeglassformet bronsegrep er funnet på Foss i Melhus og datert til Mollestad-fasen (C3, 350-400 e. Kr, 35/ T 16364). Sverdene fra C3 fra Foss (35/ T 16364) og Ven (34/ T 366), begge i Melhus, har forseggjorte sverdskjedebeleg med utløpere som løper langs sverdskjedens midtparti og ender i stiliserte fuglehoder (Straume 1961:62). Ulike former for belteutstyr som har vært en del av sverddopphenget, typisk for det nord-germanske våpenutstyret, er også representert i det midt-norske materialet. Fra Dalem i Steinkjer (45/ T 799-805, T 814-815 fra By-gruppe, C1b) er det kjent et rektangulært beleg som ble festet på sverdskjeden og som bærememmen ble ført gjennom⁹. En balteusplate fra Hammer i Stjørdal fra By-gruppen er et eksempel fra det

---

⁷ Appendiks 4.

⁸ Det er uklart om sverdet fra Dalem hører til våpengrava fra eldre romertid, eller om det er et vevsverd som skal knyttes til den rikt utstyrte kvinnegrava fra folkevandringstid, med blant annet Norges største forgylte relieffspenne (C 4816). Sverdet er framstilt med en sammenføyning av ulike jernlegeringer, noe som er typisk for sverd, mens den bevarte sverdlengden svarer til vanlig lengde på vevsverd av typen R. 150. Tangene som finnes på slike sverd mangler imidlertid. Det er også bevart rester av pels på en side av sverdet, og kanskje også rester av en mineralisert treskinne. Dette kan ha vært en slire (pers. medd. Siv Kristoffersen og Vegard Vike, 5. september 2013). Vevsverd i kvinnegraver er kjent fra romertid og folkevandringstid i Norge. I England er det ikke uvanlig at vevsverd og sverd er framstilt på samme måte. Det forekommer også vevsverd som er framstilt med utgangspunkt i et vanlig sverd (Harrington 2008:52f).

⁹ Et tilsvarende beleg er kjent fra Dyva i Stjørdal (T 640-643). Belegget fra Dyva har en parallell fra Illerup Plass A (Bemmann og Hahne 1994:388f med henvisninger). Dyva-funnet er ikke med i mitt utvalg på grunn av usikkerhet rundt funnkonteksten.

trønderske materialet på beslag fra sverdoppheng som trolig er importert fra Romerriket (49/ T 7090, Bemmann og Hahne 1994:406f; Carnap-Bornheim og Ilkjær 1999:137; T. Johansen 2003:96f). Et bandolærbeslag med dyreornamentikk fra Rømme, også fra By-fasen, viser på samme måte overregionale sammenhenger, men da til det germanske området (31/ T 15109i, Straume 1961). Torkel Johansen knytter dette beslaget til Carnap-Bornheim og Ilkjærs offisersnivå slik de tolker det ut fra våpenofferfunnet i Illerup Plass A (pers. medd.).

I Midt-Norge kan 5 tveeggede sverd dateres til folkevandringstid (3/ T 15935, Tomberg i Rauma, 6/ C 6792a, Sæterbø i Rauma, 75/ T 19624, Veiem i Grong, 81/ T 10159, Hol i Inderøy og 90/ T 12945, Hov i Dønna). Sverdene fra folkevandringstid er få, og i betydelig dårligere forfatning enn sverdene fra romertid. Samtidig kan en merke seg at folkevandringstidas sverd er nokså jevnt distribuert.

Fra tidlig merovingertid i Midt-Norge kjenner vi ett tveegga sverd. Dette sverdet finnes i periodens rikest utstyrte våpengrav på Torgård i Trondheim, og dateres til ca. 560/570 – 610/120 e. Kr. (14/ T 14716). Sverdet har sin nærmeste parallell i Vendel grav XIV (Stolpe og Arne 1912, pl. XLIII). To tveegga sverd fra Sandvik i Fosnes (78/ T 19134) og Mo i Hemne (20/ T 14330) kan dateres til periode VI – V (ca. 680 – ca. 800 e.Kr.) og tilhører rolig den tilbakeskuende *spatha*-tradisjonen¹⁰. Et tveegga sverd fra Løykja i Sunndal (12/ T 14038) som kan dateres til samme tidsrom (ca. 680 – ca. 800 e.Kr.) er utstyrt med over- og underhjalte av Petersens type H, og hører til merovingertidas andre sverdtradisjon som peker framover mot vikingtid. Fra tidlig vikingtid (ca. 800 – ca. 900 e.Kr.) blir de tveegga sverdene i denne tradisjonen vanligere i gravene, og vi kjenner til sammen 6 slike sverd fra det midt-norske materialet (4/ T 14900 Mjelva i Rauma, 57/ T 6906 Hynne i Levanger, 54/ T 16358 Huseby i Stjørdal, 2/ T 16092 Farkvam i Molde, 29/ T 4969 Stavne i Rennebu og 83/ T 16368 Horstad i Bindal). Fire av sverdene er utstyrt med grep av Petersens type H, to med type A, og ett har grep av type B.

3.4.2. Våpenkniver og korte enegga sverd

Våpenkniver og korte enegga sverd i det skandinaviske materialet

Mot slutten av folkevandringstid og i tidlig merovingertid, i andre halvdel av 500-tallet e. Kr., introduseres den store, enegga våpenkniven i skandinaviske våpengraver. Den enegga

---

¹⁰ Et fragment av håndtaket av et tveegget sverd fra Hunn i Overhalla (T 12276, R 512), har sin nærmeste parallell i hjelmgraven i Ulltuna (Gjessing 1934:105). Dette funnet kan dateres til merovingertidas fase IV-V (ca. 680 – ca. 800 e.Kr.). Funnet er ikke med i mitt utvalg på grunn av usikkerhet rundt funnkonteksten.

våpenknivens opphav finnes trolig utenfor Skandinavia. Man har vist til den nordfrankiske scramasax og til hunnernes våpenutstyr i søket etter våpenknivens inspirasjonskilder (Shetelig 1917:77ff; Grieg 1923:20-22; Gjessing 1934:95f; Böhner 1958; Gale 1989:71; Nørgård Jørgensen 1999:44). De første våpenknivene opptrer i våpengraver i siste del av folkevandringstid (D2, Nerhus-gruppen), og følger med i våpenutstyret inn i tidlig merovingertid. I første del av merovingertid (Fase II og III) blir våpenknivene lengre, og kan etter hvert oppfattes som korte, enegga sverd. Mot midten av merovingertid, i Fase IV, har våpenknivene utviklet seg til å bli regulære enegga sverd (Shetelig 1917:77f; Gjessing 1934:69; Gaustad 1967:111; Nørgård Jørgensen 1999:44). Det kan være vanskelig å definere et tydelig skille mellom en enegga våpenkniv og et kort, enegga sverd (Berge 2006:16-18). Nørgård Jørgensen definerer en SAX K eller «Kurz sax» som en enegga våpenkniv med klingelengde 18 – 23,5 cm og med klingebredde 2,2 – 3,2 cm (Nørgård Jørgensen 1999:46). Det korte enegga sverdet med smal klinge, SAX 1 har klingelengde 22-38 cm og klingebredde 2,2 – 3,6 cm (Nørgård Jørgensen 1999:50). Det er dermed ikke stort større enn en såkalt samekniv, men Nørgård Jørgensen behandler det likevel som et sverd. I denne framstillingen behandler jeg Nørgård Jørgensens SAX K og SAX1 sammen under overskriften «våpenkniver og korte enegga sverd».

Våpenkniver og korte enegga sverd i strid

Sein folkevandringstids og tidlig merovingertids våpenkniver var ifølge Fritz Skaar i første rekke huggvåpen beregnet på nærkamp. Våpenknivene kunne også brukes til stikk, men var for korte til å kunne brukes til virkelige støt (Skaar 1943:189). Dette henger trolig sammen med Skaars oppfatning av støtteknikken som er farget av fektning med kårde eller florett. Smale våpenkniver med spiss egg må også ha vært beregnet på støt, eller kanskje snarere stikk. Illustrasjoner på hjelmplater fra Torslunda og Vendel viser stiliserte kampsituasjoner, men kan likevel gi et hint om hvordan de eneggede kampknivene kan ha blitt brukt.

Figur 3.16: Hjelmplater fra Torslunda (til venstre, Bruce-Mitford 1974, Pl. 58b) og Vendel grav XIV (til høyre, Stolpe og Arne 1912, Pl. XLI).

Hjelmplaten fra Torslunda viser en kriger i kamp med to løver, bjørner eller kanskje berserker. Han er utstyrt med et tveegga sverd og en våpenkniv. Det tveegga sverdet stikker han inn i den ene bjørnens buk, mens han holder våpenkniven klar til stikk med eggen vendt opp. Hjelmplaten fra Vendel, grav XIV, viser to krigere i nærkamp, begge med korte sverd eller våpenkniver. Den ene holder sitt sverd til hugg, den andre til stikk.

Skaar mener, som Haakon Shetelig, at våpenkniven i utgangspunktet var et reservevåpen ved siden av det store støtspydet, før den etter hvert vokste til et virkelig sverd (Skaar 1943:189; Shetelig 1917:79ff; Gjessing 1934:69). David Gale peker på at de angel-saksiske enegga knivene og kortsverdene, kalt *seax*, kan ha blitt brukt ved jakt i tillegg til funksjonen som våpenkniver. De egner seg både til å drepe et felt bytte og til partering. Gale knytter her jakt til en sosial elite, og jaktvåpenet kan ha symbolisert en privilegert livsstil der retten til å jakte inngår (Gale 1989:80, jf. Dahlgren 2001). I ei tidlig merovingertids våpengrav fra Eltdalen i Trysil finnes det en enegga våpenkniv i en kombinasjon som retter tolkningen mot jakt (Skjølsvold 1969:176-177).

Våpenkniver og korte enegga sverd i Midt-Norge

I det midt-norske materialet finner vi våpenkniver av Nørgård Jørgensens type SAX K, «Kurzsaax», i tre graver som kan plasseres kronologisk nær overgangsfasen mellom folkevandringstid og merovingertid¹¹. To av gravene er fra Ørland. Den ene, 23/ B 1464 fra Røstad, er plassert i Nerhus-fasen (510/525 – 575 e.Kr.), og den andre, 24/ T 15002 fra Østråt, er plassert i nordisk fase III (560-70 – ca. 680 e.Kr.). I tillegg finnes det en våpenkniv i ei grav fra Hitra (20/ T 18025, Dolmøy). Vi finner korte, enegga sverd av Nørgård Jørgensens type SAX1 i til sammen 3 graver (14/ T 14716 Torgård i Trondheim, 26/ T 18147 Val i Bjugn og 22/ T 14456 Ophaug i Ørland). Våpenkniver og korte enegga sverd er dermed utelukkende representert i Ut-Trøndelag, og de er særlig godt representert på Ørlandet.

3.4.3. Enegga sverd

Enegga sverd i det skandinaviske materialet

Fra 600-tallet blir det enegga sverdet merovingertidas udiskutable hovedvåpen (Nørgård Jørgensen 1997a:154). Anne Nørgård Jørgensen legger vekt på dets fordeler som våpen, dets billigere framstilling og muligheten til å produsere det lokalt. Dette ga det enegga sverdet en sentral plass i det merovingertidige våpensettet, og bidro til at det enegga sverdet nesten

---

¹¹ Appendiks 5.

fortrengte det tveegga sverdet i Skandinavia (Nørgård Jørgensen 1999:45). Merovingertidas 0enegga sverd er i fokus for Nørgård Jørgensens våpenkronologi. Hun har delt inn enegga sverd i flere kronologiske undergrupper, der SAX2 dateres til Nordisk fase III-V (610/20 - 800 e. Kr.), SAX3 til Nordisk fase IV-V (ca. 680 – ca. 800 e.Kr.), SAX4 til Nordisk fase V(740/50 – 830/840 e.Kr.), mens SAX 5, 6 og 7 er i bruk i Nordisk fase VII (ca. 800 - ca. 900 e. Kr, Nørgård Jørgensen 1999:44ff, 135 fig. 116). Oluf Rygh klassifiserte i sin tid disse sverdene som R. 496, R. 497 eller R. 498 (Rygh 1999 [1885]).

Enegga sverd er hovedsakelig kjent fra gravkontekster. I Skandinavia i merovingertid finner vi slike kontekster hovedsakelig i Mälardalen, men Vendel og Valsgårdegravfeltene som de mest framstående, på Østersjøøyene Gotland og Bornholm, og i Norge. I de øvrige delene av Skandinavia er våpengravskikken til stede bare i mindre grad. De første enegga sverdene regnes som videreutviklinger av den enegga våpenkniven (Shetelig 1917:79ff, Gjessing 1943:69, Nørgård Jørgensen 1999:44). Det som først var et supplement til støtspydet i tidlig merovingertid, utviklet seg raskt til å bli merovingertidas hovedvåpen, og ble helt dominerende i våpensettet fra omkring 680 e.Kr. De lange og tunge enegga sverdene fra siste del av merovingertid fortsatte i bruk inn i vikingtid. Enegga sverd kunne bli utstyrt med hjalt av metall, akkurat som tveegga sverd fra samme periode. I Nørgård Jørgensens sverdgrupper SAX4, SAX7 og SAX8 finnes det enegga sverd med grep og hjalter av typer som er beskrevet av Petersen (J. Petersen 1919; Nørgård Jørgensen 1999:57-67). Enegga sverd med hjalt av Jan Petersen type H er svært utbredt i begynnelsen av vikingtid, og kalles gjerne ”den vanlige krigers sverd” (Petersen 1919:89ff; Nørgård Jørgensen 1999:75).

Enegga sverd i strid

Fritz Skaar mener at merovingertidas enegga sverd i det store og hele var huggvåpen til bruk i nærkamp (Skaar 1943:169, 171). Samtidig viser det forholdet at de fleste av disse sverdene har en markert odd, at de også var beregnet på støt og stikk – kanskje i større grad enn de tveegga sverdene fra eldre jernalder. Denne funksjonen ser ut til å være mest utpreget tidlig i merovingertid. I merovingertidas siste del og i tidlig vikingtid blir de enegga sverdene svært lange og tunge, med tyngdepunktet nær spissen, og egner seg trolig best til hugg. Dette inntrykket forsterkes av skjeftingen i sein merovingertid og tidlig vikingtid, som gir lite fleksibilitet ved grepet.

Enegga sverd i Midt-Norge

Alle så nær som en av de 17 gravene fra merovingertid i Midt-Norge inneholder våpenkniv eller enegga sverd¹². Den ene grava som mangler et enegga sverd er til gjengjeld utstyrt med et tveegga sverd (19/ T 14330 Mo i Hemne). To av gravene med enegga sverd er utstyrt med tveegga sverd i tillegg til det enegga sverdet (78/ T 19134 Sandvik i Fosnes og 12/ T 14038 Løykja i Sunndal). Dette understreker sverdets status som uunnværlig i merovingertidas våpengraver.

21 av 25 graver fra tidlig vikingtid i Midt-Norge inneholder enegga sverd¹³. Tre av de fire gravene som «mangler» enegga sverd er utstyrt med tveegga sverd (54/ T 16358 Huseby i Stjørdal, 2/ T 16092 Farkvam i Molde, 83/ T 16368 Horstad i Bindal). Tre av gravene har tveegga sverd i tillegg til enegga sverd (4/ T 14900 Mjelva i Rauma, 57/ T 6906 Hynne i Levanger og 29/ T 4969 Stavne i Rennebu). Det enegga sverdets sentrale stilling i våpensettet bringes videre fra merovingertid og inn i tidlig vikingtid.

3.4.4. Lanser

Lanser i det skandinaviske materialet

Lansen har et germansk opphav, og er et signaturvåpen i germanske og skandinaviske våpengraver gjennom det meste av eldre jernalder. Bruken av begrepet *lanse* om denne våpentypen er innarbeidet i arkeologisk litteratur (Raddatz 1967; Ilkjær 1990, Bemmann og Hahne 1994). Begrepet er en tilpasning av latin *lanceum*, som er en av mange betegnelser som er brukt om stavevåpen i den romerske hærutrustningen (Bishop and Coulston 1993:69, 162).

I førromersk jernalder og eldre romertid var en enkeltstående lanse det viktigste våpenet i germansk våpenutrustning. Det enegga sverdet i førromersk jernalder var et supplement til lanser (Raddatz 1967:5, 13). Fra siste del av eldre romertid blir lanser ofte supplert med et kastespyd. Lanser og kastespyd opptrer svært ofte i kombinasjon, men enkeltstående lanser er vanligere enn enkeltstående kastespyd. Kastespyd og lanse, hver for seg eller i kombinasjon, er sentrale våpen i skandinavisk våpenutstyr gjennom hele yngre romertid og folkevandringstid (Bemmann og Hahne 1994:408ff). De går gjennom markerte og hyppige stilendringer gjennom hele perioden. Endringene skjer raskt og over store områder. Studier av lanser og kastespyd danner derfor grunnlaget for finmaskede kronologiske oversikter, og har bidratt til en fininndeling av romertidas og folkevandringstidas våpenkronologi i Skandinavia

---

¹² Appendiks 5 og 6.

¹³ Appendiks 6.

i langt større grad enn studiet av andre våpenformer (Ilkjær 1990; Bemman og Hahne 1994). Lanser i skandinaviske våpenofferfunn og graver i starten av yngre romertid har store, bladformete blad med utsvingning nær bladansatsen. Mot slutten av yngre romertid blir lansene lange og slanke, mens de får innsvingne blad i folkevandringstid (Bemmann og Hahne 1994:419ff).

Lanse- og kastespydskaft funnet i våpenofferfunn i Thorsbjerg og Nydam er utelukkende framstilt av ask, et treslag som er både elastisk og slitesterkt. Studier viser at man foretrakk emner med brede årringer, ettersom treets egenskaper blir bedre jo bredere årringene er. Spydskaftene er dermed framstilt med omhu og er resultater av kvalitetshåndverk (Westphal 2008:232-233). Fra det midt-norske materialet finnes det gode opplysninger om spydskaft fra kammergravene på Foss i Melhus fra slutten av yngre romertid (35/ T 16364), og på Veiem i Grong fra slutten av folkevandringstid (75/ T 19624g og h). På Foss mener utgraveren at spydskaftene må ha vært mellom 3,5 – 4 m lange ut fra spydspissenes plassering (Tilvekst 1945:42ff). På Veiem antar utgraveren at skaftene har vært mellom 1,7 og 2,4 meter lange, ut fra plasseringen i forhold til spydspissene. Skaftene var laget av lauvtre, muligens eik. Tverrsnittet på lanseskaftet var på 1,4-1,5 cm i diameter, mens tverrsnittet på kastespydskaftet var på 1,5 – 1,0 cm (Tilvekst 1980:28, Farbregd 1980:28,35).

Lanser i strid

Lansespissen var uten mothaker, og lansen var et utpreget og særdeles effektivt støtvåpen. Den kunne føres med en eller begge hender, med en rekke ulike teknikker. Lansen er først og fremst utformet med tanke på nærkamp, men den har større rekkevidde enn sverdet. En kriger utstyrt med lanse og skjold kunne holde en motstander på en viss avstand i en nærkampsituasjon. Motstanderen kunne også uskadeliggjøres med en lanse før han kom for nærme (Mortimer 2011:141). Lansen, slik vi finner den i eldre jernalders gravmateriale opptrer svært ofte i kombinasjon med kastespydet, i en slik grad at kombinasjonen ofte omtales som klassisk. Lansen som nærkampvåpen og kastespydet som distansevåpen utfylte dermed trolig hverandres funksjon i strid.

Lanser i Midt-Norge

Lanser finnes i 6 av 7 våpengraver i Midt-Norge fra eldre romertid, og er det best representerte våpenet i gravene, sammen med skjoldet¹⁴. Tre av våpengravene inneholder en enkelt lanse uten mothaker (44/ C 4824 Dalem i Steinkjer, 43/ T 18261q Egge i Steinkjer, og

---

¹⁴ Appendiks 7.

80/ T 15315 Verdal i Inderøy), mens to av gravene inneholder en lanse i kombinasjon med et kastespyd (42/ T 18261a-o, Egge i Steinkjer og 47/ T 1159, Trana i Steinkjer).

I yngre romertid finnes lanser i 23 av 25 våpengraver, og er det våpenet som er klart best representert i denne perioden. 16 av gravene inneholder kombinasjonen lanse og kastespyd, mens 7 graver inneholder en enkeltstående lanse.

10 av 16 våpengraver i folkevandringstid inneholder lanse. Fire av gravene inneholder spydparet med lanse og kastespyd, mens fire graver bare er utstyrt med lanse. Ei grav, 10/ T 4357 fra Tornes i Fræna, ser ut til å være utstyrt med to lanser. Det er vanskelig å fastslå i dag om de to spydspissene i grava opprinnelig har vært lanser eller kastespyd på grunn av korrosjon. To lanser i ei grav er uansett et unntak i forhold til regelen om enten lanse og kastespyd i kombinasjon eller enkeltstående lanse. Tre våpengraver er utstyrt med kastespyd uten at det også finnes en lanse. Det ser dermed ut til at lanser representerer mindre av et imperativ i våpenutstyret i folkevandringstid enn i yngre romertid. Spydparet er fortsatt viktig i våpenutrustningen, men det er langt svakere representert i gravene enn det var i yngre romertid. Yngre romertids tette sammenheng mellom lanse og kastespyd løses også opp i folkevandringstid.

3.4.5. Kastespyd

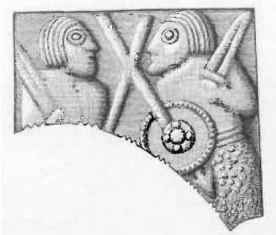
Kastespyd i det skandinaviske materialet

Kastespydene kommer inn i det skandinaviske våpensettet mot slutten av eldre romertid, og opptrer som regel sammen med en lanse i et spydpar. Kastespyd og lanse er begge utprega germanske våpen, men kastespydet er en våpenform som er tydelig inspirert av det romerske kastevåpenet *pilum* (Raddatz 1967:6). Lengden på bladet og falen på de germanske kastespydene varierer gjennom yngre romertid, men de typologiske hovedelementene, mothakene og bladets rombiske tverrsnitt, kjennetegner alle kastespyd fram til slutten av folkevandringstid (Bemmann og Hahne 1994:432ff).

Kastespyd i strid

Forskjellen mellom de to spydtypenes funksjon går fram av utformingen: Kastespydet var utstyrt med mothaker, og var et distansevåpen og et missil. Kastespydet skulle kastes fra avstand mot motstanderens skjold og gjøre det ubrukelig, eller det skulle kastes mot motstanderens kropp og sette ham helt eller delvis ut av spill. Mothakene gjorde det vanskelig å fjerne våpenet fra kropp, rustning eller skjold, noe som gjorde det vanskeligere å manøvrere,

slik at den som var rammet ble sårbar for videre angrep. Som en hovedregel ble missilvåpnene brukt i de innledende fasene av et slag, før man gikk inn i nærkamp (Berge 2006:19). Bruken av kastespyd for å uskadeliggjøre motstanderens skjold kommer fram på hjelmlatene fra to av hjelmene fra Vendel, jf. fig. 3.16 og fig. 3.17. På begge disse framstillingene er bruken av kastespyd en anakronisme i forhold til samtidens våpenutstyr. Bruken av kastespyd på disse framstillingene kan trolig knyttes til en fortelling om en historisk situasjon i tidlig merovingertid.

Figur 3.17: Hjelmlate fra Vendel grav XII viser hvordan to krigere med skjoldene gjennomboet av kastespyd i møtes i nærkamp (Stolpe og Arne 1912, Pl. XXXVI). Se også pressblikk fra hjelmen i Vendel grav XIV, fig.3.16.

Det romerske *pilum*, som trolig har påvirket utformingen av germanernes kastespyd, ble brukt på avstand, og egnet seg godt til forsvar mot en angripende styrke der man hadde fordelen av en høydeforskjell (Feugère 2002:131). Våpenet hadde ikke mothaker, men var utstyrt med en lang og relativt mjuk fal, som skulle bøye seg når den traff målet slik at fienden ikke skulle kunne kaste den tilbake (Bishop og Coulston 1993:65f).

Kastespyd i Midt-Norge

Det finnes kastespyd i 2 av 7 våpengraver i eldre romertid, og i 16 av 25 våpengraver i yngre romertid¹⁵. Kastespydet forekommer ikke alene i de slutta våpengravene fra eldre og yngre romertid i det midt-norske materialet. Dette understreker kastespydets funksjon som supplement til lanser.

I folkevandringstid finner vi kastespyd i 8 av 16 våpengraver. I tre tilfeller finner vi kastespydet uten lanser. Samtidig finner vi lanser uten kastespyd i fem tilfeller. Den sterke koblingen mellom kastespyd og lanser brytes dermed opp i folkevandringstid.

---

¹⁵ Appendiks 8.

3.4.6. Støtspyd

Støtspyd i det skandinaviske materialet

I siste del av folkevandringstid slutter man å legge ned kombinasjonen kastespyd og lanse i våpengraver i Skandinavia. Snartemo-gruppen i D2 er den siste av Bemmann og Hahnes kronologiske våpengrupper som karakteriseres av kastespyd med mothaker og lanse uten mothaker i kombinasjon. I stedet erstattes spydparet av ett enkelt, tungt støtspyd. I siste del av folkevandringstid kommer det inn et tredje, bredbladet spyd i *kombinasjon med* det klassiske paret av lanse og kastespyd i noen få graver i Vest-Skandinavia. Dette fenomenet – «det tredje spyd» - ble først påpekt av Haakon Shetelig (1917:66f). Bemmann og Hahne (1994:326ff) observerer også det tredje spydet i graver i Vestly- og Øvsthus-gruppene i folkevandringstidas periode D1 (450 – 475 e.Kr.)¹⁶. I siste fase i folkevandringstid, den såkalte Nerhus-fasen i D2 (510/525 – 575 e.Kr.), er spydparet med kastespyd og lanse erstattet av ett enkelt, stort og tungt støtspyd (Shetelig 1917: 78f; Gjessing 1934:40ff; Gaustad 1967:116; Bemmann og Hahne 1994:331-332; Nørgård Jørgensen 1999:88ff; Myhre 2005:279-306; Berge 2006:19).

De tidligste støtspydtypene med innsvinget egg finnes i kombinasjon med materiale som er karakteristisk for både folkevandringstid og merovingertid¹⁷. Først i merovingertid får vi så lange, slanke spydspisser med inntrukket egg og bronsenitter på falen (Nørgård Jørgensens type L1). I det merovingertidas nye våpensett for alvor begynner å gjøre seg gjeldende i våpengravene i Skandinavia, kommer det inn spydspisser med et mer lansettformet blad, gjennomgående fal, og enkelte ganger med en forsterkning av overgangen mellom blad og fal. Nørgård Jørgensen klassifiserer disse spissene som L2¹⁸. Dette er en forløper til den såkalte «Vendelspissen», Nørgård Jørgensens type L3¹⁹, en type som er representert i den svært forseggjorte spydspissen fra Haldalsnosi i Lærdal i Sogn (B 6711), og som karakteriserer første del av merovingertid. Typen har en vestskandinavisk utbredelse. Det at den også finnes

---

¹⁶ Et tredje spyd sammen med folkevandringstidas spydpar forekommer svært sjelden, og bare på Vestlandet. Gaustad mener derfor at begrepet «det tredje spyd» er misvisende og ikke bør anvendes (Gaustad 1967:116). Shetelig merker seg også spydspisser som helt fra starten av opptrer enkeltstående i gravenes våpensett (1917:68). Disse svarer til Solbergs gruppe I (Solberg 1981:158) og til Gjessings «spydspisser med innsvingede egger» (Gjessing 1934:40ff). De første enkeltstående spydspissene faller innenfor sein folkevandringstid (D2).

¹⁷ Dette gjelder spydspisser i Solbergs gruppe I, som svarer til Fetts type J og Gjessings «spydspisser med innsvingete egger», og spydspisser i Solbergs gruppe II, som svarer til Fetts type P (Fett 1940; Gjessing 1934:40ff; Solberg 1981:159). Solbergs gruppe I3 svarer til Bemmann og Hahnes lansespisser innenfor Nerhus-gruppen (510/525 – 565/570 e.Kr.) (Solberg 1981; Bemmann og Hahne 1994:334f).

¹⁸ Nordisk fase II (560/570 – 610/620 e.Kr.).

¹⁹ Nordisk fase III (610/620 – ca. 680 e.Kr.) og Nordisk fase IV (ca. 680 – 740/750 e.Kr.).

i Vendel-gravene, vitner om at Vendel-krigerne hadde forbindelser vestover (Gjessing 1934:45-53). I siste del av merovingertid dukker den lansettformede L7²⁰ opp, sammen med L10 med markert skulder der bladet går over til falen²¹. Merovingertidas støtspydspisser er store sammenlignet med lansespissene fra folkevandringstid, og de blir stadig større og lengre gjennom perioden.

Støtspyd i strid

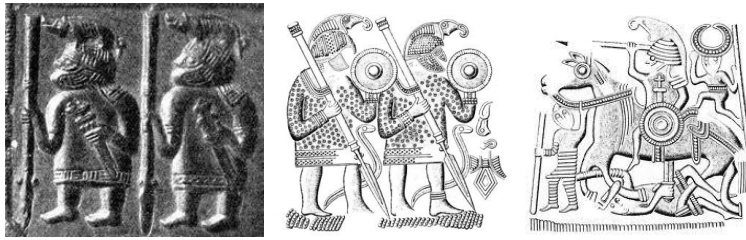
Jan Berge reagerer på at lanse-begrepet ofte blir brukt om støtspydet som kommer til i våpengraver i sein folkevandringstid og tidlig merovingertid, på grunn av konnotasjonene det gir til seinere tids lanser som ble brukt fra hesteryggen (Berge 2006:20). Samtidig er det mye som tyder på at denne spydtypen faktisk var inspirert av kavalerilanser brukt av bysantinske og persiske krigere i den seinromerske hæren, selv om vi ikke har belegg for at den ble brukt fra hesteryggen i Skandinavia i merovingertid (Engström 1997:252-253). Jeg velger å bruke begrepet *støtspyd* om det nye, enkeltstående spydet for å skille det fra folkevandringstidas lanse.

Det hersker enighet om at støtspydets avløsning av spydparet representerer en betydelig endring i kampteknikk (Shetelig 1917:78-79). Johan Engström knytter det enkeltstående, store og tunge støtspydet til en bølge av militær inspirasjon til den seinromerske hæren og til nordgermanske krigere fra hellenistiske og orientalske kavalerister. Støtspydene kan etter hans mening ha vært ment til krigføring fra hesteryggen i sin opprinnelige kontekst i hellenistisk og orientalsk rytterkrigerutrustning (Engström 1997:253). Vi har ikke gode holdepunkter for å slå fast at krigføring foregikk til hest i merovingertid i Skandinavia (Meling 2000:103), men enkelte tegn kan tyde på at nettopp slik krigføring kan ha fått sitt gjennombrudd nettopp i denne perioden (Almgren 1963:223ff; Sundkvist 2001). Vi kan ikke avgjøre om det store støtspydet er beregnet på bruk fra hesteryggen. Det kan være at støtspydet ble brukt som et infanterivåpen, men at det var utviklet under inspirasjon fra våpen som ble brukt fra hesteryggen.

---

²⁰ Nørgård Jørgensens type L7 svarer til Sheteligs *Nye Jernaldersfund fra Vestlandet fig. 104* (Shetelig 1917:79), og opptrer i Nordisk fase IV-V (ca. 680- ca. 800 e.Kr.).

²¹ Nørgård Jørgensens type L10 svarer til R. 520, og finnes i Nordisk fase IV og Nordisk fase V (740/750 – ca 800 e.Kr.).

Figur 3.18: Hjelmplaten fra Torslunda-hjelmen viser to krigere utstyrt med tveegga sverd, det ene med ring, hjelm og en lanse/støtspyd (Bruce-Mitford 1974 Pl. 59b). Hjelmplaten fra Valsgärde, grav 7, viser to krigere med spyd, hjelm og skjold (Arwidsson 1977 Abb. 115). Tilsvarende motiv finnes på en av hjelmene fra Vendel (grav I). Hjelmplaten fra Valsgärde 8 viser en kriger til hest som bruker støtspyd. Hesten angripes fra undersiden av en kriger som stikker sverdet opp i hestens buk (Arwidsson 1954 Abb. 79). Et tilsvarende motiv finnes på hjelmen fra Sutton Hoo.

Støtspyd i Midt-Norge

I det midt-norske materialet finnes det en enkelt, stor og tung og unik spydspiss utstyrt med tange, og ikke med fal (23/ B 1462), i et funn fra ei myr på Røstad i Ørland²². Funnet skal trolig tidfestes til Nerhus-fasen, og representerer introduksjonen av den store og tunge, enkeltstående støtspydspissen helt på slutten av folkevandringstid. Den tidligste utgaven av merovingertidas støtspydspiss, type L1, finnes representert bare i Torgård-grava (14/ T 14716). De påfølgende typene fra tidlig merovingertid er også sparsomt representert i Midt-Norge, med en spiss av type L2 fra Opphaug i Ørland (22/ T 14456), og en av type L3 fra Tjøtta i Alstadhaug (88/ T 19578). Fra merovingertidas siste faser finnes det til sammen 7 støtspydspisser i midt-norske våpengraver. Av disse er fire av typen L7 (19/ T 14330, Mo i Hemne, 17/ T 16425 Kjønsvik i Hemne, 82/ T 15401 Tosbotn i Bindal og 15/ T 16433 Hallset i Trondheim), en er av typen L10 (36/ T 20383 Syrstad i Skaun), en er unik (74/ T 19168 Skistad i Overhalla) og en er ubestemt (83/ T 15139 Tjøtta i Alstadhaug)²³. Vi har dermed støtspyd i 10 av 17 våpengraver fra merovingertid i Midt-Norge. Lansen var det overlegent best representerte våpenet i yngre romertid, med fallende tilstedeværelse i folkevandringstid. Det transformerte støtspydet er fortsatt et viktig våpen i merovingertid, men det blir etter hvert trengt til siden som hovedvåpen av det enegga sverdet.

På overgangen mellom merovingertid og tidlig vikingtid dukker støtspydspissen L11²⁴ med furer på falen opp i våpengravene i øst- og Vest-Norge. I Midt-Norge finner vi særlig støtspydspisser av typen R. 522 og R. 517/L9 i tidlig vikingtid. Den siste støtspydspissen som

²² Appendiks 9.

²³ En spesiell spydspiss med bjørnefigurer på falen fra By i Steinkjer (T 1269), og med nære paralleller til en spydspiss med bjørnefigurer fra Vendel grav XII (Gjessing 1934:54) er ikke med i utvalget på grunn av usikker funnkontekst.

²⁴ Nørgård Jørgensens type L11 finnes i Nordisk fase V-VI (740/750-830/840 e.Kr.).

opptrer med enegga sverd i tidlig vikingtid er Petersens type E²⁵. I begynnelsen av vikingtid blir spissene noe slankere enn de var i merovingertid, men de er fortsatt store og tunge. I tidlig vikingtid finnes det støtspyd i 17 av 25 våpengraver i Midt-Norge, og støtspydspissen er helt klart et viktig våpen.

3.4.7. Skjold

Skjold i det skandinaviske materialet

I sørskandinaviske våpenoffer i våtmark fra eldre jernalder finnes hele skjold med skjoldbrett av tre, skjoldbuler av jern, skjoldhåndtak av jern og skjoldkantlister og andre beslag av jern eller metall bevart. I skandinaviske graver fra samme periode er som regel bare metalldelene av skjoldet bevart. De indikasjonene som finnes på skjoldbrettene utforming, tyder på at ovale eller rektangulære skjoldbrett med avrunda hjørner var rådende i sein eldre og tidlig yngre romertid, mens runde skjoldbrett med en diameter på rundt 80 – 90 cm ser ut til å ta over i begynnelsen av yngre romertid (Hagen 1962:153; Resi 1986:71, pl. 8; Ilkjær 2001:355ff). Utformingen av de germanske skjoldbrettene skilte seg dermed fra utformingen av romerske skjoldbrett, som hovedsakelig var rektangulære eller ovale, og gjerne kurvet (Bishop og Coulston 1993:81-82, 149). Skjoldbulene endrer form gjennom hele eldre jernalder. Skjoldbulene i eldre romertid var koniske eller hvelvede, eller hadde markert krage og stang. I begynnelsen av yngre romertid hadde skjoldbulene markert spiss, mens spissen falt fra, og skjoldbulene ble halvkuleformede og etter hvert koniske mot slutten av yngre romertid. Skjoldbuler fra begynnelsen av folkevandringstid har konisk kuppel, relativt høy hals og skrånende brem. Utover i perioden ender kuppelen i en spiss, som blir mer uttalt dess lenger ut i perioden vi kommer. På overgangen til merovingertid ender denne spissen enkelte ganger i en knapp (Fett 1940:45ff). Skjoldhåndtakene var laget av tre, og festet til skjoldbrettet med et beslag av jern. Jernbeslagene fra skjoldhåndtakene, som er den delen av håndtaket som vanligvis finnes bevart i gravkontekster, er rette med profilerte endestykker i eldre romertid. I yngre romertid er endestykkene som oftest trekantede, mens skjoldhåndtakene igjen blir enklere i folkevandringstid (Fett 1940:50f; Ilkjær 2001:313:ff; Bemann og Hahne 1994:458ff).

I tidlig merovingertid finner vi store og tunge praktskjold representert i de aller rikest utstyrte gravene. I Skandinavia er dette best representert i gravene fra Vendel og Valsgårde (Stolpe og Arne 1912; Arwidsson 1942, 1954, 1977). Skjoldbulene er koniske og ender i en spiss med

---

²⁵ Petersens type E svarer til R. 517 og finnes i Nordisk fase VII (830/40 – ca. 900 e.Kr.)

toppknapp, og er gjerne utstyrt med store nagler som fester bulen til skjoldet. Skjoldbuler av Vendeltypen viser en bemerkelsesverdig overregionalitet, og knyttes til det absolutt øverste sjiktet av graver i Nord-Europa i tidlig merovingertid. Den tidlige merovingertidas praktskjold var trolig særlige statusmarkører på linje med de tveegga sverdene. I merovingertidas fase II og III, mellom 610/620 og 740/750 e.Kr., faller skjoldene ut av våpenmaterialet i Norge (Gjessing 1934:123). I resten av Skandinavia ser det ikke ut til at skjoldene faller ut av våpensettet i denne perioden (jf. Nørgård Jørgensen 1999 fig. 106 s. 122, fig. 112 s. 129 og fig. 115 s. 134). Når skjoldbulene igjen dukker opp i det norske materialet på midten av 700-tallet, er de ikke lenger utformet som praktvåpen, men er i større grad bruksvåpen. De nye skjoldene er små og lette, og funksjonelle i en våpenutrustning for et langt bredere utvalg krigere (Salmo 1938:273ff; 301ff, Gaustad 1967:119f; Helgen 1982:49). Skjoldbulene er hvelvede og uten pigg, bortsett fra den spisse, konvekst hvelvede skjoldbulen av Galgebergtypen som finnes i Sør-Skandinavia fra 700-tallet av. Skjoldbuler i tidlig vikingtid er i hovedsak rundt hvelvede (Nørgård Jørgensen 1999:77).

Skjold i strid

Skjoldet var jernalderens fremste forsvarsvåpen. For en kriger i en formasjon i et feltslag vil skjoldet være absolutt nødvendig, både som forsvar mot piler og kastespyd som skytes eller kastes fra langt og mellomlangt hold, og som forsvar mot lanse og sverd i nærkamp. Et manglende skjold i en kampformasjon vil ikke bare blotte krigeren selv for angrep, men også sidemannen (Underwood 1999:89; Berge 2006:92). Romertidas store skjold var derfor viktige i feltslag der man kjempet i fylking. Samtidig var skjoldene tunge og lite manøvrerbare i overfallssituasjoner og i trange kamprom. Til sammenligning var skjold med mindre diameter og vekt, som dem vi finner i Skandinavia fra sein merovingertid og inn i tidlig vikingtid, bedre egnet til nærkamp, overfall og mindre trefninger (Underwood 1999:89). Skjoldbuler utstyrt med pigg gjorde det mulig å bruke skjoldet som et støtvåpen og til å parere angrep med sverd eller spyd. Slike skjoldbuler finner vi særlig i siste del av folkevandringstid og tidlig merovingertid (Raddatz 1967:6; Dickinson og Härke 1992b:56; Underwood 1999:89). Avrundete skjoldbuler har trolig blitt brukt mer passivt, til å skjerme bæreren fra slag (Dickinson og Härke 1992:56). Skjold trukket med lær eller tarm kan ha vært et svar på den økte betydningen som missilvåpen i form av kastespyd og piler fikk i yngre romertid. Eksperimenter viser at et ubeskyttet skjold lett kan splintres av et missil, mens et skjold trukket med lær eller tarm holdes bedre sammen og motstår missilene bedre (O. Nielsen 1991; Paulsen 1998; Ilkjær 2001:361; Jensen et al. 2003:322).

Figur 3.19: En hjelmlate fra Vendel, grav XIV, viser hvordan den ene krigeren har fått skjoldet sitt gjennomboret av motstanderens kastespyd, mens den andre, som har motstanderens kastespyd sittende fast i kaftanen, parerer motstanderens sverdhugg med skjoldet. En annen plate fra samme hjelm viser to krigere med spyd, sverd og skjold (Stolpe og Arne 1912, Pl. XLI). Hjelmlaten fra Vendel, grav I, er et eksempel på motivet som viser en kriger til hest utstyrt med skjold og spyd (Stolpe og Arne 1912, Pl. VI).

Skjold i Midt-Norge

Alle så nær som en av de sju våpengravene fra Midt-Norge fra eldre romertid er utstyrt med skjold²⁶. Sammen med lansen var skjoldet det best representerte våpenet i våpengravene fra eldre jernalder. Vi har eksempler på en hvelvet skjoldbule fra Dalem, Steinkjer (44/ C 4826), og en skjoldbule med markert krage og stang fra Egge, Steinkjer (42/ T 18261:f). Kantlistene viser at skjoldet fra Egge, Steinkjer (T 18261:f-h) var rektangulært (Møllenus 1963).

12 av 25 våpengraver fra yngre romertid i Midt-Norge er utstyrt med skjold. Andelen våpengraver med skjold faller dermed betydelig fra eldre til yngre romertid. Ei grav med fullt våpensett på Bostad i Malvik (38/ T 21243) datert til Skiaker-gruppen (230/240 – 250/260 e.Kr.) var godt konservert i leire, og skjoldbulen, rester av skjoldhåndtaket og mange fragmenter av skjoldkantbeslaget var bevart, sammen med spor av skjoldbrettet. Skjoldkantbeslagene viser at skjoldet var flatt, sirkelrunt og med en diameter på om lag 95 cm, og laget av 0,6 cm tynne bord av løvtre, som trolig var trukket med lær og fargesatt med blå farge (Thingstad 1990:10ff; Bemmann og Hahne 1994:550 nr. 374). Deler av skjoldbrettet var også bevart på Veiem i Grong (75/ T 19624). Dette var laget av lind, en vedart som ikke så lett slår seg, og som absorberer støt og påkjenninger godt (Farbregd 1980:28, 35).

Vi kjenner bare 3 skjold fra materialet på 16 våpengraver fra folkevandringstid i Midt-Norge. Skjoldenes stilling i våpenutstyret ser dermed ut til å ha blitt svært redusert i forhold til eldre og yngre romertid. Gravene med skjold fra Veiem (75/ T 19624) og Hol (81/ T 10162) står i en særstilling i det midt-norske materialet, som representanter for en våpengravskikk med rikt gravutstyr og fullt våpensett i steinsatt kammer, som er langt mer utbredt på Vestlandet enn i Midt-Norge (Shetelig 1912, 1917; Stylegar 2011).

²⁶ Appendiks 10.

I merovingertid finner vi skjold i bare 3 av 17 våpengraver i materialet fra Midt-Norge. Det fornemste skjoldet, en skjoldbule med toppknapp en såkalt «Vendelskjoldbule», finnes i Torgård-grava i Trondheim (14/ T 14716, Gjessing 1934:117; Gaustad 1967:119; Gudesen 1980:52; Nørgård Jørgensen type SBA, 1999:78). Deretter finnes det ingen skjold i materialet før i sein merovingertid, fra ca. 740/750 e.Kr. og utover (74/ T 19168 Skistad i Overhalla, 12/ T 14038 Løykja i Sunndal og 4/ T 14900 Mjelva i Rauma). Skjoldet spiller fortsatt en underordna rolle i våpenutstyret i gravene i merovingertid og tidlig vikingtid.

3.4.8. Økser

Øks i det skandinaviske materialet

Øksa blir vanlig i våpengraver i tidligere romerske provinser i Frankrike og Belgia i løpet av yngre romertid (Raddatz 1967:8). Den kommer for alvor inn i det norske våpenmaterialet mot slutten av folkevandringstid (Fett 1940:9; Bemmann og Hahne 1994:331). Fett forsøker å skille mellom arbeidsøkser og våpenøkser i folkevandringstidsmaterialet, og mener at man ikke kan påvise noen forskjell til å begynne med. De første våpenøksene kan, slik Fett spissformulerer det, ha vært arbeidsøkser tatt rett fra hoggestabben. Etter hvert som øksene kom i bruk som våpen, kunne de tilpasses den nye funksjonen (Fett 1940:7). Økser med rombisk eller rundt tverrsnitt kan ifølge Fett ha vært brukt som kiler, og har et klarere preg av arbeidsredskap, mens økser med firkantet tverrsnitt i større grad kan ha vært brukt som våpenøkser. Økser med rombisk eller rundt tverrsnitt faller ut av gravmaterialet etter 600 e. Kr., og erstattes helt av økser med firkantet tverrsnitt. Helt i begynnelsen av merovingertid, i realiteten i overgangsfasen fra folkevandringstid, finner vi en smal øksetype ("normaløks") med innknipning bak skafthullet²⁷.

Fig. 3.20: En av platene fra Toroslunda-hjelmen viser en kriger, bevæpnet med ei øks, med en ulv i bånd (Bruce-Mitford 1974, Pl. 57a).

²⁷ Nørgård Jørgensens AX5, som finnes i Nordisk fase II (560/570-610/620 e.Kr.), se også Gjessing (1934:63).

Økser finnes i mindre grad i bornholmske og gotlandske våpengraver fra merovingertid, og typene her er som regel overregionale (Nørgård Jørgensen 1999:100). I norske våpengraver fra merovingertid og tidlig vikingtid finnes det tallrike økser, ofte av typer som må karakteriseres som lokale. Det er dermed gode grunner for å trekke fram øksa som et vestnordisk særtrekk ved våpenutrustninga i merovingertid. I det norske materialet finnes det deretter en luke i Nørgård Jørgensens Jørgensens fase III og IV (610/620-740/750 e.Kr.), der det ikke opptrer økser i våpengraver, før de igjen blir introdusert i fase V i merovingertidas siste del (740/50 – ca. 800 e. Kr, Gjessing 1934:64; Nørgård Jørgensen 1999:135 fig. 116). Øksene fra denne perioden varierer mye, og utbredelsen for enkelte av typene er tydelig regional. For Midt-Norge kan vi særlig merke oss den nordenfjelske øksetypen med rett overkant og skafthullsfliker bare i underkant, og med et utpreget skjegg²⁸. Denne øksetypen er hovedsakelig utbredt i Trøndelag og Nord-Norge, men finnes også i svensk og finsk materiale. Ifølge Gjessing kom typen i bruk i første halvpart av 600-årene, men Nørgård Jørgensen plasserer den på 800-tallet (Petersen 1919:39; Gjessing 1934:66ff; Nørgård Jørgensen 1999:106). Det finnes få dobbeltøkser i det norske materialet, og gruppen er heterogen. Formen synes å ha kommet i bruk i slutten av 600-årene i det skandinaviske området, og ser ikke ut til å være i bruk lenger enn til midten av 700-tallet. Dobbeltøkser oppfattes som et resultat av påvirkning utenfra (Gjessing 1934:65f).

Øks i strid

Øksas funksjon i våpensettet idet den dukker opp på 400-tallet e.Kr. kan, som vist overfor, være vanskelig å bestemme, fordi vi ikke kan se forskjell på redskapsøkser og våpenøkser. Ut fra konteksten i våpengraver, og en gravskikk der det ikke er vanlig å legge ned redskaper i tillegg til våpen, mener Raddatz (1967:8-9) at det dreier seg om våpenøkser, også i tilfeller der øksa er eneste gravgave. Øksa opptrer i seinromersk bevæpning, og Raddatz tolker dette som et resultat av germansk påvirkning, mens Engström peker på at øks er et vanlig våpen også i kavalerikrigføring med orientalsk bakgrunn, der funksjonen var å knuse motstanderens hjelm (Raddatz 1967:15-16; Engström 1997:252). De tidlige øksene kan også ha vært ment for bruk mot fiendens hode, kropp og skjold (Berge 2006:94). De skandinaviske øksene var i all hovedsak huggvåpen, og ikke kasteøkser slik som *fransiscaen*, en øksetype som trolig stemmer med beskrivelser fra skriftlige kilder (Gjessing 1934:62; Fett 1940:10)²⁹. Det er godt

---

²⁸ Petersens type C, Nørgård Jørgensens type AX6c.

²⁹ *Fransiscaen* er en overregional øksetype. Den var ei kasteøks som hadde en viktig rolle i våpenutrustningen i tidlig merovingertid på kontinentet. Den var vanlig i Frankrike, Sør- og Mellomtyskland og i England, men finnes sjelden i Nord-Tyskland. I det nordiske materialet opptrer *fransiscaen* i funnkomplekser

mulig at øksa fikk en rolle i kampsituasjoner der man ikke møttes i åpne feltslag, men der man overfalt hus, bygninger og borger, og trengte redskap for å trenge gjennom fiendens forsvarsverker. Øksa passer i individuell strid, og bruken av den kunne improviseres i starten. Dermed ble øksa trolig ikke videreutviklet som stridsvåpen før det etablerte seg faste måter å bruke den på i strid. Øksene får tydelig våpenutforming med bred egg rundt midten av 700-tallet e. Kr. (Nørgård Jørgensen 1999: 104f). Ellen Høigård Hofseth finner at det var vanlig med smaleggete økser i våpengraver på Vestlandet på 900-tallet, og mener at disse ble brukt som våpenøkser, til tross for at det kan ha eksistert våpenlover som krevde at frie menn skulle ha ei breiøks så tidlig (Hofseth 1981:113).

Øks i Midt-Norge

I det midt-norske våpengravmaterialet finner vi øks i to graver fra tida før folkevandringstid: 60/ T 581 Hallem i Verdal fra eldre romertid og 71/ T 7374 Bjørnes i Overhalla fra yngre romertid³⁰. Det er ikke vanlig med redskaper i gravene i romertid, og det kan være at disse øksene er tidlige uttrykk for en våpentradisjon der øksene inngår.

Fire av de 13 våpengravene fra folkevandringstid i Midt-Norge inneholder øks. 10/ T 4357 fra Tornes, Fræna, 75/ T 19624c fra Veiem, Grong og 90/ T 12945b fra Hov i Dønna er alle fra sein folkevandringstid og av typen med rombisk tverrsnitt. 23/ B 1463 fra Røstad, Ørland er fra overgangsfasen mellom folkevandringstid og merovingertid, og har firkantet tverrsnitt.

Det finnes økser i sju av 17 våpengraver fra merovingertid i Midt-Norge. Vi har ei øks i det tidlige funnet fra Torgård (14/ T 14761). Deretter finner vi ingen økser før i fase IV-V (ca. 680 – ca. 800 e.Kr.) Fra nå av blir øksene stadig vanligere å finne i våpengravene, og vi finner dem i 6 av 11 våpengraver fra fase IV og V (87/ T15139 Tjøtta i Alstadhaug, 19/ T 14330 Mo i Hemne, 74/ T 19168 Skistad i Overhalla, 5/ T 15454 Kavli i Rauma, 68/ T 15156 Skarland på Høylandet og 59/ 12723 Mossing i Levanger).

Det finnes øks i 18 av 25 våpengraver fra tidlig vikingtid. Øksa blir stadig viktigere i våpensettet. En stor variasjon av øksetyper er representert i vikingtidsgravene. Det midt-norske materialet viser at økser ble en sentral del av våpensettet i slutten av merovingertid, og at øksene ikke falt ut av våpensettet her som på Gotland og Bornholm. Vi ser her en viktig

---

som kan dateres innenfor Nordisk fase I og II (520/30 – 610/20 e. Kr., Gjessing 1934:62; Nørgård Jørgensen 1999:100-102).

³⁰ Appendiks 11.

tendens i en regional, midt-norsk våpentradisjon, som utmerker seg med lokale økser av den såkalt nordenfjelske typen, i tillegg til økser av den mer overregionale, sønnenfjelske typen.

3.4.9. Pilspisser

Pilspisser i det skandinaviske materialet

Pilspisser av jern og horn eller bein dukker opp i våpengraver nord for Romerrikets grenselinje mot de germanske områdene (*Limes Germanicus*) tidlig i yngre romertid (Raddatz 1967:9). Framtredende typer i det skandinaviske områdes våpenoffer- og gravfunn er smale, penetrerende krigspilspisser med fal (R. 213). I Norge finnes denne typen hovedsakelig i våpengraver på Vestlandet mellom ca. 200 og 500 e.Kr. (Fett 1940:38; Jensen et al. 2003:319; Lindbom 2006:224-226; Jensen og Nørbach 2009; Jensen 2009:370). Treeggede stridspilspisser med fal regnes for å være direkte inspirert av romersk våpenutstyr eller til og med romersk import (Lindbom 2006:225). Romerne skal på sin side ha videreutviklet disse pilspissene fra typer som ble bragt til Europa av asiatiske rytterkrigere (Coulson 1985:264). I graver på innlandet og på fjellet i Sør-Norge finnes det pilspisser som knytter seg til en annen tradisjon i eldre jernalder: Pilspisser med flat tange og rombisk blad (R. 540, Hougen 1932:68). Begge disse pilspissformene, stridspilspissene fra Vestlandet og jaktspilspissene fra innlandet, forsvinner fra gravene ved overgangen til merovingertid. Pilspisser med rygget blad og fal av typen R. 535 opptrer i svært få graver på Vestlandet og i fjellområdene i Sør-Norge i en kort periode helt i begynnelsen av merovingertid (Gaustad 1967:119; Farbrege 1972:21f; Sognnes 1988; Nørgård Jørgensen 1999:107; Lindbom 2006:225). Peter Lindbom argumenterer for at folkevandringstidas stridspilspisser, R 213, er direkte inspirert av romersk våpenutstyr, mens den tidlige merovingertidas R. 535 er av germansk opphav. Begge typene er ifølge hans syn bragt til de skandinaviske områdene med hjemvendte soldater. Han hevder at de to ulike typene kan knyttes til hver sin elite, i og med at R. 213 med sine romerske forbilder forsvinner rundt år 500 sammen med det vestlandske folkevandringstidskomplekset, mens R 535 opptrer fram til ca. 600 e. Kr, og da i en våpenkultur der man legger vekt på germanske tradisjoner (Lindbom 2006:225).

Fra 600-tallet av dominerer pilspisser med tange. En tidlig type har rombisk blad og spiss tange (jf. Nørgård Jørgensens type P1A). Fra midten av 600-tallet e.Kr. kommer det til pilspisser med spissovale blad (jf. Nørgård Jørgensens type P1B), og etter hvert også pilspisser med markerte egghjørner på bladet (jf. Nørgård Jørgensens type P2A). Fra ca. 750 e. Kr. og framover er mange pilspisser utstyrt med en avsats mellom blad og tange, som skulle

hindre skaftet i å splintres når pila traff målet sitt. Samtidig finnes det tanger uten en slik avsats i graver helt fram til ca. 900 e. Kr (Farbregd 1972:22; Sognnes 1988).

Pilspisser i strid

Pil og bue er et våpen som egner seg både til jakt og strid. Pilspissenes utforming og typenes geografiske distribusjon kan gi oss pekepinner om hvilke typer som var beregnet på hvilken funksjon. Folkevandringstidas R. 540 med flat tange og rombisk blad er av en type som egner seg godt til jakt (Jensen 2009:372). Denne typen finnes i innlandet og i fjellområder i Sør-Norge. Romertidas R. 213 med fal og smalt, tregga blad egner seg til å trenge gjennom ringbrynjer (Jensen 2009:372). Denne typen finnes i våpengraver på Vestlandet og knyttes til krigføring. Over i merovingertid finner vi en geografisk distribusjon av den smale R. 535 med fal i våpengraver på Vestlandet, og typen knyttes til krigføring heller enn til jakt. Ut over i merovingertid finner vi ikke de samme geografiske forskjellene i distribusjonen av ulike pilspisstyper. Pilspissene i fjellet og pilspissene i lavlandets våpengraver er nå av de samme hovedtypene. Erik Wegraeus finner imidlertid at pilspisser som finnes i kontekster som kan knyttes til jakt og fangst, hovedsakelig i Nord-Sverige, jevnt over har bredere blad enn pilspisser som finnes i våpengraver, hovedsakelig i Midt- og Sør-Sverige, og i Birka. Peter Lindbom anslår at pilspisser med blad som er bredere enn 15 mm stort sett er jaktpilspisser. Jaktpilspisser med bredere blad har den effekten at de åpner et stort sår som får et dyr eller for så vidt et upansret menneske til å blø i hjel, mens stridspilspisser har smalere blad for å øke pilas fart og gjennomslagskraft, ikke minst med tanke på en fiende utstyrt med rustning (Wegraeus 1971:13,52-62; Lindbom 1993, 2006:39).

Bueskytterenheter krevde spesiell opplæring, og tjente særlige taktiske hensyn. De kunne skyte pilregn på lang avstand og i innledende faser i feltslag, og de kunne brukes ved beleiring. Pilregn var særlig effektivt i situasjoner der man hadde fallhøyde i forhold til fienden. På nærmere avstand kunne en bueskytter finsikte og skyte på bestemte mål. Pilbuens rekkevidde kunne være så mye som 250 meter, mens presisjonsavstanden kunne være på 100 meter, noe som var overlegent andre tilgjengelige våpen. Pilbuens rekkevidde hadde stor betydning for hvordan man organiserte seg i krigssammenheng, og begrepet et pilskudds avstand finnes også nedfelt på andre felt i jernalder- og middelaldersamfunnet (Lindbom 2006:46ff).

Pilbuens inntreden i germanske våpensett fra 200-tallet og framover tolkes jevnt over som et uttrykk for mer komplisert sammensatte styrker med flere spesialistenheter. Pilbuens

introduksjon kommer parallelt med flere endringer i det germanske våpensettet, som vanligvis knyttes til den krigsteknologiske og kulturelle utvekslingen som foregikk mellom romerske og germanske styrker under markomannerkrigene mellom 166 og 180 e.Kr. (Böhme 1975; Watt 2003:188; Lindbom 2006:169). Raddatz (1967:9) ser dette som et mulig uttrykk for et økt behov for distansevåpen, og som et motsvar til romerske stridsteknikker som involverte distansevåpen og pilbue. Xenia Pauli Jensen (2009:374) mener at pil og bue kom inn i det germanske våpenutstyret mot slutten av det 2. århundre e. Kr., men at dette våpenet ikke ble spesialisert og standardisert på linje med det øvrige våpenutstyret før seint i det 3. århundre e.Kr. Hun mener at vi kan finne spesialiserte pilskytterenheter i de germanske hærene først på denne tida.

Finnsborg-fragmentet og sekvensen i Beowulf-kvadet som gjenforteller de samme hendelsene, gir eksempler på situasjoner der pil og bue tas i bruk i angrep på hallen i yngre jernalder (Herschend 1997). Peter Lindbom har analysert over 300 pilspisser funnet på Helgö og Birka, og har kommet til at både Helgö og Birka ble angrepet av utenlandske krigere, etter pilspissenes utforming å dømme Rus, en gang på midten av 970-tallet e.Kr. Analysen av pilspissene viser hvordan angriperne på Helgö kom sjøveien og angrep hallbygningen i en knipetangsmanøver. På Birka ble på samme måte bygningen som kalles Garnisonen, som assosieres med krigere i Birka, angrepet med pilspisser. Lindbom mener pilspissenes distribusjon tyder på at man innledet overfallet med angrep med pil og bue, før man gikk inn med fotsoldater i angrepets siste fase. I Lindboms tolkning skjedde angrepene på Helgö og Birka samtidig, kanskje som et ledd i kongens etablering av den nye byen Sigtuna (Lindbom 2009). Disse eksemplene viser hvordan pilbuen hadde en rolle ikke bare i åpne feltslag, men også i overfall og angrep på faste installasjoner og trolig også borger.

Buer

Funn av buer i sørskandinaviske våpenofferfunn fra eldre jernalder viser at den vanligste formen var usammensatte langbuer, ca. 140 - 200 cm lange, med rund buk (den sida av buen som vender mot skytteren) og avflata rygg (den sida av buen som vender fra skytteren). Buene var helst framstilt av bartre eller barlind (Bøhn, Jahn og Meyer 1938:7, 18-19; Farbrege 1972:75; Junkmanns 2001; Lindbom 2006:42; Westphal 2008; Farbrege 2009:161). Florian Westphal mener at de romerske buene var det første trinnet i utviklingen av seinmiddelalderens engelske langbuer, som var berømte for sin effektivitet (Westphal 2008). Det finnes også spredte eksempler på bevarte buer fra vikingtid og tidlig middelalder i Nord-Europa, blant annet fra Hedeby i Tyskland og Ballinderry i Irland. Dette er enkle,

usammensatte buer (Rausing 1967; Paulsen 1999). Tovedsbuer representerer en annen konsentrasjon, og er best kjent fra middelalderkontekster (Malde 2008).

Pilspisser i Midt-Norge

I Midt-Norge har vi særlig mange og gode eksempler på jaktpilspisser fra undersøkelsesperioden, på grunn av en betydelig lokal innsats sammen med forskningsfokus på jaktfunn som smelter fram fra snøfonner, særlig i Oppdalsfjella. Om sommeren trekker reinen til snøfonnene for å kjøle seg ned og for å unngå plagsomme insekter. Snøfonnene var dermed viktige jaktsteder i forhistorisk tid. Bortskutte piler kunne være vanskelige å finne igjen i snøen, og bevaringsforholdene i snøfonnene har gjort at mange piler er nærmest intakte når de smelter fram i takt med vår tids økte avsmelting i fjellet. Dette har bidratt til en grundig kjennskap til pilspissenes, pilskaftenes og skjeftingens utforming (Farbregd 1972, 2009; Callanan 2012). Pilspissene fra folkevandringstid funnet i Oppdalsfjella er jaktpilspisser med flat tange. Disse var skjeftet på såkalte A-pilskaft av bjørk, i en skaftradisjon som har eksistert i Europa siden mesolittisk tid, eller på B-pilskaft av andre tresorter, som er av samme type som pilskaftene vi finner i sør-skandinaviske våpenofferfunn, og som Farbregd regner som kulturimport til innlandsområdene (Farbregd 2009:161). B-pilskaftene forsvinner ved overgangen til merovingertid. Ved overgangen til merovingertid går tangene over fra å være flate til å bli spisse, og de festes nå i et hull på enden av skaftet og ikke i en splitt som tidligere. Med disse endringene fortsetter bruken av pilskaft av A-typen inn i merovingertid og tidlig vikingtid (Farbregd 2009:162). Fordi pilfunnene fra Oppdalsfjella i all hovedsak er jakt- og ikke stridsvåpen, har jeg ikke tatt dem med i mitt materiale.

Fra romertid kjenner vi flere eksempler på fragmenterte pilspisser av bein fra branngreaver i Midt-Norge. Disse pilspissene opptrer ikke med andre våpen. Jeg har ikke tatt med disse gravene i mitt materiale, fordi de er fragmenterte og vanskelige å typebestemme og tolke, og fordi det ikke kan avklares om pilspissene skal oppfattes som jakt- eller stridsvåpen. Pilspisser av jern viser seg først i folkevandringstid i det midt-norske våpengravmaterialet. Tre av våpengravene fra folkevandringstid i Midt-Norge inneholder pilspisser. Veiem-grava i Grong (42/ T 19624m og n) inneholdt en tregget pilespiss av bein med mothaker og med fragmenter av skaftet, trolig av eik, bevart (Farbregd 1980:28,35; Hongset 2012:40-41). På Hol, Inderøy (81/ T 10159-80) fantes 10 pilspisser av jern i to bunter med 4 og 6 pilspisser i hver bunt. De 4 er tregga pilspisser med fal av typen R. 213, de 6 kan ikke typebestemmes (Bryn 2011:57). Fire jernpilspisser av ubestemt form kommer fra ei av gravene på Vahaugen i Meldal (30/

T12586c) (Th. Petersen 1923:44; Sjøbakk 2007:29). Det finnes i tillegg et eksempel på en fragmentert bue av barlind fra Veiem i Grong (42/ T 19624, Farbregd 1980:28, 36-37).

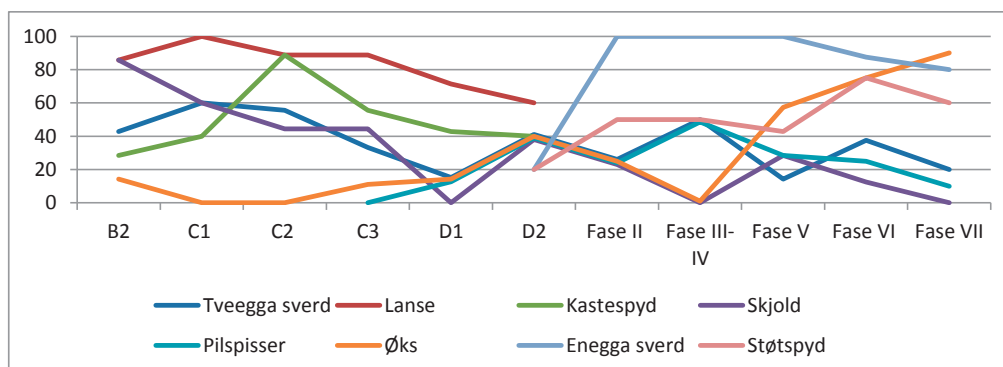
Det finnes pilspisser i 4 av 17 våpengraver i Midt-Norge i merovingertid (14/ T 14716 Torgård i Trondheim, 78/ T 19134 Sandvik i Fosnes, 5/ T 15454 Kavli i Rauma og 12/ T 14038 Løykja i Sunndal). Pilspissene fra Torgårdgrava i Trondheim (14/ T 14716), datert til Nørgård Jørgensens fase II (560/570 – 610/620 e.Kr.) er treeggede som R. 546, men de ser ut til å ha hatt fal og ikke tange. De kan dermed være brede, korte utgaver av den treeggede pilspissen med fal, som tidfestes seint i folkevandringstid. De er stridspilspisser (Fett 1940a:38ff; Ledsten 2011:35). De øvrige tre gravene med pilspisser er fra fase IV-V (ca. 680 – ca. 800 e.Kr.). Pilspissene fra disse gravene er utstyrt med tange. Pilspissene fra Sandvik i Fosnes og Kavli i Rauma kan ha vært jaktspilspisser etter bladets bredde å dømme.

Det finnes pilspisser i 4 av de 25 våpengravene fra tidlig vikingtid, alle i en slik bevaringstilstand at de ikke kan typebestemmes (4/ T 14900 Mjelva i Rauma, 18/ T 7263 Vitsø i Hemne, 84/ T 16392 Enge i Sømna og 7/ T 18494 Alnes i Rauma). Pilspissene fra Mjelva og Enge er for dårlig bevart til at vi kan fastslå om de har vært jakt- eller stridspilspisser, mens bredden på pilspissene fra Alnes antyder at de kan ha vært jaktspilspisser.

3.4.10. Våpentypenes fordeling i gravene

Våpentyper introduseres, forsvinner og gjenintroduseres i løpet av de 800 årene undersøkelsesperioden dekker. En sammenstilling av de ulike våpentypenes prosentvise fordeling i våpengravene gjennom undersøkelsesperioden viser hvordan de ulike våpentypenes fordeling i gravene endrer seg. Delen av diagrammet i fig. 3.21 som viser eldre og yngre romertid og folkevandringstid, viser med all mulig tydelighet lansens stilling som det viktigste våpenet gjennom hele eldre jernalder. På samme måte ser vi tydelig hvordan skjoldet faller fra å være tilstede i nesten alle våpengraver i eldre romertid, til å forsvinne i folkevandringstidas D1, før det kommer tilbake igjen i D2. Det tveegga sverdet er på topp tidlig i yngre romertid, og vi får færre og færre tveegga sverd fra til D1, og deretter noen flere i D2. Øksene kommer til fra C2, pilspissene fra D1.

Diagrammet i fig. 3.21 viser også tydelig hvordan våpensettet går gjennom en grunnleggende omforming på overgangen mellom folkevandringstid og merovingertid. Spydparet faller brått

Figur 3.21: Prosentvis fordeling av våpentyper i slutta og godt daterte våpengraver i Midt-Norge. Gravene er fordelt på eldre romertid (B2), yngre romertid (C1, C2 og C3), folkevandringstid (D1 og D2), merovingertid (Fase II, III, IV og V) og tidlig vikingtid (Fase VI og VII). Fase III og IV er bare representert med en grav hver, og er derfor slått sammen. Graver som ikke kan dateres nærmere enn til to eller flere faser er utelatt.

	B2 7 graver	C1 5 graver	C2 9 graver	C3 9 graver	D1 7 graver	D2 5 graver	Fase II 4 graver	Fase III-IV 2 graver	Fase V 7 graver	Fase VI 8 graver	Fase VII 10 graver
Tveegga sverd	3= 42,8 %	3= 60 %	5= 55,5 %	3= 33,3 %	1= 14,2 %	2= 40 %	1= 25 %	1= 50 %	1= 14,2 %	3= 37,5 %	2= 20 %
Lanse	6= 85,7 %	5= 100 %	8= 88,8 %	8= 88,8 %	5= 71,4 %	3= 60 %	0	0	0	0	0
Kastespyd	2= 28,5 %	2= 40 %	8= 88,8 %	5= 55,5 %	3= 42,8 %	2= 40 %	0	0	0	0	0
Skjold	6= 85,7 %	3= 60 %	4= 44,4 %	4= 44,4 %	0	2= 40 %	1= 25 %	0	2= 28,5 %	1= 12,5 %	0
Pilspisser	0	0	0	0	1= 14,2 %	2= 40 %	1= 25 %	1= 50 %	2= 28,5 %	2= 25 %	1= 10 %
Øks	1= 14,2 %	0	0	1= 11,1 %	1= 14,2 %	2= 40 %	1= 25 %	0	4= 57,4 %	6= 75 %	9= 90 %
Enegga sverd	0	0	0	0	0	1= 20 %	4= 100 %	2= 100 %	7= 100 %	7= 87,5 %	8= 80 %
Støtspyd	0	0	0	0	0	1= 20 %	2= 50 %	1= 50 %	3= 42,8 %	6= 75 %	6= 60 %

Figur 3.22: Datagrunnlag for framstillingen i diagrammet i fig. 3.21.

ut av bruk. Samtidig kommer den enegga våpenkniven til. Etter hvert utvikler den seg til det enegga sverdet, og erstatter spydparet som hovedvåpen i merovingertid. Støtspydet kommer til mot slutten av folkevandringstid, og er det nest viktigste våpenet fram til slutten av merovingertid, da øksa passerer det i popularitet i gravene.

I tidlig vikingtid er foredlingen av våpentyper i gravene langt på veg den samme som i sein merovingertid, men med noen endringer. Øksa overtar som det mest populære våpenet i gravene, fulgt av det enegga sverdet og støtspydet. Skjoldet ser fortsatt ut til å mangle i midt-norske våpengraver.

3.5. Våpenkombinasjoner og krigføringens strategi

Våpenkombinasjoner i midt-norske graver fra romertid til tidlig vikingtid kan i stor grad oppfattes som funksjonelle. I de aller fleste tilfellene inneholder hver enkelt grav våpenutstyr som kan bæres og brukes av en mann i strid³¹. Hva som er rasjonelt og funksjonelt i strid avhenger samtidig av hvordan man i et gitt samfunn til en gitt tid velger å føre krig. I dette arbeidet tar jeg utgangspunkt i hypotesen om at våpenkombinasjonene vi finner i midt-norske graver fra eldre romertid til tidlig vikingtid er uttrykk for sitt samfunns ideal om krigføring (jf. kap. 3.2.3). De ulike våpentypene som inngår i våpenkombinasjonene er særlig innretta mot tre hovedfunksjoner i en stridssituasjon: *Nærkamp*, *distanse* og *forsvar* (jf. kap. 3.2.4). Vekten på de tre ulike hovedfunksjonene i våpenkombinasjonene veksler, avhengig av hva slags krigføringsstrategi som rå.

3.5.1. Funksjonelle våpenkombinasjoner

Våpenkombinasjoner som dekker alle de tre funksjonene nærkamp, distanse og forsvar, oppfatter jeg som funksjonelle (jf. Hedeager 1990:93). Våpenkombinasjoner som dekker feltene nærkamp og distanse eller nærkamp og forsvar er også funksjonelle.

Våpenkombinasjoner som bare dekker distanse kan være funksjonelle om de tolkes som spesialisert våpenutstyr for kamp på avstand. Samtidig kan slikt våpenutstyr også representere jakt. Kombinasjoner som bare dekker forsvar, eller forsvar og distanse, er mindre funksjonelle. De vil ikke være til hjelp i situasjoner der fienden kommer en inn på livet i nærkamp. Slike situasjoner vil oppstå i alle former for krigføring i tida før geværer og kanoner ble introdusert. I det midt-norske våpenmaterialet finner vi fire graver med mindre funksjonelle våpenkombinasjoner eller kombinasjoner som ikke kan regnes som funksjonelle. De består av henholdsvis ett enkelt skjold (55/ T 20551 Gjemble i Levanger og 13/ C 2507 Grødal i Sunndal), skjold og kastespyd (86/ T 8583 Eidem i Vega) og kastespyd og pilspisser (30/ T 12586c Vahaugen i Meldal). Kombinasjonen kastespyd og pilspisser kan gjerne representere jaktvåpen, særlig i funnet fra Vahaugen, hvor det mest sannsynlig dreier seg om

---

³¹ Et unntak fra denne regelen finnes i de rikt utstyrte gravene i Vendel og Valsgårde, der flere av de begravde mennene har fått med flere våpentyper enn en mann kan bære. Dette har trolig sammenheng med at enkelte våpen, særlig det tveegga sverdet og til dels også det store prakstskjoldet, fikk en eksplisitt symbolsk betydning i denne perioden, mens andre våpen hadde sin funksjon i reell strid.

jaktpilspisser. Disse formene for mindre funksjonelle våpensett finner vi i yngre romertid og folkevandringstid. Fra merovingertid og tidlig vikingtid har vi ingen eksempler på våpenutstyr i graver i Midt-Norge som ikke ville vært funksjonelt i strid. Dette henger sammen med den generelt sterke betoningen på nærkampvåpen i denne perioden. Derimot finner vi to sverd, enten et tveegga og et enegga eller to enegga sverd, i om lag en fjerdedel av våpengravene. En kan spørre seg i hvor stor grad dette er funksjonelt, men det ekstra sverdet skal trolig oppfattes som et reservesverd til bruk i nærkamp. På hjelmlatten fra Torslunda, fig. 3.16, ser vi en mann utstyrt med en enegga våpenkniv og et tveegga sverd i kamp med to bjørner.

En sammenstilling av våpenkombinasjonene som finnes i midt-norske graver fra romertid til folkevandringstid (fig. 3.23) og fra merovingertid til tidlig vikingtid (fig. 3.24) viser at *nærkampvåpen* utgjør grunnlaget og ryggraden i de aller fleste våpenkombinasjonene. Det viktigste nærkampvåpenet i eldre romertid er *lansen*. I yngre romertid og folkevandringstid er lanser fortsatt sentral, og i tillegg kommer *det tveegga sverdet*. Lanse og/eller sverd finnes i 16 av 22 våpenkombinasjoner i romertid og folkevandringstid. *Øks* i midt-norske våpengraver skal i all hovedsak oppfattes som nærkampvåpen, selv om de også i teorien kan kastes. Vi finner øks i enkelte graver fra yngre romertid, men øksa blir vanlig først i folkevandringstid. Mot slutten av folkevandringstid kommer også *våpenkniven* til, samtidig som romertidas lanse erstattes av et større *støtspyd*. I merovingertid og tidlig vikingtid finner vi et bredt spekter av nærkampvåpen i våpengravene: våpenkniv, enegga sverd, tveegga sverd, støtspyd og øks. Utvalget av nærkampvåpen øker gjennom hele perioden fra eldre romertid til tidlig vikingtid. I merovingertid og tidlig vikingtid har nærkampvåpnene en dominerende rolle, og finnes i alle våpenkombinasjonene.

Distansevåpen finnes også i mange våpengraver fra romertid til tidlig vikingtid. Det er ikke nødvendig at distansevåpen er til stede for at en våpenkombinasjon skal være funksjonell, men distansevåpen gjør våpenkombinasjonen mer fleksibel. I yngre romertid er kastespydet det eneste distansevåpenet i midt-norske graver. Fra folkevandringstid kommer pil og bue inn i gravmaterialet sammen med kastespydene, mens kastespydet faller fra og pil og bue er det eneste distansevåpenet i merovingertid og tidlig vikingtid. Distansevåpen opptrer hyppig i romertid og folkevandringstid, i hhv. ca. 45,4 og 50 % av våpenkombinasjonene. I merovingertid og tidlig vikingtid finner vi distansevåpen i mellom 20 og 40 % av våpenkombinasjonene. Balansen mellom nærkampvåpen og distansevåpen endrer seg dermed gjennom undersøkelsesperioden. I romertid og folkevandringstid er forholdet mellom

distansevåpen og nærkampvåpen omtrent 1:2. I merovingertid og tidlig vikingtid dominerer nærkampvåpnene, og forholdet mellom distansevåpen og nærkampvåpen er omtrent 1:5 (fig. 3.25).

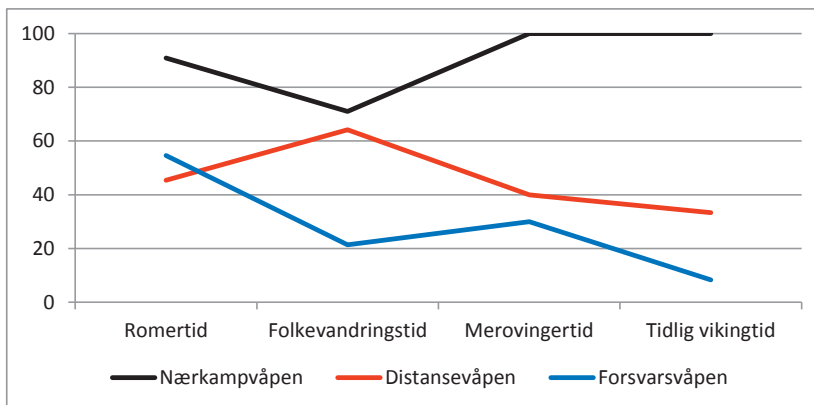
Det eneste *forsvarsvåpenet* som er representert i midt-norske våpengraver er skjoldet. Skjoldet finnes i 54,6 % av våpenkombinasjonene fra romertid, men i bare 21,4 % av kombinasjonene i folkevandringstid. I merovingertid faller andelen våpenkombinasjoner med skjold videre til ca. 30 %, og i tidlig vikingtid finner vi skjold i bare 8,3 % av våpenkombinasjonene i våpengraver i Midt-Norge.

	B2	C1a	C1b	C2	C3	C	D1	D2a	D2b	D	Sum
sverd+skjold+lanse	I	I									2
sverd+kastespyd+øks	I										1
skjold+lanse	II		I								3
skjold	I			I							2
skjold+lanse+kastespyd	I			I	II						4
sverd+skjold+lanse+kastespyd	I		I	II	I	I					6
sverd+lanse+kastespyd			I	III			I			*	5
lanse			I		II		II				5
lanse+kastespyd				II	II		I	I			6
sverd+skjold					I						1
sverd					I						1
lanse+lanse+øks							I				1
kastespyd							I				1
pilspisser							I				1
sverd+skjold+lanse+kastespyd+øks+pilspisser								I			1
sverd+skjold+lanse+pilspisser								I			1
lanse+øks									I		1
våpenkniv									I		1
sverd+lanse+kastespyd+pilspisser										I	1
sverd+øks										I	1
skjold+kastespyd										I	1
kastespyd+pilspisser										I	1
Sum pr periode	7	1	4	9	9	1	7	3	2	4	47
Nærkampvåpen er markert med svart											
Distansevåpen er markert med rødt											
Forsvarsvåpen er markert med blått											
*Vanlige kombinasjoner uten skjold i C (yngre romertid) og D (folkevandringstid)											

Figur 3.23: Periodeseriasjon av våpenkombinasjoner i graver i Midt-Norge fra eldre romertid (B2), yngre romertid (C) og folkevandringstid (D).

	Fase II	Fase III	Fase IV	Fase IV-V	Fase V	Fase V-VI	Fase V-VII	Fase VI	Fase VI-VII	Fase VII	Sum
esverd+tsverd+skjold+støtspyd+øks+pilspisser	I										1
esverd	II					I					3
esverd+støtspyd	I	I		II	II			I	I	I	9
esverd+tsverd+pilspisser			I								1
esverd+esverd+støtspyd+øks				I							1
tsverd+støtspyd+øks										I	2
esverd+øks+pilspisser					I					I	2
esverd+tsverd+skjold+pilspisser					I						1
esverd+skjold+støtspyd+øks					I						1
esverd+øks					II	II	II	II	I	III	12
esverd+esverd+støtspyd+øks						I					1
øks+pilspisser						I					1
øks						I					1
esverd+støtspyd+øks						II		I	II	II	7
tsverd+støtspyd								I	I		3
esverd+støtspyd+øks+pilspiss							I				1
esverd+tsverd+skjold+støtspyd+øks+pilspisser								I			1
esverd+tsverd+støtspyd+øks								I		I	2
esverd+esverd+støtspyd+øks+pilspisser								I			1
esverd+esverd+støtspyd									I		1
esverd+pilspisser									I		1
støtspyd+øks										I	1
Sum	4	1	1	4	7	8	4	7	7	10	53
Nærkampvåpen er markert med svart.											
Distansevåpen er markert med rødt.											
Forsvarsvåpen er markert med blått.											
Kombinasjoner med skjold er markert med mørkere bakgrunnsfarge.											

Figur 3.24: Periode-seriasjon av våpenkombinasjoner i midt-norske graver i merovingertid (Fase II-V) og tidlig vikingtid (Fase VI-VII).

Figur 3.25: Prosentvis fordeling av nærkampvåpen, distansevåpen og forsvarsvåpen i midt-norske våpenkombinasjoner fra romertid, folkevandringstid, merovingertid og tidlig vikingtid. Diagram.

	Romertid	Folkevandringstid	Merovingertid	Tidlig vikingtid
Nærkampvåpen	90,9 %	71 %	100 %	100 %
Distansevåpen	45,4 %	64,2 %	40 %	33,3 %
Forsvarsvåpen	54,6 %	21,4 %	30 %	8,3 %

Figur 3.26: Datagrunnlag for diagrammet i figur 3.25.

Balansen mellom nærkampvåpen, distansevåpen og forsvarsvåpen går gjennom sin mest dramatiske forskyvning på overgangen mellom yngre romertid og folkevandringstid (fig. 3.25 og 3.26). Representasjonen av mobile forsvarsvåpen i form av skjold faller betydelig i våpenkombinasjonene, samtidig som representasjonen av missilvåpen øker. Dette fenomenet kommer jeg tilbake til i kapittel 3.7.2. og 7.2.

3.5.2. Våpenkombinasjoner og stridsteknikk

I eldre romertids germanske våpenutstyr er lanser det sentrale angrepsvåpenet. Skjoldet er viktig som forsvarsvåpen, mens det tveegga sverdet i større grad ser ut til å opptre som et tilleggsvåpen og en statusmarkør. Missilvåpen som pilspisser og kastespyd ser ikke ut til å være i bruk blant germanerne på denne tida (Jensen et al. 2003:315f). Våpenutstyret dekker dermed feltene nærkamp og forsvar. Raddatz forstår dette som et utstyr for en form for krigføring der man legger vekt på hurtighet og landskapsutnyttelse (Raddatz 1967:13). Dette skulle tyde på at germanere i større grad drev med overfall, bakhold og mindre trefninger enn med åpne feltslag i denne perioden. Man hadde en felles kampform som verken var alt for mannskapskrevende eller krevde en svært kostbar utrustning. Varusslaget ved Kalkriese som fant sted i år 9 e.Kr., der en germansk sammenslutning under ledelse av Arminius, utsløttet tre romerske legioner på til sammen mer enn 20 000 mann (Schlüter 1999; Wilbers-Rost 2007; Wiegels 2007; Clunn 2009) er et eksempel på hvordan god kjennskap til romersk stridsteknikk sammen med lokal geografisk kunnskap og bruk av terrenget til bakhold, i enkelte tilfeller kunne gjøre germanernes krigføringsteknikk overlegen romernes. Tapet av legionene satte en stopper for Romas planer om ekspansjon nordover (Jensen et al. 2003:315; Wilbers-Rost 2007; Schlüter 2009:xvii).

Transformasjonen av germansk våpenutstyr som skjedde på slutten av eldre romertid og på begynnelsen av yngre romertid viser økt romersk innflytelse på det germanske våpenutstyret (Raddatz 1967:12). Denne innflytelsen er jevnt over forstått som et resultat av utveksling av teknologi og ideer mellom romerske og germanske hærer gjennom markomannerkrigene, som foregikk i Donau-regionen fra 166 til 180 e. Kr., da germanske stammer angrep Romerrikets grenser på et tidspunkt da det romerske grenseforsvaret var svekket som en følge av krigen mot partherne i Armenia fra 161-166 e.Kr. (Böhme 1975; Watt 2003:188; Lindbom 2006:169). I løpet av markomannerkrigene kom germanske og romerske krigere i nær kontakt med hverandre gjennom mindre trefninger og større slag, og de lærte hverandres krigføringsteknikker og våpenutrustning å kjenne. Omformingen av det germanske

våpenutstyret som skjedde i årene etter markomannerkrigene viser at de lange, tveegga sverdene vant innpass, og man la stadig større vekt på missilvåpnene kastespyd og pil og bue. Germanerne gikk i økende grad bort fra prinsippet om hurtighet og landskapsutnyttelse, og la i stedet større vekt på å føre åpne feltslag med innledende missilutveksling, med bueskyttere og kasting av kastespyd, og påfølgende nærkamp med sverd, lanser og skjold. Selv om romersk påvirkning på våpensett og stridsteknikker er påtagelig, har sentrale elementer i våpenutstyret fortsatt røtter i germanske tradisjoner. Germanernes hovedvåpen, lanser, beholdes i våpensettet gjennom yngre romertid (Raddatz 1967:13). Yngre romertidas samla våpenutstyr, slik vi finner det i våpenofferfunn og våpengraver i Skandinavia, dekker alle strategiske aspekter i et åpent feltslag. Det samla våpenutstyret omfatter våpen beregnet for kamp over distanse, for nærkamp og for forsvar (Engström 1997:248). Under inspirasjon fra romersk krigføring utvikler man dermed en form for krigføring der man systematiserer fotsoldatenes måte å stride på, samtidig som våpnene masseproduseres.

Det ligger mange årsaker bak transformasjonen av det germanske våpensettet i folkevandringstid. Vestromerriket brøt sammen i løpet av 400-tallet e.Kr., og den viktigste kilden til inspirasjon og innovasjon i germansk krigføring kollapset og forsvant. Ny inspirasjon kom til fra flere hold. En egen våpentradisjon utviklet seg fra det romersk-inspirerte utgangspunktet, i tråd med en gjenoppliving av interne, germanske tradisjoner, i de nye germanske kongedømmene som etablerte seg i kjølvannet av folkevandringene, særlig i Frankerriket (Noble 2006). Asiatiske rytterkrigere bragte med seg våpentradisjoner og stridsteknikker som fikk innflytelse på germansk utstyr og teknikk (Nørgård Jørgensen 1999:44). Det østromerske / bysantinske riket med en stor hærstyrke fantes fortsatt, og våpenutstyr og militær strategi herfra var en viktig kilde til inspirasjon. Denne hæren hentet på sin side inspirasjon fra eldre hellenistiske tradisjoner og fra samtidige orientalske tradisjoner (Engström 1997).

Transformasjonen av våpenutstyret i folkevandringstid skjedde gradvis. På overgangen mellom yngre romertid og folkevandringstid foregikk det derimot en dramatisk endring, som tyder på at vektlegginga av forsvarsaspektet i våpenutstyret falt betydelig. Skjoldene falt fra gjennom hele folkevandringstid. I sein folkevandringstid og tidlig merovingertid fantes det skjold bare i enkelte, spesielt rikt utstyrte våpengraver. Forsvar i strid er uunnværlig, og forsvarsbehovet må ha blitt dekket av andre ting enn skjold – som faste elementer i form av terreng, murer, voller eller vegger. Samtidig fikk distansevåpnene økt betydning. Forsvarsvåpnenes bortfall, og økningen av distansevåpen, harmonerer med et bilde av at

krigføringen beveget seg bort fra de åpne slagmarkene og mot mindre områder der det fantes terreng, bygninger og faste forsvarsinnretninger, og der mobile forsvarsvåpen (skjold) ikke lenger var en forutsetning for å overleve et slag. Samtidig ble angrep med missilvåpen over avstand viktigere i en kort periode. I en kampform der man bruker terreng, faste innretninger og overraskelsesmoment, vil en også komme til en fase i slaget der en går inn i nærkamp. I denne situasjonen kommer våpenkniven inn i siste del av folkevandringstid, som med sin kombinerte hugg- og stikk-funksjon kan brukes både der det er større armslag og i svært trengte situasjoner. I løpet av folkevandringstid kom også øksa inn i våpensettet, og vi kan se for oss at den kom til hjelp i nærkamp der individet var overlatt til seg selv og sitt eget initiativ. Særlig kan vi se for oss nytten av øks ved forsering av faste forsvarsinnretninger. I overfalls- og bakholdskrig kan kamprommet i nærkampfasen bli trangere og mer uoversiktlig. Skjold kan komme i veien, mens støtspyd supplert med store kampkniver egner seg godt. Bevegelse, hurtighet og terrengutnyttelse blir viktig.

I merovingertid og tidlig vikingtids våpenutstyr økte vekta på nærkampvåpen i enda større grad (fig. 3.25, 3.26 og 3.27). Man la samtidig mindre vekt på distansevåpen. Kastespdyet forsvant ut av våpensettet i folkevandringstid, og pilspissene fikk synkende betydning i yngre jernalder. Derimot inneholder praktisk talt alle våpengraver fra merovingertid og tidlig vikingtid nærkampvåpen. På overgangen mellom folkevandringstid og merovingertid ble nærkampvåpnene mange og spesialiserte: Enegga sverd, tveegga sverd og øks kunne brukes til hugg med ulik rekkevidde og presisjon, mens støtspyd kunne brukes til støt med lengre rekkevidde enn sverd og øks. Stridsarenaen ser dermed fortsatt ut til å by på rikelig med muligheter for forsvar i terreng og faste installasjoner. Kamprommet var trolig fortsatt trangt, men ikke trangere enn at våpenkniven etter hvert vokste til et stort, enegga sverd som krevde et visst rom for å kunne svinges effektivt.

Figur 3.27: Støtspydspiss, øks med firkantet tverrsnitt og kampkniv, 23/ B 1462-1464 fra Røstad, Ørland. Funnet kan dateres til Nerhus-fase, sein folkevandringstid, eller Nordisk fase I, tidlig merovingertid. Våpentypene er nye i forhold til folkevandringstidas typiske våpentyper, og de er alle nærkampvåpen. Foto: Ingrid Ystgaard.

Skjoldet falt helt ut av gravmaterialet – sammen med øksene og de tveeggede sverdene - fram til midten av 700-tallet. Gutorm Gjessing knytter dette til våpenutrustningens økende innretning mot nærkamp. Skjoldets funksjon i sin tid var å beskytte mot missilvåpen, og hadde en mindre viktig funksjon i nærkamp (Gjessing 1934:123). Skjoldet kom inn igjen i gravmaterialet i Skandinavia i fase V (740/50 – ca. 800 e. Kr.). I denne fasen ble også øksene introdusert på nytt. I det midt-norske materialet ser vi derimot ikke gjenintroduksjonen av skjold før i vikingtid (jf. fig. 3.25 og 3.26).

3.5.3. Hester, rytterkrigere og kavaleri

Hva var hestens rolle i krigføringsteknikkene fra romertid til tidlig vikingtid? I Sør-Skandinavia er sporer et vesentlig trekk ved særlig rike graver i eldre romersk jernalder, men disse forsvinner fra materialet i løpet av yngre romersk jernalder (Hedeager 1990:112f). Raddatz mener at man ikke kan trekke slutninger om rytteriets betydning i eldre jernalder ut fra det foreliggende våpenmaterialet fra kontinentet (Raddatz 1967:16). Claus von Carnap-Bornheim mener at det er sannsynlig at man hadde med hester på skipene som fraktet krigere til de sør-skandinaviske mosene (1997:233-234). Man har uten tvil brukt hest som transportmiddel i militær sammenheng, men det hersker usikkerhet om i hvor stor grad hester ble brukt i slag. Det er sannsynlig at høyere offiserer var til hest, blant annet for å oppnå større mobilitet og overblikk. Ut fra funn av sporer og seletøy fra et våpenoffer fra Ejsbøl mose, datert til yngre romersk jernalder, anslår Mogens Ørsnes at blant de 60 falne soldatene som er representert i mosen var 8 eller 9 til hest (Ørsnes 1984:30f). At offiserer satt til hest svarer ikke til tanken om et kavaleri. Det lange, tveegga sverdet kan ha markert offiserstatus uten at det nødvendigvis var knyttet til krigføring fra hest, men det kan likevel også markere en sammenheng mellom offiserstatus og beridenhet.

Adrian Goldsworthy finner at de klassiske kildene i stor grad legger vekt på hvordan kjernen av de germanske hærene på kontinentet mellom 100 f.Kr. og 200 e.Kr. bestod av krigere til fots. Enkelte hæreledere og medlemmer av krigerfølget kunne være utstyrt med hest, men Cæsar nevner hvordan germanere kunne ri til slaget, men gå av hesten og kjempe til fots. Germanernes hester ble av flere klassiske forfattere vurdert som dårlige, og bare de best stilte krigerne hadde råd til å stille med hest (Goldsworthy 1998:48). Historikeren Hugh Elton finner evidens for kavaleri, eller beridne krigere, i germanske hærer på kontinentet i seinantikken (350-425 e.Kr.), men framholder at hovedtyngden av hærene som regel var infanteri. Kavaleridelen kunne derimot holde høy kvalitet. Kostnadene som knytter seg til hestehold, avl og utdanning av hester til krigføring gjorde at kavaleriet på kontinentet ble

rekruttert fra samfunnseliten. Elton mener at en stadig økende kontroll over landeiendommer gjennom seinantikken økte den germanske elitens evne til å holde hester. I motsetning til Herwig Wolfram, som hevder at den gotiske armeen ekspanderte på 400-tallet som en direkte følge av at kavaleriet satte standarden fra 400-tallet av, mener Elton at det ikke finnes evidens for kavaleriets dominans, og at infanteriet fortsatt spilte en sentral rolle i merovingiske og ostrogotiske hærer på 500-tallet (Wolfram 1988:167-168; Elton 1997:58-59).

Johan Engström hevder uansett, ut fra det arkeologiske materialet, at rytterkrigere fikk økt betydning i Skandinavia i siste del av folkevandringstid og i merovingertid, og at hellenistiske og orientalske rytterkrigeres våpenutstyr påvirket utviklingen av germansk våpenutstyr (Engström 1997). Anne Nørgård Jørgensen slutter seg til dette synet (1997b:98, 1999:172f). Samtidig hevder hun at vi ikke kan snakke om rene rytterhærer. I stedet mener Nørgård Jørgensen at det skjer det en dreining fra aktive til passive fotfolk fra eldre til yngre jernalder, og at ryttere overtar som de offensive i kampene fra overgangen til yngre jernalder. Overgangen fra eldre til yngre jernalder i den danske kronologien skjer mellom yngre romertid og folkevandringstid. Dreiningen mot passive fotfolk og aktive ryttere skal dermed ha skjedd på overgangen til folkevandringstid (Nørgård Jørgensen 1999:200-201).

Hest og hesteutstyr blir et vanlig innslag i skandinaviske graver fra begynnelsen av merovingertida. Trond Meling finner i tillegg enkelte graver med hesteutstyr fra siste del av folkevandringstid i sin undersøkelse av graver med hest og hesteutstyr på Vestlandet. Dette setter han i sammenheng med de mange parallellene mellom graver fra siste del av folkevandringstid på Vestlandet, og tidlige merovingertidsgraver fra andre deler av Skandinavia. Dette gjør siste del av folkevandringstid på Vestlandet til en overgangsperiode mellom folkevandringstid og merovingertid (Meling 2000:110). Et eksempel på ei særlig flott utstyrt folkevandringstidsgrav med hesteutstyr kommer fra grav 2 i Högom i Medelpad. Her ble det funnet to bissel, et enklere ringbissel og et forseggjort stangbissel med et tilsvarende forseggjort hodelag, to sporer og en sal (Ramqvist 1992:66ff). Salen er det best bevarte eksempelet som finnes fra folkevandringstid. Den, og andre bevarte saler fra folkevandringstid og merovingertid, er av en type som er høy foran og bak, og som gir god støtte til rytteren (Sundkvist 2001:132-133). Typen skal være innført til nordvest-Europa av hunere og avarer (Engström 1997:253). I våpengrava fra Hol (81/ T 10159-80), som også er fra folkevandringstid, fantes det ikke hesteutstyr, men et hestekranium i røysa utenfor selve gravkammeret. Hanne Bryn tolker dette som et spor etter et offermåltid knyttet til begravelsesritualet (Bryn 2011:39).

I Midt-Norge finner vi eksempel på bisset i våpengraver fra merovingertid på Torgård (14/ T 14716) og Tosbotn i Bindal (82/ T 15401), jf. fig. 3.33. I tidlig vikingtid blir det vanligere med bisset i gravene, og vi finner dem i 4 av gravene i utvalget i denne avhandlingen (fig. 3.34) Kalle Sognnes viser at graver med hest ikke er knyttet til spesielt høy status i materialet fra Trøndelag. Trond Meling registrerer det samme forholdet på Vestlandet. Sognnes ser likevel at hesteutstyret er konsentrert til de beste jordbruksområdene øst for Trondheimsfjorden og til dalene i Sør-Trøndelag (Sognnes 1988a:48-51, fig. 14; Meling 2000:109). Graver med hesteutstyr fra Trøndelag i yngre jernalder finnes dermed i langt på veg de samme områdene som våpengraver fra tidlig vikingtid (jf. fig. 3.15).

På grunn av bevaringsforhold og gravritualets skjulte logikk er det som oftest ikke mulig å avgjøre om hester i våpengraver kan ha vært transportmidler eller stridshester. Det er også mulig at det holdt med en representasjon av hesten, eller for den del av stridshesten, i mange tilfeller. Variasjonen med hensyn til hest og hesteutstyr i graver i jernalderen er stor; noen ganger er bare hesten eller deler av den lagt ned, andre ganger bare utstyr. Det kan se ut til at det er hestens symbolske verdi som er vektlagt i gravritualet, og at man i enkelte tilfeller kan ha lagt ned for eksempel en skadet hest eller en arbeidshest som symbol for en edlere, spesialisert ridehest, og at bisset i andre tilfeller var nok til å representere hesten, dens funksjon og symbolske betydning i graven (Oma 2001:39; Sundkvist 2001:67). Likevel er det til en viss grad mulig å avgjøre om det er sannsynlig at et bisset har vært brukt til vanlig ridning eller til bruk av hest i krigføring. Dette krever en sterk kontroll over dyret, og dermed et skarpere bisset. Kristine Ledsten har, gjennom en studie av bittet i Torgård-grava i Trondheim, vist at det er sannsynlig at mannen som ble begravd her førte krig fra hesteryggen (Ledsten 2011:83, 93).

Det er vanlig å knytte hest og hesteutstyr i graver fra merovingertid og vikingtid til økonomiske og politiske eliter. Dette knytter seg særlig til studier som legger vekt på kulturell innflytelse fra det frankiske området til Skandinavia. På kontinentet er hest og hesteutstyr knytta til de rikest utstyrte gravene, og man mener å se en sammenheng mellom hesteutstyr i gravene og framvoksteren av tidlige kongedømmer. Hestehold og hesteoppdrett med tanke på krigføring kan i tråd med denne tanken ha vært med på å definere en ny sosial elite i merovingertid (Müller-Wille 1972; Braathen 1989:140; Jørgensen 1991:116; Meling 2000:59).

En toneangivende elite til hest, og økt vekt på kavaleri i krigføring i siste del av folkevandringstid og tidlig merovingertid, kan forklare mange av endringene i våpentyper og våpenkombinasjoner som viser seg i det midt-norske materialet i denne perioden. En tung lanse kan ha vært et sentralt våpen i et kavaleri-angrep, mens øks og kampkniv kan ha vært nyttige sidevåpen. Dette våpenutstyret slo gjennom på bred front ved overgangen til merovingertid, men dette betyr ikke nødvendigvis at alle krigere ble rytterkrigere. Derimot kan en se for seg at også fotfolk ble utstyrt med rytterkrigerens våpenutstyr i en periode der krigføringen ble kraftig nedskalert.

3.6. Våpenkombinasjoner og krigføringens organisasjon

Vi har nå sett hvordan våpentypene kom til og falt fra, og hvordan våpenkombinasjonene endret karakter fra romertid gjennom folkevandringstid og merovingertid til tidlig vikingtid. Disse endringene har stor betydning for hvordan vi kan forstå endringer i krigføringens strategiske sider. Jeg kommer tilbake til dette spørsmålet i en bredere diskusjon som omfatter flere kildekategorier i kapittel 7. I dette avsnittet vil jeg forsøke å bryte ned våpengravmaterialet fra Midt-Norge på en måte som gjør at vi kan få en pekepinn om hvordan den militære organisasjonen kan ha sett ut på et overordnet plan, og hvordan den kan ha endret seg gjennom undersøkelsesperioden. Dette gjør jeg for det første gjennom å se på i hvilken grad våpenkombinasjonene i de midt-norske gravene kan sies å være standardisert gjennom perioden. For det andre ser jeg på antallet våpentyper i hver enkelt grav, og for det tredje på rikdomsindikatorer i våpengravene gjennom undersøkelsesperioden.

3.6.2. Standardisering

Det første spørsmålet jeg vil ta opp er graden av standardisering av våpenkombinasjoner. En høy grad av standardisering av våpentyper i det sør-skandinaviske våpenoffer materialet, som også kan erkjennes i det samtidige gravmaterialet, er tatt til inntekt for en oppfatning av krigføring og krigervesen i eldre jernalder som velorganisert og profesjonalisert i forhold til tidligere og påfølgende faser. Studier av lanser av Vennolum-type fra Illerup viser at framstillingsteknikken og lansenes ensartede formgivning tyder på en serieproduksjon av våpen (Ilkjær, Jouttojärvi og Andresen 1994:26). Man hevder videre at denne standardiseringen tyder på at våpen ble framstilt i større, sentraliserte våpensmier, og distribuert av sentralt plasserte ledere (Carnap-Bornheim og Ilkjær 1996:483-485; Jørgensen 2001:10-11; Nørgård Jørgensen 1999:13-14). Når det gjelder våpen fra merovingertid og tidlig vikingtid, hevdes det på den ene siden at våpen i stadig større grad ble framstilt og distribuert lokalt (Nørgård Jørgensen 1999:13-14). På den andre siden heter det også at

våpenutstyret i gravene i Sør-Skandinavia nå tilhører en felles, pan-europeisk bevæpningsstandard, som gjennomgår en overregional utvikling (Jørgensen 1991:119; Nørgård Jørgensen 1999:160ff). Mot Nørgård Jørgensens sterke vektlegging av standardiseringsnivået i det skandinaviske hærutstyret i merovingertid kan det innvendes at en rekke studier viser betydelige regionale variasjoner i våpenutstyret, blant annet hennes egen (Jørgensen 1991: 119; Nørgård Jørgensen 1999; Watt 2003:181, 189, jf. Lindbom 2006:132). Nørgård Jørgensen mener at man i merovingertid i Skandinavia har hatt et militærvesen som var bygd opp rundt en hird, og der deler av den frie befolkningen var pliktig til å møte med våpen ved oppbud eller mønstring under pålegg om å stille med en ensartet våpenutrustning (Nørgård Jørgensen 1999:171:ff). Ellen Høigård Hofseth finner en mulig lovpålagt våpenutrustning belagt i gravmaterialet på Vestlandet først på 900-tallet e.Kr. (Hofseth 1981, men se Frans-Arne Stylegars kritikk av Hofseths metode, Stylegar 2005).

Uavhengig av de uten tvil store mulighetene for diskusjoner omkring enkelthetene i disse spørsmålene, ser det generelt ut til at det finnes en enighet om at en høy grad av standardisering av våpenutstyret slik vi finner det i eldre jernalder, reflekterer en hær med standardisert våpenutstyr, utrustet av en sentral leder, som kontrollerer en sentralisert våpenproduksjon. Dette kan reflektere en krigføring der mannskapsbehovet var stort, og der fotsoldatenes strid var systematisert, i tråd med forbildet i den vestromerske hæren. Man kan se en tendens til at disse forholdene tas til inntekt for et syn på militærvesenet i yngre romertid som profesjonalisert. Standardiseringen og systematiseringen av hæren ser uten tvil ut til å være langt framskreden, men profesjonaliseringen av det å være kriger behøver ikke å være like stor i alle delene av hæren. En kan se for seg at et offisers- og hærledersegment kunne ha en oppfatning av at de hadde en krigerprofesjon. Samtidig behøver ikke profesjonaliseringen av krigere på fotsoldatnivå i yngre romertid å ha kommet svært langt. I krigføring basert på store mannskaper med standardisert utstyr og systematisert strid, har man absolutt behov for felles opplæring, men denne opplæringen behøver ikke å ha vært svært omfattende for at krigerne skal ha fungert i et slag. I yngre romertid kan kravet til kvantitet med hensyn til fotsoldater ha vært viktigere enn kravet til kvalitet. De mange våpentypene som opptrer i yngre jernalder reflekterer trolig et langt større opplærings- og våpentreningsbehov for den enkelte krigeren. Kriгерrollen blir i større grad profesjonalisert, og en mye høyere grad av initiativ ligger nå hos den enkelte krigeren. Rettesnoren for krigere i første del av yngre jernalder ligger dermed på kvalitet framfor kvantitet. En lavere grad av standardisering av våpenutstyret slik vi finner det i yngre jernalder, selv om våpenutstyret fortsatt er preget av

overregionale trekk og går gjennom de samme endringene til omtrent samme tid, signaliserer på sin side en hær der våpenproduksjonen og - distribusjonen ikke er underlagt en sentralisert kontroll, men foregår lokalt og på oppdrag av lokale ledere eller til og med den enkelte krigeren. Den enkelte krigeren har nå selv ansvar for å skaffe seg den utrustningen han trenger.

I dette arbeidet har jeg ikke kunnet gå inn i studier av de enkelte våpentypene for å undersøke hvorvidt de er standardiserte og eventuelt produsert og distribuert sentralt. Derimot kan jeg undersøke *våpenkombinasjonene* i midt-norske graver med tanke på om de har gått gjennom en utvikling fra en sterkere standardisering i eldre jernalder til en svakere standardisering i yngre jernalder. I de til sammen 31 våpengravene fra eldre og yngre romertid i Midt-Norge finner vi til sammen 11 ulike kombinasjoner av våpen (fig. 3.23, blått felt). Kombinasjonene fordeler seg slik:

Sverd, skjold, lanse og kastespyd	6
Skjold, lanse og kastespyd	4
Sverd, lanse og kastespyd	4
Lanse og kastespyd	4
Skjold og lanse	3
Lanse	3
Sverd, skjold og lanse	2
Skjold	2
Sverd og skjold	1
Sverd, kastespyd og øks	1
<u>Sverd</u>	<u>1</u>
Sum	31

Figur 3.28: *Våpenkombinasjoner fordelt på våpengraver i Midt-Norge i eldre og yngre romertid.*

Vi får et inntrykk av at våpenkombinasjonene følger en nokså høy grad av standardisering, der særlig kombinasjonen av lanse og kastespyd er sentral. Folkevandringstidas 16 våpengraver i Midt-Norge representerer derimot hele 14 forskjellige våpenkombinasjoner (fig. 3.23, grønt felt). Bare to våpenkombinasjoner går igjen i mer enn en grav. Den ene kombinasjonen som finnes i to graver er til gjengjeld den «klassiske» kombinasjonen av lanse og kastespyd. Den andre er en enkeltstående lanse. Flere våpentyper kommer til i folkevandringstid, og våpenkombinasjonene og våpenutrustningen framtrer som mindre standardisert enn i romertid i takt med at antallet våpentyper stiger samtidig som antallet våpengraver faller. I merovingertid er de 17 gravene i materialet fordelt på 10 ulike kombinasjoner (fig. 3.24, fiolett felt). Den framherskende kombinasjonen som går igjen i seks

graver består av kombinasjonen enegga sverd og støtspyd. Et enkelt enegga sverd finnes i to graver, og kombinasjonene av to enegga sverd, støtspyd og øks finnes i to graver. De øvrige 9 gravene er utstyrt med ulike våpenkombinasjoner. I tidlig vikingtid (fig. 3.24, brunt felt) er de 25 gravene i materialet fordelt på 17 ulike kombinasjoner. Den hyppigste kombinasjonen består av enegga sverd, støtspyd og øks, og finnes i fire graver, mens enegga sverd og øks finnes i to graver og enegga sverd, øks og kniv også finnes i to graver. Hver enkelt av de øvrige kombinasjonene finnes i bare en grav. Hovedinntrykket er at våpenkombinasjonene i folkevandringstid, merovingertid og tidlig vikingtid er mindre standardiserte enn i romertid. Dette henger uten tvil sammen med det enkle faktum at det finnes færre våpentyper å variere med i romertid. Grunnlaget for variasjon og for å sette sammen ulike våpenkombinasjoner i gravene øker dermed utover gjennom folkevandringstid, merovingertid og tidlig vikingtid. Dermed kan man på den ene siden hevde at man hadde mer standardiserte våpenkombinasjoner i eldre jernalder, mens på den andre siden hadde man større rom for variasjon i yngre jernalder. Uavhengig er dette er effekten at kombinasjonene i yngre jernalder blir mindre standardiserte. Dette faller sammen med at våpnene blir flere og åpner for større improvisasjon samtidig som de til sammen blir mer krevende å håndtere.

For å oppsummere: I eldre jernalder, og særlig i yngre romertid, er våpentypene få og standardiserte. Dette finner vi reflektert i våpenkombinasjonene som særlig er organisert rundt kastespyd og lanse. I løpet av folkevandringstid kommer flere våpentyper til, samtidig med at standardiseringen av våpenkombinasjonene løses opp. I merovingertid er den foretrukne våpenkombinasjonen i gravene enegga sverd og støtspyd, men mange andre varianter finnes også. Det enegga sverdet blir dominerende og nesten obligatorisk. I tidlig vikingtid utgjør det enegga sverdet, spydet og øksa kjernen i svært mange våpenkombinasjoner, og en ny standardisering kommer til syne. Denne utviklingen kan reflektere en systematisert og mannskapskrevende form for krigføring i yngre romertid, der offisers- og hærledersegmentet opplevde en betydelig grad av profesjonalisering, mens massene av krigerne kan ha vært mindre profesjonelle. Systematisering og masseproduksjon slår sprekker i løpet av folkevandringstid, og i merovingertid ligger vekten på lokalt produserte og kanskje individuelt tilpassede våpen, samtidig som krigerrollen krever en stor beherskelse av våpen så vel som av kampføring i en situasjon der krigføringen er uforutsigbar og stiller store krav til den enkelte krigerens initiativ. Med disse kravene kommer det til en økende profesjonalisering av krigerrollen i form av at større deler av et livsløp tilegnes opplæring, våpentrening og krigføring.

3.6.3. Antall våpen i gravene i et langtidsperspektiv

En annen måte å få fram en indikasjon på hvordan den militære organisasjonen kan ha sett ut gjennom undersøkelsesperioden, er å lage en enkel analyse av hvor mange våpen som er lagt ned i gravene gjennom perioden. Bakgrunnen finnes i en hypotese om at mange våpen i grava uttrykker en høy stilling i et militært hierarki, mens færre våpen i grava uttrykker en lavere stilling i et militært hierarki. Lotte Hedeager gjennomførte en lignende analyse i «Danmarks jernalder. Mellem stamme og stat» (Hedeager 1990:117f). Hennes resultater viser at det fantes en klart hierarkisk struktur nedfelt i våpenmaterialet i Danmark i eldre jernalder. Gjennom å telle opp antall graver med høyt og lavere antall våpen, kan man få et hint om hvordan et slikt hierarki kan ha utviklet seg i et langtidsperspektiv. En utfordring ved framgangsmåten ligger i at både gravskikk og samfunnhierarki går gjennom store endringer gjennom analyseperioden. Jeg vil derfor supplere analysen av antall våpen i gravene med en analyse av rikdomsindikatorer i våpengravene i kapittel 3.6.4.

Tabellen i fig. 3.29 viser at vi i eldre romertid har flest graver med 2 våpen i kombinasjon. Vi har også et par graver med 3 våpen, mens 1 grav har 4 våpen og 1 grav er utstyrt med bare ett våpen. Vi har bare 7 graver fra eldre romertid i materialet, og vi kan ikke trekke slutninger om militær organisasjon i eldre romertid på grunnlag av dette antallet. Jeg har likevel skilt ut våpengravene fra eldre romertid for å se om materialet antyder en utvikling i den militære organisasjonen fra eldre til yngre romertid. Det viser seg at bildet av antallet våpen i gravene i yngre romertid skiller seg sterkt ut i forhold til perioden før og etter. I denne perioden, da våpenutstyret som vi har sett var standardisert, og da stridsteknikkene trolig også var nokså skjematisk og sterkt inspirert av romersk krigføring, er det vanligere med tre og fire våpen i

	Eldre romertid (7 graver)	Yngre romertid (25 graver)	Folkevandringstid (16 graver)	Merovingertid (17 graver)	Tidlig vikingtid (25 graver)
6 våpen	-	-	1 = 6,25 %	1 = 5,88 %	1 = 4 %
5 våpen	-	-	-	-	1 = 4 %
4 våpen	1 = 14,28 %	5 = 20 %	1 = 6,25 %	2 = 11,76 %	4 = 16 %
3 våpen	2 = 28,5 %	11 = 44 %	2 = 12,5 %	3 = 17,65 %	9 = 36 %
2 våpen	3 = 42,85 %	4 = 16 %	6 = 37,5 %	9 = 52,94 %	10 = 40 %
1 våpen	1 = 14,28 %	5 = 20 %	3 = 18,75 %	2 = 11,76 %	-
Sum	7	25	13	17	25

Figur 3.29: Fordeling av antall våpen i våpengraver fra eldre romertid, yngre romertid, folkevandringstid, merovingertid og tidlig vikingtid.

gravene enn det er med ett og to. Man foretrekker dermed komplett eller nokså komplett våpenutstyr i gravene i en periode da det fulle våpensettet består av fire våpen (lanse – kastespyd – sverd – skjold). Bildet snur seg fullstendig igjen i folkevandringstid, da 4 og 3 våpen i gravene er unntaket, mens 2 eller 1 våpen blir hovedregelen. Ei grav skiller seg ut i materialet med hele 6 våpen (75/ T 19624 Veiem i Grong). Denne grava illustrer utvidelsen i våpensettet som kommer i folkevandringstid med øks og pil og bue. Om vi ser eldre jernalders våpengraver under ett, kan vi se en tendens til at man foretrekker fullt våpensett i gravene i yngre romertid, mens man i folkevandringstid i større grad nøyer seg med ett eller to våpen i gravene.

I merovingertid og tidlig vikingtid ser vi en klar tendens til at man utstyret våpengraver med 2 våpen, som er vanligst i merovingertid, eller 3 våpen, som blir like vanlig som 2 våpen i tidlig vikingtid. Graver med 4, 5 og 6 våpen (fullt våpensett) er relativt sjeldne i merovingertid og tidlig vikingtid. Dette kan antyde at et fullt våpensett i denne perioden er med på å understreke den dodes status som kriger eller militær leder. Vi har tidligere sett at så godt som alle våpensett i merovingertid og tidlig vikingtid inneholder et enegga sverd. Dette sverdet er svært ofte supplert med et støtspyd og/eller ei øks. Dette våpenutstyret ser ut til å ha vært regnet som tilstrekkelig i gravene merovingertid og tidlig vikingtid. Våpenutstyret i gravene er dermed mindre omfattende enn det som var idealet i yngre romertid.

Fig. 3.8 og 3.9 viser hvordan våpengraver utgjør halvparten eller oppunder halvparten av alle graver i eldre og yngre romertid, mens de utgjør bare ca. 11 % av det samla antallet graver i folkevandringstid. I merovingertid og tidlig vikingtid stiger våpengravens andel av det totale antallet graver igjen, opp mot ca. 25 %. En foreløpig tolkning av dette bildet er at en standardisert og systematisert form for krigføring i yngre romertid utfordres og oppløses i løpet av folkevandringstid, og at skikken med våpen i gravene taper terreng samtidig med at den systematiserte formen for krigføring går i oppløsning. I sein folkevandringstid og tidlig merovingertid er våpengravene få, og preget av lite standardisert våpenutstyr. Dette kan falle sammen med en økende profesjonalisering av krigerrollen parallelt med at måten man fører krig på løses opp. Romertidas store mannskapsbehov senkes, samtidig som at krigerrollen blir stadig viktigere og etter hvert mer profesjonalisert. I sein merovingertid og tidlig vikingtid øker andelen våpengraver igjen. Dette kan tolkes som et resultat av at våpen igjen blir mer tilgjengelig i samfunnet, og at våpenutstyr blir lagt i gravene til flere og mindre bemidlede menn i merovingertid og tidlig vikingtid. Dette kan reflektere et nytt, økt mannskapsbehov i krigføringen, og en mer lagdelt hærstruktur der de profesjonelle krigerne finnes i

lederposisjoner, mens mindre profesjonelle og kanskje utkalte krigere fyller mannskapsrekkene.

3.6.4. Rikdomsindikatorer i våpengravene i et langtidsperspektiv

En tredje måte å få fram et bilde av krigføringens organisasjon på, er å koble våpenutstyr til rikdomsindikatorer, og å knytte antall våpen i gravene til funn som markerer høy økonomisk evne. Lotte Hedeager har utført en tilsvarende analyse av våpengraver fra romertid i Danmark (Hedeager 1990:118ff). Her vil jeg analysere antall våpen og rikdomsindikatorer i et langtidsperspektiv fra eldre romertid til tidlig vikingtid. Faktorer som er med på å markere høy økonomisk evne i gravmaterialet i våpengraver i Midt-Norge i eldre jernalder, er på en side antall våpen i kombinasjonene, og på en annen side forekomsten av importgjenstander fra Romerriket og gjenstander av edelmetall i gravene. Sverre Marstrander har vist at importgjenstander finnes relativt sjelden i våpengraver på Innherred i romertid. Det finnes ingen en- til-en-sammenheng mellom våpen og importgjenstander i gravene (L. Marstrander 1983:102; jf. Prestvold 1999:71ff). Graver på Innherred i romertid som er registrert med høy AOT-verdi (AOT= antall oldsakstyper) er heller ikke nødvendigvis våpengraver, selv om en av de fire gravene med høyest AOT-verdi og en høy andel importsaker, er den ene av de to våpengravene fra sein eldre romertid på Egge (42/ T 18261a-p) (L. Marstrander 1983:143). Våpengraver i Trøndelag kan dermed ikke uten videre knyttes til det aller rikeste sjiktet av graver fra perioden.

Materialet fra eldre romertid i Midt-Norge er magert, men oversikten i fig. 3.30 viser at den våpengrava som inneholder et importert kar og to gullringer, også er utstyrt med fullt våpensett (42/ T 18261a-p fra Egge i Steinkjer, med lanse, kastespyd, sverd og skjold, jf. L. Marstrander 1983:143). Egge-grava befinner seg i en overregional, skandinavisk bølgetopp med hensyn til antallet særlig rike graver i siste del av eldre romertid. I yngre romertid (fig. 3.31) er det en klar tendens til at gullringer og importerte kar finnes i graver med 4 og 3 våpen. Samtidig er det interessant å merke seg at ei grav som bare er utstyrt med et skjold, som jeg oppfatter som et ikke funksjonelt våpensett, også er utstyrt med et importert bronsekar av en relativt sjelden type (13/ C 2507 Grødal i Sunndal). Det kan være at denne grava representerer et begravelserituale der våpenet får et symbolsk innhold som skiller seg fra våpenets funksjon.

Eldre romertid	Antall graver	Importerte kar / glass	Gullringer
4 våpen	1	1	1
3 våpen	2	0	0
2 våpen	3	0	0
1 våpen	1	0	0
Sum	7	1	1

Figur 3.30: Forholdet mellom antall våpen, importerte kar og gullringer i våpengraver fra Midt-Norge i eldre romertid.

Yngre romertid	Antall graver	Importerte kar/glass	Gullringer
4 våpen	5	0	2
3 våpen	11	1	2
2 våpen	4	0	0
1 våpen	5	1	0
Sum	25	2	4

Figur 3.31: Forholdet mellom antall våpen, importerte kar og gullringer i våpengraver fra Midt-Norge i yngre romertid.

Antallet våpengraver faller i folkevandringstid (fig. 3.32), og det gjør antallet importerte kar og gullringer også (jf. Prestvold 1999:76-77). Faktisk finnes det bare ett importert kar og en gullring i utvalget av våpengraver fra Midt-Norge i folkevandringstid. Begge finnes i ei grav med 4 våpen (80/ T 10159 Hol i Inderøy, med lanse, sverd, skjold og pilspisser, jf. Bryn 2011). Grava 75/ T 19624 fra Veiem i Grong har flere våpen, og representerer på den måten folkevandringstidas fulle våpensett, men det finnes ingen gullring eller importerte kar i denne grava. Derimot er det bevart særlig fine tekstiler og draktilbehør i form av gull- og sølvforgylte hektespenner fra Veiem. Tekstilene er rester etter bl.a. en blågrønn kjortel med hestehårsbånd, laget med en framstillingsteknikk som er svært tidkrevende, og som representerer en betydelig investering (Farbrege 1980; Bender Jørgensen 2003:68; Hongset 2012).

Folkevandringstid	Antall graver	Importerte kar	Gullringer
6 våpen	1	0	0
4 våpen	1	1	1
3 våpen	2	0	0
2 våpen	6	0	0
1 våpen	3	0	0
Sum	13	1	1

Figur 3.32: Forholdet mellom antall våpen, importerte kar og gullringer i våpengraver fra Midt-Norge i folkevandringstid.

På overgangen til yngre jernalder endrer gravskikken seg. Importgjenstander fra Romerriket og gullringer er ikke lenger sentrale statusmarkører i gravene. Derimot oppstår det en helt ny skikk med å utstyre den døde med hesteutstyr og i noen tilfeller også med hest. Skikken med å begrave den døde i eller med en hel båt eller deler av en båt oppstår også ved overgangen til yngre jernalder. Det gjør også skikken med å utstyre den døde med jordbruks-, snekker- og smedredskaper. Vi kan særlig oppfatte hest og båt i grav som uttrykk for høy økonomisk evne i merovingertid og tidlig vikingtid.

En sammenstilling av antall våpen med hesteutstyr i form av bissel og rester av båt i form av båtsaum i gravene viser imidlertid at vi ikke kan knytte graver som er utstyrt med mange våpen spesielt til hest og / eller båt i grava (fig. 3.33). I gravene fra merovingertid finner vi bissel i to graver. Den ene av disse, 14/ T 14716 fra Torgård i Trondheim datert til fase II helt i begynnelsen av merovingertid, er svært rikt utstyrt med hele 6 ulike våpen, mens den andre, fra Tosbotn i Bindal (82/ T 15401) fra fase IV-V sist i merovingertid er utstyrt med to våpen. Vi har ingen eksempler på båtsaum i våpengravene fra merovingertid i materialet, men vi finner redskaper i 10 av gravene. Det er vanligst med redskaper i våpengraver som inneholder to våpen.

Merovingertid	Antall graver	Bissel	Båtsaum	Redskaper
6 våpen	1	1	0	0
4 våpen	2	0	0	2
3 våpen	3	0	0	1
2 våpen	9	1	0	6
1 våpen	2	0	0	1
Sum	17	2	0	10

Figur 3.33: Forholdet mellom antall våpen, bissel, båtsaum og redskaper i våpengraver i Midt-Norge fra merovingertid.

I gravene fra tidlig vikingtid finner vi bissel i 4 graver, båtsaum i 5 og redskaper i 9 graver (fig. 3.34). Bissel knytter seg til ei grav med 6 våpen (4/ T 14900 Mjelva i Rauma), ellers finner vi bissel i graver med 3 eller 2 våpen. Båtsaum finner vi i graver med 3 eller 2 våpen. Redskaper finner vi i grava fra Mjelva med 6 våpen, ellers er det vanligst med redskaper i graver som er utstyrt med 2 våpen.

Tidlig vikingtid	Antall graver	Bissel	Båtsaum	Redskaper
6 våpen	1	1	0	1
5 våpen	1	0	0	0
4 våpen	4	0	0	2
3 våpen	9	2	3	1
2 våpen	10	1	2	5
Sum	25	4	5	9

Figur 3.34: Forholdet mellom antall våpen, bissel, båtsaum og redskaper i våpengraver i Midt-Norge i tidlig vikingtid.

Forholdet mellom antall våpen i grava og andre gjenstander i grava som kan indikere rikdom eller høy status er dermed et annet i yngre jernalder enn i eldre jernalder. Bildet av en sammenheng mellom våpen og rikdomsindikatorer i gravene i yngre romertid styrker inntrykket av at våpen i denne perioden var forbeholdt en samfunnsklasse som hadde mulighet til å akkumulere rikdom og innflytelse, og som markerte dette rituelt i forbindelse med begravelser. I folkevandringstid, merovingertid og tidlig vikingtid er det derimot ikke noen klar sammenheng mellom hvor mange våpen den døde er utstyrt med, og hvorvidt grava

i tillegg er utstyrt med rikdomsindikerende gjenstander som hesteutstyr, båt eller redskaper. Samtidig er det vanlig at det finnes færre våpen i flere graver. En foreløpig tolkning er at dette er et uttrykk for en oppløsning av sammenhengen mellom en særlig privilegert samfunnsklasse og våpengravskikken. Særlig fra merovingertid, og mest uttalt i tidlig vikingtid, ser det ut til at våpengravskikken brer om seg, og at den blir vanlig også i samfunnsgrupper som ikke sitter med direkte kontroll over rikdom og innflytelse.

3.6.5. Sammenfatning

Fra våpengravene i Midt-Norge kan vi mane fram et bilde av en militær organisasjon i yngre romertid som er preget av standardiserte våpenkombinasjoner og trolig også en nokså veldrillet og gjennomstrukturert, om ikke direkte profesjonalisert hær, under kontroll av en særlig økonomisk potent samfunnsklasse. I folkevandringstid og tidlig merovingertid løser standardiseringen seg opp, og våpengravene har ikke lenger den klare sammenhengen med rikdomsindikatorer. I sein merovingertid og tidlig vikingtid ser vi konturene av en ny standardiseringsnorm i våpenutstyret, samtidig som antallet våpengraver eksploderer, og våpengravene kan knyttes til et bredt og ikke nødvendigvis økonomisk kontrollerende lag av den mannlige befolkningen.

3.7. Våpen, stridsteknikk og militær organisasjon

I dette kapitlet har jeg undersøkt krigens og konfliktenes praksis fra eldre romertid til tidlig vikingtid gjennom en studie av endringer i våpentyper og våpenkombinasjoner. Studien har foregått på flere nivå. For det første har jeg undersøkt endringen i våpenbruk og stridsteknikk på bakgrunn av endringer i våpentyper og våpenkombinasjoner som finnes i gravene. For det andre har jeg sett nærmere på standardisering og organisering av krigføringen på bakgrunn av sammensetninger av våpenkombinasjoner, antall våpen i gravene og rikdomsindikatorer knyttet til våpengravene gjennom perioden. På grunnlag av dette trekker jeg konklusjoner vedrørende utviklingen av våpenbruk, strategi og krigføringens organisering gjennom perioden.

3.7.1. Romertid

Våpentyper og våpenkombinasjoner fra yngre romertid viser en høy grad av standardisering og en tydelig påvirkning fra den romerske krigsmaskinen. Våpentyper og våpenkombinasjoner var satt sammen for å fungere i en standardisert og systematisert form for krigføring, som krevde store hærer satt sammen av krigere med standardisert utstyr og en viss grad av felles opplæring. Krigføring på en slik skala må ha foregått på et regionalt plan,

ikke minst for å sikre et stort nok rekrutteringsgrunnlag til hærene. Dette står ikke i motsetning til at man også kan ha ført mindre kriger med mindre ordna slag på et lokalt plan. Ideen om hvordan krigføringen skulle være, som var førende for hvordan utrustning og opplæring foregikk, var uansett det store feltslaget.

Standardiseringen av våpenutstyret viser også at import, produksjon og distribusjon av våpen i større eller mindre grad må ha vært sentralisert. Carnap-Bornheim og Ilkjær mener at dette må ha vært kontrollert av et militært lederskap, som oppbevarte våpnene i arsener og utrustet krigere når det var nødendig. Dette forklarer ikke hvorfor våpen også havnet i graver, øyensynlig som den avdøde mannens eiendom. Carnap-Bornheim og Ilkjær foreslår at våpen kunne bli gitt som gave til krigere som utmerket seg særlig, eller at det også fantes en mulighet for individuelt eierskap (Carnap-Bornheim og Ilkjær 1996:328, 1999). Dette var et kostbart militærvesen. Å holde soldatene med våpen var trolig ikke den største utgiften: Det må ha knyttet seg betydelig større utgifter til å mønstre, lære opp, underholde og transportere hæren. Disse utgiftene måtte dekkes med grunnlag i en solid basis i en stabil overskuddsproduksjon av landbruksvarer. Den geografiske fordelingen av våpengraver fra eldre og yngre romertid samler seg også til de beste jordbruksområdene i regionen (fig. 3.11, 3.12). Krigføringen i romertid var dermed trolig organisert omkring sentrale personer med kontroll over sentrale ressurser, som var plassert på sentrale punkter i landskapet. Rekrutteringsgrunnlaget for romertidas hærer var å finne der det fantes gode muligheter for å samle overskuddsrikdom gjennom landbruk. Mye tyder på at de kjempende i romertidas hærer i Midt-Norge mottok våpen og opplæring sentralt, selv om vi ikke uten videre kan plassere dem i Lars Jørgensens soldat-kategori (2001:10).

3.7.2. Folkevandringstid

Utover i yngre romertid foregikk det en stadig økende spesialisering av krigføringen. Dette vises i våpenutvalget, der pilspisser kommer til og antyder at det fantes spesialiserte bueskyttere som kunne støtte hovedhæren ved angrep. Bueskyttere kunne også brukes ved angrep på andre mål enn en møtende hær. I tidlig folkevandringstid falt skjoldet fra i stadig sterkere grad. Samtidig kom øksa inn i våpensettet. Bortfallet av skjoldet og opptaket av øksa i folkevandringstid tyder på at krigens praksis endret karakter. Dette tyder på at yngre romertids offensive strategi, der man bærer med seg sitt vern i angrepet, etter hvert må vike for en mer defensiv strategi der man befinner seg bak et fysisk vern. Man gikk bort fra idealet om de store feltslagene (Herschend 2009:377). Angrepene rettet seg i mindre grad mot en møtende hær, og i større grad mot punkter i landskapet man ønsket å vinne kontroll over.

Slike punkter skal man trolig knytte til en høvding eller krigsherre som man ønsker å overvinne. Kampene foregikk nå i langt større grad på et lokalt plan. Man var ute etter å overraske og overfalle, ikke etter å vise overlegen slagstyrke. Den nye formen for krigføring krevde helt andre hensyn. Man hadde ikke lenger bruk for store mannskapsstyrker med felles opplæring. Man trengte standardisert våpenutstyr og felles våpenopplæring i langt mindre grad. Man importerte våpen i mindre grad. Romertidas krigføeringsorganisasjon smuldret opp. Krigføringen ble trolig mindre kostbar, og det ble mulig for flere krigsherrer å mobilisere mindre krigerforbund og sette i gang angrepsraid i lokalområdet. Mulighetene for å gjøre sosiale sprang for den enkelte krigsherre åpnet seg. Våpengravenes geografiske fordeling i folkevandringstid viser en betydelig større spredning, også til områder som gir et mindre jordbruksoverskudd (fig. 3.13). Våpengravenes frekvens faller betydelig fra yngre romertid fra folkevandringstid. Dette kan tas til inntekt for at romertidas storskala krigføring brytes opp, og at færre menn trekkes inn i våpenopplæring og krigføring.

3.7.3. Merovingertid

Det kan dermed se ut til at de mest fundamentale endringene i stridsteknikken skjer i løpet av folkevandringstid. Omveltningen i våpenutstyret som skjer på overgangen til merovingertid kan forstås som en konsekvens av en endring i krigføringens praksis som allerede har satt inn, og en naturlig fortsettelse av innføringen av de nye våpentypene som kommer til på slutten av folkevandringstid (jf. Berge 2006:106). I tidlig merovingertid kan det se ut til at man kvitter seg med våpentyper som ikke lenger kommer til nytte. Dette gjelder særlig kastespydene. Øksa faller også ut av våpensettet for ei tid. Samtidig kommer det til flere nye nærkampvåpen. Det store utvalget i nærkampvåpen kan tyde på en uforutsigbar form for krigføring. Dette stiller krav til den enkelte krigeren om å beherske en rekke våpenteknikker. I de svært rikt utstyrte gravene fra perioden, som vi finner et eksempel på i Torgårdgrava, ser det ut til at man har lagt vekt på at alle tilgjengelige våpentyper, også våpentyper med en redusert praktisk betydning slik som det tveegga sverdet og skjoldet, skal være med. De nye våpentypene, støtspyd og enegga sverd, er inspirert av våpentyper som knyttes til østlige rytterfolk og til krigføring til hest. Krigføring til hest får økt betydning blant germanere på kontinentet i folkevandringstid og merovingertid. Krigføring til hest blir trolig også viktigere i Skandinavia. Rytterkrigeres våpenutstyr slo gjennom på bred front, også blant kriger som fortsatt kjempet til fots. Hesten ga økt mobilitet, noe som var sentralt i krigføring som krevde hurtighet, overraskelse og god terrengutnyttelse. Alle disse momentene ble stadig viktigere gjennom folkevandringstid og på overgangen til merovingertid. Den geografiske fordelingen

av våpengraver i merovingertid viser fortsatt et spredt mønster på samme måte som våpengravene fra folkevandringstid. Oppløsningen av våpengravkonsentrasjonene og spredningen av våpengravene i folkevandringstid og merovingertid understreker tendenser i våpengravmaterialet som peker mot en destabilisering og oppløsning av den militære organisasjonen i folkevandringstid og merovingertid. I tidlig merovingertid er våpengravens frekvens svært lav, noe som understreker inntrykket av at krigføringen fragmenteres og at rekrutteringen til denne praksisen faller. Krigføringen i Midt-Norge i merovingertid var trolig lite omfattende, lite kostbar og svært dominert av tydelige og ledende enkeltindivider.

3.7.4. Sein merovingertid og tidlig vikingtid

I siste del av merovingertid og inn i begynnelsen av vikingtid skjer det igjen en nokså omfattende endring i våpenmaterialet, trolig under inspirasjon fra endringer i våpensettet i det nordfrankiske området. Øksa, skjoldet og det tveegga sverdet blir gjenintrodusert i det skandinaviske materialet, men våpnene får en annen utforming og funksjon enn de hadde i tidlig merovingertid. Øksene er rene våpenøkser med utpreget skjegg som forlenger eggen og gir hugget en skjærende virkning. De nye, tveegga sverdene er av en helt annen type enn statusmarkørene fra folkevandringstid og merovingertid. De er lange huggsverd som etter hvert masseproduseres og blir en del av grunnbevæpningen. Skjoldene som kommer tilbake i det skandinaviske våpenutstyret er mindre, lettere og mer manøvrerbare enn praktskjoldene fra tidlig merovingertid. Imidlertid finner vi ikke slike skjold i det midt-norske materialet. Dette kan enten komme av at skjoldene ikke vinner innpass i gravritualet her, eller at skjold ikke nødvendigvis var utstyrt med en skjoldbule av jern – eller at skjold ikke var nødvendig som en del av våpensettet på grunn av stridsteknikken som rådde. Det enegga sverdet er nå solid etablert som hovedvåpen. Det blir lengre, kraftigere og tyngre gjennom perioden. Det kraftige støtspydet holder også stand, og pil og bue er fortsatt i bruk. De ulike våpentypene deler fortsatt overordna likheter over store regioner i Skandinavia og Nord-Europa, men vi kan også peke ut distinkte regionale trekk i våpenutstyret. For det midt-norske materialet sin del har vi tydelig regionale øksetyper, og skjoldets fravær i våpengravene er et annet regionalt trekk.

Enkelte våpen var uten tvil importert, men alle våpentypene som gjør seg gjeldende i de midt-norske gravene kunne trolig produseres lokalt. De dominerende våpentypene, enegga sverd, spyd og øks, ser ut til å ha vært relativt rimelige i produksjon. Enegga sverd, spyd og øks er også våpentyper som kan brukes uten alt for inngående våpen- og formasjonsopplæring. I landskapslovene, som ble nedskrevet så seint som på 1200-tallet e.Kr., stilles det krav om at

hver frie mann skal holde seg med øks eller sverd i tillegg til spyd og skjold, og vise disse våpnene på tinget (Gulatingsloven kap. 15, §309, se Robberstad 1969). Dette er et ledd i et utskrivningssystem, der hæren er sammensatt av profesjonelle ledere som er krigere eller soldater, og der en større mannskapsmasse settes sammen av utskrevne (Jørgensen 2001:10). Samtidig har Ellen Høigård Hofseth vist at en kan spore en slik våpenutrustning i gravene på Vestlandet så langt tilbake som på 900-tallet e.Kr. (Hofseth 1981). Vi har ikke belegg for å si at det eksisterte et utskrivningssystem eller en leidang i Norge så tidlig som i tidlig vikingtid, men våpnene som knyttes til et slikt utskrivningssystem på 1200-tallet ble introdusert på denne tida. Selv om våpnene i mindre grad er importert og i større grad produsert lokalt, ser vi tegn som tyder på økende grad av masseproduksjon og standardisering i sein merovingertid og tidlig vikingtid. Det kan også se ut til at krigeren i den seine merovingertidas og den tidlige vikingtidas hær i stor grad hadde ansvar for å utruste seg selv med våpen. Dette er alle trekk som Edward James beskriver når han trekker opp et riss av *det martiale samfunn* (James 1997, jf. kap. 8.6).

Våpengravenes fordeling i landskapet viser på nytt en tydelig konsentrasjon til sentrale jordbruksområder som kan gi en overskuddsproduksjon. Våpengraver fra sein merovingertid og tidlig vikingtid overlapper i stor grad med våpengraver fra yngre romertid (jf. Røskaft 2003:154-155). Dette har trolig sammenheng med at investeringene i krigføring øker igjen. Etter en lavfrekvensperiode på rundt to hundre år gjennom folkevandringtid og tidlig merovingertid, tar våpengravskikkens frekvens seg opp igjen mot slutten av merovingertid, rundt midten av 700-tallet. Disse endringene reflekterer både en ny endring i stridsteknikk som beveger seg mot større hærer og slag på et stadig mer regionalt nivå. Det reflekterer også en økende alminneliggjøring av våpenutrustningen.

Kapittel 4: Borger

Borger fra forhistorisk tid er godt representert i Midt-Norge, og det finnes mindre undersøkelser og gjenstandsfunn fra såpass mange av dem at materialet kan la seg bruke til å tegne en skisse av når og hvordan disse borgene har vært brukt, og av hvordan de kan ha inngått i krigføringens praksis i slutten av eldre jernalder.

I dette kapitlet legger jeg stor vekt på framstillingen av forskningsstatus med hensyn til borger i Norge, Sverige og Tyskland. Bakgrunnen for dette er at kunnskapen om borgene her til lands er relativt liten. Derfor har jeg funnet det nødvendig å gå nokså detaljert til verks med å presentere undersøkelser og tolkninger av borger i Norge. Deretter vil jeg legge fram undersøkelser av materiale fra Sverige og Tyskland som viser kunnskapspotensialet som finnes i borgene. Tolkninger av borger i Sverige og Tyskland kan, med forbehold, fungere som analogier til det norske materialet. Med bakgrunn i dette vil jeg rette fokus mot kildekritiske og metodiske utfordringer. De tre største utfordringene knytter seg til mangelen på empiri, på en innarbeidet begrepsbruk, og til spørsmålet om borgenes relevans som kilde til et studium av krigens praksis. Representerer borgene krigens praksis på en adekvat måte? Etter disse diskusjonene går jeg over til å sammenstille og presentere borgmaterialet fra Midt-Norge slik det foreligger i dag. Ut fra sammenstillingen lager jeg en oversikt over borger som ser ut til å ha vært i bruk i løpet av avhandlingas undersøkelsesperiode. Innenfor denne perioden ser bruken av borgene ut til å konsentrere seg i yngre romertid og folkevandringstid. Hver enkelt av borgene med bruksfaser i siste del av eldre jernalder vil bli nærmere presentert, før jeg sammenfatter opplysninger fra borgene med særlig hensyn til bosetningsindikatorer, størrelse, bruksfaser og plassering i terrenget. Ut fra denne informasjonen vil jeg forsøke å komme fram til en grov kategorisering av borgene, basert på et skille mellom borger med og uten bosetningsindikatorer. Til slutt vil jeg forsøke å tolke borgene ut fra spørsmålet om et særlig behov for beskyttelse i terrenget i yngre romertid og folkevandringstid. Slik vil jeg komme fram til en forståelse av hvordan beskyttelse som strategi ble en sentral del av krigens og konfliktenes praksis i løpet av yngre romertid og særlig folkevandringstid. Denne diskusjonen vil, sammen med resultatene fra kapittel 3, 5 og 6, danne bakgrunnen for diskusjonen av krigens praksis i kapittel 7.

4.1. Forskningsstatus

I sammenligning med våpengravene er borger en svært lite undersøkt kulturminnekategori. Borger har ikke vært gjenstand for undersøkelser verken som ledd i arbeidet med å bygge opp

vitenskapelige samlinger, eller som resultat av stadig mer arealkrevende jordbruksmetoder og infrastruktur. Disse drivkreftene har bidratt til utallige arkeologiske undersøkelser og tilfeldige oppdagelser av gravhauger og graver. Men borgene inneholder for det første ikke gjenstander som kan komme til nytte i typologiske og kronologiske arbeider, og for det andre ligger de som regel på markerte topper og bergformasjoner – steder som bønder, jernbaneingeniører, veiplanleggere og arealutviklere ikke føler seg spesielt tiltrukket av. Kunnskapen vi har om borger i Midt-Norge, Skandinavia og Nord-Europa har derfor vært og er i stor grad fortsatt basert på små undersøkelser og fragmenter av større helheter.

4.1.1. Borgundersøkelser

Forhistoriske borger er kjent over store deler av Norge og i Sverige. Tilsvarende anlegg er også kjent fra Danmark, Finland, Baltikum, Polen, Tyskland, Nederland, Belgia, de britiske øyer, Frankrike, Sveits, Italia og på Balkan. Dateringene varierer fra neolitikum via bronsealder til eldre og yngre jernalder (Taavitsainen 1990; H. Andersen 1992; N. H. Andersen 1997; Steuer og Bierbrauer 2008; Brown 2009). I denne sammenhengen vil jeg ikke gi en utfyllende oversikt over forhistoriske borger, forskningshistorie og forskningsresultater. Det er gjort på grundig vis andre steder (med hensyn til Norge og Skandinavia særlig Johansen og Petterson 1993:22-33; Olausson 1995:21-57; Skre 1998:266-268; Ystgaard 1998:19-42). I stedet vil jeg konsentrere meg om undersøkelser av forhistoriske borger fra yngre romertid og folkevandringstid som danner relevant sammenligningsgrunnlag for borgene i Midt-Norge. Slike borger finner vi for det første i Sverige, og for det andre i det alamanniske området i sørvest-Tyskland. Aller først vil jeg gi en oversikt over borger som er undersøkt i Norge.

Norge

Det er en utbredt oppfatning at mange borger i Norge kan dateres til yngre romertid og folkevandringstid, selv om relativt få konkrete undersøkelser og dateringer ligger til grunn for dette synet. Det generelle dateringsforslaget for borgene til yngre romertid og folkevandringstid bygger for det første på at borger av denne typen ikke er nevnt i den norrøne sagalitteraturen (Rygh 1882)³², og for det andre på en generell vurdering av det arkeologiske materialet i denne perioden. Våpengraver og skattefunn regnes som tegn på at tidene var urolige og ufredelige. For det tredje bygger dateringsforslaget på resultater av

---

³² Nå er det likevel slik at Harald Hårfagres motstandere i slaget ved Hafrsfjord ifølge sagaen skal ha flyktet opp på en holme der det var en borg. Dette kan ha vært Ytraberg (Munch 1962:120 med referanser). Kong Sverre skal også ha søkt tilflukt på «Kongsholmen» i Selbusjøen i 1177, som trolig svarer til Høøya (S. Marstrander 1957:103, jf. Bernt 2012:2).

undersøkelser av tilsvarende anlegg i Sverige (Shetelig 1925:172; Hougen 1928; S. Marstrander 1957, 1958; Munch 1962; Østmo 1978; Haraldsen 1980; Myhre 1987; Prestvold 1999; Skre 1998; Lie 2000; Mitlid 2003a, 2003b, 2004; Finmark 2009). De få undersøkelsene som er gjort i bygdeboset i Norge bekrefter et stykke på veg det rådende inntrykket av borgenes datering (fig. 4.1).

	Navn	Kommune/fylke	Strukturer/gjenstandsfunn	Datering	Referanse
1	Ravneberget	Fredrikstad, Østfold	Skråstilte stokker i muren. Spinnehjul, slipestein, leirklining, fragmenter av leirkar, brente bein, trekullprøver.		Hagen 2002:144
2	Tjuåsen	Frogn, Akershus	Underligger til en dreiekvern		
3	Domstuguberget	Ringsaker, Hedmark	Kulturlag, ildsteder. Perle, spinnehjul, klinskagle, knusestein, kvartsittbryne, underligger til dreiekvern, trekullprøver, dyrebein og-tenner	Vikingtid	Bjørn Hougen / Anders Hagen
4	Djupdalsborgen	Østre Toten Oppland	Leirklining med avtrykk av greiner, trekullprøver	Yngre romertid Folkevandringstid	Tom H. Haraldsen
5	Fresteåsen	Tønsberg, Vestfold	Trekullprøver fra muren	Yngre romertid Middelalder	Østmo 1978
6	Kjeldås	Sande, Vestfold	Brynestein av diabas, henge av jern, trekullprøve	Førromersk jernalder/eldre romertid	Ole Grimsrud
7	Børja	Siljan, Telemark	Sot under muren	Folkevandringstid/merovingertid	Ystgaard 2004
8	Klamreheia	Grimstad, Aust-Agder	Underligger til dreiekvern. Kastesteinlager	Yngre romertid / folkevandringstid	
9	Salslottet	Farsund, Vest-Agder	Brønn, kulturlag og to ildsteder. Spinnehjul, perle, skår av 4-5 leirkar, det ene spennformet, slaggstykker og jernfragmenter, malmholdig stein, steinøks og avfallsflint		Helge Gjessing (Grieg 1938:130ff)
10	Flundrehaug	Rennesøy Rogaland	Bryne av kvartsitt. Funnet på muren		
11	Steinslandsåto	Vindafjord, Rogaland	Kulturlag. Mulige bygninger. Trekull fra kulturlag, nagle, flintavslag.	Yngre romertid-folkevandringstid	Bjørn Myhre (Haraldsen 1982, Lie 2000:85)
12	Bergesfjellet	Bømlo, Hordaland	Klebergryte		Fett 1973:28
13	Slottet	Tysnes, Hordaland		Tidlig vikingtid	Bjørn Myhre (Ringstad 1991a:193, Lie 2000:85)
14	Laukhamarsåto	Tysnes, Hordaland	Kulturlag	Yngre romertid	Bjørn Myhre (Haraldsen 1982, Lie 2000:85-86)
15	Tjøberg-haugen	Kvinnherad, Hordaland		Eldre/ynge romertid	Bjørn Myhre (Lie 2000:85)
16	Asiaksteinen	Fræna, Møre og Romsdal	Bryne, kleberkar, glassperle, bronsering, nåleetui	Førromersk jernalder, folkevandringstid, merovingertid/ tidlig vikingtid, sein vikingtid	Ringstad 1991
17	Borgklingen	Ørland, Sør-Trøndelag	Oval beltestein		S. Marstrander 1958
18	Stenrøpiken	Midtre Gauldal, Sør-Trøndelag		Yngre romertid/ folkevandringstid	
19	Tanemsåsen	Klæbu, Sør-Trøndelag		Førromersk jernalder Yngre romertid Sein vikingtid	Ystgaard 1998
20	Gullset	Selbu, Sør-Trøndelag		Yngre bronsealder Sein middelalder	Ystgaard 1998
21	Hoøya	Selbu, Sør-Trøndelag	Spissoval beltestein	Yngre romertid	S. Marstrander 1958, Ystgaard 1998
22	Korpdalsberget	Steinkjer, Nord-Trøndelag		Førromersk jernalder	Hemmendorff og Smedstad 1997

23	Johalla	Steinkjer, Nord-Trøndelag		Folkevandringstid Vikingtid	Hemmendorff og Smedstad 1997
24	Gjævranslottet	Steinkjer, Nord-Trøndelag	Overligger til dreiekvern	Folkevandringstid	Hemmendorff og Smedstad 1997
25	Skansåsen	Steinkjer, Nord-Trøndelag		Yngre romertid / folkevandringstid Middelalder	Hemmendorff og Smedstad 1997
26	Hoåsen	Steinkjer, Nord-Trøndelag		Yngre romertid / folkevandringstid	Hemmendorff og Smedstad 1997
27	Halsstein	Levanger, Nord-Trøndelag	I kulturlag: Dyrbein I gravrøys: Klinknagler, brente bein	Yngre bronsealder Førromersk jernalder Eldre/ynge romertid Folkevandringstid	Ystgaard 1998, 2011
28	Steinsvåttåberget	Verdal, Nord-Trøndelag		Merovingertid / tidlig vikingtid	Ystgaard 1998
29	Klingerhaugen	Inderøy, Nord-Trøndelag	Overligger til dreiekvern		
30	Åsakammen	Inderøy, Nord-Trøndelag		Vikingtid	Ystgaard 1998
31	Kverkillberget	Inderøy, Nord-Trøndelag	Menneskeskjeletter Trekullprøver	Folkevandringstid/ merovingertid Sein middelalder	Fyllingen 2012 Ystgaard 2013
32	Storberget	Inderøy, Nord-Trøndelag	Trekullprøver	Sein middelalder / nyere tid	Ystgaard 2013
33	Varpafjellet	Vikna, Nord-Trøndelag	Kastesteinsrøys		Ystgaard 1998
34	Festningen	Nærøy, Nord-Trøndelag		Yngre bronsealder	Ystgaard 1998

Figur 4.1: Oversikt over arkeologiske undersøkelser og gjenstandsfunn i borger i Norge. Fullstendige opplysninger med Id-nummer i Askeladden, gård, ansvarlig for undersøkelsene, referanser til rapporter og publikasjoner, gjenstandsfunnenes museumsnummer og alle ¹⁴C-dateringer finnes i Appendiks 13.

På slutten av 1990-tallet var det kjent omkring 400 borger i Norge (Skre 1998:266). Et søk på automatisk fredete forsvarsanlegg i Askeladden i dag gir ca. 470 treff. Minst 15 av disse stammer fra middelalderen, eller er usikre som forhistoriske borger, eller de er anlegg fra Svalbard. Et rimelig tall på kjente borger i Norge i dag er dermed ca. 450. Det er gjort mindre arkeologiske undersøkelser og/eller gjenstandsfunn i ca. 34 av disse borgene³³. Disse undersøkelsene og /eller gjenstandsfunnene viser at man har bygd og brukt borger her til lands over et langt tidsspenn, som strekker seg så langt bakover som til yngre bronsealder, og så lang fram som inn i middelalder. Undersøkelsene indikerer samtidig at kanskje så mange som 20 av borgene har vært i bruk i siste del av eldre jernalder, dvs. yngre romertid og folkevandringstid. Det er dokumentert bruk i flere faser på enkelte borger. Aslaksteinen i Fræna og Halsstein i Levanger er gode eksempler på dette. Aslaksteinen har bruksfaser i siste del av førromersk jernalder, folkevandringstid og vikingtid, mens Halsstein var i gjentatt bruk fra førromersk jernalder til folkevandringstid (Ringstad 1988, Ystgaard 1999). Det er også verdt å merke seg at det er påvist bosetningsspor på minst 12 borger, og at det er funnet deler av dreiekverner på fem av borgene.

³³ 19 av undersøkelsene og/eller gjenstandsfunnene er gjort i Midt-Norge. Denne landsdelen er godt representert på grunn av regionale forskningsinteresser, særlig fra 1990-tallet og framover (S. Marstrand 1957, 1958, Ringstad 1991a, Hemmendorff og Smedstad 1997, Ystgaard 1998, 2003).

Sverige

Sverige har et betydelig større antall borger enn de andre skandinaviske landene til sammen. Det er registrert godt over 1000 *fornborgar* i Sverige. Tilsvarende er det gjort arkeologiske undersøkelser i svenske bygdeboger i et langt større omfang enn hva som er gjort i Norge. Oscar Almgren, sammen med Prins Gustav Adolf, var tidlig ute med undersøkelser av Runsa borg ved Mälaren i 1902 (Olausson 2011a, 2011b). Undersøkelser er seinere utført av blant andre Bror Schnittger (1913), Ivar Schnell (1934), Björn Ambrosiani (1964), Mårten Stenberger (1973), Johan Engström (1984), Ove Hemmendorff (1985, 1989) og Michael Olausson (1995, 2011c). Med det materialet man har til rådighet og det relativt store antallet undersøkelser og dateringer som er gjort, har grunnlaget for fornborgsforskningen i Sverige vært et helt annet enn i Norge. Man fikk tidlig klarhet i at borger og innhegnede anlegg har svært varierende utforming og datering. Med utgangspunkt i undersøkelser og dateringer har man kunnet framsette forslag til kategoriseringer av ulike anleggstyper.

Anlegg fra yngre romertid og folkevandringstid er ofte innhegninger med relativt sterke festningsvoller, plassert slik i terrenget at de drar fordel av naturlige hindringer slik som stup, bratte fjellsider og vannveier. Ofte er borgflaten avgrenset av et stup på tre sider og en mur eller voll på den fjerde siden. Enkelte anlegg er helt omgitt av en mur eller voll. Den vanligste murkonstruksjonen består av to rekker med tørrmur fylt opp med sand, grus og stein imellom. Inngangen er som regel den delen av muren det er lagt mest arbeid i. I enkelte tilfeller er inngangen forsterket med et «horn» eller med doble eller triple murer (Olausson 1995, 2009:42-43). Et fellestrekk ved selve plasseringen i landskapet er at borgene gir godt utsyn over det omkringliggende landskapet (Wall 2003:112; Olausson 2009:44). Ellers kan avstanden mellom borger og samtidige bosetningsområder variere kraftig. I Vikbolandet i Östergötland, i deler av Västmanland og i deler av Mälardalen ligger mange borger sentralt i produktivt jordbruksland. I Bohuslän kan borgenes plassering assosieres med beiteland og fiskeressurser. Mange borger ligger plassert i overgangen mellom produktivt jordbruksland og den skogkledde utmarka, mens et mindre antall borger ligger i det som må ha vært utmark i yngre romertid og folkevandringstid. Enkelte av disse kan assosieres med jernproduksjon, særlig i Jämtland der jernproduksjonen nådde en topp i folkevandringstid. Den indre organiseringen av borgene varierer. De fleste borgene mangler tegn på aktivitet innenfor murene. Samtidig viser flere borger spor etter intensiv bosetning inne på borgområdet. Olausson (2011) karakteriserer disse borgene som *höjdbosättningar*. De karakteristiske husterassene man kjenner fra svensk folkevandringstid finnes i flere av disse borgene. Blant

gjenstandsfunnene fra *höjdbosättningarna* går det igjen prestisjeobjekter slik som glassbeger, gullfingerringe, smykker og våpenfragmenter. I tillegg finnes det mange tegn på håndverksproduksjon, blant annet i form av vevlodd og spinnehjul som indikerer tekstilhåndverk, og smeltedigler som indikerer metallhåndverk. Funn av dyrebein viser at kostholdet blant innbyggerne på borgene var godt. Funn av dreiekverner viser at man tok til seg den romerske skikken med å bake brød på borgene (Bergström 2007). Faktisk finner man dreiekverner kun på gårder med hallbygning i tillegg til i borg-kontekst i Sverige (Zachrisson 2004:153-154; Bergström 2007; Olausson 2009:43-51; Connelid 2011). *Höjdbosättningarna* viser dermed en rekke helt spesielle trekk: De er bebodd, trolig intensivt, selv om det foreløpig ikke er avklart om slike borger vært bebodd hele året. På *höjdbosättningarna* har man samlet håndverk, særlig tekstil- og metallhåndverk. Undersøkelser viser også at man har hatt et ekstraordinært kosthold med store mengder kjøtt i tillegg til brød – en rett som ble innført fra den romerske influenssfæren og som først ser ut til å dukke opp i elitens bosetninger og på borger. Dette tolkes som tegn på en representativ livsførsel med storslagne måltider, kanskje med rituell signifikans (Olausson 2009:52).

Det finnes flere eksempler på undersøkte borger i Sverige som trolig må sorteres under kategorien *höjdbosättningar*. Borgen i *Darsgårde* i Skederid socken i Uppland, Mälardalen, ble undersøkt av Björn Ambrosiani på 1960-tallet. På borgen, som er omgitt av murer og voller langs alle sider, finnes det et 20-talls husgrunner. Ambrosiani tolker borgen i *Darsgårde* som en befestet gård, som ser ut til å ha vært bosatt i yngre romertid og tidlig folkevandringstid. Gjenstandsfunn fra borgen omfatter keramikk, knakkesteiner, kvernsteiner, vevlodd og en holkøks. Den befestede gården har blitt brent ned, sannsynligvis en gang omkring år 500 e.Kr. (Ambrosiani 1964:12; Olausson 1995:36-37).

Mjälleborgen på Frösön i Storsjön i Jämtland ble undersøkt under ledelse av Ove Hemmendorff mellom 1981 og 1988. Borgen ligger på en bergkulle med tre bratte sider, og den fjerde, slakkere siden er sperret av med en terrasse av jord, utstyrt med en 1,5 m høy front av stein. På selve terrassen finnes det et inntil 15 cm tykt kulturlag. Her har det stått minst ett langhus, kanskje flere. I kulturlaget ble det funnet et spadeformet emnesjern, en nøkkel av bronse, et spinnehjul av stein, et bryne, et knivblad, fragmentariske jernteiner og små slagglumper. ¹⁴C-dateringer fra et snitt gjennom murens kulturlag et og fra det undersøkte huset strekker seg fra førromersk jernalder til sein middelalder. Størstedelen av aktiviteten på borgen kan dateres til yngre romertid og folkevandringstid, men den var også i bruk i

merovingertid og vikingtid. Hemmendorff mener at borgen trolig ble brukt i kortere perioder og på ulikt vis i den perioden det dreier seg om (Hemmendorff 1985, 1989).

Runsa i Eds socken i Uppland, Mälardalen, ble undersøkt første gang så tidlig som i 1902 av den daværende prins Gustav Adolf og Oscar Almgren. De fant blant annet fragmenter av smeltedigler ved sin undersøkelse. Siden har borgen vært gjenstand for undersøkelser under ledelse av Michael Olausson, først på 1990-tallet, og nå i regi av et nytt prosjekt som hadde oppstart i 2010 (Olausson 1995:31-32, 131-137; 2011a; 2011c; 2011d). Borgområdet måler knapt 10 000 m², og er omkranset av en svært markert voll av stein som løper rundt det meste av berget. Det ble gravd en sjakt gjennom deler av muren i 1992, og her ble det funnet fragmenter av smeltedigler. På borgen finnes det minst 8 husterrasser. På den mest sentrale og høyest plasserte av disse terrassene er det påvist og undersøkt spor etter et langhus, tolket som en hall. Det knytter seg til *Runsa*s seneste fase i folkevandringstid. I huset ble det funnet en del av et sverdhjalt som trolig kan dateres til sein folkevandringstid /tidlig merovingertid, og en pilspiss som også kanskje skal dateres til tidlig merovingertid. I tillegg er det funnet en glattestein, et vevlodsfragment og noe keramikk i hallen. På en annen terrasse er det påvist hus i flere stratigrafiske lag. Her er det funnet fragmenter av glass, en perle, fragmenter av kammer av bein, forskjellige fragmenter av gjenstander av jern og fragmenter av smeltedigler til bronsestøping. I tillegg er det funnet en betydelig mengde dyrebein, som vitner om

«en konsumtion, som till innehåll och omfattning vida översteg vad som stod till buds för invånarna på gårdarna i *Runsa*s omland» (Olausson 2011c:237-238).

I lys av undersøkelsene tolker Olausson *Runsa* som en befestet boplass for en elite i folkevandringstid (Olausson 2011c:242).

Tyskland

Det er kjent en rekke borger med bosetningsspor, såkalte *Höhensiedlungen* eller høydebosetninger, fra det 4. og 5. århundre i det kontinentale Europa. Høydebosetningene finnes i Nederland og Belgia, i Tyskland, Frankrike, Sveits, Slovenia, Serbia, Bosnia og Herzegovina og i Nord-Italia (Steuer og Bierbrauer 2008). Det er bred enighet om at mange av seinantikkens befestninger i det barbariske Europa var permanent bosatte. Flere av dem tolkes dessuten som *sentralsteder* (Quast 2008:311; Steuer og Hoeper 2008:250; Theuws 2008). Flere av til sammen 65 kjente høydebosetninger i det sørvestlige Tyskland, i det som

var det alamanniske området i seinromersk tid, er arkeologisk undersøkt i løpet av de siste tiårene (Steuer og Hoeper 2008). Høydebosetningene i det alamanniske området har til dels svært forskjellig karakter, men et viktig fellestrekk er at alle ser ut til å ha hatt en intensiv bruks- og bosetningsfase i siste del av 300-tallet og første del av 400-tallet e. Kr. Flere har også tidligere bruksfaser i neolitikum, Hallstatt- og Latène-tid. Enkelte har også vært i bruk i perioden etter midten av 400-tallet e. Kr., men borgene som var i bruk i alamannisk tid faller alle ut av bruk omkring 450 e.Kr., samtidig med at det seinromerske grenseforsvaret opphører. *Höhensiedlungen* i perioden 360 – 450 ses av mange som en funksjon av forholdet mellom romere og alamannere. Man tolker *Höhensiedlungen* som romerske forposter og brohoder inn i det germanske området på den østre Rhinbredden, bemannet av allierte germanske krigere (Quast 2008:308-313; Böhme 2008:99). Steuer og Hoeper går mot denne oppfatningen, og argumenterer for at de germanske høydebosetningene ikke var kontrollert av romerske styrker eller romerske allierte, men at mange av dem fungerte som sentra i germanske bosetningsområder og må forstås i sammenheng med disse bosetningsområdene. Disse var samtidig under sterk innflytelse av sine romerske naboer, både med hensyn til ingeniørteknikk, militær organisasjon og samfunnsorganisasjon. Idet det romerske grenseforsvaret opphørte rundt midten av 400-tallet, forsvant en viktig politisk og militær aktør. Herrene på høydebosetningene var ikke lenger avhengige av å stå i et forhold til sine mektige naboer, og kun få *Höhensiedlungen* beholdt bosetningen etter 450 e. Kr.

Det nærmest totalundersøkte *Runder Berg* ved Urach ligger på en høyde som er svært velegnet fra naturens side, med bratte fjellsider og adkomst langs en smal bergrygg. Det er ikke kjent forsvarsverker. Selve topp-plataet måler ca. 15 000 m². På Runder Berg er det påvist mange stolpehull, blant annet etter en dobbel palisade med et tårn, som avgrenset den innerste delen av borgområdet i tidlig alamannisk tid (ca. 360 – 450 e. Kr.), i tillegg til en rekke hustufter fra perioden mellom 360 e. Kr. - 510 e. Kr. Gjenstandsfunnene fra alamannisk tid er tallrike, og omfatter importert keramikk og glass, beltespinner og beltebeslag, våpen og rideutstyr, smykker og draktutstyr, mynter og ikke minst en rekke bevis på håndverk utført på borgen. Håndverket omfattet produksjon av drakttilbehør, tekstiler og keramikk, i tillegg til bearbeidelse av gagat, jern og buntmetall. Dieter Quast anslår innbyggertallet på borgområdet grovt, og mener at det ikke kan ha oversteget 100 personer. Importert keramikk og glass mangler i bosetningsmaterialet fra omlandet rundt borgen. Runder Berg framstår dermed som et sentralsted (Quast 2008: 293-311). Depotfunn av smykker og verktøy samt brannspor viser

at borgen ble forlatt under dramatiske omstendigheter ved begynnelsen av det sjette århundre. Bosetningen ble ikke tatt opp igjen før i andre halvdel av sjuende århundre.

Undersøkelser på *Zähringer Burgberg* nær Freiburg viser at også denne borgen var i bruk på 300- og 400-tallet e. Kr. (Steuer 1994b:88,92). Borgen ligger i stigningen mot Schwarzwald opp fra Rhinens østre bredd, og dermed i den germanske grensesonen mot det seinromerske imperiet som strakk seg fram til Rhinens vestre bredd. Området på toppen dekker ca. 50 000 m². På 300- og 400-tallet e.Kr. ble den runde bergtoppen gjort om til terrasser med bratte fronter gjennom et storstilt byggearbeid. Slik fikk man større boflate, samtidig som borgen ble lettere å forsvare. På toppen av berget står det i dag en middelalderborg, så man kan ikke komme til for å undersøke de sentrale delene av det alamanniske anlegget. Funnmaterialet fra *Zähringer Burgberg* omfatter germansk og seinromersk keramikk og glassbeger, i tillegg til våpen og våpendeler i form av øksehoder, lanse- og pilespisser, sverddeler og deler av en hjelm, samt tallrike deler av militærbelter med karvesnitt- og punktforsiring. Man har også funnet smykker og hårnåler som tolkes som et tegn på kvinnelig tilstedeværelse, i tillegg til skrapmetall til bronsestøping, som tolkes som tegn på at det har foregått metallhåndverk på borgen. Mynter, vekter og vektlodd tolkes som tegn på handel med edelmetall. Funn av keramikk og glass, i tillegg til håndverksaktiviteten og metallhandelen, knytter borgen til den alamanniske samfunnseliten (Steuer og Hoeper 2008:215-228).

Geisskopf, om lag 4 mil nord for *Zähringer Burgberg*, ligger også på grensa mellom Schwarzwald og Rhindalen, der en mindre sidedal faller ut i hoveddalen. Dette er en bratt bergformasjon, med en egnet bosetningsflate på toppen som måler om lag 15 000 m². Det er ikke kjent murer eller valler som sperrer av toppen, men arkeologiske utgravninger og registrering med metallsøker har gitt funn av hele 1300 gjenstander av jern og bronse herfra. Det dreier seg om våpen i form av lansespisser, økser og pilspisser, i tillegg til militærbeltebeslag, ulike former for redskaper og buntmetall til omsmelting. Det finnes få gjenstander av keramikk og glass herfra. Det finnes heller ikke draktilbehør eller gjenstander som kan knyttes til kvinner. Utstyret knyttes til krigere og krigerutrustning, og anlegget tolkes som en militærstasjon (Steuer og Hoeper 2008:229-232).

Kügeleskopf ligger nord for *Geisskopf*, på nordsida av den samme sidedalen som faller ut i Rhindalen. Her er toppen av et bratt fjell forskanset med valler bygd av stein og tømmer, på toppen av en tidlige forsvarsmur datert til Hallstatt – tidlig Latène-tid. Det avsperra området

måler om lag 15 000 m². Etter en kraftig storm med mange store vindfall kom det for dagen en mengde keramikkfragmenter og metallgjenstander på terrasser på til sammen ca. 1500 m², som utgjør de flateste og mest beboelige delene av toppen. Terrassene er trolig kunstige på samme måte som på Zähringer Burgberg. Gjenstandene fra alamannisk tid omfatter seinromerske beltespenner og -beslag, pilspisser og økser, og et relativt høyt antall keramikk- og glassfragmenter (Steuer og Hoeper 2008:232-237).

Steuer og Hoeper tolker de alamanniske høydebosetningene som bostedene til germanske grupperes konger og krigerfyrster. De var 300- og 400-tallets germanske representasjonsbosteder. Bostedene i høyden representerte ifølge deres tolkning toppen av den germanske samfunnspyramiden (2008:251-254). I tillegg til de sentrale bostedene mener Steuer og Hoeper at det også fantes mer regulære militærstasjoner, der en militær tilstedeværelse er uttalt i det arkeologiske materialet, mens indikasjoner på sentralstedfunksjoner i form av gjenstander som tyder på spesialisert håndverk ikke finnes i samme grad.

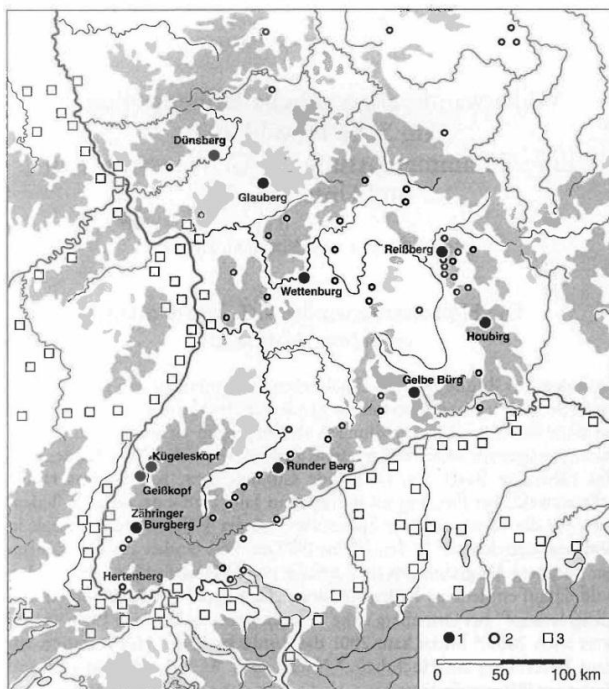

Abb. 1. Verbreitung der Höhenstationen des 4./5. Jahrhunderts n. Chr. in Südwestdeutschland: 1 Höhengiedlungen mit größeren Ausgrabungen und Prospektionen, 2 Höhengiedlungen mit vereinzelt Funden, 3 Kastelle des spätrömischen Limes.

Fig. 4.2: Kart som viser høydestasjoner og romerske kasteller i det 4. og 5. århundre i sørvest-Tyskland. Etter Steuer og Hoeper 2008:214.

4.1.2. Borger i samfunnet

Norge

Tolkninger av borgenes funksjon henger nøye sammen med hva slags oppfatning som rår om samfunnet borgene knyttes til. Oversikten i fig. 4.1. viser at godt over halvparten av borgene i Norge med daterende gjenstandsfunn eller dateringer fra arkeologiske undersøkelser, var i bruk i yngre romertid og/eller folkevandringstid. Oversikten viser også at et betydelig antall borger var i bruk i andre perioder, særlig førromersk jernalder og vikingtid. Tolkningene som er framsatt om borgenes funksjon, er i all hovedsak knyttet til bruksfasen i yngre romertid og folkevandringstid. I denne framstillingen legger jeg vekt på tolkninger av borgene som er framsatt i løpet av de siste tre-fire tiåra. Dette har ikke minst sammenheng med at det særlig er fra ny-arkeologiens tidsalder og framover at man begynner å knytte det arkeologiske materialet til teorier om sosial organisasjon og samfunnsstruktur.

I et pionerarbeid som har fått stor betydning for seinere forskning, knytter Bjørn Myhre borger til forsvaret av høvdingdømmers sentralsteder og til høvdingdømmers territorier. I arbeidet, som er inspirert av nyevolusjonistisk, antropologisk teori, finner Myhre indikasjoner på at det ble dannet høvdingdømmer eller småkongedømmer med jevne mellomrom på sørvestlandet i folkevandringstid. Myhres modell springer ut fra en tankegang der kontroll med territorier står sentralt. Territoriene regnes som forløpere til den administrative inndelingen som vi kjenner fra seinere kilder i tidlig middelalder, og som vi fortsatt finner igjen i dagens fylkesinndeling. Modellen forutsetter et organisert styre i yngre romertid og folkevandringstid innenfor territorier der sentralstedet utøvde jurisdiksjon over det underlagte territoriet (Myhre 1987). Tanken om borgenes rolle som forsvarsverker rundt et sentralt territorium er særlig inspirert av den sterke konsentrasjonen av borger i Grenlandsområdet og i Sunnhordaland (Bjørn Myhre pers. medd.).

Dagfinn Skre analyserer borgene på Romerike med utgangspunkt i en uttalt forståelse av dem som militære installasjoner med klart militære funksjoner. I hans tolkning er borgens betydning i krigsherrens strategi knyttet til dens rolle som midlertidig tilfluktssted for en underlegen styrke. Borgene på Romerike kan etter Skres oppfatning ikke ha vært til større hinder for angrep på et territorium, og kan derfor ikke ha vært grensebefestninger. De kan heller ikke ha kontrollert ferdselen i særlig stor grad (Skre 1998: 276). Skres tolkning av samfunnet på Romerike i eldre jernalder er influert av det kontinentale synet på

personforbundsstaten, der man legger vekt på personlige forbindelser som kilde til makt og innflytelse i langt større grad enn kontroll over land og territorier (Steuer 1989, jf. kap. 2.2.). Målet for krigføring i eldre jernalder var i tråd med denne tanken å vinne rikdom, gull og ære for krigsheren og hans menn, ikke å vinne kontroll over ressurser og territorier. Selve rivaliseringen mellom krigsherrer var selve drivkraften, ikke ønsket om å utvide territoriet eller ressursene man hadde kontroll over (Skre 1998: 264-266). Dette synet på eldre jernalders krigføring forutsetter en lokalt ustabil situasjon, der allianser skiftet og feider ble utløst med korte mellomrom. Om den politiske situasjonen er ustabil, vil det likevel finnes en form for overordna stabilitet i en slags selvregulering av systemet: Dersom en krigsherre slo seg opp på andres bekostning, kunne disse gå sammen i en allianse for å slå ham ned og hindre ham i å skaffe seg videre fordeler (Skre 1998: 290). Skre ser for seg en langsom utvikling av dette selvregulerende systemet, der rivaliseringen mellom krigsherrene etter hvert førte til en maktsentralisering. Når borgene går ut av bruk på 500-tallet, er dette en konsekvens av at makten ble samla på færre hender og at borgene mistet sin funksjon (Skre 1998:265, 288).

Frans-Arne Stylegar setter i likhet med Skre bygdeborgene inn i en bosetningshistorisk sammenheng. Han ser ikke for seg at sørvestlandet var inndelt i høvdingdømmer med definerte, geografiske territorier i folkevandringstid, men slutter seg i stedet til tanken om krigsherrer som rivaliserte om ære og prestisje framfor kontroll med territorier. Samtidig knytter han sin tolkning av borgenes funksjon til et styrt landnåm i folkevandringstid. Han forstår bygdeborgene som støttepunkter for nyetablerte gårder i utmarksområder, i et landnåm styrt av stormenn på sentralt beliggende hovedgårder. Tanken om styrt landnåm er sterkt preget av et syn på kontroll med og eiendom til land som den viktigste maktbasen for stormenn og krigsherrer i folkevandringstid (Stylegar 2001). Roger Nyqvist lanserte en lignende tanke etter å ha avdekket bosetningsspor i nærheten av en borg i Bohuslän (Nyqvist 1992). Tryggve Bernt tolker fire små borger ved innsjøen Jungeren i Øvre Eiker i Buskerud som beskyttelsespunkter i utmarka, etablert av en samfunnselite med basis i de gode jordbruksområdene i Øvre Eiker, med det målet å beskytte personer som drev med verdiskaping i utmarksområdene ved Jungeren. Eksempler på slik verdiskaping er tidlig metallutvinning og husdyrhold (Bernt 2012:79-90). Felles for disse tolkningene er tanken om behovet for beskyttelse for folk som driver med verdiskaping i utmarksområder, der en eventuell sentral kontroll er som svakest, og behovet for beskyttelse kan ivaretas gjennom bygging av anlegg der man kan beskytte seg.

Flere arkeologer studerer borger i avgrensa studieområder i sine hovedfags- og mastergradsavhandlinger på 1990-tallet og framover. Kristin Prestvold diskuterte borgene i Trøndelag i sammenheng med jernframstilling og gravmateriale. Hun så borgene som indikasjoner på konflikt og ustabile samfunnsforhold på overgangen mellom eldre og yngre romertid, da en ny elite etablerer seg med grunnlag i overskudd fra jernframstilling, og markerer seg med en overdådig gravskikk (Prestvold 1999:81-84). Dateringer fra borgene i Trøndelag er kommet til i ettertid, og det ser ut til at toppen i bruken av borgene nås noen hundre år seinere enn toppen i jernproduksjonen på 200-tallet e.Kr. og toppen med rikdomsindikatorer og import i gravene i siste halvdel av 300-tallet e.Kr. Christian Lie mener at tre av de fire borgene i Etne i Sunnhordland inngikk i et forsvarssystem knyttet til et sentrum i Etne, kontrollert av en høvding med et krigerfølge, og tidfester dette til yngre romertid / folkevandringstid (Lie 2000). Åke Mitlid (2003a, 2003b) studerte borger i tre studieområder i Skien, Øvre Eiker og Follo, og fant at borgene i Skien og Øvre Eiker vernet sentralområder i sentralt kontrollerte territorier mot innfall utenfra. Mitlid mener at Follo i mindre grad var organisert rundt et senter, men borgenes oppgave er også her å forsvare et territorium mot innfall utenfra (Mitlid 2003a:94,98). Stian Finmark (2011) kommer til at de fleste borgene i Skiensområdet kan ha hatt flere bruksområder, og framholder at det ofte kan være vanskelig å avgjøre hva som var primærfunksjonen. Alle borgene i området kan ikke ha inngått i samme nettverk, men grupper av borger innen undersøkelsesområdet kan ha inngått i mindre nettverk, der ulike borger hadde ulike funksjoner slik som utkikk, kontroll, tilflukt og kult (2011:89-91).

Sverige

I Sverige har det vært en betydelig aktivitet på fornborgsfronten de siste ca. 20 åra. Denne aktiviteten har hatt et noe annet preg enn forskningen i Norge, og knytter seg i noe mindre grad til overordnede samfunnsmodeller og i noe større grad til empiriske studier av borger, landskap og samfunn. Michael Olausson mener at det er på tide å legge bort oppfatningen av at borger inngår i forsvarssystemer som oppstod som respons på utfordringene som folkevandringstidas uroligheter brakte med seg:

«Fortifications cannot be seen primarily as society's defensive response to plundering raids and war. Yet this interpretation has long dominated and hampered Swedish and Scandinavian research, where Late Iron Age fortifications are still treated as solely defensive systems» (Olausson 2009:37).

Borgene skal etter Olaussons mening heller ikke forstås som ledd i territorielt forsvar:

«(...) rather than being part of a military ‘grand strategy’, their significance was first and foremost political, social and economical» (Olausson 2009:37).

Etter Olaussons syn hadde borgene en plass innenfor løst sammenhengende territorier som var mer eller mindre kulturelt definert. I enkelte områder kan borgene ha fungert som maktsentra og forsvarsfoki for ekspanderende politiske grupper. Høydebosetningene - gruppen av borger med indre bosetningsspor - kan ha vært sentra for så vel lokale som regionale eliter. Slike kan ha dominert større territorier eller *folkland* i perioder – eksempelvis kan Runsa-borgen ha dominert Attundaland i Mälardalen. Makt over territorier kunne oppnås gjennom allianser og politisk diplomati, i like stor grad som gjennom militært nærvær og dominans. Som et ledd i slike alliansedannelser, fundert i militært potensiale, kan man ha bygd underliggende borger, med eller uten indre bosetning, som sto i et klientforhold til hovedborgene. De sentrale, bosatte borgene kan ha fungert som befestede gårder med sentralstedfunksjoner. Særlig ser det ut til at man har trukket håndverkere til borgene i folkevandringstid. Sentralisert håndverk er påvist gjennom funn av keramikk, glass, støpeformer, tekstilredskaper og andre tegn på håndverksvirksomhet på en rekke borger i Sverige. Livsstilen som dette vitner om, både på borger nær det romerske grenseområdet og i det langt fjernere Sverige, er ifølge Olausson et ledd i en import av romerske ideer som preget hele det germanske området (Olausson 2008:32-39).

Olausson legger til grunn at samfunnsutviklingen fra yngre romertid til merovingertid er preget av diskontinuitet og brudd, i større grad enn av kontinuitet. Samtidig mener han at den såkalte folkevandringstidskrisen må nytolkes. Heller enn en befolkningskrise ser han for seg en grunnleggende endring i samfunnets ideologiske og maktpolitiske strukturer gjennom en periode på mange hundre år. Om vi trekker inn det 7. og 8. århundre i tidshorisonten, er det snakk om en lang, intensiv maktkamp som hovedsakelig var politisk, ideologisk og militær, og bare i mindre grad økonomisk (Olausson 2009:42). Olausson oppsummerer sentrale deler av sin argumentasjon slik:

«During the Migration period, many fortifications became the focus of various centralized activities, mostly at district level. During a short but very intensive period, special elitist hilltop sites and forts displayed a specific lifestyle that was strongly influenced by Roman and provincial Roman models. In many ways, this can be understood as part of a Germanic ‘intellectual import’ from the Roman Empire involving the adaptation and fusing of foreign

ideas (Andersson 1997:68). It was not the fortification itself that was adopted; the innovation lay in their high number and geographical spread, together with their new appearance and altered function. The hilltop sites became the physical manifestation of a completely new way of life, uniting home, handicraft, trade, and defence. Forts therefore came to represent the elite and their new way of life» (Olausson 2009:38).

Åsa Wall studerer fornborger på Södertörn i et landskapsanalytisk perspektiv. Hun kommer til at hoveddelen av anleggene i Södermanland forholder seg til landskapet på måter som legger vekt på *grenser og grensesoner*. Dette setter hun i sammenheng med en samfunnsform der *mobilitet og bevegelse* er viktig. Grenser oppleves gjennom bevegelse i landskapet, og grensesoner er samtidig kontaktflater mellom mennesker og grupper. Borgenes beliggenhet i grensesoner kan forstås forskjellig ut fra hva slags bosetningsmønster man tenker seg at de forholder seg til: Forholder de seg til et samlet bosetningsmønster, befinner de innhegnede bergene seg *utenfor* bosetningsenhetene. Forholder de seg til et spredt bosetningsmønster, befinner de innhegnede bergene seg *mellom* bosetningsenhetene (Wall 2002:105). De innhegnede bergene som befinner seg i grensesoner kan forstås som terskler, *tröskelhägnader*. Bergene er som regel avgrenset av en enkelt mur, som ikke omkranser hele berget. Bevegelse gjennom landskapet ledes *gjennom* innhegningen, og utsyn fra innhegningen er alltid svært viktig. I det tilstøtende landskapet Östergötland finnes *hägnade berg* av en annen karakter. Her er bergene i seg selv sentralsteder. Bergene er omgitt av murer som omkranser hele anlegget. De har tjukke kulturlag, og i dem finner man artefakter assosiert med gårdsproduksjon. De kan assosieres med *stensträngssystem*, som ikke er kjent i Södermanland. Bevegelse i landskapet ledes til selve berget, som er et endepunkt i seg selv (Wall 2002:107f, fig. 7). *Tröskelhägnader* og *konsentriske hägnade berg* forholder seg dermed til bevegelse i landskapet på hver sin måte³⁴. Wall tolker ikke *tröskelhägnader* som uttrykk for mobile samfunn og *konsentriske hägnader* som uttrykk for sedentære samfunn, men framholder at samfunn med svært spredt bosetning kan kalles sosialt mobile. På den andre siden uttrykker *konsentriske hägnader* gruppe-spesifikke interesser. *Tröskelhägnader* er i sammenligning mer rettet mot bevegelse i landskapet, og ikke rettet mot en enkelt gruppe, men mot videre konstellasjoner (Wall 2002:111).

---

³⁴ Wall viser til Tim Ingold, som framholder at mobile samfunn kontrollerer stier mellom steder, mens bofaste samfunn avgrenser spesifikke områder (Ingold 1986, kap. 6; Wall 2002:111), og til Richard Bradley som peker på at steder med god utsikt over omgivelsene er viktige for mobile samfunn (Bradley 1991:136; Wall 2002:111).

I avhandlingen *Ormalur* fra 1997 undersøker Birgitta Johansen hvordan tilværelsen ble erfart og konstruert i jernalder og middelalder, hvordan identitet ble skapt, forholdet mellom sosiale og romlige strukturer, og forholdet mellom tolkning og klassifisering (B. Johansen 1997). Hun interesserer seg for fornborger som uttrykk for metaforisk tenkning – ikke minst som en metafor i slekt med draken eller ormen, som hun mener er sentral for å forstå jernalders og middelalders metaforikk. Ormen symboliserer det skjulte gjennom at den har tilgang til underverdenen, den står for omforming og overskridelse gjennom at den finnes mellom livet og døden, og den representerer beskyttelse gjennom at den opptrer som vokter og utgjør et hinder eller en grense. Ormen i seg selv kan være en grensemarkering som skiller det indre fra det ytre (B. Johansen 1997:107). Johansen mener at konflikt og vold ikke er et tilstrekkelig utgangspunkt for å forstå fornborgene. Tanken om at fornborger er forsvarsanlegg har styrt klassifiseringsarbeidet, og man har i liten grad diskutert grensegangen mellom fornborger og andre kulturminnetyper (B. Johansen 1997:117-126). Hun viser hvordan fornborger og grotter kan knyttes til den norrøne forestillingsverdenen. Bruken av huler og hellere mot slutten av eldre jernalder i Norge ser ut til å falle sammen med toppen i bygging og bruk av fornborger/bygdeborger. Tolkninger av huler og hellere har mange likhetstrekk med tolkninger av fornborger, både som tilfluktssteder og som kultsteder. Det som forener borgene med hulene er selve berget. Etymologisk er ordene berg og borg beslektet:

«Det som förenar berget och borgen är att de båda gömmer, vaktar och frambringer skattar av olika slag och kunskaper samt att berget och möjligen även fornborgen/muren förknippats med föreställningar kring förfaderna och liv och död. För detta talar att framför allt jättarna, men också dvärgarna, omtalas som boende i bergen/under stenar. Berget är jättens borg. Gränsen mellan de levandes och de dödas värld kunde korsas (...))»(B. Johansen 1997:139).

Anders Carlsson sammenfatter mange av Johansen og Walls poenger: «De hägnade bergen från romersk järnålder och folkvandringstid är alltså förmodligen kultplatser inom ramen för den fornnordiska mytologin kring vad vi i dag känner som Midgård, Asgård och Utgård» (Carlsson 2005:174). Han ser romertidas og folkevandringstidas fornborger i lys av den nye ideologien som spredte seg i Skandinavia: en krigerideologi der den nye Odinkulten og åsamytologien oppstod, der runene ble introdusert, og der krigerfølger som tjente i romerrikets hærer og vendte tilbake var en maktfaktor å regne med. Ideen om innhegningen, det å skille det som er innenfor fra det som er utenfor, knytter Carlsson til kontakten med Romerriket og dets lange grense mot germanerne, *Limes*. Ut fra denne ideverdenen med vekt på grenser, innhegning og å skille det indre fra det ytre, springer gården. Selve begrepet gård

har betydningen beskyttelse, vern, gjerde. Disse tankene slår inn over de skandinaviske samfunnene fra ca. år 200 e. Kr. (Carlsson 2005:168-169). Den nye ideologien utfordrer og overskrider grenser, akkurat som krigerfølgene gjør det. Var fornborgene nøytrale steder mellom Midgard og Utgard, der mennesker og makter kunne møtes? De innhegnede bergene ble ifølge Carlsson nye arenaer for kultutøvelse. Samtidig var de knyttet til krigføring og krigerfølgene, og gjennom borgene økte krigerfølgene sin kultiske innflytelse. Dette skjedde på bekostning av de gamle gudenes plasser; lunder og våtmarker. Lederne i den nye ideologien var selv grenseoverskridende – de som reiste ut og som kom tilbake. Carlsson ser for seg motsetninger mellom krigerfølgene og stammen, som førte til de radikale omorganiseringene rundt midten av 500-tallet. *Stensträngar* og *fornborgar* overgis, og det skapes småkongedømmer etter frankisk forbilde – det mest framstående regner sin genealogi fra Gerd og Frøy og kaller seg Ynglingene. En mer territoriell tankegang tar form. Omstruktureringen ledes fra de hovedgårdene som var de viktigste også tidligere (Carlsson 2005:175-176).

Tyskland

Tysk forskning om forhistoriske befestninger har fått et tyngdepunkt i materialet fra det alamanniske området i sørvest-Tyskland i løpet av de siste 20 åra. Et etter hvert omfattende empirisk materiale ligger til grunn for en tolkning av samfunnsstrukturen i dette området i tida rundt Romerrikets fall og framveksten av en merovingisk politisk dominans.

Heiko Steuer (1994a) framholder at borgene i det alamanniske området ble bygd som tilholdssted for småkonger og deres krigerfølge i det fjerde og femte århundret. Borgene fungerte som bosted for krigerfølget og deres familier, og i tillegg samlet småkongene håndverksfunksjoner på borgene, og sikret seg på denne måten kontroll over produksjonen av våpen, smykker og tekstiler, trolig for å bruke prestisjegjenstander til å knytte allianser og forsyne krigerfølget sitt og undersåttene sine med:

«Diese Elite und ihr ranghohes Kriegerfolge lebten auf den Höhensiedlungen, und sie konzentrierte das wichtige Handwerk an ihren Höfen, schuf damit ein Monopol, was die Herstellung und Verteilung von Waffen und – sicher nachweisbar – von Bunt- und Edelmetallschmuck angeht» (Steuer 1994a:133).

Det er et etablert syn at bruken av de fleste borgene i sydvest-Tyskland opphører ved midten av det 5. århundre, samtidig med at det seinromerske grenseforsvaret trekkes tilbake. Kun få *Höhensiedlungen* beholder bosetningen etter 450. Idet det romerske grenseforsvaret opphører,

forsvinner også en viktig politisk og økonomisk aktør. Etter Romerrikets fall falt behovet for både romerske grensefestninger og germanske *Höhensiedlungen* bort (Quast 2008:308ff). De germanske borgene som fortsatt var bosatt etter den romerske tilbaketrekningen, endret karakter. Borgherrene stod uavhengig av sitt tidligere forhold til den romerske hæren, og borgene fungerte i enda større grad som sentralsteder for den omkringliggende bosetningen. På begynnelsen av 500-tallet, da merovingerne for alvor oppnådde politisk dominans i det alamanniske området, opphørte bruken av de siste borgene, samtidig som bosetningsmønsteret ble omorganisert. Herrene flyttet ned i lavlandet. Håndverket knyttet seg fortsatt til høye herrer og deres hoff, men nå i bosetningsstrukturer som var forløperne til seinere bydannelser. Merovingiske og frankiske adelsmenn baserte sitt herredømme på landeiendom og avhengige undersåtter, i et system der de ikke behøvde å bo på borger. Enkeltgårder ble erstattet med landsbyer med ti eller flere enheter, og de karakteristiske rekkegravfeltene ble introdusert (Werner 1965; Steuer 1994a:140-142, 1994b:92-94). Tyske *Höhensiedlungen* kan dermed forstås som ekspansjonsfenomener knyttet til den romerske tilstedeværelsen langs Limes og det økonomiske oppsvinget i forbindelse med det (Drinkwater 1983:119ff). Bortfallet av mange av disse festningene, med overlevelse av bare noen få, sammenfaller med den romerske tilbaketrekningen, og kan oppfattes som et kontraksjonsfenomen.

Ross Samson kritiserer dette synspunktet og mener at det ikke er tilstrekkelig bevist at borgene falt bort i tida etter 450 e.Kr., og at et eventuelt bortfall og de øvrige endringene i det arkeologiske materialet ikke kan knyttes til merovingisk politisk dominans. Han mener at de alamanniske lederne satt på sine borger fram til det åttende eller niende århundret (Samson 1994:350-356). Denne kritikken ser ikke ut til å ha vunnet fram. Det er heller inntrykket av strukturendringer først ved opphøret av de romerske grensefestningene ved midten av det femte århundret, og deretter den merovingiske maktovertakelsen ved begynnelsen av det sjette århundret, som styrkes gjennom ny tilkomst og nye tolkninger av det arkeologiske materialet (Böhme 2008:97; Quast 2008; Steuer og Bierbrauer 2008).

Sammenfatning

Tolkninger av det norske borgmaterialet er preget av at empirien er svak. Man må i stor grad støtte seg til samfunnsmodeller for å sette borgene inn i en kontekst. Modellene som har vunnet størst terreng er på den ene siden høvdingedømemodellen, der man vektlegger borgenes rolle i et territorielt forsvar, og tanken om personforbundsstaten, der man ser borgene som støttepunkter for krigsherrer. Det svenske og tyske materialet byr på et bredere

empirisk grunnlag. Her kan analyser av undersøkte borger danne et nytt grunnlag for utvikling av modeller og teorier om samfunnets politiske og militære utvikling i eldre jernalder. Borgene får en langt mer sentral rolle i arkeologiske forklaringer gjennom utgravninger og tolkninger som viser hvordan borgene har hatt ulike funksjoner, og at enkelte av borgene har hatt det vi kan kalle sentralstedsfunksjoner – slik som en representativ livsførelse med overdådige og trolig rituelle måltider sammen med en spesialisert og trolig sentralisert håndverksvirksomhet knyttet blant annet til råvareproduksjon og produksjon av finere varer. De bosatte borgenes utforming med store forsvarsverker viser at det har vært nødvendig å beskytte aktiviteten. Selv om man i mindre grad har tolket borger uten bosetning, kan man finne en tendens til at tolkningen av dem knyttes til sentralborgene og til behovet for beskyttelse som finnes på dem. Slike tolkninger av borgene gir et helt nytt grunnlag for forståelsen av samfunnsendringer i Skandinavia på slutten av eldre jernalder. Det gir også et nytt grunnlag for tolkninger av borgenes rolle i krigens praksis i samme periode.

4.2. Kildekritiske og metodiske utfordringer

4.2.1. Mangel på empiri – mangel på kontekst

Mangelen på empiriske undersøkelser og dateringsgrunnlag har gjort det til en utfordring å sette borgene i Norge inn i en arkeologisk kontekst. Mangelen på empiri legger begrensninger på hvilke resultater vi kan oppnå, og er også med på å begrense det rådende forskningsperspektivet. Selv om det finnes flere undersøkte og daterte borger i Sverige enn i Norge, opplever man liknende problemer også der. Åsa Wall viser hvordan fornborgsforskningen i Sverige har strebet mot å skissere fornborgene som en homogen gruppe. Man foretrekker å skille ut kategorier som de ulike anleggene kan håndteres innenfor. Som et resultat av dette ser Wall en tendens til at man behandler anlegg fra eldre jernalder som borger eller forsvarsanlegg, mens anlegg fra andre perioder, særlig yngre bronsealder, behandles som rituelle konstruksjoner. Wall peker på at skillet mellom forsvarsanlegg og ikke forsvarsanlegg er konstruert i arkeologisk tenkning. I praksis er dette skillet glidende og vanskelig å fastsette (Wall 2002:95-96).

Trangen til å kategorisere og gruppere borgene som Wall peker på, henger sammen med behovet for å konstruere en kontekst som vi kan tolke anleggene innenfor. Etter mitt syn er det her den største utfordringen for ny kunnskapsdannelse om borger ligger. I mangel på

arkeologiske kontekster vi kan tolke borgene ut fra, må vi tolke dem ut fra mer eller mindre konstruerte kategorier og samfunnskontekster. Dette fører oss i verste fall ut i sirkelslutninger.

4.2.2. Begrepsbruk og tolkning

Begrepsbruk og tolkning henger sammen. Dette kommer særlig godt fram ved undersøkelser av det vi i norsk dagligtale og forvaltningspraksis kaller bygdeborger. Det ligger sterke føringer på vår forforståelse i dette begrepet, på samme måte som i det danske *folkeborg* og det tyske *Volksburg*, og også i det svenske *fornborg* og det engelske *hill fort* (Rygh 1882:30; Oppermann og Schuckhardt 1888-1916; Stenberger 1933; Andersen 1991:21). Alle disse begrepene tar opp i seg en felles, overordnet tolkning av anleggene vi har med å gjøre som forsvarsanlegg. De norske, danske og tyske begrepene tar i tillegg opp i seg en tolkning av anleggene som forsvarsanlegg for *bygder* eller *folk*.

Det er nødvendig å sette begrepsdannelsene i kontekst for å gjøre det tydelig hvordan tolkningene av borgene for det første som forsvarsanlegg, og for det andre som forsvarsanlegg for bygder eller folk, har funnet sin veg inn i selve betegnelsene vi bruker i dagligtale, i forvaltningssammenheng og i faglitteraturen (Samson 1994:341; Olausson 1995:9; Ystgaard 1998:24ff; Wall 2003:21-23). Begrepet *bygdeborg* ble først lansert av Oluf Rygh i 1882, i et pionerarbeid med tittelen *Gamle bygdeborger i Norge*, der han satte sammen en oversikt over alle kjente forhistoriske borger i Norge, og samtidig kartla mulige ukjente anlegg ut fra en tolkning av gårds- og stedsnavn med navneleddet *borg*. Ryghs begrepsbruk tok opp i seg hans tolkning av anleggenes funksjon:

«Overalt i Norge findes, saavidt den af norsk Befolkning i hedensk Tid beboede Del strækker sig, Levninger af gamle Befæstninger, som paa de fleste, der have set dem, have gjort det Indtryk, at de maa tilhøre en meget fjern Tid. De have alle det tilfælles, at Befæstningen er af meget primitiv Beskaffenhed. Den bestaar af løs Mur, hvori hverken Kalk eller andet Bindemiddel er brugt, og hvor der overalt er valgt Situationer, hvor Stedet efter sin naturlige Beskaffenhed var let at forsvare, og hvor der kun behøvedes forholdsvis ringe Arbeide for at gjøre et Rum, hvorpaa et større Antal Mennesker kunde finde Tilflugt, utilgjængeligt for en stor angribende Styrke med de Angrebsmidler, som kjendtes langt tilbage i Tiden» (Rygh 1882:30). «Alle Omstændigheder føre (...) til den Slutning, hvortil ogsaa flere tidligere Iagttagere ere komne: at dette Slags Borge ere anlagte af Bygdens egen Befolkning for at have et Tilfluktssted under pludseligt og overmægtigt fiendtligt Overfald.» (Rygh 1882:77).

På tilsvarende vis og i samme tidsrom kan forskningen rundt borger og befestninger i romertid og tidlig middelalder på kontinentet sies å ha startet opp med Carl Schuckhardt (Oppermann og Schuckhardt 1888-1916), som brukte termen *Volksburg* i betydningen forsvarsanlegg av og for folket (Samson 1994:341). I Sverige ble begrepet *fornborg* først lansert av Fredrik Nordin, også han i samme tiår som Rygh og Schuckhardt (Nordin 1881, se Wall 2003:21). Denne termen vektlegger forsvarsaspektet, men legger i mindre grad føringer med hensyn til hvem det var som stod bak borgene. Den vitenskapelige oppmerksomheten ble rettet mot forsvarsanlegg i en periode da den europeiske nasjonsbyggingen foregikk på mange fronter, ikke minst på den akademiske og intellektuelle. Inspirert av tysk romantikk ble den norske bondekulturen med den frie, selveiende bonden og bygdefelleskapet i sentrum selve grunnsteinen i det norske nasjonsbyggingsprosjektet – til tross for at kulturimpulsene som ble lagt til grunn for dette bildet ikke var spesielt gamle i det norske området. Bondekulturen og bygdefelleskapet ble i stedet sett som representanter for en ubrutt, organisk kontinuitet tilbake til storhetstiden i vikingtid og middelalder (Opedal 1999:17-21 med henvisninger). Innfoldet i forståelsen av anleggene som forsvarsanlegg lå en antakelse av at de var oppført som svar på *eksterne* trusler. Denne tanken ble utviklet videre til en oppfatning av at flere borger inngikk i territorielle forsvarssystemer. Dette faller sammen med en situasjon der man la vekt på nasjonal og regional enhet, og dyrket fram et syn på dannelsen av samtidens nasjonalstater som etfenomen med høy alder, og et resultat av en kontinuerlig utvikling uten større brudd og omveltninger (Johansen og Petterson 1993:29; Olausson 1995:9-10).

Erkjennelsen av at befestede bergtopper kan stamme fra mange forhistoriske perioder, og ha hatt mange ulike funksjoner avhengig av tid og rom, har presset fram et arbeid med å nyansere begrepsapparatet. I skandinavisk sammenheng har dette arbeidet i hovedsak foregått i Sverige. Her ble det tidlig klart at enkelte av borgene hadde betydelige spor etter bosetning, og man pekte på at noen borger trolig var befestede gårder (Schnittger 1913, Anjou 1935, Ambrosiani 1964; Johansen og Petterson 1993:29). Björn Ambrosianis arbeid brakte på det rene at fornborg fra folkevandringstid kunne ha ulik utforming og funksjon. Han delte dem inn i *boplatsborgar*, *tillflyktsborgar* og *farledsborgar* – fortsatt under påvirkning av tanken om at fienden borgene rettet seg mot kom utenfra. I tillegg lanserte Ambrosiani *gravhägnader* – anlegg med murer eller voller som ikke kan forklares som forsvarsanlegg, men som inneholder graver (Ambrosiani 1964:178-180). Kulturminnegruppens heterogenitet både når det gjelder form, datering og funksjon ble dermed tidlig tydelig i det svenske materialet. Denne innsikten ligger til grunn for Johansen og Pettersons klassifisering av fornborg til

bruk ved registrering av kulturminner (Johansen og Petterson 1993:33ff). Deres kategorisering omfatter *fornborgar*, som er befestede anlegg som helt avgrenser et område, *vallanläggningar*, hvis murer bare delvis avgrenser et område, og som ikke fysisk kan ha hindret eller kontrollert adgang til dette området, og *gravhägnader*, som er vallanläggningar med graver. Grensedragningen mellom fornborgar, vallanläggningar og gravhägnader er komplisert. Samme anlegg kan ha trekk som passer til flere av kategoriene (Johansen og Petterson 1993:35,73). Michael Olausson framholder på tilsvarende vis at man må ta konsekvensen av den i dag allment aksepterte oppfatningen at *fornborgar* er en heterogen samling. Kun en del av anleggene kan beskrives som befestninger og dermed som fornborgar. Samtidig er det vanskelig å definere en *befäst hägnadsanläggning* eller en fornborg på grunn av forskningens nivå: Problemet med at det finnes for lite empiri melder seg. En definisjon blir derfor nødvendigvis operasjonell, og må være et teoretisk redskap som endres i takt med utviklingen av en teoretisk og metodisk diskusjon (Olausson 1995:10). Åsa Wall problematiserer også at termen fornborg i mange tilfeller ses som en realitet og et tatt-for-gitt heller enn som et konstruert begrep. Hun ser begrepet fornborg som svar på et spørsmål om mening, om hvordan bestemte steder har blitt oppfattet og forstått. Wall løser problemet med å erstatte fornborg med *hägnade berg*, som utelater den funksjonelle føringen og i stedet legger vekt på de fysiske levningene som gjør at disse kulturminnene trer fram fra sine omgivelser (Wall 2003:45-46).

På norsk side har flere forskere pekt på behovet for et mer verdinøytralt begrepsapparat. Arnvid Lillehammer slår fast at det er stor spredning i dateringene av anleggene, og rom for tolkninger i flere retninger. Derfor finner han det best å begrense seg til å kalle anleggene *borger* (Lillehammer 1973:29). Dagfinn Skre legger større vekt på de dateringene som peker mot at borgene hadde en hovedfase i yngre romertid og folkevandringstid. Han mener at anleggene fra denne tida har en spesifikt militær karakter, og knytter dem til et krigførende befolkningssjikt. Han fester mindre lit til tanken om at anleggene fungerte som bygdefolkets felles tilfluktssted. På dette grunnlaget faller også Skre ned på betegnelsen *borger* (Skre 1998:266). Jeg har tidligere diskutert begrepet bygdeborg i en diskursanalytisk tilnærming. Tolkningselementet i selve begrepet bygdeborg har satt sitt sterke preg på hvilken kunnskap som er oppnådd siden dette begrepet ble lansert, fordi tolkningsrammene ligger i selve begrepet. I et forsøk på å åpne opp begrepsapparatet foreslo jeg begrepet *mur/vollanlegg* (Ystgaard 1998:4, 40-41).

Begrepsbruken styrer spørsmål og svar, tankesett og tankens retning. Begrepet bygdeborg i norsk språk og begrepet fornborg på svensk fører oss inn i tolkningssirkler der begrepsbruken farger vår forforståelse og fører oss i bestemte retninger. Det er etter hvert gjort mange forsøk på å bryte ut av sirkelen, gjennom studier som har som mål å komme nærmere en datering og kategorisering av anleggene (Olausson 1995; Ystgaard 1998), gjennom analyser av ideologiske og religiøse aspekter (B. Johansen 1997), og gjennom dekonstruksjon av begrepsbruken (Ystgaard 1998; Wall 2003) og analyser av borger i landskapet (Wall 2003). Enn så lenge har nylanserte begreper fått mindre gjennomslag. Verdinøytrale begreper fenger lite, og de blir ikke tatt i bruk – helt enkelt fordi de sier oss for lite. Med svak empiri i bunnen er det vanskelig å fastsette dekkende begreper. Derfor må vi foreløpig strebe etter å bruke begreper og definisjonene som fungerer som operasjonelle og teoretiske redskaper, jf. Olausson 1995:10.

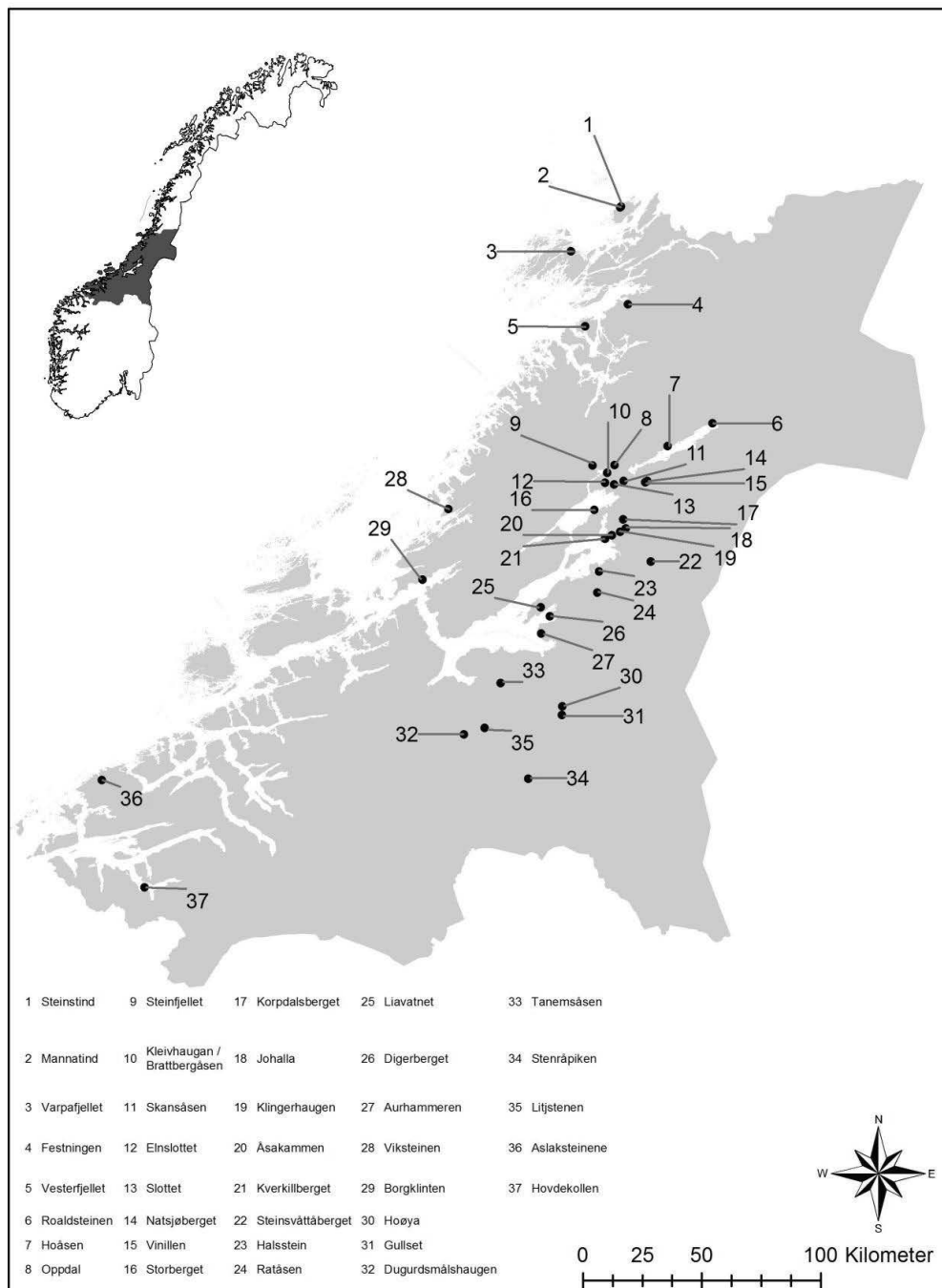
4.2.3. Borger og deres relevans i krigføring

I sammenheng med bruken av våpengraver som kilde til krigens praksis kom spørsmålet opp om våpengraver representerer krigens praksis på en adekvat måte (kap. 3.2.1-3.2.3). Graven kan representere striden både rent praktisk, gjennom at det er reelle våpen som er lagt ned i gravene, og rent symbolsk, gjennom at våpnene trolig er lagt i gravene som representasjoner av ideer og forhold som når ut over den konkrete stridssituasjonen, slik som krigens stilling i samfunnets kollektive bevissthet, og som våpnenes symbolske betydning som en representasjon av den dodes sosiale status framfor den dodes rolle i en eventuell strid. Et lignende forhold gjelder borgene som kilde til krigens praksis. Representerer borgene samtidas krigføring på en adekvat måte? Svaret på dette spørsmålet er, som for gravenes del, både ja og nei (jf. kap. 3.2.1). De fleste borgene fra Midt-Norge som ut fra undersøkelser og/eller gjenstandsfunn kan ha vært i bruk i yngre romertid og/eller folkevandringstid karakteriseres av forsvarsverker som er tilsynelatende rasjonelle måter å møte en trussel om væpnet angrep på. Samtidig finner vi nok av eksempler på at det rasjonelle med tanke på krigføring og beskyttelse ikke nødvendigvis kan ha stått i høysetet ved byggingen av alle anleggene vi forstår som «bygdeborger». Det beste eksempelet på dette blant borger i Midt-Norge som kan ha vært i bruk i yngre romertid og/eller folkevandringstid er Kverkillberget (kap. 4.4.6). Om borgene og deres forsvarsverker gir inntrykk av å ha blitt bygd med bakgrunn i en form for stridsmessig rasjonalitet, har de sannsynligvis i tillegg representert krigens praksis på symbolsk vis. Borgene var trolig installasjoner med mange ulike formål. Framvisning av rikdom og økonomisk og politisk evne var trolig et sentralt poeng ved mange

av borgene. Vi har også sett tolkningsforslag som inkluderer at borgene kan ha fungert som kultsteder, grensemarkører, og ikke minst sentralsteder der en elite førte en representativ livsførsel og knyttet til seg spesialisert håndverksproduksjon. Alle disse funksjonene kommer i tillegg til forsvarsaspektet. Derfor er det nødvendig å gjøre et forsøk på å bedømme de ulike anleggenes stridrelevans (jf. Skre 1998:272-274). Hva som er rasjonelt i strid avhenger av hvordan striden faktisk foregår i et gitt samfunn. Dette bringer oss til en sammenføring av krigens praksis slik den kommer til uttrykk i våpenutstyr og våpenkombinasjoner, og krigens praksis slik den kommer til uttrykk i borgene. En sammenføring av prinsipper fra de to ulike kildegruppene kan forhåpentligvis føre oss i retning av en overordna tolkningsramme av krigens praksis i slutten av eldre jernalder (kap. 7).

4.3. Borger i Midt-Norge

4.3.1. Undersøkelser og gjenstandsfunn

Figur 4.3: Borger i Midt-Norge. Kart: Raymond Sauvage.

Det er kjent til sammen ca. 37 borger i Midt-Norge. Tallet er stadig stigende. De siste tilskuddene til bestanden ble oppdaget i Steinkjer våren 2009³⁵ og i Melhus samme høst³⁶. Midt-Norges borger er å finne i jordbrukslandskapene øst for Trondheimsfjorden og vest for Snåsavatnet. Det finnes også borger i Ytternamdalen og sør på Fosenhalvøya. I tillegg finnes det borger i de indre, sørlige Trøndelagsfylkene, også her i jordbruksområder, og to borger på Møre, den ene på ytterkysten på Hustadlandet, den andre i ei fjordbygd i Rauma (fig. 4.3.).

Det er gjennomført mindre arkeologiske undersøkelser i til sammen 17 borger, hovedsakelig med det målet å få ut trekullprøver fra en tolkbar kontekst til ¹⁴C-datering. Det er kjent gjenstandsfunn, funn av menneskelige skjeletter eller funn av dyrebein fra 7 borger. 5 av disse er i tillegg undersøkt med sjakter i murene. Til sammen har vi undersøkelser og/eller gjenstandsfunn fra 19 borger i Midt-Norge (fig. 4.4).

Undersøkelsene som er gjort i borger i Midt-Norge er alle små og begrensede (Hemmendorff og Smedstad 1997; Ystgaard 1998, 2009a og b). To borger, Aslaksteinen i Fræna og Halsstein i Levanger, er undersøkt i noe større omfang (Ringstad 1985, 1988; Ystgaard 1998, 1999, 2011a, 2011b). De små undersøkelsene er gjort ut fra tanken om at borgmurene opprinnelig inneholdt konstruksjonselementer av tre. Slike konstruksjonselementer er påvist flere steder i Sverige. I mange tilfeller viser det seg at treverket finnes på innsida av eller i den indre delen av muren, og noe av dette kan bevares under muren i det den raser sammen enten ved brann eller i forfallsprosessen. Ved undersøkelsene ble det gravd sjakter på 1 – 1,5 meters bredde fra innsiden av borgmuren og inn mot murens sentrum, i 2 – 3 meters lengde. Her søkte man etter trekull i en god og daterbar kontekst i muren. Målet med slike avgrensede undersøkelser er å få et forslag til datering av bruken av borgen (Hemmendorff og Smedstad 1997:117-119).

Metoden har svakheter. De sammenraste murene på Midt-Norges borger består av forskjelligartet masse. Metoden har vist seg å fungere godt i murer eller valler som består av sand og jord. Her er bevaringsforholdene gode, og trekull kan finnes i kontekster som viser tydelig sammenheng med muren, for eksempel klart avgrensa brannlag, trestokker, stolpehull eller opprinnelig markoverflate. Eksempler på slike gode funnforhold finnes fra Hoåsen i Steinkjer, Halsstein i Levanger og Hoøya i Selbu. Jordblanda steinmurer kan også gi gode kontekster med sammenhengende trekullag. Dette fantes på Skansåsen i Steinkjer,

---

³⁵ Ved Oppdal i Dalsbygda (Id 131971), funnet av Terese Marie Edman i Nord-Trøndelag Fylkeskommune

³⁶ På Litjstenen ved Lundamo (Id 135582), funnet av Rut Helene Langebrekke Nilsen i Sør-Trøndelag Fylkeskommune

Korpdalsberget i Steinkjer, Johalla i Steinkjer, Åsakammen i Inderøy, Gullset i Selbu, og Tanemsåsen i Klæbu. I to tilfeller, på Klingerhaugen i Inderøy og Steinsvåttåberget i Verdal, bestod muren av stein i forkant og en påfylt jordvoll i bakkant, uten klare brannlag, men med spredt trekull i fyllmassen. Dateringer fra denne konteksten er mindre pålitelige. Den klart vanskeligste konteksten er steinmurer uten jordfylling mellom steinene. Her er det større gjennomstrømming av vann og luft i muren, og det kan være vanskeligere å avgjøre hvilken kontekst trekull fra muren opprinnelig hører til. Slike forhold var det på Gjevranslottet i Steinkjer, men her fant man en overligger til ei dreiekvern under de øverste steinene i muren. Trekull under dreiekverna ble datert til folkevandringstid (Hemmendorff og Smedstad 1997:123-124). Videre besto murene hovedsakelig av stein på Varpafjellet i Vikna, Festningen i Nærøy, og på Kverkillberget og Storberget i Inderøy. Det ble funnet trekull mellom og under steinene i muren på alle disse anleggene, men det er umulig å avgjøre hvilken kontekst trekullet opprinnelig stammer fra. Dateringene fra disse fire anleggene stemmer også dårlig overens med forventninger om tidfesting i tidsrommet fra yngre bronsealder til og med eldre jernalder (Hemmendorff og Smedstad 1997; Ystgaard 1998, 2003).

	Navn	ID	Gård	Kommune	Undersøkelse/ Referanse	Gjenstandsfunn	Datering (basert på gjenstandsfunn og ¹⁴ C)
1	Steinstind	74380	Stein	Leka			
2	Mannatind	57521	Stein	Leka			
3	Varpafjellet	62990	Vangsfjord/Lysøy	Vikna	Ystgaard 1998		
4	Festningen	55993	Smnes	Nærøy	Ystgaard 1998		Yngre bronsealder(?)
5	Vesterfjellet	46222	Steine	Fosnes			
6	Roaldsteinen	133637	Horjem	Snåsa			
7	Hoåsen	109275	Kjerkol	Steinkjer	Hemmendorff og Smedstad 1997		Yngre romertid / folkevandringstid
8	Oppdal	131971	Oppdal store	Steinkjer			
9	Steinfjellet	-	Størvold	Steinkjer			
10	Østvikslottet	-	Kvarving / Østvik	Steinkjer			
11	Skansåsen	100399	Svenning	Steinkjer	Hemmendorff og Smedstad 1997		Yngre romertid, middelalder
12	Elnslottet	-	Elnan	Steinkjer			
13	Gjevranslottet	100323	Gjevran	Steinkjer	Hemmendorff og Smedstad 1997	T 22014 Kvernstein	Folkevandringstid
14	Natsjøberget	88786	Volden	Steinkjer			
15	Vinillen	89030	For	Steinkjer			
16	Storberget	57905	Ålberg nordre	Inderøy	Ystgaard 2009		Sein middelalder / nyere tid
17	Korpdalsberget	47759	Tanem	Steinkjer	Hemmendorff og Smedstad 1997		Førromersk jernalder
18	Johalla	100208	Haugdalen/ Røtella statskog	Steinkjer	Hemmendorff og Smedstad 1997		Folkevandringstid / vikingtid
19	Klingerhaugen	28158	Røflo	Inderøy	Ystgaard 1998	Kvernstein	Yngre romertid / folkevandringstid
20	Åsakammen	57879	Åsen	Inderøy	Ystgaard 1998		Vikingtid

21	Kverkillberget	28147	Svarva vestre	Inderøy	Ystgaard 2009	T 11292, menneskeskjeletter	Folkevandringstid / sein middelalder
22	Steinsvåttåberget	56491	Steine	Verdal	Ystgaard 1998		Merovingertid/ tidlig vikingtid
23	Halsstein	36359	Halsan	Levanger	Ystgaard 1998, Ystgaard 2011a, 2011b	Dyrebein	Yngre bronsealder / førromersk jernalder / yngre romertid / folkevandringstid
24	Ratåsen	67007	Venset	Levanger			
25	Liavatnet	102021	Hogstad lille	Frosta			
26	Digerberget	11152	Nes	Levanger			
27	Aurhammeren	36620	Auran østre	Stjørdal			
28	Viksteinen	6831	Hestvik	Åfjord			
29	Borgklinten	16836	Austråt	Ørland	S. Marstrander 1958	T 18007, oval beltestein	Yngre romertid / folkevandringstid
30	Hoøya	122651	Kjøsnes	Selbu	Ystgaard 1998	T 1228, spissoval beltestein	Yngre romertid Folkevandringstid
31	Gullset	122688	Gullset	Selbu	Ystgaard 1998		Yngre bronsealder (?)
32	Dugurdsmåls- haugen	16895	Stenset / Ven	Melhus			
33	Tanemsåsen	120759	Tanem	Klæbu	Ystgaard 1998		Førromersk jernalder/ yngre romertid / sein vikingtid
34	Stenrøpiken	145217	Mølne og Osøy	Midtre Gauldal	Singsås historielag 1992		Yngre romertid/ folkevandringstid
35	Litjstenen	135582	Lunde/Rydningen, Moen/Lundemo/ Veltalene/Stenen	Melhus			
36	Aslaksteinen	26884	Hustad	Fræna	Ringstad 1991a	T 20723, bryne, kleberkar, glassperle, bronsering, nåleetui	Førromersk jernalder/ folkevandringstid / vikingtid
37	Hovdekollen	-	Hovde	Rauma			

Figur 4.4: Borger i Midt-Norge. Undersøkelser, gjenstandsfunn og dateringer.

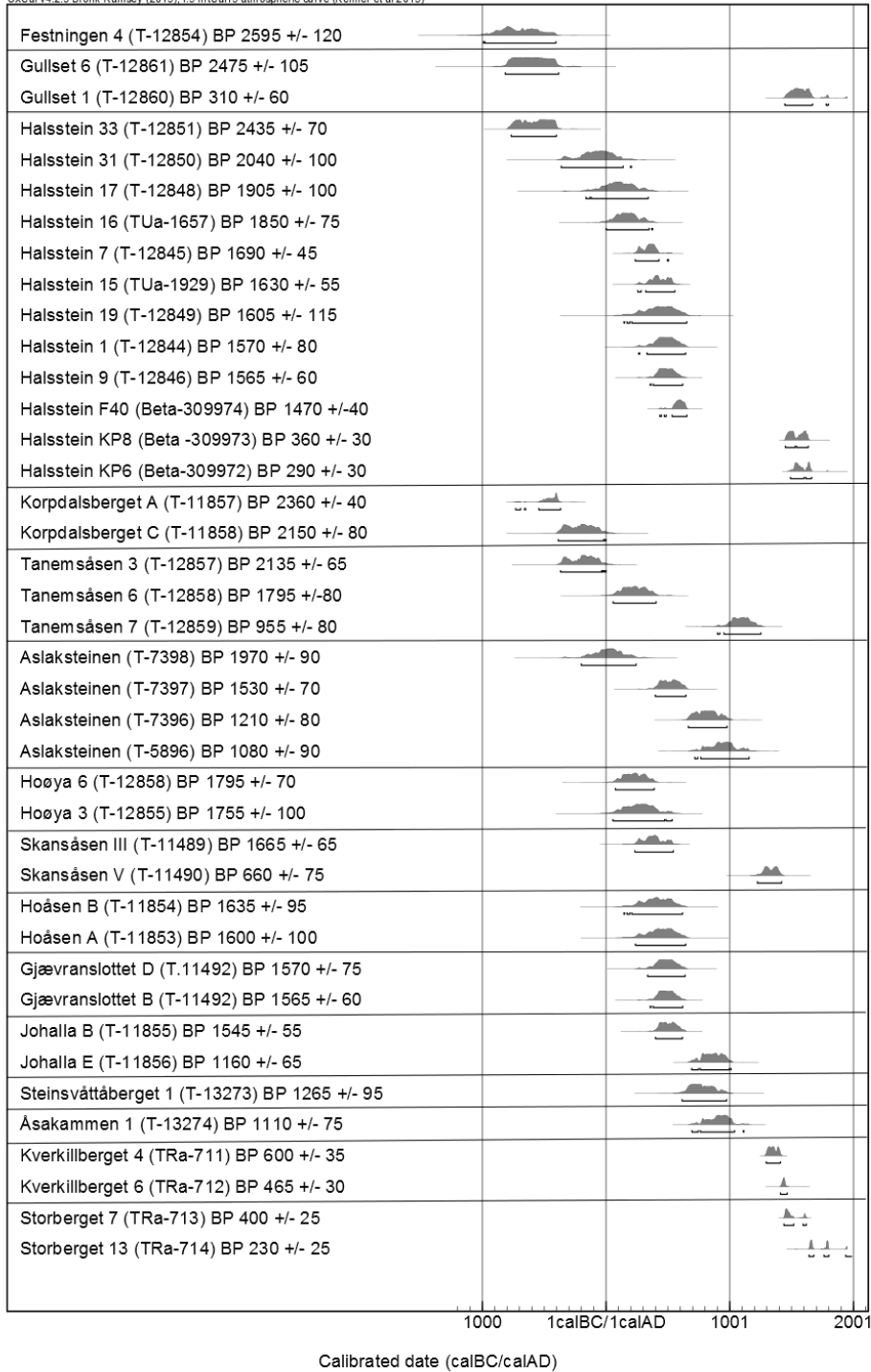
4.3.2. Dateringer

De små undersøkelsene i 15 borger gir ikke noe godt innblikk i de enkelte borgenes historie, og sier ingenting om borgenes funksjon. Det vi oppnår med slike små undersøkelser i murene for å få ut dateringsmateriale, er pekepinner om dateringen til et bredt spekter av borger innenfor en region. Sammenstilt kan ¹⁴C-dateringene fra de 15 borgene si oss hvilke tidsrom vi kan vente å finne borger innenfor. De kan også si oss i hvilke tidsrom det er mest vanlig med borger (fig. 4.5).

Tre borger har dateringer fra yngre bronsealder, men det hefter usikkerhet ved to av disse dateringene. Tre borger har dateringer fra gode kontekster til førromersk jernalder, og to av disse har vært i bruk også i yngre romertid/folkevandringstid. Dateringer eller gjenstandsfunn tyder på at 12 av borgene var i bruk i yngre romertid/folkevandringstid. Fire borger har dateringer som tyder på at de var i bruk i merovingertid eller vikingtid. To av disse var også i bruk i førromersk jernalder og yngre romertid. Dateringer fra ulike kontekster i 5 borger er fra

OxCal v4.2.3 Bronk Ramsey (2013); r5 IntCal13 atmospheric curve (Reimer et al 2013)

Figur 4.5: ¹⁴C-dateringer fra borger i Midt-Norge.

middelalder eller nyere tid. Ingen av disse dateringene er fra kontekster som utvetydig kan knyttes til konstruksjonselementer i murene.

Samla sett gir dateringene fra borger i Midt-Norge et klart inntrykk av at borger i denne regionen har vært i bruk fra yngre bronsealder til vikingtid og inn i middelalder.

Hovedmengden av dateringene faller innenfor årene ca. 400 – 600 e.Kr. Den sterkeste konsentrasjonen av dateringer faller omkring år 500 e.Kr. I tida rundt år 550-600 e.Kr. faller de aller fleste borgene ut av bruk, og det er så godt som ingen kontinuitet gjennom merovingertid og inn i vikingtid, da vi får noen spredte dateringer fra borgene igjen. Borger var i bruk både før og etter yngre romertid og folkevandringstid, men aktiviteten i yngre romertid og folkevandringstid er voldsom i sammenligning med periodene før og etter.

Bildet av dateringen av Midt-Norges borger er bortimot parallelt med bildet av dateringen av Mälardalens borger. Olausson framhever hvordan borgbyggingen i folkevandringstid står fram som en anomali i forhold til tida før 400 og etter 600 e.Kr. (Olausson 2008:24).

Undersøkelser og dateringer av Midt-Norges borger viser at aktiviteten var tilsvarende i denne regionen. Dette viser for det første at borgbygging i yngre romertid og særlig folkevandringstid var en aktivitet som foregikk over store områder, og for det andre at aktiviteten i Midt-Norge var beslektet med aktiviteten i Mälardalen.

4.4. Borger fra siste del av eldre jernalder

De 12 borgene i Midt-Norge som så langt viser tegn på bruk i yngre romertid og folkevandringstid er geografisk spredt (fig. 4.6.). Borgene utnytter terrenget på ulik måte, og de ligger forskjellig til i landskapet. Murene er utformet på ulikt vis. Undersøkelser og dateringsmateriale fra hver av borgene er av forskjellig kvalitet. Derfor er det nødvendig med en kort presentasjon av hvert anlegg før vi kan diskutere likheter og ulikheter nærmere. Presentasjonene er organisert etter fylkesnummer, kommunenummer og gårdsnummer.

Figur 4.6: Borger fra siste del av eldre jernalder i Midt-Norge. Kart: Raymond Sauvage.

4.4.1. Aslaksteinen

Aslaksteinen ligger på Hustadlandet i Fræna, omtrent 1,5 km sør for Hustad kirke, på en topp som er en del av en markert rygg mellom Hustadmyran i vest og et tilsvarende, stort myrområde i øst. Mot nord er utsikten vid over Hustadbukta og Hustadvika, et av de mest værharde og ubeskyttede områdene langs leia. I området rundt Hustad er det kjent en rekke forhistoriske kulturminner (fig. 4.7). På Malefeten ligger det et større strandgravfelt med to

Figur 4.7: Kartutsnitt med Aslaksteinens beliggenhet.

udaterete nausttufter. Sagaskildringer plasserer kong Øysteins gård på Hustad (Magnussønnenes saga kap. 223). Aslaksteinen mangler synlige spor etter forsvarsmurer, men det finnes en lang tradisjon om at det skal ha vært en bygdeborg her (Schøning 1910, Bendixen 1877, Lossius 1892, Th. Petersen 1942, Ringstad 1991a: 183). Aslaksteinen er så bratt og utilgjengelig at det ikke har vært nødvendig å bygge murer her for å hindre adkomst. Plataet på toppen måler om lag 6000 m². Arkeologiske undersøkelser på toppen av borgen har gitt rik informasjon om bruken av kollen. Det er åpnet sjakter på til sammen ca. 20 m² på

borgflata. I felt A, på 6 m², ble det påvist kulturlag med kull og små fragment av brente bein, der en trekullprøve er datert (T-5896, 1080 +/- 90 BP, kal. AD 905 +/- 105). I samme område ble det funnet et bryne, rester av kleberkar, ei glassperle, deler av en bronsering, et mulig nåleettui og flere flintstykker (mulig ildflint). I felt B, ca. 14 m², på plataet på østsiden av Aslaksteinen, ble det påvist ei kokegrop i et høyt nivå med en datert trekullprøve (T-7396, 1210 +/- 80 BP, kal. AD 690-890), og ei kokegrop i et lavere nivå som det også er datert en prøve fra (T-7397, 1350 +/- 70 BP, kal. AD 430-610). Det er også påvist spor etter planering av bakken i form av et påført gruslag. Videre ble det funnet mulige sittesteiner samt stolpehull. Under det påførte gruslaget fantes et kulturlag, hvorfra en trekullprøve er datert (T-7398, 1970 +/- 90 BP, kal. BC 100 - AD 120) (Ringstad 1985, 1988, 1991).

4.4.2. Borgklinten

Borgklinten ligger på Ørlandet ved Stjørnfjorden, om lag 2,3 km øst for Austrått (fig. 4.8).

Borgen ligger på den innerste av to bratte og runde koller, *Borgklintan* (fig. 4.10). På den

Figur 4.8: Kartutsnitt med Borgklinten.

ytterste klinten, Stor-Borgklinten, er det ikke registrert spor etter forhistorisk aktivitet, og her er det i dag et steinbrudd som med tida vil fjerne hele klinten. Innenfor Borgklintan ligger det et myrlandt område mot nord og nordvest, og et berglendt område mot øst. Mot vest åpner det flate og fruktbare jordbrukslandet på Ørlandet seg, mens en har vid og storslått utsikt sørover over hele innløpet til Trondheimsfjorden og mot Agdenes på sørsida av fjorden (fig. 4.9). Fra Ørlandet kjenner vi ikke mindre enn tre våpengravfunn fra overgangen mellom folkevandringstid og merovingertid (23/ B 1462-1464 fra Røstad, 22/ T 14456 fra Ophaug, 24/ T 15002 fra Austråt).

Figur 4.9: Utsikt sørover fra Borgklinten over innløpet til Trondheimsfjorden mot Agdenes og Ørlandet. Lengst mot vestre Stor-Borgklinten med steinbruddet. Austråtborgen omtrent midt i bildet til høyre, og Røstad og Ophaug til høyre i bildet, de tre siste stedene med våpengraver fra folkevandringstid og tidlig merovingertid. Foto: Ingrid Ystgaard.

På den innerste klinten ligger borgen på toppen, som faller stupbratt mot sør, vest og nord. Det er bratt også mot nordøst, men her ligger det en mur som følger kanten av platået og sperrer av toppområdet (fig. 4.10). Muren består i all hovedsak av rundstein og noe bruddstein. Det avgrensede området på toppen av Borgklinten måler om lag 40 x 60 m, ca. 2400 m². Muren på Borgklinten ble restaurert i 1958, i et samarbeid mellom Vitenskapsmuseet ved Sverre Marstrander og Forsvarets flystasjon på Ørlandet. Stein som var rast ned fra muren ble lagt tilbake. I forbindelse med arbeidet ble det funnet en beltestein (T 18007, fig. 4.11) «innenfor ytre murlinje like under overflaten nær det punkt hvor muren gjør et knekk og fortsetter i vestlig retning inn mot fjellsiden» (S. Marstrander 1958:178-179).

Figur 4.10: Oversikt over Borgklinten. Ikke i målestokk.

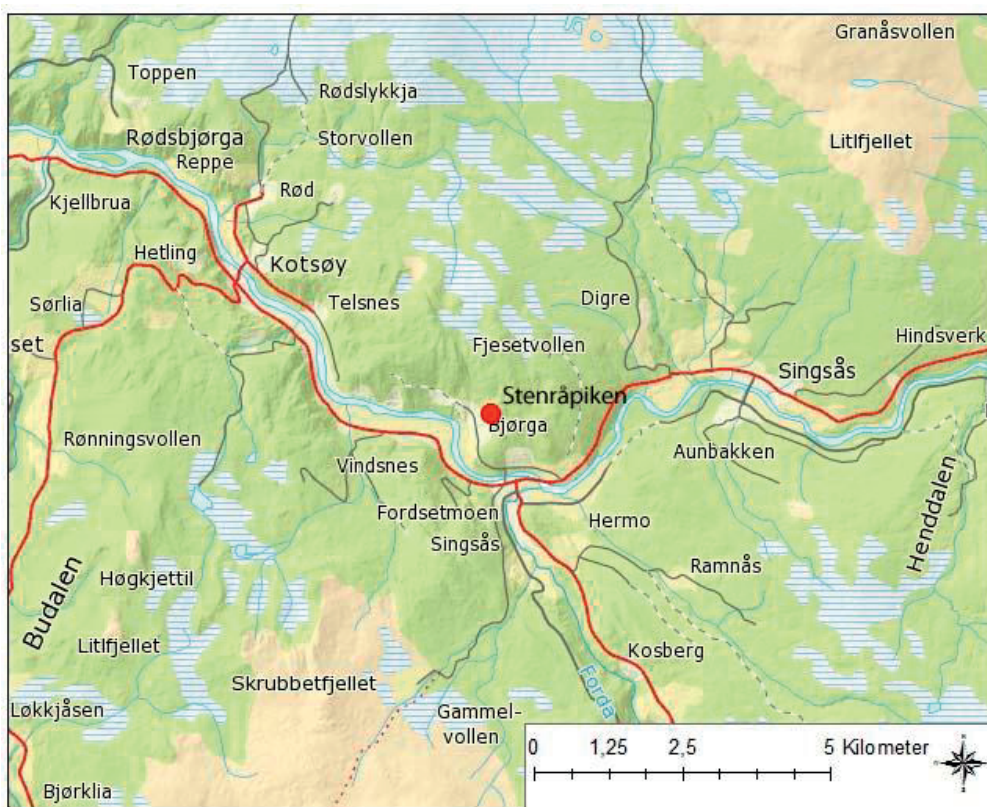

Figur 4.11: T 18007, beltestein fra Borgklinten. Foto: Ole Bjørn Pedersen, © NTNU Vitenskapsmuseet.

4.4.3. Stenrâpiken

Stenrâpiken ligger i den bratte nordhellinga i Gauldalen, der dalen stiger opp mot fjellplatået mellom Gauldalen og Selbusjøen. I dette fjellområdet er det registrert et stort antall

jernframstillingsanlegg av typen som var i bruk i tida mellom kr. f. og ca. 500 e.Kr. (Stenvik 1990:209-214). På Forsetmoen i Singås, om lag 1,3 km i luftlinje sør-sørøst for Stenrâpiken, ble det gravd ut en smieplass for videreforedling av råjern i 2008 og 2009. Spor etter foredling av råjern og bosetning på stedet er ¹⁴C-datert til en lengre periode fra førromersk jernalder til yngre romertid / folkevandringstid (Øien 2009). Borgen ligger omtrent 550 meter i luftlinje nordøst for Bjørgen stasjon, men stigningen i terrenget fra elva til borgen er på omtrent 370 meter (fig. 4.12).

Figur 4.12: Kartutsnitt som viser Stenrâpikens beliggenhet.

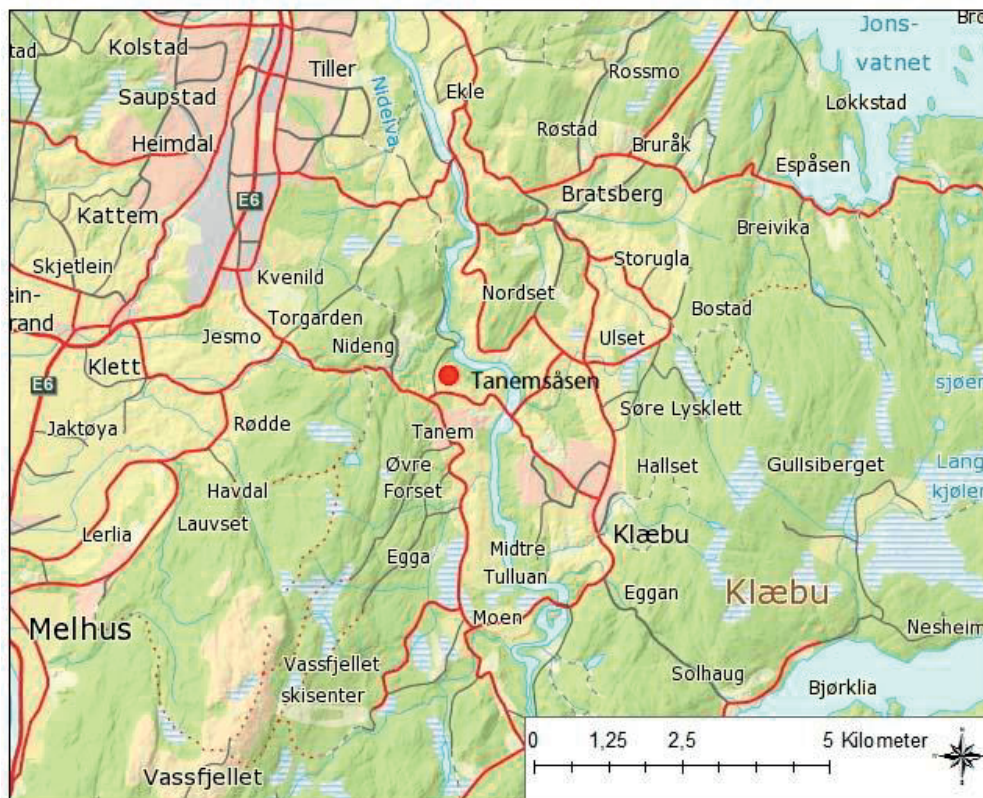
Toppen er lite markert om en ser den fra dalbunnen, men når en kommer opp, ser en tydelig at toppen er skilt fra terrenget av den djupe og trange Stenrâ som skiller Stenrâpiken fra dalsida mot øst. På østsida faller den lille fjellkammen ned i et stup som vel må være 20 – 30 meter høgt. Mot vest og nord er terrenget også svært bratt. Mot sør derimot, er toppen av Stenrâpiken tilgjengelig langs en nokså smal og relativt bratt rygg. Her ligger restene av en mur som sperrer den naturlige adkomsten til toppen. Muren er svært utrast. Den går fra stup til stup, og er om lag 50 meter lang. På det bredeste er den 7 – 8 meter bred, og aldri særlig

høg. Området muren avgrenser er om lag 70 m langt og ca. 30 m bredt på det bredeste. Arealet bak muren er om lag 2000 m². Et lite område like innenfor muren er nokså flatt, og det finnes løsmasseavsetninger. I dette området fant medlemmer i Singsås bygdemuseum og historielag trekull i grunnen tidlig på 1990-tallet. En prøve av trekullet ble datert (T-9815, 1625+/-70 BP, kal. AD 345-535, furu) (Ystgaard 2011c).

4.4.4. Tanemsåsen

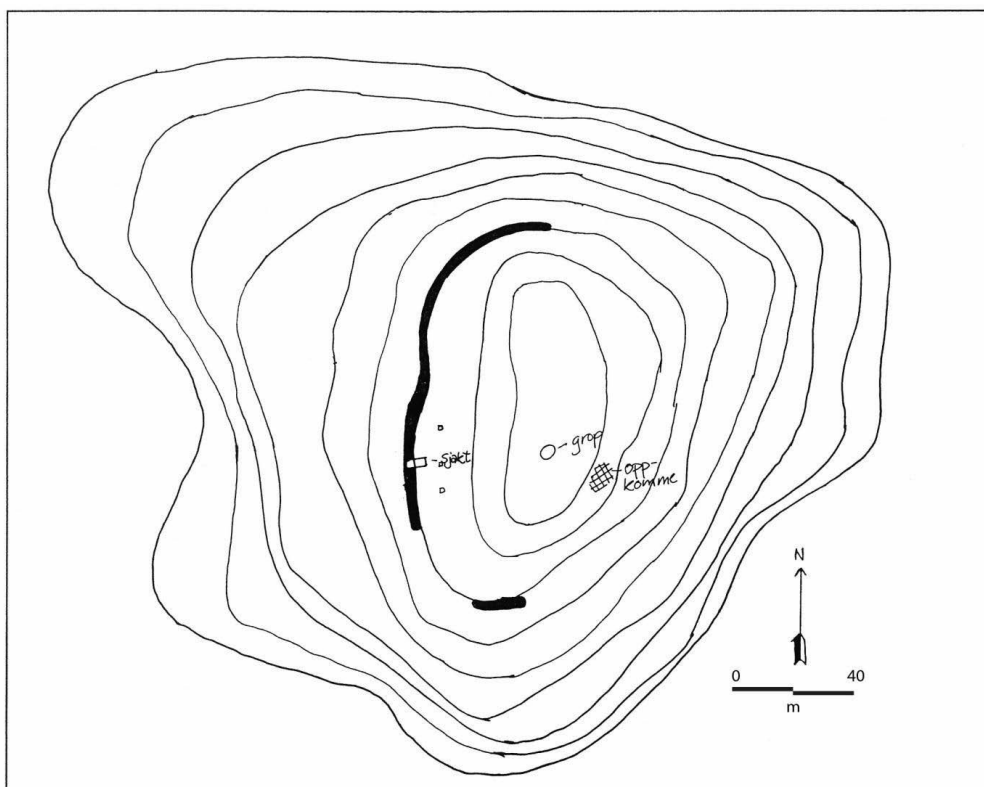
Tanemsåsen ligger nord i Klæbu, et par hundre meter vest for Nidelva, der elva faller fra et rolig og flatt parti gjennom det åpne landskapet i Klæbu og inn i et smalere parti med flere fosser og stryk fra Fjæremsfossen (fig. 4.13).

Figur 4.13: Kartutsnitt med Tanemsåsens beliggenhet.

Innfarten til Klæbu går i dag over Kvenild og Torgård i Tiller, gjennom Skjøla til Tanem. På grunn av at Nidelva smalner og blir ufarbar nord for Tanemsåsen, var denne vegen trolig viktig i forhistorisk tid. Tanemsåsen ligger der ferdseilen krysser Nidelva ved Tanemsbrua. Fra Klæbu og sørover kan en tenke seg at det har vært en viss ferdsel over til Selbusjøen. Det er

kjent relativt få kulturminner fra Klæbu, bortsett fra enkelte gravfelt sentralt i kommunens dyrka område. Fra Tanem er det kjent ei uleselig runeinnskrift i den eldre futhark. Tanemsåsen er en nokså vid og stor bergformasjon, som er bratt, men ikke stupbratt og helt utilgjengelig (fig. 4.14).

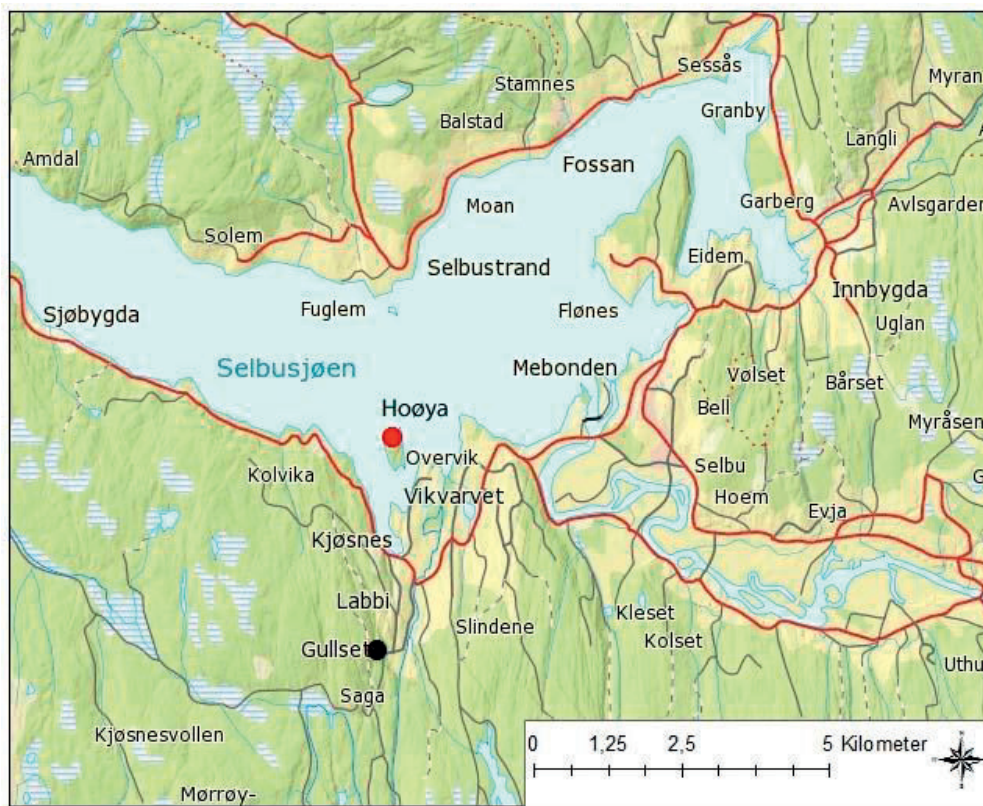
Figur 4.14: Oversikt over Tanemsåsen, Tanem, Klæbu, med murens omtrentlige posisjon. Sjakt og prøvestikk er markert. Skisse på grunnlag av ØK-kart.

Toppen er i dag skogkledd, men det ville ha vært et vidt utsyn nordover over den trange elvedalen, og sørover over det meste av den dyrka delen av Klæbu. Vestskråningen er den slakkeste sida på Tanemsåsen, og byr på minst problemer for den som vil opp. Her ligger muren, om lag 15 meter under åsens høyeste punkt. Muren er bygd opp av stein i forkant, og i bakkant er den fylt opp med løsmasser, slik at den danner en kunstig terrasse. Terrassen forsterker en naturlig terrasse, og er med på å danne et flatt område som egner seg godt for bosetning. Resten av området innenfor muren er kupert, og med berg fram i dagen flere steder. Muren er ca. 0,5 – 1 m høy og er om lag 180 m lang. Det innhegna området på toppen av åsen måler om lag 8200 m². På toppen av åsen finnes det ei mulig kokegrop, i tillegg til et

naturlig oppkomme med vann. Muren på Tanemsåsen er undersøkt med ei sjakt på 1 x 1,5 m, tvers gjennom den murte delen av muren og et stykke inn i den påfylte massen i bakkant. Muren var bygd opp av løftestor stein murt i tørrmur. Innimellom fantes det mindre, skjørbrent stein, men ikke fyllmasse i form av løsmasser. I bakkant av muren var det fylt på løsmasser av sand, leire og grus, med linser av trekull. Trekull fra ei lik linse 20 cm under murens overflate er datert (T-12857, 2153±65 BP, kal. BC 335-50, ubestemt vedart). 60 cm under overflata lå det et ubrutt, lyst leirelag med store mengder trekull. Et lignende lag lå 80 cm under overflata. En prøve fra det nederste laget er datert (T-12858, 1795±80 BP, kal. AD 130-370). Under dette laget var det rød aur, tolket som steril grunn. Vi grov også tre prøvestikk på ei linje parallelt med muren, men 7 meter innafor. Det ble funnet trekull i alle prøvestikkene, men i ett så det ut til at vi støtte på et mulig ildsted. En trekullprøve herfra er datert (T-12859, 955±80 BP, kal. AD 1015-1185) (Ystgaard 1998:70-72).

4.4.5. Hoøya

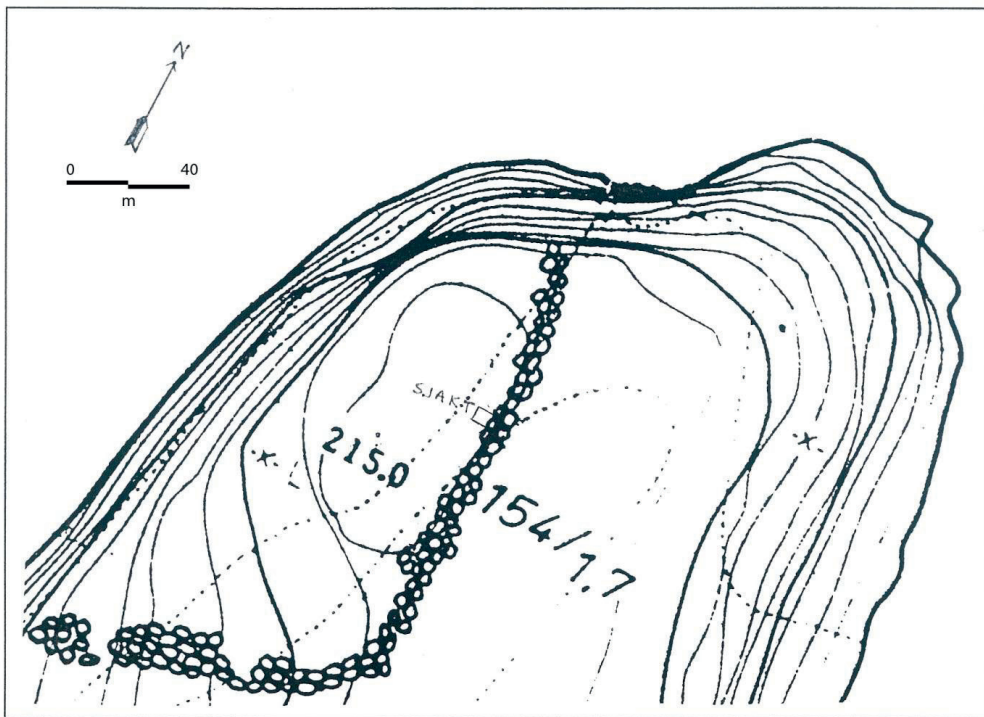
Hoøya ligger i Selbusjøen om lag 250 meter fra land ved Vikvarvet (fig. 4.15). Fra borgen på øya har man vidt utsyn over det meste av Selbusjøen og innover mot Vikvarvet. Man kan så vidt se borgen på Gullset, der en mindre undersøkelse ikke ga dateringer til eldre jernalder, fra Hoøya. Borgen på Hoøya er nevnt i kong Sverres saga. Kongen skal ha søkt tilflukt her mot selbyggene i 1177 (Th. Petersen 1942:8; S. Marstrander 1958a). Hoøya er om lag 760 m lang fra nord til sør, og om lag 290 meter fra vest til øst. Øya er høyest i nord, og rager 57 m over Selbusjøen på det høyeste. På den nordlige delen, der borgen ligger, faller øya stupbratt ned både mot vest, nord og øst (fig. 4.16). Mot sør er det et slakt fall ned mot et flattere område der det står et naust. Selv om det er stup eller svært bratt på tre kanter på den nordlige delen av øya, er ikke borgen bygd slik at en del av øya er sperret av med en rettlinjet mur. I stedet sperrer muren av noe under halvparten av den nordligste delen av øya, nærmest det bratteste stupet i vest. Muren går dermed fra stupet i nord og sørover over et nokså flatt parti, til den bøyer av mot vest og følger det skrånende terrenget sør for øyas topp-punkt. Den nordligste delen av muren framtrer nærmest som en voll, og er bygd opp hovedsakelig av sand og grus. 10 – 15 meter utenfor vollen går det et søkk, som bidrar til å forsterke høydevirkningen av vollen. Massen til vollen er trolig tatt herfra. Den vestre delen av muren er bygd opp av sand, grus og stein. Muren er til sammen ca. 280 m lang. Den er mellom 2 og 5 meter brei, og fra

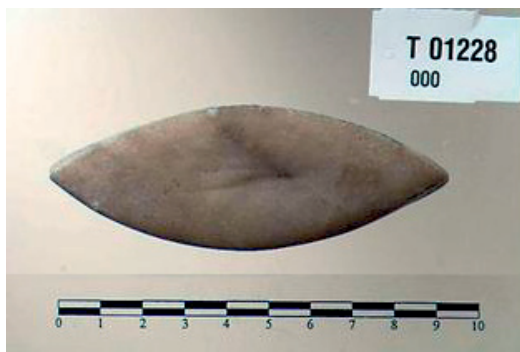
Figur 4.15: Kartutsnitt som viser Hoøyas beliggenhet.

0,5 – 3 meter høg. Området som er avgrensa av muren måler om lag 12 000 m². Den nordlige delen av vollen er undersøkt med ei sjakt omtrent 30 meter sør for kanten av stupet i nord. Her var vollen om lag 0,7 m høg på innsida. På utsida var høydevirkningen forsterket av søkkes etter massetaket på utsida, men den effektive høyden kan anslås til ca. 3 m. Sjakta lå på innsida av vollen og målte 1 x 2 m. Massen i vollen bestod av brungul sand og grus med linser av lys grå leire. Det fantes trekull spredt i alle deler av fyllmassen. En prøve fra trekull i fyllmassen er datert (T-12855, 1755+/-100 BP, kal. AD 140-410, furu). 0,8 m under vollens høyeste punkt lå det en forkulla trestokk. En prøve fra denne er datert (T-12856, 1795+/-70 BP, kal. AD 135-335, furu). 1 m under vollens høyeste punkt traff vi steil grunn i form av grovkorna, grå grus (Ystgaard 1997b, 1998:68-69). En beltestein (T 1228, fig. 4.17) ble funnet «på flaten nedenfor» borgen på Hoøya og levert til museet i 1873. Marstrander regner med at beltesteinen har sammenheng med borgen, men tilskriver den ikke beviskraft som dateringsmiddel (S. Marstrander 1958:178).

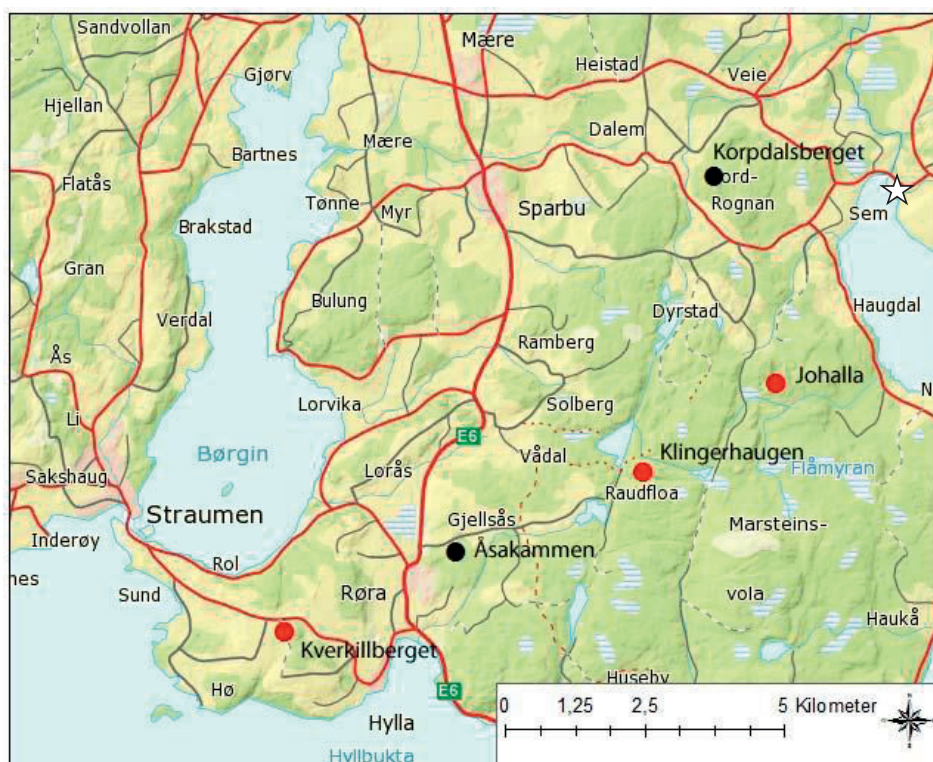
Figur 4.16: Oversikt over Hoøya, Kjøsnes, Selbu. Oppmålt av T. Moxnes..

Figur 4.17: Beltestein T 1228, funnet nedenfor borgen på Hoøya i 1873. Foto: Ole Bjørn Pedersen, © NTNU Vitenskapsmuseet.

4.4.6. Johalla

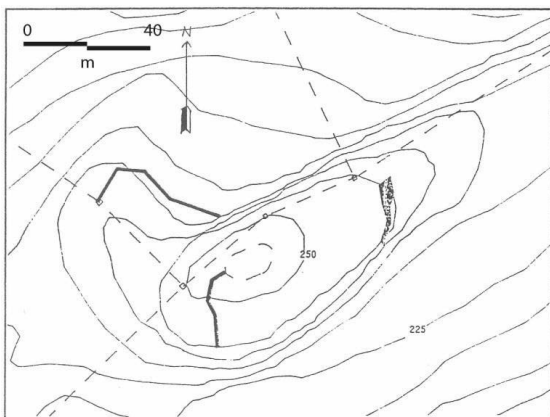
Johalla ligger i utmarka mellom de øverste gårdene i søndre Sparbu i Steinkjer og det store utmarksområdet mellom Sparbu, Røra og Verdal som kalles Marsteinsvola (Volhaugen) (fig. 4.18). På de nærmeste gårdene, Holtan og Dyrstad, er det kjent flere gravfelt. Dyrstadskardet

Figur 4.18: Kartutsnitt med Johalla, Klingerhaugen og Kverkillbergets beliggenhet. På kartet er også Korpalsberget, med datering til førromersk jernalder, og Åsakammen, med datering til vikingtid, markert.

er et gammelt passeringsspunkt mellom utmarka i Volhaugen og innmarka i Sparbu, og det er kjent gravhauger på hver side av skaret (uten Id). Det kan ha passert ferdsel fra Sparbu forbi Johalla og videre sør og vestover forbi Klingerhaugen til Røra. Ferdselen kan også ha fortsatt sørover til Verdal. Det er kjent flere gravhauger og gravfelt i en kilometers omkrets rundt Johalla. Borgen ligger på en liten, men markert bergrygg som faller stupbratt mot nordvest og sørøst, og er noe slakkere i nordøst og sørvest (fig. 4.19). Det ligger en mur i nordøst, om lag 30 m lang, og en i sørøst, om lag 15 meter lang. Det ligger også en mulig mur langs en mulig adkomst til borgen i nordhellinga. Det avsperra området måler om lag 60 x 20-40 meter, med et flatemål mellom 1200 og 1500 m². Murenes bredde varierer mellom 5 og 10 meter. De er ikke særlig høye. Murene er undersøkt med ei sjakt i hver mur. Ei sjakt på 4 x 1,3 m ble gravd i den sørvestre muren. Muren var bygd av bruddstein. Under det øverste laget lå det mindre stein som så ut til å være skjorbrent. Det fantes trekull spredt i muren. En prøve tatt under de øverste steinene er datert (T-11855, 1545 +/-55 BP, kal. AD 440-600, løvved). Den andre sjakta ble lagt i den nordøstre muren, og målte 3,5 x 0,5 m. Muren var også her bygd av bruddstein og av mindre stein som så ut til å være skjorbrent. Også her fantes det spredt

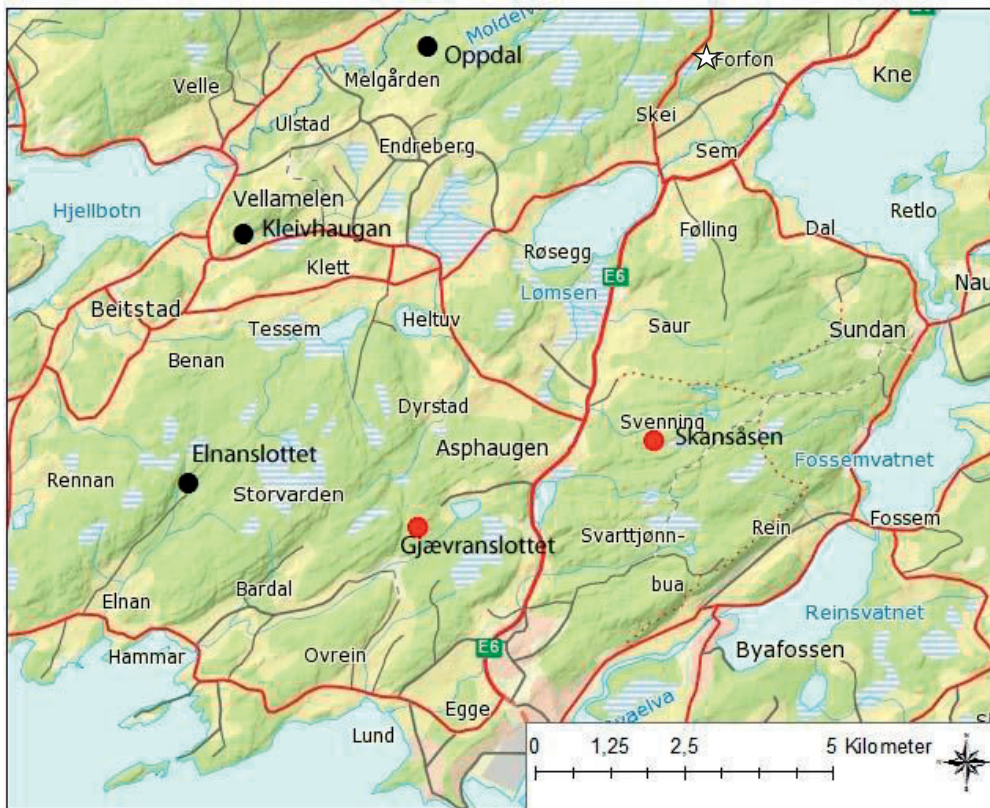
trekull i muren, og en prøve tatt under stein 20-30 cm under markoverflata er datert (T-11856, 1160 +/- 65 BP, kal. AD 790-975, løvved) (Smedstad 1994d; Hemmendorff og Smedstad 1997:122).

Figur 4.19: Oversikt over Johalla, Haugdal og Rotelle Statsalmenning, Steinkjer. Oppmålt av Per Odd Haugdal.

4.4.7. Gjøvranlottet

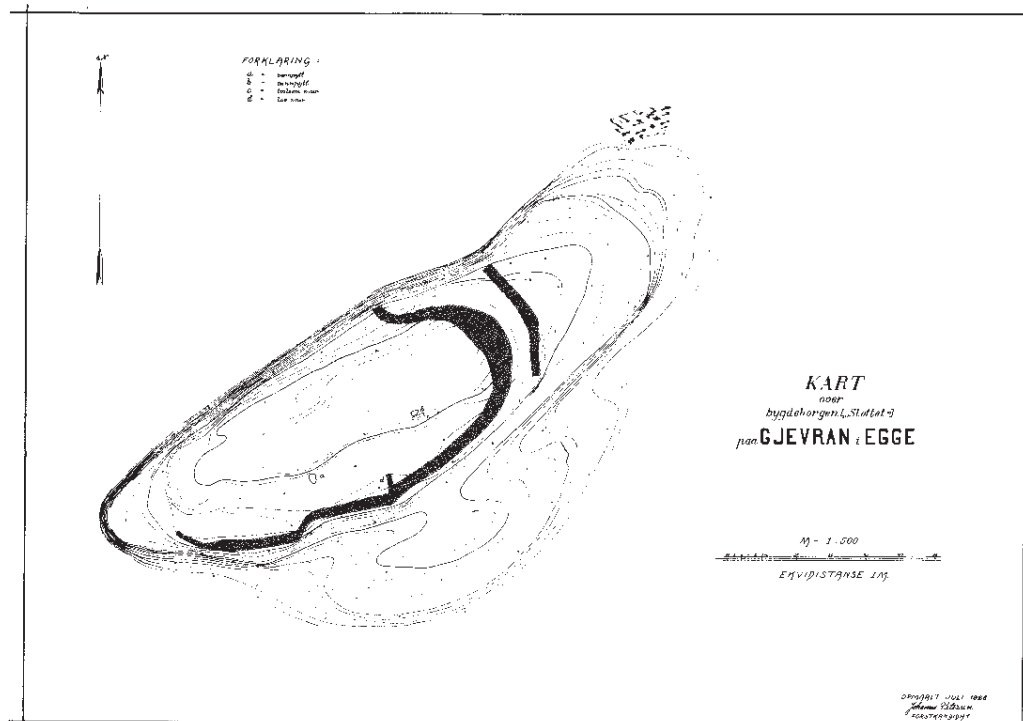
Gjøvranlottet ligger i utmark i Egge, Steinkjer (fig. 4.20). Forbi foten av berget som borgen ligger på, passerer det en gammel veg som forbinder Asphaugen med Beitstadfjorden. Gjøvranlottet ligger også i en grensesone mellom dyrkbart land og utmark, og på kanten av et myr- og fjellparti mellom Egge og Beitstad. I Gjøvranmarka, en kilometer sørøst for Slottet, ligger det et felt med over 40 gravhauger og gravrøyser, to av dem stjerneforma, samt flere åkerreiner (Id 7133). På Spjolkmyra ca. 500 m sørøst for Slottet, ligger det også tre gravrøyser (Id 26202). Gravene ligger langs vegen mellom Gjøvranlottet og Egge. Slottet ligger på en langsmal bergrygg som stuper bratt ned mot nordvest og sørvest, men som er noe lettere tilgjengelig fra nordøst og sørøst. Muren følger krona av berget langs den sørøstre og den nordøstre sida. I nordøst er det i tillegg en ytre mur. Muren er opp til 9 m brei, og om lag 0,5 m høg. Området innafor muren måler ca. 100 m fra sørvest til nordøst, og opp til 50 meter fra sørøst til nordvest (fig. 4.21). Flatemålet er om lag 3000 m². Muren er undersøkt i tre mindre sjakter. Den første sjakta målte 1,7 x 0,5 m, og ble gravd på innsida av murens nordøstre del, like vest for det som kan ha vært hovedinngangen. Muren var bygd opp av stein, og det fantes spredt trekull mellom steinene. En prøve av trekull fra jorda under de utraste steinene er datert (T-11491, 1565 +/- 70 BP, kal. AD 425-595, bjørk). Den andre

Figur 4.20: Kartutsnitt med Gjøvranslottet og Skansåsens beliggenhet. De udaterte borgene på Oppdal, Kleivhaugan og Elnanslottet er også markert.

sjakta lå i samme del av muren, ca. 10 m sørvest for den første sjakta, og målte 4 x 1 m. Muren var bygd opp av heller i en enkel tørrmur. Under de øverste steinene i muren lå overliggeren til ei dreiekvern (T 22014, fig. 4.22). En trekullprøve fra en liten konsentrasjon av trekull under kvernsteinen er datert (T-11492, 1570+/-75 BP, kal. AD 415-600, furu). Ei tredje sjakt ble undersøkt i murens nordre del. Her var muren tydelig murt opp av bruddsteinsheller (Smedstad 1994c; Hemmendorff og Smedstad 1997:123-124). Ved seinere undersøkelser med magnetometer har man påvist mulige hustufter på borgområdet på Gjøvranslottet (Kari Støren Binns, pers. medd.). Dette, sammen med funnet av kvernsteinen i muren, kan tyde på at det har vært bosetning på borgen.

Figur 4.21: Oversikt over Gjevranslottet. Oppmålt av Johannes Petersen 1928.

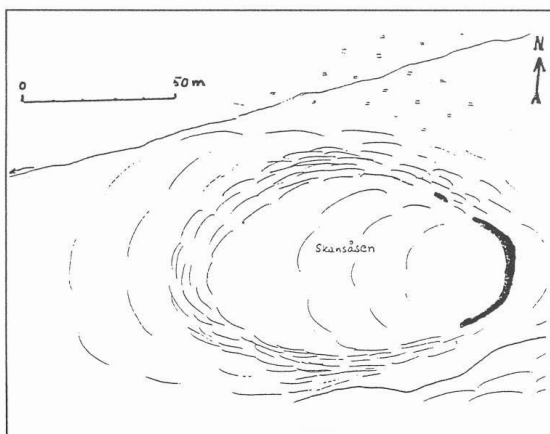

Figur 4.22: Overligger til dreiekværn T 22014 funnet i muren på Gjevranslottet. Foto: Ann Mari Rosenlund.

4.4.8. Skansåsen

Skansåsen ligger ca. en kilometer øst for Asphaugen i Steinkjer (fig. 4.20). Borgen ligger i utmark, på en markert bergtopp som ligger på overgangen mellom lavlandet og de høyereliggende myr- og fjellområdene mellom Asphaugen, Følling og Fossemvatnet/

Reinsvatnet. I dette området finnes det stedsnavn som Jernblæstermyra, som vitner om at det finnes jernmalm i myrene, og at det har vært utvunnet jern her i alle fall i moderne tid. Borgen ligger om lag en kilometer øst for dagens hovedferdselsåre fra Beitstadfjorden ved Steinkjer og nordover mot Snåsavatnet over Følling. Like sør for foten av åsen renner Svenningbekken.

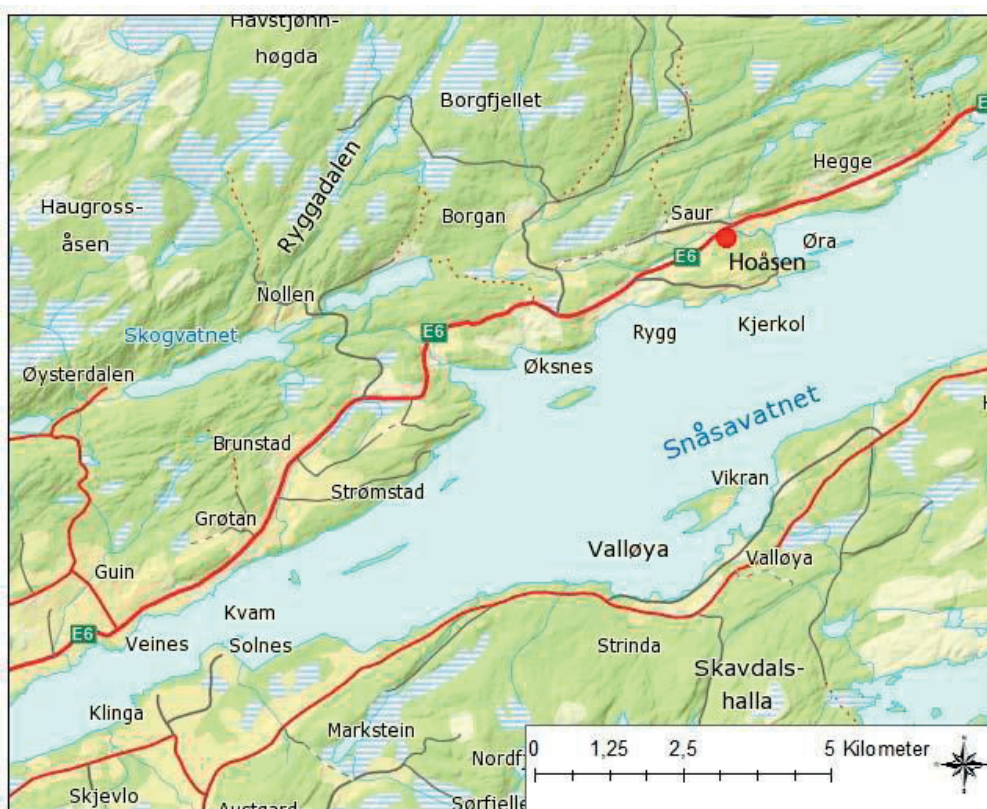

Figur 4.23: Oversikt over Skansåsen, Svenning, Steinkjer. Skisse av Ove Hemmendorff.

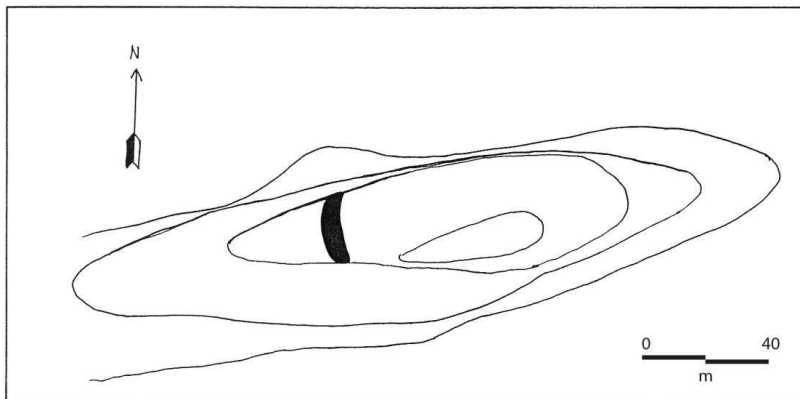
Skansåsen faller stupbratt mot bekken i sør, mot de lavere områdene i vest og mot nord. Fra toppen, der det er stor skog i dag, må det ha vært utsyn mot Asphaugen og dalføret i vest. Toppen er best tilgjengelig fra øst. Her er toppområdet avstengt av en steinmur, som er om lag 2,5 - 7,5 m brei men bare opp til 0,4 m høg. Murens samla lengde er ca. 60 meter. Området som er avsperrt av muren måler om lag 1200 – 1500 m² (fig. 4.23). Muren er undersøkt ved at det ble gravd tre sjakter på forskjellige steder. Ei sjakt på 1,4 x 0,6 m ble gravd på innsida av muren, noe nord for murens midtpunkt. Muren var bygd av stor bruddstein. En trekullprøve fra opprinnelig markoverflate under muren er datert (T-11489, 1665 +/- 65, kal. AD 270-440, furu). Ei anna sjakt på 6,2 x 1 m ble undersøkt i murens nordre del. Sjakta ble torvet av i hele murens bredde. Muren var også her bygd av stor bruddstein. Den var utrast, men man kunne se hvordan hellene hadde vært lagt opp i en tørrmur. Under de nederste steinene i muren lå det et lag med trekullblanda jord. En trekullprøve tatt under den underste steinen i muren er datert (T-11490, 955 +/- 80 BP, kal. AD 1285-1400, gran). Prøvestikk 1,5 m og 7,5 m innenfor muren viste at det trekullblanda laget strakk seg innover på borgområdet. Ei siste sjakt ble undersøkt i murens søndre del, 4,9 x 0,8 m. Her var muren også bygd av bruddsteinsheller lagt i tørrmur, og det fantes rester av trekull i muren også her (Smedstad 1994b; Hemmendorff og Smedstad 1997:124).

4.4.9. Hoåsen

Hoåsen ligger i Kvam helt nord i Steinkjer kommune, på et nes eller ei lita halvøy som stikker ut i Snåsavatnet (fig. 4.24). På denne halvøya ligger gårdene Kjerkol og Auster-Ol. Det er ikke registrert andre forhistoriske kulturminner på halvøya, men gårdsnavnet Ol har utvilsomt høy alder. Det har gått en ferdselsveg langs nordsida av Snåsavatnet. Sørover fra Kjerkol har leia trolig gått over Nollen og langs Skogvatnet gjennom Dalsbygda til Vellamelen og Beitstadfjorden. I Dalsbygda ligger det en nyoppdaget, men ikke datert borg i utmark sør i dalen på Oppdals grunn (Id 131971), og på Vellamelen ligger det en annen udatert borg på Brattbergåsen, kalt Østvikslottet (Id 162362, se fig. 4.20). I nordenden av Snåsavatnet ligger det en tredje udatert borg på Roaldsteinen på Horjem (Id 133637). Det kan ha vært gode landingsforhold med båt like vest for borgen på Hoåsen. Borgen ligger innerst på halvøya, rett sør for ei lita elv som kalles Borgelva. Elva faller ut i Snåsavatnet like øst for borgen. Borgen ligger på en liten, men markert bergformasjon som er nokså langsmal. Det er mye vegetasjon på borgen i dag, men den må ha gitt et godt utsyn nordøstover over Snåsavatnet. Berget er

Figur 4.24: Kartutsnitt med Hoåsens beliggenhet.

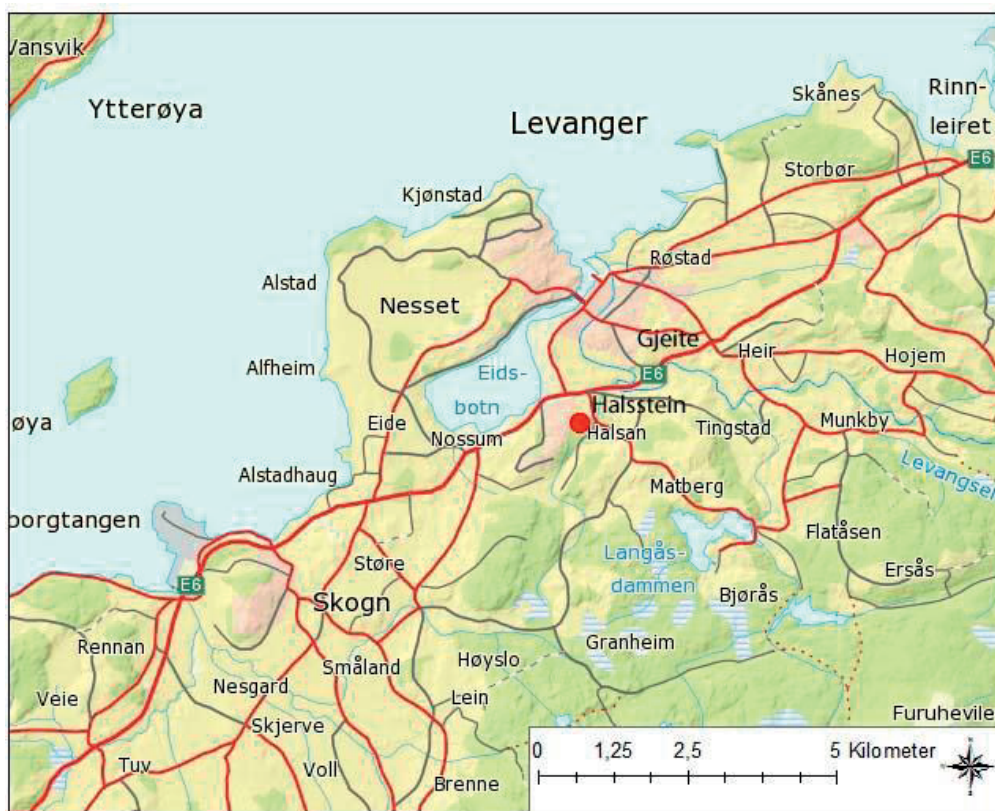

Figur 4.25: Oversikt over Hoåsen, Kirkhol, Steinkjer. Murens omtrentlige posisjon er markert. Skisse på grunnlag av ØK-kart.

stupbratt i nord og i sør. Mot sørvest skråner berget mot dyrka mark. Mot øst er fallet noe større. Fordi borgen er svært overgrodd, er det vanskelig å fastslå nøyaktig hvor mange murer som finnes her. En mur, mot sørvest, er tydelig, mens en annen mur vest for denne er mer utydelig. I tillegg skal det være en tredje mur, men denne er vanskelig å finne. Den mest markerte muren utnytter terrenget på en slik måte at den sperrer av topp-platået på borgen effektivt. Området innenfor muren er nokså langsmalt, om lag 85 meter langt og 10-20 meter bredt (fig. 4.25). Det er mellom 1200 og 1500 m² stort. Muren er 10-15 meter lang, og består av stein i ytterkant, og jord og stein i innerkant. Muren ble undersøkt med ei sjakt på innsida av muren, 3,2 m lang og 0,5 m brei, og ei sjakt på utsida, 2 m lang og 1 m brei. I sjakta på innsida ble det tatt ut en trekullprøve fra opprinnelig markoverflate under vollen (T-11853, 1600 +/- 100 BP, kal. AD 380-600, løvved). I sjakta på utida ble det datert en trekullprøve fra under steinene i nederste del av muren (T-11854, 1635 +/- 95 BP, kal. AD 270 – 545, løvved) (Smedstad 1994a; Hemmendorff og Smedstad 1997:124-125).

4.4.10. Halsstein

Halsstein ligger om lag 2 km sør for Levanger sentrum, og om lag 750 meter i luftlinje sørøst for Eidsbotn, som er en del av Trondheimsfjorden (fig. 4.26). Om lag 1,5 km mot nordøst ligger Gjeite, med et stort gravfelt fra eldre og yngre jernalder, der det er kommet for dagen flere graver fra romertid som inneholdt romersk import. Tre kilometer mot sørvest, godt synlig på den andre sida av Eidsbotn, ligger Alstadhaug med gravfelt fra eldre og yngre jernalder og steinkirke fra middelalder. Alstadhaug kirke var fylkeskirke for det gamle Skeynafylket, som var ett av de fire inntrønderske fylkene i middelalder. Med en vannstand

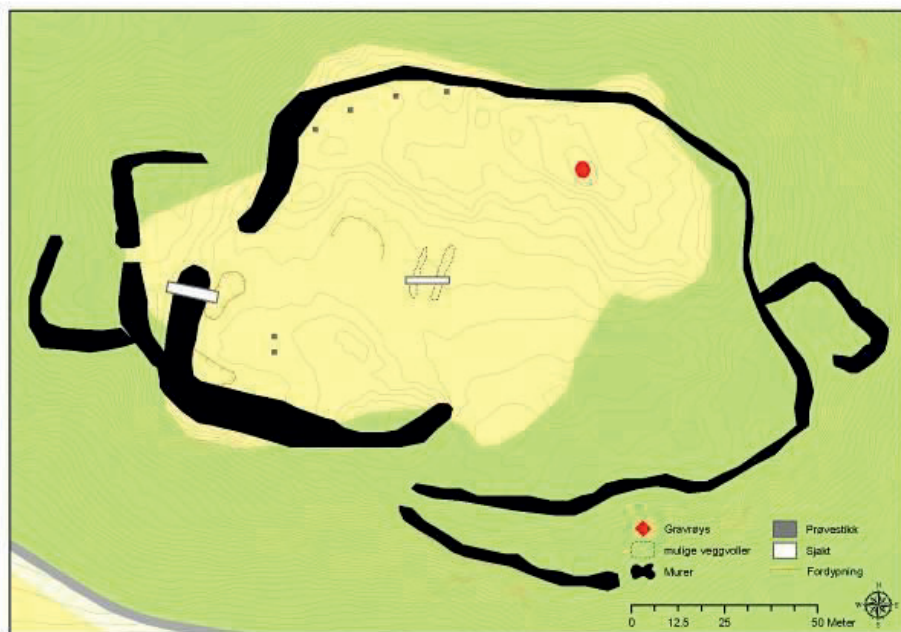

Figur 4.26: Kartutsnitt som viser Halssteins beliggenhet.

ca. ti meter høyere enn dagens - slik den ville vært omkring Kristi fødsel – gikk det ei grunnbukt inn i landet mellom Halsan og Gjeite (Sveian og Olsen 1984). Halsstein ligger på et berglendt område som er avgrenset av murer eller naturlige hindringer i form av bratte stup (fig. 4.27, fig. 4.30).

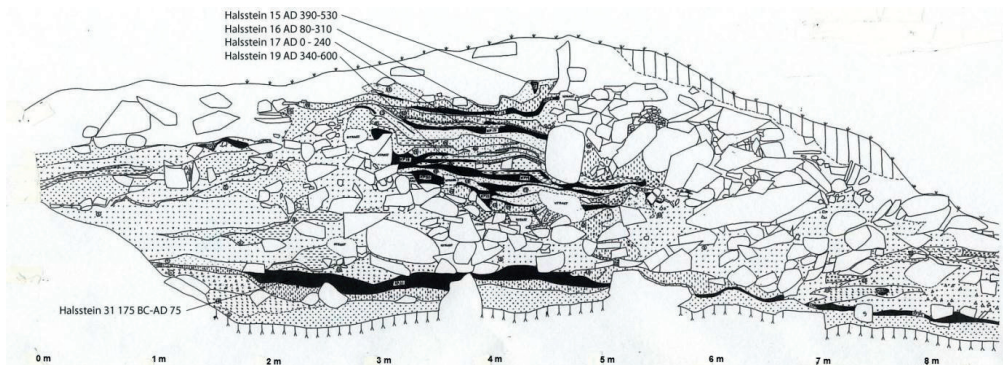
Inngangspartiet finnes i øst, og her er muren forsterket med to ytre murer (fig. 4.27). Det innhegna arealet er på om lag 17 000 m². Det innhegna området fordeler seg på tre ulike høydenivåer; det laveste i sentrum, der det tidligere er påvist bosetningsspor i form av kulturlag, og der det finnes et fuktig, myrete område. Et mellomnivå finnes i den sørvestre delen av borgen. Her er det også påvist kulturlag. Det høyeste nivået finnes i borgens nordre og nordøstre del, og det er påvist kulturlag også her. På borgens høyeste punkt, ca. 93 m. o. h., ligger det ei gravrøys.

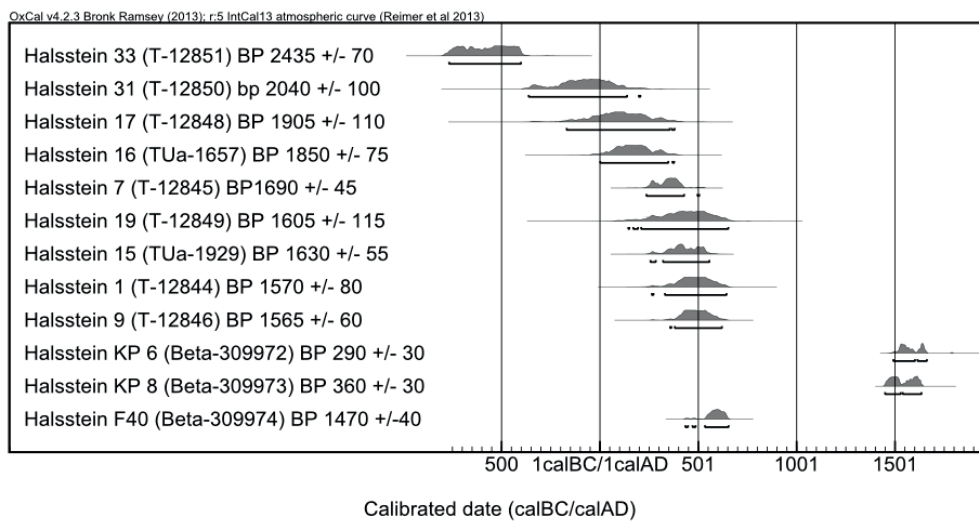

Figur 4.27: Oversikt over borgen på Halsstein. Kart: Raymond Sauvage.

Det ble gjennomført arkeologiske undersøkelser på Halsstein etter at borgen ble skadet ved skogrydding etter storm vinteren 1992. Undersøkelsen var tredelt. For det første ble det gravd ei sjakt gjennom muren med gravemaskin. Profilen i sjakta viste en komplisert stratigrafi (fig. 4.28). Tolkningen av dette viser at muren har vært bygd, ødelagt og bygd om i flere omganger. Dateringer fra brannlag i muren strekker seg fra yngre bronsealder til slutten av folkevandringstid (fig. 4.29). For det andre ble det gravd ei lang og smal sjakt inne på den laveste delen av borgområdet. Her er det påvist et mulig langhus ved registrering med fluxgate gradiometer og overflaterregistrering (Alsaker 1993; Binns 1993). Ved den arkeologiske undersøkelsen ble det påvist kulturlag, mulige veggvoller og et ildsted. Tre kull fra ildstedet er datert (T-12844, 1570 $\pm$ 80 BP, kal. AD 415-600, bjørk). For det tredje ble det gravd prøveruter på borgens midtre og øverste nivå. Det ble påvist kulturlag med tre kull og dyrebein på begge flatene. Alle dyrebeinene er fra pattedyr, men kan ikke artsbestemmes nærmere enn at 7 av 55 fragmenter er av en art som er større enn sau/geit (analyse ved Bratbak 2012). Tre kull fra kulturlaget på midtre nivå er datert (T-12846, 1565 $\pm$ 60 BP, kal. AD 425-595, bjørk). Tre kull fra kulturlaget på øvre nivå er også datert (T-12845, 1690 $\pm$ 45, kal. AD 265-420, selje) (Ystgaard 1996, 1998:50-55, 1999).

Figur 4.28: Profil av sjakt gjennom borgmuren på Halsstein. Tegning: Ingrid Ystgaard.

Figur 4.29: ¹⁴C-dateringer fra Halsstein. 1 er fra søkesjakt på borgområdet, 7 og 9 fra prøvestikk på borgområdet, 15, 16, 17, 19, 31 og 33 fra muren, KP6, KP8 og F40 fra gravrøysa.

Figur 4.30: Halsstein sett fra Halsan og vestover. Et glimt av Eidsbotn i bakgrunnen. Foto: Ingrid Ystgaard.
 Figur 4.31: Borgområdet på Halsstein med kulturlag. Gravrøysa ligger på toppen med bjørkene i bakgrunnen. Skogrydding og skjøtsel med sau har gjort området svært lesbart. Tatt mot nordøst. Foto: Ingrid Ystgaard.

Gravrøysa på toppen av Halsstein var sterkt erodert og utsatt for stadig slitasje, og ble derfor undersøkt arkeologisk høsten 2011 (fig. 4.31, 4.32, 4.33). Gravrøysa var mellom 3 og 4,5 meter i diameter. Ved undersøkelsen ble det fjernet moderne bålmasser i sentrum av røysa, før vi avdekket ei steinrøys bygd av bruddstein og jord. Under det øverste stein- og jordlaget kom det fram en indre gravmarkering i form av en steinring, med en diameter på 2,5 – 2,7 meter. Sentralt i røysa lå det ei steinblokk med målene 1 x 0,5 x 0,3 m.

Figur 4.32: Gravrøysa på Halsstein før utgravning. Foto: Ingrid Ystgaard.
 Figur 4.33: Gravrøysa på Halsstein under utgravning. Foto: Jurgen Wegter.

Massen i røysa var svært omrotet, og det var ikke mulig å avgjøre stratigrafisk hvordan omrotingen hadde skjedd. Det ble funnet ca. 27 klinknagler spredt i røysa. Det ble også funnet spiker, og ei moderne fil under den store steinblokka, som åpenbart ikke lå på sin opprinnelige plass. Tre kull fra det nederste laget i røysa er datert til sein middelalder / nyere tid (Beta-309972, 290+/-30 BP, kal. AD1520-1590 og 1620-1660, og beta-309973, 360+/-30 BP, kal.

AD 1450-1530, 1540-1550 og 1550-1630). Brente menneskebein fra det nederste laget i røysa er datert til folkevandringstid (Beta-309974, 1470+/-40 BP, kal. AD 420-600). Brente bein med datering til folkevandringstid indikerer at vi har med ei gravrøys å gjøre, og at den ble anlagt i folkevandringstid. Den indre gravmarkeringen og den store steinblokka i sentrum av røysa er trolig opprinnelige deler av gravanlegget. Trekull fra to ulike steder i bunnlaget i røysa er datert til seinmiddelalder / nyere tid, mens brennebein fra samme lag er datert til folkevandringstid. Røysa må ha blitt forstyrret i seinmiddelalder / nyere tid, ved gravplyndring eller kanskje vardebrenning. Klinknagler i grav regnes som et yngre jernalders trekk. Naglene kan eventuelt stamme fra en sekundær begravelse, men de kan ikke knyttes direkte til en grav (Ystgaard 1996, 1998:50-55, 2011a, 2011b, 2011d).

4.4.11. Klingerhaugen

Klingerhaugen ligger om lag 2,5 km i luftlinje sørvest for Johalla. Borgen ligger i overgangen mellom de østligste gårdene i Røra, Raudfloa og Vådal, og det store utmarksområdet i Marsteinsvola / Volhaugen mot øst (fig. 4.18). På Raudfloa og Vådal er det kjent ei rekke kulturminner fra forhistorisk tid. På begge sider av Klingerhaugen kan en komme ned fra Volhaugen og ned til Raudfloa. Derifra går veien videre enten sørover til Verdal, eller vestover mot Røra forbi borgen på Åsakammen. Fra Klingerhaugen er det ei fabelaktig vid utsikt over søndre Sparbu og Børgin, Røra og Straumen. Fra borgen kan man se både til Åsakammen, med datering fra muren til vikingtid, og til Kverkillberget (fig. 4.34).

Figur 4.34: Utsikt fra Klingerhaugen sørvestover mot Straumen. Åsakammen og Kverkillberget er i synsfeltet. Foto: Ingrid Ystgaard.

Figur 4.35: Overligger til dreiekvern funnet på Klingerhaugen av Jørgen Røflo. Foto: Ingrid Ystgaard.

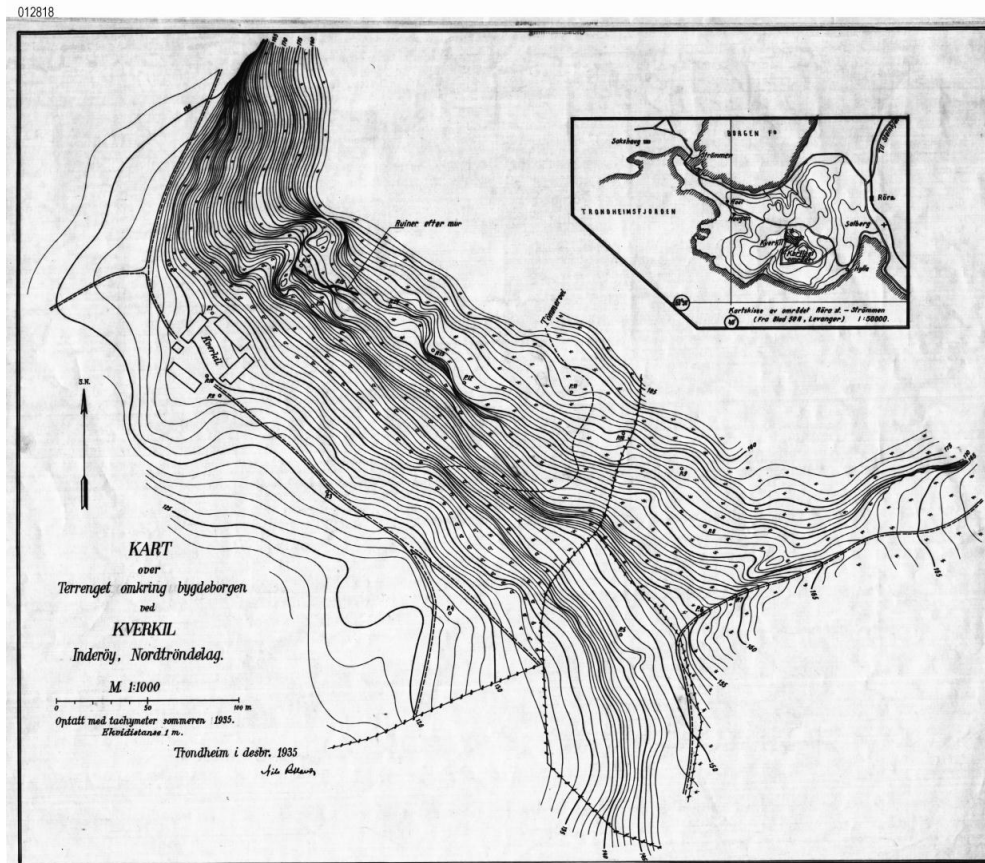
Fig. 4.36: Kart over Klingerhaugen.

Klingerhaugen skiller seg fra mange andre borger på grunn av størrelsen på berget borgen ligger på (fig. 4.36). Bergflata som er avgrenset av murene måler hele 360 meter fra vest til øst, og mellom 70 og 130 meter fra sør til nord. Det samla arealet innenfor murene er dermed om lag 40 000 m². Borgen ligger på et avlangt berg som deler seg i to koller ved et lite søkk omtrent på midten – derav kommer trolig navnet. Berget er stupbratt i vest og sør, og nokså bratt i nord. Mot øst er det mulig å komme opp, og her ligger det to og stedvis tre murer utenfor hverandre. Den indre muren fortsetter langs berget mot nord i ei samla lengde på om lag 400 m. Murene består av bruddsteinsheller, noen av dem svært store, og klart over løftestørrelse for en mann. Murene i øst er tydelig lagt opp i tørrmur med bevarte murfronter på opp til en meters høyde. Det ser ut til at steinen er brutt på selve borgen. Det er gjort en mindre undersøkelse i tilknytning til muren. Steinene i muren var for store til å løfte, så det ble gravd to sjakter, hver på ca. 1 x 1 m, i fyllmassen i murens bakkant. Fyllmassen bestod av tydelig påført rødbrun gruset sand med grus, leire og spredt trekull. En prøve av trekull fra fyllmassen er datert (T-13272, 3340 +/- 90, kal. BC 1735-1515). Prøvens kontekst er uklar, og prøven daterer mest sannsynlig ikke aktivitet som har med bruken av borgen å gjøre. Den vestre delen av borgflata er bortimot helt slett. Mot midten av borgen ligger det i dag et fuktig myrdrag. Den østre delen av borgen er noe mer grunnlendt og kupert. All stein er fjernet fra borgområdet og trolig brukt i muren. De tidligere grunneierne, Marit og Jørgen Røflo, observerte mulige veggvoller til ei tuft på den vestlige delen av borgområdet. De traff på trekull midt i den mulige tufta med plantehakka da de planta skog på borgen. I samme del av borgen fant Jørgen Røflo overliggeren til en kvernstein i et rotvelt i 1983. Kvernsteinen oppbevares på Røflo (fig. 4.35). Der oppbevarer de også et spinnehjul av kleberstein som ble funnet i Skardsbekken som renner ved foten av Klingerhaugen. Funnet av kvernsteinen på Klingerhaugen tyder på at borgen var i bruk i yngre romertid og folkevandringstid. Grunneiernes observasjoner av mulig hustuft og trekull tyder også på at borgen har vært bosatt (Ystgaard 1997a, 1998:78-79).

4.4.12. Kverkillberget

Kverkillberget ligger på toppen av halvøya som knytter Straumen i Inderøy sammen med Røra (fig. 4.18). Det meste av topplataet på denne halvøya består i dag av dyrka mark, og Kverkillberget kroner dette området (fig. 4.37). Utsikten fra toppen er i dag hindret av skog, men i teorien er den spektakulær, med god utsikt over de indre delene av Trondheimsfjorden med Trones, Ytterøy, Mosvik og den ytre delen av Inderøy og Straumen, samt Børgin med de indre delene av Inderøy med Sandvollan samt den søndre delen av Sparbu. Kverkillberget er

stupbratt mot nordvest. Mot nordøst og sørvest er berget bratt, men ikke stupbratt, mens det er noe brattere i sørøst. Omtrent midt i den nokså bratte sørvest-hellingen ligger restene av en mur som består av mindre heller og bruddstein (fig. 4.37, 4.39).

Figur 4.37: Oversikt over Kverkillberget med muren markert.

Denne muren sperrer på ingen måte av adkomsten til toppen av berget. Den kan ikke sies å ha hatt noen som helst slags forsvarsfunksjon slik den ligger i dag. Muren begynner ved et nord-sør-orientert skar som skjærer seg inn i bergsida fra sørvest i opp til 3 meters dybde. Derfra strekker den seg i øst-sørøstlig retning i omtrent samme høyde til et lignende skar. Den er om lag 75 m lang og 0,5 – 1,5 m brei. Høyden varierer fra 0,5 – 1 m. Muren er stedvis pent oppmurt. Skarene som ligger for hver ende av muren synes naturlige i utgangspunktet, men det ser ut til at det er brutt stein til kalkbrenning i disse skarene. Fordi muren ikke sperrer av toppen av Kverkillberget på noen måte, er det svært vanskelig å beregne borgens flatemål.

Figur 4.38: Kløfta hvor 8 menneskeskjeletter ble funnet under kalkbryting på begynnelsen av 1800-tallet. I bakgrunnen ses Svarva. Foto: Ingrid Ystgaard.

Figur 4.39: Sjakta gjennom muren på Kverkillberget. Foto: Ingrid Ystgaard.

Om en legger til grunn en tenkt avgrensning rundt hele berget i høyde med den eksisterende muren, vil flatemålet bli hele 45 000 m². På begynnelsen av 1800-tallet ble det funnet 8 skjeletter liggende etter hverandre oppover det vestligste skaret i forbindelse med bryting av stein til kalkbrenning (fig. 4.38). Det ligger en kalkåre i området, som dagens Hylla kalkverk henter sin kalk fra. Hylla kalkverk ble etablert i 1887, men det foregikk kalkproduksjon i området før dette, som en bondenæring i kombinasjon med jektefart, sildefiske og jordbruk (Koa 2009). En ¹⁴C-prøve fra et av skjelettene er datert til sein folkevandringstid / tidlig merovingertid (Tua-3175, 1460 +/- 60, kal. AD 555-655), og en analyse av dem viser at de er utsatt for en voldelig død. Minst ett av skjelettene var etter et lite barn (Fyllingen 2010:28-30).

Det kan være at muren på Kverkillberget har blitt redusert gjennom at man har henta stein til kalkbrenning også herfra. Det er gjort en liten undersøkelse av muren på Kverkillberget. Det ble gravd ei 1,5 x 1 m stor sjakt tvers gjennom muren ned til grunnfjellet under. Muren var bygd opp av flate, løftestore steinheller i forkant, og støttet opp av påfylt løsmasse som besto av en blanding av humus og mindre stein i bakkant. Trekull funnet under de nederste steinene i muren er datert (TRa-711, 600 +/- 35 BP, kal. AD 1310 – 1405, bjørk). Trekull fra sandholdig humus under de nederste steinene i muren er også datert (TRa-712, 465 +/- 30 BP, kal. AD 1430-1450, bark/never). Dateringene fra muren stemmer dårlig overens med dateringene av menneskeskjelettene som ble funnet i nærheten (Ystgaard 2009a; Fyllingen 2010).

4.5. Borger med og uten bosetningsindikatorer

Arkeologiske undersøkelser av borger i Sverige viser at borgene her, som i Midt-Norge, gir et heterogent inntrykk, også med hensyn til de borgene som kan dateres innenfor yngre romertid og folkevandringstid. For å karakterisere et materiale er det nødvendig å gjøre et forsøk på klassifisering. Et vesentlig trekk som karakteriserer enkelte borger og ikke andre, er tegn på bosetning over tid i form av husterrasser eller husgrunner og kulturlag. Skillet mellom borger med bosetningsspor og borger uten bosetningsspor har vist seg å bli et holdepunkt man har vendt tilbake til ved karakteriseringen av borger i Sverige (Ambrosiani 1964; Hemmendorff 1985; Olausson 1995; Wall 2003). Michael Olausson har foreslått at skillet mellom bosatte og ikke bosatte borger uttrykker en form for hierarki mellom borgene, der de bosatte borgene var sentrale punkter, mens de ikke bosatte borgene kan forstås som satellitter eller støttepunkter med tilknytning til en bosatt borg (Olausson 2008). De bosatte borgene ligger ofte også sentralt i forhold til bosetningen som helhet, mens ikke bosatte borger ofte ligger mer perifert i forhold til andre bosetningsindikatorer.

Tidligere har jeg forsøkt å sortere borger fra Trøndelag med utgangspunkt i deres flatemål, den lokale terrengutnyttelsen, og beliggenhet i terrenget i forhold til antatt samtidig bebyggelse (Ystgaard 1998:92-99). Jeg foreslo en typologisk og kronologisk modell der en eldre gruppe borger, med anleggsgfase i førromersk jernalder, fantes på mindre bratte og utilgjengelige bergformasjoner og nær eller midt i jordbruksområder som var bosatt i eldre jernalder. Borgene hadde et flatemål som var større enn 8000 m². Flere av disse borgene hadde en ny bruksfase i yngre romertid / folkevandringstid. En yngre gruppe borger, med anleggsgfase i yngre romertid / folkevandringstid, fantes på formasjoner som var brattere og mer utilgjengelige fra naturens hånd, og hadde en større grad av utmarkslokalisering. Disse borgene hadde en indre borgflate som var mindre enn 4000 m². Da jeg utformet denne modellen tok jeg ikke hensyn til spørsmålet om bosetningsindikatorer på borgene. Her vil jeg derfor forsøke å utvikle en modell som tar hensyn til temaene bosetning/ikke bosetning, størrelse og tidsdybde, for å se om jeg kan finne flere tendenser i materialet. Kriteriet plassering i innmark /utmark viser seg å være vanskelig å håndtere, særlig på grunn av representativitetsproblematikk og begrenset kunnskap om hvordan vegetasjon og terreng har endret seg gjennom de siste to tusen åra. Gjævranslottet og Johalla er to eksempler på borger som i dag har en typisk utmarks plassering langt av lei, men i seinere tid er det registrert et svært stort gravfelt ca. 1 km fra Gjævranslottet og flere gravhauger og gravrøyser innenfor en radius på om lag en kilometer fra Johalla. Derfor toner jeg ned vektleggingen av plassering

med tanke på innmark og utmark i denne sammenhengen. Spørsmålet om borgene ligger på svært utilgjengelige eller mindre utilgjengelige terrengformasjoner er også i stor grad et spørsmål om en landskapsvurdering som er skjønnspreget. Jeg lar dette temaet ligge i denne sammenhengen. Åsa Wall har vist hvordan borger på Södertörn, som hun karakteriserer som *tröskelhägnader*, i stor grad kan oppfattes som knyttet til grenser og overgangssoner i landskapet, mens *hägnade berg* i Östergötland, som karakteriseres av at de har bosetningsspor, kan oppfattes som samlingspunkter (Wall 2003). I oversikten har jeg forsøkt å karakterisere borgene i mitt materiale ut fra spørsmålet om de forholder seg til grensesoner og terskler mellom ulike landskapstyper, eller om de i større grad skal oppfattes som samlingspunkter i landskapet (fig. 4.40).

Borg	Bruksperiode(r)	Flatemål m ²	Bosetningsindikatorer	Innmark/utmark	Plassering i landskapet
Aslaksteinen	Førromersk jernalder / eldre romertid – folkevandringstid - vikingtid	6000	Kulturlag, gjenstandsfunn, kokegroper, stolpehull	Utmark	Grensesone mellom to myrområder. Nær «sentralområde». Utsikt over leia
Borgklinten	Eldre jernalder	2400	(Beltestein)	Nær bosetning	Grensesone land – vann. Utsikt over Trondheimsleia
Stenråpiken	Folkevandringstid	2000		Utmark	Grensesone lavland – høyland. Utsikt
Tanemsåsen	Førromersk jernalder – yngre romertid – sein vikingtid	8200	Kulturlag (vt) Egna, kunstig terrasse	Nær bosetning	Grensesone innmark – utmark, men nært bosatt område. Ved ferdselsåre. Utsikt
Hoøya	Yngre romertid – folkevandringstid?	12 000	(Beltestein)	Utmark	På øy – grensesone land – vann. Selbusjøen som ferdselsåre. Utsikt
Johalla	Folkevandringstid - vikingtid	1200-1500		Utmark (men gravfelt i nærheten)	Grensesone innmark – utmark. Ved ferdselsåre. Utsikt
Gjævranslottet	Folkevandringstid	3000	Kvernstein (i muren), mulige hustufter	Utmark (men gravfelt i nærheten)	Grensesone lavland – høyland. Ved ferdselsåre. Utsikt
Skansåsen	Yngre romertid – seinmiddelalder	1200-1500		Utmark	Grensesone lavland – høyland. Ved ferdselsåre. Utsikt
Hoåsen	Folkevandringstid	1200-1500		Nær bosetning	Grensesone land – vann. Ved ferdselsåre. Utsikt
Halsstein	Førromersk jernalder/eldre romertid – yngre romertid - folkevandringstid	17 000	Kulturlag	Nær bosetning	Sentralt i bosatt område. Utsikt
Klingerhaugen	Eldre jernalder	36 000	Kvernstein. Egna flate, trolig med kulturlag	Nær bosetning	Grensesone innmark – utmark, lavland – høyland. Ved ferdselsåre. Utsikt
Kverkillberget	Folkevandringstid?	45 000?	(Skjeletter)	Nær bosetning	Sentralt i bosatt område. Utsikt.

Figur 4.40: Borger med bruksfaser i yngre romertid og folkevandringstid i Midt-Norge. Tabellen viser forholdet mellom antallet bruksfaser, flatemål, bosetningsindikatorer og plassering i landskapet.

Når det gjelder spørsmålet om bosetning / ikke bosetning, har jeg lagt vekt på strukturer og gjenstandsfunn som kan regnes som indikasjoner på lengre opphold eller bosetning. Slike strukturer og gjenstandsfunn er etter mitt syn kulturlag, eventuelt med funn av dyrebein, påvisning av mulige hustufter og funn av deler av dreiekverner. Det er også funnet beltesteiner i tilknytning til et par av borgene. Det er fristende å se romertidas og folkevandringstidas belter i Skandinavia i sammenheng med militærbelter som rangsymboler på kontinentet i samme periode, og dermed knytte beltesteinene til en mulig militær aktivitet. Beltesteiner kan tolkes som indikasjoner på lengre opphold på borgene, eller som indikasjoner på at borgene har vært brukt som militære holdepunkter. Beltesteinene fra borger i Midt-Norge er løsfunn, og kan ikke brukes som grunnlag for tolkninger av borgenes funksjon, men som pekepinner kan de likevel fungere.

Indikasjoner på bosetning på borger i Midt-Norge er av beskjedne art, og kan bare i liten grad si noe om hvilken form for bosetning det kan dreie seg om. Vi har ingen resultater så langt som kan si om det dreier seg om sesongbosetning eller helårsbosetning, eller mer konkret hvilken funksjon bosetningen på borgene kan ha hatt. Resultatene fra Aslaksteinen er mest utfyllende. Her er det påvist kokegroper, kulturlag og stolpehull i tillegg til flere gjenstander (Ringstad 1988). Bjørn Ringstad mener at bosettingen på Aslaksteinen satte flest spor etter seg i vikingtid. I lys av seinere undersøkelser i Sverige og sørvest-Tyskland er det fristende å spørre om ikke flere av bosetningssporene på Aslaksteinen kan stamme fra folkevandringstid. Ringstad tolker stolpehullene som spor etter ei lita hytte eller en bivuakk. Her er det også fristende å spørre om det ikke kan ha vært mer permanente husstrukturer oppe på Aslaksteinen. Resultatene fra Halsstein viser bosetningsspør i form av kulturlag med dyrebein over store deler av borgområdet. På den sentrale delen av borgflata er det dessuten påvist en mulig veggvoll og et ildsted. Alle bosetningssporene som er påvist på Halsstein så langt er datert til folkevandringstid. På Tanemsåsen er det bygd opp en kunstig terrasse som danner ei egne boplassflate. Trekull herfra er datert til sein vikingtid, og kan dermed ikke knyttes til bosetning i yngre romertid eller folkevandringstid. På Gjøvranlattet og Klingerhaugen har det kommet kvernsteiner for dagen. Begge er overliggere til dreiekverner, og begge er utslitt og trolig kassert. Kvernsteinen på Gjøvranlattet var brukt som fyllmasse i muren. Dette indikerer at muren på Gjøvranlattet ble bygd i flere omganger, og at den utslitte kvernsteinen havnet i muren ved en ombygging eller påbygging som kan ha skjedd i folkevandringstid. Kvernsteinen på Klingerhaugen er uten kontekst i og med at den kom for dagen som følge av et rotvelt. Grunneiernes observasjoner på borgen tyder imidlertid på at det finnes

bosetningsspor her, og funnet av kvernsteinen antyder at disse kan skrive seg fra yngre romertid/folkevandringstid. Kvernsteiner av denne typen kom i bruk i Skandinavia i yngre romertid som en følge av kulturell påvirkning fra Romerriket, og skal muligens oppfattes som et tegn på at matproduksjon i større skala, deriblant brødbaking, kan ha skjedd på borgene (Zachrisson 2004:153-154; Bergström 2007; Olausson 2009:43-41).

Bosetningsindikasjonene knytter seg til borger med stor bosetningsflate. Den minste borgen med bosetningsindikasjoner er Gjævranslottet med sine ca. 3000 m². Videre er det en tendens til at bosetningsindikatorer knytter seg til borger der det er påvist flere bruksfaser og aktivitet gjennom større deler av forhistorien, slik som Aslaksteinen, Halsstein og Tanemsåsen. På Halsstein er det svært sannsynlig at et anlegg fra siste del av førromersk jernalder ble ombygd og brukt i et større omfang i yngre romertid og folkevandringstid. Det kan være at noe lignende har foregått på Tanemsåsen. Fra Aslaksteinen finnes det også en datering som antyder at det var aktivitet her sist i førromersk jernalder, før man igjen brukte borgen i folkevandringstid, og til sist i vikingtid. Gjenbruken av disse anleggene i kan være tegn på en historisk bevissthet og et ønske om å knytte folkevandringstidas virkelighet til idealer fra førromersk jernalder og eldre romertid, og vikingtidas virkelighet til idealer fra yngre romertid og folkevandringstid (jf. B. Johansen 1997:123f). Borgene hadde mest sannsynlig ikke sammenfallende funksjon i de ulike periodene da de var i bruk. Samtidig tyder stedskontinuiteten på at visse hensyn må ha vært felles. Dette kan for eksempel dreie seg om rent forsvarsmessige hensyn.

Borger med flatemål under ca. 3000 m² ser så langt ut til å kjennetegnes ved at de ikke viser indikasjoner på bosetning. Samtidig viser de få undersøkelsene som er gjort at også de små borgene i flere tilfeller kan se ut til å ha vært i bruk i flere perioder, slik som Johalla med dateringer til folkevandringstid og vikingtid, og Skansåsen med dateringer til yngre romertid og seinmiddelalder. Det er viktig å understreke at inntrykket av at små borger er uten bosetningsindikatorer baserer seg på negativt bevis – på hva som *ikke* er funnet. Beltsteinene fra Borgklinten og Høøya kan for eksempel ikke sies å være bosetningsindikatorer i seg selv, men de vitner i alle fall om et nærvær av menn utstyrt med belter på borgene. Undersøkelsene som er gjort er svært begrensa, og nye undersøkelser kan velte om på mine konklusjoner. Likevel er det viktig å prøve å finne tendenser i den lille informasjonen vi faktisk sitter inne med.

En analyse av borgenes plassering i terrenget på et enkelt nivå, viser at de aller fleste borgene ligger i det som kan oppfattes som grensesoner mellom ulike landskapstyper (fig. 4.40). En borg vil i seg selv være et grensefenomen gitt plasseringen på et berg. Den ligger høyere enn landskapet omkring. Hva slags grensesone borgen befinner seg i, avhenger videre av konteksten man tolker borgen inn i. Borgene som ligger nær de store innsjøene Snåsavatnet og Selbusjøen, hhv. Hoåsen og Hoøya, forholder seg til to svært ulike landskapstyper på samme tid. En kuriositet er det at landskapsformasjonene de ligger på er svært framtrødende i forhold til omgivelsene slik de ligger nær vannflata, og begge har navn med forstavelsen *ho-* med betydningen høy. På samme tid som møtet mellom land og vann danner grenser i landskapet, kan vannene være ferdselsårer både sommers og vinters tid, med båt eller over islagt vann. Mange av de øvrige borgene ligger i grensesoner mellom lavland og høyland – i overgangssonen mellom høyereliggende områder preget av myr, og lavereliggende områder preget av skog. I flere tilfeller finnes det indikasjoner på at det finnes myrmalm, og at det kan ha foregått jernframstilling, i disse høytliggende myrområdene. Dette er påvist med hensyn til Stenrøpiken i Midtre Gauldal, men kan også være tilfelle for Skansåsen, Gjøvranstøt og Johalla i Steinkjer og Klingerhaugen i Inderøy. Borgene kan ligge plassert i grenseområder mellom ulike økonomiske soner. Andre borger ligger mer sentralt i forhold til andre kjente spor etter landkapsbruk og bosetning; hovedsakelig graver. Tanemsåsen i Klæbu ligger nokså sentralt i forhold til dagens dyrka mark og bosetning. Samtidig ligger den nær overgangen mot utmarka nord for dagens jordbruksbygd. I tillegg ligger den plassert i forhold til ferdsel langs Nidelva og gjennom Skjøla. Aslaksteinen ligger i en utprega grensesone i form av en markert bergrygg som skyter ut mellom to flate og store myrområder på Hustadlandet. Samtidig kan borgen knyttes til rike kulturminnemiljø og en seinere kongsgård på Hustad (Ringstad 1991a:183-185). Halsstein ligger ikke i en utprega grensesone. Den er sentralt plassert i det som i dag er gode og sentrale jordbruksområder, der det er kjent gravminner med til dels rike funn fra eldre jernalder fra flere av gårdene omkring. Ved en høyere vannstand enn dagens kan det ha vært havneforhold ikke langt fra borgens fot. Halsstein peker seg dermed ut i retning av det Åsa Wall beskriver som *hågnade, koncentriske berg* i Östergötland – punkter i landskapet som trekker bevegelser *mot* seg, i motsetning til terskelborgene som på sett og vis medierer bevegelse *gjennom* landskapet (Wall 2002:105-111). Kverkillberget, som er den av borgene som unndrar seg alle forsøk på klassifisering også på andre måter, kan heller ikke sies å ligge i noen grensesone. Derimot ligger den på en markert topp som gir et meget godt og vidt utsyn, særlig mot nordvest, nord og nordøst mot Inderøy, Borgenfjorden, Røra og Sparbu.

Åsa Wall viser hvordan menneskenes bevegelser i landskapet er viktige forutsetninger for hvordan borgenes plassering oppfattes i terrenget (Wall 2002, 2003:159-167). Dersom menneskene er bosatt spredt, og må bevege seg gjennom terrenget for å møtes, er møtepunktene mellom dem, steder der de møter andre, sentrale. Dersom menneskene bor tettere sammen, vil områdene i utkanten av bebyggelsessonen bli perifere og få et helt annet meningsinnhold. De blir grensesoner og utposter. Med denne tankegangen i bakhodet kan vi oppfatte mange av de små borgene uten bosetningsspor som plassert nær grenser og overgangssoner mellom ulike landskapstyper og økonomiske soner. I tillegg til at de ligger i slike grenseområder kan mange av disse borgene knyttes til ferdselsårer der disse passerer grensesonene. De små borgene uten bosetningsindikatorer ser dermed ut til å være knyttet til ferdsel gjennom landskapet, og gjerne til punkter i landskapet der omgivelsene skifter karakter – overgang fra land til vann, overgang fra bosetningsområder til skogsområder, overgang fra skogsområder til fjell- og myrområder. Flere av de større borgene med bosetningsindikatorer deler dette trekket, men ikke alle.

Et viktig trekk som er felles både for små borger uten bosetningsindikatorer knyttet til ferdsel mellom økonomiske soner i landskapet, og for store borger med bosetningsindikatorer som i større grad befinner seg i landbruksøkonomiske soner, er den gode utsikten fra toppen av borgen. Både Olausson og Wall understreker betydningen av utsikt fra borgene i sine undersøkelser (Wall 2003:114; Olausson 2009:44). Etter granas innvandring kan utsikten fra flere av borgene ha forandret seg. I et landskap med blandingskog, og der skogen i tillegg ble rydda, kan utsikten fra alle borgene i materialet ha vært storslått og vid. Alle borgene ligger på punkter der man kan skaffe seg god oversikt på en klarværsdag.

Oppsummeringsvis viser sammenstillingen i tabellen fig. 4.40 at vi kan definere to grupper av borger i yngre romertid og folkevandringstid langs skillet som er konstruert mellom borger med bosetningsindikatorer og borger uten bosetningsindikatorer³⁷:

Borger uten bosetningsindikatorer karakteriseres i all hovedsak av at de ligger på små flater og i det vi i dag karakteriserer som utmarksområder. De ligger gjerne i grensesoner i landskapet, gjerne i tilknytning til mulig ferdsel, og de finnes ofte i overgangen mellom det som kan være ulike økonomiske soner. Denne gruppa inkluderer borgene på Hoåsen, Skansåsen, Johalla, Borgklinten og Stenråpiken.

---

³⁷ Borgen på Kverkillberget er vanskelig å kategorisere på grunn av den spesielle framtoningen.

Borger med bosetningsindikatorer karakteriseres i all hovedsak av at de dekker større flater. Borger med bosetningsindikatorer karakteriseres også av at de kan ha flere bruksfaser og en sammensatt brukshistorie. De kan ligge i grensesoner mellom ulike landskapstyper eller økonomiske soner, men de kan også finnes sentralt plassert i jordbruksområder. Denne gruppa inkluderer Gjøvranlottet, Klingerhaugen, Halsstein, Tanemsåsen og Aslaksteinen. Denne grove inndelingen må regnes som foreløpig, og er basert på et datagrunnlag som i beste fall kan karakteriseres som mangelfullt. Like fullt er det denne informasjonen vi rår over så langt. Vi får heller regne med at denne foreløpige tolkningen ikke blir stående uimotsagt.

4.6. Borger, krigføring og beskyttelse

4.6.1. Et hierarki av borger

Borger fra yngre romertid og folkevandringstid i Midt-Norge er svært forskjellige. Den grove inndelingen i kap. 4.5. viser at vi kan snakke om minst to nivåer av borger når det kommer til utforming, beliggenhet og spørsmålet om de har vært bosatt eller ikke. Olausson har foreslått at Mälardalens borger inngår i et hierarki, der de bosatte borgene finnes på toppen, og de ikke bosatte borgene finnes på bunnen i hierarkiet (Olausson 2008:29). Dette bildet kan overføres på Midt-Norges borger. Navene i borg-organisasjonen og toppene i hierarkiet er i tråd med denne tanken de bosatte borgene. Dette er borger som ligger sentralt i forhold til mobilitet i landskapet i jordbruksøkonomiske områder. Det er også borger som i flere tilfeller viser gjentatte bruksfaser. Tre av borgene i materialet fra Midt-Norge var i bruk så tidlig som i førromersk jernalder, uten at vi har nærmere kjennskap til karakteren av bruken på denne tida. Vi skal ikke se bort fra at det fantes en bevissthet om borgenes tidligere historie hos dem som satt på borgene i yngre romertid og folkevandringstid. Anleggenes tidsdybde, som vi kaller det i dagens byråkratiske språkdrakt, kan ha vært med på å legitimere makten til dem som satt på borgen (jf. Hegardt 1991a:51; B. Johansen 1997:123). De bosatte borgene kan, vurdert ut fra den sterke vekten på sikkerhet og forsvar som kommer til uttrykk i borgenes plassering og konstruksjon, ha fungert som seter for krigsherrer eller hærledere. Kulturlag og gjenstandsfunn på borgene - kvernsteiner og beltesteiner - viser et bilde som minner om det vi kjenner fra bedre undersøkte områder i Sverige og sydvest-Tyskland. Kvernsteiner vitner om et sofistikert kosthold der korn måtte males for å gi mel til brød i tråd med kontinental måltidsskikk (Bergström 2007), og dyrebein i kulturlagene tyder på at man har hatt et kosthold av høy kvalitet også på den animalske siden. Beltesteinene viser hvordan menn med belter har holdt til på borgene, på en måte som minner om de mange funnene av beltedeler på kontinentale borger. Slike beltedeler settes her i direkte sammenheng med et militært nærvær

(Böhme 2008). De bebodde borgene har dermed tjent et bredt sett med funksjoner. De kan ha vært steder der man førte en representativ livsførsel. De kan også ha vært steder der man trakk til seg og kontrollerte håndverk og vareutveksling. De som førte denne representative livsførselen, og de som eventuelt også trekk til seg spesialisert håndverk, må ha hatt et sterkt behov for å beskytte sin stilling og de aktivitetene de kontrollerte. Dette ser vi i de svært omfattende forsvarsverkene særlig på Halsstein, men også på Klingerhaugen og Tanemsåsen. På Aslaksteinen finnes det ingen forsvarsverker, derimot sørger en svært bratt fjellformasjon for god beskyttelse mot inntrengere. Det kan være at flere av de ubebodde borgene, som ser ut til å ligge plassert i terrenget ut fra et mer mobilt synspunkt, skal forstås som støttepunkter og sattelitter som forholder seg til de bebodde og mer sentralt plasserte borgene, slik Olausson foreslår. Wall knytter sine terskelborger mer eksplisitt til et samfunn der mobilitet og bevegelse i landskapet fortsatt er sentralt (Wall 2003:159ff). Slike borger kan være motivert ut fra sterke tanker om grenser og gressesoner i landskapet, og til sterk vekt på grenser og liminalitet også i menneskenes forestillingsverden. Krigføring i seg selv er en grenseoverskridende aktivitet. En slik grenseoverskridende aktivitet kan gjerne være gjenstand for ritualer, for eksempel knyttet til krigerfellesskapet eller til kontakten med forfedrene. Flere knytter slike ritualer til de bortgjemte og avstengte borgene (Hegardt 1991b; B. Johansen 1997:122-124; Wall 2003:182-186). Det er fortsatt vanskelig å forstå forholdene som ligger bak de mindre borgene. Investeringen i forsvarsverker kan være betydelig også på disse anleggene. Man har uten tvil hatt et sterkt behov for å skille innenfor fra utenfor, men behovet for å *beskytte* det som var innenfor har vært sterkt også med hensyn til mange av de små, ubebodde borgene. De mindre borgene kan ha beskyttet ferdselsårer, ressurser eller til og med territorier som oppsitterne i mer sentrale områder, eller kanskje til og med oppsitterne på de bebodde borgene, var avhengige av (Stylegar 2001; Bernt 2012). Samtidig kan små borger ha vært små nettopp for at det skulle være mulig for en liten styrke å forsvare seg der.

4.6.2. Borger i strid

Dagfinn Skre mener det er urimelig å tenke seg at borgene på Romerike kan ha beskyttet et territorium mot inntrengende fiender, og at borgene ut fra et rent praktisk perspektiv har sin styrke i situasjoner der en mindre styrke må forsvare seg mot en styrke som er overlegen i antall. Dette fører ham til tanken om rivaliseringskrigføring, der sentrale personer eller borgherrer står i fokus for krigføringen (Skre 1998:285-287). Skre kommer fram til dette synspunktet gjennom en praktisk vurdering av hvordan borgene på Romerike kan ha fungert i kamp. Han legger til grunn at borgene kan tidfestes til yngre romertid og folkevandringstid. Et

annet utgangspunkt for hans tolkning er at de nedraste murene som ses på borgene i dag opprinnelig var fundamenter for palisader av tre, og et tredje er at borgene i dette landskapet ikke var beregnet på langvarige opphold, men at de ble bygd med tanke på kortvarige situasjoner der man kunne få bruk for en borg. Våpnene som ble anvendt i et eventuelt angrep på og forsvar av en borg var etter Skres syn først og fremst kastespyd, kastestein, pil og buer. Kastesteinsrøyser er kjent fra flere borger. I Midt-Norge finnes det for eksempel kastesteinsrøyser med jevn avstand innenfor murverket på Varpafjellet i Vikna (Ystgaard 1998:73-74). Langbuer må også ha vært viktige både for forsvarere og angriperne. Moderne eksperimenter viser at slike buer kan ha hatt en rekkevidde på ca. 250 m, men Skre anslår at treffsikkerheten på mindre mål, slik som mennesker, kan ha blitt god først på 50-60 meters hold. Lindbom (2006:46ff) anslår at treffsikkerheten kan ha vært god på 100 meters hold. Skjoldet vil etter Skres syn gi mindre effektiv beskyttelse ved kamp om et forsvarsverk, ikke minst fordi skjoldet kan uskadeliggjøres ved beskytning med piler og fordi en angriper kan bli beskyttet fra flere sider når han kommer nær forsvarsverkene (Skre 1998:272). Med de våpnene som ble brukt, kommer Skre til at fordelene til de som forsvarer borgen for det første ligger i høydeforskjellen. Våpnene til forsvareren får dermed både større rekkevidde og kraft enn våpnene til en angriper, som må kaste og skyte mot terrenget. For det andre har forsvarerne en fordel i at de kan beskytte seg bak en palisade. Angriperne er derimot blottet med mindre de beskytter seg med skjold. For det tredje kan forsvarerne stå i ro, mens angriperne må bevege seg i terrenget for å komme nærmere palisaden. For det fjerde må angriperne trenge gjennom palisaden når de først har kommet innpå. Angriperens beste mulighet til å oppveie forsvarernes fordeler er å sette fyr på eller rive ned palisaden. Bruk av ild har trolig vært en mye brukt angrepsteknikk, og mange undersøkte borger viser spor av nedbrente palisader og hus på borgene (Skre 1998:273, jf. Halsstein, Ystgaard 1998:53-56; Mjälleborgen, Hemmendorff 1989:152, og Runsa, Olausson 2011c). Det er også mulig at borgene kan ha blitt utsatt for beleiring, uten at det finnes indikasjoner på dette i det arkeologiske materialet. Beleiringskrigføring var godt kjent på kontinentet i seinantikken (L. I. R. Petersen 2011). Ut fra en felles vurdering av ulike forfatteres beregning av mannskapsbehov på borgene, kommer Skre fram til at et mannskapsbehov på 100 mann pr. 400-500 m palisade kan være et rimelig anslag med hensyn til et effektivt forsvar av borgene på Romerike (1998:276-278). Disse synspunktene er overførbare på mange av Midt-Norges borger fra yngre romertid og folkevandringstid. Kverkillberget er et eksempel på en borg som ikke gir inntrykk av å ha kunnet fungere rasjonelt i kamp. Paradoksalt nok er det her vi finner tegn på at det faktisk kan ha foregått en massakre. De øvrige borgene ser i større grad ut til å være bygd med tanke på

beskyttelse. De har det til felles at hovedinvesteringen ligger i forsvarsverkene, med unntak av Aslaksteinen som ligger på et så bratt berg at forsvarsverker ser ut til å ha vært overflødige. I Midt-Norge, som på Romerike, må vi gå ut fra at steinmurene og jordvollene som ligger igjen i dag var forsterket av treverk i selve muren eller vollen, og palisader av tre på toppen for å oppnå god beskyttelse. Uten slikt treverk og palisader kan ikke murene ha vært til stor hjelp. Konstruksjonselementer av tre er påvist på minst 6 av de 12 borgene fra yngre romertid og folkevandringstid.

4.6.3. Borger og beskyttelse som strategi

På bakgrunn av sin vurdering av borgene på Romerike og deres egnethet i strid, mener Dagfinn Skre at borgene ikke kan ha spilt en rolle i en overordna strategi for å beskytte et område mot inntrengere. En inntrenger kan lett ha gått rundt bemannede borger. Borgene må derfor, etter Skres syn, være bygd med tanke på kortvarige hendelser i form av slag der en forsvarer er underlegen i mannskapsstyrker i forhold til en angriper (Skre 1998:274-276). Det ser derfor ut til at borgene tilbyr en form for beskyttelse i terrenget som blir nødvendig i situasjoner der rivaliserende styrker møtes. Den sterkt varierende størrelsen på borgene antyder at størrelsen på slike styrker må ha variert tilsvarende. Borgene gir et inntrykk av at det man vil forsvare, og det kampen faktisk står om, finnes på selve borgen. Borgene i yngre romertid og folkevandringstid var ikke egnet til å forsvare noe annet enn det som fantes innenfor murene. Når det gjelder de store, sentrale og bebodde borgene vi finner i Midt-Norge, var det trolig borgherren selv og de ressursene han kontrollerte i form av mennesker, jordbruksprodukter, utmarksressurser og overregionale kontakter, som var kampens mål. Et angrep på en borg kunne være motivert ut fra muligheten til å undertrykke borgherren og dermed overta borgherrens ressurser og kontakter. Når det gjelder de mindre, ubebodde og mer perifere borgene er ikke motivasjonen for kampen like klar. Dagfinn Skre mener at slike borger på Romerike kan knyttes til den beste jordbruksbebyggelsen i nærheten, og til eliten som holdt til i disse områdene og deres behov for midlertidig beskyttelse (Skre 1998:287).

En økt investering i borger tar til så smått i Midt-Norge i yngre romertid, men den virkelige storstilte investeringen foregår i all hovedsak i folkevandringstid (fig. 4.5). Det nokså plutselige og åpenbart store behovet for beskyttelse i landskapet ser dermed ut til å bli helt sentralt i konfliktenes og krigens praksis i folkevandringstid. Tidligere (kap. 3) har vi sett at man gikk fra en svært offensiv form for krigføring i yngre romertid, der man førte store feltslag og bar forsvarsvåpenet med seg i angrepet i form av skjold, til en form for krigføring i

folkevandringstid der våpenutstyret i stadig økende grad ble løst fra kravene om standardisering og samhandling i ordnede rekker. I stedet tilpasses våpenutstyret til en form for krigføring der man kan skjermes i borger og hus. Der krigføringen i yngre romertid var regional, i enkelte tilfeller til og med overregional, og i stor grad offensiv, ser krigføringen ut til å bli stadig mer regional, lokal, og defensiv i folkevandringstid. I en situasjon med langt større vekt på lokal krigføring, og der overraskelsesmoment, bevegelse og hurtighet ble stadig viktigere, oppsto trolig behovet for beskyttelse i faste innretninger i form av borger.

4.7. Borgenes bortfall

Sammenstillingen av ^{14}C -dateringer fra borger i Midt-Norge taler sitt tydelige språk når det gjelder hva som skjedde med borgene ved overgangen mellom folkevandringstid og merovingertid: De ble forlatt (fig. 4.5). Fra ca. år 600 kommer det et gap på i underkant av 100 år, som ikke dekkes inn av noen av ^{14}C -dateringene. På overgangen til merovingertid må behovet for beskyttelse bak faste innretninger i form av borger ha falt helt bort, og det nokså brått. Skre ser dette i sammenheng med at rivaliseringskrigføringen, som han mener borgene representerer, førte til en stadig sterkere maktkonsentrasjon. På et tidspunkt ble lederne så mektige og krigerflokkene så store at borgene ikke lenger tjente noen hensikt (Skre 1998:288). Jeg ser også for meg at det skjedde en betydelig maktkonsentrasjon i Midt-Norge på overgangen mellom folkevandringstid og merovingertid, men mener også at det kan være fruktbart å se på bortfallet av borgene i lys av endringer i krigens praksis. Yngre romertids ideal om storskala krigføring smuldret opp i løpet av folkevandringstid, da krigføringen i stadig større grad ble lokal, og stadig flere konflikter ble ført på en mindre skala. Målet for krigføringen må ha vært personen og følget som satt med kontrollen over mennesker og ressurser. Det lokale behovet for beskyttelse ble stort, og slik beskyttelse fant man i faste innretninger i form av forsvarsverker. På overgangen til merovingertid kan det se ut til at konfliktene utspiller seg på svært liten skala – så liten at investeringene i forsvarsverker ikke lenger kan forsvares. Våpenbruken beveger seg fra å være innrettet mot kamp i større grupper til å rettes inn mot kamp på individnivå. Utviklingen skjer gradvis gjennom folkevandringstid, men på overgangen til merovingertid gjør den et rykk, og våpeninventaret blir fullstendig innrettet på individuell kamp. Samtidig kan investeringene i forsvarsverker ikke lenger forsvares. Det kan dermed se ut til at en maktkonsentrasjon skjer i en situasjon der evnen til investering i krigføring er lav. Dette vil jeg komme tilbake til i kapittel 7 og 8.

Fra siste del av merovingertid kommer det igjen tegn til aktivitet på enkelte borger. Først ut er Steinsvåtåberget i Verdal, der vi har bare ei enkelt datering fra trekull i steinmuren å bygge

på, og Aslaksteinen i Fræna, der datering kommer fra ei kokegrop i tilknytning til et kulturlag. Disse dateringene strekker seg fra slutten av 600-tallet og godt inn på 800-tallet e.Kr., og tyder på at borgene, i alle fall Aslaksteinen, var i bruk i sein merovingertid /tidlig vikingtid. Gjenstandsfunn fra Aslaksteinen støtter opp om denne dateringa. Fra Johalla kommer det også en datering fra treverk i muren som faller i vikingtid. Det samme gjelder Åsakammen, der det daterte materialet kommer fra tydelige trekullkonsentrasjoner assosiert med skjørbrent stein og varmepåvirkta sand på innsida av steinmuren. Fra Tanemsåsen kommer det ei datering til sein vikingtid fra et mulig ildsted inne på den kunstige terrassen innenfor muren. Fra Skansåsen kommer det ei datering fra tidlig middelalder fra trekull funnet i muren, og fra Gullset har vi ei datering til sein middelalder fra trekullkonsentrasjoner øverst i muren.

Disse dateringene viser betydelig aktivitet på flere borger etter merovingertid. Hva denne aktiviteten representerer vet vi mindre om. Det kan se ut til at murene på flere av borgene har blitt satt i stand, og på Aslaksteinen og Tanemsåsen er det også tegn til at man har hatt opphold på borgen. Materialet slik det foreligger i dag viser at vi ikke kan se helt bort fra at man faktisk bygde, vedlikeholdt og brukte borger i strid også i vikingtid i Midt-Norge. Det kan være at behovet for beskyttelse i terrenget kom tilbake i vikingtidas krigføring. Samtidig er det klart at bruken av borgene i vikingtid og tidlig middelalder er spredt og tilfeldig i sammenligning med borgenes blomstringsfase i folkevandringstid.

Kapittel 5: Stornaust

Stornaust fra yngre romertid og folkevandringstid er mest kjent på sørvestlandet og i Nord-Norge, men de finnes også i Midt-Norge. Stornaustene vitner om en betydelig investering i skip og kommunikasjon i yngre romertid og folkevandringstid. Derfor er det nødvendig å trekke inn disse kulturminnene i en helhetlig analyse av krigens praksis i Midt-Norge. I dette kapitlet vil jeg vise en oversikt over kjente og daterte stornaust fra eldre og yngre jernalder, og vise hvordan de er plassert i landskapet. Deretter vil jeg diskutere kort hvordan stornaustene kan ha inngått i krigens praksis i Midt-Norge i siste del av eldre jernalder og første del av yngre jernalder. Presentasjonen av dette materialet, sammen med materialet i kapittel 3, 4 og 6, danner bakgrunnen for en sammenfattende diskusjon og tolkning av krigens praksis i kapittel 7.

5.1. Forskningsstatus

5.1.1. Roskip i eldre jernalder

Båten var og er et særdeles sentralt element i kommunikasjon og erverv rundt Nordsjøen og langs norskekysten fra pionerbosetningens tid og fram til i dag (Østmo 2003). Fra steinalderen, fram gjennom bronsealderen og inn i eldre jernalder ser det ut til at båter ble drevet framover ved hjelp av padling, der padlerne satt framovervendt i båten og brukte løse årer som kunne flyttes fra en side av båten til den andre. Det store krigsskipet fra Hjortspring mose, datert til ca. 350 f. Kr., ble drevet framover av padlere. I motsetning til bronsealderens skip, slik vi kjenner dem fra avbildninger på helleristninger, kan man ikke se forskjell på Hjortspringbåtens for- og akterstevn. Båten kunne trolig padles i begge retninger, og var dermed rask og lett å manøvrere – noe som er en stor fordel for et krigsskip. Flemming Kaul mener at utviklingen mot førromersk jernalders symmetriske padleskip er betinget av krigsskipets behov (Kaul 2003:221-223). Fra Nydam mose i Schleswig er det kjent til sammen tre skip. Det eldste av dem, som er av eik, er bare delvis utgravd, men det er et av de tidligste eksemplene vi har på et klinkbygd skip, dendrokronologisk datert til ca. 190 e.Kr. De utgravde delene av et annet skip fra Nydam mose, som er bygd av furu, er datert til ca. 300 e.Kr. Det tredje skipet er bygd av eik felt i tida mellom 310 og 320 e.Kr. Dette skipet er utstilt i rekonstruert form på Schloss Gottorf i Schleswig. Alle Nydam-skipene var klinkbygde roskip. Roerne brukte årer som ble lagt an mot årekeiper som var surret fast til relingen, og roerne satt bakovervendt. Det var rom for 14 roere i det yngste Nydamskipet (Rieck 2002, 2003:307).

Padlede og rodde skip fantes trolig side om side i de nordiske farvannene fra roskipene først ble introdusert en gang rundt vår tidsregnings begynnelse. Det ser ikke ut til at de tidlige roskipene var overlegne de padlede skipene med tanke på hurtighet og rekkevidde, men fra romertid og framover ble roskipene stadig viktigere. Einar Østmo knytter dette til den økte krigerske aktiviteten vi ser i det arkeologiske materialet fra slutten av eldre romertid, og mener at overgangen til roskip må ha vært «ledd i aktive bestrebelser på å øke den militære slagkraften til de mektige langs Nordens kyster» (Østmo 2003:21). Carnap-Bornheim og Ilkjær mener at hærutstyret i Illerup plass A stammer fra en hær som er rekruttert i Sør-Norge eller Vest-Sverige, og som tok seg til Jylland sjøvegen med fullt hærutstyr, tross og kanskje til og med hester om bord (Carnap-Bornheim og Ilkjær 1996, 1999). Ilkjærs beregninger viser at minst 400 krigere deltok i angrepet som resulterte i våpenofferet i Illerup Plass A (Ilkjær 1994, tabell 1). Med et utgangspunkt i en gjennomsnittlig kapasitet pr skip på ca. 29 mann (Myhre 1985:59, Appendix 1), må denne hærstyrken ha behøvd ca. 14 skip for reisen (Carnap-Bornheim 1997:228). Furuskipet fra Nydam er et eksempel på et skip som kan ha vært bygd langs norske eller svenske kyster. I tilknytning til furuskipet ble det funnet et stykke lindetre som kan ha tjent som ryggstøtte i skipets akterende. Dette er utsmykket med hvirvelhjul av en form som er kjent fra samtidige gotlandske billedsteiner, noe som får Flemming Rieck til å antyde at skipet kan stamme fra Gotland (Carnap-Bornheim 1997:229, Rieck 2002:78; 2003:304). I og med at de store skipene i siste del av eldre jernalder ble rodd, førte de nødvendigvis med seg et stort mannskap. Dette mannskapet kan ha vært både roere som fraktet en last, og krigere som fraktet seg selv til sitt mål. Ole Crumlin-Pedersen (1985) mener likevel å kunne belegge at det yngste eikeskipet fra Nydam var et krigsskip. Roskipet var en logistisk forutsetning for militære bevegelser over Nordsjøen i yngre romertid. Claus von Carnap-Bornheim knytter dermed våpenofferfunn fra romertid i Sør-Skandinavia til de mange bevarte naustene fra samme periode på Vestlandet. Naustene er uttrykk for en logistisk og sosial organisasjon som var en vesentlig forutsetning for krigføringsvirksomheten som gjenspeiles i Danmarks mosefunn (Carnap-Bornheim 1997:232).

5.1.2. Stornaust langs norskekysten

Bjørn Myhre har tolket stornaust fra eldre jernalder langs norskekysten som lagringssted for roskip av Nydam-typen. Han mener at bygging, bemanning og vedlikehold av skipene, samt bygging av naust der skipene ble lagret når de ikke var i bruk, må ha vært oppgaver som forutsatte en ikke ubetydelig organisering i eldre jernalder. Skipenes mannskap besto av hærer som ble rekruttert fra store områder, enten med utgangspunkt i en høvdings territorielle

kontroll (Myhre 1985), eller med utgangspunkt i en høvdings personlige forbindelser (Myhre 1997). Stornaust er derfor en sentral kilde til studiet av sjømilitær og politisk organisasjon i eldre jernalder og middelalder (Hinsch 1960; Rolfsen 1974; Myhre 1985; Grimm 2006). I dag finner vi stornaust langs det meste av norskekysten fra Lindesnes i sør til Troms i nord. Lenge hadde forskningen fokus på stornaust på Vestlandet og Sørvestlandet, men nyere forskning viser at stornaust fra eldre jernalder finnes også i Midt-Norge (H. M. Johansen 2007; Grønnesby og Ellingsen 2012).

I en undersøkelse av naust fra Hordaland, Rogaland og Vest-Agder analyserte Bjørn Myhre forholdet mellom naustenes lengde, bredde og høyde over havet, og relaterte dette til ¹⁴C-dateringer og daterende gjenstandsfunn (Myhre 1985). Hans resultater viste at naust som er smale i forhold til lengden, der lengden dividert på bredden er større enn 4,5, kan dateres til eldre jernalder. Dette stemmer godt med formen på det yngste Nydamskipet, som er smalt i forhold til bredden. Naust som er breiere i forhold til lengden, der lengden delt på bredden er mindre enn 4, kan i all hovedsak dateres til sein vikingtid og middelalder. Dette stemmer godt med formen på Skuldelev-skipene fra vikingtid og Bryggen-skipet fra 1200-tallet, som er breiere i forhold til lengden. I materialet hans på 20 godt dokumenterte naust finnes det også to naust med et lengde/breddeforhold på mellom 4 og 4,5. Disse kan dateres til vikingtid, og representerer et mulig mellomstadium mellom eldre jernalder og middelalder. Distribusjonen av naustene fra eldre jernalder konsentrerer seg til enkelte avgrensede områder innenfor Myhres studieområde, med særlig tydelige konsentrasjoner i Lindesnes/Listaområdet, nord på Jæren, ved Karmøy, i Hardangerfjorden og i Fana/Os. Naustene fra middelalder viser en helt annen distribusjon – de er jevnt spredt i landskapet og kan i mange tilfeller knyttes til sentra i skipreider som er kjent fra skriftlige kilder. Bak de ulike distribusjonsmønstrene ligger det forskjellige politiske og militære organisasjonsformer. Middelalderens skipreideorganisasjon er godt kjent fra lov- og sagatekster, og viser en desentralisert militær organisasjon der bemanningen av flåten er satt ut til de enkelte skipreidene, men dirigert sentralt av kongen. Rekrutteringen til skipene skjedde innenfor hvert enkelt skipreide. Vi har ingen skriftlige kilder til den sjømilitære organisasjonen i eldre jernalder. Myhre viser at størrelsen på naustene fra eldre jernalder svarer til kjente roskip som Nydamskipet, Kvalsund-båten og skipet fra Sutton Hoo. Naustene kan dermed ha huset krigsskip. Naustenes distribusjon, der de opptrer i konsentrasjoner, viser hvor de administrative sentrene i høvdingdømmer eller småkongedømmer kan ha ligget. Naustene ved de enkelte sentrene er så mange at man etter Myhres oppfatning ikke kan ha rekruttert mannskap og krigere til skipene lokalt. Dette

indikerer at høvdingen ved hvert naust-senter må ha hatt kontroll over store omland for å ha rekrutteringsgrunnlag. Omlandet som var nødvendig for å rekruttere mannskap til båtene svarer etter Myhres resonnement til mulige høvdingdømmer eller småkongedømmer i eldre jernalder (Myhre 1985). I en seinere artikkel føyer Myhre til at man også i Norge kan ha hatt en politisk organisasjon i eldre jernalder preget av krigerfølger, med et «open ranked society» av typen som Steuer beskriver i det tyske området. Rekrutteringen til krigsskipene kan ha skjedd gjennom slike følgeordninger, og disse kan ha satt den enkelte høvdingen i stand til å hente følgesmenn fra et stort geografisk område (Myhre 1997:181-182).

Oliver Grimm har tatt opp hovedpunktene i Myhres undersøkelse i sine studier av naustet på Stend i Fana (Grimm 1999) og av forholdet mellom stornaust, sentralsteder og høvdingdømmer (Grimm 2000, 2001, 2006). Han konkluderer med at naust langs norskekysten i eldre jernalder bør tolkes i en sjømilitær kontekst. I tillegg til den primære, militære konteksten kan naustene også ha hatt en funksjon som samlingssteder og festhaller i forbindelse med større utfarter (Hinsch 1960; Grimm 2006), og de kan ha fungert som lagrings- og utskipingssted for handelsvarer (Rolfsen 1974; Grimm 2006). Stornaust fra yngre romertid og folkevandringstid kan etter Grimms syn som regel knyttes til sentralsteder i forstatlige høvdingdømmer. Andre sentralstedsindikatorer er storhauger, borger og ringforma tunanlegg. Det er ingen regel at alle disse elementene finnes på samme sted, men svært ofte er to eller flere av dem representert (Grimm 2006).

Stornaust langs norskekysten i yngre romertid og folkevandringstid vitner om organisasjonsnivå, om vidtrekkende kommunikasjon og mobilitet, og om krigføringens mulige omfang og rekkevidde. Stornaustene og skipene er også fysiske manifestasjoner av et fellesskap som må ha vært svært reelt og håndgripelig mellom mennene som rodde skipet, og som kanskje også gikk i kamp side om side. I skipet kan krigerfellesskapet ha vært sammen i en flytende hall, med krigsherren ved roret. På overgangen fra folkevandringstid til merovingertid ser det derimot ut til at det blir langt mellom stornaustene langs norskekysten. Det finnes enkelte dateringer av stornaust fra merovingertid, men i tidlig vikingtid ser stornaustene ut til å ha gått helt ut av bruk. Ferdselen langs norskekysten ser ut til å ha endret karakter på en måte som gjorde stornaustene overflødige. En mulighet er at overregional ferdsel som krevde velbygde roskip gikk tilbake. Man kan også se for seg at investeringen i selve skipene gikk ned, og at man i en periode ikke bygde skip med en så lang levetid at man også behøvde naust til skipet.

I eldre jernalder er stornaustene monumentalbygg som har nøye sammenheng med skip. Tidlig i yngre jernalder knyttes skip til en annen type monumenter, nemlig graver. De tidligste eksemplene på skip i grav kommer fra merovingertid, og da gjerne fra en storslagen kontekst. Særlig gode eksempler på dette i stornaustenes tidligere kjerneområde finner vi langs Karmsundet (Opedal 2010:50-56). Her ble det sist på 1880-tallet gravd ut et skip i Storhaug. Graven er dendrokronologisk datert til sommeren 779, og skipet ble bygd ca. 770 e.Kr. (Bonde og Stylegar 2009:159-160). Grønhaug noe lenger sør langs Karmsundet inneholdt også et skip, som nylig er dendrokronologisk datert til ca. 780 e.Kr., mens graven er noe yngre (Bonde og Stylegar 2009:162). Disse skipene fra sein merovingertid viser med all tydelighet at kunnskapen om skipsbygging og skipsfart ikke kan ha forsvunnet med stornaustene langs norskekysten. Det er trolig mer sannsynlig at det er den organisatoriske strukturen bak investeringer i skip og naust som forandres, slik at investeringer i naust ikke lenger kan forsvares (Grønnesby og Ellingsen 2012:137).

I sein vikingtid og tidlig middelalder dukker stornaustene opp igjen langs kysten av Vestlandet. Bjørn Myhre har gjort det sannsynlig at stornaust fra sein vikingtid og tidlig middelalder kan knyttes til leidangsordningen. Dette er en militær organisasjon som skiller seg vesentlig fra den militære organisasjonen i yngre romertid og folkevandringstid. Stornaust fra eldre jernalder opptrer i samlinger innenfor mindre områder, og reflekterer i tråd med Myhres tolkning sentralområder knyttet til høvdingdømmer (Myhre 1985). Oliver Grimm setter også stornaustene fra eldre jernalder i sammenheng med sentralsteder (Grimm 2006). Stornaust fra sein vikingtid og tidlig middelalder finnes derimot spredt med jevne mellomrom, og Myhre har kunnet knytte flere stornaust fra tidlig middelalder til skipreidesentra kjent fra skriftlige kilder fra sein middelalder (Myhre 1985:51). Det er dermed svært sannsynlig at stornaustene fra sein vikingtid og tidlig middelalder reflekterer en sentralt styrt, men desentralisert administrert, militær organisasjon på Vestlandet.

5.2. Kildekritiske utfordringer

Det rår enighet om sammenhengen mellom stornaust og sjømilitær organisasjon både i eldre jernalder og i vikingtid og middelalder (Bull 1917; Rolfsen 1974:131; Sveås Andersen 1977:266-267; Myhre 1985, 1997; Grimm 2006). Naust kan knyttes til beredskap, og må ha vært viktige markører i landskapet på linje med borger, selv om naustene hadde en betydelig mer offensiv dimensjon enn borgene. Naustene som rom for oppbevaring av skip utelukker ikke oppbevaring av andre gjenstander, som for eksempel handelsvarer (Rolfsen 1974). Naustenes nærmest monumentale manifestasjon i landskapet gir dem samtidig bredere

tolkningsdimensjoner enn tilknytningen til handel og sjømilitær organisasjon. I forbindelse med arkeologiske undersøkelser før bygging av 4-felts E6 sør for Steinkjer ble hele 3 stornaust fra eldre jernalder undersøkt. Alle disse naustene i tillegg til et fjerde naust lå i nær tilknytning til gravhauger. De lå også noe høyere i terrenget enn en rent praktisk plassering nær sjøkanten skulle tilsi. Flere av naustene ser ut til å ha vært plassert slik at de skulle gi et imponerende visuelt inntrykk. Naustenes buede langvegger viser etter utgraverens mening at de kan ha hatt buet tak, og dermed lignet hvelvede skip. Med bakgrunn i disse monumentale trekkene mener Geir Grønnesby og Ellen Grav Ellingsen at naustene i eldre jernalder hadde en sterk symbolfunksjon, og at de kan ses som fysiske manifestasjoner av hærleder og følge (Grønnesby og Ellingsen 2012:137). På bakgrunn av dette må vi reise spørsmålet om hvordan stornaust representerer krigens praksis gjennom siste del av eldre og første del av yngre jernalder. Naustene viser etter all sannsynlighet sentrale sider ved den militære organisasjonen, men disse sidene er preget av både praktiske og symbolske hensyn. I sammenheng med studiet av krigens praksis er det derfor nødvendig å ta hensyn til at stornaust, deres oppkomst og deres bortfall representerer de praktisk-logistiske så vel som de ideologiske og symbolske sidene av krigens praksis.

5.3. Stornaust i Midt-Norge

Hans Marius Johansen har samlet opplysninger om kjente nausttuffer fra forhistorisk og tidlig historisk tid i Midt-Norge, og samlet dem i en katalog som teller 142 nummer (H. M. Johansen 2007). Med utgangspunkt i denne katalogen har jeg skilt ut nausttuffer som kan ha fungert som lagringsplass for skip av en viss størrelse. Det har også kommet til materiale i seinere tid. To mulige stornausttuffer er påvist ved hjelp av geofysiske undersøkelser på Gustad i Levanger (Stamnes 2011), og tre stornausttuffer er påvist og totalundersøkt i forbindelse med arkeologiske forvaltningsprosjekter i forbindelse med ny E6 sør for Steinkjer (Grønnesby og Ellingsen 2012).

Det yngste eikeskipet fra Nydam, datert til ca. 320 e.Kr., var om lag 23 m langt. Et krigsskip av en slik størrelse ville kreve et naust på minst 25 meters lengde. Samtidig må vi kunne tenke oss at også mindre skip kunne brukes som krigsskip. Oliver Grimm regner naust som er over 18 m lange som stornaust. Slike naust vil ha kunnet huse skip som var opp til 15 m lange (Grimm 2006:206). Det er svært vanskelig å sette en nedre grense for lengden på et krigsskip, men i utvalget i oversikten i figur 6.1 har jeg satt grensen for hvilke naust jeg har tatt med ved ca. 15 meter. På denne måten får jeg med naustet fra Ørjavik, med en lengde på 12-15 m og

en datering til eldre romertid, i oversikten. Spørsmålet om dette kan ha vært et naust for et fiske- eller handelsfartøy eller også et naust for et krigsfartøy kan vi ikke få full klarhet i.

Jeg har kommet fram til en oversikt over til sammen 44 nausttufter som er eller som trolig har vært mer enn ca. 15 meter lange i Midt-Norge. Nausttuftene er fordelt på 31 lokaliteter (fig. 5.1). Oversikten er basert på en gjennomgang av katalogen hos H. M. Johansen 2007, og supplert med opplysninger fra Stamnes 2011 og Grønnesby og Ellingsen 2012. Jeg har utelatt nausttufter som Johansen har kategorisert som usikre i sin katalog. Samtidig har jeg valgt å inkludere forstyrrede nausttufter som etter de bevarte restene å dømme kan ha vært stornausttufter.

	Lokalitet, Id (Askeladden)	Gård	Kommune, fylke	Undersøkelse	Dimensjoner	Høyde over havet	¹⁴ C-datering
1	Bondevika a, 43137	Veøy	Molde, Møre og Romsdal	Mindre undersøkelse (Solli 1996, 1999; H. M. Johansen 2007:43-45, 173-174, nr. 32a-b)	Ca. 15 x 9-10 m.	2,68 m	AD 890-1015 (T-9970, Kullag under veggvoll)
2	Bondevika b, 43138	Veøy	Molde, Møre og Romsdal	-	22-25 x 9-10 m		
3	Rogneset, Johansen kat. 34	Sør-Nesje	Molde, Møre og Romsdal	-	Ikke oppgitt		
4	Tingnesbukta, Johansen kat. 36	Neset, Bolsøy	Molde, Møre og Romsdal	Nærmest totalundersøkt (L. G. B. Bjerck 1991a, 1991b; H. M. Johansen 2007:45, 178, nr. 36)	Ca. 35 x 10 m		AD 780-1000 (under veggen), Ad 1030-1220 (veggstolpe), AD 1315-1440 (båt), AD 1285-1415 (kulturlag).
5	Frei, 46391	Frei øvre	Kristiansund, Møre og Romsdal	-	Ca. 15 x 8 m	2-3- m	
6	Røysa, 54963	Kirkesylte	Vestnes, Møre og Romsdal	-	Forstyrret. I dag ca. 4 x 5 m	Ca. 3 m	
7	Horrembukta, 92090	Horrem	Aukra, Møre og Romsdal	-	Ca. 28 x 12 m		
8	Tornesbukta a, 74442	Tornes nedre	Fræna, Møre og Romsdal	-	Største lengde ca. 31 m. 2 eller 3 naust-tufter	Omtrent som Bondevika, Veøy	
9	Tornesbukta b, 74442	Tornes nedre	Fræna, Møre og Romsdal	-	Største lengde ca. 31 m		
10	Kjørsvikbukta, Johansen kat. 48a	Kjørsvik	Fræna, Møre og Romsdal	-	Ca. 14-20 m x 8 m	1,5 – 2 m	
11	Ørjavikneset, 151787	Ørjavik	Eide, Møre og Romsdal	Mindre undersøkelse (H. M. Johansen 2007:48, 199, nr. 51)	Ca. 12-15 x 4-6 m		AD 70-225 (kullblandet jordlag i bunnen av naustet)
12	Vika, Johansen kat. 63	Dromnes	Aure, Møre og Romsdal	-	Bredde ca. 9 m, lengde kan ikke måles	5-8 m	
13	Belsvik, Johansen kat. 70	Belsvik søndre	Hemne, Sør-Trøndelag	-	Ca. 20 x 10 m	2,5 m	
14	Kvernavika, Johansen kat.68a	Akset	Hitra, Sør-Trøndelag	-	Ca. 16 x 11 m		

15	Sørhamna, 9009	Leksa	Agdenes, Sør-Trøndelag	-	Ca. 40-45 x 14 m	Under 4 m	
16	Langås, 46192	Langås	Steinkjer, Nord-Trøndelag	Mindre undersøkelse (H. M. Johansen 2002, 2005, 2007:56, 267, nr. 101)	Indre mål ca. 35 x 10 m	9,89 m	AD 545-600 (T-14965), AD 380-600 (T-14966)
17	Lænn 1	Lænn	Steinkjer, Nord-Trøndelag	Totalgravd (Grønnesby og Ellingsen 2012)	25-26 x 10 m	14,4 m	AD 215-395 (T-18626)
18	Lænn 2	Lænn	Steinkjer, Nord-Trøndelag	Påvist ved flateavdekking (Grønnesby og Ellingsen 2012)	Ingen sikre dimensjoner	15,43 m	
19	Lænn 3	Lænn	Steinkjer, Nord-Trøndelag	Påvist ved flyfoto, Lars Forseth			
20	Lænn 4	Lænn	Steinkjer, Nord-Trøndelag	Påvist ved flyfoto, Lars Forseth			
21	Lø	Lø	Steinkjer, Nord-Trøndelag	Totalgravd (Grønnesby og Ellingsen 2012)	Indre mål ca. 23 x 6,5 m	11 m	AD 340-535 (T-16637, furu), AD 405-545 (T-16638, osp), AD 400-535 (T-16639, furu)
22	Gustad, 217254	Gustad	Levanger, Nord-Trøndelag	Påvist vha geofysiske metoder (Stammes 2011)	Ikke oppgitt	10-10,5 m	
23	Gustad, 217254	Gustad	Levanger, Nord-Trøndelag	Påvist vha geofysiske metoder (Stammes 2011)	29,3 x 13,5 m	10-10,5 m	
24	Rødsemda, 46240	Tranås	Fosnes, Nord-Trøndelag	-	14-15 x 3-4 m	Ca. 5 m	
25	Husbysjøen a, Johansen kat. 115a	Husby	Leka, Nord-Trøndelag	-	20 x 4 m	2,5 m	
26	Husbysjøen b, Johansen kat. 115b	Husby	Leka, Nord-Trøndelag	-	20 x 4 m		
27	Hembre a, Johansen kat. 97a	Hembre	Inderøy, Nord-Trøndelag	-	A: Ca. 28 m lang. Fjernet.		
28	Hembre b, Johansen kat. 97b	Hembre	Inderøy, Nord-Trøndelag	-	B: Ca. 27 m lang. Fjernet.		
29	Ålbergsjøen, 74301	Ålberg	Inderøy, Nord-Trøndelag	Mindre under-søkelse (H. M. Johansen 2002, 2005, 2007:50, 261, nr. 98)	Indre mål ca. 32,5 x 8 m	9,7 m	AD 565-655 (T-14967, furu)
30	Grønnesby, 57908	Grønnesby	Inderøy, Nord-Trøndelag	Mindre under-søkelse (H. M. Johansen 2002, 2005, 2007:53, 263, nr. 99)	Indre mål ca. 39 x 12 m	13,37 m	AD 245-415 (T-15284, furu)
31	Sjøli, 48161	Hustad østre	Inderøy, Nord-Trøndelag	-	Ca. 30 x ca. 8 m	13,18 m	
32	Vassås, 46026	Vassås	Bindal, Nordland	-	25 m lang		
33	Sund, 25435	Sund	Sømna, Nordland	Mindre undersøkelse (H. M. Johansen 2007:61-63, 286, nr. 120)	Indre mål ca. 18,5 x 4,2 m		AD 390-560 (T-5337, stolpehull), AD 400-610 (T-5338, ildsted)
34	Sjøstranda I, 25434	Sund	Sømna, Nordland	-	17 x 2,5-3 m	Ca. 5 m	
35	Sjøstranda II, 25434	Sund	Sømna, Nordland	-	17 x 2,5 – 3 m		
36	Sjøstranda III, 25434	Sund	Sømna, Nordland	-	15-16 m x 2,5-3 m		
37	Vikvågen, 5821	Sømhovd	Sømna,	-	Innvendige mål:		

			Nordland		16,5 x 4 m		
38	Skiphammervik a a, Johansen kat. 126a	Inner-Torget	Brønnøy, Nordland	-	Ca. 20 m lang	Ca. 5 m	
39	Skiphammervik a , Johansen kat. 126b	Inner-Torget	Brønnøy, Nordland	-	Ca. 20 m. lang	Ca. 5 m	
40	Nesbrekka, 38343	Tjøtta	Alstahaug, Nordland	-	25 x 6,6 m	4,5 – 5 m	
41	Berfjorden a, 46531	Dønna	Dønna, Nordland	-	15 x 7 m		
42	Berfjorden b, 46531	Dønna	Dønna, Nordland	-	17 x 13 m		
43	Einneset a, Johansen kat. 142a	Alsøy	Dønna, Nordland	-	Utvendig mål 20 x 13 m	Ca. 4 m	
44	Einneset b, Johansen kat. 142b	Alsøy	Dønna, Nordland	-	Skadet. Utvendig mål ca. 22-25 m.		

Figur 5.1: Oversikt over stornaust i Midt-Norge. Basert på H. M. Johansen 2007, supplert med Stamnes 2011 og Grønnesby og Ellingsen 2012. Tabellen er ordnet etter fylkes- og kommunenummer.

5.3.1. Stornaust i tid

9 stornaust i Midt-Norge er undersøkt og ¹⁴C-datert til tida mellom 70 og 1440 e. Kr.³⁸. To av naustene, i Bondevika på Veøy og Tingnesbukta på Neset, begge i Molde, er datert til vikingtid / middelalder. Naustet fra Ørjavika i Eide, Møre og Romsdal er datert til eldre romertid. På en kyststrekning på under 2 mil som strekker seg fra Sandvollan nord på Inderøy til Lø sør i Steinkjer, i sørøstre hjørne av Beitstadfjorden innerst i Trondheimsfjorden, er det kjent til sammen 10 eller 11 stornaust. 5 av disse stornaustene er undersøkt i svært varierende grad. Dateringer fra naustene spenner fra AD 215 – 655. Dateringene faller dermed hovedsakelig innenfor yngre romertid og folkevandringstid. Et stornaust på Sund i Sømna er også arkeologisk undersøkt, og ¹⁴C-prøver herfra er datert til folkevandringstid. Vi kjenner ikke stornaust fra sein merovingertid og vikingtid i Midt-Norge (H. M. Johansen 2007:67ff, Grønnesby og Ellingsen 2012:126, fig. 2). Dette svarer godt til Bjørn Myhres resultater fra hans undersøkelse av nausttufter fra Vestlandet (Myhre 1985, 1997).

5.3.2. Stornaust i rom

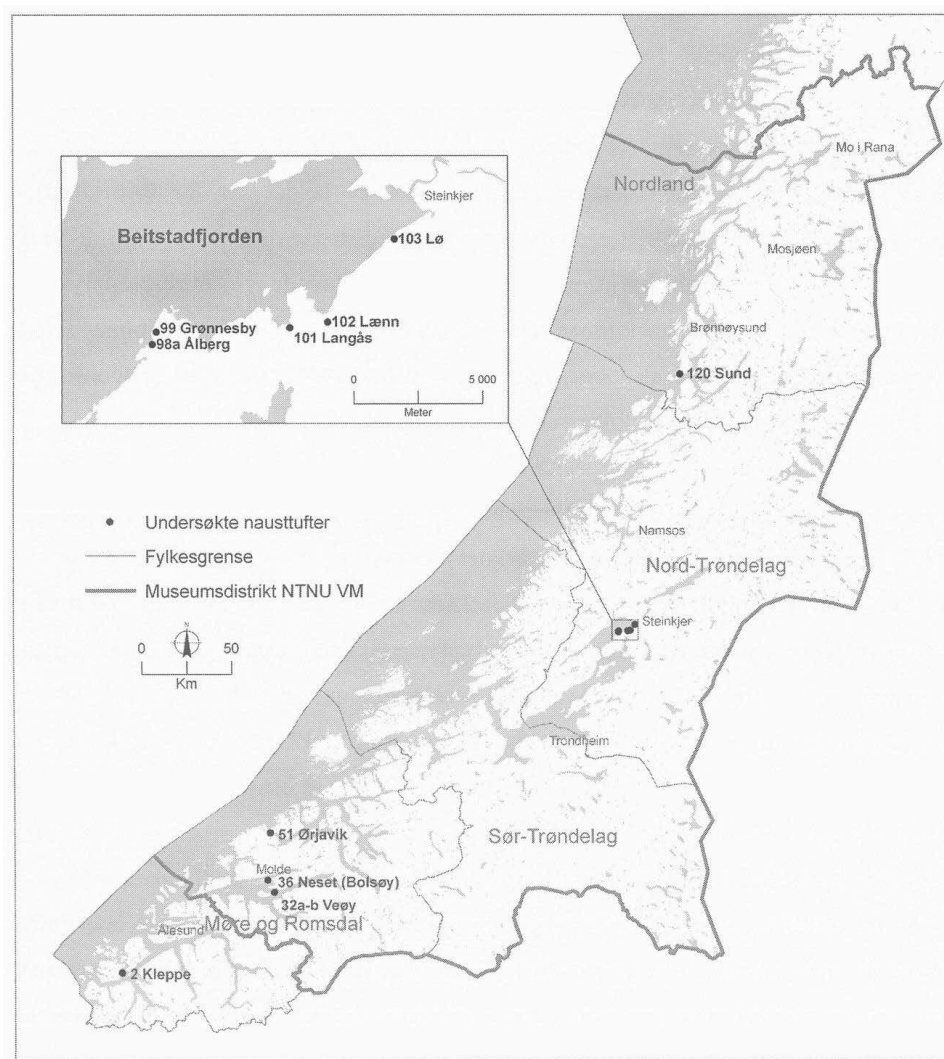
Materialet fra Midt-Norge er dermed ikke så fyldig som materialet Bjørn Myhre bygger sin analyse av stornaust fra Vestlandet på (Myhre 1985). Det finnes lite grunnlag for å gjøre en tilsvarende analyse av naustenes geografiske spredning sammenholdt med deres datering.

³⁸ Hans Marius Johansen (2007:3ff) regner 10 undersøkte nausttufter fra Midt-Norge til sitt materiale. Han inkluderer Sunnmøre i sin undersøkelse av naust i Midt-Norge, dermed blir den undersøkte nausttufta på Kleppe på Gurskøy i Herøy kommune med. Jeg inkluderer ikke Sunnmøre i mitt undersøkelsesområde i dette arbeidet, og naustet på Kleppe faller dermed utenfor mitt materiale.

Lokalitet /Gård / Id	Kommune og fylke	Dimen-sjoner	Undersøkelse	Funnmateriale	Datering	Referanser
Bondevika, Veøy, 43137, 43138	Molde, Møre og Romsdal	Tuft 1: ca. 15 x 9-10 m. Tuft 2: 22-25 x 9-10 m.	Mindre undersøkelse	Tuft 2: neverlag, klinknagle Tuft 1:	AD 890-1015 (T-9970, Kullag under veggvoll)	Solli 1996, 1999, H. M. Johansen 2007:43-45, 173-174, nr. 32a-b
Tingnesbukta, Neset, Bolsøy	Molde, Møre og Romsdal	Ca. 35 x 10 m	Nærmest totalundersøkt	Stolpehull med brente stolper, båtnagler, glassperle, kleber, bakstehelle. Spor etter båt brent i naustet	AD 780-1000 (under veggen), Ad 1030-1220 (veggstolpe), AD 1315-1440 (båt), AD 1285-1415 (kulturlag).	L. G. B. Bjerck 1991a, 1991b, H. M. Johansen 2007:45, 178, nr. 36
Ørjavikneset, Ørjavik, 151787	Eide, Møre og Romsdal	Ca. 12-15 x 4-6 m	Mindre undersøkelse		AD 70-225 (kullblandet jordlag i bunnen av naustet)	Narmo 1993, H. M. Johansen 2007:48, 199, nr. 51
Langås, 46192	Steinkjer, Nord-Trøndelag	Indre mål ca. 35 x 10 m	Mindre undersøkelse	Smislagg, brent leire, brent bein, brannlag	AD 545-600 (T-14965), AD 380-600 (T-14966)	H. M. Johansen 2002, 2005, 2007:56, 267, nr. 101
Lænn	Steinkjer, Nord-Trøndelag	Se rapport / artikkel	Totalgravd ved flateavdekking	Spor etter båt (klinknagler)kanskje brent i naustet	AD 215-395 (T-18626)	H. M. Johansen 2007:57-58, 268, nr. 102, Grønnesby og Ellingsen 2012
Lø	Steinkjer, Nord-Trøndelag	Indre mål ca. 23 x 6,5 m	Totalgravd ved flateavdekking	Krumme langvegger	AD 340-535 (T-16637, furu), AD 405-545 (T-16638, osp), AD 400-535 (T-16639, furu)	H. M. Johansen 2007:59-61, 269, nr. 103, Grønnesby og Ellingsen 2012
Ålbergsjøen, Ålberg, 74301	Inderøy, Nord-Trøndelag	Indre mål ca. 32,5 x 8 m Svakt buede langvoller	Mindre undersøkelse	Nagl funnet av Gaustad i 1951	AD 565-655 (T-14967, furu)	H. M. Johansen 2002, 2005, 2007:50, 261, nr. 98
Grønnesby, 57908	Inderøy, Nord-Trøndelag	Indre mål ca. 39 x 12 m	Mindre undersøkelse	Mulig jernnagl	AD 245-415 (T-15284, furu)	H. M. Johansen 2002, 2005, 2007:53, 263, nr. 99
Sund, 25435	Sømna, Nordland	Indre mål ca. 18,5 x 4,2 m	Mindre undersøkelse	Klinknagler, smislagg, spennforma keramik	AD 390-560 (T-5337, stolpehull), AD 400-610 (T-5338, ildsted)	Wik 1984, 1985, Bill 1988, H. M. Johansen 2007:61-63, 286, nr. 120

Figur 5.2: Undersøkte stornausttufter i Midt-Norge. Basert på H. M. Johansen 2007 og Grønnesby og Ellingsen 2012.

Kartet i fig. 5.3. viser hvordan vi finner en konsentrasjon av stornaust med dateringer til yngre romertid og folkevandringstid langs strekningen mellom Sandvolla i Inderøy og Lø i Steinkjer i sørøstre hjørne av Beitstadvfjorden. Målinger av høyden over havet til de daterte og de udaterte naustene i området gjør det sannsynlig at minst 7 naust skriver seg fra denne fasen (Grønnesby og Ellingsen 2012). Denne konsentrasjonen av stornaust svarer til konsentrasjoner som Bjørn Myhre finner på Sørvestlandet, der stornausttufter fra eldre jernalder ikke er jevnt distribuert, men konsentrerer seg i avgrensede områder, særlig nord-Jæren, men også Fana-Os, Rosendal, Åmøy, Strand, Lista og Lindesnes (Myhre 1985:49f). Oliver Grimm mener at naustene i Beitstadvfjorden må ha sin bakgrunn i samme maktkilde (Grimm 2006:230f).

Figur 5.3: Undersøkte stornaust i Midt-Norge. Etter H. M. Johansen 2007:4. Nummereringen på kartene viser til Johansens katalog.

Flere av naustene i Beitstadfjorden er påvist og undersøkt i forbindelse med utbygging av E6 sør for Steinkjer (Grønnesby og Ellingsen 2012), og andre naust har vært gjenstand for prøveundersøkelser i forbindelse med Hans Marius Johansens hovedfagsoppgave (H. M. Johansen 2007). Vi sitter dermed med en forholdsvis grundig kunnskap om akkurat denne konsentrasjonen av stornaust fra slutten av eldre jernalder. Grønnesby og Ellingsen (2012:133f, fig. 11) viser at naustene fordeler seg nokså jevnt med hensyn til høyde over havet. Naustene med de eldste dateringene (yngre romertid) ligger høyere i terrenget, mens naust med seinere dateringer (folkevandringstid) ligger noe lavere i terrenget. Grønnesby og

Ellingsen mener at naustenes datering og fordelingen i terrenget tyder på at naustene avløste hverandre suksessivt. Dette betyr at det trolig ikke fantes mer enn ett operativt naust om gangen på østsida av Beitstadjorden mellom Sandvollan og Lø fra 200-tallet og fram til overgangen mellom folkevandringstid og merovingertid.

5.4. Stornaustenes funksjon

Stornaustene har en betydelig utsagnskraft om viktige sider ved krigens praksis gjennom siste del av eldre og første del av yngre jernalder. Naustene er særlig viktige som grunnlag for tanken om en sentralisert form for krigføring i eldre jernalder, som opphører på overgangen til yngre jernalder og som deretter gjenoppstår i en desentralisert form i sein vikingtid og tidlig middelalder. Organisasjonsformen i eldre jernalder vitner om en form for regional organisasjon, der man var i stand til å samle ressurser og krefter i det felles foretaket det må ha vært å bygge større krigsskip, bemanne og utruste dem, og å bygge store naust med tanke på å ta vare på den investeringen skipet representerte. Bruken av roskip i transport og krigføring understreker betydningen av en gruppe roere/krigere. Skipsfellesskapet og krigerfellesskapet må ha vært to sider av samme sak. Det understreker også lederens betydning: I et skip der man ror, og roerne sitter med ryggen i fartsretningen, er styrmannen svært viktig. Dette kan reflektere en stridssituasjon der hærens og gruppens leder er tilsvarende viktig for utfallet av kampen. Den roende og kjempende gruppen opplever dermed et sterkt fellesskap, samtidig som forholdet til lederen er avgjørende for gruppens suksess på havet og i kamp. Skipet kan forstås som en flytende hall.

Roskipet kan, etter Turney-Highs og Hedeagers kriterier, forstås som en våpentype i den forstand at det er en gjenstand «der skal opfylde behovet for mobilitet» (Hedeager 1990:93, jf. kap. 3.2.4). Roskipet gir stor mobilitet med tanke på regional og overregional krigføring. Som vi har sett, mener Østmo at selve roskipets eksistens var et sentralt ledd i romertidas militære slagkraft (Østmo 2003), og Carnap-Bornheim er ikke i tvil om at det var roskip som bragte fremmede krigere til Jylland og den ublide skjebnen som er reflektert i flere våpenofferfunn (Carnap-Bornheim 1997). Seilsperringer i danske fjorder fra yngre romertid viser med all tydelighet at man ventet, og forsøkte å sikre seg mot, angrep fra sjøsiden (Ringtved 1999; Nørgård Jørgensen 2001). Vi har derimot liten kunnskap om hvorvidt skipene ble brukt i faktiske sjøslag i yngre romertid og folkevandringstid. Sagalitteraturen viser at dette nærmest var en egen sjanger i vikingtid og tidlig middelalder, og vi kan vanskelig se bort fra det rasjonelle i å møte en angripende fiende på fjorden, før han kom i land. Roskipet kan dermed

ha representert mobilitet både med hensyn til å bringe krigere til sitt mål, og i selve kampsituasjonen. Man kan ha drevet offensiv krigføring på en liten skala, og gått til angrep bare med mannskapet som fantes i ett skip, eller på stor skala gjennom å koordinere skip fra flere områder om å frakte en felles hær og angripe samlet.

Samfunnets evne til å koordinere investeringer, mannskap, kunnskap og transport i en svært aggressiv form for krigføring ser ut til å ha falt bort på overgangen fra folkevandringstid til merovingertid, dersom vi kan dømme dette ut fra stornausttuftene. Investeringer i stornaust ser ut til å opphøre i Midt-Norge i tidlig merovingertid. Dette kan selvfølgelig ha en bakgrunn i spørsmål om representativitet. For eksempel ser det ut til at det finnes stornaust fra merovingertid i Nord-Norge - f.eks. Ramsvik i Vestvågøy (Nilsen 1998:88-92), Borg i Vestvågøy (Nilsen 1998:44; Wickler og Nilsen 2005) og Trondenes i Harstad (Bolstad og Matland 1996; Matland 2002). For Vestlandet sin del ser det i større grad ut til at stornaustene faller bort i merovingertid (jf. H. M. Johansen 2007:68, fig. 5.1). Stornaustenes tilsynelatende bortfall i merovingertid i Midt-Norge faller inn i et bilde av en krigføring som trekker stadig mer over mot det defensive og det regionale eller lokale, og mot et bilde av at krigføring foregår i stadig mindre skala. Stornaustenes bortfall kan tyde på at investeringer i krigerfellesskap, transport og kommunikasjon og i aggressiv, regional og overregional krigføring tones ned. Samtidig er det ingenting som tyder på at skipsfart og krigføring til sjøs opphører i merovingertid og tidlig vikingtid. Kvalsundbåten fra merovingertid og skipsgravene i Storhaug og Grønhaug ved Karmsundet viser at skipene var under stadig utvikling, og at de fortsatt hadde en sentral symbolsk betydning. Funnene av skandinaviske skip med massegraver ved Salme på Saaremaa i Estland viser også at aggressiv krigføring med skip med utgangspunkt i Skandinavia foregikk i sein merovingertid (Allmäe 2011; Allmäe et al. 2011). Dette kan representere en sein merovingertids / tidlig vikingtids renessanse for romertidas og folkevandringstidas aggressive krigføring til sjøs.

Stornausttuftene kommer tilbake i det vestnorske og også i det midt-norske materialet i vikingtid. I det vestnorske materialet finner Myhre igjen såkalte leidangsnaust, som er plassert sentralt i skipreider slik vi kjenner dem beskrevet i middelaldertekster. Det er lite som tyder på at vi finner en tilsvarende ordning reflektert i naustene i Midt-Norge. Dette er noe av bakgrunnen for Edvard Bulls holdning til spørsmålet om skipreidenes alder og oppkomst i Trøndelag. Han mener at skipreidene i denne landsdelen kom til først på 1200-tallet som et resultat av administrativ inndeling initiert av sentralmakten, på et tidspunkt da man gikk over fra skipreider som militære administrasjonsheter til skipreider som fiskale

administrasjonsheter. I tråd med denne tanken skal man heller ikke ha vært forpliktet til å rede ut skip i Trøndelag (Bull 1920:47ff). Audun Dybdahl mener likevel at det finnes belegg i skriftlige og arkeologiske kilder for at fylkes- og skipreideinndelingen i Trøndelag slik den kjennes fra skriftlige kilder går tilbake til forhistorisk tid, og at den har vokst fram med bakgrunn i demografiske og geografiske forutsetninger snarere enn at den er et resultat av et sentralt initiativ (Dybdahl 1997). Uavhengig av hvordan fylkesinndelingen i Trøndelag kom til, ser det ikke ut til at man bygde leidangsnaust i Midt-Norge på samme måte som man gjorde det på Vestlandet i middelalderen.

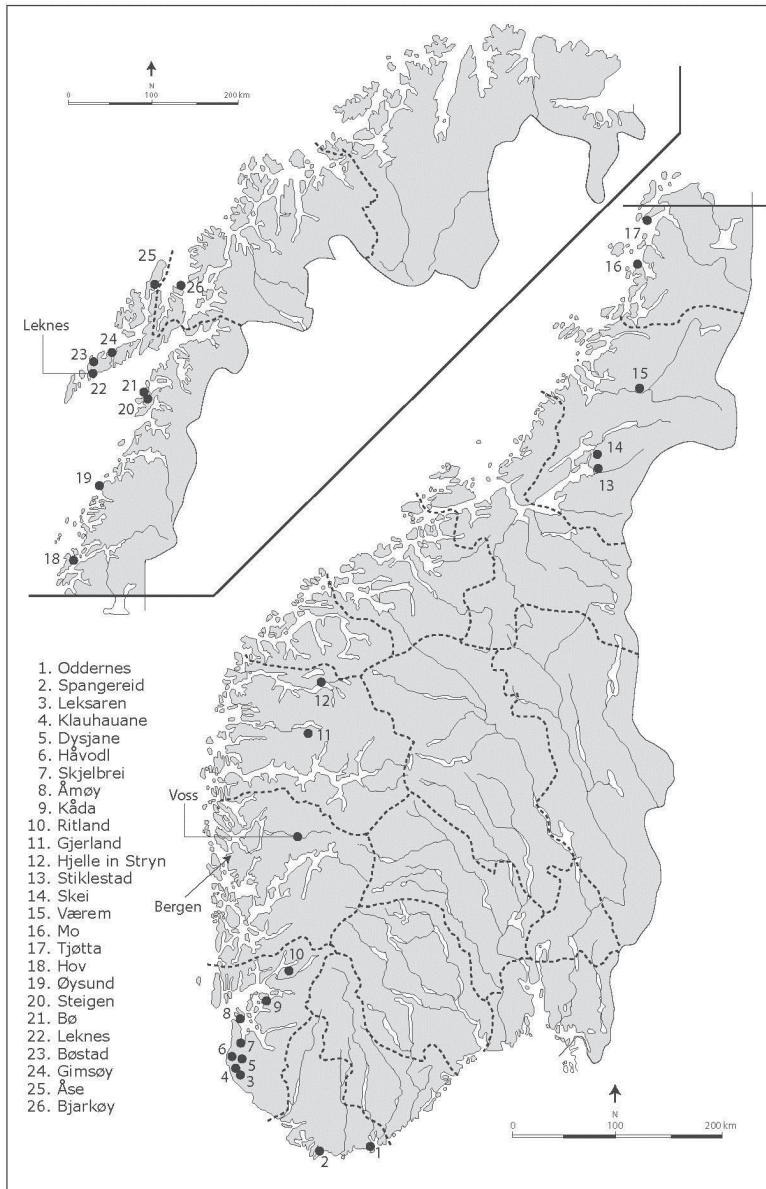
Kapittel 6: Tunanlegg

Tunanlegg er klart best undersøkt og forstått i sørvestnorske og nord-norske kontekster. Lenge fantes det ingen kjente tunanlegg fra Midt-Norge, og man så på det som et særlig sørvestnorsk fenomen, som ble bragt til Nord-Norge gjennom regelrett kolonisering fra sørvestlandet. De tunanleggene man kjente til i vårt undersøkelsesområde lå på Helgelandskysten, og ble forstått i en nord-norsk kontekst. Gjennom det siste halve århundrets forsknings- og registreringsaktivitet har det kommet for dagen tunanlegg også i Trøndelag. Dette forandrer bildet av tunaleggene noe, samtidig som tyngdepunktet for disse anleggenes utbredelse fortsatt er å finne på sørvestlandet og i Nord-Norge. Tolkninger av tunanlegg spenner vidt, og det er særlig tolkninger som går i retning av tunanlegg som samlingssteder for krigerfølger eller hærer, og tolkninger som legger vekt på tunanlegg som tingsteder, som er sentrale i diskusjonen omkring krigens praksis. I denne sammenhengen er tunanleggene av betydning for spørsmålet om krigens organisatoriske sider både på praktisk nivå og på et generelt samfunnsnivå.

6.1. Forskningsstatus

6.1.1. Tunanlegg langs norskekysten

På samme måte som stornaust, er tunanlegg et fenomen som vi finner aller best representert på Sørvestlandet og i Nord-Norge. Tunanlegg ble lenge definert som en gruppe hus plassert i en sirkel eller en oval formasjon, der hvert hus lå langs mot langs, og der inngangen lå i den gavlenden som vendte inn mot det felles tunet (Johansen og Søbstad 1978:55; Grimm og Stylegar 2004:111). Seinere års forskning har vist at den overordna formen kan variere. Det gjennomgående trekket er flere hustufter plassert sammen, med parallelle langvegger. Hvert hus har hatt inngangsparti i den ene gavlveggen, og gavlveggene med inngangspartier vendte samme vei. Tuftene kan ligge rundt ovale, halvsirkelforma eller hestekoforma tun. Derfor har det blitt vanlig å bruke termen tunanlegg til fordel for de eldre benevnelsene ringforma tunanlegg, kretstun og ringtun (Storli 2001, 2006:39; Grimm og Stylegar 2004:111). Tunanleggene framtrer som anlegg der man legger til rette for at man kan samle folk med egen husføring over lengre tid, og der slike samlinger kan gjennomføres gjentatte ganger – for eksempel til en bestemt tid på året. Tunanlegg kan ikke knyttes direkte til krigshandlinger og konflikter, men flere tolkninger av tunaleggene framhever dem som kilde til trekk ved samfunnsorganisasjonen som har betydning for hvordan krigføring og konflikter utspant seg (Grimm og Stylegar 2004; Storli 2006).

Figur 6.1: Tunanlegg i Norge. Etter Grimm og Stylegar 2004.

Vi kjenner til sammen 26 tunanlegg fra Spangereid i sør til Bjarkøy i nord (Grimm og Stylegar 2004:112, fig. 6.1). Flere tunanlegg som ligger på gravfelt ble først registrert som samlinger av langhauger, for eksempel Dysjane og Klauhauane på Jæren og Leknes på Vestvågøy (Nicolaysen 1862-1866:300-301; Nicolaissen 1885:16; Johansen og Søbstad

1978:9-11). Tunanlegget på Skei i Sparbu, Steinkjer, ble først registrert som gravhauger, og erkjent som tunanlegg først på 1980-tallet (Stenvik 1988, 2001:41). Det kan hende at det fortsatt finnes tunanlegg på gravfelt som så langt ikke er erkjent som tunanlegg. Det har også vist seg at ikke alle tunanlegg var konstruert på en måte som gjorde at de er synlige på markoverflata i dag. Vi kan trolig vente at man finner flere tunanlegg i åra som kommer (Johansen og Søbstad 1978:12, Grimm og Stylegar 2004:113, Storli 2006:39, Strøm 2007:68). Det er utført undersøkelser i større eller mindre skala i hele 21 av de 26 kjente tunanleggene³⁹. Det foreligger mer eller mindre velfunderte dateringsforslag for alle de 21 undersøkte anleggene.

Det finnes dateringsmateriale fra i alt 9 av 11 tunanlegg i Nord-Norge (Lund 1959, 1965; Johansen og Søbstad 1978; Sjøvold 1971; Berglund 1995; Storli 2006). På grunnlag av dette materialet har Inger Storli foreslått dateringsrammer for disse (2006). Hun konkluderer med at tunanleggene på Bjarkøy, Åse, Gimsøy, Bøstad, Leknes, Bø, Øysund og Tjøtta var i bruk i eldre jernalder. Av disse var bare anleggene på Bjarkøy og Tjøtta fortsatt i bruk i yngre jernalder. I tillegg kommer anlegget i Steigen, som bare var i bruk i yngre jernalder (Storli 2006:72-74). Av de tre kjente tunanleggene i Trøndelag, foreligger det beste dateringsmaterialet fra Værem i Grong. Ingvild Onsøien Strøm har anslått at hovedaktiviteten ved dette anlegget var i merovingertid og tidlig vikingtid (Strøm 2007:63). Fra tunanleggene på Skei og Hegstad finnes det bare to ¹⁴C-dateringer fra hvert, men begge faller innenfor merovingertid og sein vikingtid (Stenvik 2001:45-47, 2005:138; Strøm 2007:40). Deler av et tunanlegg på Hjelle i Stryn er nylig arkeologisk undersøkt, og dets hovedaktivitetsperiode er tidfestet til tidlig vikingtid, med en mulig fase også i merovingertid (A. B. Olsen 2005:327-328). Et anlegg til er kjent i Sogn og Fjordane, på Gjerland i Førde. Dette ser ut til å ha vært i bruk i eldre jernalder (Myhre 1973:15-18). Fem av de åtte tunanleggene i Rogaland er arkeologisk undersøkt. Tunanlegget på Dysjane ble undersøkt på 1800-tallet, men på dette tidspunktet tolket man veggvollene som gravhauger (Nicolaysen 1869; Bendixen 1879). Tunanleggene på Håvodl, Leksaren, Klauhauane og ved Øygarden på Åmøy ble undersøkt av Jan Petersen på 1930-, 40- og 50-tallet, med supplerende undersøkelser av Oddmund Møllerop på Klauhauane og av Per Haavaldsen på Håvodl (J. Petersen 1938, 1952; Møllerop 1971; Haavaldsen 1986,1988). Tunanleggene som har blitt oppdaget i nyere tid på sørvestlandet er ikke undersøkt arkeologisk, bortsett fra anlegget på Oddernes ved Kristiansand (Rolfen 1976). På grunnlag av gjenstandsmaterialet fra disse undersøkelsene,

---

³⁹ Appendiks 14.

og særlig keramikken, mener Grimm og Stylegar at tunanleggene på sørvestlandet var i bruk i den tidligste delen av eldre jernalder, fra tida rundt Kristi fødsel, og fram til siste del av yngre romertid (Grimm og Stylegar 2004:116). Spannforma keramikk finnes hovedsakelig i seinere stratigrafiske faser i anleggene (Grimm 2010: 4-36). ¹⁴C-dateringer indikerer en etablering av Håvodl, Klauhauane og Oddernes i eldre romersk jernalder, mens Leksarens og Øygardens tidligste fase ikke er datert. Siste fase på Håvodl har dateringer til yngre romertid og folkevandringstid, mens dateringer fra siste fase på Leksaren strekker seg godt inn i merovingertid. Grimm velger å avvise disse dateringene som spor etter gjenbruk av tuftene i merovingertid. Karl Kallhovd, derimot, mener at tunanlegget på Leksaren var i bruk fram til første halvdel av 7. århundre basert på en tolkning av det samme materialet (Kallhovd 1994:134; Grimm og Stylegar 2004:117). Anlegget på Øygarden på Åmøy hadde sin siste fase i merovingertid (Grimm 2010:45).

Oliver Grimm oppsummerer sin tolkning av tunanleggene på Jæren slik: Tunanleggene ble etablert i eldre romersk jernalder, om ikke før. I denne fasen hadde de vegggrøfter og runde ildsteder, og muligens lave, ytre veggvoller av jord. Anleggene ble bygd om enten i eldre romersk jernalder eller på overgangen mellom andre og tredje århundre. I denne fasen fikk de vegger av stein og langstrakte ildsteder med kantheller, plassert langs husenes midtakse, flere av anleggene fikk en sentral haug. Anleggene ble trolig brukt til innlosjering av folk og tilberedning av måltider. Det finnes ikke evidens for huslige aktiviteter slik som tekstilhåndverk eller dyrehold. Det er heller ikke evidens for tilstedeværelse av krigere eller en sosial elite. I det sjette og sjuende århundre finnes det dateringer fra stratigrafisk seine ildsteder i tillegg til funn uten stratigrafisk kontekst. Dette tolker Grimm som gjenbruk av tunanleggene i denne perioden (Grimm 2010:36, 122 Table 2).

6.1.2. Tunanleggenes oppkomst og bortfall

Ut fra den informasjonen som er tilgjengelig per i dag, skjedde den tidligste etableringen av tunanlegg på Jæren i eldre romertid. Anleggene på Oddernes i Kristiansand og på Gjørland i Førde kan også ha blitt etablert like tidlig (Myhre 1973:15-18; Rolfsen 1976:65-73; Grimm 2010:122). Dette ble fulgt av etableringer av en rekke tunanlegg i Nord-Norge i det 3. århundret e. Kr., dvs. i begynnelsen av yngre romertid (Storli 2000). Deretter ser det ut til at anleggene på Jæren, på Oddernes og på Gjørland ble lagt ned i løpet av folkevandringstid, mens anlegget på Øygarden i Åmøy, Rennesøy og muligens anlegget på Leksaren i Hå på Jæren var i bruk inn i merovingertid (Myhre 1973:15-18; Rolfsen 1976:78; Kallhovd 1994; Grimm 2010:122). Storparten av anleggene i Nord-Norge ble også lagt ned på slutten av

folkevandringstid eller på overgangen mellom folkevandringstid og merovingertid, mens to anlegg fortsatt var i bruk inn i yngre jernalder, og ett ble nyetablert i yngre jernalder (Storli 2006:72-74). Anleggene på Hjelle i Stryn og på Værem i Grong ble trolig også etablert i yngre jernalder. Dateringer fra Skei og Hegstad tyder på at anleggene her også var i bruk i yngre jernalder, kanskje inn i sein vikingtid (A. B. Olsen 2005:327-328; Strøm 2007:40, 63-64; Stenvik 2001:45).

Inger Storli knytter de nordnorske tunanleggenes oppkomst til dannelsen av et elitesjikt i samfunnet i romertid, som baserte sin makt på eierskap til land. Denne eliten var godt integrert i den romersk-germanske verden (Storli 2000:96-100). Asle Bruen Olsen knytter også tunanleggenes oppkomst til en gjennomgående orientering mot fellesgermanske normer og samfunnsorganisatoriske løsninger på overgangen mellom eldre og yngre romertid (A. B. Olsen 2005:347). Grimm og Stylegar (2004) tar etableringen av anlegg i eldre romertid på Jæren til inntekt for en sammenheng mellom tunanlegg på sørvestlandet og en hierarkisert militær organisasjon som var i stand til å sende hærer på tokt til Jylland. Dersom stornaustene var utgangspunkt for skipsferder med krigergrupper og hærer rekruttert fra et omland, mener de at tunanleggene kan ha fungert som samlings- og mønstringssteder for hærene før de la ut på tokt av den typen som endte opp i våpenofferfunnet fra Illerup Plass A (Carnap-Bornheim og Ilkjær 1996; Grimm og Stylegar 2004,).

Storli (2006:72-74) viser at flertallet av tunanleggene som var i bruk i eldre jernalder i Nord-Norge ble avviklet mot slutten av eldre jernalder eller på overgangen til yngre jernalder. Et par av anleggene som var i bruk i eldre jernalder var imidlertid fortsatt i bruk inn i yngre jernalder. I tillegg ser det ut til at enkelte anlegg ble etablert først i yngre jernalder. Det ser dermed ut til at det fantes flere, men jevnt over mindre tunanlegg i landsdelen i eldre jernalder. I yngre jernalder hadde man til sammenligning færre, men større tunanlegg. Storli tolker dette som et uttrykk for at det skjedde en maktsentralisering i landsdelen på overgangen til yngre jernalder. Hun mener videre at tunanleggene i yngre jernalder ble faset ut i løpet av 800-tallet e. Kr. Avviklingen av tunanleggene knytter hun til Håløyslektas maktkonsolidering på slutten av 800-tallet, og til oppkomsten av et overregionalt høvdingedømme (Storli 2006:153-158, 2010:140). Asle Bruen Olsen tidfester tunanlegget på Hjelle i Stryn til 800-tallet e.Kr. Han knytter Hjelle-anleggets avvikling til en gammel tingordning som måtte gi tapt med etableringen av et politisk overherredømme i Norge, og setter dette i sammenheng med utvandringen fra Vestlandet til Island på 800-tallet e. Kr. (A. B. Olsen 2005:352). Grimm (2011) mener at tunanleggene på Jæren ble avviklet i løpet av

yngre romertid og tidlig folkevandringstid, med unntak av anlegget på Åmøy, som var i bruk inn i yngre jernalder. Han antyder, i tråd med Inger Storlis tolkning av tunanleggene i Nord-Norge, at årsaken til avviklingen av tunanleggene på Jæren kan ha vært at lokale makthavere tilegnet seg kontrollen over tingstedene, som opprinnelig var anlagt for å huse menn av lik rang (Grimm 2011:94).

6.1.3. Tunanleggenes funksjon

Ut fra den forståelsen vi har av tunalegg i Vest-, Midt- og Nord-Norge i dag, rår det enighet om at anleggene fungerte som temporære samlingssteder. Det rår også enighet om at samlingsstedenes funksjoner var vidtfavnende, og at de trolig ikke tjente bare en enkelt funksjon, men kunne brukes i ulike sammenhenger der man hadde behov for å samle folk fra et større geografisk område over ei viss tid. Ulike tolkninger foreslår anleggene som arenaer for behandling av politiske og juridiske spørsmål, for sosiale hendelser der folk som holdt til langt fra hverandre kunne treffes, der man kunne utveksle varer og avtaler om giftermål, der man kunne holde kappestrid og leik, og der det ble holdt rituelle måltider og utført kultiske handlinger (Storli 2000,2001,2006, 2010, 2011; Stenvik 2001; M. Olsen 2003; Grimm og Stylegar 2004; A. B. Olsen 2005; Brink 2011; F. Iversen m.fl. 2011; Näsman 2011). Flere ser også for seg at tunanleggene kunne huse en hird i tider da man samlet stridsføre menn for å mobilisere (Johansen og Søbstad 1978; Stenvik 2001; Grimm og Stylegar 2004). Grovt sett kan vi dele inn de siste tiårenes hovedsynspunkter på tunanleggenes funksjon mellom dem som mener at tunanleggene først og fremst fungerte som tingsteder der likt rangerte menn kunne møtes på nøytral grunn (A. B. Olsen 2005; Storli 2006; F. Iversen m.fl. 2011), og dem som legger størst vekt på at anleggene først og fremst kan ha fungert som samlingssteder for hirden i situasjoner da man mobiliserte til krigføring (Stenvik 2001; Grimm og Stylegar 2004).

Tanken om at tunanleggene kan ha fungert som samlingssteder for hirden i en mobiliseringssituasjon er en gjenganger. Det går også igjen at forskere som legger vekt på denne funksjonen ser tunanleggene i sammenheng med nærliggende elitemiljø, med blant annet prestisjefunn, storhauger, stornaust, bygdeborger, elitepreget gårdsbebyggelse fra jernalderen og steinkirker fra middelalderen (Lund 1959, 1965; Johansen og Søbstad 1978; Wik 1983; Berglund 1995; Stenvik 2001, 2005; Grimm og Stylegar 2004:118-122). En viktig faglig inspirasjon i denne sammenhengen kommer fra ny-evolusjonismens høvdingdømmemodell, og fra ny-geografiens og ny-arkeologiens geografisk-økonomiske

modeller som viser hvordan høvdingdømmets landskap kan ha vært organisert i territorier, med et sentrum der man hentet inn ressurser fra omlandet og omfordelte disse innenfor territoriet, og distribuerte noe til utveksling med andre og mer fjerntliggende territorier (Odner 1972, 1973; Earle 1977; Renfrew 1984; Myhre 1987; Grimm 2010, jf. kap 2.2.1.). I tråd med denne tenkemåten kan et tunanlegg ha vært et sted hvor en høvding som kontrollerte et territorium samordnet en rekke sentralstedsfunksjoner, ikke minst mobilisering av hirden.

Inger Storli legger vekt på tunanleggenes politiske og juridiske funksjon, og framholder at flere tunanlegg sant nok ligger i miljøer som også viser jernalderens sosiale elites materielle uttrykk. Samtidig viser hun at dette ikke er et trekk som går igjen for alle tunanleggenes del. I tilfeller der tunanlegg ligger i et rikt jernaldermiljø, er det dessuten ofte avstand mellom tunanlegget og materielle uttrykk for sosiale eliter. I Nord-Norge ligger tunanleggene ofte marginalt til, på strandflater eller i myrområder (Storli 2006). Tunanleggene kan dermed *ikke* knyttes til bestemte gårder. Storli søker å løfte blikket opp fra de rammene som legges for samfunnstolkninger av den ny-evolusjonistiske høvdingdømmemodellen, og henter i stedet inspirasjon fra empirien og fra historiske analogier– en såkalt empirisk-historisk tilnærming. Analogiene hun bruker er først og fremst hentet fra tidlige skildringer av germanske samfunn på kontinentet og fra studier av den tidlige tingordningen på Island (Storli 2000, 2001, 2006; se også M. Olsen 2003; A. B. Olsen 2005; Strøm 2007; Grimm 2010). I Storlis tolkning løses dermed tunanleggene fra tanken om regionale sentra knyttet til spesielle slekter, og ses i stedet som fenomener som uttrykker kollektive verdier og et fellesskap som går ut over de enkelte høvdingenes juridiske og politiske maktgrunnlag i eldre jernalder.

6.1.4. Tunanlegg og politisk utvikling: Kontinuitet eller diskontinuitet?

Er tunanleggene uttrykk for en politisk og organisatorisk kontinuitet og stabilitet gjennom eldre og yngre jernalder? Det hevder Olav Sverre Johansen og Tom Søbstad:

«Dersom en aksepterer at anleggene hadde funksjoner innenfor et høvdingdømmesystem i yngre jernalder, så er materialet fra henholdsvis eldre og yngre jernalder så likt, at opphavssituasjonen må antas å ha vært den samme. Dette innebærer altså at hovedtrekkene i det politiske, økonomiske og sosiale system som vi møter i Nord-Norge i vikingtida var etablert alt i de første århundrene e. Kr. Vi ser altså her konturene av en usedvanlig sterk stabilitet og kontinuitet» (Johansen og Søbstad 1978:53).

Asle Bruen Olsen, som Johansen og Søbstad, legger vekt på likhetstrekkene vi ser ved tunanleggene, og som går igjen over et stort geografisk område gjennom et tidsrom på 600-700 år. Han ser tunanleggene som elementer i et større tradisjonsfellesskap, som ble introdusert til Vestlandet på overgangen mellom eldre og yngre jernalder og som særlig kan erkjennes gjennom introduksjonen av ny gravskikk og en strukturell endring i bosetningsmønsteret. Det er de samme strukturelle enringene som ligger til grunn for etableringen av våpengravskikken i Midt-Norge (jf. kap. 1.4). Disse elementene inngår etter Olsens og Liv Helga Dommasnes' (2001) oppfatning i et overgripende, nordeuropeisk germansk ideologisk og kulturelt fellesskap. Det at enkelte anlegg ble etablert i yngre jernalder, styrker Olsens inntrykk av en samfunnsbevarende institusjon. Ut fra dette mener han at det er rimeligere å tolke tunanleggene som tingplasser enn som militærkaserner. Tingordningen er etter hans syn en mer stabil og samfunnsbevarende institusjon enn systemer for mobilisering av militær beredskap, som var nøyere knyttet til sosiopolitiske endringer (A. B. Olsen 2005:346-349).

Antallet tunanlegg i Nord-Norge reduseres på overgangen mellom eldre og yngre jernalder. Samtidig øker størrelsen på anleggene som fortsatt er i bruk inn i yngre jernalder. De yngre anleggene har en mer lukket og introvert planløsning enn de eldre, samtidig som de blir plassert på mer framtrødende steder i landskapet. Inger Storli tolker dette som et uttrykk for at en politisk/judisiell organisering i mange små enheter eller tingområder i eldre jernalder viker plassen for en organisering i færre og større enheter/tingområder i yngre jernalder. De større tingområdene kan representere første skritt på veien mot etableringen av riker. Omorganiseringen skjedde rundt år 600 e. Kr., på overgangen mellom folkevandringstid og merovingertid (Storli 2006:72-74, 148-152, 2010:137-139).

Storli legger en analogiføring med Sigurdssons (1993) modell for utviklingen av tingordningen fra landnåmstida til statsdannelsen på Island til grunn for sin tolkning av tunanleggenes funksjon og utvikling i Nord-Norge. Ifølge denne modellen hadde man i den første tida på Island et stort antall høvdinger, eller *goder*, som baserte sin makt på personlige bånd til sine undersåtter. Maktgrunnlaget var personlig, og dermed ustabil og varierende. *Godene* var sentrale i tingsystemet, som i den første fasen holdt seg stabilt, til tross for den politisk ustabile situasjonen. Etter hvert økte enkelte *goder* sin makt på bekostning av andre, noe som førte til at tingordningen ble mer tilfeldig, og at den etter hvert mistet sin betydning som politisk arena, i takt med at det oppsto småkongedømmer og etter hvert statsdannelse. Overført på nord-norske forhold kan man se for seg en fase i perioden 200-600 e.Kr. der man

hadde mange høvdinger med relativt liten autoritet, mens man i tida 600-800/900 e.Kr. så en situasjon der færre høvdinger skaffet seg makt over større områder. Avviklingen av tunanleggene, som trolig skjedde i det 9. og 10. århundre, faller sammen med Håløyslektas etablering av et overordna styre, før landsdelen til slutt faller inn under den norske kongens styre. Dette synet faller ifølge Storli sammen med et syn på utviklingen av de skandinaviske kongedømmene som en gradvis prosess der krigerfølget var sentralt i utviklingen av personforbund, som førte med seg en etter hvert stadig sterkere maktkonsentrasjon og til slutt ledet til statsdannelse. Tunanleggenes utvikling kan ifølge Storli tolkes inn i dette bildet – med maktkonsentrasjonen ble de færre, og ved statsdannelsen ble de overflødige og falt bort (Storli 2010:140-141).

Sammenfatningsvis kan en dermed skille ut tråder som viser kontinuitet i de dype strukturene i jernalderens samfunn: Tingordningen og folkeforsamlingsprinsippet ser ut til å ha vært en grunnfestet og viktig faktor som fantes gjennom både eldre og yngre jernalder. Samtidig ser vi også at det foregikk omveltninger og nyorganiseringer av samfunnet på et politisk organisasjonsmessig plan, som hadde betydning for tingordningen.

6.2. Kildekritiske utfordringer

Hvordan kan tunanlegg fungere som kilde til studiet av krigens praksis? En sammenstilling av forskningsstatus viser at tunanlegg langs norskekysten har vært i bruk over et langt tidsrom, og at bruken av dem har fluktuert, avhengig av tid og region. Tunanleggenes funksjon har dermed også variert i takt med endringer i samfunnet. I enkelte faser av den tida da tunaleggene var i bruk, bør vi kunne regne med at de hadde militære funksjoner. Samtidig er det lite som tyder på at de utelukkende fungerte som militære samlingsplasser. En kontinuitetsbærende funksjon i bunnen for en kulturminnetype med lang kontinuitet virker svært rimelig, og en tingfunksjon vil sannsynligvis ha representert underliggende og lange strukturer i samfunnene langs norskekysten i eldre og yngre jernalder.

Jeg kan ikke se at det finnes noen reell motsetning mellom en tolkning av en tingfunksjon som et samlende og løpende element bak tunanleggene gjennom hele deres brukstid, og en militær funksjon som kan ha kommet i tillegg til eller kanskje også som en følge av denne tingfunksjonen i spesielle perioder. Vi skal ikke se bort fra at større, aggressive militære operasjoner i eldre jernalder måtte sanksjoneres på tinget. Tingstedet kunne da være en egnet arena for mønstring, for eksempel i samband med en slik sanksjonering. Om vi skal ta sjansen

på å trekke en historisk analogi fra middelalderens Gulatingslov til eldre jernalders tunanlegg, finnes det en klar sammenheng mellom middelalderens militære organisasjon og tinget. Det er på tinget at de frie mennenes forpliktelse gjennom loven til å bære våpen kontrolleres:

«Alltid når det skal vera våpenting, skal årmann eller lendmann segja til um hausten og halda tinget um våren. Alle frie og fullmyndige menn skal søkja det tinget, elles skal dei bøta 3 øyrar i vite kvar av dei. No skal menn syna våpni sine, som mælt er i lovene. Ein mann skal ha breiøks eller sverd, og spjot og skjold som det i verste fall skal liggja tri jarnstenger tvert yver, med handtak som er fastklinka med jarnsaum. No er det 3 øyrar i bot for kvart folkevåpen» (Robberstad 1969, kap. 15, §309).

Med dette som utgangspunkt mener jeg at tunanleggene kan være en viktig kilde til forståelse av krigens praksis, særlig på den organisatorisk siden, gjennom siste del av eldre og første del av yngre jernalder.

6.3. Tunanlegg i Midt-Norge

6.3.1. Tunanlegg i tid

De seks kjente tunanleggene i Midt-Norge er undersøkt i varierende grad (fig. 6.2.). De best undersøkte anleggene er Tjøtta (Berglund 1995:61) og Værem (Strøm 2007:61-62). Begge disse anleggene viser mulige spor av bruk i eldre jernalder, men ser ut til å ha hatt sin hovedbruksperiode i merovingertid. De øvrige fire anleggene er undersøkt i langt mindre grad. Det er vanskelig å fastslå om dateringene representerer anleggenes hovedbruksperioder. Mindre undersøkelser kan unnlate å fange opp om anlegget for eksempel har hatt flere bruksfaser. Denne problematikken er parallell til utfordringene rundt dateringen av borgene diskutert i kap. 4.3.1. Samtidig er det slik at de relativt få dateringene fra seks ulike anlegg viser stort sammenfall. Anleggene på Hov, Tjøtta, Mo, Værem, Skei og Hegstad har alle vært i bruk i perioden merovingertid – tidlig vikingtid.

Navn, id	Kommune og fylke	Anlegg	Undersøkelse ved	Dateringsgrunnlag	Dateringsforslag
Skei	Steinkjer, Nord-Trøndelag	8 tufter rundt ovalt tun, i gravfelt med over 90 runde, lange og stjerneforma gravhauger, tallrike kokegroper, veifar	Lars Stenvik	Kokegrop AD 670-89, tuft AD 1000-1160	Merovingertid - vikingtid (Stenvik 2001; Strøm 2007:48)
Hegstad 73589	Verdal, Nord-Trøndelag	4 tufter med gavlene vendt inn mot en åpen plass, i gravfelt med 3 storhauger og flere mindre gravhauger, kokegroper, veifar	Lars Stenvik	Kokegrop AD 605-670, tuft AD 990-1025	Merovingertid - vikingtid (Strøm 2007:40)
Værem 46620	Grong, Nord-Trøndelag	13 tufter rundt rundovalt tun, omgitt av 5 gravhauger, over 40 kokegroper og veifar	Ingvild Onsjøen Strøm	7 ¹⁴ C-prøver fra prøvestikk i 4 tufter	Ca. 430-995 e.Kr. hovedaktivitetsperiode i merovingertid, opphør like før midten av vikingtid (Strøm 2007:61-62)
Mo 109138	Brønnøy, Nordland	7 tufter langs en halvsirkelformet bue, omgitt av minst 8 bålhauger	Aud Beverfjord og Kari Støren Binns	2 ¹⁴ C-prøver fra en bålhaug og ei hustuft	8.-10. århundre e. Kr. (Beverfjord og Binns 1994:19)
Tjøtta 38345	Alstadhaug, Nordland	10-16 tufter noe uregelmessig plassert rundt et tun	Birgitta Berglund	Gjenstander: Merovingertid og vikingtid, ikke eldre jernalder. 7 ¹⁴ C-prøver fra 5 tufter, 1 haug og ett ildsted mellom to tufter	Ca. 250-1025 e.Kr. Hovedaktivitet i merovingertid, avtok i vikingtid. (Berglund 1995:61; Storli 2006:69.)
Hov 63852	Dønna, Nordland	6-7 tufter noe spredt rundt et tun, 3-4 bålhauger	Birgitta Berglund	1 ¹⁴ C-prøve fra bålhaug	Merovingertid-tidlig vikingtid (Berglund 1995:303, 335-339)

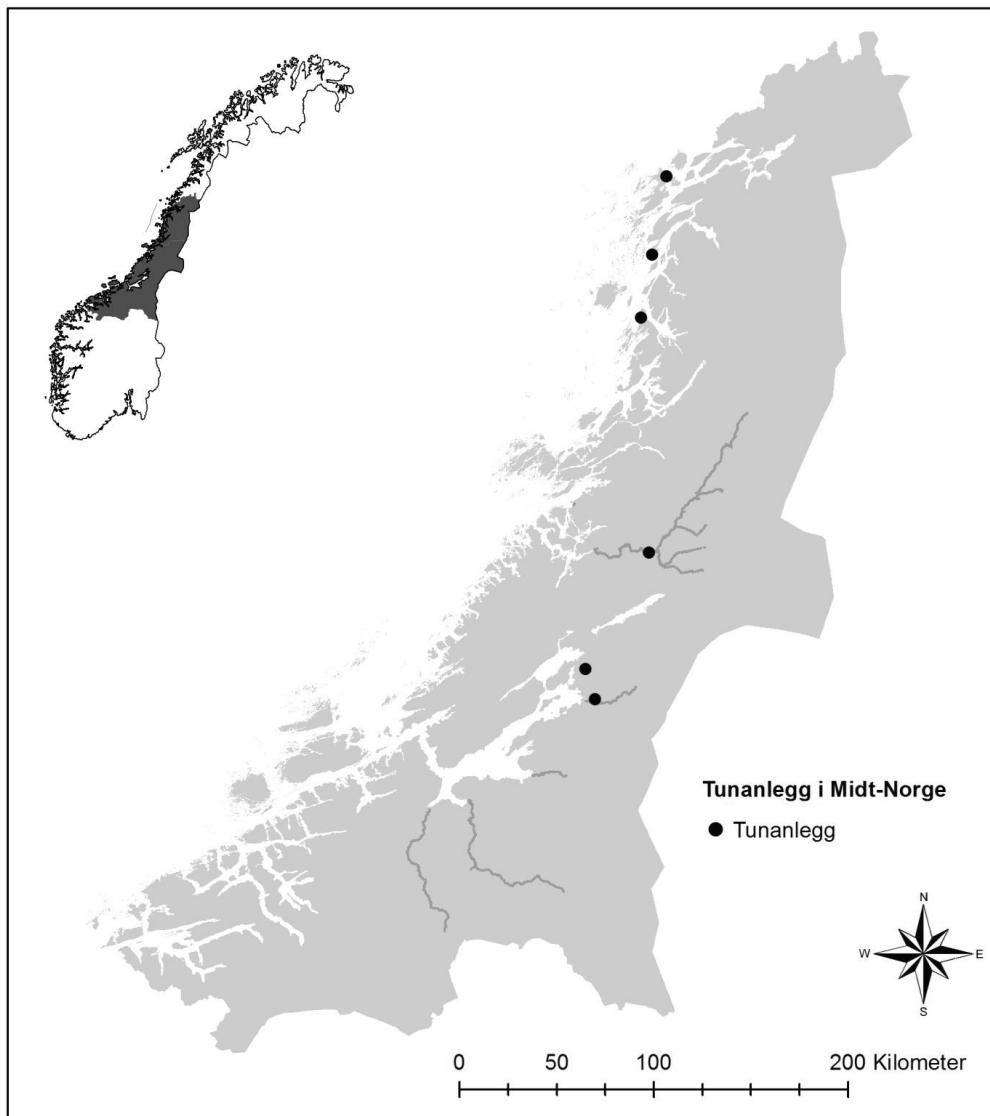
Figur 6.2: Tunanlegg i Midt-Norge. Undersøkelser og dateringer.

6.3.2. Tunanlegg i rom

De tre nordligste tunanleggene ligger knyttet til kysten og til ferdsselsåren langs nordvegen (fig. 6.3). De ligger med nokså jevne mellomrom. Den geografiske plasseringen gjør det rimelig å tolke de tre nordligste tunanleggene i sammenheng med de øvrige tunanleggene i denne landsdelen (jf. Storli 2006, s. 40 fig. 8). Dette er gjort i flere sammenhenger (Berglund 1995; Storli 2000, 2006).

Det er verdt å merke seg at det finnes et sammenfall mellom tunanlegget på Hov og ei våpengrav fra folkevandringstid (T 12954), mens det på Tjøtta finnes sammenfall mellom tunanlegget og våpengraver fra merovingertid (T 15139 og T 19578). Vi kjenner ikke til våpengraver i nærheten av tunanlegget på Mo.

Tunanleggene fra Trøndelag ligger derimot ikke plassert langs nordvegen. Anlegget på Værem ligger i et område langs Namsen der forutsetningene for overskuddsproduksjon i jordbruket er gode. Tunanlegget ligger plassert i et gravfelt. Namdalen var en viktig kanal for kommunikasjon mellom norskekysten og innlandet i jernalderen. Mange og rike graver fra Overhalla og Grong, ikke minst storhaugene på Bertnem i Overhalla, tas til inntekt for at dette var et knutepunkt i siste del av eldre jernalder (Farbregd 1980). Denne delen av Namdalen er

Figur 6.3: Tunanlegg i Midt-Norge. Fra nord til sør: Hov på Løkta i Dønna, Tjøtta i Alstadhaug, Mo i Brønnøy, Værem i Grong, Skei i Steinkjer og Hegstad i Verdal. Kart: Raymond Sauvage.

et av de få geografiske punktene der vi finner våpengraver fra sein folkevandringstid og tidlig merovingertid i samme område (kap. 3.12). Anleggene på Skei og Hegstad ligger sentralt plassert i rike jordbruksbygder med sannsynlig bosetningskontinuitet gjennom eldre og yngre jernalder. Begge anleggene ligger i tillegg plassert i gravfelt med spesiell karakter. Gravfeltet på Skei teller i dag over 100 bevarte graver, men har vært betydelig større. På feltet finnes storhauger, bautasteiner, stjerneforma anlegg og langhauger, i tillegg til graver av en mer beskjeden størrelse og utforming. Alle gravene som er undersøkt på dette feltet har gitt

dateringer til yngre jernalder (Stenvik 2001). Feltet ligger langs det som må ha vært en viktig vei, som blant annet passerte nabogården Dalem, som er representert med to våpengraver fra eldre jernalder. Gravfeltet på Hegstad ligger på nabogården til Stiklestad, og her finnes det tre gravhauger med en diameter på over 40 meter, i tillegg til en rekke mindre gravhauger, deriblant langhauger og stjerneforma anlegg. Hegstad ligger sentralt til i Verdalen, som i likhet med Namdalen representerer en ferdselskanal mellom norskekysten, i dette tilfellet via Trondheimsfjorden, og innlandet.

6.4. Tunanleggenes funksjon

Dateringene fra de seks midt-norske tunanleggene antyder at skikken med å bygge tunanlegg slo gjennom i en seinere fase her enn i Nord-Norge og Sørvest-Norge. Samtidig er det viktig å understreke at denne foreløpige tolkningen bygger på negativt bevis, og kan omstyrtes ved nye arkeologiske undersøkelser. Om vi likevel legger det eksisterende materialet til grunn, ser det ut til at skikken med tunanlegg etablerte seg i Midt-Norge først på overgangen til merovingertid. Dersom vi følger Storlis konklusjoner med hensyn til det nord-norske materialet, og overfører hennes tankegang på midt-norske forhold, kan materialet herfra tolkes som et uttrykk for at tingordningen, slik den var manifestert på sørvestlandet og i Nord-Norge, ikke var etablert i Midt-Norge i eldre jernalder, eller at en tilsvarende ordning eksisterte, men manifesterte seg på andre måter enn gjennom tunanlegg. Derimot fikk tunanlegg og tingordning trolig fotfeste i Midt-Norge i yngre jernalder, kanskje som et ledd i omformingen av samfunnet og maktkonsentrasjonen som skjedde på overgangen mellom eldre og yngre jernalder.

Tunanleggenes rolle i Midt-Norge i merovingertid kan forsøksvis knyttes til en destabilisert situasjon, der tunanlegg og tingordning kan ha vært en samlende og stabiliserende faktor. De trønderske anleggene knytter seg til steder med rituell betydning, dvs. monumentale gravfelt, og til steder som er viktige med tanke på kommunikasjon til lands. Bruken av tunanleggene og tilknytningen til rituelt viktige steder holder seg inn i tidlig vikingtid.

Tunanleggene i Midt-Norge ser ut til å komme til i en periode da den lokale investeringen i krigføring ser ut til å ha blitt holdt på et lavmål, å dømme ut fra våpengraver, borger og stornaust. Det er vanskelig å tolke dette bildet på en god måte med bakgrunn i det foreliggende materialet, men en mulighet er at tunanleggene fikk en viktig funksjon i ei tid da krigføring ikke lenger hadde en samlende rolle i samfunnet. Jeg vil utvikle denne tolkningen

videre i den sammenfattende tolkningen av krigens praksis i Midt-Norge fra eldre romertid til tidlig vikingtid i kap. 7.

Del III: Tolkninger

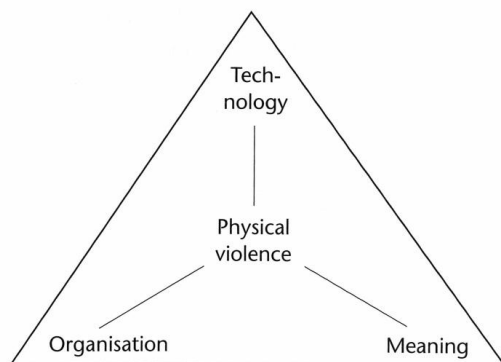
Kapittel 7: Krigens praksis

I dette kapitlet vil jeg diskutere krigens praksis i Midt-Norge i et langtidsperspektiv fra eldre romertid til tidlig vikingtid. I kapittel 8 vil jeg sette krigens praksis inn i en sammenheng med andre, sentrale faktorer i samfunnsdynamikken i perioden. Inndelingen av diskusjonen mellom praksis og kontekst er konstruert langs et skille mellom hva vi i hovedsak kan tolke ut fra det arkeologiske materialet (krigens praksis) og hva vi i større grad må tolke ut fra en diskusjon av det arkeologiske materialet i relasjon til skriftlige kilder og teoretiske modeller (krigføringens rolle i samfunnsdynamikken).

Dette skillet mellom krigens praksis og krigføringens rolle i samfunnet faller delvis sammen med ulike analytiske nivåer i sosialantropologen Claus Bossens rammeverk for studiet av krig i sosiale, strukturelle endringer. Krig som *sosial praksis* utgjør hans første analytiske nivå. Krig som *maktfaktor* i samfunnet utgjør hans andre analytiske nivå, mens krig som *endringsfaktor* utgjør det tredje analytiske nivået (Bossen 2006a). I sin skisse av krig som sosial praksis plasserer Bossen fysisk vold i kjernen av praksisen. Fysisk vold utgjør en nødvendig, men ikke tilstrekkelig forutsetning for krig. For at fysisk vold skal bli til krigføring, må den før det første være forankret i nettverk av *mening og tolkning*: Aktørene som deltar i utøvelsen av den fysiske volden må ha en oppfatning av at de deltar i krig. Krigføringen har en *sosial signifikans*:

«(...) acts of war dramatise key social ideas, create categories of ‘us’ and ‘them’ as points of identification (...)» (Bossen 2006a:92).

For det andre må den fysiske volden medføre bruk av *teknologi* i form av spesialisert utstyr, opplæring og kunnskap – slik som våpen, våpenbruk og taktikk. Teknologien som kommer til anvendelse har betydning for krigføringens omfang og intensitet. For det tredje må den fysiske volden være *organisert*. Jo mer samordnet krigføringen er, desto mer effektivt blir angrep og forsvar. Krig som sosial praksis med utgangspunkt i fysisk vold kan illustreres gjennom figuren under:

Figur 7.1: Krig som sosial praksis. Etter Bossen 2006a:92.

Bossen mener at denne måten å se krig som sosial praksis på hjelper oss til å se krigføringen fra *aktørenes* perspektiv. Krigføringen får med denne analytiske innfallsvinkelen en rolle i etableringen av sosiale grupper og sosial orden innenfor en gruppe. Man kan ikke ha som utgangspunkt at sosiale grupper og sosial orden går forut for krigføringen (Bossen 2006a:93)⁴⁰.

I Bossens rammeverk for studiet av krig som sosial praksis kommer praksisens materielle sider i bakgrunnen. Hans rammeverk tar utgangspunkt i sosial teori, som ikke befatter seg med materialitet i noen særlig stor grad, og er utformet med tanke på sosialantropologiske studier, der kildetilfanget omfatter langt mer enn materielle uttrykk for en praksis (Bossen 2006b). Det arkeologiske materialet som ligger til grunn for min diskusjon av krigens praksis krever et særlig fokus på praksisens *materielle* sider. Dette er i tråd med en stadig økende interesse for det materielle som et vesentlig aspekt ved sosial praksis hos praksisteoretikere så vel som hos arkeologer (Reckwitz 2002; Shove og Pantzar 2005; B. Olsen 2007, 2010; Hodder 2012). Shove og Pantzar (2005) trekker selve materialet inn som et basiselement i sin analyse av sosial praksis i en konsumentstudie av treningsfenomenet *Nordic Walking*. De tar utgangspunkt i oppfatningen om at

⁴⁰ En lignende måte å betrakte sammenhengen mellom krigføring og gruppedannelse på finnes i flere historikers forestilling om de germanske stammens etnogenese, dvs. hvordan fragmenterte folk med ulik bakgrunn skapte seg om til stammer gjennom å knytte sin identitet til en tradisjonskjerne (jf. Wenskus 1961; Wolfram 2006a, 2006b). Wolfram (2006a:54) knytter goternes etnogenese blant annet til krigføring og krigerfølget. Goffart (2006) kritiserer tanken om germanske stammers etnogenese ut fra erkjennelsen av at narrativer om historisk opphav og stammedannelse tjente formål i sin samtid, og hadde liten tilknytning til faktiske hendelser.

«(...) practices involve the active integration of materials, meanings and forms of competence (...)» (Shove og Pantzar 2005:45).

Diskusjonen av krigens praksis i dette kapitlet tar utgangspunkt i materielle sider ved krigføringen. Dette ligger kildematerialet nærmest. Samtidig er synet på materiell kultur som skapt gjennom sosial praksis en forutsetning for at en analyse av krigføringens materielle side kan ligge til grunn for en tolkning av krigens praksis. Våpenbruk, bruk av forsvarsinnretninger og infrastruktur er alle sentrale felt for investering i den materielle siden av krigføring. Disse elementene ved krigføringen er representert i kildematerialet fra Midt-Norge, og står derfor sentralt i diskusjonen. Materialet ble presentert og analysert i kapittel 3 – 6, og består av våpentyper og våpenkombinasjoner fra graver i tillegg til borger, stornausttufter og tunanlegg.

Claus Bossens rammeverk er lagt opp med tanke på studiet av isolerte endringsprosesser, særlig utviklingen fra stamme til stat (jf. Bossen 2006b). Mitt studieperspektiv er et annet. Langtidsperspektivet i denne studien gjør det nødvendig å undersøke et sett med hovedtrekk ved krigens praksis, for deretter å sammenligne disse trekkene over tid. På denne måten får jeg fram et oversiktsbilde av hovedtendenser i praksisens utvikling. Langtidsperspektivet tvinger dermed blikket opp fra detaljene i kapittel 3 – 6, og mot en felles forståelsesramme for de samme detaljene. Aspektene ved krigens praksis som har særlig stor betydning for diskusjonen er strategi, taktikk, konfliktenes skala, konfliktenes geografiske omfang, krigføringens organisasjon, investeringsnivå og motivasjon. Disse aspektene har alle sitt utgangspunkt i begrepsbruk som knytter seg til krigshistorie snarere enn til sosial teori, men som har vist seg relevant gjennom arbeidet med materialet og analysen. I en sammenheng der vi skal se på krigens praksis vil disse begrepene vise seg anvendelige som analytiske kategorier. *Strategi* og *taktikk* kan knyttes til både teknologi og organisasjon slik Bossen presenterer begrepene, og til materialitet og kompetanse hos Shove og Pantzar. *Konfliktenes skala* og *geografiske omfang* relaterer seg både til teknologi, kunnskap og mening. Krigføringens *organisasjon* knytter seg direkte til Bossens begrepsbruk der organisasjon er et sentralt aspekt ved krigens praksis, mens *investeringene* knytter seg til Shove og Pantzars materialer og til Bossens teknologi. Krigføringens motivasjon henger sammen med meningsaspektet. De analytiske kategoriene peker også ut over krigens praksis, og mot krigens plass i det større samfunnet. Jeg kommer tilbake til en diskusjon av krigens plass i det større samfunnet i kapittel 8.

I pionerarbeidet *Vom Kriege* definerte Carl von Clausewitz begrepene strategi og taktikk slik: Strategi er kunsten å utnytte et slag til å vinne en krig, og taktikk er kunsten å utnytte troppene til å vinne et slag (von Clausewitz 1989 [1832]:128). Von Clausewitz' studie hadde sitt utgangspunkt i de europeiske nasjonalstatenes, og særlig den prøyssiske statens krigføring først på 1800-tallet, og er ikke direkte overførbart på krigføring i forstatlige samfunn. Sosialantropologen Harry Turney-High kontrasterte primitiv krigføring mot sivilisert krigføring i boka *Primitive War. Its Practice and Concepts* (1991[1949]). Han mente at primitive samfunns krigføring kunne være like god som, eller overlegen, siviliserte samfunn på den taktiske siden med hensyn til offensivitet, bruk av overraskelse, speiding og etterretning, bruk av terreng og taktisk mobilitet. Derimot, mente Turney-High, hadde primitive samfunn i liten grad evne til strategisk planlegging ut over det første slaget (Turney-High 1991, Keeley 1996:42). Germanernes forbundshær demonstrerte begge disse forholdene ettertrykkelig ved slaget i Teutoburgerskogen i år 9 e.Kr. Reinhard Wolters mener at germanerne var de romerske legionene overlegne med hensyn til taktikk, men at de var ikke i stand til å bruke sin felles seier til å åpne en erobringsskrig mot Romerriket eller for den saks skyld danne en permanent politisk enhet (jf. Wolters 2009:102-107, 119-124). En innvending mot Wolters' karakteristikk er at det nok ikke var slik at erobring nødvendigvis var et mål for germanernes krigføring i det 1. århundre. Synet på hva strategi er i primitive samfunns krigføring avhenger også av hvordan man definerer slik krigføring. Primitiv krigføring kan være kortvarig, med et perspektiv som ikke går ut over det enkelte slaget, overfallet eller massakren. Motivasjonen bak krigføringen kan være helt andre ting enn erobring (jf. kap. 1.2). Når jeg diskuterer krigføring i Midt-Norge på slutten av eldre jernalder og i begynnelsen av yngre jernalder, bruker jeg derfor ikke termen *strategi* i Clausewitz' forstand, men som en overordnet beskrivelse av hvor krigføringen befant seg i spekteret mellom det utelukkende offensive og det utelukkende defensive. Var det først og fremst angrep eller først og fremst forsvar som la rammene for krigføringen? Hvor viktig var det å holde styrker, materiell og installasjoner i beredskap? Begrepet *taktikk* bruker jeg om måten man gjennomførte slag eller overfall på, med fokus på hvorvidt man la opp til mot kamp i større, samordnete grupper eller individuell kamp. Materialet som kommer til anvendelse i undersøkelsen av taktikk og strategi er våpenmateriale, borger og nausttuffer.

Krigføringens *skala* er det neste fokuspunktet for diskusjonen. Dette henger sammen med taktikk. Ble kampene kjempet med store hærer eller med mindre grupper av krigere? Var krigene store (guerre (fr.), guerra (sp.)= *krig*) eller små (guerilla (sp.)= *krig* i

diminutivsform)? Krigføringens skala kan tolkes ut fra våpenbruk slik det kommer til uttrykk i våpen og våpenkombinasjoner. Er våpenutstyret utformet med tanke på krigføring i store eller små grupper? Krigføringens skala kan, med forbehold, også tolkes med bakgrunn i omfanget av våpengravskikken til ulike tider (jf. kap. 3.2.3.). Krigføringens skala er også av betydning for en diskusjon av krigføringens plass i samfunnet (jf. kap. 8).

Krigføringens *geografiske rekkevidde* sier noe om hvor det var man fant sin fiende. Foregikk krigføringen overregionalt, regionalt eller lokalt? Den geografiske rekkevidden kommer til uttrykk gjennom flere sider av det arkeologiske materialet. En godt utvikla kommunikasjon er en forutsetning for storskala, regional og overregional krigføring. Nausttuftene fra eldre jernalder er eksempler på infrastruktur som danner grunnlaget for slik kommunikasjon. Mange borger er plassert langs ferdselsveger og naturlige kommunikasjonsårer. I enkelte perioder finner vi også våpengraver langs sentrale kommunikasjonsårer. Borgenes tilknytning til ferdselsårer, og gravenes tilknytning til overordna kommunikasjonsårer kan også uttrykke en høy grad av mobilitet knyttet til krigføringen. Våpnene i seg selv kan også være uttrykk for overregionale kontakter. Enkelte våpen regnes som overregional import. Det finnes også importerte gjenstander sammen med våpnene i enkelte graver, særlig i romertid. Konfliktenes geografiske rekkevidde er også av betydning for diskusjonen av krigens landskap og krigens rolle i samfunnet (jf. kap.8).

Krigføringens *organisering* er av særlig stor betydning for diskusjonen av krigens praksis (Bossen 2006a). Våpenmaterialet kan til en viss grad egne seg til et studium av krigføringens organisasjon, først og fremst gjennom spørsmålet om standardisering av våpenmateriale (Carnap-Bornheim og Ilkjær 1996:483-485; Nørgård Jørgensen 1999:174; Jørgensen 2001:11, jf. kap. 3.1.3). Nausttufter har også vært en sentral kilde, og sjømilitær organisasjon er belyst gjennom distribusjonen av stornaust langs norskekysten (Myhre 1985, 1997; Grimm 2006, jf. kap. 5.1). Sider ved den militære organisasjonen kan, ved siden av analyser av standardisering av våpentyper og distribusjonen av stornausttufter (jf. kap. 3.6.1 og 5.3.2), også til en viss grad studeres gjennom analyser av fordelingen av ulike våpenkombinasjoner i et langtidsperspektiv, med vekt på antallet våpen i gravene (jf. kap. 3.6.2). En annen måte å skaffe informasjon om militær organisasjon på, finnes i en analyse av forholdet mellom våpenutstyr og rikdomsindikerende gjenstander i gravene (jf. kap. 3.6.3). Oppsvinget i bruken av borger i Midt-Norge i folkevandringstid, slik det kommer fram i analysen i kapittel 4, er en annen kilde til studiet av endringer i krigføringens organisering. Til sist kan tunanleggene bidra til en diskusjon av krigføringens organisering, selv om denne kulturminnetypen er

betydelig dårligere belyst i Midt-Norge enn på Sørvestlandet og i Nord-Norge (jf. kap. 6, Grimm og Stylegar 2004; Storli 2006).

Strategi, taktikk, skala, geografisk omfang og organisering er alle felt som kommer til uttrykk gjennom *investeringer*. Sterkt forenklet og rent hypotetisk kan en se for seg at geriljakrigføring preget av overfallstaktikk, drevet av små krigerbander som opererte lokalt med lite standardisert våpenutstyr, krevde liten investering i våpenutrustning, forsvarsanlegg, kommunikasjon og opplæring. På den andre enden av skalaen ville aggressiv krigføring med større hærer innrettet mot feltslag, som opererte overregionalt eller regionalt og var utstyrt med standardisert våpenutstyr, krevde tilsvarende store investeringer i våpenutrustning, forsvarsanlegg, kommunikasjon og opplæring. Graden av investering i de ulike aspektene ved krigføringen kommer til uttrykk i omfanget og standardiseringen av det arkeologiske materialet som vitner om krigføring. Investeringsnivået i krigføringen kan også knyttes opp mot våpengravenes fordeling i landskapet. Ligger de i områder med gode forutsetninger for overskuddsproduksjon i landbruket, eller finnes de spredt i områder der forutsetningene for slik overskuddsproduksjon er mindre gode?

Lotte Hedeager har vist hvordan man kan finne en bevegelse bort fra kollektive prinsipper i samfunnsorganisasjon og rituell symbolikk, i retning av stadig sterkere fokus på det ledende individet gjennom førromersk jernalder og eldre romertid i Danmark. I yngre romersk jernalder mener Hedeager at individualiseringen av lederrollen har kommet så langt at man kan snakke om tidlige statsdannelser sentrert rundt et ledende individ (Hedeager 1990). Frands Herschend undersøker den samme utviklingen med bakgrunn i graver, bosetningsspor og krigføring i Sør-Skandinavia. Det ledende individet hever seg opp fra et ellers kollektivt preget grav- og boplassmateriale gjennom hele eldre jernalder, men med et markert hopp i eldre romersk jernalder (Herschend 2009). I en tidligere studie leser han endatil en bevegelse fra et egalitært, germansk samfunn, mot et stratifisert og hierarkisert samfunn med sterke sosiale bindinger mellom ledere og underordnede inn i det gammelengelske diktet *Beowulf*, og i beretningen om den kristne goteren St. Sabas martyrium. I Herschends lesning representerer uhyret Grendels angrep på menneskene i hallen og den kristne Sabas motstand mot å delta i herrenes måltid og gjennom det å sanksjonere den nye sosiale orden, den gamle tids opprør mot og ikke-aksept av den nye, stratifiserte samfunnsordenen som vokste fram i løpet av 400- og 500-tallet etter Kristus i Europa og Skandinavia (Herschend 1992). Fra en tilsynelatende flat samfunnsstruktur i førromersk jernalder, kan vi se at samfunnspyramiden reiser seg og blir brattere gjennom eldre og yngre romertid. Denne bevegelsen, la oss kalle

den individualisering for enkelhets skyld, kan også sies å prege utviklingen av krigens praksis i Midt-Norge gjennom jernalderen. Sosiologer som Zygmunt Bauman og Ulrich Beck retter oppmerksomheten mot en annen individualiseringsprosess som kjennetegner den moderniteten vi lever i i dag. Bauman er opptatt av hvordan faste institusjoner i form av gjensidige bånd og forpliktelser mellom individet og kollektivet løser seg opp, og hvordan kløften mellom individets handlinger og den samlende orden øker. I en spissformulering basert på Clausewitz' utsagn sier Bauman, på nokså kritisk og desillusjonert vis, at dagens krig «mer og mer ligner på det «å fremme den globale frihandelen ved andre midler»» - altså en ekstrem form for flytende samfunnsorden der forpliktelser overfor fellesskapet er skjøvet helt i bakgrunnen (Bauman 2006:24). Beck legger vekt på institusjonalisert individualisering, med andre ord hvordan grunnleggende sivile, politiske og sosiale rettigheter, men også lønnsarbeid, utdanning og mobilitet, i våre dager er rettet mot individet og ikke gruppen. Grunnlaget for sosial avhengighet og sameksistens løses opp (Beck og Beck-Gernsheim 2002:xxii). Vår tids individualisering kan oppfattes som en parallell eller en analogi til jernalderens individualiseringsprosess. Den sentrale forskjellen er at i vår tid omfatter individualiseringen alle individer i den industrialiserte verden, mens jernalderens individualisering i hovedsak omfatter *ledende* individer.

I det følgende vil jeg beskrive krigføringens utvikling gjennom å dele den inn kronologisk, og karakterisere den i kronologiske bolker. Kapitteloverskriftene sier litt om agentenes handlingsrom innenfor rammene av krigføringens praksis gjennom perioden (jf. Bossen 2006a:93). Gjennom dette kan vi ane en endring også på et mentalitetshistorisk plan, fra kollektive prinsipper og i retning av stadig mer individuelle prinsipper.

7.1. Kollektivets krig?

Strategien som ligger bak krigføringen vi ser konturene av i Midt-Norge i romertid var utpreget offensiv. Krigerne var utstyrt med våpen beregnet på de ulike fasene i større feltslag: distansevåpen til den innledende kampen, nærkampvåpen til hovedslaget der krigerne møttes mann mot mann, og skjold til forsvar i begge fasene. Det at våpnene var utformet med tanke på en offensiv slagform, betyr ikke at alle slag ble utkjempet på denne måten. Men det viser tydelig hvordan den offensive kampen dannet en form for idealisert utgangspunkt for krigføringen (kap. 3.5). Bruken av skip og naust viser også et svært mobilt, og dermed også offensivt, trekk ved romertidas krigføring (kap. 5). Adrian Goldsworthy mener, på grunnlag av et studium av de klassiske kildene, at germanske folk på kontinentet mellom 100 f.Kr. – 200 e.Kr. var innstilt på å avgjøre en krig seg imellom eller med romerske avdelinger

gjennom ett enkelt, stortilt slag – først og fremst av organisatoriske og logistiske årsaker. Germanske hærer var, ifølge Goldsworthy, dannet rundt en aristokrat og hans følge, som utgjorde hærens kjerne, og satt sammen av frie, våpenføre menn som måtte sørge for sitt eget utstyr og sin egen kost så lenge kampanjen varte. Det tok lang tid å mønstre en slik hær, og den kunne ikke holde seg i felten over lengre tid. På grunn av dette søkte man som en hovedregel å avgjøre konflikten så tidlig som mulig gjennom ett enkelt slag (Goldsworthy 1998:42-53). Goldsworthy mener videre at germanske krigere på kontinentet ikke var i stand til å føre geriljakrig, dvs. småskala krigføring som strekker seg over lang tid, slik vi kjenner det fra våre dager. Derimot var mindre overfall og raid, initiert av framstående menn med sine krigerfølger, vanlige. Strategien omfattet dermed store og avgjørende konfrontasjoner framfor langtrukne felttog med mange større og mindre trefninger. Dette skisserer et bilde av en krigføring med en kort tidshorison og et ad hoc-preg, der man ikke holdt seg i felten i lange tider av gangen, mens satset på avgrensede felttog, trolig med like avgrensede mål.

Våpentyper og våpenkombinasjoner i graver i Midt-Norge i eldre og yngre romertid er relativt standardiserte, og reflekterer en *taktikk* som var basert på kamp i samla og koordinerte grupper. Denne formen for krigføring forutsatte at mannskapet hadde en viss opplæring som gruppe, og den forutsatte et sterkt krigersamhold og en sterk vilje til å stå på sin post, hvor utsatt den enn var, med tanke på fellesskapet. Basert på standardiseringen av våpenutstyret kan det se ut til at yngre romertids taktikk hadde et nokså kollektivt preg, med stor vekt på gruppens samordning i slaget. Suksess i strid var avhengig av at hver enkelt av de kjempende satte fellesskapet foran seg selv, og ble på sin post. Dette uttrykker kollektivt ansvar og kollektiv ansvarstagen gjennom måten man førte kriger på. Samtidig må over- og underordnede hærledere ha vært helt sentrale for krigføringens organisering og gjennomføringen av slagene. Mannsapsbehovet var stort, men opplæringsbehovet for de store massene kan ha vært overkommelig. Derimot var man avhengig av godt opplærte ledere. Profesjonaliseringen av krigføringen vi aner konturene av i romertid kom dermed trolig først til lederne og offiserene. En i utgangspunktet kollektivt preget form for krig skapte dermed et rom der ledende enkeltindivider kunne styrke sin posisjon, både med hensyn til ry, rikdom og makt. Profesjonalisering av lederrollen i krigføringen er en god illustrasjon av den økende individualiseringen på ledernivå som preget Skandinavia i yngre romertid.

Konfliktenes skala og geografi i Skandinavia i eldre og særlig yngre romertid beveget seg trolig over hele spekteret fra storskala, aggressive, overregionale initiativ der man mønstret, lærte opp, utrustet og transporterte store hærer med utgangspunkt i en region eller et

stammeområde. I følge Jørgen Ilkjær kan våpenofferet i Illerup plass A fra yngre romertids fase C1b ha omfattet våpenutstyret til om lag 400 krigere. De største hærene kan dermed ha talt flere hundre mann (Ilkjær 1990:337). De mange våpenofferfunnene tyder på at det fantes et mål for slike storskala, overregionale initiativ i øst-Jylland. En forklaring på Jyllands tiltrekningskraft er at sør-skandinaviske områder akkumulerte betydelig rikdom som en følge av nærhet til og samhandling med Romerriket og grenseprovinsene. Ulla Lund Hansen framhever det danske områdets funksjon som et «filter» for distribusjon av romerske varer i resten av Skandinavia, og mener at romersk import til Skandinavia i stor grad ble administrert gjennom geografiske sentra i Danmark, særlig i periodene C1b og C2, men også til dels i C3 (Lund Hansen 1987). Kritikere av dette synspunktet legger vekt på at teorien baserer seg på rike gravfunn. Hva som finnes i gravene kan være styrt av andre forhold enn hvilke distribusjonsstrukturer som gjorde seg gjeldende (Randsborg 1987; Näsman 1991a:326)⁴¹. Det ser også ut til at romersk produserte våpen, særlig sverd, var ettertraktede varer blant krigere og hærleder i de norske områdene. Carnap-Bornheim og Ilkjær mener at importen av romerske sverd til norske områder var så omfattende at det ikke kan dreie seg om gaver fra kontinentale stormenn til krigere fra nord, men at det heller må være snakk om en form for administrert handel, som kan ha foregått gjennom Danmark på steder som Himlingøje og Gudme-Lundeborg (Carnap-Bornheim og Ilkjær 1999:143). Dersom vi legger Lund Hansens og Carnap-Bornheim og Ilkjærs synspunkter til grunn, bør vi anta at målet for overregionale, aggressive militære initiativ fra store deler av Norge, i flere tilfeller inkludert Midt-Norge, var de danske områdene der man kunne skaffe seg prestisjevarer i form av romersk drikkeutstyr, romerske våpen, og romersk gull og sølv. Mot tanken om det danske området som hovedmål for krigere fra de nordlige delene av Skandinavia, kan en innvende at målsetningen bak krigføringen nok var å hente inn eksterne verdier, men at prestisjevarer slik vi finner dem i gravene ikke kan ha vært de viktigste verdiene (se nedenfor, *motivasjon*). For å mønstre hærer av den størrelsen vi finner i Jyllands moser, må det økonomiske utbyttet av krigføringen ha vært større, og omfattet varer som vi ikke finner igjen i gravmaterialet. Som en følge av den romerske hærens tilstedeværelse kan man se et voldsomt økonomisk oppsving i områdene nær Limes, både på romersk og germansk side (Drinkwater 1983:119ff). Målet for nord-skandinaviske hærer kan dermed vel så gjerne ha vært de økonomisk produktive områdene på begge sider av Limes som det sør-skandinaviske området.

---

⁴¹ «Filterteorien» og kritikken av den er nærmere presentert hos Torkel Johansen 2003:53ff. Johansen mener at filterteorien virker sannsynlig med tanke på eldre romertid og tidlige deler av yngre romertid (C1 og C2), mens bildet er mer komplekst seint i yngre romertid (C3) og i folkevandringstid (T. Johansen 2003:56).

Vi står dermed med en rekke scenarier for hvor krigere fra de nordlige delene av Skandinavia kan ha lagt ut på sine overregionale hærtog i yngre romertid. Et mål for slike hærtog kan godt ha vært til stede i Sør-Skandinavia og særlig Jylland, men vi kan ikke se bort fra at grenseområdet langs Rhinen med sitt økonomiske oppsving og med sin betydelige militære aktivitet i denne perioden hadde en enda sterkere tiltrekningskraft. Det er absolutt mulig at krigere fra midt-norske områder kan ha hatt en så stor rekkevidde at plyndring eller leiesoldatoppdrag i Romerriket eller i Romerrikets grenseområder var mulig (jf. Solberg 2000:104). Flere av de ofrede hærene i Jyllands moser kan dermed ha vært på gjennommarsj. Samtidig kan det ikke herske tvil om at det foregikk konflikter av mindre omfang på en regional og lokal skala. Bruken av borgene som blomstrer opp fra yngre romertid kan være et tegn på det (kap. 4.3.2). Det finnes også mange eksempler på mindre ofringer av våpenutstyr i mosene i Danmark. Slike små våpenoffer kan ifølge Rasmus Birch Iversen representere fragmenter av større funn, de kan representere storskala slag med få falne, eller de kan representere små slag i løpet av en hærs større kampanje gjennom et landskap. Til sist er det mulig at de små våpenofrene representerer småskala krigføring. Spørsmålet om hva de små våpenofringene representerer kan ikke avgjøres arkeologisk (R. B. Iversen 2010:144-147). Muligheten for å søke lykken gjennom reiser til Sør-Skandinavia eller kontinentet må også ha vært til stede for mindre krigerforbund. Frands Herschend tolker solidusimporten til Öland på 460- og 70-tallet som et resultat av unge krigeres tjeneste i romerhæren, eller som tributbetaling eller utpressingsmidler fra aktivitet på kontinentet. Spredningen av stampidentisk mynt på Öland kan tyde på at ganske små grupper av menn stod bak importen (Herschend 1980:118-119, 2009:294). Mindre grupper av germanske krigere i tjeneste i romerhæren eller på raid kjennes i økende grad fra kontinental krigføring i seinantikken og tidlig middelalder (Elton 1997:48ff; Halsall 2003:156ff).

Motivasjon: Både i Sør-Skandinavia og nærmere Romerrikets politiske, militære og økonomiske innflytelsessone fantes betydelige verdier, både i form av romersk produserte varer, romersk produserte våpen og romersk gull og sølv, men også i form av andre former for mobile verdier. Klassiske forfattere slik som Tacitus og Cæsar framhever germanernes kvegdrift og viktigheten av kveg som økonomisk basis, og Goldsworthy mener også at kvegraiding må ha vært en sentral motivasjon for krigføring på mindre skala blant germanerne på kontinentet (Goldsworthy 1998:43-44). Kunnskap og teknologi er andre former for verdier som man kunne tilegne seg gjennom hærtog eller kanskje heller leiesoldatoppdrag. Muligheten til å få tilgang til slike verdier må ha vært en sterk motivasjon bak skandinavisk så

vel som midt-norsk krigføring. Den nye tilgangen til slike verdier finner i stor grad sin bakgrunn i den romerske sivilisasjonens omforming av den europeiske økonomien, der vareproduksjon, omsetning og forbruk økte betydelig, og der tilgangen på statusvarer og edelmetaller plutselig ble en helt annen enn den var forut for Romerrikets inntrengen på det europeiske kontinentet. Tilstedeværelsen av den romerske hæren i grensesonene mot det frie Germania er sett som en direkte årsak til den økonomiske oppblomstringen. Drinkwater (1983) mener at den romerske hærens tilstedeværelse i Gallia fra Cæsars erobring i 58 f. Kr. spilte en betydelig rolle for samfunnsutviklingen og «romaniseringen», for det første gjennom utbygging av kommunikasjon og infrastruktur, og for det andre gjennom etableringen av grensen langs Rhinen. Hærens tilstedeværelse langs grensen skapte et enormt behov for skatteinntekter og alle slags varer. Skatt ble krevd inn i form av penger, og inntektene ble på sin side brukt til å kjøpe inn varer som ble produsert over hele Gallia, og fraktet til grenseområdene gjennom kommunikasjonsnettverket. Bosetninger og byer etablerte seg ved kommunikasjonsknutepunktene, og den galliske økonomien blomstret (Drinkwater 1983:119-127). Hærens tilstedeværelse i Gallia ble betydelig sterkere enn i Romerrikets kjerneområder, og kom til å prege økonomi og administrasjon i en slik grad at man ikke registrerte den samme økonomiske nedgangen her som i Italia på 200-tallet e.Kr. (Drinkwater 1983:219). Krigens praksis i disse områdene hadde dermed stor betydning også for den økonomiske og politiske virkeligheten på begge sider av grensen. Muligheten for å tilegne seg verdier fra de romerske grenseområdene hadde en enorm tiltrekningskraft på barbariske krigere (Elton 1997:51-53; Goldsworthy 1998:43-44). Tilegnelsen av slike verdier kunne skje på fredelig vis, gjennom plyndringskrig, eller gjennom oppdrag som leiesoldater eller til og med gjennom utleie av hele hærer.

Organisering: Standardiseringen av våpentypene og våpenkombinasjonene som finnes representert i eldre og særlig i yngre romertids våpengraver i Midt-Norge (kap. 3.6.1) reflekterer at organiseringen av våpenproduksjon og våpendistribusjon var sentralisert og knyttet til få kanaler (jf. Carnap-Bornheim og Ilkjær 1999). Det samme forholdet gjelder trolig for mønstring og utrustning av hærer. Den konsentrerte plasseringen av nausttuffer ved Beitstadfjorden kan også være et uttrykk for en sentralisering av den militære organisasjonen (jf. Myhre 1985). I sin tolkning av tunanlegg fra eldre jernalder i Nord-Norge legger Inger Storli vekt på at en kollektiv organisasjonsform med demokratiske trekk lå til grunn for de sosiale og politiske samlingene hun mener må ha foregått i disse anleggene (Storli 2006:140, 148). Tunanlegg som uttrykk for et samfunn med forankring i kollektive og demokratiske

prinsipper kan tas til inntekt for en hypotese om at også organiseringen av krigføringen hadde betydelige kollektive trekk. Føringer i samfunnet som forpliktet enkeltfamilier til å delta i felles prosjekter kan ha ligget til grunn for rekruttering og mønstring av hærer. Samtidig viser analysen av våpengraver og import at det er relativt få importgjenstander i midt-norske våpengraver. Dette kan bety at personene som sto for organiseringen av krigføringen ikke selv bar våpen, men at de kunne skaffe seg materielle fordeler gjennom å føre aggressive hærtog mot overregionale mål. Det kan også være at hærorganisatorene ikke behøvde å demonstrere sin våpenførhet i gravritualet. I tunanleggenes mulige funksjon som kollektive og demokratiske institusjoner, og i våpengravens og i enda større grad importgravens demonstrasjon av individuell rikdom og posisjon, ligger det en konflikt mellom kollektive og individuelle prinsipper, og kanskje også kollektive og individuelle grunner til å organisere og opprettholde krigføringen slik den trådte fram i yngre romertid. Dette må ha dannet grunnlag for en sterk friksjon innad i samfunnet.

Investering: Samfunnet i yngre romertid i Midt-Norge investerte voldsomme ressurser i krigføring. Hovedinvesteringen kan ha ligget i antallet unge menn som ble oppfostra med tanke på en karriere som krigere. Frands Herschend går langt i å antyde at man oppfostret gutter og unge menn på Öland i romertid med særlig tanke på å opprettholde krigføringen (Herschend 2009:209, 403). Den romerske krigføringen, som uten tvil var en viktig inspirasjonskilde og et forbilde for germansk krigføring, krevde opplæring i en så stor grad at soldatene var i tjeneste inntil 25 år. Svært mye av denne tjenestetida bestod av trening og opplæring (jf. Watson 1969:54-74; le Bohec 1994:105-119). Målet med treningen var å utruste soldatene fysisk og mentalt slik at de ville være sine barbariske motstandere overlegne i kamp. Opplæringen var også sentral med tanke på innlæring av disiplin, i tillegg til at den holdt soldatene i aktivitet i fredelige perioder. Treningen innebar fysiske øvelser, våpentrening, marsjering, ryttertrenting og trening i og utførelse av ingeniøroppdrag som bygging av leirer, fort og befestninger, veier og gruvedrift. Slike oppdrag skulle styrke det kollektive samarbeidet i hæren. Det gjorde også kamptrening i formasjoner. Man gjennomførte også større øvelser som involverte fiktive slag (Watson 1969:70; le Bohec 1994:111-112). Kavaleritrening involverte gjennomgående opplæring av både hester og menn, og inkluderte trening i grunnleggende ferdigheter, våpenbruk og kamp (Dixon og Southern 1997:113-125). Vi vet lite om omfanget av trening og opplæring av krigere i Skandinavia i eldre jernalder. Opplæring av ledere og offiserer var trolig omfattende, men det er ikke sikkert at massen av fotfolk hadde krigføring som sin hovedoppgave i livet.

Romertidas krigføring i Midt-Norge krevde dermed opplæring, men den var også utstyrskrevende. Dette forholdet kommer til syne i kartene som viser våpengravenes fordeling i landskapet i eldre og yngre romertid. I eldre romertid (fig. 4.11) finnes de aller fleste våpengraver i områder øst for Trondheimsfjorden der mulighetene for å skape overskuddsproduksjon i landbruket er gode. I yngre romertid (fig. 4.12) finnes våpengravene spredt over et betydelig større område. Hovedtendensen i gravenes geografiske plassering er likevel for det første en fortsatt lokalisering til de gode jordbruksområdene øst for Trondheimsfjorden, for det andre langs nøkkelpunkter for ferdsel langs kysten på Fosen og på Helgeland, og for det tredje langs elvedalene som fungerte som ferdselsårer mellom lavland og høyfjell, og dermed mellom Midt-Norge og Øst- og Vestlandet. Investeringene i utstyret som ble lagt ned i disse våpengravene krevde dermed trolig et fundament i en solid økonomi basert på overskuddsproduksjon av jordbruksvarer og kontroll med ferdsel. Stornaustene ved Beitstadfjorden indikerer også et høyt investeringsnivå i infrastruktur, kommunikasjon og maritim krigføring i yngre romertid. Bygging og vedlikehold av store roskip representerte betydelige investeringer som måtte vedlikeholdes blant annet ved at man bygde naust. En stadig mer lokal og regional krigføring førte samtidig til økte investeringer i forsvarsanlegg i Midt-Norge så tidlig som i yngre romertid.

Oppsummering: Våpenutstyr i graver, nausttuffer og til en viss grad borger i Midt-Norge gir et inntrykk av en velorganisert, delvis profesjonalisert, mobil og omfattende krigføring som foregikk langs hele spekteret fra stor til liten skala, og som trolig også foregikk både på et overregionalt, regionalt og lokalt plan i eldre og særlig yngre romertid. Denne formen for krigføring vant innpass i Midt-Norge i løpet av eldre romertid. I starten hadde denne formen for krigføring et kort tidsperspektiv; rammene for krigføringen var offensive og kortvarige. Krigens ledere kan ha blitt valgt og plassert i posisjon for å utføre ett bestemt raid eller ett bestemt felttog. Motivasjonen for denne formen for krigføring må i stor grad ha ligget i muligheten til å tilegne seg verdier gjennom plyndring og leiesoldatoppdrag. I begynnelsen av perioden var feltherrer og politiske ledere ikke nødvendigvis de samme personene. Samtidig var det svært viktig at hærlederne var gode og hadde god kunnskap og opplæring. Vi kan trolig snakke om en betydelig grad av profesjonalisering av hærens ledere og offiserer. I denne profesjonaliseringen ligger det også en sterk grad av individualisering. Etter hvert kan det være at hærledere og offiserer også etterstrebet politisk lederskap. Krigføringens innhenting av eksterne verdier, sammen med en stadig sterkere posisjon for offiserer og hærledere, var trolig sentrale elementer i framvoksteren av en ny samfunnselite i eldre og

yngre romertid. De stadige, krigerske møtene mellom romere og germanere førte med seg en *diffusjon av praksis* (f. eks. Axboe 1991; Bender Jørgensen 1992:133-136, jf. Shove og Pantzar 2005). Shove og Pantzar viser hvordan en slik diffusjon av praksis fører til at nye former for praksis blomstrer opp i møtet mellom ulike kulturer. Det blir dermed riktigere å snakke om en *gjenopptinnelse av praksis* enn om diffusjon.

7.2. Krigsherrene vinner fram

Strategi og taktikk: I løpet av folkevandringstid skjer det en forskyvning fra offensiv mot defensiv strategi i Midt-Norge. Det er særlig tre fenomener som reflekter seg i praksisens materielle sider som taler for dette. Det første fenomenet er skjoldets bortfall (kap. 3.5.1). Dette kan reflektere en ny bruk av terrenget, med bakholds- og overfallsangrep, og med krigføring som retter seg mot installasjoner slik som bosteder og borger. Det andre fenomenet er en voldsom økning i investeringen nettopp i borger. Faste forsvarsinstallasjoner blir stadig viktigere i en form for krigføring som dreier bort fra den åpne slagmarken, og retter seg mot former for konfrontasjoner der man kan beskytte seg i terrenget, bak en husvegg eller bak en borgmur. Det tredje fenomenet er introduksjonen av øksa i våpenutstyret i løpet av folkevandringstid. Øksa hadde i utgangspunktet ingen funksjon i romertidas regisserte slagformasjoner. Da den dukket opp i våpengravene i folkevandringstid, var øksa et lite spesialisert, multifunksjonelt våpen, som var relativt rimelig i produksjon og som kunne framstilles lokalt, i kontrast til de standardiserte kastespydene og lansene som stadig var i bruk. Øksa kunne brukes til svært mye - den kunne kastes, den kunne brukes til å hugge mot fiendens skjold eller kropp, og den kunne brukes ved innbrudd i et hus eller en borg. Øksa i seg selv representerer dermed en oppløsning av det stramme idealet for krigføring som rådde i yngre romertid. Ureglementert framferd og individuelt initiativ fikk større plass.

Konfliktenes skala og omfang: De strategiske og taktiske endringene i våpenutstyret og økningen i bruken av borger tyder samla sett på en krigføring som blir mindre i skala, og som retter seg mot lokale og regionale fiender heller enn mot overregionale mål. Folkevandringstidas konflikter retter seg i stadig økende grad mot faste punkter i landskapet, slik som bosteder og borger, og de foregår trolig stadig oftere på et regionalt og et lokalt plan. Mengden importgjenstander i gravene i Midt-Norge faller betydelig fra yngre romertid til folkevandringstid. Dette kan være et tegn på at overregionale krigertokter blir stadig sjeldnere. Samtidig investeres det fortsatt i transport og kommunikasjon som må ha hatt sentral betydning for krigføringen: Dateringer fra stornaust i Beitstadfjorden finnes fra hele folkevandringstid. Dette tyder på en gradvis utvikling der yngre romertids krigføring

langsomt brytes opp og endres. Elementer fra yngre romertids praksis har stor betydning gjennom hele folkevandringstid. At man oppbevarer store skip i naust kan samtidig bety en vektlegging på beredskap. Dette kan ha foregått parallelt med utviklingen av en ny praksis som på sikt gjør skipene og naustene overflødige.

Organisasjon: Tilkomsten av øksa i våpensettet, som en representant for en lokal våpenskikk, kan tyde på en fragmentering av romertidas sentralt organiserte distribusjon av våpen. Romertidas sentrale organisering av våpenproduksjon og våpendistribusjon blir dermed utfordret. Kanskje kan nye aktører utruste krigere med grunnlag i lokale strukturer. Bygging, bruk og forsvar av borger i folkevandringstid krevde en lokal organisasjon, mest sannsynlig sentrert om en enkelt leder. I de tilfellene der borgen tjente som bosted for en eller flere familier, trengtes det et atskillig større mannskap til å forsvare borgen enn det familien selv kunne mønstre. Et hærfølge knyttet til borgherrens person var nødvendig for å bemanne og forsvare borgen. Enkeltindividet som lokal lederskikkelse ser dermed ut til å bli stadig viktigere i organiseringen av krigføringen i folkevandringstid. Den enkelte krigerens lojalitet ser ut til å rette seg mot et (forvaltet) fellesskap i eldre romertid, for så å dreie mot én bestemt leder i folkevandringstid. Dette kan representere et sammenfall mellom militært og politisk lederskap som utviklet seg gradvis gjennom yngre romertid og ble rådende i folkevandringstid.

Investeringer: I folkevandringstid dreier investeringene bort fra det å utruste hærer med tanke på overregional krigføring, trolig fordi lønnsomheten i slike krigertog faller i takt med at Vestromerriket går i oppløsning og det økonomiske oppsvinget langs Romerrikets grenser blir en saga blott. Endringer i strategi og taktikk tyder på at det vokser fram en mindre kostnadskrevende form for krigføring, der betydningen av felles opplæring etter hvert blir mindre, og der profesjonaliteten som kjennetegnet krigføringen i yngre romertid smuldrer opp. Denne situasjonen ser ut til å reflektere seg i kartet over spredningen av våpengravene i landskapet, fig. 4.13. Konsentrasjonen av graver til områdene øst for Trondheimsfjorden er betydelig svekket. Nå finnes våpengraver også i områder som er sentrale med tanke på kommunikasjon, men der grunnlaget for å skaffe en overskuddsproduksjon i jordbruket er mindre. Antallet våpengraver er også vesentlig lavere. I stedet øker investeringene i lokale forsvarsanlegg. Dette kan kanskje forstås som en måte å holde krigføringstrykket oppe på i en situasjon der lønnsomheten i krigføringen er i ferd med å falle bort. Samtidig holdes investeringstrykket oppe når det gjelder å bygge og holde ved like stornaust. Dette kan være et tegn på at overregional krigføring tross alt var aktuelt også i folkevandringstid.

Motivasjon: Når romertidas motivasjon for krigføring i form av lett tilgjengelige, eksterne verdier i Sør-Skandinavia og i Romerrikets grensesoner faller bort med tilbaketrekningen av den romerske hæren fra Limes, ser det ut til at de interne spenningene mellom stadig sterkere hærledere slår ut i full blomst i de nordlige delene av Skandinavia. Folkevandringstidas krigføring er preget av intens rivalisering mellom lokale og regionale krigsherrer og følgene deres. I denne situasjonen ble de personlige krigerfølgene trolig svært viktige.

Oppsummering:

«(...) the change in the strategy of power struggle in the LMP and LIA favouring hall fighting rather than field battles, indicates a loss of RIA formalisation, and the breaking of rules established during those days. This does not seem to be a result of popular uprisings. Instead, it is in all probability a matter of the upper classes checking themselves by means of fighting each other with the help of their retainers, in order to gain land and power». (Herschend 2009:405).

Hallen, slik Herschend beskriver den med sin betydelige rolle i jernalderens samfunn (Herschend 1997), er fortsatt et teoretisk konsept i Midt-Norge, i og med at hallbygninger ikke er påvist arkeologisk. Likevel har dette sitatet relevans for utviklingen i krigføringens praksis slik den kan spores gjennom endringer i praksisens materielle sider gjennom folkevandringstid i Midt-Norge. Folkevandringstidas krigføring springer ut av og kontrasterer seg til yngre romertids krigføring. Gjennom yngre romertid og tidlig folkevandringstid beveger krigens praksis seg i retning av en situasjon der krigsherrene får større og større politisk innflytelse, og der krigen i stadig større grad kretser om krigsherren som person. Når den økonomiske blomstringa på det europeiske kontinentet går over som en følge av tilbaketrekningen av den vestromerske hæren fra grenseområdene mot slutten av 400-tallet e.Kr., vender krigføringen seg mot nærmere mål. Slike mål fantes i de stadig sterkere krigsherrene og i verdiene som de enkelte krigsherrene rådde over.

Endringene i krigføringens praksis i folkevandringstid fikk i første omgang nokså subtile konsekvenser for den materielle siden av krigføringen slik den er nedfelt i det arkeologiske materialet. Våpenutstyret beholdt rammene fra yngre romertid, men standardiseringen av utstyret begynner å løses opp. Borgene var i bruk også i yngre romertid, men investeringen i borger skjøt virkelig fart i folkevandringstid, og man beveget seg i retning av en mer defensiv form for krigføring. Shove og Pantzar har vist hvordan endringer i praksis gjerne kommer forut for materielle endringer (2005:59). I Midt-Norge i folkevandringstid ser det ut til at krigens praksis var i dyp omforming, samtidig som sentrale, materielle elementer fra krigens praksis slik den trådte fram gjennom romertid ble beholdt. Shove og Pantzar karakteriserer

også innovasjon som nye måter å sette sammen kjente elementer på (2005). De ulike elementene i krigens praksis i folkevandringstid i Midt-Norge er alle kjente fra tidligere faser, men balansen og forholdet mellom dem endrer seg. Dette viser hvordan en ny praksis utvikler seg. De store omveltningene i de materielle sidene av krigens praksis ser ut til å komme først på overgangen mellom folkevandringstid og merovingertid.

7.3. Individet i sentrum

Strategi og taktikk: I overgangsfasen mellom folkevandringstid og merovingertid, fra ca. 510/530 til ca. 575 e. Kr, ser det ut til at det slår gjennom et grunnleggende brudd med idealene for strategi og taktikk i krigføringen vi finner i folkevandringstid – både de idealene som er bevart fra yngre romertid, og mange av de som kom til i folkevandringstid. Våpnene fra overgangsfasen og tidlig merovingertid gir inntrykk av en våpentradisjon i støpeskjeen, med prøving og feiling, før våpentyper og våpenutrustning finner en fastere form mot slutten av merovingertid. Våpnene fra overgangsfasen og tidlig merovingertid dekker et bredt spekter av nærkampfunksjoner, mens distanse- og forsvarsvåpen faller fra. Flere av våpentypene er inspirert av østlige rytterkrigere, som fikk stor innflytelse på krigføringen i Europa i Vestromerrikets siste år og i den bestående delen av Romerriket i øst. Hesten kan ha fått økt betydning også i krigføringen i Skandinavia. Hestens økende tilstedeværelse, direkte i graver og indirekte i våpenutstyret, tyder på at en større andel av de stridende faktisk satt til hest, samtidig som antallet stridende ser ut til å falle. Overraskelsesmomentet blir viktigere. Endringen i våpensettet vitner om et stort og ensretta fokus på nærkamp. De store slagenes tid ser ut til å være over. De mange nærkampvåpentypene tyder også på at kampen og krigføringen var uforutsigbar, og krevde en stor grad av improvisasjon så vel som beherskelse av forskjellige våpenteknikker. Stridsteknikken ble i større grad avhengig av individuelle ferdigheter, og mindre av kollektiv opplæring. Litterære kilder som beskriver forhold i vikingtid og tidlig middelalder viser at det var vanlig for samfunnseliten å sende bort sine sønner til oppfostring hos andre medlemmer av den samme eliten. Vi kan regne med at våpentrening og forberedelse til kamp var sentrale elementer i denne oppfostringen. Skikken bidro til stabile forhold mellom de involverte, i og med at de unge guttene og mennene som ble sendt til oppfostring både representerte en vennsforbindelse og en gisselsituasjon. En slik skikk kan også ha utgjort en kjerne i dannelsen av germanske krigerfellesskap så langt tilbake som i romertid (Skre 1998:259-262; Halsall 2003:116-118).

Konfliktenes skala og omfang: Borgenes bortfall på overgangen mellom folkevandringstid og merovingertid er like dramatisk som den brå endringen som preger våpenutstyret. Grunnlaget

for folkevandringstidas rivaliseringskriger må ha falt bort på overgangen til merovingertid, og investeringen i lokale forsvarsanlegg opphørte. Borgenes bortfall tyder på et betydelig og dramatisk fall i krigføring mellom lokale krigsherrer på lokalt nivå. Dette faller sammen med at våpenutstyret blir fullstendig innrettet mot nærkamp. Antallet våpengraver faller betydelig fra sist i folkevandringstid til først i merovingertid. Dette alene er ingen indikator på at krigføringsaktiviteten går ned, men det føyer seg inn i et bilde som viser en overordnet endring av krigens praksis. I tidlig merovingertid ser det ut til at samfunnet i Midt-Norge var rustet for få og små konflikter. Det ser ikke ut til at de konfliktene som fantes foregikk på en overregional skala. Investeringene i stornaust, og dermed også i beredskap i form av store roskip, ser også ut til å opphøre på overgangen mellom folkevandringstid og merovingertid. En årsak til disse endringene kan ha vært en maktsentralisering som samlet sterk makt på få hender (Skre 1998:288). En slik maktsentralisering samler fokus på det mektige individet i enda større grad enn det vi kan se i både yngre romertid og folkevandringstid.

Organisasjon: Våpenutstyret fra overgangsfasen og tidlig merovingertid fulgte moten slik den ble diktert fra sentrale, germanske kongedømmer på kontinentet, men alle våpentypene kunne produseres og distribueres lokalt. Lokal produksjon og distribusjon av våpen bryter med selve tanken om sentralt styrt krigføring slik den kommer til uttrykk i det arkeologiske materialet fra yngre romertid. Stornaustene, som også representerer denne sentraliserte organisasjonen, faller bort. Vi er trolig vitne til en oppløsning av de mindre, løst definerte politiske enheter som lå til grunn for romertidas krigføring. En maktsentralisering på overgangen mellom folkevandringstid og tidlig merovingertid kan ha lagt grunnen for etableringen av større og mer definerte politiske enheter. Store politiske enheter er på sin side en forutsetning for en desentralisert militær organisasjon slik vi finner den belagt i middelalderens våpenlover og bestemmelser om leidingsplikt. Vi har ingen holdepunkter for at en desentralisert militær organisasjon oppstod i Midt-Norge så tidlig som i merovingertid. Samtidig var oppløsningen av romertidas militære organisasjon i folkevandringstid og merovingertid en forutsetning for at yngre jernalders desentraliserte militære organisasjon kunne vokse fram. De første tunanleggene dukker opp i de sentrale delene av Midt-Norge fra merovingertid. I Inger Storli's tolkning av tunanleggene i Nord-Norge representerer merovingertidas større og mer velorganiserte tunanlegg den maktsentraliseringen som skjer på overgangen fra eldre til yngre jernalder (Storli 2006; jf. Skre 1998). De midt-norske tunanleggene, som kommer til i merovingertid, representerer muligens et lignende prinsipp.

Investeringene i krigføringens materielle sider i tidlig merovingertid var minimale i sammenligning med periodene før og etter. Våpenutstyret i tidlig merovingertid var mindre standardisert enn i tidligere perioder, og det finnes relativt lite våpenutstyr bevart i graver fra denne tida. Dette kan selvfølgelig skyldes endringer i gravritualet, men sammenholdt med bortfallet av andre krigsindikerende kildekategorier er periodens få våpengraver med på å danne et bilde av ei tid der krigføring absolutt var til stede, men i et betydelig mindre omfang enn tidligere. Distribusjonen av våpengraver i Midt-Norge i merovingertid følger i all hovedsak samme spredte mønster i merovingertid som i folkevandringstid (fig. 4.14). Investeringene i forsvarsanlegg falt helt bort.

Motivasjon: I denne situasjonen ble enkeltindividets innsats i konflikter svært synlig og viktig, slik Herschend viser det i sin diskusjon av striden i Finnsborg slik den er belagt i Finnsborgfragmentet og i en episode i *Beowulf* (Herschend 1997). Lojalitet mellom herre og følgesvenn ble tilsvarende sentralt. Om krigføringen ble omformet fundamentalt mellom folkevandringstid og merovingertid, var krigerfølget et omdreiningspunkt i denne omformingen (Steuer 2003). Den rituelle investeringen i enkelte, utvalgte graver blir voldsom. Flere forfattere snakker om en fyrstegravhorisont i folkevandringstidas og merovingertidas Nord-Europa. Denne horisonten finner vi representert ved f.eks. kong Chilperics grav i Tournai datert til 481/482, og krigerfyrsten «Arpvars» grav i Krefeld-Gellep ved Rhinen fra ca. 525-530 e.Kr. En tilsvarende horisont finnes i Skandinavia, representert ved Högomgraven Medelpad fra ca. 500 e.Kr, Snartemogravene i Vest-Agder med datering til ca. 530-550 e.Kr, og merovingertidsgravene i Vendel. Den eldste båtgraven på Vendelgravfeltet, grav XIV, er datert til slutten av 500-tallet⁴². I disse gravene, som finnes innenfor en periode på om lag 100 år, finner vi symboltunge våpen – krigerens insignier (Magnus 2003:36-45). I sein folkevandringstid knytter symbolikken seg først og fremst til sverdet. I tidlig merovingertid er sverdet, nå med en ring av gull som trolig symboliserer et herre-klientforhold innenfor samfunnets aller øverste lag, det fremste krigersymbolet sammen med hjelmen (Steuer 1987). Hesten får en viktig rolle i disse gravene. Den er tydelig til stede i Högom-graven, og blir et fast innslag i velutstyrte graver fra merovingertid. Det tveegga sverdet kan kanskje knyttes nettopp til hesten og til en status som beriden kriger. Det tveegga sverdets eksklusivitet og dets stadig viktigere rolle som kriger- og herskersymbol understrekes av at det bare så vidt, og i en sterkt symbolsk variant, overlever omkalfatringene i våpensettet

---

⁴² I Midt-Norge representerer Veiem- og Hol-gravene fra slutten av folkevandringstid og Torgårdgraven fra merovingertidas begynnelse lokale og mindre praktfullt utstyrte varianter av denne fyrstegravhorisonten (Bryn 2011; Ledsten 2011; Hongset 2012)

fra folkevandringstid til merovingertid. I sein folkevandringstid og tidlig merovingertid er det tveegga sverdet langt viktigere som statussymbol enn som praktisk våpen. Det sterke fokuset på krigerisk symbolikk i disse gravene representerer trolig en ideologi bygget opp omkring en herskerklasse, og ikke nødvendigvis en situasjon der man førte mye krig (jf. Näsman 1994; Skre 1998).

Oppsummering: På overgangen til merovingertid ser det ut til at folkevandringstidas rivaliseringskrigføring, og den ustabile politiske situasjonen som fulgte av dette, kollapset. Man kunne ikke lenger forsvare den fortsatte rivaliseringen og det høye investeringsnivået i krigføringen. Strategi, taktikk, skala, omfang og investeringer i krigføring trakk seg sammen til en krigføring på et minimumsnivå. Dermed kan man se for seg at noen få ledere kom i en situasjon der de kunne ta kontroll over langt større områder med betydelig mindre investeringer enn tidligere. Med støtte i et kapabelt krigerfølge kunne en enkelt leder nå langt. Vekten i krigens praksis i merovingertid lå dermed på krigersymbolikk som var sentral for den nye herskerklassen, i større grad enn på krigføring med våpen i hånd.

7.4. Hærenes renessanse

Strategi og taktikk: Mens våpensettet i tidlig merovingertid var fullstendig innrettet på nærkamp i trange kamprom, utviklet den tidlige merovingertidas våpenkniv og korte enegga sverd seg etter hvert til et langt enegga sverd, som krevde bedre oversikt og større kamprom for å kunne brukes effektivt. Nærkamp var fortsatt helt sentralt for utformingen av våpen og kombinasjoner i siste del av merovingertid, men sverdenes økende lengde kan tyde på at kampen ble trukket ut av hus og trange rom. Det kan også tyde på at størrelsen på styrkene som møtte hverandre økte. I det skandinaviske materialet ble skjoldet gjenintrodusert i sein merovingertid⁴³. Man fikk igjen bruk for et bærbart vern. De store, åpne slagene ble også gjenintrodusert, og kampene involverte på nytt alt fra mindre grupper til større hærer.

Konfliktenes skala og geografiske omfang øker. De svært lokale konfliktene som var rettet mot særlig betydningsfulle enkeltindivider på overgangen mellom folkevandringstid og merovingertid og i tidlig merovingertid, øker i omfang. Merovingertidas krigerfølger øker i størrelse, og utvikler seg på nytt til hærer. Småskalakonfliktene finnes trolig fortsatt, men spekteret fra småskala til storskala konflikt øker på nytt. Utrustningen tilpasser seg etter hvert

---

⁴³ I det midt-norske materialet er det lite som tyder på at skjoldet ble gjenintrodusert i våpengravene i sein merovingertid og tidlig vikingtid. Det er vanskelig å avgjøre om dette representerer en gravskikk der skjoldene utelates, eller en kampform der man fortsatt ikke har bruk for skjold. Ellen Høigård Hofseth registrerer få skjold i gravene på Vestlandet på 900-tallet. Hun foreslår at en forklaring på dette er at man hadde en skjoldkonstruksjon uten skjoldbuler.

storskala og kanskje regional krigføring . Vi kjenner lite arkeologisk materiale som vitner om at krigere fra Skandinavia igjen beveget seg utenlands i sein merovingertid, men nylig er det oppdaget og undersøkt to skipsgraver ved Salme på øya Saaremaa i Estland som tyder på nettopp dette (Allmäe 2011; Allmäe et al. 2011). En ny orientering mot krigføring utenlands kan være med på å forklare den økte investeringen i større våpentyper og i våpen som egner seg for krigføring i større grupper. Ekstern krigføring bringer inn eksterne verdier, og dette kan igjen ha bidratt til en eskalering av krigføringens omfang i sein merovingertid.

Organisasjon: Krigføringens organisasjon var, som i tidlig merovingertid, sentrert rundt enkelte individer – høvdinge eller småkonger. Våpenutrustningen var til en viss grad standardisert, men individuelle våpensett og våpentyper som kan framstilles og distribueres lokalt tyder på at den enkelte krigeren i slutten av merovingertid og tidlig vikingtid hadde ansvar for å utstyre seg selv med våpen. Vi har fortsatt ingen konkrete indikasjoner på at det finnes en våpenlovgivning som pålegger frie menn å utstyre seg selv med våpen i tidlig vikingtid, selv om Ellen Høugård Hofseth mener å kunne spore en slik lovgivning i våpengraver på vestlandet fra 900-tallet (Hofseth 1981). Samtidig kan vi se for oss at innføringen av våpenlover seinest på 1200-tallet kan ha en bakgrunn i en skikk der frie menn utstyrte seg selv med våpen. En desentralisert militær organisasjon, slik vil trolig finner den fra midten av 900-tallet og framover, kan se ut til å basere seg på et rekrutteringsprinsipp knyttet til land og eiendom. Krigertjenesten blir i dette perspektivet en plikt som følger det å eie land, eller det å drive landbruk. Krigere som kunne mobiliseres ved behov gjennom leidangen i sein vikingtid og tidlig middelalder var dermed bevæpnede menn som først og fremst utførte andre samfunnsoppgaver enn det å være krigere. Hirden, en mindre samling heltidskrigere samlet rundt kongen, representerte det profesjonelle elementet i hæren og sto for opplæring av og kommando over utskrevne styrker. Denne måten å forplikte og engasjere befolkningen i krigføringen på representerer en militarisering av samfunnet som etter alt å dømme skyter fart i løpet av merovingertid (James 1997:19, jf. kap. 8.6).

Investering: Investeringene i de materielle sidene av krigføring økte i sein merovingertid og tidlig vikingtid, ikke minst på våpensida. Våpnene ble større og mer materialkrevende. Med forbehold om at gravmaterialet representerer omfanget av våpen som var i sirkulasjon, ser det ut til at våpenproduksjonen økte markert i omfang fra omkring 750 e.Kr. Kartet over våpengravenes utbredelse i tidlig vikingtid, fig. 4.15, viser at våpengravene igjen konsentrerer seg til de rikeste jordbruksområdene øst for Trondheimsfjorden, på samme måte som i yngre romertid. Vi registrerer en viss økt aktivitet på borgene i Midt-Norge i merovingertid og tidlig

vikingtid, uten at vi kan si så mye om hva denne aktiviteten representerer. Blåste man nytt liv i den interne rivaliseringen i løpet av sein merovingertid og tidlig vikingtid, slik at behovet for beskyttelse på borger til en viss grad kom tilbake? I de sør-skandinaviske områdene øker investeringene i innretninger som tyder på at man forsvarte territorier på 700-tallet. Ulf Näsman knytter denne oppblomstringen til etableringen av danenes kongedømme (Näsman 2006:221).

Motivasjon: Vikingtida kan på flere områder oppfattes som en form for renessanse som griper tilbake til forhold i yngre romertid. Blant annet kommer dette til uttrykk i skikken med å anlegge graver over gamle gravmonumenter fra romertid, slik vi ser det for eksempel på Lø ved Steinkjer (Ellingsen og Grønnesby 2012:15-23). Et annet eksempel på vikingtida som renessanse er hvordan borger som ble etablert i eldre jernalder og forlatt i merovingertid, kunne bli gjenbrukt i yngre jernalder. Denne renessansen griper i stor grad tilbake også til krigføringens omfang og motivasjon i yngre romertid. Ekstern tilegnelse av verdier ser ut til å bli en stadig sterkere motivasjon for krigføringen fram gjennom vikingtid, og denne motivasjonen kan ha vært til stede helt fra ekspansjonen i krigføringen satte inn fra ca. 750 e.Kr. Men i tida mellom yngre romertid og tidlig vikingtid ble det trolig dannet sterkere definerte politiske territorier. En ny, og trolig helt sentral, motivasjon for store hærtog i tidlig vikingtid er trolig derfor erobring og forsvar av politiske territorier. Store forsvarsverker i Danmark slik som f.eks. Kanhave Kanal og Danevirke er tolket i en slik kontekst (Näsman 1991b:165), og vi skal ikke se bort fra at en tilsvarende motivasjon for krigføring slo rot også i Midt-Norge fra slutten av merovingertid.

Oppsummering: Mot slutten av merovingertid og i begynnelsen av vikingtid øker krigføringens omfang på nytt. Våpentyper og kombinasjoner får på nytt et standardisert uttrykk, og antallet våpengraver skyter i været i siste del av merovingertid. En sammenligning av forholdet mellom antall våpengraver og alle graver i perioden viser at våpengravene i sein merovingertid og tidlig vikingtid utgjør en stadig økende andel av det samla antallet graver (fig. 3.8 og 3.9). Krigens praksis i sein merovingertid og tidlig vikingtid vender seg igjen mot større slag og åpne konfrontasjoner. Motivasjonen ligger igjen i innhenting av eksterne verdier, men i tillegg blir det nå stadig mer aktuelt å erobre og forsvare politiske territorier.

7.5. Beowulf og transformasjonen av krigens praksis

Flere historiske kilder gir sentrale innsikter om krigens praksis på kontinentet i vår undersøkelsesperiode. Slike innsikter er av verdi også for en forståelse av krigens praksis slik

den kan ha sett ut i Midt-Norge. I antikken og seinantikken finnes disse kildene hovedsakelig i form av romerske, bysantinske og gotiske historieskrifter og etnografier. Dette gjelder forfattere som Cæsar, Cassius Dio, Tacitus, Ammianus Marcellinus og Jordanes. I tidlig middelalder kommer lokale kilder til, men bare i form av poesi som omhandler hendelser på 400- og 500-tallet etter Kristus, og som ikke er nedskrevet samtidig med hendelsene de tar for seg, men flere hundre år seinere. Dette gjelder de gammelengelske diktene *Beowulf*, Finnsburgfragmentet og *Widsith*. Jeg kan ikke vie disse kildene full oppmerksomhet, det ville sprengte rammene for dette arbeidet. Samtidig er særlig to kilder, *Beowulf*-diktet sammen med Finnsburg-fragmentet, av stor interesse med tanke på utviklingen i krigens praksis slik vi kan se den i det arkeologiske materialet fra Midt-Norge fra yngre romertid gjennom folkevandringstid og til merovingertid. *Beowulf* formidler essensielle sider ved livet i den øverste sosiale eliten i 500-tallets Sør-Skandinavia. Heiko Steuer legger blant annet dette diktet til grunn for sin modell av seinantikkens germanske personforbundsstat i det frankiske området:

«The most eloquent written evidence for these areas remains the epic poem *Beowulf* in which we find all aspects of the structures of personal relations characteristic of a *Personenverbandstaat*. Power (in *Beowulf*) depends on the trains of warriors and the king's wealth, but also on property, which could be given away (temporarily) in payment. The leading groups of the Goths (*Gautar*), the Swedes (*Sviar*) and the Danes are all related to each other. High-ranking warriors – like *Beowulf* himself – are portrayed as leaving home at an early age to stay at the courts of foreign kings; often adopted as sons, they might thus return later with their own bands of warriors to give military assistance. The king presents *Beowulf* with property, and also with weapons and gold» (Steuer 1989:101).

Beowulf er et helte-dikt som skildrer *Beowulf*'s livsløp fra barnet, via den kongelige følgesmannen, til kongen og til slutt forfaderen *Beowulf*. Dikteren legger stor vekt på *Beowulf*'s relasjoner til mennesker i samfunnet rundt seg. Endringer i disse relasjonene representerer trinn eller *rites de passage* i *Beowulf*'s liv, og de er grunnleggende for konstitueringen av *Beowulf* som person i forhold til samfunnet rundt gjennom livsløpet (Bazelmans 2000). Han blir introdusert for og tatt opp i felleskapet ved geaterkongen Hreðels hall som sjuåring, som en transformasjon fra barn til gutt. Et viktig neste trinn er en aksept av *Beowulf*'s 'verdi' gjennom at han blir tildelt våpen av kong Hreðel og sin far, og kan finne sin plass i gruppen av unge krigere i kongens følge i hallen. Nå er han i en posisjon der han selv må vise seg verdig som en av den nye kong Hygelacs følgesmenn. *Beowulf* gjør dette gjennom å oppsøke utfordringer utenfor kongedømmet. Hans største bragd er kampen mot og

seieren over mosteret Grendel og hans mor. Grendel har hjemsoekt danekongen Hroðgars hall, og drept krigerne som holdt til der gjennom mange år. Hroðgar og hans menn var ute av stand til å ta et oppgjør med monsteret. Beowulf kommer til, og øker sitt ry gjennom å ta opp og vinne kampen mot Grendel og hans mor. Etter Beowulfs innsats mottar han særlig spesielle gaver fra kong Hroðgar: hester, våpen og verdifullt arvegods fra Hroðgars forfedre. Disse gavene gir Beowulf til sin konge, Hygelac, når han kommer hjem. Hygelac, på sin side, gir geatenes mest dyrebare sverd, et arvestykke etter Hreðel, til Beowulf, sammen med land, en hall, og en trone. Beowulf er gjennom disse hendelsene blitt en fullbefaren kriger i kongens følge, han er til og med en potensiell konge. Gjennom en serie intriger blir han også konge over geaterne, og forblir det i femti år. Som konge samler han sitt eget krigerfølge, blant annet gjennom å tildele verdige krigere våpen og land. Når Beowulf må ta opp kampen med dragen som truer geaternes rike, svikter imidlertid krigerfølget ham, og han må føre kampen alene. Etter Beowulfs død legges han på bålet, og hver og en av krigerne i følget hans må bidra til hans siste *rite de passage* gjennom å bringe ved til bålet fra fjerne strøk. På denne måten bidrar de, i Jos Bazelmans tolkning, til Beowulfs transformasjon fra konge til forfader, slik at en ny konge kan ta hans plass (Bazelmans 2000:356-367, fig. 4).

Beowulf viser politiske prinsipper i 500-tallets Skandinavia, særlig knyttet til krigerfølget. Det viser også krigerfølgets rituelle og kosmologiske aspekter (Bazelmans 2000:313). Diktet kan også leses som en skildring av sosiale spenninger og konflikter. Frands Herschend leser en nokså eksplisitt spenning mellom kollektive og individuelle prinsipper inn i *Beowulf* (Herschend 1992). Herschend forstår kongenes haller, slik de er beskrevet i *Beowulf*, som steder og bygninger som symboliserer hall-eierens status som den første blant likemenn, og ikke som sentra i kongedømmer slik de ofte blir forstått i lys av seinere historieskrivning. Hallene var en del av bosetningsstrukturen i folkevandringstidas Sør-Skandinavia, og de sosiale konfliktene vi møter i *Beowulf* knytter seg til denne strukturen der bosetning fortsatt finnes i landsbyfellesskap, men der hallen og den dominerende gården skiller seg tydelig fra den øvrige bebyggelsen (Herschend 1992:152). Uhyret Grendel er farløs, uten relasjoner og utstøtt fra samfunnet (Bazelmans 2000:343). Han retter sine angrep mot hallen og hallens innbyggere, og søker å blokkere selve bruken av hallen. Hallen og aktivitetene i den knytter seg nøye til samfunnsordenen som kong Hroðgar og Beowulf representerer. Denne samfunnsordenen kommer til i Sør-Skandinavia i det 4. eller 5. århundre, når de første hallene kommer til syne i det arkeologiske materialet (Herschend 1992:153). I Herschends lesning er det nettopp denne stratifiserte samfunnsordenen den utstøtte Grendel vil angripe og omstøte.

Grendel selv representerer en eldre og mer egalitær samfunnsorden. Grendels mor, som bor i myra og har tvetydig kjønn, og Grendel selv, som dør ved myra, kan assosieres med fruktbarhetsguder fra tidlig eldre jernalder, kjent gjennom Tacitus' beskrivelse av Nerthus-kulten. Med bakgrunn i denne tolkningen forstår Herschend *Beowulf* som en skildring av den sosiale transformasjonen fra et egalitært til et lagdelt samfunn, sentrert rundt krigerfølget og hallen:

«The centuries around the year A.D. 500 saw the birth of the upper-class individual as the lawful guardian of the society and mark an essential turn in the development of the prehistoric societies in southern Scandinavia» (Herschend 1992:162-163).

De dyptgripende endringene i samfunnet i folkevandringstid manifesterer seg også i skildringene av krigens praksis slik de kommer fram i *Beowulf*. I diktet står krigerfølget i høysetet; det er en helt sentral sosial, politisk, rituell og kosmologisk ordnende størrelse i Beowulfs samtid. Men vi finner også den store hæren representert i diktet, særlig i den delen som handler om hvordan Hroðgar samler en større styrke for å finne Grendels mor. Hæren ledes av Hroðgar selv, Beowulf og Unferð. *Beowulf*-dikteren skildrer hvordan man kunne høre et horn gjalle. Herschend legger vekt på hvordan hornet må ha vært nødvendig for å kommunisere til en større styrke, en hær. En stor hær med mange krigere og flere ledere måtte ha et særlig behov for kommunikasjon som umiddelbart kunne fanges opp av alle involverte (Herschend 2013). Når de setter av sted for å finne Grendels mor, rir Hroðgar til hest, og bak ham følger fotfolket. Når styrken kommer fram til bredden av sjøen der Grendels mor gjemmer seg, blir det klart at Beowulf må hamle opp med henne alene, og Hroðgar og hæren snur og drar tilbake. Unferð trekker seg også (æreløst) fra kampen med monsteret, men venter i det minste på Beowulf ved bredden av sjøen. Etter at Beowulf med nød og neppe klarer å drepe Grendels mor, kommer hirden ham i møte. Skildringen av hærens rolle i kampen med Grendes mor viser hvordan man har kommet i en situasjon der hæren ikke kan brukes, men der en hird fortsatt kan komme til nytte. Beowulfs kamp mot Grendel og seinere Grendels mor er kamper mellom individer, som føres uten skjold. Striden i Finnsborg, slik den skildres i Finnsborgfragmentet og i en lengre episode i *Beowulf*-diktet, viser en lignende kampsituasjon der den stridende enheten er en begrenset hird under ledelse av sin konge. Hnæf og hirden hans blir endatil angrepet mens de befinner seg inne i hallen. Kamprommet er trangt og uoversiktlig (Herschend 1997:10-48). Disse situasjonene i *Beowulf* og Finnsborg svarer i stor grad til tolkningen av krigens praksis i Midt-Norge i folkevandringstid slik jeg presenterte den i kap. 7.2. Krigføringen sentrerer seg i stor grad omkring krigerfølget,

krigerfølgets leder og hallen. Større hærer er fortsatt kjent, men konfliktsituasjonene man stilles overfor gjør etter hvert slike hærer overflødige. Vi hører til og med hvordan sveakongen Ongentheow, under trussel fra kong Hygelac, trekker seg tilbake med hæren sin til sin faste borg i Hrefnawudu (Ravneskogen) i Svealand, og hvordan kong Hygelac og danene omringer og angriper borgen. Dette er en av svært få beskrivelser av hvordan borger i Skandinavia i folkevandringstid kan ha blitt brukt.

I *Beowulfs* andre del trues samfunnsordenen av en drage. Denne hendelsen foregår 50 år etter Beowulfs heltedåd i møtet med Grendel og hans mor. Nå er det aldri snakk om å involvere noen stor hær. Beowulf blir til og med sveket av sine beste menn under kampen mot dragen (Bazelmans 2000:336):

«Flokken av krigere som hadde fulgt ham, var ikke samlet lenger, han var ikke lenger omgitt av sine tapre, storåttede hærmenn – de hadde skjult seg i skogen for å berge livet»
(Dietrichson 1972:91).

I striden blir både Beowulf og dragen drept. Beowulf avverget trusselen mot samfunnet, men samfunnet går likevel under etter Beowulfs død. Kamp og strid ser ikke lenger ut til å virke. Færre og færre er interessert i å stride, og trekker seg heller æreløst bort. Denne situasjonen svarer i stor grad til tolkningen av krigens praksis i Midt-Norge i merovingertid (kap. 7.3). Krigens praksis blir helt individualisert, samtidig som krig mister mye av sin betydning som politisk virkemiddel.

7.6. Sammenfatning

Presentasjonen og analysene av våpenutstyr og våpenkombinasjoner, borger, stornausttuffer og tunanlegg i kapitler 3-6 har dannet grunnlaget for dette kapitlets skisse av krigens praksis i Midt-Norge i et langtidsperspektiv fra romertid til tidlig vikingtid. Jeg har utforsket krigføringen gjennom en særlig vinkling mot de materielle sidene av praksisen, slik de nedfeller seg i det arkeologiske materialet. Arkeologiske vitnesbyrd er brukt som grunnlag for en skisse av krigføringens strategi, taktikk, skala, geografisk omfang, investering, organisering, og motivasjon gjennom undersøkelsesperioden.

Krigføringens strategi og taktikk i yngre romertid var svært offensivt orientert. Våpentyper og våpenkombinasjoner egnet seg for en offensiv form for krigføring, der store hærer ble stilt opp i formasjoner, og der hver enkelt kriger var avhengig av sine sidemenn og av at alle forhold seg til en felles disiplin. Slike store hærer møttes ideelt sett i åpne slag. Stornaust vitner om at man holdt seg med skip som kunne frakte tropper og hærer over større avstander

i en mobil form for krigføring. Defensive trekk ved krigføringen kommer til, blant annet i form av at bygging av borger øker gradvis gjennom yngre romertid. I folkevandringstid faller vekten i stor grad over på defensive prinsipper, i det bruken av borger når sitt maksimum. De store og offensive hærene brytes opp. På overgangen til merovingertid trekkes krigføringen sammen til et minimum. I den grad vi kan snakke om strategi på grunnlag av det sparsomme materialet, kommer den til uttrykk i mindre overfall og nærkamp, og er dermed både offensiv og defensiv. Ingen ting tyder på at man førte krig i slag med formasjoner, og man sluttet med å forsvare seg bak murer. Ikke før mot slutten av merovingertid får vi et oppsving i den krigerske aktiviteten igjen, og da i kombinasjon med en stadig økende vekt på offensive elementer i våpenutrustningen. På nytt egner våpenutrustningen seg til utrustning av store, mobiliserte hærer, som ved gitte anledninger kan supplere en fastere stamme av krigere organisert i kongelige krigerfølger.

Krigføringens skala og geografiske omfang følger i stor grad den taktiske utviklingen fra store, offensive grupper i yngre romertid via mindre, defensive grupper i folkevandringstid og enkeltindividet i tidlig merovingertid, til de voksende gruppene i sein merovingertid og tidlig vikingtid. I yngre romertid var omfanget og rekkevidden av krigføringen i Midt-Norge stor, og strakk seg så langt som til Sør-Skandinavia og kanskje også til Romerrikets grenseområder, mens folkevandringstidas krigføring i stadig økende grad vendte seg mot regionale og lokale mål samtidig som den fikk karakter av rivalisering mellom krigsherrer med krigerfølger. I tidlig merovingertid tyder mye på at krigføringen foregikk på et nedskalert og lokalt plan, samtidig som periodens framtrepende krigersymbolikk kan knyttes til en overregionalt orientert elitegruppe. Ut over i sein merovingertid og tidlig vikingtid kan det se ut til at regional og overregional krigføring og en ny mobilitet i krigføringen gjør seg gjeldende på nytt.

Det overordna inntrykket av investering i den materielle siden av krigens praksis i Midt-Norge er sammenfallende med Ulf Näsman's illustrasjoner av hvordan forekomsten av arkeologisk materiale som vitner om krigføring og krigersk aktivitet faller brått på 500- og 600-tallet etter Kristus i Danmark (Näsman 1991b:166, fig. 1) og på Öland (Näsman 1994:24, fig. 8). I yngre romertid var investeringene omfattende, ikke minst i opplæring av krigere på en tilnærmet profesjonell basis. Investeringene i transport var tilsvarende omfattende og langsiktige. I folkevandringstid retter investeringene seg i større grad mot lokale forsvarsanlegg. Noen av disse investeringene kan ha vært mer ad hoc-preget og kortsiktige enn det vi finner i yngre romertid. Deretter faller investeringene nesten ned til et minimum på

overgangen mellom folkevandringstid og merovingertid, og ligger nede en god stund til de igjen stiger mot slutten av merovingertid og i tidlig vikingtid.

Strategi, taktikk, skala, geografisk omfang, og investering i krigføringen følger dermed i stor grad samme pendelbevegelse fra det offensive, stort anlagte og overregionale i yngre romertid, til det defensive, de mindre gruppene og det regionale og lokale i folkevandringstid, til det nedskalerte og lokale, men samtidig overregionalt orienterte i merovingertid, til det på nytt oppskalerte, offensive og overregionale i sein merovingertid og tidlig vikingtid.

Krigføringens organisasjon følger andre prinsipper, og faller dermed ikke inn i en tilsvarende pendelbevegelse. Militær organisasjon går gjennom en fundamental transformasjon gjennom undersøkelsesperioden. I yngre romertid ble krigføringen trolig organisert av sentrale personer i sentrale posisjoner. Disse personene befant seg trolig i områder med tilgang til overskuddsproduksjon og til et befolkningsgrunnlag stort nok til å understøtte mobilisering av større hærer. Når vi snakker om en sentralisert militær organisasjon i yngre romertid er det kanskje slike personer som utgjør det mest sentrale elementet – organisasjonen er ikke sentralisert i geografisk forstand. Samtidig ser det ut til at organisasjonen av hæren i denne perioden også baseres på kollektive organisasjonsformer som regulerte samfunnet som helhet. Balansen mellom kollektive og individuelle styringsprinsipper må ha vært gjenstand for stadig korrigerende gjennom hele yngre romertid og folkevandringstid. Selve krigens praksis må ha bidratt til å løfte fram den individuelle hærlederen og gjøre krigere i stand til også å skaffe seg politisk makt. Gjennom eldre jernalder vinner dermed individuelt lederskap fram på bekostning av kollektive styringsprinsipper. På overgangen til merovingertid ser det ut til at det skjer et rykk i denne utviklingen, og få kan skaffe seg både militær og politisk makt over mange. Den militære maktbasen i denne perioden finnes i det personlige krigerfølget, som etter hvert trolig knyttes til kongeskikkelser som forener militær og politisk makt. Krigerfølget er fortsatt helt sentralt på overgangen til vikingtid: Når man nå er i stand til å oppskalere den militære aktiviteten, organiseres rekruttering og mobilisering på grunnlag av en ny politisk struktur sentrert rundt konge og krigerfølge. De politiske enhetene er i større grad knyttet til territorier, og organiseringen av rekruttering og mobilisering skjer gjennom en ny form for territoriell tankegang som danner grunnlaget for leidangen slik vi kjenner den fra middelalderkildene. En territorielt definert og administrert maktbase må ha ligget til grunn for den desentraliseringen av krigføringens organisasjon som vi kan se konturene av på slutten av merovingertid og i tidlig vikingtid (jf. Myhre 1985; Steuer 1989; Carnap-Bornheim og Ilkjær 1999; Jørgensen 2001; Nørgård Jørgensen 1999).

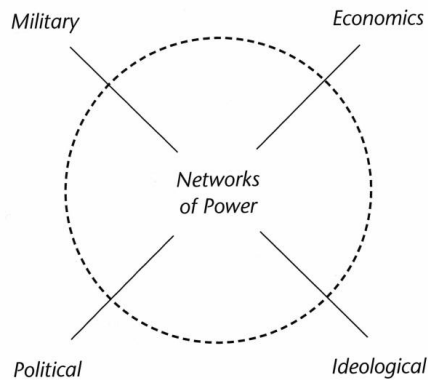
Pendelbevegelsen i krigføringens strategi, omfang og investeringer harmonerer derimot uten tvil med forholdet til omverdenen. Forholdet til omverdenen reflekteres i stor grad i det vi kan trekke ut om krigføringens motivasjon gjennom perioden. I yngre romertid finnes motivasjonen i krigføringen i de mulighetene som et militært og økonomisk oppsving over hele Europa, som en direkte følge av Romerrikets militære og økonomiske tilstedeværelse, ga. Militær aktivitet ga direkte tilgang til ressurser i form av verdier og kunnskap. Dette harmonerer både med krigføringens strategi, skala, mobilitet og organisasjon. Vestromerrikets fall og romernes tilbaketrekning fra Limes på slutten av 400-tallet satte en stopper for denne situasjonen, og det ble betydelig mindre å hente på å dra ut på overregionale krigertokt. Spenningen mellom hærledere, som hadde fått styrket sin posisjon gjennom romertidas krigføring, slo ut i intern rivalisering i folkevandringstid. Dette harmonerer med en større vekt på krigføring i mindre grupper, større vekt på overraskelsesmoment, og på forsvar bak murer. Ved etableringen av etterfølgerstatene i Europa fikk man nye forbilder, denne gangen i form av konger med krigerfølger som ble belønnet for sin troskap gjennom tildeling av land. Fyrsteligende graver dukker opp også i Skandinavia, og krigerfølget og få, men dugelige og profesjonelle krigere blir viktige. Dette kommer til uttrykk i en utpreget krigersymbolikk der lojalitetsbåndene legemliggjøres i symbolbruken. Krigersymbolikk og krigerideologi ble viktigere enn selve krigføringen i oppbyggingen av de nye, skandinaviske kongeskikkelsene. I vikingtid blir eksternt tilegnelse av verdier på nytt en stadig sterkere motivasjon. Samtidig oppstår det en ny, og trolig helt sentral, motivasjon i erobring og forsvar av politiske territorier.

Kapittel 8: Krigens landskap

I kapittel 7 skisserte jeg krigens *praksis* i Midt-Norge i et langtidsperspektiv fra yngre romertid til tidlig vikingtid, på basis av analysene av arkeologisk materiale som kan knyttes til krigføring i kapittel 3-6. I dette kapittelet vil jeg sette krigens praksis inn i en større sammenheng, gjennom å diskutere krigføring i relasjon til sentrale felt i samfunnet fra eldre romertid til tidlig vikingtid.

I Claus Bossens rammeverk for studiet av krig som faktor i sosial, strukturell endring, er krigens praksis det første analytiske nivået. Dette svarer på flere punkter til min diskusjon av krigens praksis i kapittel 7. På Bossens andre analytiske nivå kontekstualiserer han krig, og søker å forstå krig som en av flere sosiale maktfaktorer innenfor et samfunnssystem. De sosiale maktfaktorene han konsentrerer seg om er krig, økonomi, politikk og ideologi. Bossen gjør kategoriene signifikante i sitt rammeverk med støtte i sosiologen Michael Manns arbeid (Bossen 2006a:94-96). Mann (1986) ser ikke på samfunn og sosial orden som noe som opptrer uavhengig av og forut for krig. I stedet ser han krig som en av flere former for maktnettverk som er med på å konstituere samfunn og sosial orden. Mann skiller militær makt fra politisk makt på historisk grunnlag: I motsetning til den moderne nasjonalstaten, mener han, har de fleste stater og samfunn verken hatt eller gjort krav på et militært monopol. Militære grupper kan ofte ha handlet uavhengig av samtykke fra samfunnet de tar del i. Den *militære* formen for sosial makt, slik Michael Mann karakteriserer den, kommer til uttrykk gjennom forsvar og aggresjon. Den *politiske* formen for sosial makt kommer til uttrykk gjennom sentraliserte, institusjonaliserte og territorialiserte aspekter av sosiale relasjoner. Den *økonomiske* formen for sosial makt kommer til uttrykk i produksjon og utveksling, mens den *ideologiske* formen for sosial makt kommer til uttrykk gjennom nettverk av mening. De ulike nettverkene av makt, slik Mann beskriver dem, overlapper og griper inn i hverandre på forskjellige måter fra samfunn til samfunn. Måten maktnettverkene framstår som fragmenterte eller samlet, som oppstykket og spredte eller som samordnet og hierarkiserte, er med på å konstituere et samfunns sosiale struktur (fig. 8.1).

Figur 8.1: Krig som en av flere former for sosial makt. Etter Bossen 2006a:95, fig. 2.

Manns og Bossens kategorisering av de fire formene for sosiale maktstrukturer er til en viss grad relevant for en kontekstualisering av krigens praksis i Midt-Norge fra eldre romertid til tidlig vikingtid. I min framstilling av samfunnet som danner rammene for, påvirker og påvirkes av krigens praksis, legger jeg vekt på flere av elementene som Bossen framhever som sentrale i sitt rammeverk. Krigens praksis er presentert og diskutert tidligere (kap. 7). I dette kapitlet vil jeg først ta for meg *økonomi og omsetning* som en bakgrunn for krigens praksis. Bossen nevner «production and exchange of subsistence needs» som særlige karakteristika ved økonomi (Bossen 2006a:95). Jeg kommer særlig til å se på overskuddsproduksjon i landbruket. Slik overskuddsproduksjon danner til enhver tid et mulighetsrom for at et samfunn kan skille ut og underholde krigerspesialister, og for at man skal kunne reise en hær. Jernproduksjon er et eksempel på en økonomisk virksomhet som er av grunnleggende betydning for våpenproduksjon og dermed krigføring (kap. 8.1). Videre vil jeg behandle fenomener som kan sortere under *politikk* slik Bossen presenterer temaet: «centralised, institutionalised and territorialised aspects of social relations» (Bossen 2006a:95). Jeg vil særlig se på aspektene sentralisering og territorialisering. Sentralisering er et begrep som dekker en vev av økonomiske og politiske fenomener i jernalderen i Skandinavia. Ressursforvaltning, særlig i form av landbruk og eiendomsrettigheter til landbrukseiendommer, ser ut til å gå gjennom en langsom sentraliseringsprosess gjennom hele jernalderen i Skandinavia, fra en på lokalt nivå lite sentralisert, kollektiv rettighets- og forvaltningsstruktur til en, fortsatt på lokalt nivå, stadig mer sentralisert og individtilknyttet rettighets- og forvaltningsstruktur. Lokal ressursforvaltning er, både fra et økonomisk og et

politisk synspunkt, et grunnleggende utgangspunkt for det første for evnen til å holde seg med et militærvesen og føre krig, og for det andre for måten man organiserer krigføringen på. For det tredje er det av avgjørende betydning for krigføringens motivasjon (kap. 8.2). Den militære organisasjonen knytter seg til *samfunnsorganisasjonen* for øvrig. I vår sammenheng er det, skjematisk framstilt, av stor betydning om vi forstår samfunnet som organisert på grunnlag av relasjoner mellom personer og familier, eller om vi forstår det som organisert på grunnlag av politisk kontroll over territorier. Om vår forståelse av et samfunn går i retning av personforbundsstaten, vil vi også forstå motivasjonen og gjennomføringen av militær kontroll og militært forsvar i tråd med dette. Bruken av militær makt forstås som sentrert rundt lederen og krigerfølget, og den militære maktutøvelsen forstås som nøye knyttet til tilegnelse av eksterne verdier med tanke på å opprettholde krigerfølget. Deretter må fokus ha falt på ervervelse av eiendomsrett til land. Grenseforvar og territoriekontroll må være underordnet i et slikt system. Går samfunnsforståelsen vår derimot i retning av politisk kontrollerte territorier, som i et høvdingdømme med en redistributiv økonomi, vil militær maktutøvelse i større grad være knyttet til erobring av nye territorier og forsvar av territorier man allerede kontrollerer (kap. 8.3.).

Så langt vil jeg følge Claus Bossens kategorisering av samfunnets maktfaktorer. Bossen framhever videre *ideologiske* maktnettverk som essensielle. Ideologiske maktnettverk gir mening og moral til samfunnsaktørene (Bossen 2006a:95). Ideologi er uten tvil en viktig side ved samfunnet som krigføringen inngår i. Ulf Näsman oppsummerer en grunnleggende endring i den ideologiske forestillingsverdenen knyttet til krigføring og samfunnsledelse i Sør-Skandinavia i siste del av eldre jernalder, slik det kommer fram gjennom billedlige framstillinger:

«(...) the pictorial material reveals a shift from an *imitatio imperii* (gold bracteates and early picture stones) to an *imitatio regni Francorum* (helmets, gold foil figures and late picture stones) (...) it does reveal an important change in cult and ceremonial, which emphasised forceful rulers and charismatic war lords. Thus the ritual changes reflect a new focus in the social ideology, that we should interpret as a change of political system. It is tempting to see an analogy in other Germanic polities and suggest that the changes in ritual and art demonstrate how the old tribal institutions were shattered and that the war lords of the Late Roman and Migration Period had consolidated new positions of power» (Näsman 1998a:277).

Den ideologiske transformasjonen av samfunn i Skandinavia i siste del av eldre jernalder er grunnleggende (jf. Hedeager 2011). I min diskusjon av krigføring i samfunnet kommer jeg

likevel inn på de ideologiske maktnettverkene i mindre grad. Dette er for det første på grunn av mitt materiales pragmatiske karakter. For det andre vil en diskusjon der alle aspektene av endringene i de ideologiske maktnettverkene i Skandinavia i siste del av eldre og første del av yngre jernalder kommer til sin rett sprengte rammene for dette arbeidet.

Derimot preges det arkeologiske materialet i Midt-Norge av elementer som jeg oppfatter som svært sentrale, både med tanke på krigens praksis og på sosial makt, og som Bossen tar hensyn til i mindre grad i sin modell. Disse elementene sorterer i all hovedsak under kategoriene *kommunikasjon, mobilitet og interaksjon*. *Kommunikasjon* og infrastruktur er sentrale elementer i krigens praksis. Overregional kommunikasjon er av overordnet betydning ikke bare for krigens praksis, men også for utviklingen av et samfunns økonomiske, politiske og ideologiske maktstrukturer. Midt-Norge og Skandinavia i eldre jernalder stod i en helt spesiell relasjon til det geografisk nokså fjerne, men økonomisk og politisk svært innflytelsesrike romerske imperiet. Samhandling og politisk og økonomisk utveksling mellom Romerriket og dets nære naboer var omfattende, og det arkeologiske materialet levner ingen tvil om at Romerriket var framtrædende som politisk inspirasjonskilde og økonomisk tyngdepunkt også for områdene bortenfor grensesonene. Kommunikasjon er dermed en sentral analytisk kategori innenfor Skandinavia så vel som i forholdet mellom ulike deler av Skandinavia, de romerske grenseområdene og Romerriket selv. *Mobilitet* handler, som kommunikasjon, om bevegelse i landskapet (geografisk mobilitet), men også om bevegelse i den sosiale strukturen (sosial mobilitet). *Geografisk mobilitet* kjennetegner mange av de nord-europeiske samfunnene i førromersk jernalder. En bevegelse fra et mobilt samfunnsideal til et stabilt samfunnsideal ser ut til å prege utviklingen i germanske samfunn i Nord-Europa gjennom eldre jernalder. Denne bevegelsen knytter seg både til utviklingen av arvelig eiendomsrett til land, til utviklingen av en hierarkisert samfunnsstruktur, utviklingen av politiske territorier, og til utviklingen av en desentralisert militær organisasjon. Parallelt med en økende tendens til geografisk stabilitet, ser vi trolig en tendens til et trangere mulighetsrom for sosial mobilitet (kap. 8.4).

Kommunikasjon og mobilitet er fenomener som er av stor betydning for å forstå de germanske samfunnene nord for Romerriket, men de er også sentrale for å forstå den sterke graden av *interaksjon* mellom de germanske samfunnene og Romerriket. De er også sentrale for å forstå interaksjonen mellom de skandinaviske samfunnene og de angel-saksiske og kontinentale samfunnene etter Vestromerrikets fall. Fra et midt-norsk perspektiv bærer denne interaksjonen særlig preg av impulsene som kom fra Romerriket og hit. Påvirkningen viser seg

i det arkeologiske materialet gjennom tilveiebringelsen av romerske prestisjevarer og våpen, og senere gjennom en felleseuropeisk våpentradisjon. Vi kan regne med at påvirkningen fra interaksjon med Romerriket og etterfølgerstatene gjorde seg gjeldende på de fleste samfunnsfelt, blant annet på det politiske, det økonomiske og det ideologiske/meningsbærende planet – for ikke å snakke om krigføringen (kap. 8.5). Den økonomiske og politiske utviklingen sett i sammenheng med endringen av krigens praksis i siste del av eldre og første del av yngre jernalder faller sammen med det Edward James karakteriserer som en militarisering av samfunnet (kap. 8.6, jf. James 1997).

På et grunnleggende nivå handler alle temaene jeg tar opp til diskusjon i dette kapitlet – økonomi og overskuddsproduksjon, driftsform og eiendomsstruktur, samfunnsorganisasjon og territorier, kommunikasjon, mobilitet og interaksjon – om menneskenes politiske og økonomiske forhold til landskapet. Derfor har jeg samlet diskusjonen i dette kapitlet under overskriften *krigens landskap*.

8.1. Økonomi og overskuddsproduksjon

I boka *Warfare and society in the barbarian west, 450-900*, skriver historikeren og arkeologen Guy Halsall:

«In terms of wider historical significance, how armies were raised is probably the most important question to confront any examination of early medieval warfare» (Halsall 2003:40).

Hvordan man reiser en hær i et gitt samfunn avhenger, i tillegg til samfunnets militære praksis, i stor grad av samfunnets økonomiske overskuddsproduksjon. En viss grad av overskuddsproduksjon i landbruket ligger til grunn for enhver yrkesmessig spesialisering, og ikke minst for et samfunns evne til å holde seg med krigerspesialister. Kommunikasjon og interaksjon mellom Midt-Norge, Sør-Skandinavia og Romerriket og dets grenseområder i Nord-Europa var nært knyttet til krigføring. Det økonomiske grunnlaget som til enhver tid fantes i Midt-Norge for å reise hærer og føre kriger hadde dermed også grunnleggende betydning for samhandlingen med Romerriket og etterfølgerstatene, og med resten av Skandinavia. Regionens økonomiske evne hadde også stor betydning for hva slags krigføring man evnet å føre (jf. kap. 7).

8.1.1. Landbruksproduksjon

Ellen Anne Pedersen og Mats Widgren i *Det svenska jordbrukets historia* og Bjørn Myhre i *Norges landbrukshistorie* legger alle vekt på hvordan jordbruket i store deler av Skandinavia i

tida mellom Kristi fødsel og 600 e. Kr. bidrar ikke bare til selvhushold, men til overskuddsproduksjon. Særlig fra 200-tallet e. Kr. vokser det fram et jordbruk og en ressursutnyttelse som har som mål å bringe fram overskuddsproduksjon. Dette fører til jordbruksekspanasjon og intensivering av driften. Lotte Hedeager kommer inn på kvegdriftens og husdyrholdets betydning i det danske jordbruket i eldre jernalder i sin del av *Det danske landbrugs historie* (Hedeager 1988:159), og Bjørn Myhre gjør et vesentlig poeng ut av kvegholdets betydning for eldre jernalders jordbruk i Norge (Myhre 2002:143-149), med bakgrunn i Cæsar og Tacitus' beskrivelser av germanske samfunn i tida rundt Kristi fødsel. Kveghold ser ut til å ha vært en sentral del av det økonomiske grunnlaget, og det å eie kveg var viktig i sosiale sammenhenger. Sørvestlandets ødegårder fra romertid og folkevandringstid, med sine fegater og steingjerder som skiller mellom åker og beitemark, viser kvegholdets betydning for den faste inndelingen av landskapet i separate bruksområder som kommer til i denne perioden. Innmark/utmark-systemet gjorde det mulig å intensivere både korndyrking og husdyrhold samtidig (Myhre 2002:143-144). Myhre framholder at kveghold slik vi ser det mot slutten av eldre jernalder, i kombinasjon med en stabil bosetningsform og en stabil inndeling av landskapet mellom områder for åkerbruk og områder for husdyrbruk, var arbeidsintensivt med tanke på bygging og vedlikehold av gjerder, fjøs, gjeting og førsanking. Dette krevde større arbeidsinnsats i forhold til kvegholdet i førromersk jernalder, der vi ennå ikke ser permanent bosetning og et permanent skille mellom innmark og utmark. Dette førte med seg arbeidsdeling og spesialisering, og bidro til økt sosial lagdeling og framveksten av en sosialt avhengig samfunnsklasse: trelle og ufrie (Hedeager 1988:180; Myhre 2002:148). Intensivering av jordbruket i eldre jernalder kan tolkes som et svar på et behov for større overskuddsproduksjon. Økt jordbruksproduksjon, befolkningsvekst og spesialisering følger hverandre. En sentral form for spesialisering som ser ut til å ha blitt favorisert som en følge av utviklingen i jordbruket var spesialiseringen i krigeryrket.

Flere forfattere legger vekt på hvordan overskuddsproduksjonen danner bakteppet for den økonomiske spesialiseringen og sosiale stratifisering som gjør seg gjeldende i Skandinavias dynamiske samfunn i eldre jernalder. Spesialisering og stratifisering skjer også i utveksling med en sterk strøm av luksusvarer mellom Skandinavia og kontinentet (Hedeager 1990:134-135,178; Lund Hansen 1995:468; T. Johansen 2003:53-70). Overskuddsproduksjon i jordbruket skjedde også i utveksling med en befolkningsøkning, som var en annen forutsetning for å reise de store hærene som romertidas krigføring krevde. En slik befolkningsøkning er særlig markert på Öland (Herschend 2009:287ff). Et overskudd av

matproduksjon måtte til for at man skulle kunne rekruttere og utstyre en større andel av de unge mennene til et liv på hærferd, og for å underholde dem i den tida som krevdes til trening og opplæring. Jo mer aggressiv, storskala og kostbar krigføring, desto større overskuddsproduksjon fra landbruket må det ligge til grunn. Samtidig mener Herschend at krigføringen, slik ølendingene førte den i siste del av eldre jernalder bragte betydelige verdier tilbake til samfunnet. Nettopp dette, den eksterne tilegnelsen av verdier, var en sentral motivasjon bak krigføringen i eldre jernalder (jf. kap. 7.1 og 8.5).

I det 5. og 6. århundre e.Kr. skjer det en stagnasjon, tilbakegang og omlegging av jordbruksproduksjonen i mange deler av Skandinavia. Bildet av stagnasjon og tilbakegang er på ingen måte entydig, og det er ikke felles for de ulike delene av Skandinavia, men overordnet sett kan vi ikke komme bort fra de omfattende endringene som finner sted i jordbruket i denne perioden (Hedeager 1988:171-175; Pedersen og Widgren 1998:309-314; Myhre 2002:170ff). I eldre arkeologisk forskning helte man ofte mot at denne stagnasjonen hadde en bakgrunn i en demografisk krise, men forfatterne av de skandinaviske landbrukshistoriene er i det store og hele enige om at en demografisk krise ikke kan være den eneste årsaken bak omstruktureringene i landbruket i denne perioden (jf. kap. 2.3). Samtidig antyder Lotte Hedeager at en økologisk krise i Danmark i det 5. og 6. århundre e. Kr. kan ha vært forårsaket av overbefolkning og et for sterkt press på jordbruks- og beitelandskapet. Omstruktureringen av landbruket og landbruksbebyggelsen som starter så tidlig som på 200-tallet e.Kr. i Danmark kan ha vært et tidlig svar på en tiltagende økologisk krise (Hedeager 1988:171-175). Frands Herschend beskriver en tilsvarende situasjon på Öland i folkevandringstid. Han framholder at en befolkningsnedgang i seg selv ikke nødvendigvis har en ødeleggende effekt på en samfunnsstruktur, og at det kreves en større, strukturell ustabilitet for at en temporær befolkningsnedgang skal kunne sette i gang et hendelsesforløp som ender med en økologisk og sosial omstrukturering. Stagnasjonen i samfunnet på Öland i det 5. og 6. århundre hadde dype og historiske røtter i Ölands relasjon til omverdenen, og i et økonomisk system i ubalanse som gir seg utslag i den demografiske utviklingen (Herschend 2009:287ff).

Spredningskartene over våpengraver i Midt-Norge i eldre og yngre romertid viser hvordan våpengravene konsentrerer seg til områder som fortsatt i dag er særlig egnet til intensiv jordbruksdrift og overskuddsproduksjon (fig. 3.11 og 3.12). Dette kan knyttes til dette samfunnets dynamiske kommunikasjon over lange distanser, og til den aggressive, utadrettede og kostnadskrevende formen for krigføring som man praktiserte. Et eksempel på en kostbar del av yngre romertids krigføring i Midt-Norge og Skandinavia var den omfattende importen

av romerskproduserte sverd, som viser et omfang som tyder på at våpenimport ikke fulgte de samme kanalene som drikkeutstyret vi finner i gravene i samme periode. Drikkeutstyr kan ha kommet til Midt-Norge og Skandinavia gjennom gavenettverk og allianser, mens våpenimporten kan ha vært sentralt administrert og et resultat av en direkte oppsøken og tilegnelse av nettopp denne ettertraktede varen (Carnap-Bornheim og Ilkjær 1999).

Våpengravene viser et helt annet mønster i folkevandringstid (fig. 3.13). Nå finnes de i mindre grad konsentrert til de rike jordbruksområdene, og i større grad spredt også til landskaper som ikke kan bringe fram det samme volumet med tanke på overskuddsproduksjon i jordbruket. Jeg har foreslått at dette henger sammen med at krigføringen i folkevandringstid blir mindre kostnadsdrivende, og at behovet for overskuddsproduksjon som utgangspunkt for å drive krigføring i folkevandringstid ble mindre enn i yngre romertid (jf. kap. 7.6). Bygdeborgene viser derimot langt på veg en spredning som svarer til spredningen av våpengraver i yngre romertid (fig. 4.3 og 4.6). Det markerte oppsvinget i bruken av borgene tar til i yngre romertid, da den lokale investeringen i krigføring er på sitt høyeste i Midt-Norge i eldre jernalder. Borgbygging er også en aktivitet som krever stor, om enn uspesialisert, arbeidskraft. Slik arbeidskraft var trolig lettest tilgjengelig i de tettest befolkede områdene. Den ressursutnyttningen som f.eks. Stylegar (2001) og Bernt (2012) ser for seg at mange av de mindre, ubebodde borgene skulle kontrollere og beskytte (jf. kap. 4.6.1), kan dessuten også ha vært arbeidskrevende og derfor søkt lokalisert så nær befolkningssentrene som mulig, avstanden mellom råvarer, ressursområder og bosetningsområder tatt i betraktning.

I merovingertid finnes våpengravene fortsatt i et spredt mønster som vi kjenner igjen fra folkevandringstid (fig. 3.14). Dette knytter jeg til en krigføring som blir mindre i skala og omfang, og som dermed blir mindre kostnadskrevende. Man trenger ikke lenger en stor overskuddsproduksjon i jordbruket for å finansiere krigervesenet. Nedskaleringen av krigføringen kan på den andre siden nettopp komme av at man befinner seg i en situasjon der det verken finnes økonomisk eller demografisk overskudd til å opprettholde krigføring og militær organisasjon i stor skala. Sett fra et krigføringsperspektiv, og med utgangspunkt i det arkeologiske materialet fra Midt-Norge, er det dermed elementer som taler for både en økonomisk krise og kanskje også en befolkningsnedgang i det 5. og 6. århundre. I sein merovingertid og tidlig vikingtid kan vi se hvordan våpengravene igjen konsentrerer seg til områdene der vi fant yngre romertids våpengraver: i de beste jordbruksområdene (fig. 3.15). Samtidig tyder våpengravens antall og innhold på at krigføringens skala og geografiske

omfang igjen tar seg opp. Investeringene i krigføring blir på nytt betydelige, og må knyttes opp til et økonomisk, og trolig også et demografisk, overskudd.

8.1.2. Jernproduksjon

Bjørn Myhre viser hvordan landbruksekspansjonen i eldre jernalder ble fulgt av en ekspansjon også i andre næringsnisjer (Myhre 2002:148-159). I eldre og yngre romertid finnes det dokumentert en betydelig overskuddsproduksjon fra et bredt spekter av ressurser i det norske landskapet: Fjellbeite, fiske, fangst, jakt og jernframstilling. Oppsvinget i utnyttelsen av utmarksressursene i romertid og folkevandringstid henger sammen med oppsvinget i landbruksproduksjonen og en sterk befolkningsøkning. Endringene går også ut over et utelukkende demografisk perspektiv:

«De mange vel planlagte og godt organiserte tiltakene i fjellet kan ha hatt som mål å sikre et overskudd av produkter og ressurser som kunne benyttes i vareutveksling og byttehandel langt utover de lokale forholdene. Spørsmålet er om alle disse store endringene har vært organisert på et høyt sosialt nivå i samfunnet» (Myhre 2002:158).

Innførselen av luksusprodukter og våpen fra Romerriket ble dermed trolig oppveid med en utførsel av lokale produkter og ressurser. Vi kan særlig se for oss at dette gjelder råvarer til bekledning, slik som skinn og pels, fjær og dun, huder og ull. Dette er varekategorier som er vanskelig å etterspore arkeologisk, men Lise Bender Jørgensen har vist hvordan behovet for ull til segl og andre sjøtekstiler, sammen med behovet for hamp til reip, økte ved introduksjonen av seilskip ved inngangen til vikingtid. Investeringen i sauehold og tekstilarbeid må ha økt betydelig, og pollendiagrammer viser at beitepresset i fjellområder i Vest-Norge økte i det sjuende og åttende århundre (Bender Jørgensen 2012). Birgitta Berglund har samlet opplysninger om funn av fjær og dun i nordeuropeiske graver fra jernalderen. I flere av gravene i Valsgårde ble det funnet fjær som trolig stammer fra dunfylte puter eller dyner. Et tilsvarende funn er gjort i Sutton Hoo. Fjær og dun er kjent fra en rekke graver fra vikingtid i Skandinavia. Vi kjenner ikke til hvor langt tilbake skikken med å fylle dyner og puter med fjær og dun går, men på Helgelandskysten finnes det fortsatt en levende tradisjon der man verner om og høster dun fra ærfugleir, og denne tradisjonen kan godt gå tilbake til forhistorisk tid (Berglund 2009). Levende jaktfalker var en særlig eksotisk og eksklusiv vare som kunne fanges i Skandinavia og eksporteres til de aller rikeste hoffmiljøene i Europa på 1000-tallet e.Kr. Funn av rovfulger i graver i Sverige fra 400-tallet e.Kr. antyder at skikken med falkefangst i Skandinavia kan strekke seg så langt tilbake i tid (Orten Lie 2002, 2013:54). Frands Herschend har argumentert for at man eksporterte huder og lær fra

Öland til Romerriket (f. eks. Herschend 1988). Disse eksemplene på lokal produksjon og ressursutnyttelse viser at Skandinavia og Midt-Norge hadde mye å tilby til Sør-Skandinavia og Nord-Europa i forhistorisk tid.

Jernframstilling fra myrmalm fra siste del av eldre jernalder og første del av yngre jernalder er godt undersøkt i Midt-Norge (Stenvik 1990, 1991, 1997, 2003a, 2003b, 2006, 2010; Rundberget 2002, 2013; Sauvage 2005). Jernproduksjon er dessuten av betydelig interesse i vår sammenheng, fordi jern er det åpenbare råmaterialet i våpenproduksjonen.

Jernproduksjonen i regionen var særlig omfattende i eldre og yngre romertid, med en produksjonstopp i volum på overgangen mellom eldre og yngre romertid. Lars Stenvik understreker at produksjonsvolumet på overgangen mellom eldre og yngre romertid er så stort at det ikke kan ha vært beregnet på lokal etterspørsel. Han setter romertidas jernframstilling i Midt-Norge i sammenheng med en dynamisk og kapabel samfunnsorganisasjon, og ser også en klar sammenheng mellom det han kaller en økonomisk høykonjunktur og jernproduksjon i romertid (Stenvik 1990, 1991, 1997, 2005).

Romertidas omfattende og sentraliserte våpenproduksjon må ha vært en helt sentral mottaker for jern produsert av malm fra midt-norske myrer. Produksjonstoppen for jern i Midt-Norge faller i B2 / C1 (Stenvik 1990). Toppen i våpengraver i Midt-Norge kommer derimot i C2 (jf. fig. 3.5). Vi ser dermed ikke en entydig sammenheng mellom jernproduksjon og antall våpengraver i regionen – jernproduksjonen kommer først. Dette kan ha mange forklaringer. Kristin Prestvold knytter framveksten av en ny sosial elite i Trøndelag i yngre romertid til nettopp den storstilte jernproduksjonen på overgangen mellom eldre og yngre romertid. Denne eliten presser seg fram som et resultat av ervervet makt, blant annet gjennom jernproduksjon, og markerer seg gjennom særlig rikt utstyrte graver i C1 og C2 (Prestvold 1999:99). Torkel Johansen knytter derimot toppen i jernproduksjonen i Midt-Norge til den nokså sammenfallende toppen i mengden av våpenofferfunn i Sør-Skandinavia i C1b. Konfliktenes omfang i Sør-Skandinavia i denne perioden må, slik Johansen ser det, ha medført en masseproduksjon av våpen. Samtidig viser hans analyse av importfunn i Trøndelag i samme periode en forbindelse mellom Trøndelag og Sjælland. Jernproduksjonen i Trøndelag må, etter Johansens mening, ha vært et viktig motiv for etableringen av maktpolitiske allianser mellom Trøndelag og Sjælland (T. Johansen 2003:113). Våpenproduksjonen i eldre og yngre romertid ser ut til å ha vært sentralisert, og enkelte våpentyper kan nærmest ha vært produsert i store serier (Ilkjær, Jouttijärvi og Andresen 1994; Carnap-Bornheim og Ilkjær 1996:483-485). Store deler av våpenmaterialet som vi finner i

midt-norske graver er også importert fra Romerriket og romerske provinser (Carnap-Bornheim og Ilkjær 1999). Jernproduksjonen i Midt-Norge forsynte dermed trolig ikke lokal våpenproduksjon. I stedet ble jernet eksportert til større sentra der slik produksjon kunne foregå. Vi kjenner ennå ikke til hvor slike sentra kan ha ligget.

Omfanget av jernproduksjonen i Midt-Norge faller gjennom yngre romertid. I løpet av folkevandringstid opphører jernproduksjonen helt (Stenvik 1990). Samtidig er jernproduksjonen en teknologi og produksjonsform som viser stor regional variasjon. I det jernproduksjonen går ned i Trøndelag, øker den i omfang i andre områder, som for eksempel i Jämtland (Magnusson 1986:222). Det er foreslått flere forklaringer på hvorfor jernproduksjonen opphører. Stenvik knytter dette til folkevandringstidskrisen (Stenvik 1990:214). Prestvold knytter jernproduksjonen i eldre og yngre romertid til framveksten av en ny elite. Bortfallet av jernproduksjonen, sammen med bortfallet av importgjenstander i gravene i løpet av folkevandringstid, knytter hun til en konsolidering av den nye elitens maktgrunnlag, og bortfall av behovet for inntekter som kan understøtte luksusforbruket som knytter seg til eliter i en etableringsfase (Prestvold 1999:99).

Toppen i jernproduksjonen i Midt-Norge faller sammen med en periode da krigens praksis er preget av økende investeringer, særlig med tanke på våpenproduksjon. I denne perioden er krigføringens skala stor, og krigføringen i Skandinavia er overregional. Jernproduksjonens bortfall i Midt-Norge på slutten av folkevandringstid faller sammen med grunnleggende endringer i krigens praksis. Krigføringen blir i fallende grad overregionalt orientert, og i økende grad preget av regional og lokal rivalisering. Graden av standardisering i våpenproduksjonen faller, og våpentyper som kan produseres lokalt kommer inn i våpenutstyret. Kostnadene og investeringene knyttet til krigføringen går ned, og dette skjer trolig i sammenheng med en oppsmuldring av organisasjonen bak rekruttering, utrustning og opplæring av krigere. En tilsvarende avansert organisasjon må ha stått bak produksjon, transport og distribusjon av jern. Denne organisasjonen smuldret opp på samme vis som romertidas militære organisasjon. Det er verdt å merke seg at dette er et *regionalt* bilde av situasjonen i Midt-Norge. I andre regioner kommer oppgang, topp-punkt og fall i jernproduksjonen til andre tidspunkter. Dette kan tyde på at de overregionale kontaktene knyttet fjerntliggende regioner sammen i enkelte perioder, og at disse kontaktene skiftet karakter fra relasjon til relasjon og fra region til region (jf. T. Johansen 2003:113-117).

På overgangen til merovingertid blir det innført et nytt bevæpningsideal, som bygger på germanske våpentyper som i stor grad kan framstilles lokalt (kap. 3). Når jernproduksjonen på nytt kommer inn i det midt-norske området, foregår også den med grunnlag i en ny framstillingsteknologi og med en ny organisatorisk overbygning. Den nye jernframstillingsteknologien med slaggavtapping gav et mindre volum ferdig produsert jern pr anlegg. Den kunne drives med færre menn, og kunne organiseres som et sesongarbeid med utgangspunkt i en gård. Yngre jernalders jernframstilling i Midt-Norge ser dermed ut til å ha blitt drevet ved en form for desentralisert produksjon. Det ser ut til at denne produksjonen i hovedsak var innstilt på å dekke lokale behov (Sauvage 2005:15-16). Den nedskalerte og lokale jernframstillingen i Midt-Norge i yngre jernalder kan ses som en parallell til merovingertidas fragmenterte bevæpningspraksis. Samtidig ser vi at volumet i jernproduksjonen i enkelte områder i Øst-Norge øker betydelig i omfang i sein vikingtid og middelalder, og at produksjonen i for eksempel Hedmark og Setesdal igjen må oppfattes som sentralt styrt i middelalder (Rolfsen 1992; Larsen 2009; Rundberget 2013:311-315). Dette kan forstås som en parallell til desentraliseringen av den militære organisasjonen som viser seg i distribusjonen av stornaust på vestlandskysten og i våpenlovene i samme periode.

8.1.3. Sammenfatning

Romertid i Midt-Norge trer fram som en utpreget ekspansjonsfase der ikke bare jordbruket produserer et betydelig grunnlag for en kostbar form for krigføring, men der råvareproduksjon og utmarksbruk ble aktivisert slik at et bredt produksjonsspekter kunne trekkes inn i det som må ha vært en økonomisk oppgangstid (Stenvik 1991, 1997; Myhre 2002:148-167). En antatt jordbrukseksponasjon og et sterkt oppsving i jernproduksjonen faller dermed sammen med en periode der krigens praksis kan karakteriseres som stor i skala og geografisk omfang, og svært godt organisert. Spørsmålet om landbruksproduksjonen stagnerer i folkevandringstid og merovingertid eller ikke er omstridt. Fra Midt-Norge har vi ingen gode data på hvordan dette forholder seg, og forfatterne av de skandinaviske landbrukshistoriene er forsiktige med å konkludere. Dette henger sammen med hvilket syn man inntar på en evnetuell folkevandringstidskrise. Ser vi kontinuitet eller brudd i landbruksutnyttelsen? Det er godt dokumentert at jernproduksjonen i Midt-Norge faller i folkevandringstid og forsvinner helt på overgangen til merovingertid. Uten å presse materialet om landbruksproduksjon i folkevandringstid, er det mulig å trekke den slutningen at krigføringen som foregikk i Midt-Norge i folkevandringstid fortsatt var kostnadskrevende å sette i gang, i og med at man fortsatt rustet ut skip til langferd og investerte store ressurser i bygging og vedlikehold av

borger. Samtidig kan det se ut til at man investerte mindre i opplæring og utrustning av mannskap i ei tid da profesjonaliseringen av krigføringen forvitret. Og det er særlig denne delen av krigføringen som kan knyttes til overskuddsproduksjon i landbruket.

I merovingertid lå investeringene i krigføringen i Midt-Norge på et svært lavt nivå. Behovet for overskuddsproduksjon til å dekke kostnadene med krigføring var lavt, i kontrast til yngre romertid og tidlig vikingtid. Vi har få data om den økonomiske situasjonen i Midt-Norge i merovingertid. En slutning om en økonomisk krise på bakgrunn av negative data vil alltid kunne kritiseres. Samtidig ser det ut til at den formen for krigføring som man holdt seg med i denne perioden var godt tilpasset en situasjon med lav økonomisk omsetning og kanskje også en befolkningsnedgang. I sein merovingertid og tidlig vikingtid kan det se ut til at dynamikken i økonomien kommer tilbake. Vi ser trolig en ny landbruksekspanasjon og befolkningsvekst, og en tilsvarende økning i utnyttelsen av utmarksressurser (Øye 2002:245, 252-253, 361ff). En ny dynamisk, økonomisk fase følges av en økning i krigføringens skala og omfang. Samtidig blir krigføringen mer aggressiv og utadvendt, og rettes etter hvert mot eksternt tilegnelse igjen. Svingninger mellom økonomisk dynamikk og stagnasjon og svingninger mellom storskala og aggressiv kontra nedskalert og defensiv krigføring ser dermed ut til å følge hverandre.

8.2. Ressursforvaltning og eiendomsstruktur

Økonomisk dynamikk og krigens praksis kan hver for seg og sammen knyttes til lokal ressursforvaltning og eiendomsstruktur. Cæsars og Tacitus' beskrivelser av germanske samfunn i tida rundt vår tidsregnings begynnelse gir et inntrykk av at kollektivt eierskap og kollektive beslutninger var framherskende. I dette eksempelet beskriver Cæsar germanske stammer i nærheten av Rhinen i det første århundre f. Kr. i ordelag som bringer tankene mot Rosseaus «edle ville» (jf. Hedeager 2001:107-108):

«Agerbrug interesserer de sig ikke for, og deres føde består overvejende af mælk, ost og kød. Ingen af dem besidder noget bestemt stykke jord eller har land, han kan kalde sit eget, men øvrigheden og lederne bestemmer år for år, hvilken og hvor megen jord der skal tildeles de enkelte slægter og grupper af beslægtede, der har fundet sammen. Året efter tvinger de dem så til at drage andetsteds hen. De giver flere forklaringer herpå. Det er, siger de, for at de ikke skal blive grebet af vanens magt og give sig til at dyrke landbrug i stedet for at føre krig; for at de ikke skal stræbe efter at erhverve sig vidstrakte landområder, og de store derved fordrive de små fra deres besiddelser; for at de ikke skal være for omhyggelige med opførselen af boliger, der kan holde vinterkulden ude; for at der ikke skal opstå noget begær etter penge, hvad der jo

gerne fremkaller partidannelser og stridigheter; for at roen og tilfredsheden hos den jævne befolkning kan bevares, når den forstår, at dens egne økonomiske vilkår ikke er forskjellige fra de mæktigstes.» (Cæsar *Gallerkrigen* 22,1-22,4, etter Lund 1993:194-196).

Tacitus skildrer germanske stammers fordeling av landbruksjord i det andre århundre e. Kr. slik (jf. Hedeager 1990:179):

«Agerland tages i brug af dem alle i fællesskap avhængig af antallet af agerbrugere, hvorpå de fordeler jorden indbyrdes efter rang. De store åbne marker letter fordelingen. Germanerne skifter de dyrkede agre ud hvert år, men alligevel er der landbruksjord tilbage i overflod. De slås nemlig ikke slidsomt med den vældige overflod af jord for at anlægge frugthaver, afgrænse markstykker eller overrisle haver. For det eneste, de fordrer af jorden, er korn» (Tacitus *Germania* 26,2-26,3, etter Lund 1993:260).

Undersøkelser av bosetningsstrukturen og landsbyer i Sør-Skandinavia viser hvordan hus og landsbyer i denne perioden var mobile innenfor avgrensa ressursområder, og at hvert enkelt hus som regel stod i omkring en generasjon, før huset og husholdet ble flyttet. Landskapet og bruken av det fikk dermed en flytende og mobil karakter (Hedeager 1990:172f; Herschend 2009:139ff). Dette kan stemme overens med Cæsars' beskrivelse av hvordan rettigheter til å drive jord ble omfordelt med jevne mellomrom. Rettigheter til å drive jorda ser ut til å ha vært knyttet til hver enkelt familie, uten at de samme rettighetene ser ut til å ha vært knyttet til et bestemt stykke jord (Hedeager 2001:107f; Herschend 2009:170). I Sør-Skandinavia, og særlig i Danmark, ser utviklingen i retning av en hierarkisering av samfunnet ut til å skje nokså raskt. Allerede i eldre romertid ser samfunnet ut til å være sterkt hierarkisert, og ressursforvaltningen knyttes trolig til de ledende slektene (Hedeager 1990). Denne prosessen kan også knyttes til en stadig mer stabil bosetningsstruktur (jf. kap. 8.4).

Vi har lite materiale som kan belyse ressursforvaltningen og eiendomsstrukturen i Midt-Norge i tida rundt vår tidsregnings begynnelse. Undersøkelsen av en gård fra førromersk jernalder på Hovde, Ørland viser at sentralpunkter og definerte gårder i alle fall fantes i enkelte områder i denne perioden (Grønnesby 1999). Gravskikken fra samme periode er sparsom, og manifestasjonene av at en elite skiller seg ut fra resten av befolkningen kommer ikke for fullt før i slutten av eldre romertid (L. Marstrander 1983; Prestvold 1999). Samtidig kan de mange tunanleggene fra eldre jernalder som er kjent langs kysten av Sørvestlandet og Nord-Norge tolkes som samlings- og tingsteder, og dermed som fysiske manifestasjoner av en kollektivt forankret beslutningsstruktur (A. B. Olsen 2005; Storli 2006). Gravmaterialet fra yngre

romertid og folkevandringstid i Midt-Norge ser ut til å representere et samfunn der det foregår en stadig sterkere hierarkisering, og der elitegrupper hever seg over andre befolkningsgrupper.

8.2.1. Hvem reiser en hær?

Frands Herschend beskriver hvordan maktkampen i Sør-Skandinavia i romersk jernalder antok to ulike former, knyttet til hver sin ideologiske innfallsvinkel: Den ene var retta mot å eie land, mens den andre var retta mot å eie slagmarken. Landeieren kunne skaffe brød gjennom eierskap til land, og kan assosieres med Frøy. Krigsherren kunne skaffe brød gjennom krigføring, og kan assosieres med Tyr. De to formene for lederskap var gjensidig avhengige og stod i et komplementært forhold til hverandre, og relasjonen landeier/krigsherre møtes i Odin, den øverste guden. I folkevandringstid mener Herschend at forholdet mellom landeier og krigsherre var antagonistisk, mens landeieren i det lange løp får et ideologisk gjennomslag mot slutten av det første årtusen etter Kristus (Herschend 2009:405).

Det er fristende å forenkle dette skjemaet ytterligere, og komme opp med en tanke om at krigsherrene rådde grunnen i romertid, at landeiere begynte å gjøre seg gjeldende i folkevandringstid, og at landeiere fikk definisjonsmakten i merovingertid (jf. Näsman 2012a:10). Men de ulike ledelsesformene var avhengige av hverandre for å vokse fram. Krigsherrer er avhengige av demografisk overskudd; store demografiske overskudd gir muligheten til å reise større hærer. Konfliktene endrer seg mot intern maktkamp der kontrollen med land blir sentral i tider der det demografiske overskuddet faller. Man skaffer seg kontroll over land gjennom å føre krig, særlig rivaliseringskrig. Denne situasjonen var trolig særlig aktuell i nettopp folkevandringstid.

Hvem var så disse krigsherrene og landeierne, og hvor fikk de mandatet sitt fra? Kollektive prinsipper i ressursforvaltning og beslutningsordninger kan følges som en betydelig og tradisjonssterk kraft gjennom den nord-europeiske samfunnsutviklingen fra romertid og fram til historisk tid (jf. A. B. Olsen 2005). Fra de skandinaviske samfunnene kommer i kontakt med Romerriket og andre samfunn på kontinentet i løpet av eldre romertid, løper det samtidig en parallell utvikling der enkeltindivider og grupper får, og griper, anledninger til å komme i en særlig posisjon og heve seg over det kollektive. En samfunnselite oppnår kontakt med en svært sterk politisk og økonomisk påvirkningskraft i Romerriket, og nettopp denne eliten har særlige interesser i å importere prinsipper som favoriserer dem selv (jf. Herschend 2005:109). Organisering og rekruttering av hærer i førromersk jernalder og eldre romertid, i det omfanget det kan ha skjedd, kan ha vært forankret i kollektive beslutningsprosesser og

organisasjonsformer. Mandatet kan i stor grad ha blitt *gitt* (jf. Tacitus *Germania* kap. 7.1). Det å motta et mandat til å reise en hær på vegne av et kollektiv må samtidig ha vært en kilde til økt status og makt. Det å ha kommando over en gruppe krigere eller en hær gir en vesentlig autoritet. I Midt-Norge kan vi se for oss en situasjon der suksessrike hærledere samler seg nok autoritet, rikdom og kunnskap til at de blir i stand til å ta sete på punkter i landskapet i hjemtraktene som ligger slik til at de kan ta kontroll over overskuddsproduksjon fra landbruket. I en slik prosess kan man bevege seg fra et *gitt* mandat til krigføring og samfunnsledelse, til et mandat som *tas*, eller til og med *tas for gitt*, på grunnlag av den maktbasen enkeltindivider kom i posisjon til å bygge opp med utgangspunkt i krigføringen. Et tatt mandat, eller et mandat som er *tatt for gitt*, gir en annen anledning til å styre rekruttering til videre krigføring med utgangspunkt i kontroll over land og over mennesker som er knyttet til dette landet. Den krigførende landeieren er i posisjon til å rekruttere krigere fra familier og eiendommer der menneskene står i et avhengighetsforhold til ham. Det kan til og med være at det var en fordel å komme i en relasjon til en bestemt krigerleder og/eller landeier, for på denne måten å skaffe seg rett til beskyttelse.

8.2.2. På hvilket grunnlag reiser man en hær?

Bevegelsen fra felles til individuelt eierskap til land beskrives av de aller fleste som en langsom prosess som innledes ved at fokus skifter fra det enkelte husholdets livsopphold i et balansert landskap, til en asymmetri mellom en enkelt dominerende gård og mange mindre gårder. I Sør-Skandinavia opptrer denne asymmetrien allerede i førromersk jernalder (Hedeager 1990:177-179; Herschend 2009:227). Deretter kan de se ut til at det foregår en akselerasjon i den sosiale hierarkiseringen, trolig knyttet til at eiendom til land gradvis blir individualisert og knyttet til arv, i tida rundt ca. 500 e.Kr. (jf. Hedeager 1990:181). Mats Widgren (1995:10) presenterer kulturgeografisk materiale fra sørvest-Sverige som indikerer at det ble økte muligheter for å hevde individuelle rettigheter til land i århundrene rundt midten av det første årtusen e. Kr. En økologisk krise presser muligens fram en omstrukturering og effektivisering av jordbruket, og i løpet av denne prosessen har

«de bästa marken (...) fått ett annat värde och (...) rätten till den har måst regleras» (Pedersen og Widgren 1998:291).

Stefan Brink har på grunnlag av svenske stedsnavn og gårdsnavn hevdet at det legges større vekt på individuelle rettigheter til land i siste halvdel av det første årtusen. I eldre jernalder

dominerer stedsnavn som ender på *-hem* og *-inge*, noe som kan referere til territorier og folk heller enn til individer,

«not something punctual in the landscape, but [with] some spatial extention where some identified people lived» (Brink 2008:94-95).

I yngre jernalder finner vi derimot stedsnavn bygd på individnavn, og stedsnavn som peker på punkter i landskapet, f.eks. dyrkbart land, gårder og hus – dette reflekterer trolig en endring i bruken av landet og eierskap til land (Brink 2008:94-95).

Dagfinn Skre har tatt utgangspunkt i tanken om at gravhauger markerer rettigheter til jord. Han finner svært få gravhauger på Romerrike i yngre romertid. Dette mener han tyder på at det fantes få, men store landeiere på Romerike i romertid, og at de som dreiv jorda ikke nødvendigvis eide den (Skre 1998:220-235). Dermed trekker han dannelsen av godsstrukturer på Romerrike helt tilbake i yngre romertid – et mønster som for så vidt kan stemme godt med Hedeagers tolkning av de samtidige forholdene i Danmark (Hedeager 1990:140-141).

Arkeologisk materiale som tyder på at man i økende grad delte inn land i parseller i Sør-Skandinavia i yngre jernalder er tolket som tegn på at man skapte enheter som kunne skifte eierskap på en helt annen måte enn tidligere tiders felles landarealer. Den nye formen for landeierskap gjorde det mulig å samle større eiendommer, og det ble mulig å eie land uavhengig av om man selv bodde på landet (Herschend 2009:257-71). Herschend mener, i likhet med Skre, at landeierskap og magnatstrukturer var godt etablert i eldre jernalder i Sør-Skandinavia. Utviklingen av magnatstrukturer fortsatte også gjennom den økonomiske tilbakegangen på overgangen til yngre jernalder. For eksempel viser diktet *Beowulf* med all tydelighet hvordan land nå var blitt en verdi som kunne gis i gave fra en hersker til hans følgesmenn (Herschend 2009:271; jf. Steuer 1989:101). Samtidig er det viktig å understreke graden av antagelser i disse slutningene, som er kritisert av historikeren Chris Wickham. Han avviser ideen om aristokratiske jordeiere i Danmark før 1000-tallet (Wickham 2005:373), og Ulf Näsman gir ham medhold i at det er vanskelig å vite sikkert om eliten baserte seg på kontroll over land eller på makt over folk uten at vi har skriftlige kilder å støtte oss til (Näsman 2012a:10).

Flere forfattere ser en sammenheng mellom utviklingen av individuell eiendomsrett til land og utviklingen fra mobil til stabil bosetning i Sør-Skandinavia (Hedeager 1988:183; Widgren og Pedersen 1998:303; Göthberg 2000:140). I løpet av denne prosessen trer hallen fram som en markør av elitens rettigheter og plikter overfor resten av befolkningen i løpet av 300-tallet

e.Kr. (Herschend 1997). Utviklingen av hallen som sosial arena løper parallelt med endringer i gårdsstruktur og grunnleggende rettigheter i romertid og folkevandringstid, og med utviklingen av storgårder og magnatgårder. Hallen er magnatgårdens grensesnitt mellom den private og den offentlige sfæren. Den frittstående hallen dukker opp i Sør-Skandinavia i yngre romertid og folkevandringstid, og etter hvert etableres det boligkvarter for gårdeieren og hans familie i hallbygningen. Dette tillegger Herschend stor vekt; hovedbygningen er nå bebodd av gårdsbestyreren mens eieren og hans familie bor i hallen. Drifta av gården kan skje uavhengig av gårdeieren. Eieren med familie kan reise mellom sine gårder og ta inn i boligkvarterene i hallbygningen på den enkelte gården. Herschend understreker hvordan denne endringen, inntredenen av magnatgårder og muligheten for å eie flere gårder enn den enkelte kan stå for den daglige drifta av, først slår rot i de nordeuropeiske og skandinaviske områdene etter Romerrikets sammenbrudd og tilbaketrekning:

«(...) we can (...) conclude that it takes the breakdown of the Roman Empire and the disappearance of the Romans from large parts of Europe to make it possible to adopt some of their most interesting economic ideas about property and how estates could be managed and used» (Herschend 2009:258-259).

8.2.3. Hvem blir rekruttert?

Lars Jørgensen mener at Sør-Skandinavias krigere i romertid langt på veg kan karakteriseres som *soldater*. Det er klart belagt at de slåss i formasjoner, og at de trolig også mottok våpen fra sine oppdragsgivere (Jørgensen 2001, jf. kap. 3.1.3.3). Vi ser konturene av en lignende form for profesjonalisering av krigerfunksjonen, særlig på leder- og offisersnivå, i det midt-norske materialet i yngre romertid. Det er grunn til å tro at i det minste en kjerne av krigere i de store og mindre hærene i yngre romertid var krigerspesialister (jf. Rygh 2007). Denne spesialiseringen skjer i utveksling med hierarkiseringen i samfunnet som foregår i løpet av den dynamiske perioden i yngre romertid. Den voksende befolkningen sammen med intensivering av jordbruket gjør en slik yrkesspesialisering blant en større del av befolkningen mulig. Det kan godt være at det å oppfostre og utruste en kriger var en rett som tillå spesielle familier – kanskje familier som kunne forsvare en slik investering gjennom overskuddsinntekter fra land som de hadde eiendomsrett til.

I merovingertid trekkes krigføringen sammen til et minimumsnivå, sentrert rundt det som alltid er kjernen i den militære organisasjonen: Krigerfølget. Byggingen av borger opphører, og det ser ut til at krigerfølget nå nærmest blir en livvakt rundt det som kan være småkonger. Betegnelsen *krigere*, slik Lars Jørgensen bruker det, ser ut til å passe på en slik form for

rekruttering. Krigere slåss for ære framfor belønning, og de kjemper som individer framfor som en gruppe. Dessuten utrunder krigere seg selv med våpen og annet nødvendig utstyr (Jørgensen 2001:10). Det kan svært godt være at eierskap til land i denne fasen blir både en forutsetning for og en følge av en posisjon i kongens følge. Eierskap til land kan bringe den nødvendige kapitalen til veie som skal til for å tilfredsstille kravene til utrustning, som i denne perioden også trolig omfatter hester. Slikt eierskap kan i neste rekke utvides gjennom gaver fra kongen (jf. Steuer 1989).

På sikt, og kanskje allerede i sein merovingertid/ tidlig vikingtid, kan det være at krigerne i kongens følge også får i oppgave å rekruttere krigere på grunnlag av det landet de disponerte. Dette ble mulig gjennom en ny befolkningsøkning og en ny intensivering av jordbruket i yngre jernalder. På denne måten kan det ha utviklet seg en hær sammensatt av ulike former for mannskap: Et profesjonisert mannskap av krigere, slik Jørgensen beskriver dem, i kongens personlige hird, som både skriver ut, lærer opp og leder *utskrevne*. Utskrevne i en hær er, ifølge Jørgensen (2001:10), utstyrt med våpen av sin leder, eller de utrunder seg selv med våpen i tråd med gjeldende lover. Like krigere kan skrives ut med basis i en relasjon der de utskrevne står i et avhengighetsforhold til de landeiende krigerne, for eksempel gjennom tildeling av rettigheter til å drive jorda. Den nye standardiseringen av våpensettet i sein merovingertid, sammen med en økende vekt på formasjonskrigføring og overregional krigføring, kan tyde på at et viktig trinn i utviklingen i retning av en utskrivningshær finnes akkurat her, i sein merovingertid og tidlig vikingtid (jf. kap. 3.7.3). Denne utviklingen minner på samme tid om utviklingen av et militarisert samfunn i det kontinentale Europa slik det er beskrevet av Edward James (1997, jf. kap. 8.6).

8.3. Samfunnsorganisasjon og territorier

Krigens praksis er knyttet til samfunnsorganisasjonen i tillegg til i samfunnets økonomiske strukturer. Som Claus Bossen viser, kan man se samfunnsorganisasjonen som en sosial maktbase på tilsvarende måte som den økonomiske strukturen og krigens praksis (Bossen 2006a). Militær organisasjon og samfunnsorganisasjon har mange berøringspunkter og er gjensidig avhengige. De to mest framtreddende modellene for samfunnsorganisasjon i Skandinavia i jernalderen, høvdingdømmemodellen og personforbundsmodellen, legger vekt på helt forskjellige aspekter i sin søken etter å forstå jernalderens samfunn. Ikke minst legger modellene ulik vekt på betydningen av politiske territorier (jf. kap. 2.2). Dette spørsmålet er av sentral betydning for en tolkning av den militære organisasjonen i perioden, så vel som for en tolkning av selve målsetningen bak krigføringen.

I Midt-Norge i eldre og yngre romertid er tre ulike, men innbyrdes avhengige fenomener på hvert sitt vis eksempler på tiltak som krever en organisasjon som hever seg over en familie- eller klanstruktur: Krigføring, kommunikasjon og jernframstilling. De tre ulike feltene krever alle en omfattende organisasjon, og vi kan ikke se bort fra at organiseringen av de tre feltene har trukket veksler på hverandre. Krigføring er avhengig av kommunikasjon og av råvarer til våpenproduksjon, jernframstillingen er avhengig av transport og finner sin omsetning styrt av krigføringens behov, og kommunikasjonen legger til rette for krigføring så vel som råvaretransport. Omfanget og karakteren av hvert av disse tre feltene i eldre og yngre romertid, og delvis også i folkevandringstid, tyder langt på veg på at alle var sentralt organisert. Men hva bestod det sentrale i? Var det et sentralt geografisk punkt i forhold til et territorium, slik man vil se for seg i en høvdingdømmemodell der man samler redistribusjon av varer på et geografisk gunstig punkt, kontrollert av en høvding? Eller var det sentrale helt enkelt en person som var relativt mobil i landskapet, og som var sentral i kraft av sine relasjoner til menneskene i et landskap som ikke kjente noen definert geografisk avgrensning? Svaret på disse spørsmålene må trolig inneholde elementer fra begge modellene. Som en del av sin tolkning av bebodde borger i Sverige, mener Michael Olausson at

«The forts functioned within loosely coherent territories that were more or less culturally defined. In some areas, such as parts of the Mälaren valley, Öland, parts of Östergötland and southern Norrland, it is possible that in specific situations forts served as power centres and defensive foci for various expanding political groups striving to achieve hegemony or defence against external threat (...) A fort such as Runsa in Uppland with its traces of internal domestic buildings, an associated cemetery, and strategic position adjacent to an important waterway, could have dominated a larger area in some periods – comparable to the territory or *'folkland'* of Attundaland. Ambition for power and hegemony over other 'groups' and thereby territories, could have been realised by alliances and political diplomacy, as much as by military precedence and domination» (Olausson 2009:38).

Dermed skisserer Olausson et influensområde, nødvendigvis med en geografisk avgrensning, som på grunnlag av den politiske og militære situasjonen likevel er flytende og omskiftelig. På lignende vis avviser Dagfinn Skre tanken om at borgene på Romerike ble bygd med tanke på territorielt forsvar. I stedet forstår han dem som forsvarspunkter for lokale krigsherrer (Skre 1998:285ff). Folkevandringstidas borger ser ifølge Åsa Wall (2002, 2003) ut til å være forankret i en mobil landskapsoppfattelse der bevegelse gjennom landskapet er en viktigere mental rettesnor enn kontroll med landskapet fra et sentralt punkt. Samtidig kan borgene

forstås som uttrykk for et trinn i en prosess der en sterkere tendens til territoriehevdning og grensemarkering gjør seg gjeldende.

En maktbase som etableres på grunnlag av ressursutnyttelse må nødvendigvis knyttes opp til en form for rettighetstenkning. Rettigheter til ressurser må forankres geografisk, i og med at ressursene ikke er mobile. Samtidig er det rom for mobilitet og fluktusjon i et system der slike rettigheter fortsatt har kollektive aspekter knyttet til seg. Det krever tid å arbeide inn individuelle og arvede rettigheter til ressurser i et system som er strukturert rundt kollektive rettigheter. Som et eksempel er allemannsretten i norsk og skandinavisk utmark en form for kollektiv rett som fortsatt er levende, og som har lang historie (jf. Brox 2001:13).

Den *desentraliserte* militære organiseringen vi aner konturene av, kanskje så tidlig som i sein merovingertid / tidlig vikingtid, er derimot klart avhengig av etablerte politiske territorier og en sentralisert politisk makt. Selv om kongeinstusjonen var mobil langt opp i tidlig middelalder, ble de politiske territoriene stadig klarere definert ettersom statene vokste fram i Sverige og Norge i løpet av vikingtid. Faktisk framstår både krigføring, jernframstilling og til dels også kommunikasjon som desentralisert i yngre jernalder i Midt-Norge. I en situasjon der menneskene i større grad er knyttet til jorda, gjennom egen eiendomsrett eller gjennom avhengighetsforhold til en jordeier, kan sentralmakten begynne å knytte inntekter og kontroll til land og regioner i tillegg til mennesker. Først da er man i en situasjon der man kan desentralisere bestemte oppgaver, slik som rekruttering av krigere, våpenutrustning og mobilisering i leidang.

Det kan dermed se ut til at det skjer en bevegelse fra organisering gjennom personforbund til organisering gjennom territoriell kontroll i løpet av vår undersøkelsesperiode i Midt-Norge. Denne bevegelsen skjer i utveksling med en bevegelse fra et mobilt landskapsperspektiv, der bosetning, landskapsbruk og ressursutnyttelse knytter seg til folk som er bevegelige i landskapet, til et mer stabilt landskapsperspektiv, der bosetning, landskapsbruk og ressursutnyttelse knytter seg til folk som holder seg til samme punkt i landskapet gjennom generasjoner. Prosessen skjer trolig også i utveksling med en bevegelse fra kollektive former for beslutninger og entrepriser til beslutningsprosesser og entrepriser som knytter seg til personer som kan hevde større makt enn andre på grunnlag av eiendom til land. Samtidig er det slik at verken forholdet mellom personforbund og territoriekontroll, mellom mobil og stabil landskapsutnyttelse, og mellom kollektive og individuelle beslutninger og entrepriser er gjensidig utelukkende. Det vil alltid finnes elementer fra hver modell i en samfunnsstruktur.

8.4. Kommunikasjon og geografisk mobilitet

Bevegelse i landskapet er en grunnleggende forutsetning for det første for krigens praksis, og for det andre for måten man reiser og rekrutterer hærer på. Et samfunn med en godt utbygd infrastruktur og gode kommunikasjoner har gode forutsetninger for å føre overregionale kriger. Det har også gode forutsetninger for å overføre impulser til omkringliggende samfunn, og å motta slike impulser selv. Krigføring er et særlig dynamisk felt for utveksling av kulturelle og teknologiske impulser. Samfunn med en mobil bosetningsstruktur vil også føre kriger, reise hærer og rekruttere krigere på andre måter enn samfunn med en mer stabil bosetningsstruktur. Betydningen av den mobile bosetningsstrukturen blant østgermanske stammer på 300- og 400-tallet e.Kr. kan for eksempel neppe overdrives (jf. Hedeager 2011:33-37).

Stornaustufter fra norskekysten og Midt-Norge viser at man holdt seg med roskip som kan ha vært like store som Nydamskipet, og at man tok vare på investeringene som disse skipene representerte ved å bygge naust som kunne huse dem gjennom vinteren (kap. 5). Spredningen av våpengraver i det midt-norske landskapet viser at kommunikasjonsårene som førte fra lavlandet til fjelloverganger og til videre kommunikasjon med andre landsdeler ble sentrale for krigføringen i yngre romertid (fig. 3.12). Den geografiske fordelingen av borger tyder også på at kommunikasjonsårer mellom bosetningsområder og produksjonsområder var viktig, i tillegg til lokale kommunikasjonsårer innenfor og mellom bygdesamfunn (kap. 4). Det arkeologiske materialet viser at man investerte betydelige ressurser i ferdsel, kommunikasjon og infrastruktur i det midt-norske samfunnet i yngre romertid og godt inn i folkevandringstid. Dette faller sammen med et bilde av en periode med en livlig kommunikasjon og kulturutveksling som i all hovedsak vender seg mot det økonomiske, kulturelle og politiske kraftsentrumet som fantes i Romerriket (jf. kap. 8.5). Importgjenstander i gravene viser at Romerriket var en kraft som trakk til seg kommunikasjon og kontakt helt fra Mellom-Skandinavia (jf. fig. 8.2). Stornaustene i det midt-norske materialet kom til for alvor i yngre romertid, og holdt seg i bruk gjennom hele folkevandringstid. Dette kan tyde på at kommunikasjonen over lange avstander med utgangspunkt i Midt-Norge var levende gjennom folkevandringstid. Samtidig faller romersk import i midt-norske graver nesten helt bort i folkevandringstid, i takt med at Vestromerriket går i oppløsning (jf. fig. 8.2). Store investeringer i romertidas og folkevandringstidas krigføring må ha vært knyttet til rekruttering og utrustning av hærer til langfart. I merovingertid ser det ut til at Midt-Norges stornaust forsvinner. Båtene man brukte i denne perioden ble trolig mindre, representerte mindre

investeringer og krevde ikke det samme vedlikeholdet som de store roskipene i eldre jernalder. Med mindre skip følger det mindre rekkevidde og mindre omfang i kommunikasjonen med omverdenen. Investeringene i krigføring og kommunikasjon faller betydelig på overgangen til merovingertid. Dette betyr ikke at overregionale og regionale kontakter mister sin betydning fullstendig, men i merovingertid tyder alt på at overregional kommunikasjon var forbeholdt svært få. I sein merovingertid og tidlig vikingtid ser det ut til at den langtrekkende kommunikasjonen øker igjen. I vikingtid ser vi de første stornaustene komme tilbake på Vestlandet – skipene blir igjen store og egnet for langferd, og de representerer igjen betydelige investeringer.

I tider med økonomisk dynamikk og medgang, som i eldre og yngre romertid og sein merovingertid / tidlig vikingtid, ser vi dermed at kommunikasjonen er langtrekkende og livlig. En stadig kontakt med omverdenen er både med på å bidra til den økonomiske dynamikken, og til å styrke den regionale og lokale identiteten i møtet med andre land og folk. I tider med politisk urolighet og økonomisk stagnasjon ser det derimot ut til at den utadvendte aktiviteten innskrenkes.

Geografisk mobilitet kjennetegner mange av de nord-europeiske samfunnene i førromersk jernalder. Flere av de klassiske kildene, for eksempel Cæsar og Tacitus, knytter germanske stammers mobilitet til kveghold. En landbruksøkonomi med vekt på kveghold går godt sammen med åpne, ekstensivt utnyttede kulturlandskap og en mobil og samtidig egalitær samfunnsform (jf. Hedeager 1998:159; Andersson og Herschend 1997:121; Myhre 2002:143-148). Kveg er dessuten en lett omsettelig form for verdi, som er tilgjengelig for plyndring. Germanske, mobile samfunn rundt begynnelsen av vår tidsregning hadde ifølge de samme klassiske kildene betydelige militære trekk. Om mobilitet var en norm med dype røtter i enkelte germanske samfunn, ser det ut til at særlig samfunnene i vest opplevde en økende grad av stabilitet i bosetningsstrukturen fram gjennom eldre jernalder. Dette kan knyttes til en økonomisk basis i landbruk i tillegg til kveghold, som fordrer en mer stabil bosetningsstruktur, og kan også knyttes til en tidligere territorie- og statsdannelse i vestlige deler av Nord-Europa enn i øst (f.eks. Hedeager 1990). En større grad av stabilitet i bosetningen og landbruket fører også til en sterkere lagdeling i samfunnet, og etter hvert en hierarkisk samfunnsstruktur. Det henger også nøye sammen med utviklingen av individuell eiendomsrett (jf. kap. 8.2). Nærheten til og påvirkningen fra Romerriket bidro trolig med inspirasjon til utviklingen av et stabilt og hierarkisk samfunn. Tilsvarende, stabile samfunnsstrukturer finnes også i området nord for det vest-Europeiske området, for eksempel

på Öland (jf. Herschend i Andersson og Herschend 1997:119ff). Samfunn med en mobil bosetningsstruktur krever en mobil og offensiv form for militær organisasjon, mens samfunn med en stabil bosetningsstruktur i større grad krever en defensiv strategi og etter hvert en form for grenseforsvar. Mulighetene for *sosial mobilitet*, evnen til å bevege seg mellom mer eller mindre definerte nivåer i et samfunnshierarki, burde dermed være større i et mobilt og egalitært samfunn med en nokså flat samfunnspyramide og mindre utviklede hierarkiske strukturer, enn i et stabilt og stratifisert samfunn med en brattere samfunnspyramide og etablerte hierarkiske strukturer. Innføring av arverettigheter til land må ha bidratt til å innskrenke mulighetene til sosial mobilitet.

8.5. Romerriket og etterfølgerstatene

Betydningen av samhandlingen mellom de skandinaviske samfunnene og Romerriket og etter hvert dets etterfølgerstater på kontinentet for samfunnsutviklingen i siste del av eldre og første del av yngre jernalder kan neppe overdrives. Ikke minst er betydningen av den kulturelle, politiske og økonomiske utvekslingen med omverdenen stor for krigens praksis (jf. Hedeager og Tvarnø 2001; Fischer 2005; Lindbom 2006; Herschend 2009). Forfattere som Svante Fischer og Peter Lindbom framstiller Romerriket som en imperialistisk makt i jernalderens Europa, og ser den sosiale, økonomiske og politiske utviklingen i det frie Germania som et resultat av kulturell påvirkning fra Romerriket. Fischer bruker begrepet *kleptokrati* om eliten både i det seinromerske og de samtidige germanske samfunnene - der de få hever seg over de mange på grunnlag av en kontinuerlig rivalisering om personlig status og økonomisk vinning:

«Kleptocracy does not arise out of a vacuum – it is a socioeconomic structure that has an origin in the hegemonic ideology of an imperialist state. This ideology is expressed linguistically in a technolact adapted to fit a given situation. The technolact is summarized in a doctrine, a simplified mode of behavior. The doctrine is then passed on by means of education and imitation onto a dependent territory. It gives rise to a different, but equally dependent ideology. Kleptocratic behavior is reproduced and passed on by means of a professional practice of an even more crude imitative nature. Kleptocrats have been taught and trained to behave in a certain way, usually in an imperialist repressive state apparatus dedicated to the exploitation of a distant geographic area. The kleptocratic ideology may often claim to be an independent creation but has its roots in the former hegemonic ideology. This is something it actively seeks to deny. It looks back to the past while rejecting it» (Fischer 2005:121).

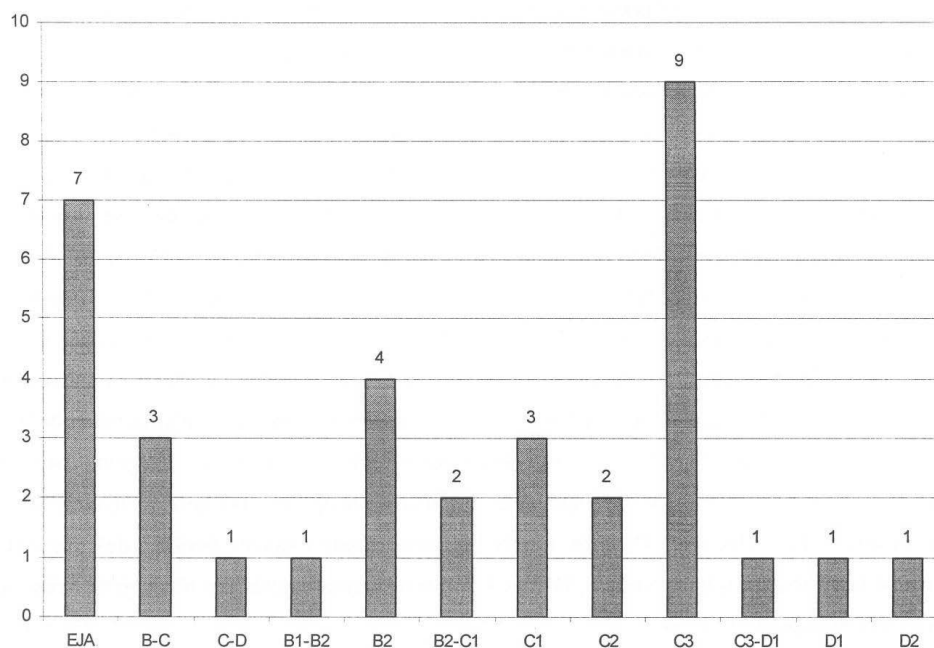
Fischers beskrivelse av hvordan de germanske kleptokratene formes og henter direkte inspirasjon og opplæring i det seinromerske militære apparatet faller sammen med tanken om

diffusjon av praksis slik vi finner den hos praksisteoretikerne (f.eks. Shove og Pantzar 2005), men tanken er langt mer omfattende i det den finner opprinnelsen til kleptokratiet, og dermed til «the regression of society under a criminal social order» - i kontakten med det imperialistiske Romerriket (Fischer 2005:151; jf. Carnap-Bornheim og Ilkjær 1996; Jørgensen 2001; Lindbom 2006).

Sett fra et skandinavisk synspunkt bærer utvekslingen mellom skandinaviske samfunn og de skiftende samfunnene og statsmaktene på kontinentet gjennom siste del av eldre jernalder og første del av yngre jernalder preg av det Herschend omtaler som *ekstern tilegnelse* (Herschend 2009:294). Hos Herschend omfatter begrepet for det første ekstern tilegnelse av *verdier* gjennom plyndring, militærtjeneste og leiesoldatoppdrag, kanskje med hele hærer. For det andre omfatter det tilegnelse av *kunnskap* gjennom aktiv krigføring og deltakelse i militære operasjoner sammen med romerske og germanske styrker. Slik kunnskap er sentral i Fischers beskrivelse av det germanske kleptokratiet. Den nye eliten baserer sitt hegemoni på en kunnskap om hvordan man kan tilegne seg verdier og knytte til seg lojalitet gjennom krigføring (Fischer 2005:121-124). Herschend bruker *ekstern tilegnelse* først og fremst i sammenheng med en diskusjon av betydningen av skandinavisk deltagelse i militære operasjoner på kontinentet i eldre og yngre romertid. I vår sammenheng er det interessant å se på ekstern tilegnelse i et langtidsperspektiv. Hvordan utvikler betydningen av ekstern tilegnelse i skandinaviske samfunn seg gjennom romertid, folkevandringstid, merovingertid og tidlig vikingtid?

Jeg har tidligere diskutert ekstern tilegnelse av *verdier* som en sentral drivkraft bak skandinavisk krigføring i eldre og yngre romertid og i folkevandringstid. En krigerøkonomi, basert på tilegnelse av verdier gjennom plyndring, eller på utveksling av varer som var tilegnet gjennom plyndring, preget skandinavisk økonomi langt inn i vikingtid. Et av målene med krigerøkonomien var å skaffe gjenstander og verdier som egnet seg som gaver i en gave-givende prestisjeøkonomi (jf. Hedeager 1990:91-93, 1994).

Romersk import i gravmaterialet fra Midt-Norge fra eldre og yngre romertid indikerer omfanget av den eksterne tilegnelsen av verdier i perioden (L. Marstrander 1983; T. Johansen 2003). Torkel Johansens oversikt over importgjenstander i graver i Trøndelag viser et kronologisk høydepunkt i i siste del av yngre romertid (T. Johansen 2003:62, fig. 6.1, se fig. 8.2).

Figur 8.2: Importgjenstander i graver i Trøndelag fordelt kronologisk. Etter T. Johansen 2003:62.

I folkevandringstid faller antallet importerte gjenstander i gravene i Trøndelag dramatisk. Samtidig kan vi se et oppsving i lokal produksjon av smykker og statussymboler, parallelt med utviklingen av et sær-skandinavisk symbolspråk som blir særlig viktig i utsmykningen av gjenstander som nå tar over som symboler for eliten etter at tilførselen av romersk import opphører (Hedeager 2011:61-134). Dette skjer i en situasjon da Vestromerriket er stadig mer presset, og til slutt faller sammen og trekker sine styrker tilbake fra Limes. Grunnlaget for Midt-Norges og Skandinavias innhenting av eksterne verdier gjennom gaveutveksling med eller plyndring i Sør-Skandinavia, eller gaveutveksling med, plyndring av eller tjeneste for Romerriket eller Romerrikets konkurrenter i grenseområdene i Europa, faller bort. Ekstern tilegnelse av verdier med opphav i Romerriket og Romerrikets grensesoner som eksistensberettigelse for skandinavisk krigføring forsvinner. Dette gir opphav til en prekær situasjon for samfunn der økonomi og organisasjon har tilpasset seg til ekstern tilegnelse av verdier gjennom flere hundre år (jf. Herschend 2009:294). Det er i denne situasjonen at kleptokratiet for alvor vinner fram i de skandinaviske samfunnene (jf. Fischer 2005).

Omveltningene i folkevandringstid førte ikke til at de rikeste gravene mistet sin overregionale orientering, men den overregionale orienteringen ble betydelig tonet ned. De rikt utstyrte

våpenggravene på Hol og Veiem i sein folkevandringstid og på Torgård i tidlig merovingertid er alle forsynt med gjenstander som viser overregionale kontakter (Farbregd 1980; Bryn 2011; Ledsten 2011; Hongset 2012), men dette blir i stadig sterkere grad unntak fra normen. Inntektene bak prestisjegjenstandene i de rikeste gravene fra folkevandringstid kom trolig i stadig mindre grad fra ekstern tilegnelse av verdier og i økende grad fra intern rivalisering om verdier.

Det finnes ingen fullstendig sammenstilling av merovingertidas gravmateriale i Midt-Norge eller Trøndelag, men inntrykket fra våpenggravene er at merovingertidas overregionale kontakter i midt-norske graver viser et begrenset omfang. Det er bare Torgårdgrava som viser uttalt overregional kulturell kontakt (Ledsten 2011:94-96). Øvrige graver ser ut til å være sparsomt utstyrt med gjenstander med overregional opprinnelse. Sammenholdt med den lave representasjonen av våpen i tidlig merovingertids graver, tyder dette på at ekstern tilegnelse av verdier ikke var et sentralt trekk ved merovingertidas samfunn i Midt-Norge. Denne tendensen snur i siste del av merovingertid og tidlig vikingtid. Antallet våpengraver øker betydelig, og våpentypene i gravene knytter seg til en kontinental tradisjon. Etter hvert kommer gjenstander med eksotisk opphav inn i gravene. Stats- og bydannelser på de britiske øyene og kontinentet trekker på ny til seg skandinaver som er ute etter ekstern tilegnelse av verdier. Den nye handelsøkonomien åpner for et bredere spekter av måter å utveksle varer på, selv om krigerøkonomien der man tilegner seg verdier ved bruk av eller under trusler om vold, rår grunnen langt inn i vikingtid (Christophersen 1989; Hedeager 1994). Etter hvert blir likevel nøytral handel basert på pengeøkonomi et alternativ til krigerøkonomiens plyndring, tributt og gaveutveksling.

Med den eksterne tilegnelsen av verdier fulgte også tilegnelse av *kunnskap*. Ekstern tilegnelse av kunnskap er en forutsetning for utviklingen av krigens praksis i Skandinavia gjennom siste del av eldre og første del av yngre jernalder. En illustrasjon av betydningen av ekstern tilegnelse av kunnskap finnes i Svante Fischers beskrivelse av det germanske kleptokratiet i siste del av eldre jernalder (se over, Fischer 2005:121). Ekstern tilegnelse av kunnskap kan også sammenlignes med praksisteoretikernes diffusjon av praksis (jf. Shove og Pantzar 2005).

8.6. Militarisering av samfunnet

Historikeren Edward James definerer militarisering på følgende måte:

«By ‘militarised society’ I mean a society in which there is no clear distinction between soldier and civilian, nor between military officer and government official; where the head of state is also commander-in-chief of the army; where all adult free men have the right to carry weapons; where a certain group or class of people (normally the aristocracy) is expected, by reason of birth, to participate in the army; where the education of the young often involves a military element; where the symbolism of warfare and weaponry is prominent in official and private life, and where the warlike and heroic virtues are glorified; and where warfare is a predominant government expenditure and/or a major source of economic profit (...)
Militarisation does not necessarily imply a high degree of violence; it is a matter of structure rather than quantity » (James 1997:19).

Det kan se ut til at James har tatt for seg de barbariske etterfølgerstatene i Europa for å komme fram til denne definisjonen. De frankiske, merovingiske og karolingiske kongedømmene kler definisjonen godt. De kler også Fischers karakteristikker som kleptokratier, og Fischer (2005:121) peker på at definisjonen av *kleptokrati* til en viss grad overlapper konseptet *det maritale samfunn* (jf. James 1997).

Andre samfunn kan svare til ett eller flere av kriteriene i definisjonen, uten at det gjør dem til militarisererte eller martiale samfunn slik James ser det. Eksempelvis mener han at germanerne på Tacitus’ tid ikke var militarisererte i samme grad som germanerne i de barbariske kongedømmene i det femte og sjette århundre:

«Warfare was certainly significant, and weapons played a role in ceremonies (for instance a young man receives a shield and a spear as a symbol of adulthood), but long periods of peace were known among them, and, a crucial difference, their warleaders and their kings were not the same people» (James 1997:20).

Særlig to historiske bevegelser – migrasjonene, som i seg selv var sterkt militært preget, og barbarenes deltakelse i den romerske militærmaskinen – må ha styrket de militære elementene i de germanske samfunnene, hevder James. Militariseringen i det seinromerske samfunnet foregikk både i de barbariske kjerneområdene og i sterkere romaniserte områder som Spania og Italia. Det romerske samfunnet var i utgangspunktet preget av en streng deling mellom den sivile og den militære sfæren, men i seinantikken ses mange tendenser til en oppløsning av dette skillet og dermed til en økende militarisering av den romerske befolkningen. Bernard Bachrach finner også en bakgrunn for merovingernes militære organisasjon i militariseringen av det seinromerske samfunnet. Bachrach ser den seinromerske militariseringen i sammenheng med et økt fokus på befestninger og befestede byer i seinromerriket. Byenes

befolkning måtte forsvare bymurene, og ble militarisert gjennom dette (Bachrach 1997, se også L. I. R. Petersen 2011). Slik Bachrach ser det, overtok frankerne denne strategien og tankegangen. Seinantikkens byer fortsatte med å være holdepunkter for forsyninger, kontroll, koordinering av sikkerhet og etterretning, og å være festninger med tilhørende mobile styrker, også under frankerne. Bybefolkningen ble i stadig økende grad engasjert i byenes forsvar ved den tiltagende beleiringskrigføringen. Bachrach legger til at

« (...) civilians of means, regardless of their ethnic backgrounds, had military obligations that went well beyond participation in the local defence, i. e. they were called upon for expeditionary service» (Bachrach 1997:28).

Slike utskrevne krigere skulle skaffe egne våpen, rustning, transport og dekke utgifter til livsopphold for krigføring i inntil 6 måneder hvert år. På denne måten kunne de barbariske kongedømmene trekke på alle deler av befolkningen: Bybefolkningen måtte trå til i forsvarskrig. Bemidlede kunne skrives ut ved behov, og aristokrater med godseiendommer kunne gjøre tjeneste i den profesjonelle hæren, eller hirden, som samlet seg rundt kongens person. Prosessen hvorved frankiske og visigotiske aristokrater ble landeiere – etter modell av det romerske aristokratiet – foregikk dermed sammenvevd med militariseringen av det barbariske samfunnet. Deler av godssamlingene kan ha kommet aristokratene i hende som gjengjeld for militære tjenester til deres herrer. Militær suksess lå bak kongenes så vel som aristokratenes posisjon i samfunnet (James 1997:20; jf. Steuer 1989):

«Joining a warband of a Germanic king may well have meant joining that king's people, both in the perception of other people and in one's own perception; thus the militarisation of the Roman populace, or a proportion of it, went hand in hand with the ethnogenesis of a Germanic people» (James 1997:21).

I følge disse historikernes synspunkter ser vi dermed en økende militarisering av de germanske samfunnene fra Tacitus' tid og framover. Vi kan ikke uten videre overføre denne tanken fra de germanske samfunnene på kontinentet til de skandinaviske samfunnene fra begynnelsen av vår tidsregning og fram til tidlig vikingtid. Det arkeologiske materialet vi rår over kan ikke gi direkte svar på om man i Midt-Norge i eldre og yngre romertid hadde konger som ikke var hærledere, og omvendt. Det kan heller ikke si mye om hvem som hadde rett eller plikt til å bære våpen, eller om alle unge ble lært opp i krigføring. Derimot ser det klart ut til at krigførings- og våpensymbolikk var viktig, ikke minst i døderitualer. Det ser også ut til at krigføring var en sentral kilde til økonomisk vinning. Selv om vi ikke kan utelukke at

samfunnets ledere også var hærledere, og at en privilegert samfunnsgruppe var forpliktet til å delta i hæren ut fra fødselsstatus i yngre romertid, kan vi slå fast at disse forholdene endrer seg betydelig flere steder i Skandinavia i folkevandringstid, andre steder seinest på overgangen mellom folkevandringstid og merovingertid. I denne fasen tyder mye på at lederskap i samfunnet i økende grad faller sammen med militært lederskap. Det kan også se ut til at militær tjeneste knytter seg spesielt til et aristokrati, og at utviklingen av godseiendommer skjer i utveksling med suksess i militær tjeneste. Dermed skjedde det en betydelig militarisering av samfunnet i Midt-Norge på overgangen mellom folkevandringstid og merovingertid.

8.7. Oppsummering

Om vi ser på eldre og yngre romertid under ett, og kontrasterer denne perioden med sein merovingertid og tidlig vikingtid, er det mulig å skjelve både likheter og forskjeller mellom krigens praksis og krigens rolle i de økonomiske og politiske maktnettverkene i de to periodene. De ulike trekkene kan framstilles skjematisk:

Romertid:	Vikingtid:
Kollektivt lederskap	Individuelt lederskap
Lojalitet til et fellesskap	Lojalitet til en konge
Rekruttering på grunnlag av lojalitet til fellesskapet?	Rekruttering på grunnlag av asymmetriske relasjoner?
Sentralisert organisering	Desentralisert organisering
Profesjonalisering	Militarisering
Rekruttering fra befolkningsoverskudd	Rekruttering fra befolkningsoverskudd
Flat samfunnspyramide	Spiss samfunnspyramide

I et slikt dikotomisk skjema blir ulikhetene mest iøynefallende. Samtidig er det viktig å være klar over at et par grunnleggende forutsetninger ser ut til å være fellesnevnerne for krigføring i romertid og vikingtid. For det første gjelder dette *omfanget* av krigføringen. Krigens skala, både med hensyn til det mulige antallet involverte krigere i et slag, og med tanke på den geografiske rekkevidden, er stor både i romertid og i vikingtid. Samtidig skal vi være klar over at vikingtidas krigføring etter hvert trolig overgår omfanget av romertidas krigføring mange ganger. Krigføringens omfang henger sammen med den andre likheten, som ligger i *rekrutteringsgrunnlaget*. Dette finnes i et befolkningsoverskudd som trolig finnes i romertid

så vel som i vikingtid. Spørsmålet er om måten man rekrutterer på kan sammenlignes i romertid og vikingtid. Dette spørsmålet er det vanskelig å komme med et godt fundert svar på, men jeg vil likevel antyde at rekrutteringen i romertid var basert på en lojalitetsfølelse overfor et fellesskap, representert ved hærlederen, mens lojaliteten i vikingtid var rettet mot kongen som person. Et høyt *investeringsnivå* er et tredje fellestrekk mellom romertidas og vikingtidas krigføring. Men ved *organiseringen* av disse investeringene og av krigføringen generelt, begynner forskjellene virkelig å gjøre seg gjeldende. Mens romertidas krigføring ser ut til å ha vært sentralt organisert, og trolig i økende grad sentrert rundt hærleder med krigerfølger og det som må ha vært forløperne til politiske og økonomiske territorier, er de politiske og økonomiske territoriene såpass etablert i vikingtid at den militære organisasjonen kan knyttes til en desentralisert administrasjon og skattlegging av disse territoriene. Samfunnspyramiden i vikingtid er også mye brattere enn i romertid, og avstanden mellom konge og utskrevne krigere i vikingtid var trolig betydelig større enn avstanden mellom hærleder og kriger i romertid.

Folkevandringstid og merovingertid står i kontrast til romertid og vikingtid med tanke på krigens skala og geografiske omfang, investeringer og organisasjon. Denne perioden representerer et sammenbrudd og en bølgedal for krigføringen med hensyn til disse størrelsene. Samtidig ser det ut til at den ideologiske og rituelle investeringen i krigføringens symbolikk understrekes i særlig stor grad i denne perioden (jf. Härke 1997c). Kimen til sammenbruddet ligger i romertidas oppsamling av rikdom og makt hos enkelte personer, og i Vestromerrikets fall. Sammenbruddet utsettes av folkevandringstidas eliteklasse gjennom en opprettholdelse av den krigerske aktiviteten som til slutt bryter sammen. Omorganiseringen av jernalderssamfunnet ser deretter ut til å skje på den rykende asken av folkevandringstidas krigervesen. I merovingertid fører man krig på et nytt økonomisk og politisk grunnlag: Rekruttering basert på territorier og landeiendommer. Et sentralt poeng i denne omformingsprosessen er at krigerfølgene, slik de utvikler seg på 400-tallet i tilknytning til hallen og borgene, overlever krisen i krigens praksis på 500- og 600-tallet. Dette skjer ikke minst gjennom en storstilt ideologisk og rituell investering i krigersymbolikk, slik det kommer til syne både i ikonografi og poesi (jf. Hedeager 2011). Krigerfølget slik det avtegner seg i slutten av eldre jernalder holder en framtrædende posisjon i de nord-Europeiske samfunnene helt fram til utviklingen av adelskapet (jf. Steuer 2006).

Kapittel 9: Avslutning

Krig er, så politisk ukorrekt det enn høres ut, ei sentral kraft i utviklingen av samfunn. Krig fungerer som kontaktskaper mellom samfunn, og som kulturutvekslingsarena, selv om fortegnen for kontaktskapingen og kulturutvekslingen er negativt. Omfanget av krigens kostnader i form av lidelse, nød og vanskjebner er enormt og uforståelig, både i vår samtid og i forhistorisk tid. Samtidig kan vi ikke underkjenne at krig og krigføring er sentrale maktfaktorer og sterke drivkrefter i samfunnsdynamikken.

I denne avhandlingen har jeg først og fremst undersøkt krigens praksis. Materielle, arkeologiske vitnesbyrd om krigføring i siste del av eldre jernalder og første del av yngre jernalder har stått i sentrum for en studie der vekten har ligget på handlingsaspektet i krigføringen. Hvordan har de enkelte våpnene blitt brukt? Hva slags krigføring kan våpenkombinasjonene vitne om? Hvordan har man brukt borgene, og hva slags form for krigføring kan de ha inngått i? Gjennom å stille disse spørsmålene har jeg kommet nærmere en forståelse av hvordan man kan ha kjempet sine kamper når det kom så langt som til organisert voldsbruk i tida mellom 100 og 900 e.Kr. i Midt-Norge. Men svarene kan ikke tolkes isolert ut fra en analyse av det arkeologiske materialet. Man må også ta i betraktning hvilke endringer samfunnet som helhet gikk gjennom, og hvordan disse endringene kan ha spilt sammen med endringene i krigens praksis. På grunn av avstanden i tid og kildenes natur kan endringer i forhistorisk tid ofte forstås som strukturelle, nedfelt i demografi, økonomi, religion og politikk. En slik strukturell endring som har hatt stor betydning for min forståelse av krigens praksis, er utviklingen av et stadig mer hierarkisk samfunn i Midt-Norge og Skandinavia gjennom siste del av eldre og første del av yngre jernalder. Et element i dette som har vært sentralt for min framstilling og tolkning, er den stadig sterkere individualiseringen av lederrollen. Dette kan forstås som prosesser som svinger på Fernand Braudels lange bølgelengde (Braudel 1949, 1980 [1969]). En annen endringssekvens som har hatt betydning for min forståelse av krigens praksis, er det jeg oppfatter som en økonomisk og trolig også demografisk regresjon i Skandinavia i århundrene etter Vestromerrikets sammenbrudd. Jeg har ikke kommet fram til noen mer omfattende forståelse av årsakene til denne regresjonen, men jeg mener at jeg har klart å vise hvordan en fragmentering av krigens praksis følger, og kanskje til og med ligger i forkant av, en mulig folkevandringstidskrise i Midt-Norge. Den økonomiske og demografiske ekspansjonstida i yngre romertid, fulgt av kontraksjonen i sein folkevandringstid og tidlig merovingertid og den nye ekspansjonen i sein merovingertid og tidlig vikingtid, er en bevegelse som svinger på Braudels mellomlange

bølgelengde. Krigens praksis, slik jeg har studert og presentert den, har svært klare handlingsaspekter i seg, og kan i stor grad karakteriseres som en serie hendelser av Braudels evenement-form. Hva kjennetegner vel et historisk evenement mer enn et stort og avgjørende slag? Eller for den saks skyld en beleiring av en borg eller en storming av en hall? Samtidig er det i dynamikken mellom krigens praksis og samfunnets strukturer, og i dynamikken mellom krig som evenement og den langsomme, historiske utviklingen av en ledermentalitet sammen med de mellomlangsomme økonomiske og demografiske svingningene, at spenningen i det arkeologiske materialet jeg har tatt for meg ligger. I et langtidsperspektiv kan krigens evenementer knyttes til, og forstås på bakgrunn av, langsomme strukturer. I det samme langtidsperspektivet kan vi komme nærmere inn på aktørers handlingsrom, og ikke minst aktørenes motivasjon, slik de fastsettes av rammene av de samfunnsstrukturene de agerer innenfor (jf. Bossen 2006a). Slik kan vi synliggjøre politiske og økonomiske forhold, sammen med utvekslingsforhold med omverdenen, som viktige elementer i strukturene som de krigførende aktørene handler innenfor. Det er i møtet mellom strukturer og aktører at selve handlingen, i denne sammenhengen krigens praksis, trer fram som det feltet der strukturer og aktører påvirker hverandre gjensidig (jf. Giddens 1984:25).

I kapittel 7 analyserte jeg krigens praksis i Midt-Norge i tråd med Claus Bossens første analytiske nivå i studiet av krigens rolle i sosial, strukturell endring. I kapittel 8 forholdt jeg meg litt løsere til Bossens rammeverk, men her så jeg på krig som en sosial maktfaktor i tråd med hans andre analytiske nivå. Claus Bossen opererer også med et tredje nivå, der han studerer krig som sosial endringsfaktor (Bossen 2006a). Han ser for seg tre scenarioer der krig fungerer som en sosial endringsfaktor. For det første kan *den militære organisasjonen* i et krigførende samfunn påvirke og overføres til andre samfunnsområder. Vi ser gjentatte eksempler på nettopp dette i Midt-Norge i tida mellom ca. 100 og 900 e.Kr. I yngre romertid vil man trolig ha sett en nær utveksling på den organisatoriske siden mellom krigføring, jernframstilling og langveis kommunikasjon (jf. kap. 8.1.2). I folkevandringstid følger tendensen til fragmentering og oppløsning av den militære organisasjonen en fragmentering og oppløsning på andre samfunnsfelt: Jernproduksjonen går dramatisk ned og opphører til slutt, mens de mange borgene vitner om en fragmentert og ustabil lokal politisk organisasjon. I merovingertid viser krigens praksis tydelige tegn på en betydelig nedskalering og maktkonsentrasjon, i en periode da også en rekke andre arkeologiske kilder kan tolkes i samme retning. Vikingtidas oppskalering av krigføringen følger trolig en utbygging av en kongelig organisasjon, tuftet på et nytt grunnlag i politiske territorier. Disse politiske

territoriene, og administrasjonen av dem, kan trolig knyttes nøye til organisering av rekruttering og mobilisering. Det andre scenarioet Bossen ser for seg der krig er en sentral faktor i sosial strukturell endring, er *erobringsskrig*, der en makthaver utvider sitt territorium gjennom krigføring, og der ett politisk og sosialt system dermed får innflytelse over et annet. Erobringskrig i Midt-Norge i siste del av eldre og første del av yngre jernalder har trolig foregått på en helt annen og langt mindre skala enn det Bossen legger til grunn for sitt rammeverk. I min studieperiode og i mitt studieområde tror jeg ikke krig har ført til sosial strukturell endring på den måten Bossen har i tankene. Slik krigføring kan kanskje ha fått betydning så tidlig som i merovingertid, men gjør seg trolig gjeldende for alvor først i vikingtid og tidlig middelalder. I Bossens siste scenario virker krig som en endringsfaktor gjennom at den skaper en *generell kontekst for samfunnets reproduksjon*. Stratifisering og spesialisering utvikler seg i samfunn som stadig engasjerer seg i krigføring. Dette ser vi svært tydelige eksempler på i Midt-Norge i siste del av eldre og første del av yngre jernalder. Romertidas krigføring, med sin sterke motivasjon i vinning og innhenting av verdier, var trolig en direkte årsak til den sterkt økende og stadig mer markerte sosiale lagdelingen vi ser manifestert i gravmaterialet gjennom perioden. Hærledere, som om vi skal feste lit til Tacitus' beskrivelse av germanske samfunn i tida rundt Kristi fødsel, ble valgt på bakgrunn av sin tapperhet, mens konger ble valgt på bakgrunn av sin byrd (Tacitus *Germania*, 7.1). Hærledernes rolle i innhenting av verdier må ha gjort dem til stadig mektigere personer i sin samtid, og skillet mellom militært og politisk lederskap må ha blitt utfordret gjentatte ganger gjennom romertid. Det kan være at et slikt skille opphørte i løpet av romertid eller folkevandringstid. Studien av krigens praksis viser hvordan krigføring i Midt-Norge spesialiseres og blir mer avansert gjennom direkte eller indirekte kontakt med romersk krigføring mot slutten av eldre romertid. I yngre romertid møter vi uten tvil krigerspesialister i ledende posisjoner og i offisersroller (jf. Rygh 2007). Samtidig kan det se ut til at krigføringen også krevde store mannskaper, som ikke behøvde den samme formen for spesialisering. I folkevandringstid følger tendensen til fragmentering og oppløsning av den militære organisasjonen en fragmentering og oppløsning av kollektive styringsprinsipper og kollektive beslutningsprosesser, samtidig som det individuelle lederskapet vinner terreng. Analysen av krigens praksis tyder på at behovet for store mannskaper faller, mens vekten på og betydningen av hærlederens eller krigsherrens personlige krigerfølge øker. I krigerfølget står lojalitet og mot i høysetet, og krigerrollen er et kall mer enn en profesjon (Jørgensen 2001). I merovingertid blir krigføringen så nedskalert at man ikke en gang trenger borger lenger. Grundig våpenkunnskap, sammen med personlig initiativ og evne til improvisasjon hos den

enkelte krigeren er helt sentralt. Krigere i merovingertid var trolig svært spesialiserte, og hørte til et smalt samfunnsnett med sterke overregionale kontakter. Slike spesialiserte og profesjonelle krigere utgjorde kjernen også i vikingtidens militære organisasjon, men med oppskaleringen av krigføringen mobiliserte man i tillegg på nytt uprofesjonelle krigere – vi ser konturene av en utskrivningshær (Jørgensen 2001).

Denne framstillingen av krigens praksis i Midt-Norge i tida mellom eldre romertid og vikingtid bygger på et kildemateriale som i beste fall kan kalles fragmentarisk. Arkeologisk materiale representerer små og ikke nærmere definerte deler av en helhet som ikke er tilgjengelig. Fallgruvene er dermed helt klart til stede. For gravmaterialets del ligger hovedutfordringen i det å lese en levende praksis ut av et rituale for de døde. Denne utfordringen har jeg forsøkt å møte gjennom å ta utgangspunkt i at våpnene er virkelige våpen, skapt for virkelig krig, og ikke primært laget med tanke på begravelleskonteksten. Borgmaterialets største svakhet ligger i at undersøkelsene er få og små. Nye undersøkelser av borger i Midt-Norge vil trolig kaste om på flere av antagelsene og konklusjonene i dette arbeidet. Samtidig er det viktig å sammenstille det materialet vi har for å stille bedre spørsmål før vi etablerer neste utgravningsprosjekt i en borg. Dette fører meg over på temaer som springer ut av dette arbeidet, og som kan behandles bredere i andre sammenhenger. For det første kan en bredere arkeologisk undersøkelse av en eller flere borger i Midt-Norge trolig framskaffe et svært viktig kildemateriale med tanke på studiet av folkevandringstida som ei militær, politisk, økonomisk og ideologisk brytningstid. For det andre ligger det et stort potensiale i utforskningen av krigføringen symbolske og ideologiske sider i et handlingsperspektiv. En studie av krigens symbolske og ideologiske nettverk i Midt-Norge i siste del av eldre og første del av yngre jernalder vil uten tvil sette denne studiens resultater i perspektiv. Et tredje spørsmål som reiser seg på bakgrunn av resultatene i dette arbeidet, er hvordan krigens praksis kan danne en forståelsesramme for vikingtidens ekspansjon i Skandinavia. Min studie fører fram til dette punktet, og stopper der ikke minst av hensyn til studiens omfang. På overgangen til vikingtid øker materialmengden voldsomt. Man burde trolig også utvide det geografiske studieområdet for å studere dette temaet på en god måte. I tillegg kommer skriftlige kilder til. Kildetilgangen i vikingtid og tidlig middelalder gjør at man først i denne perioden kan behandle spørsmålet om krigføring og statsdannelse i sin fulle bredde.

Litteratur

- Abegg-Wigg, A. og A. Rau (red.) 2008: *Aktuelle Forschungen zu Kriegsbeuteopfern und Fürstengräbern im Barbaricum*. Schriften des Archäologischen Landesmuseums. Schleswig-Holsteinsche Landesmuseum Schloss Gottorf.
- Allmäe, R. 2011: Human bones in Salme I boat-grave, the island of Saaremaa, Estonia. *Papers on Anthropology* XX 2011, s. 24-37.
- Allmäe, R., Malder, L. og Tomek, T. 2011: The Salme I Ship Burial: An Osteological View of a Unique Burial in Northern Europe. *Interdisciplinaria archaeologica. Natural Sciences in Archaeology*. Volume II, Issue 2/2011, s. 109-124.
- Almgren, B. 1963: Vikingatågens höjdpunkt och slut. Skepp, hästar och befästningar. *TOR* Vol. IX, s. 215-250. Uppsala.
- Ambrosiani, B. 1964: *Fornlämningar och bebyggelse*. Studier i Attundalands og Södertörns förhistoria. Uppsala.
- Andersen, H. 1992: De glemte borge. *Skalk* nr. 2 1992.
- Andersen, H. 1998: Danevirke og Kovirke. *Arkæologiske undersøgelser 1861-1993*. Aarhus: Aarhus University Press.
- Andersen, N. H. 1997: *The Sarup enclosures. The Funnel Beaker culture of the Sarup site including two causewayed camps compared to the contemporary settlements in the area and other European enclosures*. Sarup, vol. 1. Jysk Arkæologisk Sælskabs Skrifter nr. 33:1. Århus.
- Andersen, P. Sveås 1977: Samlingen av Norge og kristingen av landet 800-1130. I K. Mykland (red.): *Handbok i Norges historie*, bd. 2.
- Andersson, K. og F. Herschend 1997: *Germanerna och Rom*. Occasional Papers in Archaeology 13. Uppsala.
- Anjou, S. 1935: Fornborgarnas betydning ur ett etnografisk synspunkt. En diskussionsfråga. *RIG* 18, s. 1 – 12. Stockholm.
- Arjava, A. 2006: The mystery cloud of the year 536 CE in the Mediterranean sources. *Dunbarton Oaks Papers* 2005, s. 73-94.
- Arrhenius, B. 1983: The Chronology of the Vendel graves. I: J. P. Lamm og H.-Å. Nordström (red): *Vendel Period Studies*. Stockholm.
- Arrhenius, B. 2013: *Helgö in the shadow of the dust veil 536-537*. Journal of Archaeology and Ancient History, 2013, No. 5.
- Arwidsson, G. 1942: *Die Gräberfunde von Valsgärde, 1, Valsgärde 6*. Acta Musei antiquitatum septentrionalium regiæ Universitatis Upsaliensis. Uppsala.
- Arwidsson, G. 1954: *Die Gräberfunde von Valsgärde, 2, Valsgärde 8*. Acta Musei antiquitatum septentrionalium regiæ Universitatis Upsaliensis. Uppsala.

- Arwidsson, G. 1977: *Die Gräberfunde von Valsgärde, 3, Valsgärde 7*. Acta Musei antiquitatum septentrionalium regiae Universitatis Upsaliensis. Uppsala.
- Axboe, M. 1991: Guld og guder i folkevandringstiden. Brakteaterne som kilde til politisk/ religiøse forhold. I: C. Fabeck og J. Ringtved (red.): *Samfundsorganisation og Regional Variation. Norden i romersk jernalder og folkevandringstid*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXVII, s. 187-202. Jysk Arkæologisk Selskab, Århus.
- Axboe, M. 2007: *Brakteatstudier*. Nordiske fortidsminder, Serie B, nr. 25. Det kongelige nordiske oldskriftselskab. København.
- Baillie, M. 1995: *A Slice through Time. Dendrochronology and precision dating*. Batsford, London.
- Bauman, Z. 2006: *Flytende modernitet*. Oversatt av Mette Nygård. Vidarforlaget Kulturbibliotek, Vidarforlaget.
- Bazelmans, J. 1999: *By Weapons Made Worthy. Lords, Retainers and Their relationship in Beowulf*. Amsterdam Archaeological Studies 5. Amsterdam University Press, Amsterdam.
- Bazelmans, J. 2000: Beyond Power. Ceremonial exchanges in Beowulf. I: Theuws, F. og J. L. Nelson (red.): *Rituals of Power From Late Antiquity to the Early Middle Ages*. The Transformation of the Roman World, Volume 8, s. 311-375. Brill.
- Beck, U. og E. Beck-Gernsheim 2002: *Individualization. Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences*. Sage Publications.
- Bemmann, G. og J. Bemmann 1998: *Der Opferplatz von Nydam. Die Funde aus den älteren Grabungen: Nydam-I und Nydam-II*. Wachholtz verlag.
- Bemmann, J. 1988: *Untersuchung zur jüngeren kaiserzeitlichen Komplex des Opferplatzes von Nydam in Dänemark*. Kil 1988.
- Bemmann, J. og Hahne, G. 1994: *Waffenführende Grabinventare der jüngeren römischen Kaiserzeit und Völkervanderungszeit in Skandinavien. Studie zur zeitlichen Ordnung anhand der norwegischen Funde*. Sonderdruck aus Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 75. Verlag Philipp von Zabern – Mainz am Rhein.
- Bendixen, B. E. 1877: *Fornlevninger i Nordmøre og Romsdal. Foreningen til Norske Fortidsmindesmerkers Bevarings Aarsberetning 1877*.
- Berge, J. 2006: *Våpen og stridsteknikk i overgangen mellom eldre og yngre jernalder*. Hovudfagsoppgåve i arkeologi, Arkeologisk institutt, Universitetet i Bergen, Våren 2006.
- Berglund, B. 1995: *Tjøtta-riket. En arkeologisk undersøkelse av maktforhold og sentrumsdannelser på Helgelandskysten fra Kr. f. til 1700 e. Kr.* Dr.philos-avhandling, Vitenskapsmuseet, Trondheim.
- Berglund, B. 2009: *Fugela Federum in Arhaeological Perspective. Eider Down as a Trade Commodity in Prehistoric Northern Europe*. *Acta Borealia*, Vol. 26, No. 2, s. 119-135.
- Bergström, L. 2007: *Gräddat. Brödkultur under järnåldern i östra Mälardalen*. Theses and papers in scientific archaeology 9. The Archaeological Research Laboratory, Stockholm University.

- Bernt, T. 2012: Bygdeborgene: Tid for revurdering? En analyse basert på fire bygdeborger i Øvre Eiker, Buskerud. Mastergradsoppgave i arkeologi, Universitetet i Oslo.
- Beverfjord, A. og K. S. Binns 1994: Religion og regime i Brønnøys jernalder. *Spor* nr. 1 1994, s. 16-20. Trondheim.
- Biborski, M. og J. Ilkjær 2006a: *Illerup Ådal 11. Die Schwerter. Textband*. Jutland Archaeological Society Publications XXV: 11. Aarhus University Press.
- Biborski, M. og J. Ilkjær 2006b: *Illerup Ådal 11. Die Schwerter. Katalog, tafeln und Fundlisten*. Jutland Archaeological Society Publications XXV: 12. Aarhus University Press.
- Bintliff, J. 1991: The contribution of an *Annaliste*/structural history approach to archaeology. I: J. Bintliff (red.): *The Annales School and Archaeology*, s. 1-33. Leicester University Press.
- Bishop, M. C. og J. C. N. Coulston 1993: *Roman military equipment from the Punic Wars to the fall of Rome*. B. T. Batsford, London.
- Bohec, Y. le 1994: *The imperial roman army*. Translated by Raphael Bate. Routledge.
- Bolstad, M. og S. Matland 1996: Stornaustet på Trondenes. *Ottar* nr. 4, s. 38-41. Tromsø.
- Bonde, N. og F.-A. Stylegar 2009: Fra Avaldsnes til Oseberg. Dendrokronologiske undersøkelser av skipsgravene fra Storhaug og Grønhaug på Karmøy. *Viking* LXXII, s. 149-168. Oslo.
- Bossen, C. 2006a: War as Practice, Power, and Processor: A Framework for the Analysis of War and Social Structural Change. I: T. Otto, H. Thrane og H. Vandkilde (red.): *Warfare and society. Archaeological and Social Anthropological Perspectives*, s. 89-102. Aarhus University Press.
- Bossen, C. 2006b: Chiefs Made War and War Made States? War and Early State Formation in Ancient Fiji and Hawaii. I: T. Otto, H. Thrane og H. Vandkilde (red.): *Warfare and society. Archaeological and Social Anthropological Perspectives*, s. 237-259. Aarhus University Press.
- Bourdieu, P. 1990: *The Logic of Practice*. Cambridge.
- Bradley, R. 1991: Monuments and places. I: P. Garwood, D. Jennings, R. Skeates og J. Toms (red.): *Sacred and profane*. Proceedings of a Conference on Archaeology, Ritual and Religion, s. 135-140, Oxford.
- Braudel, F. 1949: *La Mediterranee et le monde mediterraneen a l'epoque de Philippe II*. Armand Colin, Paris.
- Braudel, F. 1980 [1969]: *On History*. Translated by Sarah Matthews. The University of Chicago Press.
- Brink, S. 2008: People and *land* in Early Scandinavia. I: I. H. Garipzanov, P. J. Geary. & P. Urbanczyk (red.): *Franks, Northmen, and Slavs. Identities and State Formation in Early Medieval Europe*, s. 87-112, Brepol.
- Brink, S. 2011: Are the court sites multi-purpose meeting places? *Norwegian Archaeological Review*, Vol. 44, No.1, s. 89-91.

- Bronk Ramsey, C. 2009: Bayesian analysis of radiocarbon dates. *Radiocarbon*, 51 (19), s. 337-360.
- Brown, I. 2009: *Beacons in the Landscape. The Hillforts of England and Wales*. Windgather Press.
- Brox, O. 2001: *Vår felles eiendom. Tar vi vare på allemannsretten?* Pax, Oslo.
- Bruce-Mitford, R. 1974: *Aspects of Anglo-Saxon Archaeology. Sutton Hoo and other discoveries*. London.
- Bryn, H. 2011: Våpengraven fra Hol. En analyse av et folkevandringstids gravmateriale. Upublisert masteroppgave i arkeologi, NTNU.
- Braathen, H. 1989: *Ryttergraver: politiske strukturer i eldre rikssamlingstid*. Varia nr. 19. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- Bull, E. 1917: Skipstomter og naustetomter fra vikingtid eller middelalder. *Aarberetning for Foreningen til norske Fortidsmindesmærkers Bevaring* 1917, s. 17-23.
- Bull, E. 1920: *Leding. Militær og finansforfatning i Norge i ældre tid*. Kristiania.
- Bursche, A. 2011: *Illerup Ådal 14. Die Münzen*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXV, 14. Jysk Arkæologisk Selskab, Højbjerg.
- Bøe, J. 1922: *Norske gulfund fra folkevandringstiden*. Bergen Museums Aarbok 1920-21. Historisk-antikvarisk række nr. 2, s. 1-65. Bergen.
- Bøe, J. 1931: *Jernalderens keramikk i Norge*. Bergen Museums Skrifter. Nr. 14. Bergen.
- Böhme, H. W. 1975: Archäologische Zeugnisse zur Geschichte der Markomannerkriege (166-180 n. Chr.). I: *Festschrift Hans-Jürgen Hundt zum 65. Geburtstag. Teil 2: Römerzeit*, s. 153-218. Mainz.
- Böhme, H. W. 2008: Gallische Höhensiedlungen und germanische Söldner im 4./5. Jahrhundert. I: H. Steuer og V. Bierbrauer (red.): *Höhensiedlungen zwischen Antike und Mittelalter von den Ardennen bis zur Adria*. Ergänzungsbände zum Reallexikon der germanischen Altertumskunde, Band 58, s. 71-103. W. de Gruyter, Berlin.
- Böhner, K. 1958: *Die Fränkischen Altertümer des Trierer Landes*. Germanischer Denkmäler der Völkerwanderungszeit. Serie B, bd. 1, Berlin.
- Bøhn, O., G. Jahn og G. Meyer 1938: *Langbuen. Håndbok i bueskyting*. Tanum.
- Callanan, M. 2012: Central Norwegian Snow Patch Archaeology: Patterns Past and Present. *Arctic* 2012, Vpl. 65, Suppl. 1, s. 178-188.
- Carlsson, A. 2005: Tankar kring Torsten och Torborg. I: C. Bunte et al. (red.): *Arkeologi och naturvetenskap*. Gyllenstiernska Knapperupstiftelsens symposium nr. 6 år 2003, s. 163-177. Gyllenstiernska Knapperupstiftelsen, Nyhamnsläge.
- Carnap-Bornheim, C. von 1997: Zur Bedeutung der militärischen Seefahrt bei den Barbaren im 3. Jahrhundert n. Chr. - Skandinavien, die Nordsee und das Schwarze Meer. I: A. N Jørgensen og B. L. Clausen (red.): *Military Aspects of Scandinavian Society in a European*

- Perspective, AD 1-1300*. Publications from The National Museum. Studies in Archaeology & History Vol. 2, s. 226-238. København.
- Carnap-Bornheim, C. von og J. Ilkjær 1996: *Illerup Ådal 5-8. Die Prachtausrüstungen*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXV, 5-8. Jysk Arkæologisk Selskab, Højbjerg.
- Carnap-Bornheim, C. von og J. Ilkjær 1999: Import af romersk militærudstyr til Norge i yngre romertid. I: I. Fuglested, T. Gansum og A. Opedal (red.): *Et hus med mange rom. Vennebok til Bjørn Myhre på 60-årsdagen*. AmS-rapport 11A, s. 135-148. Stavanger.
- Chase, C. 1997 (red): *The dating of Beowulf*. Toronto Old English Series 6. University of Toronto Press.
- Christophersen, A. 1989: Kjøpe, selge, bytte, gi. Vareutveksling og byoppkomst i Norge ca. 800 – 1100: En modell. I: A. Andréén (red.): *Medeltidens fødsel*. Symposier på Krappereus Borg 1, s. 109-145. Lund.
- Clausewitz, C. von 1989 [1832]: *On war*. Edited and translated by M. Howard and P. Paret. Princeton University Press.
- Clunn, T. 2009: *The Quest for the Lost Roman Legions: Discovering the Varus battlefield*. Savas Beatie, Havertown.
- Connelid, P. 2011: Storgårdar, stensträngar och spannmålsodling. I: M. Olausson (red.): *Runnhusa. Bosättningen på berget med de många husen*. Skrifter från projektet Runsa borg, Eds socken, Uppland nr. 1, s. 58-73. Archaeologica, Stockholm.
- Coulson, J. P. 1985: Roman archery equipment. I: M. C. Bishop (red.): *The production and distribution of Roman military equipment*. Proceedings of the second Roman Military Equipment Research Seminar. BAR International series 275. Oxford.
- Dahlgren, M. 2001: Hunting high and low. Weapon-graves and the interpretation of hunting practices in Late Roman militarized society. I: B. Storgaard (red.): *Military Aspects of the Aristocracy in Barbaricum in the Roman and Early Migration Periods*. Publications from the National Museum, Studies in Archaeology & History Vol. 5, s. 21-26. København.
- Dickinson, T. og H. Härke 1992: Early Anglo-Saxon Shields. *Archaeologia*, Vol. 110. The Society of Antiquaries of London.
- Dixon, K. og P. Southern 1997 [1992]: *The Roman Cavalry. From the First to the Third Century AD*. Routledge.
- Dobat, A. S. 2008: *Werkzeuge aus kaiserzeitlichen Heeresausrüstungsopfern*. Jernalderen i Nordeuropa. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 61. Højbjerg.
- Dommasnes, L. H. 2001: *Tradisjon og handling i førkristen vestnorsk gravskikk. II. Fra Vereide til vikingtid*. Arkeologiske avhandlinger og rapporter fra Universitetet i Bergen 5. Bergen.
- Drinkwater, J. F. 1983: *Roman Gaul. The Three provinces, 58 BC - AD 260*. Cornell University Press.
- Dybdahl, A. 1997: Fylker og skipreider i Trøndelag. *Historisk Tidsskrift* 76, s. 211-248.

- Earle, T. 1977: A reappraisal of redistribution: Complex Hawaiian Chieftoms. I: T. Earle og J. Ericson (red.): *Exchange systems in prehistory*, s. 213-229. New York.
- Eggers, H.-J. 1955: Zur Absoluten Chronologie der römischen Kaiserzeit im freien Germanien. *Jahrbuch des Römisch-Germanisches Zentralmuseums Mainz* 2, s. 196-244. Mainz.
- Ellingsen, E. og G. Grønnesby 2012: Gravene på Lø. Oversikt over hauger og funn. I: G. Grønnesby (red.): *Graver i veien. Arkeologiske undersøkelser E6 Steinkjer*. Vitark 8, s.12-28. NTNU Vitenskapsmuseet.
- Elton, H. 1997: *Warfare in Roman Europe AD 350-425*. Clarendon paperbacks, Oxford.
- Engström, J. 1997: The Vendel Chieftains – a study of military tactics. I: A. Nørgård Jørgensen og B. L. Clausen (red.): *Military Aspects of Scandinavian Society in a European Perspective, AD 1 – 1300*. Publications from The National Museum Studies in Archaeology & History Vol. 2, København.
- Fabech, C. 1991: Samfundsorganisation, religiøse ceremonier og regional variation. I: C. Fabech og J. Ringtved (red.): *Samfundsorganisation og Regional Variation. Norden i romersk jernalder og folkevandringstid*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXVII, s. 283-303. Århus.
- Fabech, C. 1994: Reading Society from the Cultural Landscape. South Scandinavia between Sacral and Political Power. I P. O. Nielsen, K. Randsborg og H. Thrane (red): *The Archaeology of Gudme and Lundeberg*. Arkæologiske Studier, Universitetsforlaget, København.
- Fabech, C. og Ringtved, J. (red) 1991: *Samfundsorganisation og Regional Variation. Norden i romersk jernalder og folkevandringstid*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter, bd. XXVII. Århus.
- Farbregd, O. 1977: Utgraving av romartids gravhaug på Kvello, Verdal, Nord-Trøndelag 1969-1970. Rapport, arkeologisk serie 1977:1. DKNVS, Museet. Universitetet i Trondheim.
- Farbregd, O. 1980: Perspektiv på Namdalens jernalder. Undersøkingar på Veiem, Sem, Værem og Bertnem. *Viking*, bind XLIII, s. 20-80. Oslo.
- Farbregd, O. 2009: Archery history from ancient snow and ice. I: T. Brattli (red.): *The 58th International Sachsensymposium*, 1-5 September 2007. Vitark 7, s 156-170. Trondheim.
- Fenger, O. 1991: Germansk retsorden med særligt henblik på det 7. årh. I: Mortensen, P. og B.M. Rasmussen (red). *Fra stamme til stat 2*. Jysk Arkæologisk Selskas Skrifter XXVII. Århus.
- Fett, E. Nissen Meyer 1934: *Relieffspenner i Norden*. Bergen museums årbok 1934, Historisk-Antikvarisk rekke nr. 4. Bergen.
- Fett, P. 1940: Arms in Norway between 400 and 600 AD. Bergens Museums Aarbok 1938/39.
- Fett, P. 1973: Finnås prestegjeld. *Førhistoriske minne i Sunnhordland*. Bergen.
- Feugère, M. 2002: *Weapons of the Romans*. Translated from the French by D. G. Smith. Tempus Publishing.

- Finmark, S. 2009: Skiens bygdeborger. En funksjonsanalyse. Mastergradsoppgave i arkeologi, Universitetet i Bergen.
- Fischer, S. 2005: *Roman Imperialism and Runic Literacy – The Westernization of Northern Europe (150-800 AD)*. AUN 33, Uppsala Universitet.
- Flatnes, Ø. 2005: Leidangen i operativ tjeneste. Mastergradsoppgave i historie, Universitetet i Bergen.
- Frey, E. H. 2010: Byggeskikk i Trøndelag gjennom elder jernalder – belyst ved materiale fra moderne flategravinger. Materoppgave i arkeologi våren 2012, NTNU.
- Frölich, A. 2009: *Jernalderens lægekunst*. Jernalderen i Nordeuropa. Jysk Arkæologisk Selksabs Skrifter 63. Århus.
- Fuglestvedt, I. og B. Myhre 1997 (red): *Konflikt i forhistorien*. AmS-Varia nr. 30. Arkeologisk museum i Stavanger.
- Fyllingen, H. 2010: Skjelettene på bygdeborgen. *Spor 1* 2010, s. 28-30. Trondheim.
- Gale, D.A. 1989: The Seax. I: S. Chadwick Hawkes (red): *Weapons and Warfare in Anglo-Saxon England*. Oxford University Committee for Archaeology. Monograph No. 21, s. 71-83. Oxford.
- Gaustad, F. 1967: Til bevæpningens historie i nordisk folkevandringstid og merovingertid. *Viking XXX*, s. 97-132. Oslo.
- Giddens, A. 1984: *The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration*. Polity Press.
- Gjessing, G. 1934: *Studier i norsk merovingertid*. Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo II. Hist.-filos. Klasse. No 2. Oslo.
- Gjessing, H. 1925: *Vest-Agder i forhistorisk tid*. Norske bygder, Vest-Agder I. Bergen.
- Goffart, W. 1988: *The Narrators of Barbarian History (A.D. 550-800): Jordanes, Gregory of Tours, Bede, and Paul the Deacon*. Princeton: Princeton University Press.
- Goffart, W. 2006: Does the distant past impinge on the invasion age Germans? I: T. X. Noble, (red.): *From roman provinces to medieval kingdoms*, s. 91-109. Routledge.
- Goldsworthy, A. 1998: *The roman army at war, 100 BC-AD 200*. Clarendon paperbacks.
- Gräslund, B. 1973: Åring, näring, pest och salt. *Tor 15*, 1972-1973, s. 274-293. Uppsala.
- Gräslund, B. 2008: Fimbulvintern, Ragnarök och klimatkrisen år 536-537 e. Kr. *Saga och Sed*. Kungl. Gustav Adolfs Akademiens Årbok 200, s. 93-123. Utgiven av Mats Hellspong.
- Gräslund, B. og N. Price 2012: Twilight of the gods? The ‘dust veil event’ of AD 536 in critical perspective. *Antiquity* 86, s. 428-443.
- Grieg, S. 1923: *Merovingisk og norsk. Eneggede sverd fra VII. og VIII. aarhundrede. Med 66 tekstfigurer*. Skrifter utgit af videnskapselskabet i Kristiania 1922. II. Historisk-Filosofisk klasse 1922. No. 9, 2. bind, s. 1-32. A. W. Brøgers Boktrykkeri, Oslo.

- Grieg, S. 1934: *Jernaldershus på Lista*. Institutt for sammenlignende kulturforskning, Serie B: Skrifter XXVII, Oslo.
- Grieg, S. 1938: *Listas jernalder. Bidrag til Vest-Agders eldste kulturhistorie*. Universitetets Oldsaksamlings Skrifter, Bind I. Oslo.
- Grimm, O. 1999: *Das kaiserzeitliche Boothaus von Stend i Fana (Norwegen)*. Kleine Schriften 48, Vorgeschichtliches Seminar, Philipps-Universität Marburg.
- Grimm, O. 2001: Norwegian boathouses from the late Roman and Migration Periods. An analysis of their military function. I B. Storgaard (red.): *Military Aspects of the Aristocracy in Barbaricum in the Roman and Early Migration Periods*. Publications from the National Museum. Studies in Archaeology & History Vol. 5, s. 55-66. København.
- Grimm, O. 2002: The military context of Norwegian boathouses AD 1 – 1500. I: A. N. Jørgensen, J. Pind, L. Jørgensen og B. Clausen (red.): *Maritime Warfare in Northern Europe. Technology, organisation, logistics and administration 500 BC-1500 AD*. Publications from The National Museum, Studies in Archaeology & History Vol. 6, s. 105-123. København.
- Grimm, O. 2006: *Grossbootshaus – Zentrum und Herrschaft. Zentralplatzforschung in der nordeuropäischen Archäologie (1.-15. Jahrhundert)*. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. Band 52. Walter de Gruyter, Berlin, New York.
- Grimm, O. 2006: Large Boathouse, Centre, Dominion – Central Place Research in Northern European Archaeology (1st-15th Century AD): English Summary. I: *Grossbootshaus – Zentrum und Herrschaft. Zentralplatzforschung in der nordeuropäischen Archäologie (1.-15. Jahrhundert)*. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. Band 52, s. 205-238. Walter de Gruyter, Berlin, New York.
- Grimm, O. 2010: *Roman Period Court Sites in South-Western Norway – A Social Organisation in an International Perspective*. AmS-Skrifter 22, Arkeologisk Museum, Universitetet i Stavanger.
- Grimm, O. 2011: Court sites in the far north of Norway compared with similar sites in the south west. *Norwegian Archaeological Review*, Vol. 43, No. 2, s. 91-94.
- Grimm, O. og F.-A. Stylegar 2004: Court Sites in Southwest Norway – Reflection of a Roman Period Political Organization? *Norwegian Archaeological Review*, Vol. 37, No. 2, 2004, s. 111-133.
- Grønnesby, G. 1999: Eldre jernalders hus og hall på Hovde i Trøndelag. *Viking* 62, s. 69-80. Oslo.
- Grønnesby, G. 2012: Bronsealdergravene på Toldnes og Holan. Markører av en passasje. I: G. Grønnesby (red.): *Graver i veien. Arkeologiske undersøkelser E6 Steinkjer*. Vitark 8, s. 172-185. NTNU Vitenskapsmuseet, Trondheim.
- Grønnesby, G. og E. G. Ellingsen 2012: Naustene på Lænn og Lø – en manifestasjon av krigerfølgets status. I: G. Grønnesby (red.): *Graver i veien. Arkeologiske undersøkelser E6 Steinkjer*. Vitark 8, s. 124-139. NTNU Vitenskapsmuseet, Trondheim.
- Gudesen, H.G. 1980: *Merovingertida i Øst-Norge. Kronologi, kulturmønstre og tradisjonsforløp*. Varia 2. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.

- Göthberg, H. 2000: *Bebyggelse i förändring: Uppland från slutet av yngre bronsålder till tidig medeltid*. Occasional papers in archaeology, nr. 25, Uppsala.
- Haavaldsen, P. 1986: Nye utgravninger på Håvodl, Seland i Time. *Frå haug og heiðni* 3. Stavanger.
- Haavaldsen, P. 1988: Spennende funn fra Håvodl, Seland i Time. *Frå haug og heiðni* 1, s. 16-19. Stavanger.
- Hagen, A. 1953: *Studier i jernalderens gårdssamfunn*. Universitetets Oldsaksamlings Skrifter nr. 4. Oslo.
- Hagen, A. 1962: Forhistorisk tid og vikingtid. I: A. Hagen og C. Joys: *Vårt folks historie* I. Oslo.
- Hagen, A. 2002: *Et arkeologisk liv*. Primitive tider spesial nr. 1:2002.
- Halsall, G. 2003: *Warfare and Society in the Barbarian West 450-900*. London: Routledge.
- Hamerow, H. 2002: *Early medieval settlements: The archaeology of rural communities in Northwest Europe, 400-900*. Oxford University Press, Oxford.
- Hanisch, M. 2001: Gravritualene – fortellinger om ære? Et nytt perspektiv på vestnorsk gravmateriale fra romertid og folkevandringstid. Upublisert hovedfagsoppgave, Univeristetet i Bergen.
- Hansen, U. Lund 1971: Blik- og glasornamenterede fibler af Mackeprangs type IX. *Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie* 1971, s. 72-119. København.
- Hansen, U. Lund 1987: *Römischer Import im Norden. Warenaustasch zwischen dem Römischen Reich und dem freien Germanien*. Nordiske Fortidsminder, Serie B, Bind 10. Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab. København 1987.
- Hansen, U. Lund 1988a: Hovedproblemer i romersk og germansk jernalders kronologi i Skandinavien og på Kontinentet. I: P. Mortensen og B. M. Rasmussen (red): *Fra stamme til stat i Danmark. 1. Jernalderens stammesamfund*, s. 21-35. Århus.
- Hansen, U. Lund 1988b: Handelszentren der römischen Kaiserzeit und Völkervanderungszeit in Dänemark. I: B Hårdh et al. (red): *Trade and Exchange in Prehistory. Studies in honour of Bertha Stjernquist*. Acta Archaeologica Lundensia 16, s. 155-166. Lund.
- Hansen, U. Lund et al. 1995: *Himlinghøje – Seeland – Europa. En Gräberfeld der jüngerer Kaiserzeit auf Seeland, seine Bedeutung und Internationalen Beziehungen*. Nordiske Fortidsminder, serie B, Bind 13. Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab. København.
- Haugen, H. 2009: Menn og deres perler. En studie av menns bruk av perler med hovedvekt på Midt-Norge i yngre jernalder. Masteroppgave i arkeologi, NTNU, Institutt for arkeologi og religionshistorie, Trondheim.
- Haraldsen, T. 1980: Registering av faste fornminner. En analytisk studie belyst ved norske bygdeborger. Magistergradsavhandling, Universitetet i Oslo.
- Harrington, S. 2008: *Aspects of Gender, Identity and Craft Production in the European Migration Period*. BAR International Series 1897.

- Hedeager, L. 1980: Besiedlung, soziale Struktur und politische Organisation in der älteren und jüngeren römischen Kaiserzeit Ostdänemarks. *Prehistorisches Zeitschrift* 55, s. 38-109.
- Hedeager, L. 1988: Jernalderen. I: Bjørn, C. et al. (red.): *Det danske landbrugs historie I. Oldtid og middelalder*, s. 109-203.
- Hedeager, L. 1990: *Danmarks jernalder. Mellom stamme og stat*. Aarhus Universitetsforlag.
- Hedeager, L. 1992: Centerdannelse i et langtidsperspektiv. Danmarks jernalder. I: E. Mikkelsen og J. H. Larsen (red.): *Økonomiske og politiske sentra i Norden ca. 400-1000 e. Kr.* Åkerseminaret, Hamar 1990. Universitetets Oldsaksamlings Skrifter, Ny rekke, nr. 13, s. 89-95. Oslo.
- Hedeager, L. 1994: Warrior economy and trading economy in Viking-Age Scandinavia. *Journal of European Archaeology* (1994), vol. 2, nr. 1, s. 130-147.
- Hedeager, L. 1999: Sacred topography. Depositions of wealth in the cultural landscape. I: Gustafsson, A. og H. Karsson (red.): *Glyfer och arkeologiska rum – en vänbok till Jarl Nordbladh*. Gotarc 3, s. 229-252. Department of Archaeology, Göteborg University. Göteborg.
- Hedeager, L. 2001: Asgard reconstructed? Gudme – a 'central place' in the north. I: M de Jong og F. Theuvs (red): *Topographies of power in the early middle ages. The transformation of the Roman world 6*. Leiden, Brill.
- Hedeager, L. 2011: *Iron Age myth and materiality. An archaeology of Scandinavia AD 400-1000*. Routledge.
- Hedeager, L. og K. Kristiansen 1985: Krig og samfund – fra stenalderfejde til atomkrigstrussel. *Den Jyske historiker. Historieteoretisk tidsskrift*, vol. 31/32, s. 9-24.
- Hedeager, L. og H. Tvarnø 2001 [1991]: *Tusen års europahistorie. Romere, germanere og nordboere*. Oversatt av Kåre A. Lie. Pax Forlag A/S, Oslo 2001.
- Hedenstierna-Jonson, C. 2006: *The Birka Warrior. The material culture of a martial society*. Theses and papers in Scientific Archaeology 8, Stockholm Univeristet.
- Hegardt, J. 1991a: Gudings slot, en märkelig fornborg. *Tor* vol 23, s.43-54. Uppsala.
- Hegardt, J. 1991b: Det patrilaterala samhället, hemliga sällskap och monumentala byggnader. En analys av en gotländsk fornborg. *Tor* vol. 23, s. 55-84. Uppsala.
- Helgen, G. 1982: *Odd og egg. Merovingertidsfunn fra Hordaland, Sogn og Fjordane*. Arkeologiske avhandlinger no. 3. Historisk museum, Universitetet i Bergen.
- Hemmedorff, O. 1985: The Hillfort at Frösön in a North Scandinavian Perspective. I: *Archaeology and environment 4*. In honorem Evert Baudou, s. 235-246. Department of Archaeology, University of Umeå. Umeå.
- Hemmedorff, O. 1989: Fornborgen på Frösön. *Arkeologi i fjäll, skog och bygd*, del 1. Stenålder - tidig järnålder. Fornvårdaren 23, s. 148-154. Östersund.
- Hemmedorff, O. og I. Smedstad 1997: Fornborgsundersökningar i Trøndelag. Ett mittnordiskt samarbete. I: K. Gullberg (red.): *Arkeologi i Mittnorden*. Acta Antiqua Ostrobotniensia / Studier i Österbottens förhistoria nr. 4, s. 117-126. Vasa.

- Herschend, F. 1988: Bebyggelse och folkvandringstid på Öland. I: U. Näsman og J. Lund (red.): *Folkevandringstiden i Norden. En krisetid mellem ældre og yngre jernalder*, s. 43-66. Aarhus Universitetsforlag.
- Herschend, F. 1992: Beowulf and St. Sabas: The tension between the Individual and the Collective in Germanic Society around 500 AD. I: *Tor. Tidskrift för arkeologi*. Vol. 24, 1992, 145-164. Uppsala.
- Herschend, F. 1997: *Livet i hallen. Tre fallstudier i den yngre järnålderns aristokrati*. Occasional Papers In Archaeology 14. Uppsala.
- Herschend, F. 2001: *Journey of civilisation. The Late Iron Age View of the Human World*. Occasional Papers in Archaeology 24. Uppsala.
- Herschend, F. 2005: *Ackulturation och Kulturkonflikt. Fyra essäer om järnåldersmentalitet*. Occasional Papers In Archaeology 38, Uppsala.
- Herschend, F. 2009: *The Early Iron Age in South Scandinavia. Social Order in Settlement and Landscape*. Occasional Papers In Archaeology 46. Uppsala Univeristet.
- Herschend, F. 2013: Hygelacs horn och byman. Om konsen att blåsa med besked. I: E. Weiberg, S. Carlsson og G. Ekroth (red.): *Institutionens historier. En vänbok till Gollög Nordquist*, s. 33-39. Uppsala Universitet.
- Hinsch, E. 1961: *Naust og hall i jernalderen*. Årbok for Universitetet i Bergen, humanistisk serie, 1960 No. 2.
- Hjardar, K. og V. Vike 2009: *Vikinger i krig*. Spartacus.
- Hodder, I. 2012: *Entangled. An archaeology of the Relationships between Humans and Things*. Wiley-Blackwell.
- Hofseth, E.H. 1981: Loven om våpenting sett i lys av arkeologisk materiale. *Universitetets Oldsaksamlings Årbok 1980 – 1981*, s. 103-118. Oslo.
- Hongset, H. 2012: Krigeren fra Veiem. Analyse av begravelseritualer i folkevandringstid. Masteroppgave i arkeologi, NTNU 2012.
- Hougen, B. 1928: Østnorske bygdeborger. En hypotese om deres historiske miljø. *Foreningen til norske fortidsminnesmerkers årsberetning 1928*, s. 35-48.
- Hougen, B. 1932: Jaktfunn fra dalbygdenes folkevandringstid. *Universitetets Oldsaksamlings Årbok 1930*, s. 51-87. Oslo.
- Hougen, B. 1935: *Snartemofunnene. Studier i folkevandringstidens ornamentikk og idehistorie*. Norske Oldfunn VII. Oslo.
- Hougen, B. 1947: *Fra seter til gård. Studier i norsk bosetningshistorie*. Norsk arkeologisk selskap, Oslo.
- Härke, H. 1990: "Warrior graves"? The background of the Anglo-Saxon Weapon burial rite. *Past & Present* 126, s. 22- 43.
- Härke, H. 1992a: Angelsächsische Waffengräber des 5. bis 7. Jahrhunderts. *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters*, Beiheft 6, Köln.

- Härke, H. 1992b: Changing symbols in a changing society: the Anglo-Saxon weapon rite. I: M. Carver (red.): *The Age of Sutton Hoo*, s. 49-65. Woodbridge.
- Härke, H. 1997a: Early Anglo-Saxon military organization: an archaeological perspective. I: A. N. Jørgensen and B. L. Clausen (red.): *Military Aspects of Scandinavian Society in a European perspective, AD 1 – 1300*. Publications from The National Museum. Studies in Archaeology & History Vol. 2, s. 93-102. Copenhagen.
- Härke, H. 1997b: The Nature of Burial Data. In: Jensen, C. K. and K. H. Nielsen (eds): *Burial & Society. The Chronological and Social Analysis of Archaeological Burial Data*, s. 19-28. Aarhus University Press.
- Härke, H. 1997c: Material Culture as Myth: Weapons in Anglo-Saxon Graves. In: Jensen, C. K. and K. H. Nielsen (eds): *Burial & Society. The Chronological and Social Analysis of Archaeological Burial Data*, s. 119-128. Aarhus University Press.
- Hødnebo, F., H. Magerøy 1996 (red.): *Snorres kongesoger II. Soga om Olav den Heilage (andre delen)*, s. 9-122. Omsett av S. Schjøtt og H. Magerøy. Oslo.
- Ilkjær, J. 1990: *Illerup Ådal 1: Die Lanzen und Speere*. Jutland Archaeological Society Publications XXV: 1 og 2.
- Ilkjær, J. 1994: Das Mooropfer von Illerup Ådal – Der Stand der Bearbeitung im Jahr 1994. I: C. v. Carnap-Bornheim (red.): *Beiträge zur römischer und barbarischer Bewaffnung in den ersten vier nachchristlichen Jahrhunderten*, s. 233-248. Kolloquium Marburg, Lublin/Marburg.
- Ilkjær, J. 2001: *Illerup Ådal 9: Die Schilde*. Jutland Archaeological Society Publications XXV: 9 og 10.
- Ilkjær, J. 2003: Danske krigsbytteofringer. I: L. Jørgensen, B. Storgaard og L. G. Thomsen (red.): *Sejrens triumf. Norden i skyggen af det romerske imperium*, s. 44-64. Nationalmuseet, København.
- Ilkjær, J., A. Jouttojärvi og J. Andresen 1994: *Illerup Ådal. Proveniensbestemmelse af jern fra Illerup Ådal – et pilotprosjekt*. Jysk Arkeologisk selskab.
- Iversen, F. 1999: *Var middelalderens lendmanngårder kjerner i eldre godssamlinger? En analyse av romlig organisering av graver og eiendomsstrukturer i Hordaland og Sogn og Fjordane*. Arkeologiske avhandlinger og rapporter fra Universitetet i Bergen 4.
- Iversen, F. 2008: *Eiendom, makt og statsdannelse. Kongsgårder og gods i Hordaland i yngre jernalder og middelalder*. Universitetet i Bergen Arkeologiske Skrifter nr. 6. Universitetet i Bergen.
- Iversen, F., H. Hobæk og M. Ødegaard 2011: The historic and socio-geographical context of thing sites. *Norwegian Archaeological Review* Vol. 44, No. 1, 2011, s. 94-97.
- Iversen, R. B. 2010: *Kragehul mose. Ein Kriegsbeuteopfer auf Südwestfünen*. Jernalderen i Nordeuropa. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 73. Jysk Arkæologisk Selskab.
- Iversen, R. B. 2012: Skolepenge spildt på god latin. En kommentar til Ulf Näsman. *Kuml* 2012, s. 231-258.

- James, E. 1997: The militarisation of Roman Society, 400-700. I: A.N. Jørgensen og B. Clausen (red.): *Military aspects of Scandinavian Society in a European Perspective A.D. 1-1300*. Publications from the national Museum, Studies in Archaeology & History 2. København.
- Jensen, X. P. 2009: North Germanic Archery. The practical approach – results and perspectives. *Xantener Berichte* 16, s. 369-375.
- Jensen, X. P., L. Jørgensen og U. Lund Hansen 2003: Den germanske hær. Krigere, soldater og officerer. I: L. Jørgensen, B. Storgarard og L. G. Thomsen (red.): *Sejrens Triumf. Norden i skyggen af det romerske imperium* s. 310-328. Nationalmuseet, København.
- Jensen, X. P. og L. C. Nørbach 2009: *Illerup Ådal 13. Die Bögen, Pfeile und Äxte*. Jysk Arkæologisk Selskab.
- Johansen, A. 1972: Forholdet mellom folkevandringstid og merovingertid i Norden. *Viking bind XXXVI*, s 168-192.
- Johansen, B. og I-M. Petterson 1993: *Från borg till bunker. Befästa anläggningar från förhistorisk och historisk tid*. Fornlämningar i Sverige 2. RAÄ. Stockholm.
- Johansen, B. 1997: *Ormalur. Aspekter av tillvaro och landskap*. Stockholm Studies in Archaeology 14.
- Johansen, H. M. 2002: Naust fra jernalderen. *Spor* nr. 1 2002, s. 16-20. Trondheim.
- Johansen, H. M. 2007: Nausttufter i Midt-Norge: utbredelse, konstruksjon og datering. Naust og samfunn i jernalderen belyst ved eksempler fra Nord-Trøndelag. Hovedfagsoppgave i arkeologi, NTNU.
- Johansen, O. S. og T. Søbstad 1978: De nordnorske tunanleggene i jernalderen. *Viking* XLI. Oslo.
- Johansen, T. 2003: *Jern og grav. Maktpolitiske kontekster i Trøndelags eldre jernalder*. Hovedoppgave i Arkeologi med vekt på Norden. Arkeologisk Institutt, Universitetet i Bergen.
- Joki, H. 2006: Idealet om krigeren – våpengraver i Norge i perioden 150/60 – 310/20 e. Kr. som kilde til ideologi og militær organisasjon. Mastergradsoppgave i arkeologi ved Universitetet i Bergen.
- Junkmanns, J. 2001: *Pfeil und Bogen*. Verlag Museum Schwab, Biel.
- Jørgensen, A. Nørgård 1990: Weapon sets in Gotlandic grave finds from 530 – 800 A. D. : A Chronological Analysis. I: L. Jørgensen (red.): *Chronological Studies of Anglo-Saxon England, Lombard Italy and Vendel Sweden*. Arkæologiske skrifter 5, s. 5-34.
- Jørgensen, A. Nørgård 1997a: Scandinavian Military Equipment and the Weapon-Burial Rite, AD 530 – 800. Foreign Influence and Regional Variation. I: C. K. Jensen og K. Høiland Nielsen (red.): *Burial & Society. The Chronological and Social Analysis of Archaeological Burial Data*, s. 149-164. Aarhus University Press.
- Jørgensen, A. Nørgård 1997b: The weapon graves of Northern Europe. I: L. Jørgensen og A. Nørgård Jørgensen (red.): *Nørre Sandegård Vest. A Cemetery from the 6th – 8th Centuries on*

- Bornholm*. Nordiske Fortidsminder Serie B Volume 14, s. 86-117. Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab, København.
- Jørgensen, A. Nørgård 1997c: Sea defence in Denmark AD 200 – 1300. I: A: Nørgård Jørgensen og B. L. Clausen (red.): *Military Aspects of Scandinavian Society in a European Perspective, AD 1 – 1300*. Publications from the National Museum Studies in Archaeology & History Vol. 2, s. 200-210. Copenhagen.
- Jørgensen, A. Nørgård 1999: *Waffen und Gräber: typologische und chronologische Studien zu skandinavischen Waffengräbern 520/30 bis 900 n.Chr.* Nordiske oldtidsminder, Serie B. Det Kgl. Nordiske Oldskriftselskab.
- Jørgensen, A. Nørgård 2001: Sea defence in the Roman Iron Age. I: B. Storgaard (red.): *Military Aspects of the Aristocracy in Barbaricum in the Roman and Early Migration Periods*. Publications from The National Museum. Studies in Archaeology & History Vol. 5, s. 67-82. Copenhagen.
- Jørgensen, A. Nørgård 2008: *Porskjær mosefund*. Jernalderen i Nordeuropa. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 59. Jysk Arkæologisk Selskab.
- Jørgensen, A. Nørgård og B. L. Clausen (red.) 1997: *Military Aspects of Scandinavian Society in a European perspective, AD 1-1300*. Papers from an International Research Seminar at the Danish National Museum, Copenhagen, 2-4 May 1996. Publications from the National Museum. Studies in Archeology and History Vol. 2. Copenhagen.
- Jørgensen, L. 1991: Våbengrave og krigeraristokrati. Etablering af en sentralmagt på Bornholm i 6. – 8. årh. I: P. Mortensen og B. M. Rasmussen: *Fra stamme til stat 2*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXII:2, s. 109-125. Århus.
- Jørgensen, L. 2001: The "Warriors, Soldiers and Conscripts" of the Anthropology in Late Roman and Migration Period Archaeology. I: B. Storgaard (red.): *Military Aspects of the Aristocracy in Barbaricum in the Roman and Early Migration Periods*. Papers from an International Research Seminar at the Danish National Museum, Copenhagen, 10-11 December 1999. Publications from the National Museum, Studies in Archaeology & History Vol. 5, s. 9-19. København.
- Jørgensen, L. og A. Nørgård Jørgensen 1997: Nørre Sandegård Vest. A Cemetery from the 6th – 8th Centuries on Bornholm. Nordiske fortidsminder. Serie B, Volume 14. Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab. København.
- Jørgensen, L., B. Storgaard og L. G. Thomsen 2003 (red.): *Sejrens triumf – Norden i skyggen af det romerske imperium*. Nationalmuseet, København.
- Jørgensen, L. Bender 1992: *North European Textiles until AD 1000*. Aarhus University Press.
- Jørgensen, L. Bender 2003: Krigerdragten i folkevandringstiden. I: P. Rolfsen og F.- A. Stylegar (red.): *Snartemofunnene i nytt lys*. Universitetets kulturhistoriske museer, Skrifter nr. 2, s. 53-79. Universitetet i Oslo.
- Jørgensen, L. Bender 2012: The introduction of sails to Scandinavia: Raw materials, labour and land. I: R. Berge, M. E. Jasinski og K. Sognnes (red.): *N-TAG TEN. Proceedings of the 10th Nordic TAG conference at Stiklestad, Norway 2009*. BAR International Series 2399, 2012, s. 173-181.

- Kallhovd, K. 1994: Den kulturhistoriske orden. En analyse med utgangspunkt i Leksaren. Hovedfagsoppgave i nordisk arkeologi, Universitetet i Oslo.
- Kaul, F. 2003: Hjortspringfundet. Det ældste af de store nordiske krigsbytteofre. I: L. Jørgensen, B. Storgaard og L. G. Thomsen (red.): *Sejrens Triumf. Norden i skyggen af det romerske imperium*, s.212-223. Nationalmuseet, København.
- Keeley, L. 1996: *War Before Civilisation: The Myth of the Peaceful Savage*. New York: Oxford University Press.
- Koa, I. 2009: Hylla, et levende kulturminne. http://www.nrk.no/trondelag/hylla_-et-levende-kulturminne-1.6575936. Besøkt 17.06.2013.
- Koch, K.-F. 1974: *The Anthropology of Warfare*. Reading, MA; Addison-Wesley.
- Kolstrup, E. 2009: *Vegetation and environment in Nydam, Denmark during the Iron Age*. Jernalderen i Nordeuropa. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 65.
- Kristoffersen, S. 1997: *Dyreornamentikkens sosiale tilhørighet og maktpolitiske sammenheng. Nydamstil og Stil I i sør- og sørvestnorge*. Doktorgradsavhandling, Universitetet i Bergen.
- Larsen, J. H. 2009: *Jernvinneundersøkelser. Faglig program, bind 2*. Varia nr. 78, Kulturhistorisk Museum, Fornminneseksjonen. Oslo.
- Leahy, K. R. Bland, D. Hooke, K. Jones og E. Okasha 2011: The Staffordshire (Ogley Hay) hoard: Recovery of a treasure. *Antiquity* 85 (327), s. 202-220.
- Lie, C. 2000: Bygdeborgene i Etne. Forsvarsverk, tilfluktsborger eller sakrale anlegg? En landskapsanalyse av fire bygdeborger i Sunnhordland. Hovedfagsoppgave i arkeologi, Arkeologisk institutt, Universitetet i Bergen.
- Lie, R. Orten 2002: Falkefangst. *Spor* nr. 1, 2002, s. 21-25. Trondheim.
- Lie, R. Orten 2013: Fuglefangst på kysten: Ressursutnyttning i jern- og middelalder. *Norsk maritimt museum, Årbok 2011*, s. 45-74. Oslo.
- Lillehammer, A. 1973: Norske borger og forsvarsanlegg frå jernalderen. *Stavanger Museums Årbok 1972*, s. 29-43. Stavanger.
- Lindbom, P. 2006: *Vapnen i wreccornas tid, 150 – 500 e. Kr. Om de romerska auxiliarpilspetsarna och den västliga traditionens framväxt*. AUN 36, Uppsala Universitet.
- Lindbom, P. 2009: The Assault on Helgö and Birka and the end of the Iron Age. *Situne Dei* 2009, s. 83-101.
- Lossius, K. 1892: Reiseberetning fra adjunkt K. Lossius. *K. norske Vidensk. Selsk. Skr.* 1880-90. Trondheim.
- Lund, A.A. 1993: *De etnografiske kilder til Nordens tidlige historie*. Aarhus Universitetsforlag.
- Lund, H. E. 1959: Håloygske høvdingseter og tunanlegg frå eldre og yngre jernalder. *Håloygminne X*, s. 244-249. Harstad.
- Lund, J. 2004: Våben i vand. *Kuml, Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab*, s. 197-220. Århus.

- Løken, T. 1988: Forsandmoen – et samfunn i blomstring og krise. I: U. Näsman og J. Lund (red.): *Folkevandringstiden i Norden. En krisetid mellom ældre og yngre jernalder?* s. 169-186. Århus.
- Löwenborg, D. 2010: The Iron Age Shock Doctrine – What were the mechanisms behind the social changes in Scandinavia at the middle of the first millennium AD? I: D. Löwenborg: *Excavating the Digital Landscape. GIS Analyses of social relations in central Sweden in the 1st millennium AD.* AUN 42, Uppsala.
- Magnus, B. 2003: Krigerens insignier: En parafrase over gravene II og V fra Snartemo i Vest-Agder. I: Rolfsen, P. og F-A. Stylegar (red.): *Snartemofunnene i nytt lys.* Universitetets kulturhistoriske museer, Skrifter nr. 2. s. 33-52. Universitetet i Oslo.
- Magnusson, G. 1986: *Lågteknisk järnhantering i Jämtlands län.* Jernkontorets bergshistoriska skriftserie nr. 22. Stockholm.
- Malde, I. 2008: Tovedbuer. Konstruksjon, funksjon og kontekst. Masteroppgave i arkeologi, Universitetet i Bergen.
- Mann, M. 1986: *The Sources of Social Power.* Vol. I. *A History of Power from the Beginning to AD 1760.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Marstrander, S. 1957: Bygdeborger – våre eldste militære anlegg. *DKNVS Årbok 1957*, s. 91-124. Trondhjem.
- Marstrander, S. 1958: Dateringen av våre bygdeborger. *DKNVS Forhandlinger*, Bind 31, s. 174-180. Trondhjem.
- Marstrander, L. 1983: *Inntrøndelag i romertid. Gravfunn og bosetning.* Gunneria 43, Det kgl. Norske Videnskabers Selskab, Museet. Trondheim.
- Matland, S. 2002: Korleis så stornaustet på Trondenes ut? *TROMURA.* Tromsø Museums Rapportserie, nr. 34, s. 49-54, Tromsø.
- Meling, T. 2000: Gravar med hest og hesteutstyr. Eit uttrykk for makt og alliansar på Vestlandet i merovingertid. Hovedfagsoppgåve i arkeologi, Universitetet i Bergen.
- Mikkelsen, E. 1973: Overgangen folkevandringstid / merovingertid i Norge. *Universitetets Oldsaksamling Årbok 1970 – 1971*, s 85-120. Oslo.
- Mitlid, Å. 2003a: Bygdeborgene – synlige spor frå forhistorien. En analyse av borgenes funksjon og plass i det tidlige jernaldersamfunnet med vekt på deres forsvarsrelaterte oppgaver. Hovedfagsoppgave i arkeologi, Universitetet i Oslo.
- Mitlid, Å. 2003b: Bygdeborgene i rollen som forsvarsobjekter. *Primitive tider 2003* nr. 6, s. 7-19. Oslo.
- Mitlid, Å. 2004: Bygdeborgene – var de lokale tiltak eller deler av en overordnet plan? En analyse av borgenes funksjon i det tidlige jernaldersamfunnet med vekt på deres forsvarsrelaterte oppgaver. *Viking* nr. 67, s. 83-100. Oslo.
- Mortensen, P. og B. Rasmussen (red.) 1988: *Fra Stamme til Stat i Danmark I. Jernalderens stammesamfund.* Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXII:1. Højbjerg.

- Mortensen, P. og B. Rasmussen (red.) 1991: *Fra Stamme til Stat i Danmark 2. Høvdingesamfund og kongemagt*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXII:2. Højbjerg.
- Mortimer, P. 2011: *Woden's Warriors. Warriors and Warfare in 6th-7th Century Northern Europe*. Anglo-Saxon books.
- Munch, J. S. 1956: Folkevandringstidens gullskatter i Norge. *Viking XX*, s. 97-126. Oslo.
- Munch, J. S. 1962: Borg og bygd. Studier i Telemarks eldre jernalder. *Universitetets Oldsaksamlings Årbok*. Oslo.
- Müller-Wille, M. 1972: Pferdgrab und Pferdopfer im frühen Mittelalter. *ROB. Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, jaarg. 20-21, 1970-71*, s. 119-248. Gravenhage: Staatsuitgeverij.
- Myhre, B. 1972: *Funn, fornminner og ødegårder. Jernalderens bosetning i Høyland Fjellbygd*. Stavanger Museums Skrifter nr. 7, Stavanger.
- Myhre, B. 1973: I en åker på Gjerland i Førde. *Arkeo 1*, s. 15-18. Bergen.
- Myhre, B. 1978: Agrarian development, settlement history and social organization in Southwest Norway in the Iron Age. I: K. Kristiansen and K. Paludan-Muller (red.): *New Directions in Scandinavian Archaeology*, s. 224-271. Copenhagen.
- Myhre, B. 1985: Boathouses as Indicators of Political Organization. *Norwegian Archaeological Review*, Vol. 18, Nos.1-2, s. 36-58.
- Myhre, B. 1987: Chieftains' graves and chiefdom territories in South Norway in the Migration Period. I: *Studien zur Sachsenforschung 6*, s. 169-187. Niedersächsische Landesmuseum Hannover, Hildesheim.
- Myhre, B. 1992a: Borre – et merovingertidssenter i Øst-Norge. I: E. Mikkelsen og J. H. Larsen (red.): *Økonomiske og politiske sentra i Norden ca. 400 – 1000 e. Kr.* Univeristetets Oldsaksamlings Skrifter nr. 13, s. 155-179. Oslo.
- Myhre, B. 1992b: The Royal Cemetery at Borre, Vestfold: a Norwegian center in a European periphery. I: M. H. O. Carver (red.): *The age of Sutton Hoo. The seventh century in north-western Europe*, s. 301-314. The Boydell Press, Woolbridge.
- Myhre, B. 1997: Boathouses and naval organization. I: A. Nørgård Jørgensen og L. C. Clausen (red.): *Military Aspects of Scandinavian Society in a European Perspective, AD 1 – 1300*. Papers from an International Research Seminar at the Danish National Museum, Copenhagen 2 – 4 May 1996. Publications from the National Museum Studies in Archaeology & History Vol. 2. s. 169-183. Copenhagen.
- Myhre, B. 2002: The Significance of Borre: Necropolis of National or Foreign Rulers? I: Fladmark, J. M. (red): *Heritage and Identity. Shaping the nations of the North*. The Heyerdahl Institute/ The Robert Gordon University. Shaftesbury.
- Myhre, B. 2002: Landbruk, landskap og samfunn 4000 f.Kr. – 800 e.Kr. I: Myhre, B. og I. Øye: *Norges landbrukshistorie I. 4000 f. kr. – 1350 e.Kr. Jorda blir levevei*. Det norske Samlaget. Oslo.

- Myhre, B. 2005: Kriger i en overgangstid. I: K. A. Bergsvik og A. Engevik jr. (red): *Fra funn til samfunn. Jernalderstudier tilegnet Bergljot Solberg på 70-årsdagen*. Universitetet i Bergen Arkeologiske Skrifter 1, s. 279-306. Bergen.
- Møllenus, K. 1963: Gravfeltet på Egge ved Steinkjer. *Viking* 27, s. 141-158. Oslo.
- Møllerop, O. 1971: De ringformede tunanlegg i Rogaland. *Frå haug ok heidni*. Nr. 3. Stavanger.
- Nicolaissen, O. 1885: Undersøgelser i Nordlands Amt 1884. *Universitetets Oldsaksamlings Aarsberetning* 1884, s. 1-23. Oslo.
- Nicolaysen, N. 1862-1866: *Norske fornlevninger. En oplysende fortegnelse over Norges fortidslevninger, ældre end reformationen og henførte til hver sit sted*. Kristiania.
- Nielsen, K. Høilund 1991: Centrum og periferi i 6. – 8. årh. Territoriale studier af dyrestil og kvindesmykker i yngre germansk jernalder i Syd- og Østskandinavien. I: P. Mortensen og B. M. Rasmussen: *Høvdingesamfund og Kongemagt. Fra stamme til stat 2*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXII:2, s. 127-154. Århus.
- Nielsen, O. 1991: Skydeforsøg med jernalderens buer. I: *Eksperimentell Arkeologi – studier i teknologi og kultur 1*, s. 135-148. Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter. Lejre.
- Nilsen, G. 1998: Jernaldernaust på Vestvågøy i Lofoten. *Stensilserie B nr. 49*, Institutt for arkeologi, Det samfunnsvitenskapelige fakultet, Universitetet i Tromsø.
- Noble, T. F. X. (red.) 2006: *From Roman provinces to medieval kingdoms*. Routledge.
- Nordin, F. 1881: Om Gotlands fornborgar. *Kungl. Vitterhets, historie- och antikvitetsakademien, Månadsblad*, 1881. Stockholm.
- Nyqvist, R. 1992: Fornborgar och resurser. En specialstudie kring fornborgen Slottet i Ödsmål. I: S. Andersen, B. Hall og G. Öborn (red): *Borgar från forntid och medeltid i Västsverige*. Arkeologi i Västsverige 5, s. 56-63. Göteborgs arkeologiska museum.
- Näsman, U. 1988: Den folkevandringstida? krisen i Sydskandinavien. I: U. Näsman og J. Lund (red.): *Folkevandringstiden i Norden. En krisetid mellem ældre og yngre jernalder?* s. 227-255. Århus.
- Näsman, U. 1991a: Nogle bemærkninger om det nordiske symposium ”Samfundsorganisation og Regional Variation” på Sandbjerg Slot den 11. – 15. april 1989. I: C. Fabech og J. Ringvedt (red): *Samfundsorganisation og Regional Variation. Norden i romersk jernalder og folkevandringstid*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter, bd. XXVII, s. 321-328. Århus.
- Näsman, U. 1991b: Det syvende århundre – et mørkt tidsrum i ny belysning. I: P. Mortensen og B. M. Rasmussen (red.). *Fra stamme til stat 2*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXVII, s. 165-178. Århus.
- Näsman, U. 1994: The Iron Age Graves on Öland – Representative of What? I: B. Stjernquist (red): *Prehistoric Graves as a Source of Information*. Symposium at Kastlösa, Öland, May 21-23, 1992. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Konferenser 29, s. 15-30. Stockholm.

- Näsman, U. 1998a: The Justinianic era of South Scandinavia: an archaeological view. I: R. Hodges & W. Bowden (red.): *The transformation of the Roman world*. Volume 3: The sixth century. Production, Distribution and Demand, s. 255-278. Leiden, Brill.
- Näsman, U. 1998b: Sydsandinavisk samhällsstruktur i ljuset av merovingisk och anglosaxisk analogi eller i vad är det som centralplatserna är centrala? I: Larsson, L. og B. Hårdh (red.): *Centrala Platser. Centrala frågor. Samhällsstrukturen under Järnåldern. En Vänbok till Berta Stjernquist*. Uppåkrastudier 1, Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8°, No. 28, s. 1-26. Lund.
- Näsman, U. 1999: The ethnogenesis of the Danes and the making of a Danish kingdom. I: T. Dickinson og D. Griffiths (red.): *The making of kingdoms*, s. 1-10. Oxford University Committee for Archaeology. Oxbow.
- Näsman, U. 2000: Raids, migrations, and kingdoms – the Danish case. *Acta Archaeologica* vol. 71, s. 1-7.
- Näsman, U. 2006: Danerne og det danske kongeriges opkomst. Om forskningsprogrammet «Fra stamme til stat i Danmark». *Kuml* 2006, s. 205-241.
- Näsman, U. 2011: Court sites, ring forts and the making of kingdoms. *Norwegian Archaeological Review*, Vol. 44, No. 1, 2011, s. 97-99.
- Näsman, U. 2012a: Comments on “An Iron Age Shock Doctrine: The 536-537 event as a trigger of large-scale social change in the Mälaren valley area” by Daniel Löwenborg. *Journal of Archaeology and Ancient History* 2012 No. 4. <http://www.arkeologi.uu.se/Journal/no-4-lowenborg/>
- Näsman, U. 2012b: Krig og rigsdannelse. *Kuml* 2012, s. 217-229.
- Näsman, U. og J. Lund 1988: *Folkevandringstiden i Norden. En krisetid mellem eldre og yngre jernalder?* Rapport fra et bebyggelsesarkæologisk forskersymposium i Degerhamn, Öland. Århus.
- Odner, K. 1972: Ethnohistoric and ecological settings from economic and social models of an Iron Age Society. I: D. Clarke (red.): *Models in Archaeology*, s. 623-651. Methuen, London.
- Odner, K. 1973: *Økonomiske strukturer på Vestlandet i eldre jernalder*. Bergen.
- Oestigaard, T. og J. Goldhahn 2006: From the Dead to the Living: Death as Transactions and Re-negotiations. I: *Norwegian Archaeological Review*, Vol. 39, No. 1, s. 27-48.
- Olausson, L. Holmquist og M. Olausson (red.) 2009: *The martial society. Aspects of warriors, fortifications and social change in Scandinavia*. Theses and papers in archaeology B:11. The archaeological research laboratory, Stockholm University.
- Olausson, M. 1995: *Det inneslutna rummet – om kultiska hägnader, fornborgar och befästa gårdar i Uppland från 1330 f Kr till Kristi födelse*. Studier från UV Stockholm. Riksantikvarieämbetet, arkeologiska undersökningar. Skrifter nr. 9. Stockholm.
- Olausson, M. 2008: När aristokratin flyttade upp på höjderna. Om folkvandringstidens befästa gårdar och andra borgar. *Nya perspektiv på borgar och befästningar. Bebyggelsehistoriskt tidskrift* 56, s. 24-40.

- Olausson, M. 2009: At peace with walls – Fortifications and their significance AD 400-1100. I: L. Holmquist Olausson og M. Olausson (red.): *The Martial Society. Aspects of warriors, fortifications and social change in Scandinavia*. Theses and papers in archaeology B:1, s. 35-70. The archaeological research laboratory, Stockholm University.
- Olausson, M. 2011a: Inledning. Runsa och andra befästa höjdbosättningar i östra Mellansverige. I: M. Olausson (red.): *Runnhusa. Bosättningen på berget med de många husen*. Skrifter från projektet Runsa borg, Eds socken, Uppland nr. 1, s. 10-27. Archaeologica, Stockholm.
- Olausson, M. 2011b: «...ett slags bostadslämning med härd»: Prins Gustav Adolfs och Oscar Almgrens undersökning av Runsaborg år 1902. I: M. Olausson (red.): *Runnhusa. Bosättningen på berget med de många husen*. Skrifter från projektet Runsa borg, Eds socken, Uppland nr. 1, s. 28-39. Archaeologica, Stockholm.
- Olausson, M. 2011c: Undersökningen av Runsa borg 2010. I: M. Olausson (red.): *Runnhusa. Bosättningen på berget med de många husen*. Skrifter från projektet Runsa borg, Eds socken, Uppland nr. 1, s. 224-245. Archaeologica, Stockholm.
- Olsen, A. B. 2005: Et vikingtids tunanlegg på Hjelle i Stryn – en konservativ institusjon i et konservativt samfunn. I: Bergsvik, K. A. og A. Engevik jr. (red): *Fra funn til samfunn. Jernalderstudier tilegnet Bergljot Solberg på 70-årsdagen*. Universitetet i Bergen Arkeologiske Skrifter 1, s. 319-355. Bergen.
- Olsen, B. 2007: Keeping things at arm's length: a genealogy of asymmetry. *World Archaeology* Vol. 39 (4), s. 579-588.
- Olsen, B. 2010: *In Defense of Things. Archaeology and the Ontology of Objects*. Altamira press.
- Olsen, M. 2003: Den sosio-politiske organiseringen av Jæren i eldre jernalder. Et tolkningsforsøk med utgangspunkt i skriftlige kilder og tunanleggene. Hovedfagsoppgave i arkeologi, Universitetet i Tromsø.
- Oma, K. 2001: Hesten i jernalderen – i brytingspunktet mellom «seige» strukturar og endring i den materielle kulturen. *Primitive tider* 2001, s. 37-49. Oslo.
- Opedal, A. 1999: *Arkeologiens gårdsforskning og utformingen av en norsk identitet*. AmS-Varia 35. Arkeologisk museum i Stavanger.
- Opedal, A. 2005: *Kongens død i et forstatlig rike. Skipsgravritualer i Avaldsnes-området og aspekter ved konstituering av kongemakt og kongerike 700-950 e.Kr.* Unipubavhandlingar Acta humaniora nr. 228. Oslo.
- Opedal, A. 2010: *Kongemakt og kongerike. Gravritualer og Avaldsnes-områdets politiske rolle 600-1000*. Oslo arkeologiske serie vol. 13, Universitetet i Oslo.
- Oppermann, A. von og C. Schuchhardt 1888-1916: *Atlas vorgeschichtlicher Befestigungen in Niedersachsen*. Hannover.
- Otto, T., H. Thrane og H. Vandkilde 2006: Warfare and Society: Archaeological and Social Anthropological Perspectives. I: T. Otto, H. Thrane og H. Vandkilde (red.): *Warfare and Society. Archaeological and Social Anthropological Perspectives*. Aarhus University Press.

- Paulsen, H. 1998: Bögen und Pfeile. I: G. Bemann og J. Bemann (red.): *Der Opferplatz von Nydam. Die Gunde aus den älteren Grabungen. Nydam-I und Nydam-II*, s. 387-427. Neumünster, Wachholtz.
- Paulsen, H. 1999: Pfeil und bogen in Haithabu. *Berichte über die Ausgrabungen in Haithabu*. Bericht 33, s. 93-142. Neumunster.
- Pedersen, E. A. og M. Widgren 1998: Järnålder 500 f.Kr. - 1000 e. Kr. I J. Myrdal (red.): *Jordbrukets första femtusen år. Det svenska jordbrukets historia*. Natur och Kultur/LTs förlag.
- Petersen, J. 1919: *De norske vikingesverd. En typologisk-kronologisk studie over vikingetidens vaaben*. Videnskapselskabets Skrifter II. Hist.-filos. Klasse 1919. No. 1. Kristiania.
- Petersen, J. 1933: *Gamle gårdsanlegg i Rogaland. Fra forhistorisk tid og middelalder*. Serie B: Skrifter XXII. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Oslo.
- Petersen, J. 1936: *Gamle gårdsanlegg i Rogaland. Fortsettelse*. Institutt for sammenlignende kulturforskning, Oslo.
- Petersen, J. 1938: Leksaren. *Viking* 2, s. 151-158. Oslo.
- Petersen, J. 1952: Forhistoriske gårdsanlegg i Rogaland - undersøkelser gjennom 25 år. *Stavanger Museums Årbok* 1952, s. 12-31. Stavanger.
- Petersen, J. 1954: Bosetningen i Rogaland i folkevandringstiden. *Viking* XVIII, s. 1-28. Oslo.
- Petersen, L.I.Ree 2011: *Siege Warfare in the Successor States: Byzantium, the West, and Islam, 400-800 A. D.* Doctoral thesis at NTNU, 2011:327.
- Petersen, Th. 1903a: En ældre jernalders gravplass fra Namdalen. *DKNVS Skrifter* 1902 nr. 5.
- Petersen, Th. 1903b: Fortsatte udgravninger i Namdalen I. *Aarsberetning for Foreningen til norske Fortidsmindesmærkers Bevaring* 1903 s. 221-232.
- Petersen, Th. 1904: Fortsatte udgravninger i Namdalen II. *Aarsberetning for Foreningen til norske Fortidsmindesmærkers Bevaring* 1904 s. 200-213.
- Petersen, Th. 1905: Fortsatte udgravninger i Namdalen III. *Aarsberetning for Foreningen til norske Fortidsmindesmærkers Bevaring* 1905 s. 353-378.
- Petersen, Th. 1923: *Meldalsfundene. En gravplads under flat mark fra ældre jernalder paa Vahaugen i Meldalen*. Norske Oldfunn 4, Kristiania 1923.
- Petersen, Th. 1942: Bygdeborger i det nordenfjeldske Norge. *Viking* 1942, s. 1-48, Oslo.
- Petterson, M. 2006: *Djurhållning och betesdrift. Djur, människor och landskap i västra Östergötland under yngre bronsålder och äldre järnålder*. Riksantikvarieämbetet og Uppsala Universitet.

- Prestvold, K. 1999: Trøndelag i støpeskjeen. *Jernproduksjon og sosial organisasjon i Nord-Trøndelag mellom 350 f.Kr. og 500 e.Kr.* Gunneria 75. Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Vitenskapsmuseet. Trondheim.
- Price, N. 2002: *The Viking Way. Religion and War in Late Iron Age Scandinavia*. Aun 31, Stockholm.
- Quast, D. 2008: Der Runde Berg bei Urach. Die alamannische Besiedlung im 4. Und 5. Jahrhundert. I: H. Steuer og V. Bierbrauer (red.): *Höhensiedlungen zwischen Antike und Mittelalter von den Ardennen bis zur Adria*. Ergänzungsbände zum Reallexikon der germanischen Altertumskunde, Band 58, s. 261-322. Berlin.
- Raddatz, K. 1967: Die Bewaffnung der Germanen in der jüngere römischen Kaiserzeit. *Nachrichten der Akademie der wissenschaften in Göttingen aus den Jahre 1967. Philologisch-Historische Klasse*, s. 1-18. Göttingen.
- Ramqvist, P. 1992: *Högom: the excavations 1949-1984*. Archaeology and environment 13. University of Umeå.
- Randsborg, K. 1987: Römische Gläser und Bronzengefäße im Norden: ein Kommentar. *Acta Archaeologica vol. 57*, 1986.
- Randsborg, K. 1991: Det syvende århundrede e. Kr. I: P. Mortensen og B. M. Rasmussen: *Høvdingesamfund og Kongemagt. Fra stamme til stat 2*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXII:2, s.11-15. Århus.
- Rau, A. 2010: *Nydam mose. Die personengebundenen Gegenstände. Grabungen 1989-1999*. Jernalderen i Nordeuropa. Jysk Arkeologisk Selskabs Skrifter 72. Jysk Arkæologisk Selskab.
- Rausing, G. 1967: *The Bow. Some notes on its origin and development*. Acta Archaeologica Lundensia 6. Lund.
- Reckwitz, A. 2002: Toward a Theory of Social Practices. A Development in Culturalist Theorizing. *European Journal of Social Theory* 5 (2), s. 243-263.
- Renfrew, C. 1984: *Space, Time and Polity. Approaches to Social Archaeology*. Cambridge, Massachusetts.
- Resi, H. G. 1980: Palmekvist og laurbærkrans? Nyoppdagete figurer på romertids våpen. Festskrift til Sverre Marstrander på 70-årsdagen. *Universitetets Oldsaksamlings Skrifter, Ny rekke* nr. 3, s 53-57. Oslo.
- Resi, H. G. 1986: *Gravplassen Hunn i Østfold*. Norske Oldfunn 12, Oslo.
- Rieck, F. 2002: The Iron Age Ships form Nydam. Age, Equipment and Capacity. I: A. Nørgård Jørgensen, J. Pind, L. Jørgensen og Clausen, B. (red.): *Maritime Warfare in Northern Europe. Technology, organisation, logistics and administration 500 BC-1500 AD*. Publications from The National Museum, Studies in Archaeology & History Vol. 6, s. 73-81. Copenhagen.
- Rieck, F. 2003: Skibene fra Nydam mose. I: L. Jørgensen, B. Storgaard og L. G. Thomsen (red.): *Sejrens triumf. Norden i skyggen af det romerske imperium*, s. 296-309. Nationalmuseet, København.

- Ringstad, B. 1985: Aslaksteinen. En bygdeborg fra vikingtiden? *Gammelt frå Fræna* 1985. s. 8-14, Elnesvågen.
- Ringstad, B. 1988: Aslaksteinen – landets eldste bygdeborg? *Romsdal Sogelag Årsskrift* 1988, s. 29-47. Molde.
- Ringstad, B. 1991a: Sentrum i periferien – bygdeborger på Nordvestlandet. *Gunneria* 64, s. 179-196. Trondheim.
- Ringstad, B. 1991b: Graver og ideologi. I: C. Fabech og Ringtved, J. (red): *Samfundsorganisation og Regional Variation. Norden i romersk jernalder og folkevandringstid*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter, bd. XXVII, s. 141-150. Århus.
- Ringtved, J. 1999: Settlement and organisation in a time of war and conflict. I: C. Fabech og J. Ringtved (red.): *Settlement and Landscape*. Proceedings from a conference in Århus, Denmark, May 4-7 1998, s. 361-381. Jysk Arkæologisk Selskab.
- Robberstad, K. 1969: *Gulatinglovi, umsett frå gamalnorsk av Knut Robberstad*. Norrøne bokverk 33, Oslo.
- Rogers, P. Walton 2007: *Cloth and clothing in Early Anglo-Saxon England, AD 450-700*. CBA Research Report 145, Council for British Archaeology.
- Roland, A. 1991: Introduction. I: H. Turney-High: *Primitive War. Its Practice and Concept*, s. vii-xi. University of South Carolina Press.
- Rolfsen, P. 1974: *Båtnaust på Jærkysten*. Stavanger museums skrifter 8.
- Rolfsen, P. 1976: Hustuffer, grophus og groper fra eldre jernalder ved Oddernes kirke, Vest-Agder. *Universitetets Oldsaksamlings Årbok 1972-1974*, s. 65-82. Oslo.
- Rolfsen, P. 1977: Bygdeborger i Vest-Agder og Aust-Agder. Årsskrift for Agder historielag bind 55, s. 15-32. Kristiansand.
- Rolfsen, P. 1992: Iron production in the upper part of the valley of Setesdal, Norway. I: Espelund, A. (red): *Bloomery Ironmaking during 2000 years*. Volume II, s. 79-88. Trondheim.
- Rundberget, B. 2002: Teknologi og jernvinne. En teoretisk og metodisk tilnærming til jernvinna som kilde til menneskelig kunnskap og handling. Hovedfagsoppgave ved Vitenskapsmuseet, NTNU. Trondheim.
- Rundberget, B. 2013: *Jernets dunkle dimensjon. Jernvinna i sørlige Hedmark. Sentral økonomisk faktor og premiss for samfunnsutvikling c. AD 700-1300*. Avhandling for graden Ph.d. Institutt for arkeologi, konservering og historie, Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo.
- Rygh, B. H. Eketuft 2007: Den siste reisen. De sørøstnorske våpengravene som kilde til kunnskap om krigerspesialisten i eldre jernalder. Hovedfagsoppgave i arkeologi, Institutt for arkeologi, konservering og historie, Universitetet i Oslo.
- Rygh, O. 1882: Gamle bygdeborger i Norge. *Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkens Bevarings Aarsberetning* 1882.

- Rygh, O. 1999 [1885]: *Norske Oldsager*. Christiania. Faksimileutgave ved Tapir forlag, Trondheim.
- Røskaft, M. 2003: *Maktens landskap. Sentralgårder i Trøndelag ved overgangen fra vikingtid til kristen middelalder, ca. 800-1200*. Skriftserie fra Historisk institutt nr. 39. NTNU, Trondheim.
- Salmo, H. 1938: *Die Waffen der Merowingerzeit in Finland*. Finska fornminnesföreningens tidskrift, 42:1. Helsinki.
- Samson, R. 1994: The end of Alamannic princely forts and supposed Merovingian hegemony. *Journal of European Archaeology*, nr. 2, s. 341-359.
- Sanders, A. 1999: Anthropology of Warriors. I: L. Kurtz og J. Turpin (red.): *Encyclopedia of Violence, Peace & Conflict*. Vol. 3, s. 773-784. Academic Press, London / San Diego.
- Sanmark, A. 2011: Archaeological analysis and mapping in the identification of assembly sites. *Norwegian Archaeological Review*, Vol. 44 No. 1, 2011, s. 99-101.
- Sauvage, R. 2005: Jern, smie og smed. Jernhåndverkere og jernhåndverk i Midt-Norge ca. 600-1100 e.Kr. Hovedoppgave i arkeologi, NTNU. Trondheim.
- Schnell, I. 1934: Fornborgarna i Västmanlands län. *Västmanlands Fornminnesförenings Årsskrift XXII*. Västerås.
- Schøning, G. 1910: *Reise giennem en Deel af Norge i de Aar 1773, 1774, 1775*. Trondhjem.
- Schlüter, W. 1999: The Battle of the Teutoburg Forest: Archaeological Research at Kalkriese near Osnabrück. I: J. D. Creighton og R. J. A. Willson (red.): *Roman Germany. Studies in Cultural Interaction*. Journal of Roman Archaeology, Supplementary Series No. 32, s. 125-159.
- Schlüter, W. 2009: Foreword. I: T. Clunn 2009: *The Quest for the Lost Roman Legions: Discovering the Varus battlefield*. Savas Beatie, Havertown.
- Schnittger, B. 1913: Die vorgeschichtlichen Burgwälle in Schweden. *Opuscula Archaeologica Oscari Montelio septuagenario dicata*. Stockholm.
- Schovsbo, P. O. 2007: *Tranbær mosefund*. Jernalderen i Nordeuropa. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 57. Århus.
- Service, E. 1971: *Primitive Social Organization*. Random House, New York.
- Shetelig, H. 1900: Vaabengrave fra Norges ældre jernalder. *Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers Bevarings Aarsberetning 1900*, s. 46-67.
- Shetelig, H. 1908: Notiser om bygdeborger. *Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers Bevarings Aarsberetning 1908*.
- Shetelig, H. 1912: *Vestlandske graver fra jernalderen*. Bergen museums skrifter. Ny række bd. II no. 1. Bergen.
- Shetelig, H. 1914: Et vaabenfund fra høifjeldet. *Oldtiden. Tidsskrift for norsk forhistorie* 1914, s. 93-98. Kristiania.

- Shetelig, H. 1917: *Nye jernaldersfunn paa Vestlandet*. Bergen museums årbok 1916 – 1917. Hist. – antikv. række nr. 2, s. 1-86. Bergen.
- Shetelig, H. 1925: *Norges Forhistorie*. Instituttet for Sammenlignende Kulturforskning, Serie A, Va. Oslo.
- Shove, E. og M. Pantzar 2005: Consumers, Producers and Practices. Understanding the invention and reinvention of Nordic walking. *Journal of Consumer Culture* Vol 5 (1), s. 43-64.
- Short, W. R. 2009: *Viking weapons and combat techniques*. Westholme publishing.
- Sigurdsson, J. V. 1993: *Goder og maktforhold på Island i fristatstiden*. Doktogradsavhandling, Historisk Institutt, Universitetet i Bergen.
- Sindbæk, S. 2006: Networks and nodal points: the emergence of towns in early Viking Age Scandinavia. *Antiquity* 81, s. 119-132.
- Sjøbakk, I. 2007: Livet på Vahaugen. En arkeologisk undersøkelse av et gravfelt fra eldre jernalder i Meldal kommune. Mastergradsoppgave i arkeologi, NTNU, Trondheim.
- Sjøvold, T. 1971: *Åse-anlegget på Andøya*. Acta Borealia B. Humaniora. No. 12.
- Skaar, F. 1943: Bruken av jernalderssverdene. *Viking* VII, s.165-199. Oslo.
- Skjølsvold, A. 1969: En fangstmans grav i Trysilfjellene. *Viking* XXXIII, s. 139-199. Oslo.
- Skre, D. 1998: *Herredømmet. Bosetning og besittelse på Romerike 200 – 1350 e. Kr.* Acta Humaniora 32, Det historisk – filosofiske fakultet, Universitetet i Oslo. Universitetsforlaget.
- Slomann, W. 1956: *Folkevandringstiden i Norge. Spredte trekk og problemer*. Stavanger Museums Årbok. Årgang 65, s. 63-82. Stavanger.
- Sognnes, K. 1988a: *Sentrumsdannelser i Trøndelag. En kvantitativ analyse av gravmaterialet fra yngre jernalder*. Meddelelser nr. 12 fra prosjektet fortiden i Trondheims bygrunn: Folkebibliotekstomten. Riksantikvaren, Utgravningskontoret Trondheim.
- Sognnes, K. 1988b: Iron age arrow-heads from Hordaland, Norway: testing a classification system. I: *Gunneria* 60, s. 1-36. Universitetet i Trondheim, Vitenskapsmuseet.
- Solberg, B. 1981: Spearheads in the transition period between the early and the late iron age in Norway. I: *Acta Archaeologica* Vol. 51 – 1980, s. 153-172. Munksgaard København.
- Solberg, B. 1985: Social Status in the Merovingian and Viking Periods in Norway from Archaeological and Historical Sources. I: *Norwegian Archaeological Review*, vol. 18, no. 1-2, s. 61-77. Universitetsforlaget, Oslo – Bergen – Tromsø.
- Solberg, B. 2000: *Jernalderen i Norge. Ca. 500 f. Kr. – 1030 e. Kr.* Cappelen Akademisk Forlag.
- Stalsberg, A. og B. E. Thingstad 1989: Gravfunn i Malvik. *Spor* nr. 1 1989, s. 33. Trondheim.
- Stamnes, A. A. 2011; Georadar avdekker fortidsminner. *Spor* nr. 1 2011, s. 30-33. Trondheim.

- Stenberger, M. 1933: *Öland under äldre järnåldern. En bebyggelsehistorisk undersökning*. Monografier, Kungliga vitterhets-, historie- og antikvitets akademien, nr. 19. Stockholm.
- Stenberger, M. 1964: *Det forntida Sverige*. Amqvist & Wiksell, Stockholm / Göteborg / Uppsala.
- Stenvik, L. F. 1988: Flere overraskelser på Skei. *Spor* nr. 2 1988. Trondheim.
- Stenvik, L. F. 1990: Jernvinna i Midt-Norge. *Heimen. Lokalhistorisk tidsskrift* 4/90, s. 209-218.
- Stenvik, L. F. 1991: Iron production and economic booms during 2000 years. I: A. Espelund, (red.): *Bloomery Ironmaking During 2000 Years*. Seminar in Budalen 1991. Vol. 1, s. 100-115. Trondheim.
- Stenvik, L. F. 1997: Iron production in Mid-Norway, an answer to local demand? I: H. J. Hässler (red): *Studien zur Sachsenforschung* 10, s. 253-263. Oldenburg.
- Stenvik, L. F. 2001: *Skei – et maktsenter fram fra skyggen*. Vitark 2, Trondheim.
- Stenvik, L. F. 2003a: Iron Production in Scandinavian Archaeology. *Norwegian Archaeological Review*. Vol. 36, No. 2, s. 119-134.
- Stenvik, L. F. 2003b: Recent Results from Investigations of Iron Production in Northern Europe. Some Reflections on the Variation. I: Nørbach, L. Chr. (red): *Prehistoric and Medieval Direct Iron Smelting in Scandinavia and Europe*. Proceedings of the Sandbjerg Conference 16th to 20th September 1999. Acta Jutlandica LXXXVI:2. Humanities Series 75, s. 77-82. Aarhus University Press.
- Stenvik, L. F. 2006: Blåsterjern fra Trøndelag. I: H. Glørstad, B. Skar og D. Skre (red.): *Historien i forhistorien. Festskrift til Einar Østmo på 60-årsdagen*. Kulturhistorisk museum Skrifter 4, s. 255-262. Oslo.
- Stenvik, L. F. 2010: Iron technology in a regional perspective. A reflection on the technological compability. I: Barndon, R., Engevik, A. og Øye, I (red.): *The Archaeology of Regional Technologies. Case Studies from the Palaeolithic to the Age of the Vikings*. The Edwin Mellen Press.
- Steuer, H. 1982: *Frühgeschichtliche Sozialstrukturen in Mitteleuropa. Eine Analyse der Auswertungsmethoden des archäologischen Quellenmaterials*. Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philologisch-Historische Klasse, dritte Folge, Nr. 128. Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen.
- Steuer, H. 1987: Helm und Ringschwert. Prunkbewaffnung und Rangabzeichen germanischer kriegler. Eine Übersicht. I: *Studien zur Sachsenforschung* 6, s. 189-236. Hildesheim.
- Steuer, H. 1989: Archaeology and History: Proposals on the Social Structure of the Merovingian Empire. I: K. Randsborg (red.): *The Birth of Europe. Archaeology and Social Development in the First Millennium A.D.* Analecta Romana Instituti Danici Supplementum XVI, s. 100-122. Roma.
- Steuer, H. 1994a: Handwerk auf spätantiken Höhensiedlungen des 4./5. Jahrhunderts in Südwestdeutschland. I: P. O. Nielsen, K. Randsborg og H. Thrane (red.): *The Archaeology*

- of Gudme and Lundeborg: *Papers Presented at a Conference at Svendborg, October, 199*, s. 128-144. Copenhagen.
- Steuer, H. 1994b: The hierarchy of Alamannic settlements in the former limes region of south-western Germany to AD 500. *Journal of European Archaeology*, nr. 2 1994, s. 82-96.
- Steuer, H. 2003: Kriegerbanden und Heerkönige – Krieg als Auslöser der Entwicklung zum Stamm und Staat im ersten Jahrtausend n. Chr. In Mitteleuropa. Überlegungen zu einem theoretischen Modell. *Runica – Germanica – Mediaevalia*. RGA-E Band 37, s. 824-835.
- Steuer, H. 2006: Warrior Bands, War Lords, and the Birth of Tribes and States in the First Millennium AD in Middle Europe. I: T. Otto, H. Thrane og H. Vandkilde (red.): *Warfare and Society. Archaeological and Social Anthropological Perspectives*, s. 227-236. Aarhus University Press, Aarhus.
- Steuer, H. og V. Bierbrauer 2008 (red.): *Höhensiedlungen zwischen Antike und Mittelalter von den Ardennen bis zur Adria*. Ergänzungsbände zum Reallexikon der germanischen Altertumskunde, Band 58. W. de Gruyter, Berlin.
- Steuer, H. og M. Hoepfer 2008: Völkerwanderungszeitliche Höhenstationen am Schwarzwaldrand. Eine Zusammenfassung der Gemeinsamkeiten und Unterschiede. I: H. Steuer og V. Bierbrauer 2008 (red.): *Höhensiedlungen zwischen Antike und Mittelalter von den Ardennen bis zur Adria*. Ergänzungsbände zum Reallexikon der germanischen Altertumskunde, Band 58, s. 213-260. W. de Gruyter, Berlin.
- Stolpe, Hj. og T. J. Arne 1912: *Graffältet vid Vendel*, undersökt af Hjalmar Stolpe; beskrivet af Hj. Stolpe och T. J. Arne, teckningarna utförda af O. Sörling. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademin. Stockholm.
- Storgaard, B. (red.) 2001: *Military Aspects of the Aristocracy in Barbaricum in the Roman and Early Migration Periods*. Papers from an International Research Seminar at the Danish National Museum, Copenhagen, 10-11 December 1999. Publications from the National Museum. Studies in Archaeology & History Vol. 5. København.
- Storli, I. 2001: Tunanleggenes rolle i nordnorsk jernalder. *Viking 2001*, s. 87-111. Oslo.
- Storli, I. 2006: *Hålogaland før rikssamlingen. Politiske prosesser i perioden 200-900 e.Kr.* Instituttet for sammenlignende kulturforskning, Serie B, vol. 123.
- Storli, I. 2010: Court Sites of Arctic Norway: Remains of Thing Sites and Representations of Political Consolidation Processes in the Northern Germanic World during the First Millennium. *Norwegian Archaeological Review*, Vol. 43, No. 2, s. 128-144.
- Storli, I. 2011: Reply to Comments from Stefan Brink, Oliver Grimm, Frode Iversen, Halldis Hobæk, Marie Ødegaard, Ulf Näsman, Alexandra Sanmark, Przemysław Urbańczyk and Orri Vésteinsson. *Norwegian Archaeological Review*, Vol. 44, No. 1, s. 107-113.
- Straume, E. 1961: To romertids gravfunn fra Trøndelag. *Viking 25*, 1961, s. 51-88. Oslo.
- Straume, E. 1987: *Gläser mit Facettenschliff aus skandinavischen Gräbern des 4. und 5. Jahrhunderts n. Chr.* Universitetsforlaget, The Institute for Comparative Research in Human Culture. Oslo.

- Strøm, I. Onsoien 2007: Tunanlegg i Midt-Norge – med særlig blick på Væremsanlegget i Namdalen. Hovedfagsoppgave i arkeologi. NTNU, Trondheim.
- Stylegar, F.-A. 2001: Hovedgårder, stormenn og landnåm. En studie i det sydligste Norges folkevandringstid. I: M. S. Veia og Naley, H. R. (red.): *Fiender og forbundsfeller. Regional kontakt gjennom historien*. Karmøyseminaret 1999, s. 37-64. Karmøy.
- Stylegar, F.-A. 2005: Stormenn og bønder - sverd og øks. Våpenggravene i Rogalands vikingtid. *Frå haug ok heiðni* 2005 s. 30-37. Stavanger.
- Stylegar, F.-A. 2008: «...an ornament in peace and a defence in war» Late Roman weapon graves and military organization in Eastern Norway. I: K. Chilidis, J. Lund og C. Prescott (red.): *Facets of Archaeology. Essays in Honour of Lotte Hedeager on her 60th Birthday*. Oslo Arkeologiske Serie nr. 10, s. 243-262. Oslo.
- Stylegar, F.-A. 2011: Weapon graves in roman and migration period Norway (AD 1-550). I: I. Khrapunov og F.-A. Stylegar (red.): *Inter Ambo Maria. Contacts between Scandinavia and the Crimea in the Roman Period*. Kulturhistoriske rapporter nr. 10, Vest-Agder Fylkeksommune, s. 217-235. Dolya Publishing House, Kristiansand – Simferopol.
- Stylegar, F.-A. og O. Grimm, 2005: Boathouses in Northern Europe and the North Atlantic. *The International Journal of Nautical Archaeology* (2005) 34:2, s. 253-268.
- Sundkvist, A. 2001: *Hästarnas land. Aristokratisk hästhållning och ridkonst i Svealands yngre järnålder*. Occasional Papers in Archaeology 28, Uppsala.
- Sveian, H. og L. Olsen 1984: En strandforskyvningskurve frå Verdalsøra, Nord-Trøndelag. *Norsk Geologisk Tidsskrift*, vol. 64, s. 27-38.
- Taavitsainen, J.-P. 1990: *Ancient Hillforts of Finland. Problems of Analysis, Chronology and Interpretation with Special Reference to the Hillfort of Kuhmoinen*. Finska fornminnesföreningens tidskrift 94. Helsinki.
- Theuvs, F. 2008: 'terra non est' – Zentralsiedlungen der Völkerwanderungszeit im Maas-Rhein-Gebiet. I: Steuer, H. og V. Bierbrauer 2008 (red.): *Höhensiedlungen zwischen Antike und Mittelalter von den Ardennen bis zur Adria*. Ergänzungsbände zum Reallexikon der germanischen Altertumskunde, Band 58, s. 765-794. W. de Gruyter, Berlin.
- Thingstad, B. E. 1990: Fargerike fragmenter fra en fjern fortid – undersøkelser av Malvikskjoldet. *Spor* 1990 nr. 1 s. 10-11, 16. Trondheim.
- Thompson, W. R. 2006: A Test of a Theory of Co-evolution in War: Lengthening the Western Eurasian Trajectory. *The International History Review*, XXVIII.3: september 2006, s. 473-708.
- Thorpe, I.J.N. 2003: Anthropology, archaeology, and the origin of warfare. *World Archaeology* Vol. 35 (1), s. 145-165.
- Thrane, H. 1993: *Guld, guder og godtfolk – et magtcentrum fra jernalderen ved Gudme og Lundeberg*. Nationalmuseet, København.
- Turney-High, H. 1991 [1949]: *Primitive War. Its Practice and Concepts*. University of South Carolina Press.

- Underwood, R. 1999: *Anglo-Saxon weapons and warfare*. Stroud: Tempus.
- Urbańczyk, P. 2011: An outsider's view on the North Norwegian courtyard sites. *Norwegian Archaeological Review*, Vol. 44, No. 1, s. 101-104.
- Vandkilde, H. 2006: Archaeology and War: Presentations of Warriors and Peasants in Archaeological Interpretations. I: T. Otto, H. Thrane og H. Vandkilde (red.): *Warfare and society. Archaeological and Social Anthropological Perspectives*, s. 57-73. Aarhus University Press. Aarhus.
- Vésteinsson, O. 2011: Thing and assembly sites in Norway and Iceland. *Norwegian Archaeological Review*, Vol. 44, No. 1, s. 104-107.
- Vinsrygg, S. 1979: *Merovingartid i Nord-Noreg*. Arkeologiske avhandlinger. Historisk museum Universitetet i Bergen. No. 2. Bergen.
- Wall, Å. 2002: Borderline Viewpoints. The Early Iron Age Landscapes of Henged Mountains in East Central Sweden. *Current Swedish Archaeology*, Vol. 10, s. 95-114.
- Wall, Å. 2003: *De hägnade bergens landskap. Om den äldre järnåldern på Södertörn*. Stockholm studies in archaeology; 27. Stockholm.
- Watson, G. R. 1969: *The Roman soldier*. Thames and Hudson.
- Watt, M. 1994: Gladii in Dänemark – Milieu und Zeitstellung. I: C. von Carnap-Bornheim (red): *Beiträge zu römischer und barbarischer Bewaffnung in den ersten vier nachchristlichen Jahrhunderten*, s. 303-319. Marburger Kolloquium. Lublin/Marburg.
- Watt, M. 2003: Våbengravene – regionale forskelle inden for våbentyper og gravskikk i Danmark, 100 f. Kr. – 400 e. Kr. I: Jørgensen, L, B. Storgaard og L. G. Thomsen (red): *Sejrens triumf. Norden i skyggen af det romerske imperium*, s. 180-193. Nationalmuseet, København.
- Wegraeus, E. 1971: Vikingatida pilspetsar i Sverige. En förbisedd föremålsgrupp. Lisentiatavhandling, Uppsala universitet.
- Welinder, S. 1975: Prehistoric Agriculture in Eastern Sweden. *Acta Archaeologica Lundensia Minore* 4. Lund.
- Wenskus, R. 1961: *Stammesbildung und Verfassung. Das Werden der frühmittelalterlichen gentes*. Köln.
- Werner, J. 1965: Zu den alamannischen Burgen des 4. und 5. Jahrhunderts. I: C. Bauer, et al. (red.): *Speculum historiale. Geschichte im Spiegel von Geschichtsschreibung und Geschichtsdeutung*. Festschrift J. Spörl, s. 439-453. Alber, Freiburg.
- Westphal, F. 2008: Holzartefakte aus kaiserzeitlichen Opfermooren – Neues zu den Altfunden aus Thorsbjerg und Nydam. I: A. Abegg-Wigg og A. Rau (red.): *Aktuelle Forschungen zu Kriegsbeteuern und Fürtengräbern im Barbaricum*. Wachholtz Verlag, Neumünster.
- Wickler, S. og G. Nilsen 2005: Iron Age Boathouses in Arctic Norway viewed as multifunctional expressions of maritime cultural heritage. I: R. Marcet i Barbe, BC. A. Brebbia og J. Olivella (red.): *Maritime Heritage and Modern Ports* s. 15-23. Southampton.

- Wiegels, R. 2007 (red.): Die Varusschlacht. Wendepunkt der geschichte? *Archäologie in Deutschland. Sonderheft 2007*. Theiss.
- Wik, B. 1983: Tunanlegget på Tjøtta – en økonomisk og demografisk miljøstudie. *Gunneria* 44. Trondheim.
- Wilbers-Rost, S. 2007: Total Roman Defeat at the Battle of Varus (9 AD). I: D. Scott, L. Babits og C. Haecker (red.): *Fields of conflict. Battlefield Archaeology from the Roman Empire to the Korean War*. Volume 1 s. 121-132. Praeger security International.
- Wolfram, H. 1988: *History of the Goths*. Translated by Thomas J. Dunlap. University of California Press, Berkeley.
- Wolfram, H. 2006a: Gothic history as historical ethnography. I: T. X. Noble (red.): *From roman provinces to medieval kongdoms*, s. 43-69. Routledge.
- Wolfram, H. 2006b: Origo et religio: ethnic traditions and literature in early medieval texts. I: T.X. Noble (red.): *From roman provinces to medieval kingdoms*, s. 70-90. Routledge.
- Wolters, H. 2009: *Die Schlacht im Teutoburer Wald. Arminius, Varus und das römische Germanien*. 2. durchgesehene auflage. Verlag C. H. Beck, München.
- Wright, Q. 1968: War. I: D. L. Sills og R. K. Merton (red.): *International Encyclopedia of the Social Sciences*, s. 453-68. New York: The Free Press.
- Ystgaard, I. 1998: *Bygdeborger i Trøndelag. En forskningshistorisk og empirisk undersøkelse av et begrep og en kulturminnekategori*. Hovedfagsoppgave ved Institutt for arkeologi og kulturhistorie, NTNU, Trondheim.
- Ystgaard, I. 1999: Halsstein i Frol – en nøkkel til samfunnsforhold i Levanger i eldre jernalder. *Årbok 1999*, Levanger Historielag, s. 140-156. Levanger.
- Ystgaard, I. 2003: Bygdeborger som kilde til studiet av samfunns- og maktforhold i eldre jernalder. *Primitive tider 2003*. 6. årgang, s 21-29. Oslo.
- Ystgaard, I. 2005: Bygdeborger i Trøndelag. Dateringer og forslag til en typologisk modell. I: Følstad, E. og O. Skevik (red.): *Funn og forskning i Trøndelag. Foredrag fra to arkeologiseminarer i 2003* s. 83-116. Stiklestad Nasjonale kultursenter AS.
- Ystgaard, I. 2011a: Aristokratenes befestede gård. *Spor 2*, 2011, s. 9-11. Trondheim.
- Ystgaard, I. 2011b: Gravrøys på bygdeborg. *Spor 2*, 2011, s. 12-13. Trondheim.
- Ystgaard, I. 2011c: Stenrøpiken: Spor etter en krigerelite i eldre jernalder. *Far tå folk*. Lokalhistorie fra Singsås 2011 s. 7-11. Singsås museum og historielag.
- Zachrisson, T. 1994: The Odal and its Manifestation in the Landscape. *Current Swedish Archaeology*, Vol. 2, s. 219-239.
- Zachrisson, T. 2004: The holiness of Helgö. I: B. Gyllensvärd, P. Harbison, M. Axboe, J. P. Lamm, T. Zachrisson, S. Reisborg (red.): *Excavations at Helgö XVI. Exotic and sacral finds from Helgö*, s. 143-175. Kungl. Vitterhets historie och antivitets akademien, Stockholm.
- Ørnsnes, M. 1984: *Sejrens pris. Våbenofre i Ejsbøl Mose ved Haderslev*. Haderslev Museum.

Ørnsnes, M. 1988: *Ejsbøl I. Waffnopferfunde des 4.-5. Jahrh. nach Chr.* Nordiske fortidsminder. Serie B, Bind 11.

Østmo, E. 1978: Fresteåsen og andre bygdeborger i Vestfold. Betraktninger omkring en utgravning og et utbredelseskart. *Viking* 1977, s. 94-117. Oslo.

Østmo, E. 2003: Da nordboene lærte seg å ro. En teknologisk nyvinning for sjøfarten i tidlig jernalder. *Viking* 2003, s. 7-30. Oslo.

Øye, I. 2002: Landbruk under press 800-1350. I: B. Myhre og I. Øye: *Norges landbrukshistorie I. 4000 f. Kr. – 1350 e.Kr. Jorda blir levevei.* Det norske Samlaget. Oslo.

Utgravningsrapporter:

Alsaker, S. 1993: Rapport om skader på Halstein bygdeborg, Halsan Østre gnr. 312/1 i Levanger kommune. Topografisk arkiv, NTNU Vitenskapsmuseet.

Binns, R. S. 1993: Undersøkelse med fluxgate gradiometer av deler av bygdeborg (Halsteinan) ved Levanger, Nord-Trøndelag, 30 september – 4 oktober 1993. Topografisk Arkiv, NTNU Vitenskapsmuseet.

Marstrander, S. 1958: Restaureringen av Borgklinten. Notat i Topografisk Arkiv, NTNU Vitenskapsmuseet.

Smedstad, I. 1994a: Prøvegravning i bygdeborgern på «Hoåsen», Kirkhol, gnr. 229, bnr. 1, Steinkjer, Nord-Trøndelag. Topografisk Arkiv, NTNU Vitenskapsmuseet.

Smedstad, I. 1994b: Prøvegravning på bygdeborgern «Skanspåsen», Svenning, gnr. 217, bnr. 3, Steinkjer, Nord-Trøndelag. Topografisk Arkiv, NTNU Vitenskapsmuseet.

Smedstad, I. 1994c: Prøvegravning i bygdeborgen på «Johalla», Haugdal og Røtelle almenning, Statskog, gnr. 73/1,3 og 74/1,3, Steinkjer, Nord-Trøndelag. Topografisk Arkiv, NTNU Vitenskapsmuseet.

Smedstad, I. 1994d: Prøvegravning på bygdeborgen «Slottet», Gjævrån gnr. 201, bnr. 1, Steinkjer, Nord-Trøndelag. Topografisk Arkiv, NTNU Vitenskapsmuseet.

Ystgaard, I. 1996: Rapport fra de arkeologiske undersøkelsene på bygdeborgen på Halsstein, Levanger, Nord-Trøndelag. Topografisk Arkiv, NTNU Vitenskapsmuseet.

Ystgaard, I. 1997a: Prøvegravning i bygdeborgen på Klingerhaugen, Røflo 173/1, Inderøy, Nord-Trøndelag. Rapport i Topografisk Arkiv, NTNU Vitenskapsmuseet.

Ystgaard, I. 1997b: Rapport fra undersøkelse på borgen på Hoøya i Selbusjøen, Kjøsnes gnr. 151-153, Selbu, Sør-Trøndelag. Rapport i Topografisk Arkiv, NTNU Vitenskapsmuseet.

Ystgaard, I. 2004: Rapport fra arkeologisk utgravning i bygdeborg, Kiste 31/60, Siljan, Telemark. Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo. Formninneseksjonen.

Ystgaard, I. 2009a: Rapport. Arkeologisk punktundersøkelse av muren i bygdeborg id 28147 Kverkillberget, Svarva vestre 144/1, Inderøy, Nord-Trøndelag, oktober 2009. Topografisk Arkiv, NTNU Vitenskapsmuseet.

Ystgaard, I. 2009b: Rapport. Arkeologisk punktundersøkelse av muren i bygdeborg id 57905 Storberget, Ålberg nordre 190/1, Inderøy, Nord-Trøndelag, oktober 2009. Topografisk Arkiv, NTNU Vitenskapsmuseet.

Ystgaard, I. 2011d: Rapport. Sikringsgravning av skadet gravrøys på bygdeborgen på Halsstein id 36359, Halsan søndre 313/31, Levanger, Nord-Trøndelag, oktober 2011. Topografisk Arkiv, NTNU Vitenskapsmuseet.

Øien, R. I. 2009: Forsetmoen gnr/bnr 270/24, Midtre Gauldal kommune, Sør-Trøndelag. Rapport frå arkeologisk flateavdekking østen 2008 og sommeren 2009. T-nummer: 24261. Rapport i Topografisk Arkiv, NTNU Vitenskapsmuseet.

Appendiks

Appendiks 1: Katalog

Katalog over slutta og godt daterte graver med våpen i Midt-Norge fra eldre romertid til tidlig vikingtid i Midt-Norge (Vitenskapsmuseets forvaltningsdistrikt). Katalogen inneholder 90 slutta og godt daterte gravfunn med våpen.

Katalogen er ordnet etter fylkes-, kommune- og gårdsnummer.

Typebestemmelsene følger så langt det er mulig Bemann og Hahne 1994, Ilkjær 1990 og Nørgård Jørgensen 1999. Der gjenstandene ikke kan bestemmes til typer hos disse forfatterne, bruker jeg andre tilgjengelige typebestemmelser, først og fremst de som er oppgitt i tilveksten. Der det er tvil om typebestemmelsen er dette angitt med spørsmålstegn.

Gjenstandsmålene i katalogen følger i hovedsak tilveksten der mål er oppgitt. Der mål ikke er oppgitt har jeg supplert med egne mål. Gjenstander av jern er som regel mindre etter konservering.

Møre og Romsdal (15)

Molde (1502)

1.

T 12464

Holmem gnr. 167,169

Eneget sverd av jern av Nørgård Jørgensens type SAX 6, jf. R. 498. Odden avbrutt. Samlet lengde 75 cm, klingelengde 66,5 cm, klingebredde 4,7 cm, klingetykkelse 0,5 cm.

Økseblad av jern, Nørgård Jørgensens type AX6b, jf. Petersen fig. 30, R. 559. Lengde 17 cm, eggbredde 9,2 cm, bredde over skafthullet 3 cm.

Bisse av jern, jf. R. 570. Ringenes diameter 6,1 cm, stengenes lengde 6,9 cm.

Liåblad av jern som R. 386. Odden avbrutt. Samlet lengde 49 cm.

Sigdblade av jern, ufullstendig. Lengde 13,2 cm.

Kontekst: Branngrav i røys

Undersøkelse: Ikke sakkyndig

Datering: Fase VI (ca. 800 - 830/40 e. Kr.)

2.

T 16092

Farkvam gnr. 183

Tveegget sverd av jern nærmest som Petersens type A, ufullstendig. Samlet lengde

> 62,5 cm, klingelengde > 53 cm, klingebredde 4,3 cm, klingens tykkelse 0,3 cm.

Spyspiss av jern av Nørgård Jørgensens type L9, jf. R. 522. Samlet lengde > 29,5 cm, bladets lengde 22,5 cm, bladets bredde 4,4 cm.

Celt av jern av ubestemt type med lukket fal og lite utsvunget egg. Lengde 11,3 cm, eggbredde 4,6 cm.

Skiebor av jern som R. 418. Lengde 22,5 cm.

Kontekst: Grav, ukjent gravskikk

Undersøkelse: Ikke sakkyndig

Datering: Fase VI – VII (ca. 800 – ca. 900 e.Kr.)

Rauma (1539)

3.

T 15935

Tomberg, gnr. 19

Tveegget sverd av jern, sterkt korrodert. Lengde > 73 cm, klingebredde 4,5 cm.

Lansespiss av jern av Mollestad-type (?). Lengde 51 cm.

Kastespydspiss av jern av Kvamme-type (?). Lengde 75,5 cm.

Fragmenter av jern.

Kontekst: Skjelettgrav, funnet ved veiarbeid

Undersøkelse: Sakkyndig

Datering: Kvamme (400 – 450 e.Kr.)

Litteratur: Tilvekst 1940:11, Bemann og Hahne 1994:550 nr. 370.

4.

T 14900

Mjelva gnr. 23

Eneget sverd av jern av Nørgård Jørgensens type SAX 7, jf. R. 499. Samlet lengde 83,9 cm.

Eneget sverd av jern av unik type, grep av Petersens type B / Nørgård Jørgensens type SP5. Samlet lengde 58,5 cm, klingens lengde 48,3 cm, klingens bredde 3,9 cm.

Spydspiss av jern, jf. R. 522, lengde 32 cm.

Bortkommet.

Pilespisser av jern, 4-5 stykker, ufullstendige.

Økseblad av jern av Nørgård Jørgensens type AX6b / Petersens type B, jf. R. 599. Lengde 17,2 cm, eggbredde 13,3 cm.

Skioldbule av jern av Nørgård Jørgensens type SBB1, jf. R. 564. Kragens diameter 15,2 cm, bulens diameter 11 cm, høyde 7,9 cm, hals 2,3 cm.

Knivblad av jern, fragment.

Bisse av jern, 3 ringer av til sammen 2 forskjellige munnbitt. Til to av dem hefter en rest av et stangledd. Til bislene hører et beslag som R. 579, rester av runde beslag og et remendebeslag, alt av jern. To ringer har diameter 6,5 cm, en har diameter 5,5 cm. Også rester av trolig to stangledd.

Økseblad av jern, tverrøks jf. R. 403. lengde ca. 12 cm, eggbredde ca. 4 cm.

Hammer av jern av typen R. 364, lengde 13 cm.

Hammer av jern av samme form, lengde 8 cm.

Fil av jern av typen R. 399.

Liåblad av jern av Nørgård Jørgensens type SIC3, jf. R. 386, i fragmenter, samlet lengde 41 cm.

Sigdblade av jern, lengde 12,5 cm.

Hein av skifer.

Krok av jern som R. 466.

Beslag av jern, fragmenter.

Klinknagler og spiker av jern, en liten samling, deriblant en stor, ankerformet nagle. Muligens båtnagler.

Fragmenter av gjenstander av jern.

Stykker av smeltet bronse.

Hvalbein, fragment, skiveformet.

Brente bein.

Kontekst: Branngrav

Undersøkelse: Sakkyndig

Datering: Fase VI (ca. 800 - 830/40 e.Kr.)

Litteratur: Årbok 1934, 27 ff. Nørgård Jørgensen 1999:232 nr. 102, tafel 53.1.

5.

T 15454

Kavli gnr. 45

Eneget sverd av jern av typen R. 491. Odden avbrutt. Hjalt og knapp av Petersens type B. Samlet lengde > 79,5 cm, klingelengde > 65,5 cm, klingebredde > 3,7 cm, klingetykkelse 0,45 cm.

Økseblad av jern av Nørgård Jørgensens type AX1 / Petersens type A, jf. R. 553. Lengde 16,7 cm, eggbredde > 7,3 cm.

Pilspiss av jern av Nørgård Jørgensens type P2c, jf. Gjessing 1934 pl. V, øvre rekke nr. 2 fra venstre.

Knivblad av jern av Nørgård Jørgensens type M5. Lengde > 8 cm, bladets lengde > 4 cm. Bladets bredde > 1,5 cm.

Hammer av jern, jf. R. 394. lengde 12,4 cm.

Liåblad av jern, jf. R. 386, kordelengde 44,5 cm.

Sigdblade av jern, fragmentert.

Spiker av jern, lengde ca. 8,5 cm, med fastrustedede brente bein.

Prøve av trekull.

Kontekst: Branngrav i steinkammer, funnet ved jordarbeid

Undersøkelse: Ikke sakkyndig

Datering: Fase V (740/50 - ca. 800 e. Kr.)

6.

C 6790-6792

Sæteren, gnr. 88

Spannformet kar av leire.

Beltestein av kvarts.

Tveegget sverd i mange fragmenter. Kan ikke typebestemmes.

Pilspiss av jern, katalogisert som knivblad. Lang og slank pilspiss med fal.

Lanse av jern med tveegget blad og skarp rygg langs midten. I fragmenter.

Kastespydspiss av jern med mothaker. I fragmenter.

Kontekst: Ubrent grav

Utgravning: Ikke sakkyndig

Datering: Folkevandringstid

Litteratur: Ab. 1874:64 nr. 27, Fett 1938b:30 nr.

347

7.

T 18494

Alnes, gnr. 90

Eneget sverd av jern av Nørgård Jørgensens type SAX 6. Samlet lengde 82,5 cm, klingelengde 73 cm, klingebredde 4,5 cm.

Økseblad av jern av Nørgård Jørgensens type AX6c, jf. Petersens type B. Lengde > 16,7 cm, eggbredde 8,4 cm.

Pilespiss av jern, nå forrustet, men opprinnelig av typen R. 539. Lengde 11,4 cm.

Pilespiss av jern, jf. Shetelig 1917:162 fig. 386.

Odden avbrutt. Samlet lengde. 8,7 cm.

Bisse av jern av Nørgård Jørgensens type RT5, jf.

Petersen 1951:11, fig. 1. Den største ringens diameter 7,7 cm.

Sledekrok av jern, fragment.

Hein av skifer av bred form, lengde 21 cm.

Kontekst: Grav, ukjent gravskikk.
Undersøkelse: Ikke sakkyndig.
Datering: Fase VII (830/40-ca. 900 e. Kr.).
Litteratur: Tilvekst 1964:154, Nørgård Jørgensen 1999:232 nr. 103. Tafel 53.8.

8.

T 11315

Lyngjem gnr. 91

Eneget sverd av Nørgård Jørgensens type SAX 4, jf. R. 498. Samlet lengde 84 cm, klingens lengde 73 cm, klingens bredde 5 cm, klingens tykkelse 0,5 cm. Økseblad av jern som Nørgård Jørgensens type AX6a, Petersens type B, R. 561. Lengde ca. 21 cm, eggbredde 15,5 cm. Øksa er nå brukket i to i skafthullet.

Løvkni av jern, av hovedform som R. 387. Samlet lengde ca. 47 cm, bladets bredde ca. 4 cm.

Knivblad av jern, omtrent som R. 407, men uten avsats mellom eggen og tangen. Lengde 23 cm. Kontekst: Ubrent grav, funnet i forbindelse med jernbaneanlegget

Undersøkelse: Sakkyndig

Datering: Fase VI (ca. 800 - 830/40 e. Kr.)

9.

T 18464

Voll gnr. 112

Eneget sverd av jern, kan ikke typebestemmes. Nåværende lengde 69 cm.

Eneget sverdkniv av jern av Nørgård Jørgensens type SAX 5, sterkt forrustet. Nåværende lengde 33,8 cm.

Støtspydspiss av jern, nærmest som Nørgård Jørgensens L9, men større og uten (bevarte) vinger på falen. Samlet lengde 37,5 cm, bladets lengde 31,5 cm, bladets bredde 4,4 cm.

Celt av jern av Nørgård Jørgensens type TAX3, fragmentarisk. Lengde 15 cm, eggbredde 6,5 cm.

Celt av jern, fragment av midtpartiet.

Knivblad av jern, eneget med skrånende avsats mellom rygg og tange. Lengde 21,2 cm.

Sigd av jern, fragmentarisk.

Skiebor av jern, lengde 21 cm.

Kontekst: Gravfunn, ukjent gravskikk

Undersøkelse: Ikke sakkyndig

Datering: Fase VI-VII (ca. 800 – ca. 900 e.Kr.)

Fræna (1548)

10.

T 4357-4361

Tornes gnr. 12,13

Økseblad av jern som R. 153.

Celt av jern.

Hein.

Bryne av kvartsitt med elliptisk tverrsnitt.

Lansespiss av jern, fragment, type Øvstebo.

Lansespiss av jern, fragment.

Kontekst: Grav - Branngrav

Undersøkelse: Ikke sakkyndig

Datering: Øvsthus (450 – 475 e.Kr.)

Litteratur: Ab. 1892:96 nr. 9, Bemmann og Hahne

1994:550 nr. 371.

Tingvoll (1560)

11.

T 13146

Åbakkan, gnr. 82

Eneget sverd av jern, klingen og en del av tangen bevart, jf. R. 497. Samlet lengde 63 cm, klingebredde 2,5 cm.

Økseblad av jern av Petersens type E. Lengde 20 cm, eggbredde 13 cm.

Celt av jern i fragmenter. Samlet lengde 14,5 cm, eggbredde 4,3 cm.

Knivblad av jern, oddstykket. Samlet lengde 5,3 cm.

Liåblad av jern, i fragmenter. Samlet lengde 12,5 cm.

Hein av skifer, to stykker, lengde hhv. 16 og 11,8 cm.

Klinksøm av jern, 5 ufullstendige.

Kontekst: Ubrent grav i gravrøys

Undersøkelse: Sakkyndig

Datering: Fase VII (830/40 - ca. 900 e. Kr.)

Sunddal (1563)

12.

T 14038

Løykja gnr. 41

Eneget sverd av jern av Nørgård Jørgensens type SAX4, jf. R. 498. Samlet lengde 80 cm, klingelengde 69,5 cm, klingebredde 5,3 cm.

Tveeget sverd av jern av Nørgård Jørgensens type SP 8, jf. R. 490. Grep av Petersens type H. Samlet lengde 96,5 cm, klingelengde 81 cm, klingebredde 6 cm.

Skioldbule av jern, Nørgård Jørgensens type SBB, jf. R. 564, korrodert. Kuppelens diameter 11 cm, høyde 7 cm, hals 2 cm.

Celt av jern av Nørgård Jørgensens type TAX3 med nesten lukket fal. Lengde 12,5 cm, eggbredde 6,8 cm.

Bissel av jern, Nørgård Jørgensens type RT6, nærmest som R. 567, Petersen 1951:11 fig. 2.

Ringenes diameter 7 cm. Leddenes lengde 6,8 og 6,4 cm. I den ene ringen henger et beslag til seletøy.

Bissel av jern, i fragmenter.

Saks av jern, i fragmenter, som R. 442.

Pilspiss av jern.

Spiker av jern.

Sigdblād av jern.
Brente bein, to små biter.
Kontekst: Branngrav. Sentralgrav i Løykjahaugen, som inneholdt til sammen minst 5 graver.
Undersøkelse: Sakkyndig
Datering: Fase V (740/50 - ca. 800 e.Kr.)
Litteratur: Årbok 1929, 35f., Nørgård Jørgensen 1999:233, nr. 104, tafel 54.1.

13.
C 2507-2510
Grødal gnr. 38
Kjel av bronse av Eggers type E40.
Skjoldbule av jern type Ilkjær Iva/b. I fragmenter.
Kar av leire.
Spydspiss av jern, type Svennum (?).
Kontekst: Branngrav i gravhaug. Skjoldbullen lå på bunnen av kjelen; begge var fylt med brente bein. Karet sto på toppen av kjelen.
Datering: By (230/40 - 300).
Litteratur: Nicolaysen 1862-1866:556-557, Shetelig 1900:53, Grieg 1926:40 og 191, Lund Hansen 1987:441, Ilkjær 1990:355 nr. 209, Bemmann og Hahne 1994:548f nr. 360.

Sør-Trøndelag (16)

Trondheim (1601)

14.
T 14716
Torgård østre gnr. 31
Tveegget sverd av jern, jf. Stolpe og Arne 1912, grav XIV, pl. XLIII, fig. 5 og pl. XL, fig. 21.
Klingelengde 77 cm.
Egget sverd/våpenkniv av jern av Nørgård Jørgensens type SAX1. Lengde 40,5 cm, klingelengde 30,5 cm, klingebredde 3,5 cm. På grepet et profilert bronsebeslag, formet som dyrehoder.
Spydspiss av jern av Nørgård Jørgensens type L1, jf. Stolpe og Arne 1912 pl. XLIII, fig. 4. Lengde 52 cm, bladets lengde 41 cm, bladets største bredde 4,9 cm.
Økseblad av jern av Nørgård Jørgensens type AX5, jf. R. 557. Lengde 20,5 cm, eggbredde 7,9 cm.
Pilspisser av jern, fragmenter av 5 stykker, 4 av disse treegget av Nørgård Jørgensens type P3a, jf. R. 546.
Skjoldbule av jern og bronse av Nørgård Jørgensens type SBA, jf. Stolpe og Arne 1912 pl. XLIII, fig. 1.
Bisse av jern og bronse, jf. Stolpe og Arne 1912 pl. XLII, fig. 2. Stengene er 18,5 cm lange. Rembeslag av bronse omtrent som Stolpe og Arne 1912 pl. VIII (grav I), fig. 2, og pl. XXXVI, fig. 3 (grav XII).

Rembeslag av bronse, av Nørgård Jørgensens type RV1a. Kvadratiske med konkave undersider, jf. Stolpe og Arne 1912 pl. XXXVIII (grav VII) og E. Vedel: Bornholms Oldtidsminder og Oldsager, og I. W. Gröbbels 1905: Der Reihengräberfund von Gammertingen, Pl. IX, fig. 7-8. s. 159, fig. 138.
Rembeslag av forgyllt bronse av Nørgård Jørgensens type RR1, jf. Stolpe og Arne 1912 pl. VIII (grav XII), fig. 2-3, og Gröbbels 1905 pl. IX, fig. 14-15.
Rembeslag av jern og bronseblekk, 2 stykker, runde, 3,2 cm i diameter.
Rembeslag av jern og bronseblekk, 6 stykker, runde, 2-2,5 cm i diameter.
Nagler til seletøy, fragmenter av 18 stykker, runde, ca. 1 cm i diameter.
Remendebeslag av jern og bronse av Nørgård Jørgensens type ZR, rektangulært, ca. 5,9 x 1,9 cm.
Rembeslag av jern, flere små, rektangulære stykker.
Rembøyle av jern, ca. 4,8 cm lang.
Rembeslagene hører sammen med bisselet.
Kontekst: Skjelettgrav
Undersøkelse: Sakkyndig
Datering: Fase II (560/70 - 610/20 e.Kr.)
Litteratur: Årbok 1933, 21-25, Abb. 4-7, Gjessing 1934:33, Nørgård Jørgesen 1991:203ff, Nørgård Jørgensen 1999:234 nr. 109, Ledsten 2011

15.
T 16433
Hallset, gnr. 100
Egget sverd av jern av Nørgård Jørgensens type SAK 4(?), jf. R. 497. Samlet lengde >85 cm, klingelengde > 73 cm, klingebredde 5 cm.
Spydspiss av jern av Nørgård Jørgensens type L7. Lengde 38,4 cm, bladet inntil 6,5 cm bredt.
Knivblad av jern nærmest som R. 407, størrelsen som Nørgård Jørgensens type M2. Lengde 19,9 cm.
Sigdblād av jern. Kordelengde 19,6 cm.
Saks av jern, fragment.
Klinksøm av jern, ca. 80 stykker, de fleste med fastrustet treverk.
Hein av skifer, 25,9 cm lang.
Hein av skifer, 16,6 cm. Lang.
Kontekst: Ubrent grav. Dobbelgrav med primær kvinnegrav og sekundær mannsgrav, begge satt ned i båt, og begge fra merovingertid. Her er listet opp gjenstandene fra mannsgraven.
Undersøkelse: Sakkyndig
Datering: Fase V (740/750- ca. 800 e.Kr.)

Hemne (1612)

16.
T 16424
Kjønsvik gnr. 68

Spydspiss av jern av Petersens type E (R. 517), fragment av overgangen mellom fal og blad, lengde 16 cm.

Økseblad av jern, skafthull nærmest som Petersens type C, blad nærmest som Petersens type B: Utsvunget oventil og med et lite skjegg nedentil. Lengde 16 cm, eggbredde 8,3 cm. Kontekst: Ubrent grav
Undersøkelse: Ikke sakkyndig
Datering: Fase VII (830/840 – ca. 900)

17.

T 16425

Kjønsvik gnr. 68

Eneget sverd av jern som R. 498, i to fragmenter. Samlet lengde > 81 cm.

Spydspiss av jern av Nørgård Jørgensens type L7. Bortkommet.

Knivblad av jern, fragment.

Fil av jern, fragment.

Kontekst: Ubrent grav

Undersøkelse: Ikke sakkyndig

Datering: Fase IV-V (ca. 680-740/750)

18.

T 7263-7276

Vitsø, gnr. 102

Eneget sverd av jern, Nørgård Jørgensens type SAX 7. Samlet lengde >81,7 cm, klingelengde ca. 79 cm, klingebredde ca. 4,2 cm, klingetykkelse ca. 0,4 cm.

Eneget sverd av jern, fragmenter.

Spydspiss av jern, Nørgård Jørgensens type L9, jf. R. 522 og Jan Petersens type E. Lengde 32,5 cm, bladets lengde 23 cm, bladets bredde 4,5 cm.

Økseblad av jern, Nørgård Jørgensens type AX3, jf. R. 557. Lengde 13,5 cm, eggbredde 4,5 cm.

Celt av jern, Nørgård Jørgensens type TAX1? Jf. R. 401.

Hammer av jern, omtrent som R. 394.

Pilspisser av jern, 3 noenlunde fullstendige, fragmenter av 3 andre.

Knivblad av jern i to fragmenter.

Saks av jern, fragmenter av bøylen.

Sigdblade av jern, to ulike blade, ett av formen R. 386.

Skioldbule av jern, i fragmenter.

Hein av skifer, to stykker.

Kontekst: Ubrent grav

Undersøkelse: Ikke sakkyndig

Datering: Fase VI (ca. 800 - 830/40 e. Kr.)

Litteratur: Grieg 1923:9, fig. 15 og 16. Nørgård Jørgensen 1999:233 nr. 105, tabel 54.6.

19.

T 14330

Mo, gnr. 107, Hemne

Tveegget sverd av jern, fragmenter av klingene. Samlet lengde 34,5 cm.

Spydspiss av jern, nærmest som ANJ L7, jf. R. 520. Det ytterste av odden avbrutt. Samlet lengde 40cm, bladets lengde 31 cm, bladets bredde 4,5 cm.

Økseblad av jern, dobbel skjeggøks, jf. L. Lindenschmit 1858 Tafel 7, fig. 12, Böhner 1958:164ff, Taf.31,32,33. Lengde 13,9 cm, eggbredde 15,1 cm.

Kontekst: Skjelettgrav

Undersøkelse: Ikke sakkyndig

Datering: Fase IV – V (740/750 – 830/840 e.Kr.)

Litteratur: Tilvekst 1931, s. 7 nr. 14, fig. 5. Gjessing 1934:65.

Hitra (1617)

20.

T 18025

Dolmøy, gnr. 20

Kar av leire som R. 364.

Eneget våpenkniv av jern i flere fragmenter, som Shetelig 1917 fig. 100. Samlet lengde ca. 35,5 cm.

Gjenstander av jern, sannsynligvis tre syler, fragmenter. Største lengde ca. 15 cm.

Knivblad av jern, fragmenter. Lengde ca. 9 cm.

Redskap av jern med krum egg, fragmenter.

Perle av blått glass, riflet, tønneformet. Lengde 1 cm.

Naglehoder av jern, ubestemmelige jernfragmenter.

Flint, to avslag med por av tilhugging på kanten.

Kontekst: Ubrent grav. Dobbelgrav funnet ved utgravning av kammer i ødelagt røys. Den andre graven var en kvinnegrav fra merovingertid.

Undersøkelse: Sakkyndig.

Datering: Nerhus (510/525-575)

Litteratur: Tilvekst 1958:121, T. Johansen 2003:220 F237.

Ørland (1621)

21.

T 3775-3776

Hårberg gnr. 69

Lansespiss av jern av Svennum-type.

Kastespydspiss av jern av Svennum-type.

Kontekst: Funnet under grøftgraving.

Undersøkelse: Ikke sakkyndig.

Datering: By (230/40 – 300 e.Kr.)

Litteratur: Ab 1888:166 nr. 3, Ilkjær 1990:363 nr. 325, Bemann og Hahne 1994:551 nr. 378, Fett 1938b:31 nr. 362, T. Johansen 2003:251 F327.

22.

T 14456

Ophaug gnr. 80

Eneget sverd/våpenkniv av jern, Nørgård Jørgensens type SAX1. Samlet lengde >39,7 cm, klingelengde ca. 37 cm, klingebredde 3,5 cm, klingetykkelse 0,5 cm. i form av en lang, smal kniv med rett egglinje og jevnt buet rygg. Lengde 47 cm, derav bladet 37 cm.

Spydspiss av jern av Nørgård Jørgensens type L2, jf. H. Shetelig 1917 fig. 98. Lengde 27 cm, bladets lengde 19,5 cm, bladets bredde 6,8 cm.

Knivblad av jern av Nørgård Jørgensens type M3, med rett egg og buet rygg, lengde 15 cm, bladets lengde 9 cm.

Kniv eller saks av jern, fragment av bladet.

Perler, 4 stykker. En av rav, to av bein og den siste av rødbrent leire.

Skjelett av menneske, bestemt av professor K. E. Schreiner, som en mann på minst 60 år.

Ubrente bein, skjelettresten av en hund samt en tåknokkel av en liten okse.

Kontekst: Skjelettgrav

Undersøkelse: Ikke sakkyndig

Datering: Fase II (560/70 - 610/20 e.Kr.)

Litteratur: Tilvekst 193:4f nr. 7 fig.1, Gjessing 1934:61,73, Fett 1938:52 nr. 369, Slomann 1956:76, Nørgård Jørgensen 1999:233 nr. 106, tafel 54.6, T. Johansen 2003:252 F329, Haugen 2009:71.

23.

B 1462-1463

Gjelvold av Røstad, gnr. 81

Spydspiss av jern, som H Shetelig 1912: Vestlandske graver fra jernalderen fig. 370. Samlet lengde: 55,5 cm. Bladets lengde: 38 cm. Falens lengde: 17 cm. Bladets bredde: 6 cm. Tykkelse: 1,5 cm.

Økseblad av jern. Smal og fint formet, lett utsvinget egg. Tverrsnittet ved skafthullet er rektangulært. Skafthullet er dråpeformet. Hammeren har antydning til uthamret form. Lengde: 15,5 cm. Eggbredde: 5,5 cm.

Eneget sverd /våpenkniv av jern, Nørgård Jørgensens SAX K. Samlet lengde 28 cm. Bladets lengde 22 cm, bladets bredde 2,2 cm.

Kontekst: Funnet i myr.

Datering: Nerhus (510/525 – 575 e. Kr.).

Litteratur: Lorange, Norske Oldsaker s 191, Gjessing 1934:71 pl. XXIIc.

24.

T 15002

Østråt gnr. 82

Eneget sverd/våpenkniv av jern, muligens Nørgård Jørgensens type SAXK. Lengde 25,5 cm. I fragmenter (T 15002a)

Celt av jern, muligens Nørgård Jørgensens type TAX4, jf. R.151. Samlet lengde 16 cm, eggbredde ca. 4 cm (T 15002b)

Skjelett av menneske, bestemt av professor dr. K. E. Schreiner som skjelettet av en mann, omkring 50 år gammel, meget høy og påfallende slankbygd (T 15002c)

Kontekst: Skjelettgrav

Undersøkelse: Sakkyndig

Datering: Fase III (610/20 - ca. 680 e.Kr.)

Rissa (1624)

25.

T 13505

Staurset ytre, gnr. 134

Kastespydspiss av jern, som R. 211, ufullstendig. Bortkommet.

Krumkniv av jern, som Shetelig 1917 fig. 103. I fragmenter.

Pinsett av bronse, smal og enkel, uten synlige ornamenter, med en liten ring bevart i den øvre enden, lengde 6,1 cm.

Remspenne av bronse.

Beger av glass, fragment. Gulig glass, konkavt med to fasetter.

Kar av leire som R. 365, i fragmenter.

Kar av leire, buket form, i fragmenter.

Kontekst: Ubrent grav i gravrøys

Undersøkelse: Sakkyndig etterundersøkelse

Datering: D1 (400-475 e.Kr.)

Litteratur: Tilvekst 1927:11f nr. 126, Fett 1938b31 nr. 367, T. Johansen 2003:243 F298.

Bjugn (1627)

26.

T 18147

Val, gnr. 3

Våpenkniv av jern av Nørgård Jørgensens type SAX1, jf. Gjessing 1934 pl. VII. A, i to fragmenter. Samlet lengde 37,7 cm.

Skjelettresten av menneske. Om skjelettet uttaler prosektor, dr. med. Bernh. Getz: "Det er av et meget ungt individ, antageligvis 16-18 år, sannsynligvis en mann. Det er vanskelig å si noe om antagelig legemshøyde i denne alder, men med forbehold kan den settes til ca. 160 cm, kanskje noe mer."

Kontekst: Ubrent grav

Undersøkelse: Ikke sakkyndig

Datering: Fase II (560/570-610/630)

Åfford (1630)

27.

T 488-495

Lysøya gnr. 71

Kar av leire, spannformet.

Tveegget sverd av jern. Svært dårlig bevart, kan ikke typebestemmes.

Skioldbeslag av jern i fragmenter.

Fingerring av sølv, samt stykker av en lignende ring, av Beckmann form 8b.

Spenne av bronse, Mackeprangs type IX, med et lag av presset, forgylt sølvblikk og med ornamenter av glassfluss.

Smykke av sølv, fragmenter. Bortkommet.

Spinnehjul av bronse. Bortkommet.

Perle av rav. Bortkommet.

Kontekst: Ubrent grav i gravhaug under skråstille heller.

Undersøkelse: Ikke sakkyndig.

Datering: C3

Litteratur: Lund Hansen 1971:89, T. Johansen 2003:254f F336.

Rennebu (1635)

28.

T 1774-1776

Herrem gnr. 10,12

Tveegget sverd av jern. Samlet lengde 94,5 cm, Klingelengde 78 cm, klingebredde 4 cm.

Lansespiss av jern, Vennolum-type. Samlet lengde 38 cm, falens lengde 8 cm.

Kastespydspiss av jern, Simris-type (?). Samlet lengde 16 cm.

Kontekst: Funnet i steinhaus. Ukjent gravskikk.

Undersøkelse: Sakkyndig

Datering: Vennolum (180/200 - 230/40)

Litteratur: Ab. 1876:92 nr. 62, Ilkjær 1990:359 nr. 271, Bemmann og Hahne 1994:551 nr. 377, T. Johansen 2003:242 F289.

29.

T 4969-4976

Stavne, Rennebu

Tveegget sverd av jern med hjalter og knapp av Petersens type H, Nørgård Jørgensens type SP8. I 3 fragmenter.

Eneget sverd av jern. Nørgård Jørgensens type SAX 7(?).

Støtspydspiss av jern, ikke typebestemt. Samlet lengde: 45 cm. Bladets lengde: 34,5 cm. Bladets bredde: 4,5 cm.

Økseblad av jern. Nørgård Jørgensens type AX6c. lengde 16,5 cm., eggbredde 7,5 cm.

Sigdblād av jern. Nørgård Jørgensens type SIC4.

Redskap av jern.

Hein av skifer. Lengde 27 cm.

Perle av rav.

Kontekst: Funnet under jordarbeid. Ingen synlig gravmarkering. Ukjent gravskikk.

Undersøkelse: Ikke sakkyndig

Datering: Fase VII (830/40 - ca. 900 e.Kr.)

Litteratur: Årbok 1896:100, Grieg 1923:18 fig. 40, Gjessing 1934:79, Nørgård Jørgensen 1999:233 nr. 107, Haugen 2009:71.

Meldal (1636)

30.

T 12586, grav 173

Svinsås og Dragset (Vahaugen)

Spydspiss av jern av ubestemmelig form. Falen med nederste del av bladet er bevart; falen har vært kort, bladet bredt i bladansatsen med en svakt synlig midtribbe. Lengde: 13,5 cm, falens lengde 8 cm, bladets bredde 5 cm.

Pilspisser av jern, fragmenter av til sammen 4, av to er kun oddstykkene tilbake. Typen har vært bladformet, flat, med svak rygning på begge sider, avrundet avsats mellom blad og tange, største bredde straks over tangen. Lengde ca. 8 cm, største bredde ca. 2,6 cm.

Kontekst: Branngrav på gravfeltet på Vahaugen

Undersøkelse: Sakkyndig

Datering: Folkevandringstid

Litteratur: Petersen 1923:pl. II fig. 22, T. Johansen 2003:223ff F251 grav 173.

Orkdal (1638)

31.

T 15109 og T 15339

Rømme gnr. 50, Orkdal

Tveegget sverd av jern. Fragment av klingens 9,3 cm langt.

Sverdskjede av tre med skjedebeslag av forgylt sølvblikk. Bevart fastkorrodert til klingefragmentet

Doppsko av sølv og bonse, rund skive med diameter 7,6 cm, ornert med konsentriske sirkler

Lansespiss av jern av Svennum-type. Lengde 39,2 cm, derav falen ca. 15,9 cm.

Kastespydspiss av jern av Svennum-type. Lengde 28,9 cm, derav falen 17,5 cm.

Saks av jern, jf. R. 172, i fragmenter.

Knivblad av jern, i fragmenter.

Ring av jern, diameter 2,7 cm.

Nagler av jern, 2 stykker.

Skioldkantbeslag av jern, 1,2 cm bredt, fragmenter.

Fingerring av gull, spiralformet, vekt 10,475 g.

Rembeslag av bronseblikk med nagler av sølv og plate av forgylt sølvblikk med dyreornamentikk, mulig cingulmbeslag. 2,8 X 2 cm.

Kar av leire, buket, som Bøe 1931 fig. 54. Høyde 12,2 cm, største bredde 15 cm.

Kontekst: Ubrent grav

Undersøkelse: Sakkyndig etterundersøkelse

Datering: By (230/40 – 300 e.Kr.)

Litteratur: Tilvekst 1935:24f nr. 90 fig. 4, Marstrander 1983:71, Ilkjær 1990:378 nr. 582, Bemmann og Hahne 1994:284f:551 nr. 382, T. Johansen 2003:240f F284.

Holtålen (1644)

32.

T 6678-6683

Gullhaaen (u. gnr.)

Enegget sverd av jern av Nørgård Jørgensens type SAX 8. Samlet lengde 106 cm, klingelengde 87 cm, klingens bredde 4,7 cm, klingens tykkelse 0,55 cm.

Celt av jern, Nørgård Jørgensens type TAX2, jf. R. 401. Lengde 11,5 cm, eggbredde 4,6 cm.

Økseblad av jern, Nørgård Jørgensens type AX6c, som R. 559 og Jan Petersen fig. 32, men med fliker bare på den indre siden av skafthullet. Lengde 16,5 cm, eggbredde 6 cm.

Hammer av jern som R. 394, men uten fremspring ved skafthullet.

Rasp av jern, som R. 420, men med lengre tange. Samlet lengde 27 cm.

Meisel(?) av jern. Lengde 12 cm.

Kontekst: Branngrav i en haug øverst i

Gaulavassdraget, nær innsjøen Riasten

Undersøkelse: Ikke sakkyndig

Datering: Fase VII (830/40 - ca. 900)

Litteratur: Årbok 1902 s 14; Grieg 1923:14, fig. 32-33; Nørgård Jørgensen 1999 s 233 nr. 108, tafel 55.7.

Melhus (1653)

33.

T 795-798

Gravråk, gnr. 86

Tveegget sverd med halvmåneformet doppsko.

Fastrustede trerester fra sliren bevart. I to fragmenter; det ene består av tangen med klingens, lengde ca. 30 cm, det andre et fragment av odden, lengde ca. 12,5 cm. Doppskoen er fastrustet til beslaget til skjoldhåndtaket.

Lanse av jern, Ilkjærs type 25: Gamme – typen.

Skjoldbule av jern av type I (stangskjoldbule).

Indre diameter 8,5 cm. Kragens bredde ca. 2,5 cm.

Piggens høyde ca. 4 cm.

Skjoldhåndtak, beslag av jern av type I med trekantede endebeslag.

Kontekst: Funnet i gravrøys. Gravskikk ukjent

Undersøkelse: Ikke sakkyndig

Datering: Gutteberg (150/60 - 180/200)/ C1a

Litteratur: Ilkjær 1990:355 nr. 20, Bemmann og Hahne 1994:551 nr. 376, T. Johansen 2003:232f F257.

34.

T 362-379

Ven gnr. 142

Tveegget sverd av jern, deler av sliren er fastrustet.

Sverdknapp av bronse, type Vieuxville.

Sverdskjedebeslag av bronse, type Ven/Lomelde.

Lengde 11,5 cm.

Sverdoppheng av bronse, fragmenter av beslag, jfr.

Nydam pl. 8. f. 30, 31.

Lanse av jern, type Mollestad (?).

Kastespyd av jern, type Sättra(?).

Skjoldbule av jern, type Ilkjær VIb.

Skjoldhåndtak av jern.

Kar av leire, type R. 361.

Beger av glass, type E 230, Straumes type I (Straume 1987:28ff).

Fingerring av gull, Beckmann form 12.

Kar eller øse av bronse, fragmenter.

Ring av bronse. Bortkommet.

Beslag av bronse. Kanskje del av ridetøysbeslag, jfr. Thorsbjerg pl. 13 f. 4, 7, 8.

Fragment av lær.

Kontekst: Ubrent grav i gravhaug med gravkammer av steinheller

Undersøkelse: Sakkyndig

Datering: Mollestad (350 - 400)

Litteratur: Ilkjær 1990:390 nr. 783, Bemmann og Hahne 1994:552 nr. 388, T. Johansen 2003:234 F 262

35.

T 16364

Foss gnr. 222

Tveegget sverd av jern av Nydam-Kragehultype.

Grepet dekket med bronseblekk og omtrent identisk med Kragehul I. Sverdet er bevart i hele sin lengde, ca. 1,02 m. Sammen med sverdet bevarte skjedebeslag av bronse med dyreornamentikk og doppsko av bronse.

Lansespiss av jern av Mollestad-type, lengde 46,6 cm.

Kastespydspiss av jern av Kvamme-type. Lengde 35,3 cm, derav falen 25,5 cm.

Skjoldbule av jern av typen R. 221. Kragens

diameter 15,1 cm, kragens bredde 1,5 cm.

Skjoldhåndtak av jern av type R. 222. Lengde 15,8 cm. Bortkommet.

Knivblad av jern som R. 145. Lengde 14,5 cm.

Remspenne av bronse, 4,2 X 3 cm.

Remløpere av bronse, to stykker, lengde 3,5 cm.

Remendebeslag som ender i en rund skive.

Rembeslag av bronse, to stykker, med en utbøyning som det sitter en liten ring i.

Drikkehornbeslag?

Beltestein av kvartsitt av typen R. 155 med omgående innfatning av bronse. Steinens lengde 12,6 cm.

Fingerring av gull, diameter 3,4 cm, bredde 1,1 cm, vekt 10,481 g.

Skjelettrest av menneske, tenner og deler av underkjeven. Etter prof. K. E. Schreiners bestemmelse er skjelettrestene av en mann, antakelig mellom 30-40 år.

Kontekst: Skjelettgrav i steinsatt kammer i gravhaug. Dobbelgrav: en mannsgrav og en kvinnegrav.

Undersøkelse: Sakkyndig

Datering: Mollestad (350 – 400 e.Kr.)

Litteratur: Tilvekst 1945:42ff, Ilkjær 1990:353 nr. 173, Bemmann og Hahne 1994:313 fig. 13, 316, 550 nr. 375, T. Johansen 2003:229f F253.

Skaun (1657)

36.

T 13049

Aunet gnr. 26

Tveegget sverd av jern med smal klinge. Samlet lengde 78,6 cm, klingelengde 69,5 cm.

Lansespiss av jern av Svennum- eller Skiaker-type. Lengde 38,4 cm, bladets lengde 25,6 cm, bladets bredde 4,7 cm.

Kastespydspiss av jern av Svennum-type, lengde 31,2 cm.

Kontekst: Ubrent grav, funnet ved veianlegg

Undersøkelse: Ikke sakkyndig

Datering: By (230/40 – 300 e.Kr.)

Litteratur: Tilvekst 1925:11 nr. 24, Bemmann og Hahne 1994:550 nr. 373, T. Johansen 2003:245f F304.

37.

T 20383

Syrstad nordre gnr. 73

Støtspydspiss av jern, nærmest som Petersen type G, muligens Nørgård Jørgensens type L10. Samlet lengde > 30,5 cm, bladets lengde 20,5 cm, bladets bredde > 6,1 cm.

Eneget sverd av jern av Nørgård Jørgensens type SAX 4. Samlet lengde 80,5 cm, klingelengde 64 cm, klingebredde 5 cm.

Knivblad av jern, kan ikke typebestemmes.

Nagle av jern. Største mål 3 cm.

Bryne av skifer.

Båndformet gjenstand av jern.

Ildslagningsstein av flint.

Gjenstand av bein, fragment.

Kontekst: ubrent grav

Undersøkelse: Sakkyndig

Datering: Fase V (740/750 – ca. 800)

Malvik (1663)

38.

T 21243

Bostad gnr. 25

Skjold, bestående av skjoldbule av jern type IVa, med en 2,5 cm bred kant av bronse. Kragens diameter 16,5 cm, innvendig diameter 10-11 cm, høyde 6 cm. Bulen har vært festet med 4 flate nagler, 1,7 cm i diameter. Videre fragmenter av kantbeslag av jern, ca 3 cm brede og bøyd i v-form, festet til skjoldet med gjennomgående nagler 0,6 cm i diameter. Beslag til skjoldhåndtak av jern type IIIa, mineraliserte rester av trehåndtak og skjoldbrett. Skjoldet har vært 95 cm eller større i diameter. Det har muligens vært malt blått.

Tveegget sverd av jern i 6 fragmenter. Overhjalte av tre. Rester av metallplate i overgang til grepet. Til sverdet er det fastrustet en treslire med rester av munnblikk av jern øverst. 13 cm nede på klingens rester etter en rembøyle. Samlet lengde 82,5 cm, klingelengde 71 cm, klingebredde 4,7 cm.

Lansespiss av jern av Skiaker-type. I tre fragmenter. Samlet lengde 36 cm, største bredde 4 cm.

Kastespydspiss av jern av Skiaker-type. I tre fragmenter. Samlet lengde 33 cm, bladets lengde 15 cm, største bredde 3,5 cm.

Hektespenne av jern i fragmenter.

Beslag (slirebeslag?) av sølv i fragmenter.

Beslag av jern, fragment.

Diverse trerester.

Kontekst: Ubrent grav

Undersøkelse: Sakkyndig

Datering: Skiaker (230/40-250/60)

Litteratur: Stalsberg og Thingstad 1989, Thingstad 1990, Ilkjær 1990:372 nr. 472, Bemmann og Hahne 1994:550 nr. 374, T. Johansen 2003:222, F246.

Selbu (1664)

39.

T 1994-2012

Rønsberg mellom gnr. 101, Selbu

Tveegget sverd av jern, type Røllang / Einang. I fragmenter.

Lansespiss av jern, type Dörby/Nydam (?). Lengde ca. 27 cm.

Kastespydspiss av jern, type Svennum eller Lundskin. Lengde ca. 36 cm.

Skjoldbule av jern, type Va.

Kniv av jern, skaffet av horn med holker av bronse og et fragment av bladet bevart.

Lenke (?) av jern; 2 sammenrustede s-formede fragmenter.

Fil (?) av jern.

Belte, bestående av beltestein av kvartsitt, beltespenne, remendebeslag, stavformede beltebeslag og beltebeslag med opphengsringer, alle beslagene av bronse, og fragmenter av lærremmen.

Plate av sølv, kanskje belegg til en knapp.

Tekstil, ulltøy, ca. 40 x 60 cm.

Kontekst: I haug med gravkammer. Ubrent grav

Undersøkelse: Ikke sakkyndig

Datering: By (230/40 – 300 e.Kr.)

Litteratur: Ab. 1878:279ff, Rygh 1878:279ff, Fett 1938b:31 nr. 360, Ilkjær 1990:378 nr. 583, Bemmann og & Hahne 1994:551f nr. 383, T. Johansen 2003:244 F301.

40.

T 2014-2015

Rønsberg, gnr. 101, Selbu

Lansespiss av jern, Snartemo-type.

Kastespydspiss av jern. Kassert.

Oval stein.

Kontekst: I haug med gravkammer. Spydspissene fantes mellom steinene i kammerets SØ ende.

Undersøkelse: Ikke sakkyndig

Datering: Snartemo (475 - 510/25 e.Kr.)

Litteratur: Ab. 1878:281f nr. 21, T. Johansen 2003:245 F302.

Tydal (1665)

41.

T 15366

Aunet østre gnr. 169, Tydal

Enegget sverd av jern av Nørgård Jørgensens type SAX8, med grep av Petersens type B. I fragmenter.

Samlet lengde 78,6 cm, klingelengde > 67 cm, klingebredde > 5,7 cm, klingetykkelse 0,4 cm.

Økseblad av jern av Nørgård Jørgensens type AX2 / Petersens type A, jf. R. 553. Lengde 19,1 cm, eggbredde ca. 8,6 cm.

Spydspiss av jern, kun et fragment av falen bevart. Trolig av typen R. 520 eller 523.

Pilspiss av jern av typen R. 531. lengde 12,5 cm. I fragmenter.

lIdflint.

Brente bein.

Slagg.

Kontekst: Branngrav uten haugmarkering, funnet ved ferdselsvei

Undersøkelse: Sakkyndig etterundersøkelse

Datering: Fase VI – VII (ca. 800 – ca. 900 e.Kr.)

Nord-Trøndelag (17)

Steinkjer (1702)

42.

T 18261a-p

Egge, gnr. 4

Kar av bronse, østlandskjel av Juellingetype, fragmentarisk bevart. Ved gravleggingen har kjelen vært velbrukt. Bunnens diameter ca. 19 cm.

Fingerring av gull, indre diameter 2,2 cm, vekt 24,3 g.

Fingerring av gull, indre diameter 2,1 cm, vekt 23,9 g.

Tveegget sverd av jern, Victoriasverd med lang tange og svakt skrånende skuldrer øverst på klingene. Klingene innlagt med palmegren i gull over seierskrans. Sverdet er bøyet to ganger. Klingens lengde 62 cm.

Lansespiss av jern av Ilkjærs type 22 (Hunn). Bladet har høy midtrygg som fortsetter nedover falen.

Tvers over bladet en innlagt halvmåne i sølv, nagle i falen. Lengde 28 cm, falens lengde 9,5 cm.

Kastespydspiss av jern av Ilkjærs type 22. Bladet er dekorert med konsentriske ringer innlagt med sølv, 3 på hver side av midtryggen. Lengde 20,7 cm, falens lengde 12 cm.

Skjoldbule av jern av Ilkjærs type 3a med pigg. Kragen er i fragmenter. Røntgenbilder avslører naglehull i grupper på 3. Høyde ca. 16 cm, diameter uten krage 11 cm.

Skjoldhåndtak av bronse av Ilkjærs type 2, i fragmenter.

Skjoldkantbeslag av bronse, 31 fragmenter. Sammenlignes med skjoldet fra Hunn, som var firkantet.

Tekstil av ull, fragmenter, i kypertbinding.

Ten av jern som går gjennom to utskårne stykker av bein. Lengde 4,4 cm.

Tildannet bein, 2 små fragmenter.

Bjørneklør, 4 stykker, samt en liten spiss tann.

Brente bein av menneske, noen med fastrustete tekstilrester.

Never.

Trekull.

Flintavslag.

Kontekst: Branngrav i kjel.

Undersøkelse: Sakkyndig.

Datering: B2.

Litteratur: Tilvekst 1961:38ff fig. 6-8, Møllenhuis 1964:146ff, Marstrander 1983:199 nr. 51 pl XXIII, XXIV, XXV, XXVI, Ilkjær 1990:350 nr. 138, T. Johansen 2003:190 F135.

43.

T 18261q-x.

Egge, gnr. 4

Lansespiss av jern lik R. 208. Nå avbrutt i falen, fragmentarisk. Opprinnelig lengde 23,7 cm.

Skjoldbule av jern av Ilkjærs type 3a. Høyde ca. 16 cm.

Skjoldkantbeslag av bronse, flere fragmenter med samme form og ornering som beslagene i grav T 18261a-p.

Beltebeslag av jern.

Jernfragmenter, ubestemmelige.

Trekarkitt.

Trekull.

Brente bein.

Kontekst: Branngrav i trekar.

Undersøkelse: Sakkyndig.

Datering: B2.

Litteratur: Tilvekst 1961:38ff fig. 6-8, Møllenus 1964:146ff, Marstrander 1983:199 nr. 51 pl XXIII, XXIV, XXV, XXVI, Ilkjær 1990:350 nr. 138, T. Johansen 2003:190 F135.

44.

C 4824-4828

Dalem, gnr. 63

Tveegget sverd av jern, i fragmenter. Mulig vevsverd som hører til kvinnegrav fra folkevandringstid i samme gravkammer.

Lansespiss av jern.

Skjoldbule av jern, Ilkjær type 2.

Krumkniv av jern.

Skjoldhåndtak av jern, Ilkjær type 2?.

Remspenne av jern, firkantet.

Kniv av jern, med en holk av sølv og deler av treskaftet bevart.

Kontekst: Ubrent grav. Våpenfunnet kommer fra ei mulig primærgrav, som kan ha blitt forstyrret ved ombygging av gravhaugen da kvinnegravene fra folkevandringstid med de kjente gull- og sølvforgylte spennene (Dalemspenna) ble konstruert. Folkevandringstidsgrava er lagt ned i et steinsatt kammer, men vi vet lite om hvordan den eldre våpengrava så ut. Skjoldbule, spydspissen og sigden ble funnet utenfor kammeret, ca. 0,6 m fra den østre langsiden. Sverdet lå ved kammerets østre langvegg. Det er derfor mulig at sverdet hører til folkevandringstidsgrava.

Undersøkelse: Sakkyndig, K. Rygh.

Datering: B2

45.

T 799-805, T 814-815

Dalem, gnr. 63

Tveegget sverd av jern med rund doppsko og slirebeslag av bronse. Ilkjærs type 2b, doppsko som Nydam IX:45. Samlet lengde: 88cm.

Klingebredde: 5,5 cm.

Skjoldbule av jern, type IVa, med en bronserand rundt kanten av kragen og spor etter 4 nagler.

Skjoldhåndtak av jern, Ilkjærs type 5.

Lansespiss av jern. Bortkommet.

Kastespydspiss av jern. Bortkommet.

Betalingsring av gull.

Skjelettrest av menneske.

Bein, ubrente. Kjevebein av et dyr.

Kontekst: Gravkammer i stor gravhaug. Ubrent.

Undersøkelse: Sakkyndig. K. Rygh.

Datering: By (230/40 – 300 e. Kr.)

Litteratur: Stjernquist 1955:111, Ilkjær 1990:349 nr. 117, 379ff, Bemmann og Hahne 1994:552 nr. 389, T. Johansen 2003:187 F130.

46.

T 347-348

Trana gnr. 191

Lansespiss av jern, Vøien-type, jf. Ilkjær type 28.

Kastespydspiss av jern, Tuftvolden/Einang-type

Kontekst: Grav, ukjent gravskikk.

Datering: Vøien (300 – 350 e.Kr.)

Litteratur: Rygh 1879:56, Marstrander 1983:19 nr. 46 pl XXII:1-2, Ilkjær 1990:389 nr. 762, Bemmann og Hahne 1994:555 nr. 406, T. Johansen 203:196 F159.

47.

T 1159-1160

Trana gnr. 191

Lansespiss av jern. Kan ikke typebestemmes.

Skjoldbule av jern. I fragmenter. Ilkjærs type 3 (stangskjoldbule).

Kontekst: Grav, ukjent gravskikk

Undersøkelse: Sakkyndig

Datering: B2

Litteratur: Ab 1873:29, 40 nr. 21, Marstrander 1983:197 nr. 47, Ilkjær 1990:330, T. Johansen 2003:197 F161.

48.

T 13463

Rungstad, gnr. 208

Eneget sverd av jern av Nørgård Jørgensens type SAX6, jf. R. 499. Samlet lengde 79,5 cm, klingelengde 69 cm, klingebredde 4,7 cm.

Økseblad av jern, unik type. Rett overkant som Petersens type C (1919 fig. 32) og Nørgård Jørgensens type AX6c, men jevnt skrånende underside og ikke skjegg som på disse typene. Svakt markerte skafthullsfliker på undersiden.

Kontekst: Branngrav

Undersøkelse: Ikke sakkyndig

Datering: Fase VII (830/40 - ca. 900 e.Kr.)

Litteratur: Årbok 1926:58. Nørgård Jørgensen 1999:234 nr. 111. Tafel 57.7.

Stjørdal (1714)

49.

T 7088-7093

Hammer, gnr. 48

Kar av leire, R. 361.

Tveegget sverd av jern, i fragmenter.

Doppsko av bronse, rund, i fragmenter, lik Nydam IX:44.

Beslag til skulderbelte, såkalt balteusplate, lik Vimose XI:4 / XII:28.

Lansespiss av jern, Svennum-type (?). Lengde 34 cm, bredde 5 cm.

Kastespydspiss av jern, Svennum-type (?). lengde 29 cm.

Kontekst: Grav, trolig branngrav.

Undersøkelse: Sakkyndig etterundersøkelse.

Datering: By (230/40 – 300 e. Kr.)

Litteratur: Tilvekst 1903:10ff nr. 40 fig. 2a-b, Ilkjær 1990:358 nr. 247, Bemmann og Hahne 1994:406ff, 553 nr. 393, T. Johansen 2003:223 F182.

50.

T 2600-2604

Alstad gnr. 52,54

Trekarkitt.

Brente bein og en rund beinnål.

Lansespiss av jern, Skiaker-type.

Kniv av jern, i fragmenter.

Glass, liten klump smeltet, grønt glass med fastsmelta brente bein.

Kontekst: En av 3 lave gravhauger på en knaus, alle med graver fra yngre romertid, bare den ene med våpen. Branngrav i sentrum av haugen

Undersøkelse: Sakkyndig

Datering: Skiaker (230/40 - 250/60 e.Kr.)

Litteratur: T. Johansen 2003:198 F 167.

51.

T 13331

Røkke gnr. 60

Eneget sverd av jern, Nørgård Jørgensens type SAX7. Samlet lengde 74,5 cm, klingelengde 70cm, klingebredde 4,3 cm.

Spydspiss av jern, Nørgård Jørgensens type L9, jf. Petersens type E. Samlet lengde 42,5 cm, falens lengde 10,5 cm, bladets lengde 32 cm, bladets bredde 3,8 cm, falens diameter 2,6 cm.

Knivblad av jern, svært korrodert. Samlet lengde 10 cm, bladets bredde 1,7 cm.

Sigdblade av jern, fragment. Samlet lengde 10,7 cm.

Klinkløm av jern, en samling på 50-60 stykker, kun 20 er hele.

Brente bein.

Skjelettreste.

Slagg, et par klumper, med rødbrent leire.

Kontekst: Ubrent grav i gravhaug, funnet ved veiarbeid

Undersøkelse: Sakkyndig

Datering: Fase VII (830/40 - ca. 900 e. Kr.)

Litteratur: Årbok 1926, 28 f., Nørgård Jørgensen 1999:234 nr. 112, tabel 57 nr. 4.

52.

T 1447-1452

Værnes gnr. 107

Eneget sverd av jern i to fragmenter.

Spydspiss av jern, som R. 522.

Økseblad av jern, av Petersens type C – nordenfjelsk skjeggøks.

Økseblad av jern, av Petersens type C – nordenfjelsk skjeggøks.

Ljåblad av jern.

Redskap av jern.

Kontekst: Ukjent gravskikk. Funnet i elvemelen vest for Værnes gård.

Undersøkelse: Ikke sakkyndig

Datering: Fase VI (ca. 800 - 830/40 e.Kr.) - Fase VII (830/40 - ca. 900 e.Kr.)

Litteratur: Grieg 1923:14, fig. 28-31.

53.

T 16270

Reppe gnr. 160

Eneget sverd av jern av Nørgård Jørgensens type SAX6, jf. R. 499, korrodert og i to fragmenter.

Samlet lengde 84,3 cm, klingelengde 71,5 cm, klingebredde 4,5 cm, klingetykkelse 0,5 cm.

Sammen med klingene ligger det et overhjalte og en knapp, overhjalte kraftig og med skyttelformet tverrsnitt, 9 cm langt og 1,9 cm bredt. Knappen har rektangulær form, 4,9 cm lang og 1,5 cm bred.

Spydspiss av jern av Nørgård Jørgensens type L9 / Petersens type B, med vinger på falen. Samlet lengde 35,1 cm, bladets lengde 24 cm, bladets bredde > 3,2 cm.

Skjebor av jern som R. 418, korrodert. Lengde 21,2 cm.

Hein av skifer, bortkommet.

Klinknagler av jern, ca 45 stykker, utvilsomt båtsaum.

Kontekst: Skjelettgrav, funnet under graving av en kjeller.

Undersøkelse: Ikke sakkyndig

Datering: Fase VI – VII (ca. 800 – ca. 900 e.Kr.)

54.

T 16358

Huseby vestre gnr. 102, Stjørdal

Tveegget sverd av jern med hjalter av Petersens type A. Samlet lengde 92,5 cm, klingelengde > 64 cm, klingens bredde > 5,4 cm, hjaltene henholdsvis 8,8 og 8,3 cm lange.

Spydspiss av jern av Nørgård Jørgensens type L11, jf. R. 520. Lengde 37,5 cm.

Knivblad av jern med rett egg og ryggen buet mot odden, i to fragmenter.

Stekepanne av jern av formen R. 430. Lengde 83 cm.

Klinknagl, en enkelt, som en prøve på en samling av flere.

Kontekst: Skjelettgrav funnet under grusgravning
Undersøkelse: Sakkyndig etterundersøkelse
Datering: Fase VI (ca. 800 - 830/40 e.Kr.)

Levanger (1719)

55.

T 20551

Gjemble lille gnr. 4

Skjoldbule av jern, sannsynligvis av Ilkjærs type 3b. Kar av leire, 29 skår av hals, rand og buk.

Fragment av bronse.

Brente bein av menneske, 2 individer.

Kontekst: Branngrav
Undersøkelse: Sakkyndig
Datering: B2/C1a

Litteratur: Stenvik 1984: Rapport i topografisk arkiv, Vitenskapsmuseet, T. Johansen 2003:164 F54.

56.

T 12443

Gustad vestre gnr. 29

Kastespydspiss av jern av Tveito-type. Lengde 34 cm. Mothakene bortrustet.

Lansespiss av jern av Kragehul-type. Lengde 32,1 cm.

Kontekst: Grav. Ukjent gravskikk
Undersøkelse: Ikke sakkyndig
Datering: Tveito (400 – 450 e.Kr.)
Litteratur: Tilvekst 1922:3 nr. 3, Fett 1938b:32 nr. 380, Marstrander 1983:180 nr. 11 pl. X:3, Ilkjær 1990:79ff, 356 nr. 217, Bemmann og Hahne 1994:553 nr. 391, T. Johansen 2003:164 F55.

57.

T 6906-6917

Hynne gnr. 44

Tveegget sverd av jern, jf. R. 490 og R. 494, grep av Jan Petersens type H. Klinge nå 75 cm lang, men mangler noe av odden. Klingebredde inntil 6,5 cm.
Eneget sverd av jern, jf. R. 498. Klingelengde ca. 75 cm lang, det ytterste av odden avbrukket. Klingens bredde inntil 5,5 cm, tangens lengde 10 cm, men har vært lengre.

Spydspiss av jern, Nørgård Jørgensens type L 11, jf. R. 522 og Jan Petersens type A. Odden avbrukket. Samlet lengde: 21,5 cm. Bladets lengde: 14 cm. Bladets bredde: 3,5 cm. Falens diameter: 2,5 cm.
Økseblad av jern, muligens Nørgård Jørgensens AX1, jf. R. 559. Lengde: 18 cm. Eggbredde: 9,3 cm.

Skjoldbule av jern, Nørgård Jørgensens type SBC, jf. R. 564. I fragmenter.

Kniv av jern, jernalders form jf. R. 406. Lengde 12,5 cm, bladets lengde 6 cm, bladets bredde 1,3 cm.

Pilspisser av jern, til sammen 5. Den best bevarte kan være Nørgård Jørgensens type P2c.

Bissel av jern, jf. Jan Petersens «Vikingetidens redskaper» s. 11 nr. 2. h. Ringenes ytre diameter 6 cm. Stengenes lengde: 7 og 7,5 cm.

Seletøysbeslag av jern.

Meiselformet redskap av jern.

Klinksøm, en større samling, omtrent alle brukket.

Hein av skifer. Lengde 29 cm.

Brente bein.

Kontekst: Branngrav. Funnet under grustak for jernbanen, på skrenten av en stor bakke med utsikt over hele ytre Skogn.

Undersøkelse: Ikke sakkyndig
Datering: Fase VI (ca. 800 - 830/40)
Litteratur: Petersen 1919:99, Grieg 1923:14, 17-18, Gjessing 1934:67

58.

T 19967

Strømmen gnr. 191

Eneget sverd av jern, muligens Nørgård Jørgensens type SAX7. Hjalt av Petersens type C. Samlet lengde > 72,5 cm, klingelengde > 63,5 cm, klingebredde 4,3 cm.

Økseblad av jern av Petersens type C. Bevart lengde 16,5 cm, bevart eggbredde 9 cm.

Støtspydspiss av jern av Petersens type F. Samlet lengde 30,5 cm, bladets lengde 20 cm, bladets bredde 6 cm.

Fragment av en spiss gjenstand av jern.

Kontekst: Ubrent grav

Undersøkelse: Sakkyndig
Datering: Fase VII (830/40 – 900)

59.

T 12723

Mossing gnr. 202, Levanger

Eneget sverd av jern, Nørgård Jørgensens type SAX 3. Lengde 58 cm, klingens bredde 4 cm.

Økseblad av jern, Nørgård Jørgensens type AX3 / R. 553, jf. Jan Petersen fig. 27. Er nå brutt i to deler i skafthullet. Lengde 19,8 cm, eggbredde 6,9 cm.
Celt av jern, Nørgård Jørgensens type TAX4, jf. J. Petersen 1951:165. Lengde 12,7 cm, eggbredde 6,2 cm.

Sigdblade av jern, oddstykket. Bortkommet.

Knivblad av jern, tangen med litt av bladet. Bortkommet.

lIdstål av jern, fragment. Bortkommet.

Flint, ildflint.

Spiker av jern, samt jernfragmenter. Bortkommet.

Hein av skifer. Lengde 17,5 cm.
Kontekst: Grav, ubrent. Funnet ved graving av vannledningsgrøft.
Undersøkelse: Sakkyndig etterundersøkelse
Datering: Fase V (740/50 - ca. 800 e. Kr.)

Verdal (1721)

60.
T 581-585
Hallem gnr. 34,36
Beltespenne av bronse og sølv med bevarte tekstiler, lik Almgren og Nerman 1914: Die Ältere Eisenzeit Gotlands, fig. 245.
Tveegget sverd av jern, i fragmenter, med mineralisert tre, trolig rester av sliren.
Lanse/kastespyd av jern, i fragmenter.
Øks av jern, i fragmenter. Gjenstanden i magasinet kan også være en saks.
Skielettrest.
Kontekst: Ubrent grav
Undersøkelse: Sakkyndig
Datering: B2
Litteratur: Rygh 1870:10, Marstrander 1983:99f pl. XIV:3, T. Johansen 2003:207 F199.

61.
T 591-605
Hallem gnr. 34,36
Kar av leire, variant av R. 361.
Beger av glass i fragmenter, Eggers type 230 / 232 / Straumes serie 1B.
Kniv av jern.
Beltestein av kvarts.
Lansespiss av jern, Havor-type.
Kastespydspiss av jern, Sättra-type.
Skjoldbule av jern, Bemmann og Hahnes type Vb.
Skjoldhåndtak av jern. Bemmann og Hahnes type IIIc.
Tekstil.
Spenne av bronse. Bøyleformet.
Beslag av bronse.
Beslag av bronse.
Beslag av sølvblikk.
Beslag av bronse, mulig del av beltespenne.
Nagler av jern.
Never.
Trekarkitt.
Kontekst: Gravhaug med gravkammer
Undersøkelse: Ikke sakkyndig
Datering: Mollestad (350 – 400 e. Kr.)
Litteratur: Fett 1938b:32 nr. 348, Bemmann & Hahne 1994:553 nr. 392, T. Johansen 2003:208 nr. 201.

62.
T 6100-6102
Husan gnr. 45
Kar av leire, trolig som Bøe 1931 fig. 31, men utan hanker.
Lansespiss av jern, Vennolum-type. Samlet lengde: 23,5 cm. Falens lengde: 5 cm.
Skjoldbule av jern, Ilkær type 3c. Fragmenter.
Kontekst: Grav funnet ved bortpløying av gravhaug. Ukjent gravskikk.
Undersøkelse: Ikke sakkyndig
Datering: Vennolum (180/200 - 230/40)
Litteratur: Ab. 1900:271f nr. 38, Bøe 1931:43f, Marstrander 1983:185 nr. 24, pl VIII:3, XVII; Ilkjær 1990:110f;361 nr. 300, Bemmann og Hahne 1994: 554 nr. 395, T. Johansen 2003:210 F208.

63.
T 17539, 19030
Ness mellom, gnr. 118
Lansespiss av jern, muligens av Kragehul-type, jf. Fett 1940 pl. 11 fig. 46. Samlet lengde ca. 47 cm. Bortkommet.
Knivblad av jern i to fragmenter av type R 145. Samlet lengde 17,3 cm, bladets lengde 13 cm, bladets bredde 2,4 cm.
Bånd eller tein av jern, fragmenterSamlet lengde 10,5 cm.
Menneskebein, 2 fragmenter, visstnok av skinnbein.
Kontekst: Ubrent grav, framkommet i to omganger: Først innlevering av spydspissen, deretter sakkyndig etterundersøkelse
Undersøkelse: Sakkyndig
Datering: Tveito (400-450)
Litteratur: Tilvekst 1954:123, 1970:16, T. Johansen 2003:212 F214.

64.
T 4006-4007
Lundskin, gnr. 136
Lansespiss av jern, Fjellberg-type (?). Lengde: 21,5 cm. Falens lengde: 2,5 cm.
Kastespydspiss av jern, Lundskin-type. Samlet lengde: 43 cm. Bredde: 3,5 cm. Falens lengde: 33,6 cm. Falens diameter: 2,8 cm.
Kontekst: Gravkiste funnet ved tagging av veigrus; 2 sideheller og dekkhelle over.
Undersøkelse: Ikke sakkyndig
Datering: Vøien (300 – 350 e.Kr.)
Litteratur: Ab. 1899:87f nr. 50, Marstrander 1983:187 nr. 27 plX:2, Ilkjær 1990:371 nr. 457, Bemmann og Hahne 1994: 554 nr. 398, T. Johansen 2003:211 F 212.

65.
T 19006
Kvello, gnr. 255
Fingerring av gull som C. beckmann form 5, diameter 2, 02 cm, vekt 2,031 g.
Kastespydspiss av jern av Lundskin-type. Lengde 51 cm, falens lengde 43,5 cm.
Lansespiss av Svennum-type. Lengde 30 cm, falens lengde 10,5 cm. Rester av treskaft.
Skjoldhåndtak av jern av type IIIc i to fragmenter, ufullstendig på midten. Bevart lengde til sammen 15,5 cm. Bredde ved endene ca. 3,6 cm.
Knivblad av jern, nærmest som R. 145, men med smalere blad. En holk av jern har avsluttet treskaftet ved øvre ende. Tange-enden er klinket. Lengde 25,5 cm, derav 15,5 cm på bladet. Bladets bredde 2,8 cm.
Nøkkel av jern, 4 fragmenter.
lidslagingsstein av kvartsitt, svakt oval strandstein med ripemerker.
Beslag av jern, 3 små fragmenter.
Tekstil av ull, fragmenter ca. 40 cm².
Trerester av furu fra bærestenger under dekkhellene i kista.
Kontekst: Ubrent grav
Undersøkelse: Sakkyndig
Datering: By (230/40-300)
Litteratur: Tilvekst 1970:5f, Farbregd 1977, Marstrander 1983:186 nr. 25, pl. XXVIII:1-6, Ilkjær 1990:367 nr. 401, Bemmann og Hahne 1994:554 nr. 397, T. Johansen 2003:210 F 209.

Snåsa (1736)

66.
T 5149-5150
Kleiv, gnr. 65
Lansespiss av jern, Svennum-type. Lengde 36 cm.
Kastespydspiss av jern, Lundskin-type. Lengde 43 cm.
Kontekst: Funnet i et grustak
Undersøkelse: Ikke sakkyndig
Datering: By (230/40 – 300 e.Kr.)
Litteratur: Ab. 1897:90 nr. 49, Ilkjær 1990:364 nr. 355, Bemmann og Hahne 1994:554 nr. 396, T. Johansen 2003:184 F122.

Høylandet (1743)

67.
T 15147
Skarland gnr. 85
Klinknagler, 2 fragmenter. På den ene sitter trerester.
Bryne av skifer. Lengde 24,3 cm.
Jernfragmenter, blant annet en syllignende gjenstand, lengde 6,2 cm, tverrmål ca. 0,3 cm.

Eneget sverd av jern, nærmest som Nørgård Jørgensens type SAX4, jf. R. 494, med grep av Jan Petersen type H. Samlet lende ca. 93 cm, klingelengde ca. 77 cm, klingebredde 4,9 cm, klingetykkelse 0,5 cm.
Spydspiss av jern av Petersens type E, jf. R. 517. Lengde 52,5 cm, bladets bredde 3,5 cm.
Økseblad av jern av Nørgård Jørgensens type AX6a, jf. R. 561. Lengde 20 cm, eggbredde ca. 14,7 cm.
Sigdblade av jern i fragmenter.
Kontekst: Branngrav, funnet under pløying
Undersøkelse: Ikke sakkyndig
Datering: Fase VII (830/40 - ca. 900 e.Kr.)

68.
T 15156
Skarland gnr. 85
Eneget sverd av jern, muligens av Nørgård Jørgensens type SAX3, jf. R. 498, i to større fragmenter. Samlet lengde > 62 cm, klingelengde > 49 cm, klingebredde > 4,8 cm, klingetykkelse 0,3 cm. Sekundær, påklinket tange.
Økseblad av jern av Nørgård Jørgensens type AX6a, jf. R. 559. Lengde 15,9 cm, eggbredde ca. 12,4 cm.
liddflint.
Kontekst: Branngrav, funnet under pløying på samme lokalitet som T 15147.
Undersøkelse: Ikke sakkyndig
Datering: Fase V (740/50 - ca. 800 e. Kr.)

69.
T 16741
Eidet gnr. 93
Eneget sverd av Nørgård Jørgensens type SAX 4, jf. R. 498, Gjessing 1934 Pl. XXIV a. I to fragmenter. Samlet lengde 86,5 cm. Klingens største bredde 5,6 cm.
Spydspiss av Nørgård Jørgensens type L9, jf. Petersens type A. Lengde 30,7 cm. Bladets lengde 22,5 cm, bredde 4,2 cm.
Jernfragment. Bortkommet.
Trekullbiter.
Jernbeslag med en isittende nagle.
Bissel av jern av typen R. 567.
Knivblad av jern i fragmenter. Muligens type R. 404.
Knivblad av jern i fragmenter, nærmest av typen R. 409, men uten bøyed overgang mellom skaft og blad. På knivens ene side sees rester av en beinkam som antakelig har ligget like inntil kniven i graven. Nåv. lengde 10 cm.
Saks av jern, fragment, av typen R. 442.
Kontekst: Ubrent grav
Undersøkelse: Ikke sakkyndig
Datering: Fase VI (ca. 800-830/40)

Overhalla (1744)

70.

T 15228

Føri gnr. 12

Eneget sverd av jern, trolig Nørgård Jørgensens type SAX8, jf. R. 494. Ufullstendig, med bevart, nedrehjalt av Petersens type H. Samlet lengde > 51 cm, klingebredde > 4,4 cm, klingetykkelse 0,4 cm.

Økseblad av jern, trolig av Nørgård Jørgensens type AX1. Lengde 16,9 cm, eggbredde 8,5 cm.

Kontekst: Skjelettgrav funnet i grustak i kanten av en gammel elvemel

Undersøkelse: Ikke sakkyndig

Datering: Fase VI – VII (ca. 800 – ca. 900 e.Kr.)

71.

T 7374-7377

Bjørnes gnr. 53,54

Tveegget sverd av jern, i fragmenter.

Knivblad av jern, i fragmenter.

Økseblad av jern, nærmest lik R. 153.

Lansespiss av jern, trolig lik R. 204.

Brente bein.

Kontekst: Ubrent grav i haug

Undersøkelse: Sakkyndig

Datering: C

Litteratur: Tilvekst 1904 s 20 nr 62; Petersen 1904 s 206f; T. Johansen 2003 s 173 F83

72.

T 6864-6868

Risvik gnr. 59

Lansespiss av jern, Vøien-type (?). I tre fragmenter. Samlet lengde 34 cm.

Kastespydspiss av jern, type Toftvolden /Einang, R. 211. Det meste av falen mangler.

Skjoldbule av jern, Bemmann og Hahnes type Via. Kragens diameter 15 cm, høyde 7 cm.

Kniv av jern, bortkommet. Lengde 13 cm, bredde 2,5 cm.

Fragmenter av jern, blant annet et mindre knivblad som er rustet sammen med en annen gjenstand.

Brente bein.

Kontekst: Grav, trolig branngrav. Funnet i en haug noe bortenfor de andre på Risvik.

Undersøkelse: Sakkyndig

Datering: Vøien (300 - 350)

Litteratur: Tilvekst 1902:27 nr. 111, Petersen 1903a:19f, Petersen 1903b:222f, Fett 1938b:32 nr. 376, Ilkær 1990:377 nr. 560, Bemmann og Hahne 1994:552 nr. 400, T. Johansen 2003:176 F95.

73.

T 7670-7672

Skomo store, gnr. 63

Lansespiss av jern, Ilkjærs type 5 (Havortypen).

Bortkommet.

Knivblad av jern. Bortkommet.

Beslag av jern. Bortkommet.

Kontekst: Ubrent grav

Undersøkelse: Sakkyndig

Datering: Mollestad (350 - 400)

Litteratur: Tilvekst 1905 s 24 nr 67, fig. 9; Petersen 1905 s 359; Ilkjær 1990 s 380 nr 619; T. Johansen 2003 s 178 F102

74.

T 19168

Skistad, gnr. 83

Eneget sverd av jern, muligens av Nørgård Jørgensens type SAX 4. Ufullstendig bevart i ca. 15 fragmenter. Samlet lengde > 73 cm, derav minst 16 cm på tangen. Klingebredde 5,3 cm.

Økseblad av jern, av Nørgård Jørgensen klassifisert som type AX1, selv om øksa har skjegg. Lengde 22,2 cm, eggbredde 10,6 cm.

Celt av jern av Nørgård Jørgensens type TAX 5.

Lengde ca. 13 cm, eggbredde 6,2 cm.

Støtpydspiss av jern med form som Gjessing 1934 pl. XXIV, men med svakere markerte egghjørner. I to fragmenter. Samlet lengde > 32 cm, Bladets lengde 23 cm, bladets bredde 5 cm.

Skjoldbule av jern av Nørgård Jørgensens type SBB2. Kragens diameter ca. 15,7 cm, halsens høyde ca. 2 cm, samlet høyde ca. 7 cm, kuppelens diameter ca. 10,8 cm.

Fil av jern i fragmenter.

Sigdblade av jern av Nørgård Jørgensens type SIC2, i fragmenter.

Beslag av jern, kanskje sverdskjedebeleg.

Eggredskaper av jern, fragmenter av 2 stykker.

Gjenstand av bronse, fragment.

Gjenstand av jern. Lystertind?

Hank av jern.

Samling av jernnagler og spiker.

Kontekst: Ubrent grav, primærgrav i haug

Undersøkelse: Sakkyndig

Datering: Fase V /740/50-ca. 800).

Litteratur: Tilvekst 1972, 15ff, fig. 6. Nørgård Jørgensen 1999:235 nr 113, tafel 58.1.

Grong (1742)

75.

T 19624

Veiem, gnr. 1

Tveegget sverd av jern, rustet og ufullstendig, bevart i 4 større og mange mindre fragment.

Samlet lengde 93 cm, tangens lengde 11 cm.

Tangen ender i en 1,8 cm vid rund, flat knapp.

Klingen har vært damaskert, klingebredde 4, 8 cm.

Skiede av eik med munnblikk av jern i

gjennomrustede fragmenter.

Økseblad av jern lik Fett 1940 type A, fig. 1. lengde 20 cm, eggbredde 5,6 cm.
Økseskaft av lauvtre, ved utgravningen bevart i 36 cm lengde bak skafthullet.
Lansespiss av jern av Snartemo-type. Lengde 44,7 cm, falens lengde 17 cm.
Kastespydspiss av jern av Snartemo-type. Lngde 44,6 cm, falens lengde 23 cm.
Spydskaft av lauvtre, muligens eik, i fragmenter, med rundt tverrsnitt og diameter 1,4-1,5 cm.
Spydskaft av lauvtre i fragmenter, dårlig bevart og deformert. Tverrsnitt 1 x 1,5 cm – opprinnelig diameter trolig 1,2-1,3 cm.
Skaftlignende, sylindriske gjenstander av tre, fragmenter spredt i kisten.
Skjoldbule av jern av Bemmann og Hahnes type VIII, Fett 1940 type E. Røntgenfoto viser 9 nagler gjennom kragen, plassert i 3 grupper med noenlunde jevn avstand. Kragens diameter 15 cm, bredde ca. 2 cm. Høyde 9,5 cm.
Skjoldhåndtak av jern som Fett 1940 fig. 62, i to deler. Lengde 13,5 cm, bredde 2,5 cm.
Skjoldbrett av lind, rester bevart på undersiden av skjoldbullen. Tykkelse ca. 0,9 cm.
Pilspiss av bein med tresidig tverrsnitt. Lengde 6,1 cm, bredde 1,2 cm.
Pilskaft av tre, trolig eik, to fragmenter.
Bue av barlind, fem fragmenter. Buen har vært usammensatt.
Knivblad av jern med deler a treskaftet bevart, i to fragmenter, som R. 146.
Saks av jern, ufullstendig, som R. 172.
Knivblad av jern med svakt krumt blad, lengde 3,3 cm, bredde 1 cm.
Futteral eller eske av tre.
Diverse gjenstander av jern.
Kar av leire.
Beltestein av kvartsitt.
Hektespenner med runde forgylte knapper av sølv og bronse.
Pinsett av bronse.
Beltebeslag av bronse.
Flere kar av tre.
Tekstil.
Kontekst: Ubrent grav i hellekiste
Undersøkelse: Sakkyndig
Datering: Snartemo (475-510/525)
Litteratur: Tilvekst 197621ff, Farbregd 1979, Bemmann og Hahne 1994:555 nr. 407, T. Johansen 2003:145 F16.

76.
T 19628
Sem, gnr. 17
Beltespenne og beltebeslag av bronse.
Knapper av sølv, 3 runde, flate, naglet til en bronseplate, fastkorrodert tekstilrester.

Ring av bronse, 2 stk, ytre diameter 1, 8 cm.
Pinsett av bronse.
Beltestein av kvartsitt.
Kniv med blad av jern og rester av treskaft, R. 145-146.
Pilspiss av jern, sylformet med firkantet tverrsnitt, rester av 0,9 cm tykt treskaft. Samlet lengde 10,4 cm.
Pilspiss av jern av samme form, med rester av 0,8 cm tykt treskaft. Lengde 9,7 cm.
Pilspiss av jern med samme form, med rester av treskaft. Lengde 9,9 cm.
Saks av jern som R. 172. Lengde 22,5 cm, største bredde 2,3 cm.
Sylformet redskap av jern.
Beslag av jern.
Hank av jern.
Kar av leire, spanformet.
Rester av never, dyrehår, skinn og testil.
Kontekst: Ubrent grav
Undersøkelse: Sakkyndig
Datering: D1
Litteratur: Tilvekst 1976:48ff, Farbregd 1980, Bemmann og Hahne 1994:495ff, T. Johansen 2003:143 F13.

77.
T 1250-1253
Føinum gnr. 11
Eneget sverd av jern. Nørgård Jørgensens SAX 8. Hjalt og knapp av Petersens type H belagt med bronse. Samlet lengde 85 cm, klingelengde 69 cm, klingebredde 5,9 cm.
Økseblad av jern. Nørgård Jørgensen type Norwegen AX1. Lengde 17 cm, eggbredde 9 cm.
Spydspiss av jern, nærmest som Nørgård Jørgensens type L9. Skal ha hatt elliptiske figurer langsmed falen. Lengde: 32,5 cm. Bladets lengde: 24,5 mc. Bladets bredde: 4,5 cm. Falens lengde: 8 cm. Falens diameter: 2,7 cm.
Klinknagler av jern. En klinknagl tatt inn som en prøve på en større samling. Bortkommet.
Kontekst: Gravhaug. Ukjent gravskikk.
Undersøkelse: Ikke sakkyndig.
Datering: Fase VI (ca. 800 - 830/40 e.Kr.)
Litteratur: G. Gjessing 1934 s 56.

Fosnes (1748)

78.
T 19134
Sandvik, gnr. 40
Tveegget sverd av jern, muligens litt ufullstendig i tangeenden, uten spor av hjalt. På midten er klingens bøyde i stump vinkel. Samlet lengde 88 cm, klingelengde 78 cm, klingebredde 5,2 cm.

Enegettsverd/våpenkniv av Nørgård Jørgensens type SAX 2. Samlet lengde 53,2 cm, Klingelengde 46,5 cm, klingebredde 4,6 cm.
Pilspiss av jern med to rombiske blad stilt etter hverandre som på R. 543. Brukket på to steder i nedre halvdel. Lengde 10,0 cm.. Bredden på bladene ca. 1,7 og 1,5 cm, derav 2,5 cm på tangen som muligens har hatt avsats.
Pilspiss av jern, fragment av bladet. Bladformen er som på R. 540, men tangen mangler. Bevart lengde 8,6 cm, største bredde 2,4 cm.
Teiner av jern, fragmenter, sannsynligvis tanger av pilespiss. 3 av disse er spiss i en ende og har avrundet firkantet tverrsnitt.
Jernfragmenter.
Skielettrest, tapt.
Kontekst: Ubrent grav
Undersøkelse: Ikke sakkyndig
Datering: Fase IV (ca. 680-740/50)
Litteratur: Nørgård Jørgensen 1999:235, nr. 114, Berge 2006:42.

Flatanger (1749)

79.
T 10785-10787
Bøle gnr. 42
Lansespiss av jern, Kragehul-type. Bortkommet.
Spillebrikke (?) av leire.
Spenne av sølv, fragment.
Kontekst: I et oppmurt kammer i en steinrøys.
Ukjent gravskikk
Undersøkelse: Ikke sakkyndig
Datering: Kvamme (400 – 450 e. Kr.)
Litteratur: Tilvekst 1913:30 nr. 54, T. Johansen 2003:141 F1.

Inderøy (1756)

80.
T 15315
Verdal Indre, 124
Lansespiss av jern av Ilkjærs type 6. Lengde 23,2 cm, falens lengde 7,5 cm, bladets største bredde 2,9 cm.
Skjoldbule av jern av Iljærs type 3b, jf. R. 221, fragmentert. Høyde ca. 5 cm, kuppelens diameter ca. 9 cm.
Nåler av bein, fragmenter av to stykker, ildpåvirket.
Brente bein.
Kontekst: Branngrav
Undersøkelse: Sakkyndig
Datering: B2 (70 – 150/160 e.Kr.)
Litteratur: Tilvekst 1936:40 nr. 144, Marstrander 1983:191 nr. 34, Ilkjær 1990:390 nr. 785, T. Johansen 2003:156f F36.

81.
T 10159-10180
Hol gnr. 221
Tvegettsverd av jern. Samlet lengde 75 cm, klingebredde 5 cm. Klingen er helt dekket av fastrustedede deler av en treskjede.
Lansespiss av jern, samlet lengde 34 cm.
Pilspiss av jern, sammenrustet i to bunter på 4 og 6 stykker. De best bevarte er nå 14,5 cm lange. De har fal og tvegettsblad som R. 213.
Skjoldbule av jern av Bemmann og Hahnes type VIII.
Klinksøm av jern, ett eksemplar. Bortkommet.
Beslag av jern, ufullstendige.
Hank av jern, trolig til et kar av tre.
Betalingsgull, 1,6 g., funnet ved restene av kraniet og har ligget i den døde munn.
Beltstein av kvartsitt med beslag av bronse.
Skrin av bronse av samme form som beltsteinen, har vært festet i beltet.
Pinsett av sølv, 7 cm lang.
Remdebeslag av bronse, som Nydam XIV 6.
Remløper av bronse.
Hektespinner av bronse, fragmenter, av typen R. 268.
Hank av bronse til et skrin.
Holk av bronse.
Holk av bronse.
Kar av bronse, vestlandskjel av Dahlin Haukens type 2, i fragmenter.
Kar av leire av typen R. 368, høyde ca. 11 cm.
Kar av leire av typen R. 369, høyde ca. 14 cm.
Skielettrest av menneske, stammer trolig fra to individer.
Bein av dyr, blant annet et kranium av en hest.
Kontekst: Ubrent grav
Undersøkelse: Sakkyndig
Datering: Snartemo (475 - 510/25 e.Kr.)
Litteratur: Tilvekst 1912 s16 ff nr 65; Rygh 1913 s 329 f; Fett 1939; Bemmann og Hahne 1994 s 326f, s 553 nr 394, Bryn 2011

Nordland (18)

Bindal (1811)

82.
T 15401
Tosbotn gnr. 20
Enegettsverd av jern av Nørgård Jørgensens type SAX3, jf. R. 498, med ryggstilt odd og krummet rygg, korrodert. Samlet lengde > 84,6 cm, klingelengde > 73,5 cm, klingebredde > 4,7 cm, klingetykkelse 0,5 cm.
Spydspiss av jern, nærmest som Nørgård Jørgensens type L7, men atskillig større, jf. Shetelig

1917:79 fig. 104, Gjessing 1934:50ff. Lengde 57,2 cm, bladets bredde opp til 5 cm.

Liåblad eller sigdblade av jern, fragmenter.

Redskap av jern med rest av en fal.

Nagler av jern med fastrustet tre, små.

Bisæl av jern, svært korrodert.

Fragmenter av jern.

Brente bein, mulig av menneske.

Kontekst: Skjelettgrav, funnet under jordarbeid

Undersøkelse: Sakkyndig etterundersøkelse

Datering: Fase IV – V (ca. 680 – ca. 800 e.Kr.)

83.

T 16368

Horstad gnr. 48

Tveegget sverd av jern av hovedtypen R. 494, med hjalter av bronse av Jan Petersens type H.

Spydspiss av jern som R. 517 / Petersens type E.

Lengde > 46,6 cm. Bladets bredde inntil 0,6 cm.

Bortkommet.

Økseblad av jern av Nørgård Jørgensens type AX6b,

Petersens type B. Lengde 17,5 cm, eggbredde ca.

13,2 cm.

Bisæl av jern, dårlig bevart.

Fragmenter av jern.

Klinknagler av jern, en samling på over 100, alle

båtnagler. Også en del av en «klonagle».

Beslag av jern med spor av nagler, antagelig en bot på båten.

Kontekst: Branngrav

Undersøkelse: Sakkyndig

Datering: Fase VII (830/40 - ca. 900 e.Kr.)

Sømna (1812)

84.

T 16392

Enge gnr. 31/1

Enegget sverd av jern av Nørgård Jørgensens type

SAX 7 (R. 499). Litt av tangen avbrutt, ellers

omtrent komplett. Lengde 90 cm, klingens lengde

>77,7 cm, klingens bredde 4,6 cm.

Pilespisser av jern, fragmenter av 1 eller 2 stykker.

Kassert.

Kranium og en større samling skjelettrest av

menneske. Notat fra professor K. E. Schreiner:

"Skjelettet har tilhørt en mann, omkr. 50 år

gammel og av kraftig kroppsbygning, høyde 171-

172 cm. Skallen har den nordiske jernaldertype,

skalleindeks 68,2". Deponert i Anatomisk Institutt.

Kontekst: Skjelettgrav

Undersøkelse: Sakkyndig

Datering: Fase VI-VII (ca. 800 – ca. 900).

Brønnøy (1813)

85.

T 15828

Aunet gnr. 71

Lansespiss av jern, trolig av Mollestad-type. To fragmenter.

Skjelettrest av menneske. Bestemt av professor

K. E. Schreiner som en vel 30 år gammel

slankbygget mann.

Ubrente bein, vekstsoner på hvirvelknoklene av en stor unghval.

Kontekst: Skjelettgrav under haug, funnet ved veiarbeid

Undersøkelse: Sakkyndig etterundersøkelse

Datering: Mollestad (350 – 400 e.Kr.)

Litteratur: Tilvekst 1939:27f, Ilkjær 1990:342 nr.

15, Bemann og Hahne 1994:555 nr. 408.

Vega (1815)

86.

T 8583-8595

Eidem gnr. 17

Spenner av bronse, 2 stykker, korsformede, stort sett lik R. 253, knapt 7 cm lange.

Ring av bronse, til nøkkelknippe eller lignende.

Diameter 2,1 cm.

Nøkkel av bronse, fragment. Bortkommet.

Beslag av bronse, muligens til et belte.

Skjoldbule av jern, som R. 221.

Kastespydspiss av jern som R. 211, lengde 28 cm.

Kassert.

Saks av jern med futteral av tre, lengde ca. 18 cm.

Knivblad av jern.

Pilspisser med smalt lad og fal, til sammen 5 eller

6. Kun 3 fragmenter bevart.

Krok av jern, 2,5 cm lang.

Nagler og beslag av jern.

Beltestein av kvartsitt, regelmessig oval stein med slitefure.

Flint.

Kontekst: Ubrent grav

Undersøkelse: Sakkyndig

Datering: Folkevandringstid

Litteratur: Tilvekst 1908:20 nr. 14, Fett 1938b:33

nr. 390.

Alstahaug (1820)

87.

T 15139

Tjøtta gnr. 84

Eneget sverd av jern av Nørgård Jørgensens type SAX3, jf. R. 499. Lengde 72 cm, klingebredde 4,5 cm.

Eneget sverd / våpenkniv av jern, muligens av Nørgård Jørgensens type SAX2, jf. R. 500. Lengde > 36,5 cm, klingelengde >26 cm, klingebredde >3,0 cm.

Spydspiss av jern av ubestemt type. Lengde 36,9 cm. Bladets største bredde omtrent ved midten 4,7 cm.

Spydspiss av jern med mothaker av unik type. Lengde 33,9 cm, derav bladet ca. 7 cm.

Økseblad av jern av Nørgård Jørgensens type AX2 / Petersens type A, jf. R. 553. Lengde 19,3 cm, eggbredde 7,4 cm.

Celt av jern av nNørgård Jørgensens type TAX4. Lengde 14,6 cm, eggbredde ca. 5 cm.

Hammer av jern av typen R. 394. lengde 11,9 cm. Bortkommet.

Fil av jern av typen R. 399. lengde 25,3 cm.

Hein av skifer, lengde 27,9 cm.

Kontekst: Grav. Ukjent gravskikk

Undersøkelse: Ikke sakkyndig

Datering: Fase IV – V (ca. 680 - ca. 800 e. Kr.)

Litteratur: Årbok 1935, 39 f. Nørgård Jørgensen 1999:235-236 nr. 116, tafel 59.6.

88.

T 19578

Tjøtta, gnr. 88

Eneget sverd av jern av Nørgård Jørgensens type SAX 2. Samlet lengde > 48 cm, klingelengde > 36 cm, klingebredde 4,5 cm.

Støtspydspiss av jern av Nørgård Jørgensens type L3d. Samlet lengde 36,5 cm, bladets lengde 28,5 cm, bladets bredde 5 cm.

Celt av jern av Nørgård Jørgensens type TAX5. Lengde 13,5 cm, eggbredde 6,2 cm.

Knivblad av jern av Nørgård Jørgensens type M3. Samlet lengde 18,7 cm, bladets lengde 9,5 cm, bladets bredde 1,8 cm.

Knivblad av jern av samme form. Bevart lengde 4,7 cm.

Hein av skifer, lengde 16,8 cm.

Skjelett av menneske: fragmenter av underkjeve og ekstremitetsknokler av mann, alder ca. 50 år.

Kontekst: Grav, ukjent gravskikk

Datering: Fase II (610/620 – ca. 680).

Litteratur: Tilvekst 1975, 35 f., fig. 17. Nørgård Jørgensen 1999:235, nr. 115. Tafel 59.1.

Dønna (1827)

89.

T 17923

Glein, gnr. 14

Kar av leire med tykke vegger som blir tynnere ved munningen. Sidene er svakt buet. Karet har et grovt preg og mangler ornering. Høyde 10,5 cm, største diameter ved munningen 11 cm, ved bunnen 7 cm.

Tveegget sverd av jern i fragmenter. Samlet lengde ca. 90 cm. Ytterst på grepet sitter en rund bronseknapp.

Skjoldbule og skjoldkantbeslag av jern, fragmenter.

Kastespydspiss av jern i fragmenter, sammenrustet med lansespissen.

Lansespiss av jern, trolig av typen R. 207.

Kontekst: Ubrent grav

Undersøkelse: Sakkyndig

Datering: Yngre romertid

Litteratur: Tilvekst 1957:147-148, Sjøvold 1962:32.

90.

T 12945

Hov gnr. 19

Tveegget sverd av jern, i fragmenter. Lengde ca. 63 cm., klingens bredde ca. 5.2 cm.

Økseblad av jern, Fetts type C. Lengde ca. 19,7 cm, eggbredde ca. 4,5 cm.

Kontekst: Skjelettgrav

Undersøkelse: Ikke sakkyndig

Datering: Folkevandringstid

Litteratur: Tilvekst 1924:48 nr. 123, Fett 1938b:33 nr. 391.

Appendiks 2: Utelatte graver fra overgangen mellom merovingertid og tidlig vikingtid

Katalog over utelatte graver som ikke kan dateres nærmere enn til overgangen mellom merovingertid og tidlig vikingtid. Katalogen er ordnet etter fylkes-, kommune- og gårdsnummer.

Møre og Romsdal (15)

T 12997

Kavli ytre gnr. 45, Rauma

Eneget sverd av jern av Nørgård Jørgensens type SAX 4 (?), jf. R. 499. Samlet lengde 73 cm, klingens lengde 48,5 cm, klingens bredde 4,5 cm.

Økseblad av jern, nærmest som Nørgård Jørgensens type AX3, jf. R. 553. Lengde 17,3 cm, eggbredde 6,4 cm.

Spvdspliss av jern av Nørgård Jørgensens type L9, jf. R. 522 og Petersens type E, med synlige ellipser på falen. Samlet lengde 35 cm, bladets lengde 24 cm, bladets bredde 4,5 cm, falens diameter 3,2 cm.

Celt av jern, nærmest som Nørgård Jørgensens TAX2, men noe større. Lengde 14,4 cm, eggbredde 5,7 cm, falens diameter 4,3 cm.

Liåblad av jern, jf. Petersen 1951:145. Kordelengde 38 cm.

Sigdblād av jern.

Saks av jern som R. 442, i fragmenter.

Bissel av jern som R. 570. Ringenes diameter 5,8 – 6,1 cm.

Kontekst: Grav - Branngrav

Undersøkelse: Ikke sakkyndig

Datering: Fase V – VI (740/50 – 830/40 e.Kr.)

Litteratur: Gjessing 1934:56, Pl. XII.

T 11608

Sogge gnr. 8, Rauma

Eneget sverd av jern av typen R. 491.

Økseblad av jern, nærmest som R. 559. Lengde 16,3 cm, eggbredde 15,1 cm.

Økseblad av jern, Nørgård Jørgensens type AX1, Petersens type A, omtrent som R. 553. Lengde 16,5 cm, eggbredde knapt 8 cm. Ubrent i motsetning til det øvrige materialet. Øksa er brukket i to ved skafthullet.

Spvdspliss av jern av Nørgård Jørgensens type L9, Petersens type E, R. 517. Lengde 45,2 cm, brukket på midten.

Bissel av bronse med selve bittet av jern. Ringenes diameter 5,5 cm.

Saks av jern i fragmenter.

Ristegaffel av jern omtrent som R. 428, jf. Stolpe og Arne 1912 pl. X, fig. 6.

Fragmenter av jern av forskjellig form.

Kontekst: Branngrav

Undersøkelse: Ikke sakkyndig

Datering: Fase V - VII

T 12998

Nes gnr. 27, Rauma

Eneget sverd av jern, Nørgård Jørgensens type SAX4, jf. R. 491. Nedre hjalt trolig av Petersens type F. i fragmenter. Samlet lengde 42 cm, klingebredde opprinnelig 6,2 cm.

Økseblad av jern, ufullstendig, Nørgård Jørgensens type AX2, jf. R. 555 / Petersens type A. Lengde 14 cm, eggbredde 8,7 cm.

Hein av skifer, to stykker, med tverrgående furer på grepet.

Trekullprøver.

Kontekst: Ubrent grav, funnet ved veiarbeid langs Isfjorden.

Undersøkelse: Ikke sakkyndig

Datering: Fase V – VI (740/50 – 830/840 e.Kr.)

T 14271

Farstad gnr. 87, Fræna

Økseblad av jern av Nørgård Jørgensens type AX1, jf. R. 553, sterkt korrodert. Lengde 19,4 cm, eggbredde 9,1 cm.

Fil av jern, bortkommet.

Ildstål av jern.

Knivblad av jern, bortkommet.

Flint, trolig ildflint, men laget av en meisel av typen R. 18.

Hein av skifer, tre stykker, den lengste 33 cm.

Drill, svinghjul av stein, diameter 6 cm.

Kontekst: Skjelettgrav i gravrøys

Undersøkelse: Sakkyndig

Datering: Fase V – VI (740/50 – 830/40 e.Kr.)

T 14428

Nålsund, gnr. 133, Tingvoll

Eneget sverd av jern, fragmentert. Nørgård Jørgensens SAX4? jf. R. 498. Samlet lende 63 cm, klingebredde 5,1 cm.

Økseblad av jern, fragmentert.

Spydspiss av jern, oddpartiet.

Pilespisser av jern, 4 stykker, nærmest som Nørgård Jørgensens type P2b, jf. Stolpe og Arne 1912 pl. XIV, fig. 14.

Knivblad av jern, et fragment av odden.

Klinksøm av jern, fragmenter av 5-6 stykker ca. 3,5 cm lange, et par mindre, De største muligens båtsaum.

Beslag av jern, fragmenter.

Kontekst: Skjelettgrav

Undersøkelse: Ikke sakkyndig

Datering: Fase V – VII (740/50-ca. 900 e.Kr.)

Sør-Trøndelag (16)

T 12258

Berg, gnr. 65, Hemne

Eneget sverd av jern av typen R. 498. Odden og det nederste av tangen bortrustet. Samlet lengde 70 cm, tangens lengde 8 cm, klingens bredde 5 cm. Bortkommet.

Eneget sverd av jern av typen R. 498. En del av klingens med noe av tangen, lengde 39 cm, klingens bredde 5,5 cm. Bortkommet.

Spydspiss av jern, unik type. Synes å ha hatt elliptiske furer på falen som R. 517, men overgangen fra blad til fal er som på R. 520. Lengde 51 cm, bladets lengde 43 cm. Bladets største bredde 7,6 cm.

Spydspiss av jern, nærmest som R. 520. Samlet lengde 36 cm, bladets lengde 23 cm.

Økseblad av jern av Nørgård Jørgensens type AX1, Petersens type A, nærmest som R. 553. Lengde ca. 16 cm, eggbredde ca. 6,5 cm. Øksa er brukket i skafthullet.

Ljåblad av jern, som R. 386. Kordelengde 52 cm.

Ljåblad av jern omtrent som R. 386, men med rett blad. Kordelengde 44,5 cm.

Hein av skifer, ufullstendig, lengde 19 cm.

Bortkommet.

Lodd av grov steinart med kryssende furer.

Brente bein.

Trekullprøver av bjørk.

Kontekst: Branngrav

Undersøkelse: Ikke sakkyndig

Datering: Fase V – VI

T 4843-4845

Kirkehus gnr. 210,22, Holtålen

Pilspiss av jern, Nørgård Jørgensens type P2e.

Samlet lengde: 15,1 cm. Bladets lengde: ca. 11 cm.

Bladets bredde: 1,8 cm.

Økseblad av jern. Nørgård Jørgensens type AX1.

Lengde 16 cm.

Bissel av jern. Ringenes diameter: 9 cm.

Kontekst: Grav haug. Ukjent gravskikk

Undersøkelse: Ikke sakkyndig

Datering: Fase V - VI

T 16538

Grøtem, gnr. 80, Selbu

Eneget sverd av jern, grep av Petersens type H eller M. Nørgård Jørgensens SAX 4? I fragmenter.

Økseblad av jern som R. 555, men med ikke helt symmetrisk blad. Lengde 16,1 cm, eggbredde 9,6 cm.

Kontekst: Ukjent gravskikk

Undersøkelse: Ikke sakkyndig

Datering: Fase V-VII (740/750-ca. 900)

Nord-Trøndelag (17)

T 15018

Borgen gnr. 20, Verdal

Tveegget sverd av jern med hjalter av Petersens type H. Samlet lengde 101,5 cm, klingelengde 84,5 cm, klingens bredde ca. 6 cm.

Spydspiss av jern av Nørgård Jørgensens type L11 (?), jf. R. 520. Lengde 35,1 cm.

Knivblad av jern av med ryggen buet ned mot eggen. Samlet lengde 14,8 cm. I dag bare et fragment bevart.

Klinknagler av jern, 7-8 stykker som prøver av en større samling som var spredt over et båtformet areal.

Kontekst: Skjelettgrav

Undersøkelse: Ikke sakkyndig

Datering: Fase V – VII (740/750 – ca. 900 e.Kr.)

T 7701-7712

Skomo Store, gnr. 63, Overhalla

Eneget sverd av jern. Lengde ca. 50 cm, klingelengde ca. 44 cm, klingebredde ca. 4,5 cm.

Svært korrodert.

Ljåblad av jern, som R. 386/J. Petersen 1951:145. 75 cm langt målt etter ryggen.

Sigdblade av jern, ufullstendig, 21 cm langt målt etter ryggen.

Celt av jern som R. 401, korrodert både i eggen og falen. Lengde 11 cm, eggbredde ca. 4,5 cm.

Økseblad av jern, Nørgård Jørgensens type AX1 (?) / Petersens type B. Lengde 17,5 cm, eggbredde 7,5 cm.

Knivblad av jern med avbrukket tange, nå 10 cm lang.

Ildstål av jern med oppbøyde ender, korrodert, ca. 105 cm langt.

Flint, 2 stykker, trolig ildflint.

Saks av jern, 2 fragmenter av bøylen.

Beslag av jern, fragmenter.

Spiker av jern, en samling.

Hein av skifer, lengde 35 cm.

Kontekst: Grav - Ubrent grav

Undersøkelse: Sakkyndig

Datering: Fase V - VI

Litteratur: Grieg 1923:13, fig. 26 og 27, Petersen 1951:434.

T 12310

Lillesul gnr. 73

Eneget sverd av jern, fragmenter av klingene.

Sverdet er så fragmentert at det ikke kan typebestemmes, men klingene ser ut til å ha vært svært bred.

Økseblad av jern, Nørgård Jørgensens type AX1 / Petersens type A / R. 553. Svært stort skafthull.

Spydspiss av jern, så fragmentert at den ikke kan typebestemmes.

Sigdblade av jern, så fragmentert at det ikke kan typebestemmes.

Hein av skifer, lengde 22 cm.

Bryne av kvarts med rektangulært tverrsnitt og avrunda kanter.

Kontekst: Ubrent grav

Undersøkelse: Ikke sakkyndig

Datering: Fase V - VI

Nordland (18)

T 15404a

Solstad gnr. 15, Bindal

Eneget sverd av jern, jf. R. 498. Samlet lengde > 72,5 cm, klingelengde > 66 cm, klingebredde > 3,7 cm, klingetykkelse 0,35 cm.

Spydspiss av jern, ubestemt, fragment av bladet og falen.

Økseblad av jern, muligens Nørgård Jørgensens type AX2 / Petersens type A. Avbrutt i skafthullet.

Økseblad av jern av Nørgård Jørgensens type AX6b / Petersens type D. Lengde 16,8 cm, eggbredde 10,8 cm.

Kontekst: Skjelettgrav

Undersøkelse: Ikke sakkyndig

Datering: Fase V - VI (740/750 - 830/840 e.Kr.)

T 16278

Skiphammeren gnr. 104, Brønnøy

Eneget sverd av jern av Nørgård Jørgensens type SAX4, jf. R. 498. Godt bevart. Lengde 88 cm, klingelengde 72 cm, klingebredde > 5,1 cm, klingetykkelse 0,7 cm.

Knivblad av jern, korrodert. Bevart lengde 14,8 cm.

Beltebeslag(?) av jern. Bortkommet.

Skjelettresten av to mennesker, bedømt av professor K. E. Schreiner som en gammel, kraftig bygd mann med artrittiske forandringer av hvirvelsøylen og et individ med betydelig spinklere skjelettbygning, sannsynligvis en kvinne.

Kontekst: Skjelettgrav

Undersøkelse: Sakkyndig etterundersøkelse

Datering: Fase V - VI (740/50 - 830/40 e.Kr.)

Appendiks 3: Løsfunn

Liste over til sammen 197 løsfunn av våpen, gravfunn med våpen som ikke regnes som slutta og gravfunn med våpen med dårlig eller bred datering (dvs. som spenner over flere underperioder). Lista inkluderer våpenfunnene fra overgangen mellom merovingertid og tidlig vikingtid i appendiks 2. Lista er ordnet etter fylkes-, kommune- og gårdsnummer.

Møre og Romsdal (15)

Molde (1502)

- T 14009 Solemdal gnr. 2, 800-900 e.Kr.
- T 16123 Sekkeseter gnr. 111, fase IV – V (ca. 680- ca. 800 e.Kr.)
- T 18273 Sjølsnes gnr. 123, fase IV – V (ca. 680- ca. 800 e.Kr.)

Rauma (1539)

- T 11608 Sogge gnr. 8, fase V – VII (740-750- ca. 900 e.Kr.)
- T 23206 Tonberg gnr. 19, merovingertid
- T 2826 Mjelva gnr. 23, By (230/40 – 300 e.Kr.)
- T 12999 Nes gnr. 27, yngre jernalder
- T 14184/ 24500 Nes gnr. 27, folkevandringstid
- T 12998 Nes gnr. 27, fase V – VI (740/750 – 830/840 e.Kr.)
- T 14662 Skorga gnr. 30, fase V – VI (740/750 – 830/840 e.Kr.)
- T 14356 Hen gnr. 43, merovingertid
- T 5239 Kavli gnr. 45,46, fase VI – VII (830/840 – ca. 900 e.Kr.)
- T 4886 Kavli gnr. 45, yngre jernalder
- T 12997 Kavli gnr. 45, fase V – VI (740/750 – 830/840 e.Kr.)
- T 18153 Dale gnr. 56, merovingertid
- C 6790 Sæteren gnr. 88, folkevandringstid
- T 16415 Voll gnr. 112, yngre jernalder
- T 12558 Hole gnr. 180, D1

Neset (1543)

- T 14981 Rød gnr. 15, fase IV – V (ca. 680-ca. 800 e.Kr.)
- T 12428 Syltebø gnr. 68, merovingertid

Fræna (1548)

- T 15741 Eidem gnr. 42, fase V – VII (740/750 – ca. 900 e.Kr.)
- T 14271 Farstad gnr. 87, fase V – VI (740/750 – 830/840 e.Kr.)

Eide (1551)

- T 4466 Moen gnr 119, yngre romertid

Averøy (1554)

- T 14273 Å gnr. 142, merovingertid

Tingvoll (1560)

- T 17481 Laurvik gnr. 28, folkevandringstid
- T 17505 Kvalvåg gnr. 63, fase II (560/70 - 610/620 e.Kr.)

T 7573 Hanem gnr. 95, fase II (560/70 - 610/620 e.Kr.)
T 14428 Nålsund gnr. 133, fase V – VII (740/750 – ca. 900 e.Kr.)

Sunndal (1563)

T 12118 Leangen gnr. 43, eldre jernalder
T 18276 Ottemsbrua u. gnr., Mollestad (350 – 400 e.Kr.)

Surnadal (1566)

T 18909 Rognnebbu u. gnr., fase IV – V (ca. 680- ca. 800 e.Kr.)

Smøla (1573)

T 561 Rossvolløya u. gnr., D2

Sør-Trøndelag (16)

Trondheim (1601)

T 1897 Ranheim vestre gnr. 23, eldre jernalder
T 19746 Tomset gnr. 86, merovingertid
T 8158 Lade gnr. 414, eldre jernalder
T 22505 Kalvskinnet u. gnr., fase VI – VII (ca. 800 – ca. 900 e.Kr.)
T 1230 Kalvskinnet u. gnr., yngre jernalder

Hemne (1612)

T 14731 Belsvik gnr. 40, merovingertid
T 12258 Berg gnr. 65, fase V-VI (740/750 – ca. 800 e.Kr.)
T 3167 Eidet gnr. 114, eldre jernalder
T 16600 Skeiet gnr. 119, merovingertid

Snillfjord (1613)

T 15471 Vollen gnr. 95, merovingertid
T 15473 Vollen gnr. 95, merovingertid
T 15096 Forren gnr. 97, fase V – VI (740/750 – ca. 800 e.Kr.)

Hitra (1617)

T 22369 Vikstrøm, C3

Rissa (1624)

T 1135 Ingdalen øvre gnr. 81, fase VI – VII (ca. 800 – ca. 900 e.Kr.)

Bjugn (1627)

T 1237 Borgfjord, fase VII (830/40 - ca. 900 e.Kr.)

Åfjord (1630)

T 10574 Jøssund gnr. 81, folkevandringstid

Osen (1633)

T 17373 Høvik gnr. 13, B2
T 2875 Osen gnr. 20, merovingertid

Oppdal (1634)

T 18550 Rise gnr. 52, C3
T 413 Rise gnr. 52

T 14659 Engan gnr. 56,58, folkevandringstid
C 316 Drivstua gnr. 60, fase VI – VII (ca. 800 – ca. 900 e.Kr.)
T 18337 Vindal gnr. 162, 164, fase II (560/570 - 610/620 e.Kr.)
T 18825 Vang gnr. 271, merovingertid
T 18817 Vang gnr. 217, fase VI (ca. 800 - 830/40 e.Kr.)
T 18819 Vang gnr. 271, fase VI (ca. 800 - 830/840 e.Kr.)
T 18820 Vang gnr. 271, fase VI (ca. 800 - 830/840 e.Kr.)
T 13129 Fagerhaug gnr. 316, Mollestad (350 – 400 e.Kr.)
T 4291 Skåråvangen sæter u.gnr., Øvsthus (450 - 475)
T 15634 Hesthagebøen u.gnr., fase IV – V (ca. 680 – ca. 800 e.Kr.)

Rennebu (1635)

T 98 Stavne gnr. 31,32, Vennolum (180/200 - 230/240 e.Kr.)
T 2832 Refshus gnr. 40, By (230/240 – 300 e.Kr.)
T 245 Tjønnan gnr. 50,51, Vennolum (180/200 - 230/240 e.Kr.)
T 18103 Berkåk gnr. 63, Vestly (450 – 475 e.Kr.)
T 14722 Sundset gnr. 106, 107, eldre jernalder
T 18154 Ås gnr. 148, Mollestad (350 – 400 e.Kr.)
T 1772 Gunnes gnr. 119, eldre jernalder

Meldal (1636)

T 4230 Foss gnr. 103, 105, B2/C1a
T 12586 Svinsås og Dragset gnr. 176, 177, folkevandringstid
T 12642 Draagset gnr. 178, fase VI – VII (ca. 800 – ca. 900 e.Kr.)
T 12643 Draagset gnr. 178, yngre jernalder

Holtålen (1644)

T 18282 Renolen gnr. 39, Vestly (450 – 475 e.Kr.)
T 15994 Heksem gnr. 195, fase IV (ca. 680 - 740/750 e.Kr.)
T 4843 Kirkhus gnr. 210, fase V – VI (740/750 – 830/840 e.Kr.)
T 5225 Kirkhus gnr. 210, fase VII (830/40 - ca. 900 e.Kr.)
T 1874 Kirkhus gnr. 210, yngre jernalder
T 6502 Bollingmoen gnr. 238, C-D

Midtre Gauldal (1648)

T 13325 Mosand gnr. 42, fase II (560/570 - 610/620 e.Kr.)
T 99 Støren prestegård gnr. 45, Mollestad (350 – 400 e.Kr.)
T 16515 Børset gnr. 121, merovingertid
T 3911 Børset gnr. 122, C

Melhus (1653)

T 12712 Gimsan gnr. 30, fase VI – VII (ca. 800 – ca. 900 e.Kr.)
T 15489 Rofstad gnr. 55, C-D
T 15197 Rofstad gnr. 55, fase V – VI (ca. 680 – ca. 800 e.Kr.)
T 17240 Melhus prestegård gnr. 90, fase IV – V (ca. 680 – ca. 800 e.Kr.)
T 292 Foss gnr. 221, eldre jernalder
T 16654 Nordtømme gnr. 256, Mollestad (350 – 400 e.Kr.)
T 16646 Nordtømme gnr. 256, C-D
T 14434 Skarvvollen u. gnr., yngre jernalder

Selbu (1664)

- T 18868 Hårstad øvre gnr. 64, Nerhus (510/525 – 575 e.Kr.)
- T 16538 Grøtem gnr. 80, fase V – VII (740/750 – ca. 900 e.Kr.)
- T 14100 Kallar gnr. 92, Vøien (300 – 350 e.Kr.)
- T 18380 Julskaret u. gnr., C-D

Tydal (1665)

- T 12947 Fossan gnr. 187, fase IV (ca. 680 - 740/750 e.Kr.)
- T 17763 Fossan gnr. 187, fase VII (830/840 - ca. 900 e.Kr.)

Nord-Trøndelag (17)

Steinkjer (1702)

- T 2902 Østerås gnr. 20, fase VI – VII (ca. 800 – ca. 900 e.Kr.)
- T 843 Stevra gnr. 65, yngre romertid
- T 13149 Rannem gnr. 97, By (230/240 – 300 e.Kr.)
- T 2439 Kvitvang gnr. 80, C
- T 13997 Midjo gnr. 188, yngre romertid
- T 942 Trana gnr. 191, eldre jernalder
- T 14945 Helge gnr. 195, fase IV (ca. 680 - 740/750 e.Kr.)
- T 15273 Helge gnr. 195, yngre jernalder
- T 1269 By gnr. 195, fase IV (ca. 680 – 740/750 e.Kr.)
- T 12023 Trøa gnr. 282, fase VII (830/480 - ca. 900 e.Kr.)
- T 13537 Nordgård søndre gnr. 315, fase VII (830/840 - ca. 900 e.Kr.)

Namsos (1703)

- T 21460 Hammarsøy gnr. 3, fase VI – VII (830/840 – ca. 900 e.Kr.)

Meråker (1711)

- T 17432 Nustad søndre gnr. 22, Øvsthus (450 – 475 e.Kr.)

Stjørdal (1714)

- T 21111 Forbord østre gnr. 44, By (230/240 – 300 e.Kr.)
- T 21347 Hegge gnr. 50, 51, C
- T 2776 Alstad gnr. 53, 54, yngre jernalder
- T 2778 Alstad gnr. 53, 54, B2
- T 14081 Alstad gnr. 53, D2
- T 2599 Alstad gnr. 53, eldre jernalder
- T 3141 Løvaas gnr. 110, yngre jernalder
- T 3220 Løvaas gnr. 110, yngre jernalder
- T 18588 Re gnr. 113, merovingertid
- T 14185 Mona gnr. 127, merovingertid
- T 14749 Lånke store gnr. 159, merovingertid
- T 15927 Lånke store gnr. 159, merovingertid
- T 15937 Lånke store gnr. 159, fase VI – VII (ca. 800 – ca. 900 e.Kr.)
- T 13789 Dyva gnr. 182, 185, eldre jernalder
- T 640 Dyva gnr. 183, C1b
- T 673 Dyva gnr. 183, C1b
- T 15560 Dyva gnr. 183, merovingertid
- T 16067 Dyva gnr. 183, yngre jernalder

T 18801 Sætnan gnr. 189, fase V – VI (740/750 – 830/840 e.Kr.)
T 16535 Ingstad vestre gnr. 224, fase III (610/620 - ca. 680 e.Kr.)
T 16376 Holm vestre gnr. 229, fase V – VI (740/750 – 830/840 e.Kr.)
T 13999 Flornes gnr. 331, eldre jernalder

Frosta (1717)

T 13617 Skågset nedre gnr. 26, fase III (610/620 - ca. 680 e.Kr.)
T 3805 Berg gnr. 42, B2

Leksvik (1718)

T 13261 Vinnan gnr. 75, merovingertid

Levanger (1719)

T 12745 Alstadhaug gnr. 19, yngre jernalder
T 1355 Eggen gnr. 23,24, fase VII (830/840 - ca. 900 e.Kr.)
T 17629 Lo gnr. 64, C-D
T 3004 Valum gnr. 97, fase VI – VII (ca. 800 – ca. 900 e.Kr.)
T 2967 Valum gnr. 97, fase VII (830/840 - ca. 900 e.Kr.)
T 20636 Mossing øvre gnr. 201, fase V – VI (740/750 – 830/840 e.Kr.)
T 12492 Rokne gnr. 265, Tveito (400 – 450 e.Kr.)
T 18022 Heir gnr. 279, fase VII (830/840 - ca. 900 e.Kr.)
B 926 Tingstad gnr. 308, Gutteberg (150/160 - 180/200 e.Kr.)

Verdal (1721)

T 15018 Borgen gnr. 20, fase V – VII (740/750 – ca. 900 e.Kr.)
T 12502 Hegstad gnr. 31, fase VI (ca. 800 – 830/840 e.Kr.)
T 7278 Oklan gnr. 59, Mollestad (350 – 400 e.Kr.)
T 8956 Rindsem gnr. 275, C3 - D
T 19180 Vinne gnr. 262, C3 - D
T 13260 Berg gnr. 276, eldre jernalder
T 12207 Berg gnr. 276, fase III – V (610/620 – ca. 800 e.Kr.)

Snåsa (1736)

T 11414 Hammer gnr. 1, yngre jernalder
T 17872 Bomo gnr. 21, eldre jernalder
T 286 Vinje gnr. 50, By (230/240 – 300 e.Kr.)
T 20766 Breide gnr. 66, C-D

Grong (1742)

T 13377 Valdskrå gnr. 5, Nerhus/fase I (510/525 – 560/570 e.Kr.)
T 18305 Vie gnr. 7, merovingertid
T 16493 Berge gnr. 13, fase VII (830/840 - ca. 900 e.Kr.)

Høylandet (1743)

T 1709 Eidsmoen gnr. 93, yngre jernalder

Overhalla (1744)

T 5818 Vestre Omlen gnr. 7, fase V – VII (740/750 – ca. 900 e.Kr.)
T 12276 Hunn gnr. 13, fase IV – V (ca. 680 – ca. 800 e.Kr.)
T 14916 Melhus gnr. 45, fase VI – VII (ca. 800 – ca. 900 e.Kr.)
T 1712 Svenning gnr. 46, C3
T 20663 Svenning gnr. 46, fase IV – V (ca. 680 – ca. 800 e.Kr.)

T 12320 Risvik gnr. 59, Vøien (300 – 350 e.Kr.)
T 7701 Skomo Store gnr. 63, fase V-VI (740/750 – ca. 830/840 e.Kr.)
T 7673 Skomo store gnr. 63, merovingertid
T 13283 Fossli gnr. 68, merovingertid

Fosnes (1748)

T 14629 Tingstaden gnr. 61, merovingertid

Vikna (1750)

T 13451 Kjønøy gnr. 52, C-D
T 16455 Kjønøy gnr. 52, Merovingertid
T 12310 Lillesul gnr 73, fase V-VI (740/750 – ca. 830/840 e.Kr.)

Nærøy (1751)

T 5433 Varøya gnr. 25, folkevandringstid
T 15749 Værem gnr. 80, fase V – VI (740/750 – ca. 830/840 e.Kr.)
T 16065 Gjerdingen gnr. 82, fase VII (830/840 - ca. 900 e.Kr.)

Leka (1755)

T 14426 Nordeitran gnr. 101, fase VI – VII (ca. 800 – ca. 900 e.Kr.)

Inderøy (1756)

T 1169 Sakshaug gnr. 3,6, C
T 22201 Vist øvre gnr. 15, fase VII (830/840 - ca. 900 e.Kr.)
T 564 Bosnes gnr. 128, fase VI (ca. 800 - 830/840 e.Kr.)
T 10388 Rol gnr. 137, 138, D
T 20752 Ystad vestre gnr. 157, fase V – VI (740/750 – ca. 830/840 e.Kr.)
T 18413 Lundsauet gnr. 175, fase VII (830/840 - ca. 900 e.Kr.)

Nordland (18)

Bindal (1811)

T 16011 Kjerstad gnr. 10, yngre jernalder
T 16707 Holm, gnr. 14, yngre jernalder
T 15404 Solstad gnr. 15, fase V – VI (740/750 – ca. 830/840 e.Kr.)

Brønnøy (1813)

C 13813 Sande gnr. 39, eldre jernalder
T 14049 Torvskjådammen u. gnr., fase V – VI (740/750 – ca. 830/840 e.Kr.)
T 16278 Skiphammeren gnr. 104, fase V - VI (740/750 – ca. 830/840 e.Kr.)

Vevelstad (1816)

T 18684, Våg gnr. 1, merovingertid

Alstahaug (1820)

T 17948 Botn gnr. 29, merovingertid

Vefsn (1824)

T 18062 Mosjøen u. gnr., fase II (560/570 - 610/620 e.Kr.)

Dønna (1827)

- T 17486 Dønnes gnr. 11, merovingertid
- T 12742 Glein gnr. 14, merovingertid
- T 19564 Tommeide gnr. 98, yngre romertid

Nesna (1828)

- T 15478 Tønsvik gnr. 97, Fase VI – VII (ca. 800 – ca. 900 e.Kr.)
- T 17975 Myklebustad gnr. 81, fase VII (830/840 - ca. 900 e.Kr.)

Rana (1833)

- T 15897 Mo i Rana, u.gnr., fase VII (830/840 - ca. 900 e.Kr.)

Appendiks 4: Tveegga sverd

Kronologisk oversikt over tveegga sverd i slutta og godt daterte våpengraver i Midt-Norge fra eldre romertid til tidlig vikingtid.

	T-nummer	Gård	Gnr.	Kommune og fylke	Typebestemmelse	Datering
<i>Eldre romertid</i>						
60	T 582	Hallem	34,36	Verdal, Nord-Trøndelag	Kan ikke typebestemmes.	B2
44	C 4824	Dalem	63	Steinkjer, Nord-Trøndelag	Ubestemt. Mulig vevsverd som hører til folkevandringstidsgrav.	B2
<i>Yngre romertid</i>						
42	T 18261c	Egge	3	Steinkjer, Nord-Trøndelag	Victoriasverd.	Gutteberg (150/60-180/200)
33	T 795	Gravråk	86	Melhus, Sør-Trøndelag	Halvmåneformet doppsko dateres til C1a	Gutteberg (150/60-180/200)
28	T 1774	Herrem	10,12	Rennebu, Sør-Trøndelag		Vennolum (180/200-230/40)
38	T 21243b	Bostad	25	Malvik, Sør-Trøndelag	Grep Bemman og Hahne abb. 42,1, undertype med ovale hjalter.	Skiaker (230/40 - 250/60)
45	T 799	Dalem	63	Steinkjer, Nord-Trøndelag	Sverd av Ilkjærs type 2b, doppsko som Nydam IX:45	By (230/40 - 300)
49	T 7089	Hammer	48	Stjørdal, Nord-Trøndelag	Trebelagt sverdgrep. Doppsko lik Nydam IX:44	By (230/40 - 300)
36	T 13049a	Aunet	26	Skaun, Sør-Trøndelag		By (230/40 - 300)
31	T 15339a	Rømme	50,6	Orkdal, Sør-Trøndelag		By (230/40 - 300)
39	T 1994	Rønsberg mellom	101	Selbu, Sør-Trøndelag	Type Røllang eller Einang.	By (230/40 - 300)
27	T 489	Lysøya	71	Åfjord, Sør-Trøndelag	Kan ikke typebestemmes.	C3
35	T 16364a	Foss	222	Melhus, Sør-Trøndelag	Nydam-Kragehul-type	Mollestad (350 - 400)
34	T 379	Ven	142	Melhus, Sør-Trøndelag		Mollestad (350 - 400)
71	T 7374	Bjørnes	53,54	Overhalla, Nord-Trøndelag	Kan ikke typebestemmes.	C
89	T 17923b	Glein	14	Dønna, Nordland	Kan ikke typebestemmes.	Yngre romertid
<i>Folkevandringstid</i>						
3	T 15935a	Tomberg	19	Rauma, Møre og Romsdal		Kvamme (400 - 450)
75	T 19624a	Veiem	1	Grong, Nord-Trøndelag		Snartemo (475 - 510/25)

81	T 10159	Hol		Inderøy, Nord-Trøndelag	Kan ikke typebestemmes.	Snartemo (475 - 510/25)
90	T 12945a	Hov	19	Nesna, Nordland	Kan ikke typebestemmes.	Folkevandringstid
6	C 6792a	Sæterbø	88	Rauma, Møre og Romsdal	Kan ikke typebestemmes.	Folkevandringstid
<i>Merovingertid</i>						
14	T 14716a	Torgård østre	31	Trondheim, Sør-Trøndelag	Sammenlign Stope og Arne, grav XIV.	Fase II (560/70 - 610/20)
78	T 19134a	Sandvik	40	Fosnes, Nord-Trøndelag	Ikke typebestemt av ANJ.	Fase IV (ca. 680 - 740/50)
20	T 14330a	Mo	107	Hemne, Sør-Trøndelag	Kan ikke typebestemmes.	Fase IV - V
12	T 14038b	Løykja	41	Sunnal, Møre og Romsdal	Jan Petersen type H, ANJ Spatha 8.	Fase V (740/50 - ca. 800)
<i>Tidlig vikingtid</i>						
4	T 14900b	Mjelva	23	Rauma, Møre og Romsdal	Knappen som SP5/Petersen type B, klingen unik.	Fase VI (ca. 800 - 830/40)
57	T 06906	Hynne		Levanger, Nord-Trøndelag	R 490, R 494. Jan Petersens type H.	Fase VI (ca. 800 - 830/40)
54	T 16358a	Huseby vestre	102	Stjørdal, Nord-Trøndelag	Grep av Jan Petersens type A. Ingen type i hht ANJ.	Fase VI (ca. 800 - 830/40)
2	T 16092a	Farkvam	183	Molde, Møre og Romsdal	Jan Petersens type A	Fase VI - VII
29	T 4969	Stavne		Rennebu, Sør-Trøndelag	SP8.	Fase VII (830/40 - ca. 900)
83	T 16368a	Horstad	48	Bindal, Nordland	Grep av Jan Petersens type H.	Fase VII (830/40 - ca. 900)

Appendiks 5: Våpenkniver og korte enegga sverd

Kronologisk oversikt over våpenkniver og korte enegga sverd i slutta og godt daterte våpengraver i Midt-Norge fra eldre romertid til tidlig vikingtid.

	T-nummer	Gård	Gnr.	Kommune og fylke	Typebestemmelse	Datering
23	B 1464	Røstad	81	Ørland, Sør-Trøndelag	SAX K	Nerhus (510/525 – 575)
20	T 18025	Dolmøy	20	Hitra, Sør-Trøndelag	SAX K /Shetelig 1917 fig. 100	Nerhus (510/525 – 575)
14	T 14716	Torgård	31	Trondheim, Sør-Trøndelag	SAX1	Fase II (560/70 – 610/20)
26	T 18146	Val	3	Bjugn, Sør-Trøndelag	SAX1	Fase II (560/70 – 610/20)
22	T 14456	Ophaug	80	Ørland, Sør-Trøndelag	SAX1	Fase II (560/70 – 610/20)
24	T 15002	Østråt	82	Ørland, Sør-Trøndelag	SAX K	Fase III (560/70 – ca. 680)

Appendiks 6: Enezza sverd

Kronologisk oversikt over enezza sverd i slutta og godt daterte våpengraver i Midt-Norge fra eldre romertid til tidlig vikingtid.

	T-nummer	Gård	Gnr.	Kommune og fylke	Type-bestemmelse	Datering
Merovingertid						
88	T 19578a	Tjøtta	84	Alstahaug, Nordland	SAX2	Fase III (610/20 - ca. 680)
78	T 19134a	Sandvik	40	Fosnes, Nord-Trøndelag	SAX2	Fase IV (ca. 680 - 740/50)
87	T 15139a	Tjøtta	84	Alstahaug, Nordland	SAX3 og SAX5/SAX2?	Fase IV - V
16	T 16425a	Kjønsvik	68	Hemne, Sør-Trøndelag	R. 498	Fase IV - V
82	T 15401a	Tosbotn	20	Bindal, Nordland	SAX3	Fase IV - V
74	T 19168a	Skistad	83	Overhalla, Nord-Trøndelag	SAX4?	Fase V (740/50 - ca. 800)
5	T 15454a	Kavli	45	Rauma, Møre og Romsdal	JPB	Fase V (740/50 - ca. 800)
67	T 15156a	Skarland	85	Høylandet, Nord-Trøndelag	SAX3?	Fase V (740/50 - ca. 800)
12	T 14038a	Løykja	41	Sundal, Møre og Romsdal	SAX4	Fase V (740/50 - ca. 800)
37	T 20383	Syrstad nordre	73	Skaun, Sør-Trøndelag	SAX4	Fase V (740/50 - ca. 800)
59	T 12723a	Mossing	202	Levanger, Nord-Trøndelag	SAX3?	Fase V (740/50 - ca. 800)
15	T 16433a	Hallset nordre	100	Trondheim, Sør-Trøndelag	SAX4?	Fase V (740/50 - ca. 800)
Tidlig vikingtid						
4	T 14900a	Mjelva	23	Rauma, Møre og Romsdal	SAX7	Fase VI (ca. 800 - 830/40)
57	T 6907	Hynne	44	Levanger, Nord-Trøndelag	R.498 / SAX4	Fase VI (ca. 800 - 830/40)
18	T 7264	Vitsø	102	Hemne, Sør-Trøndelag	SAX7 og Ubestemt	Fase VI (ca. 800 - 830/40)
77	T 1250	Føinum	11	Grong, Nord-Trøndelag	JPH / SAX4 el SAX8	Fase VI (ca. 800 - 830/40)
91	T 11315a	Lyngjem	91	Rauma, Møre og Romsdal	R.498 / SAX4	Fase VI (ca. 800 - 830/40)
69	T 16741a	Eidet	93	Høylandet, Nord-Trøndelag	SAX4	Fase VI (ca. 800 - 830/40)
1	T 12464a	Holmem	167,169	Molde, Møre og Romsdal	R.498 / SAX6	Fase VI (ca. 800 - 830/40)
52	T 01447	Værnes	107	Stjørdal, Nord-Trøndelag	R.498	Fase VI - VII
41	T 15366a	Aunet østre	169	Tydal, Sør-Trøndelag	R.419 / JPB / SAX8	Fase VI - VII
53	T 16270a	Reppe	160	Stjørdal, Nord-Trøndelag	SAX6	Fase VI - VII
70	T 15228a	Føri	12	Overhalla, Nord-Trøndelag	JPH / SAX8?	Fase VI - VII
9	T 18464a	Voll	112	Rauma, Møre og Romsdal	SAX6? Og SAX5/SAX2?	Fase VI - VII
84	T 16392a	Enge	37	Sømna, Nordland	SAX7	Fase VI - VII
29	T 04969	Stavne	31	Rennebu, Sør-Trøndelag	SAX7?	Fase VII (830/40 - ca. 900)
68	T 15147a	Skarland	85	Høylandet, Nord-Trøndelag	JPH / SAX4	Fase VII (830/40 - ca. 900)
58	T 19967a	Strømmen	191	Levanger, Nord-Trøndelag	JPC / SAX7?	Fase VII (830/40 - ca. 900)

32	T 06678	Gullhaaen		Holtålen, Sør-Trøndelag	SAX 8	Fase VII (830/40 - ca. 900)
48	T 13463a	Rungstad	208	Steinkjer, Nord-Trøndelag	R.499 / SAX8	Fase VII (830/40 - ca. 900)
51	T 13331a	Røkke	60	Stjørdal, Nord-Trøndelag	SAX7	Fase VII (830/40 - ca. 900)
7	T 18494a	Alnes	90	Rauma, Møre og Romsdal	SAX6	Fase VII (830/40 - ca. 900)

Appendiks 7: Lanser

Kronologisk oversikt over lanser i slutta og godt daterte våpengraver i Midt-Norge fra eldre romertid til tidlig vikingtid.

	T-nummer	Gård	Kommune og fylke	Typebestemmelse	Datering
Eldre romertid					
44	C 4824	Dalem	Steinkjer, Nord-Trøndelag	Ubestemt	B2
43	T 18261a	Egge	Steinkjer, Nord-Trøndelag	Ilkjær 22/ Hunn	B2
42	T 18261q	Egge	Steinkjer, Nord-Trøndelag	R 208	B2
47	T 1159	Trana	Steinkjer, Nord-Trøndelag	R 209	B2
61	T 581	Hallem	Verdal, Nord-Trøndelag	Ubestemt	B2
80	T 15315a	Verdal Indre	Inderøy, Nord-Trøndelag	Ilkjær 6	B2
Yngre romertid					
33	T 795	Gravråk	Melhus, Sør-Trøndelag	Ilkjær 25	Gutteberg (150/60 - 180/200)
28	T 1774	Herrem	Rennebu, Sør-Trøndelag	Vennolum	Vennolum (180/200 - 230/40)
62	T 6100	Husan	Verdal, Nord-Trøndelag	Vennolum	Vennolum (180/200 - 230/40)
38	T 21243a1	Bostad	Malvik, Sør-Trøndelag	Skiaker	Skiaker (230/40 - 250/60)
50	T 2602	Alstad	Stjørdal, Nord-Trøndelag	Skiaker	Skiaker (230/40 - 250/60)
39	T 1994	Rønsberg mellom	Selbu, Sør-Trøndelag	Dörby / Nydam (?)	By (230/40 - 300)
45	T 799	Dalem	Steinkjer, Nord-Trøndelag	Ubestemt	By (230/40 - 300)
36	T 13049a	Aunet	Skaun, Sør-Trøndelag	Svennum / Skiaker	By (230/40 - 300)
65	T 19006a	Kvello	Verdal, Nord-Trøndelag	Svennum	By (230/40 - 300)
49	T 7088	Hammer	Stjørdal, Nord-Trøndelag	Svennum (?)	By (230/40 - 300)
31	T 15109a/ 15339a	Rømme	Orkdal, Sør-Trøndelag	Svennum	By (230/40 - 300)
66	T 5149	Kleiv	Snåsa, Nord-Trøndelag	Svennum	By (230/40 - 300)
21	T 03775	Hårberg	Ørland, Sør-Trøndelag	Svennum	By (230/40 - 300)
72	T 6864	Risvik	Overhalla, Nord-Trøndelag	Vøien (?)	Vøien (300 - 350)
64	T 4006	Lundskin	Verdal, Nord-Trøndelag	Fjellberg (?)	Vøien (300 - 350)
46	T 347	Trana	Steinkjer, Nord-Trøndelag	Vøien	Vøien (300 - 350)
71	T 7374	Bjørnes	Overhalla, Nord-Trøndelag	R. 204	C
89	T 17923a	Glein	Dønna, Nordland	R. 207	C
35	T 16364a	Foss	Melhus, Sør-Trøndelag	Mollestad	Mollestad (350 - 400)
60	T 591	Hallem	Verdal, Nord-Trøndelag	Havor	Mollestad (350 - 400)
34	T 362	Ven	Melhus, Sør-Trøndelag		Mollestad (350 - 400)
85	T 15828a	Aunet	Brønnøy, Nordland	Mollestad	Mollestad (350 - 400)
73	T 7670	Skomo store	Overhalla, Nord-Trøndelag	Havor	Mollestad (350 - 400)

	Folkevandringstid				
3	T 15935a	Tomberg	Rauma, Møre og Romsdal	Mollestad	Kvamme (400 - 450)
79	T 10785	Bøle	Flatanger, Nord-Trøndelag	Kragehul	Kvamme (400 - 450)
56	T 12443a	Gustad vestre	Levanger, Nord-Trøndelag	Tveito	Tveito (400 - 450)
63	T 17539/ 19030	Ness mellom	Verdal, Nord-Trøndelag	Kragehul ?	Tveito (400 - 450)
10	T 4357	Tornes	Fræna, Møre og Romsdal	Øvstebø x 2	Øvsthus (450 - 475)
75	T 19624a	Veiem	Grong, Nord-Trøndelag	Snartemo	Snartemo (475 - 510/25)
81	T 10159	Hol	Inderøy, Nord-Trøndelag	R. 205	Snartemo (475 - 510/25)
39	T 2014	Rønsberg	Selbu, Sør-Trøndelag	Snartemo	Snartemo (475 - 510/25)
23	B 1462	Røstad	Ørland, Sør-Trøndelag	VGJ fig. 370	Nerhus (510/525 - 575)
6	C 6790-6792	Sæteren	Rauma, Møre og Romsdal	Ubestemt	Folkevandringstid

Appendiks 8: Kastespyd

Kronologisk oversikt over kastespyd i slutta og godt daterte våpengraver i Midt-Norge fra eldre romertid til tidlig vikingtid.

	T-nummer	Gård	Kommune og fylke	Typebestemmelse	Datering
Eldre romertid					
42	T 18261	Egge	Steinkjer, Nord-Trøndelag	Ilkjær 22	B2
47	T 1159	Trana	Steinkjer, Nord-Trøndelag	1 ubestemt, 1 Sättra	B2
Yngre romertid					
28	T 1774	Herrem	Rennebu, Sør-Trøndelag	Simris (?)	Vennolum (180/200 - 230/40)
38	T 21243a1	Bostad	Malvik, Sør-Trøndelag	Skiaker	Skiaker (230/40 - 250/60)
39	T 1994	Rønsberg mellom	Selbu, Sør-Trøndelag	Svennum / Lundskin	By (230/40 - 300)
45	T 799	Dalem	Steinkjer, Nord-Trøndelag	Bortkommet	By (230/40 - 300)
36	T 13049	Aunet	Skaun, Sør-Trøndelag	Svennum	By (230/40 - 300)
65	T 19006	Kvello	Verdal, Nord-Trøndelag	Lundskin	By (230/40 - 300)
49	T 7088	Hammer	Stjørdal, Nord-Trøndelag	Svennum (?)	By (230/40 - 300)
31	T 15109/ 15339	Rømme	Orkdal, Sør-Trøndelag	Svennum	By (230/40 - 300)
66	T 5149	Kleiv	Snåsa, Nord-Trøndelag	Lundskin	By (230/40 - 300)
21	T 3775	Hårberg	Ørland, Sør-Trøndelag	Svennum	By (230/40 - 300)
72	T 6864	Risvik	Overhalla, Nord-Trøndelag	Tuftvolden / Einang	Vøien (300 - 350)
64	T 4006	Lundskin	Verdal, Nord-Trøndelag	Lundskin	Vøien (300 - 350)
46	T 347	Trana	Steinkjer, Nord-Trøndelag	Tuftvolden / Einang	Vøien (300 - 350)
89	T 17923	Glein	Dønna, Nordland	Ubestemt	C
35	T 16364	Foss	Melhus, Sør-Trøndelag	Kvamme	Mollestad (350 - 400)
60	T 591	Hallem	Verdal, Nord-Trøndelag	Sättra	Mollestad (350 - 400)
Folkevandringstid					
3	T 15935	Tomberg	Rauma, Møre og Romsdal	Kvamme ?	Kvamme (400 - 450)
56	T 12443	Gustad vestre	Levanger, Nord-Trøndelag	Kragehul	Tveito (400 - 450)
25	T 13505	Staurset ytre	Rissa, Sør-Trøndelag	R. 211	D1
75	T 19624	Veiem	Grong, Nord-Trøndelag	Snartemo	Snartemo (475 - 510/25)
39	T 2014	Rønsberg	Selbu, Sør-Trøndelag	Ubestemt	Snartemo (475 - 510/25)
86	T 8583	Eidem	Vega, Nordland	R. 211	Folkevandringstid
30	T 12586	Svinsås og Dragset	Meldal, Sør-Trøndelag	Ubestemt	Folkevandringstid
6	C 6790-6792	Sæteren	Rauma, Møre og Romsdal	Ubestemt	Folkevandringstid

Appendiks 9: Støtspyd

Kronologisk oversikt over støtspyd i slutta og godt daterte våpengraver i Midt-Norge fra eldre romertid til tidlig vikingtid.

	T-nummer	Gård	Kommune og fylke	Tybestemmelse	Datering
Folkevandringstid					
23	B 1462	Røstad	Ørland, Sør-Trøndelag	VGJ fig. 370	Nerhus (510/525 – 575)
Merovingertid					
14	T 14716	Torgård østre	Trondheim, Sør-Trøndelag	L1	Fase II (560/70 - 610/20)
22	T 14456	Ophaug	Ørland, Sør-Trøndelag	L2	Fase II (560/70 - 610/20)
88	T 19578	Tjøtta	Alstahaug, Nordland	L3d	Fase III (610/20 - ca. 680)
83	T 15139	Tjøtta	Alstahaug, Nordland	Ubestemt	Fase IV - V
19	T 14330	Mo	Hemne, Sør-Trøndelag	L7	Fase IV - V
17	T 16425	Kjønsvik	Hemne, Sør-Trøndelag	L7	Fase IV - V
82	T 15401	Tosbotn	Bindal, Nordland	L7	Fase IV - V
74	T 19168	Skistad	Overhalla, Nord-Trøndelag	Unik	Fase V (740/50 - ca. 800)
36	T 20383	Syrstad nordre	Skaun, Sør-Trøndelag	L10	Fase V (740/50 - ca. 800)
15	T 16433	Hallset nordre	Trondheim, Sør-Trøndelag	L7	Fase V (740/50 - ca. 800)
Tidlig vikingtid					
7	T 14900	Mjelva	Rauma, Møre og Romsdal	R.517 / JPE / L9	Fase VI (ca. 800 - 830/40)
57	T 6906	Hynne	Levanger, Nord-Trøndelag	R.522 / JPA / L11	Fase VI (ca. 800 - 830/40)
18	T 7263	Vitsø	Hemne, Sør-Trøndelag	R.522 / L9	Fase VI (ca. 800 - 830/40)
77	T 1250	Føinum	Grong, Nord-Trøndelag	R.522 / L9	Fase VI (ca. 800 - 830/40)
54	T 16358	Huseby vestre	Stjørdal, Nord-Trøndelag	R.520 / L11 ?	Fase VI (ca. 800 - 830/40)
69	T 16741	Eidet	Høylandet, Nord-Trøndelag	R. 522 /L9	Fase VI (ca. 800 - 830/40)
52	T 1447	Værnes	Stjørdal, Nord-Trøndelag	R.522	Fase VI - VII
41	T 15366	Aunet østre	Tydal, Sør-Trøndelag	Ubestemt	Fase VI - VII
53	T 16270	Reppe	Stjørdal, Nord-Trøndelag	L9	Fase VI - VII
2	T 16092	Farkvam	Molde, Møre og Romsdal	R.522 / L9	Fase VI - VII
9	T 18464	Voll	Rauma, Møre og Romsdal	L9	Fase VI - VII
29	T 4969	Stavne	Rennebu, Sør-Trøndelag	R.517 /JP E / R.522	Fase VII (830/40 - ca. 900)
67	T 15147	Skarland	Høylandet, Nord-Trøndelag	JPE / L9	Fase VII (830/40 - ca. 900)
58	T 19967	Strømmen	Levanger, Nord-Trøndelag	R.529 /JPF	Fase VII (830/40 - ca. 900)
83	T 16368	Horstad	Bindal, Nordland	R.517 / JPE	Fase VII (830/40 - ca. 900)
16	T 16424	Kjønsvik	Hemne, Sør-Trøndelag	R.517 / JPE	Fase VII (830/40 - ca. 900)
51	T 13331	Røkke	Stjørdal, Nord-Trøndelag	JPE / L9	Fase VII (830/40 - ca. 900)

Appendiks 10: Skjold

Kronologisk oversikt over skjold i slutta og godt daterte våpengraver i Midt-Norge fra eldre romertid til tidlig vikingtid.

	T-nummer	Gård	Kommune og fylke	Type- bestemmelse skjoldbule	Type- bestemmelse skjoldhåndtak	Datering
Eldre romertid						
44	C 4824	Dalem	Steinkjer, Nord-Trøndelag	Ilkjær type 2	Ilkjær type 2?	B2
42	T 18261	Egge	Steinkjer, Nord-Trøndelag	Ilkjær 3a	Ilkjær 2	B2
43	T 18261	Egge	Steinkjer, Nord-Trøndelag	Ilkjær 3a		B2
47	T 1159	Trana	Steinkjer, Nord-Trøndelag	Ilkjær 3a		B2
80	T 15315	Verdal Indre	Inderøy, Nord-Trøndelag	Ilkjær 3b		B2
55	T 20551	Gjemble lille	Levanger, Nord-Trøndelag	Ilkjær 3b		B2/C1a
Yngre romertid						
33	T 795	Gravråk	Melhus, Sør-Trøndelag	Type I	Type I	Gutteberg (150/60 - 180/200)
62	T 6100	Husan	Verdal, Nord-Trøndelag	Ilkjær 3c		Vennolum (180/200 - 230/40)
38	T 21243	Bostad	Malvik, Sør-Trøndelag	Type Iva	Type IIIa	Skiaker (230/40 - 250/60)
39	T 1994	Rønsberg mellom	Selbu, Sør-Trøndelag	Type Va		By (230/40 - 300)
45	T 799	Dalem	Steinkjer, Nord-Trøndelag	Type IVa	Ilkjær type 5	By (230/40 - 300)
65	T 19006	Kvello	Verdal, Nord-Trøndelag		Type IIIc	By (230/40 - 300)
13	C 2507	Grødal	Sunndal, Møre og Romsdal	Type IVa/b		By (230/40 - 300)
72	T 6864	Risvik	Overhalla, Nord-Trøndelag	Via		Vøien (300 - 350)
89	T 17923	Glein	Dønna, Nordland	Ubestemt		C
27	T 488	Lysøya	Åfjord, Sør-Trøndelag		Skjoldbeslag	C3
35	T 16364	Foss	Melhus, Sør-Trøndelag	R. 221	R. 222	Mollestad (350 - 400)
60	T 591	Hallem	Verdal, Nord-Trøndelag	Vb	IIIc	Mollestad (350 - 400)
Folkevandringstid						
75	T 19624	Veiem	Grong, Nord-Trøndelag	VIII	Fett 1940 fig. 62	Snartemo (475 - 510/25)
81	T 10159	Hol	Inderøy, Nord-Trøndelag	VIII		Snartemo (475 - 510/25)
86	T 8583	Eidem	Vega, Nordland	IVc, R. 221		Folkevandringstid
Merovingertid						
14	T 14716	Torgård østre	Trondheim, Sør-Trøndelag	SBA		Fase II (560/70 - 610/20)

74	T 19168	Skistad	Overhalla, Nord-Trøndelag	SBB2		Fase V (740/50 - ca. 800)
12	T 14038	Løykja	Sunndal, Møre og Romsdal	SBB		Fase V (740/50 - ca. 800)
Tidlig vikingtid						
4	T 14900	Mjelva	Rauma, Møre og Romsdal	SB1		Fase VI (ca. 800 - 830/40)

Appendiks 11: Økser

Kronologisk oversikt over økser i slutta og godt daterte våpengraver i Midt-Norge fra eldre romertid til tidlig vikingtid.

	T-nummer	Gård	Kommune og fylke	Typebestemmelse	Datering funn
Eldre romertid					
60	T 581	Hallem	Verdal, Nord-Trøndelag	Ubestemt	B2
Yngre romertid					
71	T 7374	Bjørnes	Overhalla, Nord-Trøndelag	R. 153	C
Folkevandringstid					
10	T 4357	Tornes	Fræna, Møre og Romsdal	R. 153	Øvsthus (450 - 475)
75	T 19624	Veiem	Grong, Nord-Trøndelag	Fett type A	Snartemo (475 - 510/25)
23	B 1462	Røstad	Ørland, Sør-Trøndelag	Ubestemt	Nerhus (510/525 - 575)
90	T 12945	Hov	Dønna, Nordland	Fett type C	Folkevandringstid
Merovingertid					
14	T 14716	Torgård østre	Trondheim, Sør-Trøndelag	AX5	Fase II (560/70 - 610/20)
87	T 15139	Tjøtta	Alstahaug, Nordland	AX2	Fase IV - V
19	T 14330	Mo	Hemne, Sør-Trøndelag	Dobbel skjeggøks	Fase IV - V
74	T 19168	Skistad	Overhalla, Nord-Trøndelag	AX1? / Skjeggøks	Fase V (740/50 - ca. 800)
5	T 15454	Kavli	Rauma, Møre og Romsdal	JPA / AX1	Fase V (740/50 - ca. 800)
68	T 15156	Skarland	Høylandet, Nord-Trøndelag	AX6 (b)	Fase V (740/50 - ca. 800)
59	T 12723	Mossing	Levanger, Nord-Trøndelag	R. 553, AX3	Fase V (740/50 - ca. 800)
Tidlig vikingtid					
4	T 14900	Mjelva	Rauma, Møre og Romsdal	AX6b/ R. 403; R. 553/ JPA/ AX1	Fase VI (ca. 800 - 830/40)
57	T 6906	Hynne	Levanger, Nord-Trøndelag	JPB	Fase VI (ca. 800 - 830/40)
18	T 7263	Vitsø	Hemne, Sør-Trøndelag	AX3	Fase VI (ca. 800 - 830/40)
77	T 1250	Føinum	Grong, Nord-Trøndelag	AX1	Fase VI (ca. 800 - 830/40)
8	T 11315	Lyngjem	Rauma, Møre og Romsdal	R.561, JPB, AX6a	Fase VI (ca. 800 - 830/40)
1	T 12464	Holmem	Molde, Møre og Romsdal	AX6b	Fase VI (ca. 800 - 830/40)
52	T 1447	Værnes	Stjørdal, Nord-Trøndelag	JPC / AX6c?	Fase VI - VII
41	T 15366	Aunet østre	Tydal, Sør-Trøndelag	R.553 / JPA / AX2	Fase VI - VII
70	T 15228	Føri	Overhalla, Nord-Trøndelag	AX1	Fase VI - VII
29	T 4969	Stavne	Rennebu, Sør-Trøndelag	AX6c	Fase VII (830/40 - ca. 900)
67	T 15147	Skarland	Høylandet, Nord-Trøndelag	R.561 / AX6b	Fase VII (830/40 - ca. 900)
58	T 19967	Strømmen	Levanger, Nord-Trøndelag	JPC / AX6c?	Fase VII (830/40 - ca. 900)

32	T 6678	Gullhaaen	Holtålen, Sør-Trøndelag	AX6c	Fase VII (830/40 - ca. 900)
83	T 16368	Horstad	Bindal, Nordland	JPB, AX6b	Fase VII (830/40 - ca. 900)
16	T 16424	Kjønsvik	Hemne, Sør-Trøndelag	JPC / JPB / AX6c?	Fase VII (830/40 - ca. 900)
48	T 13463	Rungstad	Steinkjer, Nord-Trøndelag	Unik	Fase VII (830/40 - ca. 900)
7	T 18494	Alnes	Rauma, Møre og Romsdal	JPB / AX6c	Fase VII (830/40 - ca. 900)

Appendiks 12: Pilspisser

Kronologisk oversikt over pilspisser i slutta og godt daterte våpengraver i Midt-Norge fra eldre romertid til tidlig vikingtid.

	T-nummer	Gård	Kommune og fylke	Typebestemmelse	Datering
Folkevandringstid					
76	T 19628	Sem	Grong, Nord-Trøndelag	3 pilspisser	D1
42	T 19624a	Veiem	Grong, Nord-Trøndelag	Bein	Snartemo (475 - 510/25)
81	T 10159	Hol	Inderøy, Nord-Trøndelag	R. 213 x 10	Snartemo (475 - 510/25)
30	T 12586c	Svinsås og Dragset	Meldal, Sør-Trøndelag	Jern, ubestemt x 4	Folkevandringstid
6	C 6790-6792	Sæteren	Rauma, Møre og Romsdal	Ubestemt	Folkevandringstid
Merovingertid					
14	T 14716a	Torgård østre	Trondheim, Sør-Trøndelag	4 = R213, 1 ubestemt	Fase II (560/70 - 610/20)
78	T 19134a	Sandvik	Fosnes, Nord-Trøndelag	P2a, Ubestemt x 2	Fase IV (ca. 680 - 740/50)
5	T 15454a	Kavli	Rauma, Møre og Romsdal	P2c x 1	Fase V (740/50 - ca. 800)
12	T 14038a	Løykja	Sunnal, Møre og Romsdal	Ubestemt	Fase V (740/50 - ca. 800)
Tidlig vikingtid					
4	T 14900a	Mjelva	Rauma, Møre og Romsdal	Ubestemt x 4	Fase VI (ca. 800 - 830/40)
18	T 07263	Vitsø	Hemne, Sør-Trøndelag	Ubestemt	Fase VI (ca. 800 - 830/40)
84	T 16392a	Enge	Sømna, Nordland	Ubestemt	Fase VI - VII
7	T 18494a	Alnes	Rauma, Møre og Romsdal	Ubestemt x 2	Fase VII (830/40 -ca. 900)

Appendiks 13: Undersøkte borger i Norge

Oversikten er ordnet etter fylkes- og kommunenummer.

	Navn, ID	Gård	Kommune/ fylke	Undersøkelse /referanse	Strukturer påvist	Gjenstandsfunn	¹⁴ C-datering
1	Ravneberget Id 29282	Hunn	Fredrikstad, Østfold	A. Hagen (Hagen 2002:144)	«(...) forkullete spor etter stokker som hadde stått på skrå ut fra murene» (Hagen 2002:144)	I sjakt i vollen: Spinnehjul av sandstein, slipestein av sandstein, leirklining, små fragmenter av leirkar, brente bein, trekullprøver. Fra porten i borgen: potteskår av grovt gods, brente bein (C 28991)	
2	Tjuåsen Id 31523	Flepjeld	Frogn, Akershus	Funn innkommet ved E. Skjelsvik 1975		Underligger til en dreiekværn (C 35095)	
3	Domstugu- berget Id 77671	Ringsaker Preste- gård (Stein)	Ringsaker, Hedmark	B. Hougen, A. Hagen (Ringstad 1991:193)	Kulturlag, ildsteder	I kulturlag / ildsteder: Perle av glassmosaikk, spinnehjul av jern, klinskagle av jern, knusestein, kullprøver, dyrebein og-tenner. Ved opprensning innenfor muren: kvartsittbryne. 1 m dypt i selve muren: underligger til en dreiekværn (C 25035)	AD 995 +/-75 (beinmateriale fra Bjørn Hougens undersøkelse)
4	Djupdals- borgen Id 81298	Grøtberg	Østre Toten Oppland	T. Haraldsen 1982		Leirklining med avtrykk av greiner, trekullprøver. Fra flettverkskonstruksjon i vollen (T-4958). Fra gammel markoverflate under vollen (T-4959).	1450 +/- 80 BP (T- 4958) 1700 +/- 160 BP (T- 4959)
5	Fresteåsen Id 61847	Freste søndre	Tønsberg, Vestfold	E. Østmo 1975 (Østmo 1978)		Trekullprøver i nordmuren	660 +/- 80 BP, kal. AD 1210-1370 (T-2018) 1630 +/-60 BP, kal. AD 320-360 (T-2328)
6	Kjeldås Id 74911	Eikeberg	Sande, Vestfold	O. Grimsrud 1994	Jordvoll med noe kull.	Brynestein av diabas, henge av jern, kullprøve, datert (C38553)	1995 +/- 100 BP, kal. BC95-AD120 (T-11629)
7	Børja Id 88226	Kiste	Siljan, Telemark	I. Ystgaard (Ystgaard 2004)		Sot under muren (C53904)	1470 +/-65 BP, kal. AD 545-655 (T-17524)
8	Klamreheia Id 530552	Torp, Lunden	Grimstad, Aust-Agder	Funn innkommet ved I. Paulsen 2012		Underligger til kverstein. Kastesteinlager	
9	Salslottet Id 61480	Salen	Farsund, Vest-Agder	H. Gjessing 1921 (Grieg 1938:130ff)	Brønn, kulturlag og to ildsteder.	Dobbeltkonisk snellehjul av rødlig stein, halvparten av en rund mosaikkperle, skår av 4-5 leirkar, det ene spannformet, slagstykker og jernfragmenter, malholdig stein, steinøks og avfallsflint (C 22803)	
10	Flundrehaug Id 64525	Hodnafjell	Rennesøy Rogaland	Funnet av M. Hodnefjell 1969.		Bryne av kvartsitt. Funnet på muren (S 9500)	
11	Steinslands- såto Id 55218	Steinsland	Vindafjord, Rogaland	B. Myhre 1981 (Haraldsen 1982, Lie 2000:85)	Kulturlag	Trekull fra kulturlag, nagle, flintavslag. Spor etter mulige bygninger (B 13770)	AD 265-530 (T-4143) AD 265-430 (T-6013)

12	Bergesfjellet Id 90572	Berge	Bømlo, Hordaland	P.Fett (Fett 1973:28)		Klebergryte (B 12314)	
13	Slottet Id 25630	Sunde	Tysnes, Hordaland	B. Myhre (Ringstad 1991:193, Lie 2000:85)			AD 780 +/-100
14	Laukhamarsåto Id 6064	Lauk- hamar øvre	Tysnes, Hordaland	B. Myhre (Haraldsen 1982, Lie 2000:85-86)	Kulturlag		AD 410 +/- 80
15	Tjøberg- haugen Id 6386	Sjoangjo (Arnavik)	Kvinnherad, Hordaland	B. Myhre (Lie 2000:85)			AD 160 +/- 90 (T-4882)
16	Aslaksteinen Id 26884	Hustad	Fræna, Møre og Romsdal	B. Ringstad (Ringstad 1991)		Bryne, kleberkar, glassperle, bronsering, nåleetui (T 20723)	AD 905+/-105 (T-5896) Kal. AD 690-890 (T- 7396) Kal. AD 430-610 (T- 7397) Kal. BC 100 - AD 120 (T-7398)
17	Borgklinten Id 16836	Austrått	Ørland, Sør- Trøndelag	S.Marstrander (Marstrander 1958)		Oval beltestein (T 18007)	
18	Stenråpiken Id 145217	Mølne og Osøy	Midtre Gauldal, Sør- Trøndelag	Singsås historielag 1992 (Ystgaard 2011c)			1625+/-70 BP, kal. AD 345-535, (T-9815) furu
19	Tanemsåsen Id 120759	Tanem	Klæbu, Sør- Trøndelag	I. Ystgaard 1996 (Ystgaard 1998)			2153+/-65 BP, kal. BC 335-50 (T-12857) 1795+/-80 BP, kal. AD 130-370 (T-12858) 955+/-80 BP, kal. AD 1015-1185 (T-12859)
20	Gullset Id 122688	Gullset	Selbu, Sør- Trøndelag	I. Ystgaard 1996 (Ystgaard 1998)			2475 +/-105, kal. BC 790-400, furu (T- 12861) 310 +/- 40, kal. AD 1515-1650, gran (T- 12860)
21	Hoøya Id 122651	Kjøsnes	Selbu, Sør- Trøndelag	I. Ystgaard 1996 (Ystgaard 1998)		Spissoval beltestein (T 1228)	1755+/-100 BP, kal. AD 140-410, furu (T- 12855) 1795+/-70 BP, kal. AD 135-335, furu (T- 12856)
22	Korpdals- berget Id 47759	Tanem	Steinkjer, Nord- Trøndelag	O. Hemmendorff og I. Smedstad 1995 (Hemmendorff og Smedstad 1997)			2360 +/- 40, kal. BC 405-390, løvved (T- 11857) 2150 +/- 80, kal. BC 360-50 (T-11858)
23	Johalla Id 100208	Haugdalen /Røtella stats-al- menning	Steinkjer, Nord- Trøndelag	O. Hemmendorff og I. Smedstad 1995 (Hemmendorff og Smedstad 1997)			1545+/-55 BP, kal. AD 440-600, løvved (T- 11855) 1160 +/- 65 BP, kal. AD 790-975, løvved (T- 11856)
24	Gjævrans- slottet Id 100323	Gjævrans	Steinkjer, Nord- Trøndelag	O. Hemmendorff og I. Smedstad 1995 (Hemmendorff og Smedstad 1997)		Kvernstein (T 22014)	1565 +/- 70 BP, kal. AD 425-595, bjørk (T- 11491) 1570+/-75 BP, kal. AD 415-600, furu (T- 11492)

Appendiks 14: Undersøkte tunanlegg i Norge

Oversikten er basert på Storli 2006, Strøm 2007, Stenvik 2001, Olsen, A. B. 2005, Strøm 2007 og Grimm 2010.

Navn, id	Kommune og fylke	Anlegg	Undersøkelse ved	Dateringsgrunnlag	Dateringsforslag
Oddernes	Kristiansand, Vest-Agder	5 erkjente tufter med parallelle langvegger, omgitt av et gravfelt fra jernalderen med over 100 gravhauger, mulig hallbygning, bygdeborg på Ringåsen	Perry Rolfsen 1971-1972		Eldre romertid (Grimm 2010:130)
Spangereid id 3420	Lindesnes, Vest-Agder	Ca. 10 tufter uregelmessig plassert i hesteskoform. Omgitt av 15 gravhauger, 7 stornaust og Spangereidkanalen, 3 bygdeborger			-
Skjelbrei id 44652	Sandnes, Rogaland	6 tufter uregelmessig plassert i hesteskoform			-
Klauhauane id 61076	Hå, Rogaland	Ca. 20 tufter i to bueformede rekker rundt et ovalt tun. Omgitt av 3 gravhauger og en stjerneforma og en rund steinsetting. En gravhaug og en steinsetting er yngre en tunanlegget.	Gabriel Gustafson 1891, Jan Petersen 1939-1950, O. Møllerop 1959-1961	Gjenstander: 7000 keramikkskår, noe spannforma, fingerring av gull, fibula fra C1 3 ¹⁴ C-dateringer fra veggøft hus 21 (YRT/FVT) og ildsted utenfor hus 21 (Førromersk jernalder/eldre romertid)	Sein romertid / tidlig folkevandringstid (Grimm 2010:170-171)
Leksaren id 34529	Hå, Rogaland	Ca. 15 tufter rundt et ovalt tun, haug i sentrum	Jan Petersen 1938-1939	Gjenstander: Keramikk, en del spannforma. 15 ¹⁴ C-prøver av matskorper på keramikk fra 5 hus, sentralhaugen og en gravhaug	1. årh. f. Kr. – 7. årh. e.Kr. (Kallhovd 1994:129) Fase I: 2. og 3. årh. Fase II: 4. og 5. årh. (Grimm 2010:159)
Dysjane id 54113	Klepp, Rogaland	Ca. 17 tufter i to bueformede rekker rundt et ovalt tun med en haug i midten. Omgitt av 1 stjerneforma haug og 6 gravhauger.	Nicolaysen 1869 og Bendixen 1879	Funn av sølvfibula C4912 datert til C1 – yngre romertid. Også keramikk og spinnehjul. Anlegget ikke datert	- (Grimm 2010:138)
Håvodl id 33899	Time, Rogaland	4 tufter uregelmessig plassert i hesteskoform. Funn av kontinental sjaktovn for jernframstilling	Jan Petersen 1934-1935, Per Haavaldsen 1984-1989	Gjenstander: grov, udekorert keramikk, noe daterbar keramikk periode B2 og YRT/FVT, bryne, myrjern og slagg 7 ¹⁴ C-datertinger fra 3 kokegroper, en jernframstillingsovn og bark fra byggemateriale i husene 7 ¹⁴ C-prøver fra 3 hus, to kokegroper og en ovn	Fase I: Eldre romersk jernalder Fase II: Yngre romersk jernalder/tidlig folkevandringstid (Grimm 2010:150-151)
Kåda id 24136	Hjelmeland, Rogaland	4 tufter noe uregelmessig plassert rundt et tun			-

Ritland id 60743	Suldal, Rogaland	3 bevarte tufter i bueformet formasjon med parallelle langvegger, omgitt av 3 gravhauger			-
Åmøy id 14996	Rennesøy, Rogaland	10 tufter i to bueformede rekker plassert rundt et halvsirkel-formet tun	Jan Petersen 1942.	Gjenstander: 90 fragmenter av keramikk, ett av disse spanformet. Fragment av merovingisk glass (claw beaker), glassperler	Fase I: Udatert Fase II: Folkevandringstid og merovingertid (Grimm 2010:182)
Gjerland	Førde, Sogn og Fjordane	2 tufter påvist under dyrka mark, med 45 graders vinkel mellom langveggene. Omgitt av kokegroper og en gravhaug.	Bjørn Myhre, Kjersti Randers	Gjenstander: Spannforma keramikk, ildslagsstein av rt/fvt typer. Flere ¹⁴ C- prøver, en fra kokegrop, en fra ildsted i tuft	Eldre jernalder: Eldre romertid – folkevandringstid. (Myhre 1973:15-18, Olsen, A. B. 2005:339)
Hjelle id 95319	Stryn, Sogn og Fjordane	3 tufter påvist under dyrka mark, med gavlene vendt mot en indre gårds plass og et koksteinsholdiøg avfallslag, utenfor tunet et kokegropfelt	Asle Bruen Olsen 2002	12 ¹⁴ C-prøver fra 2 eldre dyrkingslag, ildsteder og avfallslag i 3 hus, 2 kokegroper og 1 koksteinslag	Ca. 530-1150 e.Kr. Hovedaktivitetsperiode i tidlig vikingtid, 810-880 e.Kr. Mulig fase også i merovingertid (A. B. Olsen 2005:327-328)
Skei	Steinkjer, Nord- Trøndelag	8 tufter rundt ovalt tun, i gravfelt med over 90 runde, lange og stjerneforma gravhauger, tallrike kokegroper, veifar	Lars Stenvik	Kokegrop AD 670-89, tuft 1000-1160	Merovingertid - vikingtid (Stenvik 2001, Strøm 2007:48)
Hegstad id 73589	Verdal, Nord- Trøndelag	4 tufter med gavlene vendt inn mot en open plass, i gravfelt med 3 storhauger og flere mindre gravhauger, kokegroper, veifar	Lars Stenvik	Kokegrop 605-670 AD, tuft 990-1025 AD	Merovingertid - vikingtid (Strøm 2007:40)
Værem id 46620	Grong, Nord- Trøndelag	13 tufter rundt rundovalt tun, omgitt av 5 gravhauger, over 40 kokegroper og veifar	Ingvild Onsøien Strøm 1998- 1999	7 ¹⁴ C-prøver fra prøvestikk i 4 tufter	Ca. 430-995 e.Kr. hovedaktivitetsperiode i merovingertid, opphør like før midten av vikingtid (Strøm 2007:61-62)
Mo id 109138	Brønnøy, Nordland	7 tufter langs en halvsirkelformet bue, omgitt av minst 8 bålhauger	Aud Beverfjord og Kari Støren Binns	2 ¹⁴ C-prøver fra en bålhaug og ei hustuft	8.-10. århundre e. Kr. (Beverfjord og Binns 1994:19)
Tjøtta id 38345	Alstadhaug, Nordland	10-16 tufter noe uregelmessig plassert rundt et tun	Birgitta Berglund	Gjenstander: Merovingertid og vikingtid, ikke eldre jernalder 7 ¹⁴ C-prøver fra 5 tufter, 1 haug og ett ildsted mellom to tufter	Ca. 250-1025 e.Kr. Hovedaktivitet i merovingertid, avtok i vikingtid. (Berglund 1995:61, Storli 2006:69).
Hov id 63852	Dønna, Nordland	6-7 tufter noe spredt rundt et tun, 3-4 bålhauger	Birgitta Berglund	1 ¹⁴ C-prøve fra bålhaug	Merovingertid-tidlig vikingtid (Berglund 1995:303, 335- 339)
Øysund	Meløy, Nordland	4 tufter på rekke med parallelle langvegger	Irene Skauen 1994	2 ¹⁴ C-prøver fra kulturlag i 1 tuft	Ca. 100-300 e.Kr. Eldre jernalder (?) (Storli 2006:66)
Bø id 7756	Steigen, Nordland	9-12 tufter rundt hestesko-formet tun	Harald Egenæs Lund 1951-1954	5 ¹⁴ C-prøver fra uviss kontekst i 2 tufter og 3 groper	220-610 e.Kr. – yngre romertid og folkevandringstid (Johansen og Søbstad 1978,

					Storli 2006:62)
Steigen id 57117	Steigen, Nordland	16 tufter. 8 tufter i to halvsirkel-formete buer rundt et ovalt tun. 26 mulige bålhauger og ca. 40 groper med brannspor omkring.	Harald Egenæs Lund 1941-1942	4 ¹⁴ C-prøver fra 3 tufter og en haug	440-1030 e.Kr. Hovedaktivitetsperiode i yngre jernalder/ merovingertid (Johansen og Søbstad 1978, Storli 2006:64)
Bøstad id 45077	Vestvågøy Nordland	4 tufter på rekke med parallele langvegger	Inger Larssen 1985, Inger Storli 2003	6 ¹⁴ C-prøver fra gulvlag og prøvestikk i gulv i 3 tufter	Hovedaktivitetsperiode i eldre jernalder (Storli 2006:58)
Leknes id 47534	Vestvågøy Nordland	4 bevarte tufter, 7 bålgroper – 1 med over 100 kg myrmalm	Nicolaissen 1885, Harald Egenæs Lund 1951	4 ¹⁴ C-prøver fra uviss kontekst i 3 tufter og 1 grop	120-390 e. Kr. Kan ha blitt nedlagt ved overgangen til yngre jernalder (?) (Johansen og Søbstad 1978, Storli 2006:60)
Gimsøy id 8736	Vågan, Nordland	6-7 tufter rundt hesteskoformet tun	Inger Larssen 1985, Inger Storli 2000	9 ¹⁴ C-prøver fra gulvlag i 6 tufter	Ca. 195 f.Kr.-680 e.Kr. Hovedaktivitetsperiode i eldre jernalder. (Storli 2006:56)
Åse id 47651	Andøy, Nordland	14 tufter rundt rundt tun	Thorleif Sjøvold, Inger Storli 1999	43 ¹⁴ C-prøver fra gulvlag i 14 tufter	Ca. 120-810. Hovedaktivitetsperiode fra 250-600. Trolig avviklet rundt 600. (Sjøvold 1971:25 Storli 2006:53-55.)
Bjarkøy id 68225	Bjarkøy Troms,	11-16 tufter rundt ovalt tun. Omgitt av 32 små rundhauger med grop i toppen	Harald Egenæs Lund 1950-1953	Gjenstandsmateriale: Eldre og yngre jernalder ¹⁴ C-prøver fra 7 tufter og 3 hauger	Ca. 250 – 800. Nedtrapping etter ca. 800. (Johansen og Søbstad 1978:24-25, Storli 2006: 50-51.)